

Wonen in Dammen en Mijnen

Komst, bewoning
en het weer verdwijnen
van 19e- eeuwse werkmanswoningen
in Waalwijk

Ad J. van Liempt

Inhoud

Voorwoord	5
I. Verantwoording	7
Waalwijk, de ontwikkeling in grote lijn	7
Doelen van het onderzoek	8
Afbakening van het onderzoeksgebied in tijd en ruimte	9
Wat zijn dammen en mijnen?	10
Dammen en damwoningen aan het begin van de onderzoeksperiode	12
Het vinden van locaties waarop arbeiderswoningen stonden	12
Het onderzoek, aanpak en bronnen	13
Over het beeldmateriaal	17
II. De komst van de werkmanswoningen	19
Beschikbaar materiaal en aanpak	19
Ontwikkeling en kenmerken van woningvoorraad en bevolking	19
De opbouw van de woningvoorraad	22
De begin- en eindsituatie	23
Woningbehoefte en werkgelegenheid	24
De populatie werkmanswoningen verdeeld naar categorie	26
Spreiding over Waalwijk	26
Begin van de bouw en het einde van de bewoning	26
Aandeel werkmanswoningen op de gehele woningvoorraad	27
Levensduur	28
De bouwers	29
Eigendomsopvolging	30
III. Een veranderende omgeving	31
Ruimtelijke ontwikkeling van Grotestraat en Kloostersteeg	31
Technische infrastructuur, hulpmiddel voor een menswaardig bestaan	34

IV. Beschrijving van de werkmanswoningen	39
Inleiding en overzichtskaart	39
Gebied A west: noordzijde van de Grotestraat tussen Besoijen en de Pastoorsheul	40
Gebied A oost: noordzijde van de Grotestraat tussen de Pastoorsheul en Baardwijk	114
Gebied B west: zuidzijde van de Grotestraat tussen Besoijen en de Pastoorsheul	176
Gebied B oost: zuidzijde van de Grotestraat tussen de Pastoorsheul en Baardwijk	224
Gebied C west: westzijde Stationsstraat, Eerste Zeine west en hoek St. Antoniusstraat- Mozartlaan	251
Gebied C oost: oostzijde Stationsstraat, Noorder Parallelweg en Eerste Zeine oost	274
Bouwkundige aspecten	301
Wonen en werken in de Waalwijkse werkmanswoningen	304
V. Het verdwijnen van de werkmanswoningen	312
De sociale kwestie	312
De komst van de woningwet	312
Gemeentelijke aandacht voor de volkshuisvestingszaak	313
De Gezondheidscommissie	313
Gemeentelijk beleid na invoering van de woningwet	314
De eerste onbewoonbaar verklaring	315
Van normaal naar stigma	321
Nawoord	322
Supplement	324
Verklarende woordenlijst	324
Bronnen van teksten	327
Literatuur waarin Waalwijkse damwoningen voorkomen	327
Algemene literatuur over arbeidershuisvesting in de 19 ^e eeuw	327
Teksten van de geanonimiseerde interviews	328
Bronnen van illustraties	332

Colofon

Auteur: Ad J. van Liempt, Rosmalen 2013

Opmaak en vormgeving: Maarten Swarts

Tekeningen en grafieken: auteur

Uitgegeven in eigen beheer

Tweede, herziene, uitgave als pdf 2018

www.pisatel.nl

© Ad J. van Liempt.

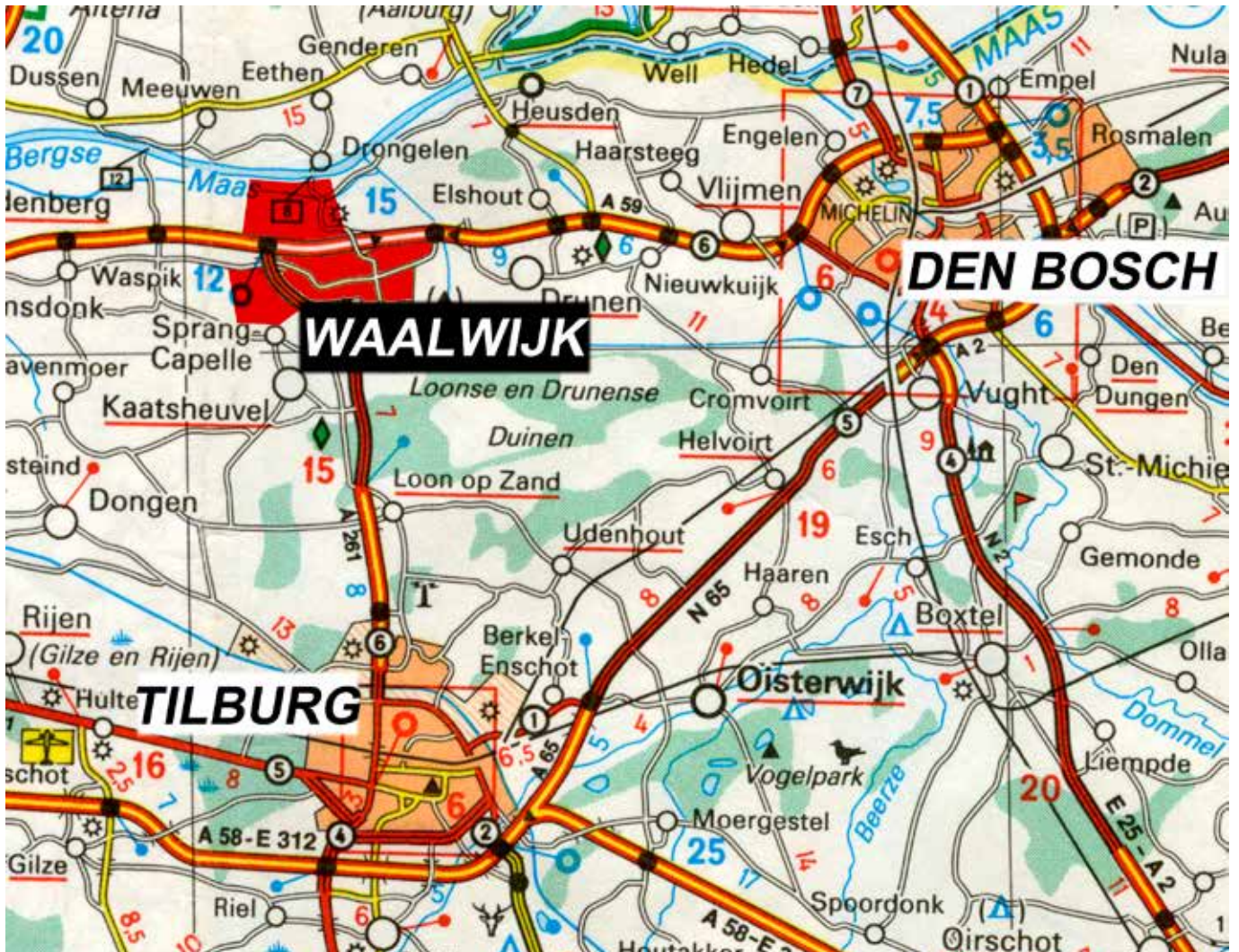
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, of op welke andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur.

All rights reserved. No parts of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, both electronically, mechanically, through photocopies and otherwise, without the written permission of the author.

VOOR ODA

Voorwoord

1862. De metselaar Adrianus van Rooij bouwt achter in zijn tuin een rij van elf werkmanswoningen. Dit is de opmaat tot de komst van een golf van ruim 600 van dit soort kleine huisjes, die vooral achter en in huizen aan de toen bestaande Waalwijkse straten werden gebouwd.

De gemeente Waalwijk, eertijds centrum van de schoen- en lederindustrie, is begin 21e eeuw een agglomeratie van de plaatsen Sprang- Capelle, Waspik en Waalwijk met ruim 46.000 inwoners. Waalwijk ligt centraal in het noorden van de provincie Noord- Brabant in een streek ten westen van Den Bosch, die “de Langstraat” wordt genoemd. Tot 1922 was de plaats Waalwijk nog een op zichzelf staande gemeente. Ze had toen al een centrale functie in de regio, die tot uitdrukking kwam in de aanwezigheid van markten, winkelvoorzieningen, dienstensector en scholen. Bedrijvigheid heeft altijd met mensen te maken.

Met de vroeger veel beperktere mobiliteit werd er in de buurt van bedrijven ook altijd door de arbeiders gewoond in zogenaamde werkmanswoningen. Dat zie je zowel bij vissers, textielarbeiders, mijnwerkers of (zoals in Waalwijk) bij looiers en schoenmakers. De werkmanswoningen stonden geconcentreerd bij of in de buurt van het werk, dan wel kwamen verspreid voor in de plaats waar het werk geboden werd. Dat was niet alleen in Nederland zo, maar ook in het buitenland. In Waalwijk was er, door groei van de bevolking en instroom van arbeidskrachten als gevolg van de ontwikkelingen in de schoen- en ledernijverheid,

in de tweede helft van de 19e eeuw behoefte aan meer woningen dan er tot dan toe beschikbaar waren. Het fenomeen ontstond dat er werkmanswoningen werden gebouwd in en achter de huizen van particulieren. De meeste van die locaties lagen niet aan de openbare wegen en werden door de plaatselijke bevolking dammen en mijnen genoemd. De geschiedenis van het bouwen, en later weer verdwijnen, van deze vorm van wonen is onderwerp van dit onderzoek en boek.

Waarom dit onderzoek?

Bij het schrijven van de biografie van mijn overgrootvader F.W. van Liempt, eertijds gemeentesecretaris van Waalwijk, deed ik ook onderzoek naar door hém gebouwde werkmanswoningen. Het waren acht huisjes in zijn achtertuin aan de Waalwijkse Winterdijk die in eerste instantie “Wijnstraat” als naam hadden, en later als “Leeuwenkuil” bekend bleven. Het zoeken naar de geschiedenis ervan bracht me meer dan 100 jaren terug in de tijd en maakte me benieuwd naar vergelijkbare situaties in Waalwijk.

Uit mijn Waalwijkse jeugd herinner ik mij ook nog van die groepen met achteraf liggende woningen. Het was als bewoner van een groot huis aan de straat niet nodig of vanzelfsprekend in zo’n dam te komen. Via contacten en omzwerven door de plaats had je enigszins een beeld van wat er toen was. Na mijn opleiding ben ik 25 jaar als stedenbouwkundige werkzaam geweest. Het hoe en waarom van deze werkmanswoningen trekt daarom mijn belangstelling. De combinatie van

Vroegere behuizing van arbeiders uit een looierij in Frankrijk (Chateau- Renault, la ville des tanneurs).

deze drie factoren met mijn interesse voor historie en aangeboren nieuwsgierigheid was voor mij aanleiding voor dit onderzoek.

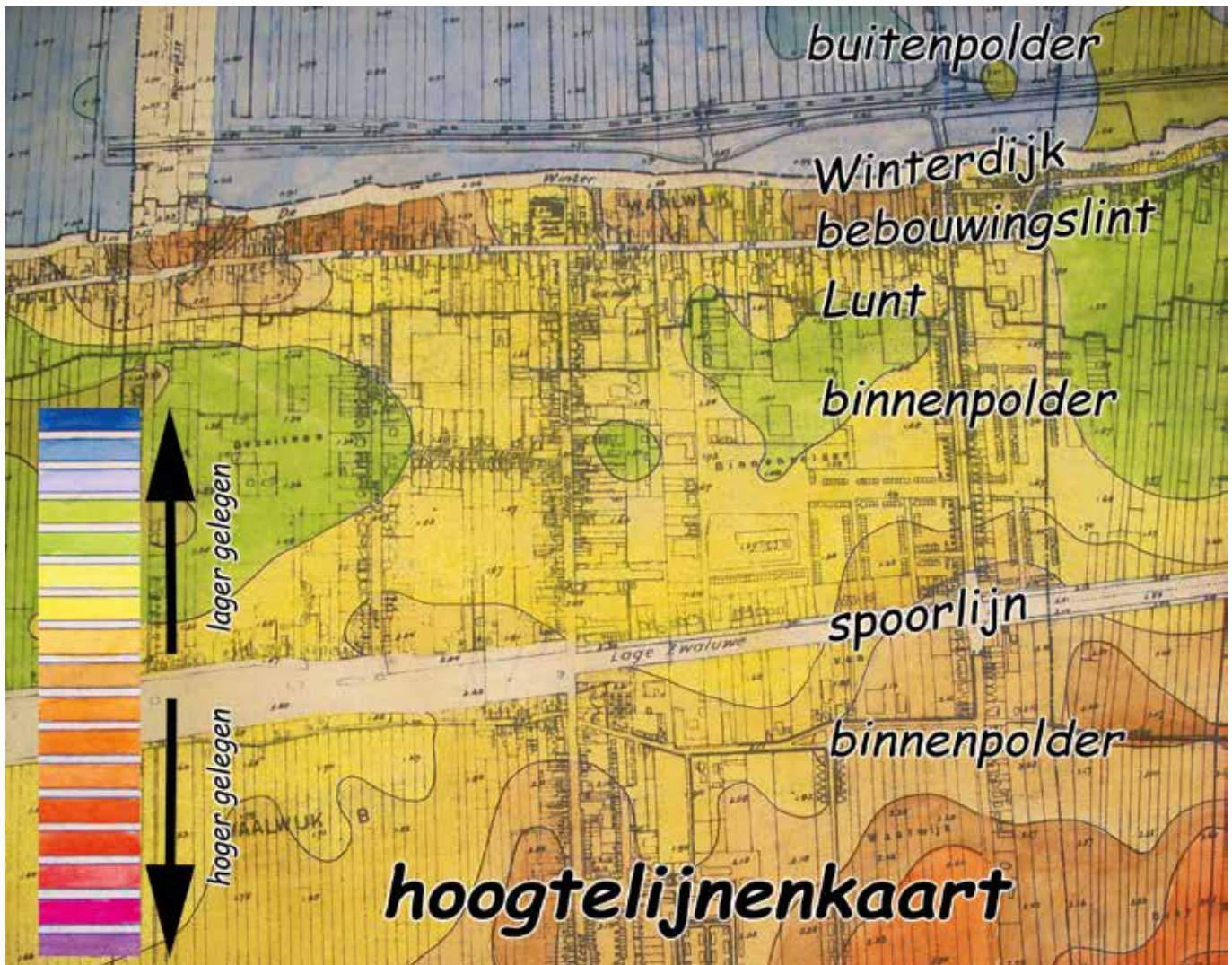
Een erfenis ophalen.

Anno 2009 zijn er nauwelijks meer van deze woningen over, laat staan als woning in gebruik. Er is bij het publiek nog maar weinig van deze situaties bekend. Er is slechts over enkele damwoningen, op verschillende wijze en in diverse gremia, gepubliceerd (zie het supplement, paragraaf 4). Één complexje aan de Hooisteeg is gerestaureerd. De herinnering leeft nog wel: vele oudere autochtone Waalwijkers kennen plekken als de Goudmijn, Hooisteeg, Kippestraatje en Leeuwenkuil nog uit eigen beleving. Maar wie zegt de naam Marktstraatje of Nova Zembra nog iets? De getuigenissen van de enkele nog levende dambewoners bestrijken slechts de periode vanaf ongeveer 1935. Naast het verdwijnen van parate kennis vindt mythevorming plaats: men heeft eens wat opgevangen van oude Waalwijkers en zaken worden onevenwichtig uitvergroot of mooi gemaakt. Dit onderwerp moest van mij meer worden dan een nostalgisch en romantisch verhaal over schoenlappershuisjes. Uiteraard nam ik, met veel waardering voor de opstellers ervan, kennis van de eerdere publicaties over Waalwijkse damwoningen. Die informatie heb ik als vingerwijzing gebruikt. Op een enkele uitzondering na is verder alle materiaal in dit boek afkomstig van primaire bronnen. Die bronnen zijn als een erfenis voor het nageslacht opgeslagen in openbare en privé-archieven. Die erfenis heb ik opgehaald, gefilterd en bijeen gebracht. Dit boek verhaalt erover, analyseert de gegevens en refereert die aan maatschappelijke ontwikkelingen. Dit onderzoek wil er aan bijdragen dat de herinnering over deze woonvorm in Waalwijk tot kennis wordt en objectief behouden blijft.

Ad J. van Liempt Rosmalen/ Hintham, 2013

I. Verantwoording

Het verhaal over dit boek

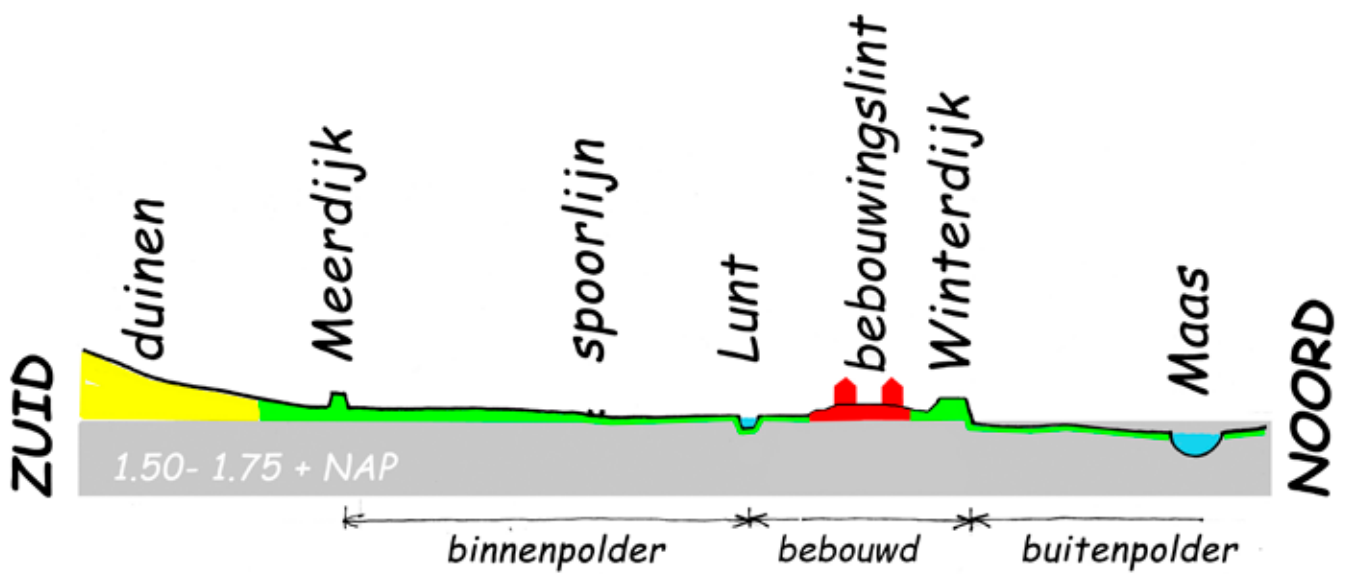

Waalwijk, de ontwikkeling in grote lijn.

Het bebouwingslint van Waalwijk ontstond aan een achterkade (naar: C. de Bont, bijdrage in “Nijet dan water ende wolcken”). Deze achterkade beschermde de veenontginning die aan de vroegere Maas begon tegen het water uit het hoger gelegen veen erachter. Veel kenmerkende structuren in de gemeente liepen in oost- westrichting. In het noorden de oude Maas, naar het zuiden achtereenvolgens de buitenpolder, het bebouwingslint van Waalwijk zelf, de binnenpolder en het landelijk gebied als uitloper van de Loonse en Drunense duinen. Deze structuren zetten zich in westelijke en oostelijke richting buiten de gemeentegrenzen voort in respectievelijk de toenmalige gemeen-

ten Besoijen en Baardwijk. Aan de noordzijde werd de plaats tegen het Maaswater beschermd door de Winterdijk. Aan de zuidzijde liep de Meerdijk, die binnenpolder en bebouwingslint moest beschermen tegen het water dat 's winters uit het zuidelijke, hoger gelegen gebied kwam. En ook voor wanneer de Dommel bij Den Bosch haar water onvoldoende in de Maas kwijt kon en een uitweg in westelijke richting zocht had deze dijk een beschermende functie. Het kwel- en regenwater dat in de ten zuiden van het bebouwings-lint gelegen binnenpolder terecht kwam werd door kavelsloten naar het noorden afgevoerd, waar het dicht bij het bebouwingslint werd opgevangen in een waterloop met de naam Lunt. Deze kronkelende sloot voerde het water af

dwarsprofiel over Waalwijk

naar de Oude Maas via zogenaamde heulen die onder het bebouwingslint en de Winterdijk door liepen. Het oude bebouwingslint op de oost- west lopende rug was gegroepeerd rond een weg (de huidige Grotestraat), die van Geertruidenberg naar Den Bosch voerde. Haaks daarop liep in zuidelijke richting een landweg, de Kloostersteeg (de huidige Stationsstraat), waardoor Loon op Zand bereikt kon worden. De Kloostersteeg is in de loop van de 19e eeuw bebouwd. In de 20e eeuw heeft langs nieuw aangelegde straten verdere uitbreiding van de bebouwing plaats.

Vanaf 1886 is de spoorverbinding van Lage Zwaluwe naar Den Bosch in gebruik genomen. Deze is in 1972 opgeheven.

De bouw van woningen en andere gebouwen wordt in die tijd gevonden door verdichting van de bestaande lintstructuur. Panden en percelen worden gesplitst en achter het bebouwingslint worden bedrijven en kleine woningcomplexen voor arbeiders gebouwd, ontsloten op de hoofdstraat via een zogenaamde dam. Sommige van deze ensembles van arbeiderswoningen werden “mijnen” genoemd; enkele daarvan kregen een naam die naar de eigenaar ervan verwijst. Vanaf ongeveer 1865 wordt een landweg (Kloostersteeg), dwars op het oude lint, ontwikkeld tot een straat (later Stationsstraat genoemd) waaraan gewoond en gewerkt wordt. Daar komt dan ook eenzelfde soort ontwikkeling met damwoningen. De bouw

ervan geschiedt enkel vanuit het particuliere initiatief. De gemeente heeft nog geen volkshuisvestelijke taak en weinig andere inhoudelijk/ uitvoerende taken. Ze functioneert vooral als administratief bestuursorgaan. Kenmerkend voor de arbeiderswoningen zijn de geringe oppervlakte (doorgaans een 35 m² en minder), het aaneengebouwd zijn (soms ook rug- aan- rug) of onderdeel uitmakend van een ander gebouw, de éne bouwlaag met pannendak, de dunne stenen muren en de lichttoetreding vanaf één kant. Ze werden bewoond door handarbeiders, eertijds thuis werkzaam in de werkwinkel die onderdeel uitmaakte van hun woning, later voor schoenmakers- en looiersbazen in fabrieken. Uit het geraadpleegde archiefmateriaal blijkt dat de gangbare benaming in de 19e eeuw voor deze huisjes “werkmanswoning” was.

Doelen van het onderzoek.

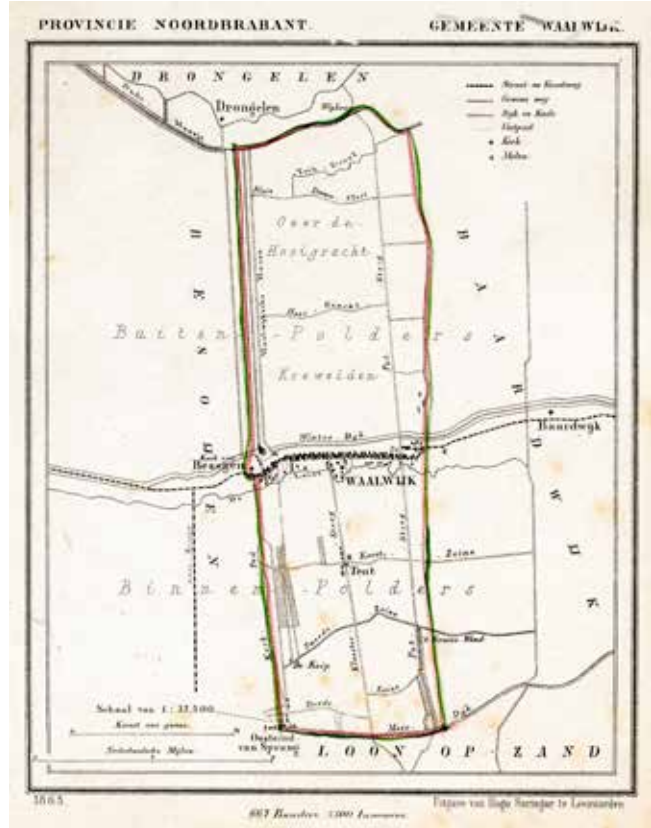
Het eerste doel is om alle werkmanswoningen en de stichters ervan op te sporen en hun historie te beschrijven. En dat in de context van de ontwikkeling van de plaats Waalwijk. Een tweede doel is om daarvoor een onderzoeksmethodiek te ontwikkelen. Die kan wellicht als model voor een dergelijk onderzoek op andere plaatsen gelden. De bewoners van de werkmanswoningen blijven in dit onderzoek buiten beeld. Het waren handwerkslieden en arbeiders met veelal grote

gezinnen en lage inkomens. Hun namen noemen draagt niet bij aan de onderzoeksdoelen en is overigens onbegonnen werk, omdat het bevolkingsregister praktisch niet terug is te redeneren tot locaties. Daar komt bij dat soms oud- bewoners van deze huisjes hun naam niet genoemd willen zien. Zij achten dit schadelijk voor hun positie in de huidige gemeenschap. De achtergrond daarvan komt in hoofdstuk V aan de orde. Wel zijn de woonomstandigheden in de huisjes beschreven, waarbij gebruik gemaakt is van archiefmateriaal en interviews met bewoners van vóór en na WO II.

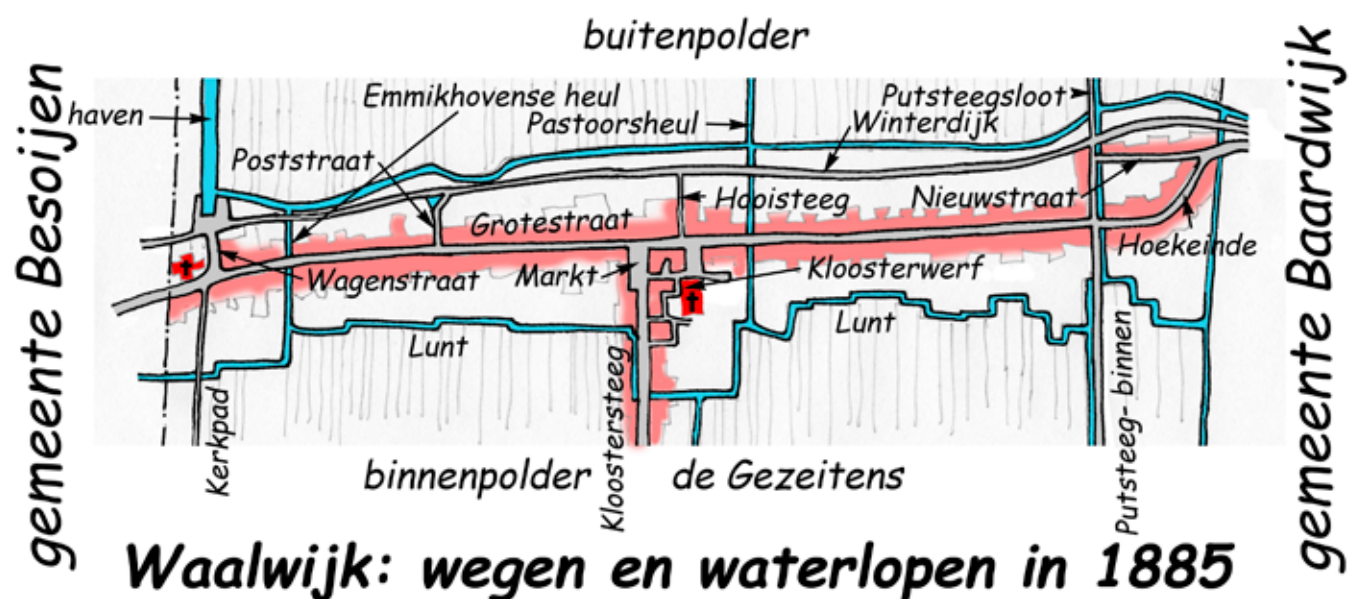
Afbakening van het onderzoeksgebied in tijd en ruimte

Het onderzoek richt zich ruimtelijk gezien op de bebouwde gebieden in de gemeente Waalwijk van voor 1922. In dat jaar vond de samenvoeging plaats met de toenmalige gemeenten Baardwijk en Besoijen. In die twee plaatsen vond overigens een met Waalwijk vergelijkbare ontwikkeling van werkmanswoningen plaats. Het kaartje hiernaast komt uit de Kuijpers- atlas uit 1868 en geeft het hele grondgebied van de gemeente Waalwijk van voor 1922 weer.

Het tijdsbestek waarover het onderzoek zich uitstrekt is vanaf 1832 (de komst van de eerste kadastrale registratie, zijnde het minuutplan en de oorspronkelijke aanwijzende tafel) tot 1903

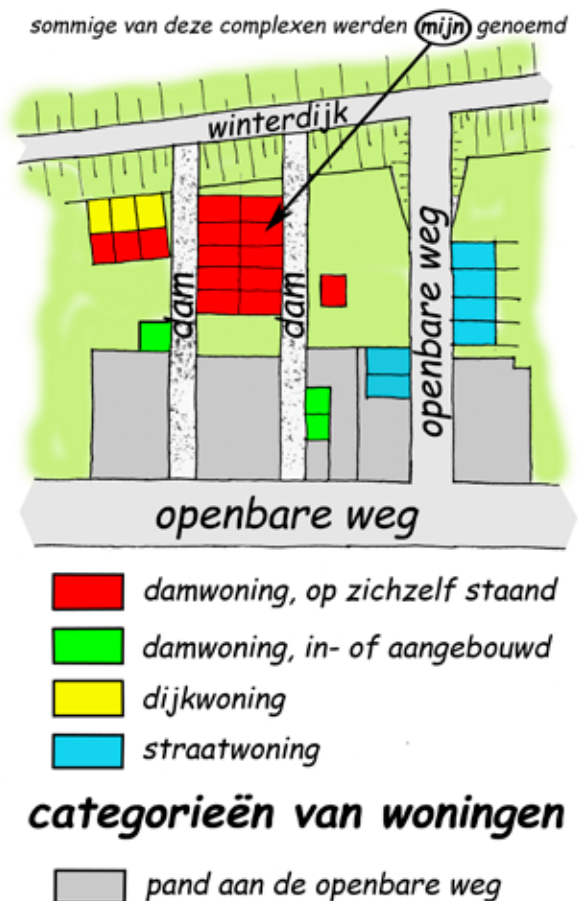
(de in werking treding van de woningwet). Van de periode na 1903 wordt de verdere geschiedenis van de dan nog bestaande arbeiderswoningen gevolgd. Deze periodes zijn gekozen omdat er voor 1903 nauwelijks overheidsbemoeienis was met de bouw en zeker niet met de inrichting van woningen. De tweede helft van de 19e eeuw kenmerkte zich in politieke zin als een vroeg-liberale periode met vrijheid voor het individu en een terughoudende overheid. Het waren in Nederland doorgaans particulieren en in de grote steden instellingen, die woningen voor de arbeidende klasse bouwden. Ook ondernemers

bouwden toen al wel huizen voor hun werknemers. In hoofdstuk II zal blijken dat de bouw van arbeidershuisjes in Waalwijk, op een enkele en dan nog beperkte uitzondering na, niet door instellingen of ondernemers is gedaan. De bebouwing in Waalwijk beperkte zich in eerste instantie tot het bebouwingslint ten noorden en zuiden van de huidige Grotestraat. Aan de zuidzijde ervan waren nog enkele ontwikkelingen aan zijpaden als het Kerkpad, Kloosterwerf, begin van de Kloostersteeg en Putsteeg. Het waren aanzetten die niet verder gingen dan tot de watergang “de Lunt” die in een grillige vorm op een afstand van 100 tot 150 meter zuidelijk van de Grotestraat liep. Aan de noordzijde vormden de Putsteegbinnen, Nieuwstraat, Poststeeg, Hooisteeg en de parallel aan de Grotestraat lopende Winterdijk plekken waar zich ook bebouwing heeft ontwikkeld. De zijwegen van het hoofdlint bestonden in eerste instantie uit tamelijk smalle zandpaden; vele ervan manifesteerden zich eigenlijk als dammen met een openbaar karakter. Het begin van de oude route richting Loon op Zand en Tilburg werd gevormd door de Kloostersteeg. Die heet nu (achtereenvolgens van noord naar zuid) Stationsstraat, St. Antoniusstraat en Kloosterweg. Aan die weg stonden ten zuiden van de Lunt hier en daar clustertjes bebouwing waar de zandpaden 1e, 2e en 3e Zeine die kruisten. Een deel ervan, van de Lunt tot aan de voormalige spoorlijn, ontwikkelde zich vanaf rond het jaar 1865 van een zandweg met sloten en bomen tussen de weilanden, tot een stedelijke straat met een gemêleerde bebouwing van bedrijven en woningen. Het onderzoeksgebied strekt zich uit tot de hiervoor beschreven bebouwingslinten en clusters; grosso modo Grotestraat en Kloostersteeg (huidig: Stationsstraat) met directe omgeving.

Wat zijn dammen en mijnen?

Een “dam” is oorspronkelijk de benaming voor een verbinding van een openbare ontsluitingsweg naar het (meestal lager gelegen) achterperceel van een daaraan gelegen woning. In

Waalwijk is het de benaming geworden voor niet-openbare paden vanaf de Grotestraat naar het noorden (naar de Winterdijk en van daar naar de buitenpolder) en naar het zuiden (naar de Lunt en via een bruggetje of duiker naar de percelen in de binnenpolder “de Gezeitens”) die tussen de bebouwing aan die straat liepen. Waalwijk kende zowat om het huis van deze dammen, waarvan er vele hebben gediend als plaats waaraan arbeidershuisjes werden gebouwd. Die huisjes werden in de straatwoningen gebouwd, maar ook los daarachter. Enkel die laatste categorie werd soms “mijn” genoemd. Een mijn is een typisch Waalwijkse benaming voor een groep arbeiderswoningen die op zichzelf en niet aan de openbare weg staat. Het woord mijn wordt altijd voorafgegaan door de naam of het beroep van de bouwer/ eigenaar ervan, dan wel door een vermeende eigenschap (zoals de “Goudmijn”, die met verdiend goud zou zijn gebouwd of goud zou opbrengen). Maar lang niet alle woningcomplexen die aan deze criteria voldoen, werden mijn genoemd. Soms “straatje”, en de meeste hadden niet eens een naam. Er staan in het oude Waalwijk dus huizen aan de openbare weg én aan niet-openbare wegen. Het criterium dat in deze studie gehan-

teerd wordt voor openbare weg, is de weg die is opgenomen in de “Legger der wegen en voetpaden”, zoals die in 1872 en 1878 is vastgesteld.

De Winterdijk is ook een openbare weg. In de onderzoeksperiode was alleen de Grotestraat een verharde straat met een doorgaande functie. De andere openbare wegen waren dwarsverbindingen daarop met het karakter van een onverharde dam. Alleen de Kloostersteeg en de Putsteeg hadden een wat breder profiel en werden in de loop van de tijd halfverhard met grind en later met keien.

In dit onderzoek worden vier categoriën van arbeiderswoningen onderscheiden:

1. Damwoningen, op zichzelf staand: die achter en vrij staan van een woning aan de openbare weg (daar horen onder andere alle zo genoemde mijnwoningen bij)

2. Damwoningen, in- of aangebouwd: die fysiek onderdeel uitmaken van een woning aan de openbare weg,

3. Dijkwoningen aan de (Winter)dijk en

4. Straatwoningen, ontsloten op de openbare weg. Van deze laatste categorie zijn slechts de qua naamgeving of verschijningsvorm markante ensembles opgenomen. Desondanks is de dekingsgraad ervan nagenoeg 100%, met uitzondering van de Stationsstraat, waar waarschijnlijk nog enkele straatwoningen meer tot de categorie “werkmanswoning” behoorden.

De Waalwijkse Gezondheidscommissie bracht in 1905 een rapport uit over de “werkmanswoningen” en hanteerde daarin twee categorieën, namelijk dam- en mijnwoningen. De definitie ervan was:

Damwoningen “Vele woningen vormen een deel van een perceel. Het gedeelte, gelegen aan de straat, wordt bewoond door den eigenaar of is verhuurd als winkelhuis e.d., terwijl ter zijde en achter deze perceelen schoenmakerswoningen in- en aangebouwd zijn. Van deze woningen wordt gezegd, dat zij gelegen zijn aan een “Dam”.

Mijnwoningen. “Eene andere categorie vormen de schoenmakerswoningen, die gelegen zijn achter bovengenoemde perceelen en geheel los daarvan op de plaats, waar in andere omstandigheden de tuin dezer perceelen zich zou bevinden. Deze woningen zijn gebouwd in twee rijen, iedere rij van zes, zeven of acht woningen, met de achterzijden tegen elkaar aan en onder één dak, of twee rijen tegenover elkaar met een tusschenruimte van 3 a 4 M., of slechts ééne rij. De woningen van deze categorie heeten in den volksmond te liggen in eene “Mijn”.

Het onderscheid dat de gezondheidscommissie tussen dam- en mijnwoningen maakte is als gevolg van het inzicht dat dit onderzoek opleverde, niet consequent vol te houden. Er zijn namelijk ook “mijnwoningen” die uit een enkele rij aaneengebouwde woningen bestaan. En soms gaat het om een vrijstaande of dubbele woning. Verderop in dit verhaal zal blijken dat “mijnen” volkse benamingen zijn, die zich voegden naar de omstandigheid die zich het best voor naamgeving leende. Daarom wordt de in dit hoofdstuk beschreven categorisering in vier groepen gehanteerd, en niet die van de Gezondheidscommissie.

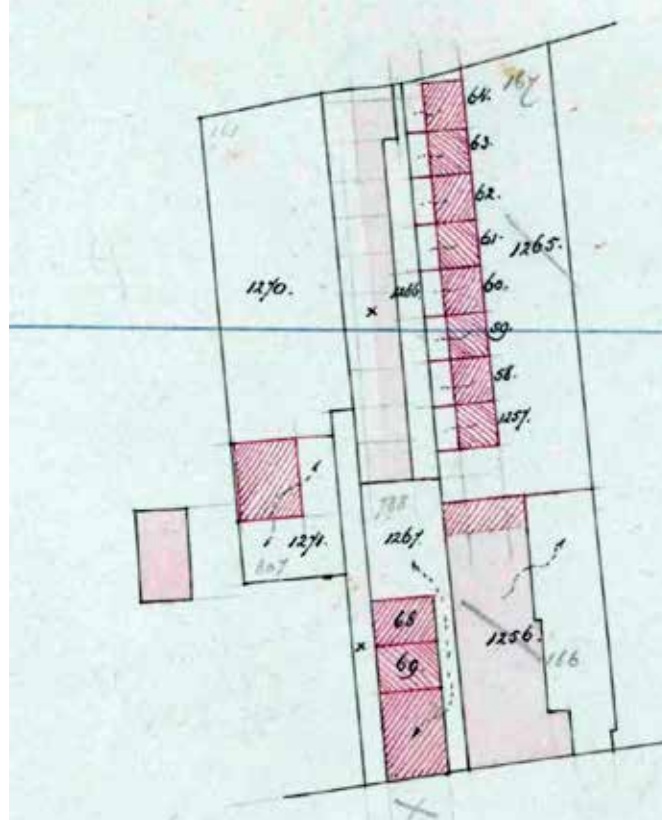
Dammen en damwoningen aan het begin van de onderzoeksperiode.

Dammen bestonden al voor dat er huisjes aan gebouwd werden. Ze dienden voor de communicatie tussen de Grotestraat en de Winterdijk, respectievelijk de Grotestraat en de binnenpolder “de Gezeitens”. Op de kaart boven aan pagina 11 zijn de dammen uit 1832 in zwart aangegeven. Ze zijn geselecteerd op basis van de concept- wegenleggers uit 1872 en 1878, en overigens bepaald op het voldoen aan de voorwaarde van een doorgaande verbinding vanaf de Grotestraat die op het kadastrale minuutplan tot uitdrukking komt. In 1832, de begindatum van dit onderzoek, stonden er 19 dam- en dijkwoningen in Waalwijk.

Het vinden van locaties waarop arbeiderswoningen stonden

Er zijn meerdere mogelijkheden om er achter te komen waar de arbeiderswoningen hebben gestaan. Een mogelijkheid houdt in dat je alle percelen in het onderzoeksgebied aan een kadastraal- historisch onderzoek onderwerpt en daaruit (met als kenmerk oppervlakte en ligging) de bedoelde woningen haalt. Met deze manier zou je van elk kadastraal perceel een administratieve en ruimtelijke historie moeten maken. Dat is een tamelijk (maar zeker niet 100%) trefzekere, doch uiterst bewerkelijke en tijdrovende methode. Met uitzondering van wat de Waalwijkse heemkundige Van den Houdt aan kadastraal materiaal onderzocht (dat administratief van aard is en geen ruimtelijke informatie geeft) is er niet eerder een grootschalig historisch perceelsgericht onderzoek voor Waalwijk gedaan. Daarbij komt het feit dat niet alle damwoningen kadastraal geregistreerd zijn geweest.

Daarom is gekozen voor een meer empirische, zoekende benadering. De te onderzoeken locaties zijn gevonden door ze op allerlei soorten van kaarten te traceren en elk klein pand te toetsen op het kenmerk “huis”. Daarnaast waren er aanwijzingen uit kranten, rapporten, notulen, bouwvergunningen, onbewoonbaarverklaringen en

andere stukken waaruit bleek dat er sprake kon zijn van een damwoning. Zo stond bijvoorbeeld in de Echo van het Zuiden een advertentie voor het aanbesteden van de sloop voor arbeiderswoningen; huisjes die met het andere beschikbare materiaal niet zo maar gevonden zouden zijn. In een latere fase van het onderzoek brachten kadastrale meet- en hulpkaarten nog enkele niet elders opgetekende huisjes aan het licht. Die hadden meestal een kort bestaan gehad, “tussen” het al wél gevonden materiaal in. Was het kadaster wel de meest concrete en informatieve bron; zoals gezegd, niet elke damwoning is er geregistreerd. Vandaar dat andersoortige gegevens, zoals die uit bijvoorbeeld bouwvergunningen of onbewoonbaarverklaringen bleken, onontbeerlijk waren om een zo groot mogelijke dekking te krijgen. Desondanks is het waarschijnlijk dat er nog damwoningen zijn geweest waarvan niet op een terugzoekbare wijze blijkt dat ze bestaan hebben. Veel zullen het er niet zijn. Naar verwachting is op deze wijze een nagenoeg compleet overzicht verkregen.

Het gebruikte kaartmateriaal voor deze exercitie is in eerste instantie het kadastrale minuutplan van 1832 (www.watwaswaar.nl), de kadastrale schattingskaart van 1886 (BHIC), de kadastrale onderleggers van het Waalwijkse uitbreidingsplan van 1929, enkele vervolgminuutplannen uit

omstreeks 1960 en diverse kadastrale excerpten bij onbewoonbaarverklaringen, bouwvergunningen en bestekken van openbare werken (GAW). Nadat het onderzoek gevorderd was en er beschikt werd over kadastrale perceelsnummers, konden, na toestemming van de Raad van Bestuur van het Kadaster, de meet- en hulpkaarten uit het archief van het Kadaster worden geraadpleegd. Zonder deze laatste zou het absoluut onmogelijk zijn geweest de administratieve informatie van het kadaster om te zetten in een ruimtelijke weergave. Het systeem om het gevonden materiaal in onder te brengen houdt in dat er zes deelgebieden onderscheiden worden. Daarin krijgt elke samenhangende locatie van arbeiderswoningen een eigen kenmerk. Die zes gebieden zijn genoemd naar de wijkaanduiding uit het tijdperk van voor de huidige adressering met straten en huisnummers. Die wijkaanduiding was vastgelegd in de lokale Politieverordening. Wijk A was alles ten noorden van de Grotestraat, wijk B alles ten zuiden van de Grotestraat tot aan de Lunt. Wijk C betrof het hele gebied ten zuiden van de Lunt. Deze gebieden mét de beschrijvingen van de locaties komen aan de orde in hoofdstuk IV.

Het onderzoek, aanpak en bronnen

Het was zaak alle arbeidershuisjes te inventariseren en daarbij de bouwer, de stichtingsdatum, jaar van einde bewoning, bijzonderheden en de eigendomsgeschiedenis te vinden. Met het totaal van die gegevens kon vervolgens inzicht worden verkregen in de geschiedenis van bouw en teloorgang van deze vorm van woningen. Aangevuld met demografische gegevens en materiaal over de economische ontwikkeling, kon de bouw van de werkmanswoningen in een breder perspectief worden geplaatst.

Voor het inventariseren werden archieven en particuliere collecties geraadpleegd; ook zijn oud- dambewoners en een maatschappelijk werker geïnterviewd. Hierna een beschrijving van geraadpleegde archieven en enkele onderdelen daaruit.

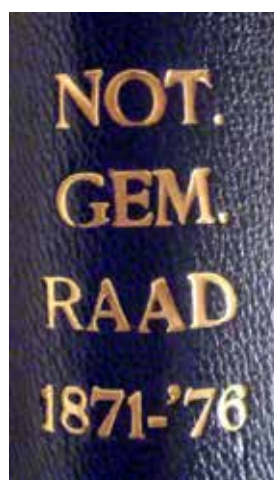
Het gemeente- archief van Waalwijk

Een scala aan toegangen werd hier geraadpleegd, zoals bouw- en hinderwetvergunningen, tekeningen, kerkelijke archieven, armoedezorg, gemeentelijke jaarverslagen en het uitgebreide foto- archief. Daarnaast is er materiaal gevonden in enkele hierna besproken “highlights”.

Handelingen van B & W en de gemeenteraad.

Het gemeentebestuur is bij bepaalde gelegenheden, zoals bij het aangeven van een rooilijn, verzoeken om straatverlichting en later bij onbe-

woonbaarverklaringen of bij aankoop, betrokken bij deze woningen. Daarom zijn de notulen en de ingekomen en uitgegane stukken van zowel het college van Burgemeester en Wethouders als die van de raad in de onderzoeksperiode gescreend.

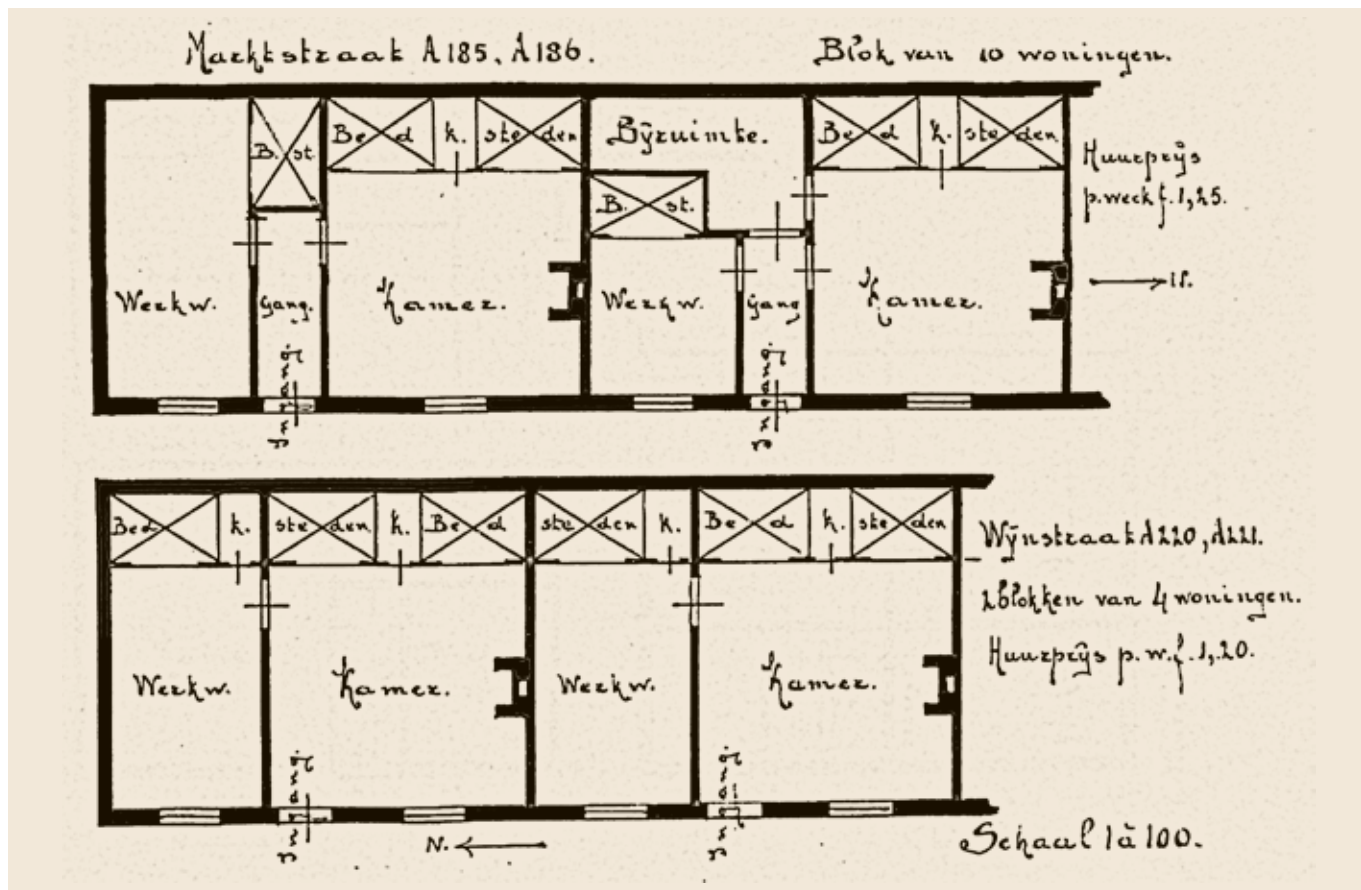
Niet dat dat erg veel opleverde. Zoals gezegd had de gemeente in de tijd van voor de woningwet overwegend administratieve taken. Pas na de invoering van de woningwet en door de adviezen van de Gezondheidscommissie komt de oude woningvoorraad steeds meer terug op de agenda's.

Kranten

Kranten leverden in vele gevallen interessant materiaal op over de woningen en haar bewoners. Meestal ging het dan om brand, gouden bruiloften, verstoring van de openbare orde en andere zaken die met het leven in de dammen te maken

hadden. De regionale krant, de “Echo van het Zuiden” is op dit onderwerp vanaf 1878, het jaar van eerste verschijnen, geheel doorgenomen.

Gezondheidscommissie

Het archief van de Waalwijkse Gezondheidscommissie leverde veel informatief materiaal over de stand van zaken in 1905, én over enkele complexen, waaronder woningplattegronden. Daarnaast verschaftte dit archief veel informatie over met het wonen samenhangende zaken als woningkwaliteit, veiligheid van drinkwater en ongezonde afvalverzamelings.

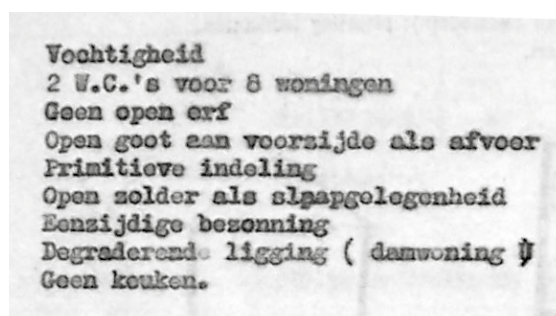
Notarieel archief

Transacties van koop en verkoop, dading en ruil werden verleden voor de notaris. Notariële archieven gaven in lastige gevallen nader inzicht in de feiten en achtergronden van de perceel- en woninggeschiedenis.

Onbewoonbaar verklaringen

In het kader van dit onderzoek is enkel theoretisch bouwhistorisch onderzoek gedaan. Er is namelijk zowat geen gebouw meer over dat onderzocht kon worden. Materiaal dat bouwkundige aspecten van de woningen beschrijft is te vinden in rapporten van de Gezondheidscommissie en in de dossiers over onbewoonbaarverklaringen.

Het archeologisch onderzoek dat de gemeente in 2004 liet verrichten nabij de woningen aan de Hooisteg gaf inzicht in de funderingswijze van die huisjes.

Het kadastrale archief

De belangrijkste bronnen waren het kadastrale administratieve archief (Digilegger) en het kadastrale digitale beeldarchief. De kadastrale schat-

N. 86

N.A.M.		VOORNAMEN.	BEZOKT.	WOONPLAATS.
Wijk		Waalwijk	Wijk	Waalwijk

POLSEN COËFFIC. of plaatslijc aanwijz.	VERVOLGNUMMERS de Lokale plaatse aanwijz.	BOOST der eigenaars	INDICATIE van soort bouw	Perceel nummer	Oppervlakte in m ²	Klasse	Verandering	Getrokken uit	Overgebracht naar
1	1/3	Wijk	1111	1	1111	1	1879	755-22	755-26
2	1/3	Wijk	1111	2	1111	1	1879	755-22	755-26
3	1/3	Wijk	1111	3	1111	1	1879	755-22	755-26
4	1/3	Wijk	1111	4	1111	1	1879	755-22	755-26
5	1/3	Wijk	1111	5	1111	1	1879	755-22	755-26
6	1/3	Wijk	1111	6	1111	1	1879	755-22	755-26
7	1/3	Wijk	1111	7	1111	1	1879	755-22	755-26
8	1/3	Wijk	1111	8	1111	1	1879	755-22	755-26
9	1/3	Wijk	1111	9	1111	1	1879	755-22	755-26
10	1/3	Wijk	1111	10	1111	1	1879	755-22	755-26
11	1/3	Wijk	1111	11	1111	1	1879	755-22	755-26
12	1/3	Wijk	1111	12	1111	1	1879	755-22	755-26
13	1/3	Wijk	1111	13	1111	1	1879	755-22	755-26

worden onderzocht. Van de gevonden plekken is de administratieve perceelshistorie gereconstrueerd met behulp van het programma “Digilegger” (beschikbaar op het BHIC), dat verbinding geeft met de leggers van het kadaster. Op deze manier is de ontwikkeling van de percelen naar onder andere gebruik, nummer en eigenaar terug te vinden. De gefotografeerde leggers zijn in tabelvorm overgezet om een overzichtelijk en leesbaar geheel te krijgen. Én om de gegevens digitaal te kunnen bewerken, zie de voorbeeldtabel hierna. De administratieve gegevens uit de legger alleen leiden echter niet altijd (lees: zeer zelden) tot een begrijpelijk inzicht over de ruimtelijke ontwikkeling van een perceel. In situaties met veel mutaties waarbij percelen zijn gesplitst en met andere samengevoegd, en ook nog eens tussen

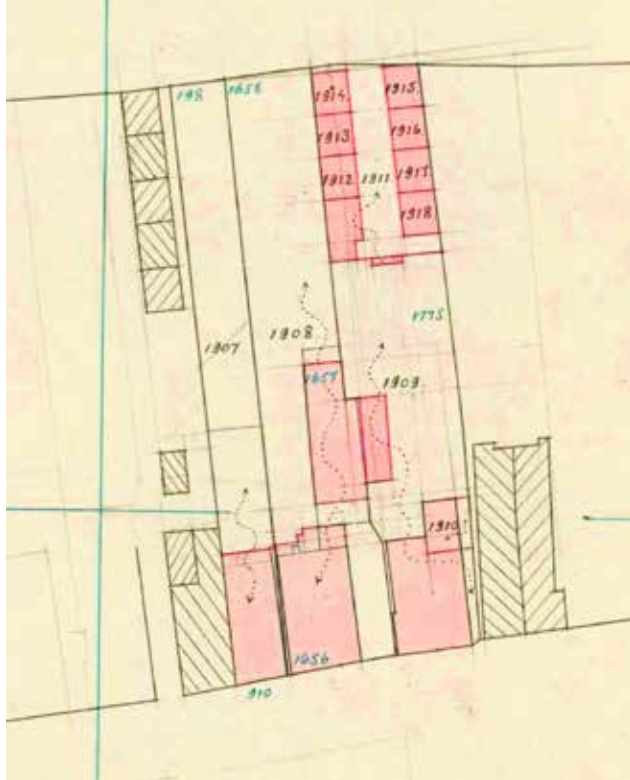
art.	Theodorus Antonius van Wijk, verwer te Waalwijk, later Cornelis Josephus van Wijk, huisschilder, en Maria Anna van Wijk wed. van C.H. Dekkers en Dekkers ELCM en FThM								
Volg-nr.	plaatsel-naam	Kadastr. nr.	Hypo- theken	soort eigen- dom	Perc. grootte	Klasse	Veran- dering	Getrok- ken uit	Overge- bracht naar
8	A 70, 71, 72, 73, 74	C 59	609/59	Huis, erf	8.84		1879 splitsing		755-22 à 26
22	A 30b	C 1342		huis, erf	0.59	1	1887 herbouw	755-8	755-29, 33
23	A 30c	C 1343		Huis	0.45	1	1887 herbouw	755-8	755-29, 31, 33
24	A 30d	C 1344		Huis	0.25	1	1887 herbouw	755-8	755-30, 31
25	A 30	C 1345		Huis	6.00	1	1885 grensverandering	755-8	755-28
26	A 30a	C 1346		Huis	0.71	1	1887 grensverandering	755-8	755-29, 33

Deze tabel is een vereenvoudigde weergave van de kadastrale legger. Daarin zijn de mutaties bij de opeenvolgende eigenaars (“eigenaar” is in kadastrale termen “artikel”) opgenomen. In dit voorbeeld is te zien dat er bij volgnummer 8 sprake was van een bestaande woning. Uit de kolom “verandering” blijkt, dat die woning in 1879 is gesplitst. De laatste kolom verwijst naar de plaats waar de nieuwe situatie beschreven staat. Dat is hier bij dezelfde eigenaar, op de volgnummers 22 à 26. Bij die volgnummers is te lezen dat er dan vijf woningen zijn ontstaan; vier op een klein perceel en één op een groter. Waar die stonden en of er damwoningen bij waren valt er niet uit op te maken.

tingskaart van 1886 en de kadastrale ondergrond op het gemeentelijke uitbreidingsplan van 1929 leverden ook veel informatie op. Beide kaarten zijn gefotografeerd en uitvergroet, zodat ze minutieus op percelen met kleine woningen konden

verschillende partijen zijn uitgewisseld, is het administratieve resultaat niet meer in een kaartbeeld te vertalen. Daarvoor is nadere ruimtelijke informatie nodig. Soms kon die worden gevonden via het al beschikbare kaartmateriaal of

situatietekeningen op bouwvergunningen, maar lang niet altijd. Er is dan nog maar een oplossing; via de door de landmeter van het kadaster bij elke mutatie gemaakte meet- of hulpkaarten de ruimtelijke informatie te reconstrueren. De Raad van Bestuur van het Kadaster gaf toestemming daarvoor haar archieven te raadplegen. Dat heeft ertoe geleid dat alle perceelshistories ruimtelijk verklaard konden worden en dat bij de beschrijving van de diverse locaties de ontwikkelingsgeschiedenis gevisualiseerd kon worden. Na ongeveer 1925 is het kadaster overgegaan op een eenvoudiger registratie, waarbij niet meer elk afzonderlijk pand, maar de ruimtelijk samenhangende eigendommen van een eigenaar een kadastraal nummer kregen waarbij enkel nog beschreven werd welke objecten er op dat perceel werden aangetroffen. Deze beperking deed zich voelen bij de beschrijving van het einde van damwoningen. Er is verder een verschil tussen de aanpak van het kadastrale onderzoek in het oude bebouwingslint van de Grotestraat en dat van de Kloostersteeg (de huidige Stationsstraat). In de Grotestraat was in 1832 al bebouwing aanwezig. De perceelshistorie van dit gebied kon daarom vanaf het kadastrale minuutplan van 1832 gevolgd worden. De bebouwing aan de Kloostersteeg echter is pas later, vanaf ongeveer 1865, tot ontwikkeling gekomen. Uitgaande van de op de schattingskaart van 1886, latere kaarten en in archiefstukken gevonden

bebouwing, kon daar worden teruggekeken naar de situatie aan het begin van de onderzoeksperiode. Het verschil in de benadering van deze twee gebieden lag erin dat voor de eerste begonnen werd bij, en voor de tweede teruggeredeneerd werd naar het minuutplan.

Namen en beroepen zijn letterlijk uit het kadastrale archief overgenomen.

Andere archieven

Het Regionaal Archief Tilburg gaf bijkomend inzicht over gebeurtenissen in en aan de bebouwingslinten van toen, via het archief van het waterschap “de Binnenpolder van Waalwijk” dat er berust.

Nationaal Archief in Den Haag.

Er werd door de Staatscommissie ingevolge de wet van 1890 landelijk een “getuigenverhoor” gedaan naar arbeidsomstandigheden. In Waalwijk werd de vraagstelling daarover gekleurd door de wens om inzicht te krijgen in het fenomeen van de gedwongen winkelnering. Er werden daarbij ook vragen gesteld over de woon- en werkom-

Verhoor van Antonius Franciscus De Brouwer, oud 57 jaar, schoenmakersknecht bij Th. Melis, te Waalwijk.

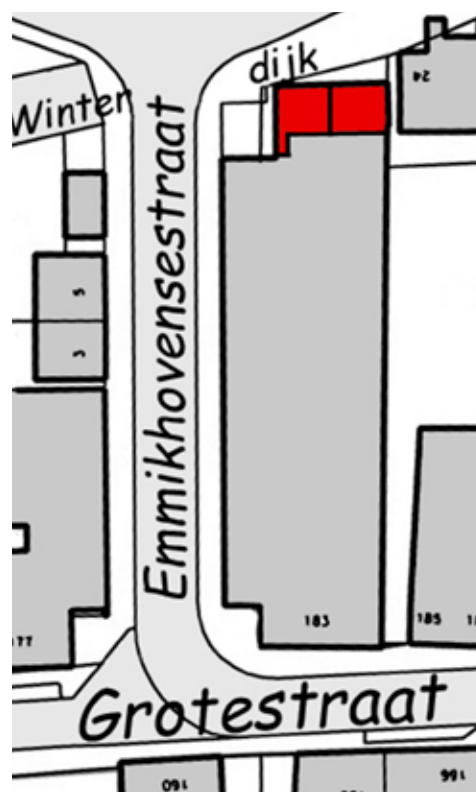
standigheden waarvan de antwoorden interessant materiaal leverden.

Verder zijn er particulieren benaderd met de vraag of zij foto's van damwoningen bezaten. Na dikwijls lange telefoonsessies om nazaten van vroegere eigenaren of bewoners op te sporen, werkten die enthousiast mee om informatie terug te vinden. Ook andere archieven zijn geraadpleegd, zoals het streekarchief Land van Heusden en Altena en het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven. Via internet werden het kadastrale minuutplan (www.watwaswaar.nl), de Koninklij-

ke Bibliotheek (historische kranten) en volkstellingen (www.volkstellingen.nl) geraadpleegd. Deze studie brengt de informatie over de Waalwijkse arbeiderswoningen bijeen. Ze is ze echter meer dan een optelsom daarvan. Door het verzamelen en koppelen van de gegevens ontstonden (naast nieuwe vragen) inzichten in de historie en bebouwingsgeschiedenis van Waalwijk, maar ook over bijvoorbeeld de rol van bepaalde families die deze huisjes bouwden en verhuurden.

Over het beeldmateriaal

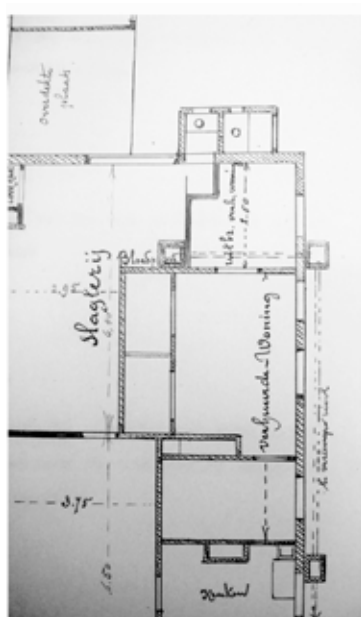
In dit boek is een scala aan beeldmateriaal weergegeven. Foto's, kaarten en bouwtekeningen uit archieven en particuliere collecties zijn gefotografeerd en waar nodig bewerkt om een goede presentatie mogelijk te maken. Het bleek dat er van de damwoningen zelf weinig foto's zijn. Van enkele bekende ensembles die langere tijd hebben bestaan (zoals Goudmijn, Hooisteeg en Leeuwenkuil) zijn die er gelukkig wel. Blijkbaar waren werkmanswoningen geen aantrekkelijk onderwerp om te fotograferen. In de tweede helft van de 20e eeuw hebben mensen met gevoel voor historie nog enkele dammen op de foto gezet. Ook bij oud- bewoners is tamelijk weinig materiaal aangetroffen. Enkelen vertelden dat men indertijd al blij was dat er geld was om te kunnen

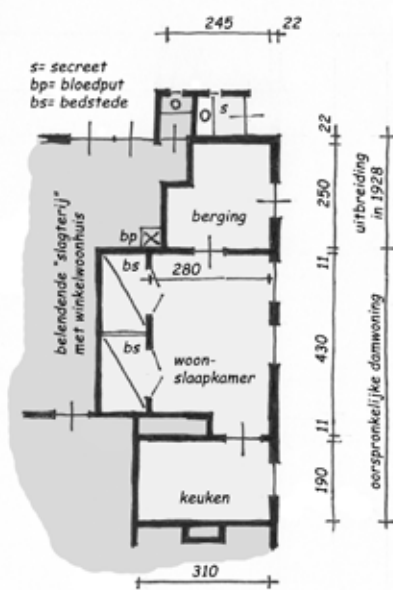
eten, zodat fotograferen al helemaal niet aan de orde was.

Het gebruikte materiaal is verantwoord in dit boek. Voor de publicatie ervan zijn de gebruiksrechten van de rechthebbenden verkregen. Het primaire materiaal uit de archieven is zo divers van uitvoering dat ervoor gekozen is om de mees-

te tekeningen in dit boek omwille van de uniformiteit zelf te maken. Van alle gemaakte tekeningen, zowel situaties, plattegronden als ontwikkelingschetsen, is de oriëntatie van het noorden naar de bovenzijde van de pagina. Bij elke in hoofdstuk IV beschreven locatie is een situatietekening gevoegd (die de locatie in de context van de vroegere tijd weergeeft), een kadastrale situatie uit 1832 (behalve bij een aantal locaties in gebied C), een kadastrale situatie uit 1886 en de bestaande situatie in 2011. De onderzochte woningen zijn op deze situatietekeningen in rood aangegeven; op de oude kadastrale kaarten met een zwarte asterisk (*).

bouwvergunning

bewerkte tekening

II. De komst van de werkmanswoningen

Bevolking, woningvoorraad en werkgelegenheid.

Een indruk over de huisvestingssituatie in het oude Waalwijk wordt verkregen door de ontwikkeling van de bevolking en die van de woningvoorraad in achtereenvolgende periodes naast elkaar te zetten. Door verder een relatie te leggen met bevolkingsontwikkeling, arbeid en economie kan worden verklaard waarom deze huisjes werden gebouwd. Dit hoofdstuk bevat tevens materiaal over de levensduur, de bouwers en de eigenaren van de damwoningen.

Beschikbaar materiaal en aanpak

Het materiaal voor dit hoofdstuk komt uit de volkstellingen die om de tien jaar werden gehouden (met uitzondering van die van 1920, die 11 jaar na die daarvoor kwam). De gemeente Waalwijk verstrekke gegevens over de OZB-waarden in 2010. De werkgelegenheidscijfers komen uit gemeentelijke jaarverslagen. Verder is de beschrijving van de ontwikkeling van de lederindustrie in het boek “Leven met Leer” geraadpleegd, evenals het Nederlands Schoenen Ledermuseum. De gegevens over de huisjes zelf en hun bouwers zijn de resultaten van het gedane onderzoek.

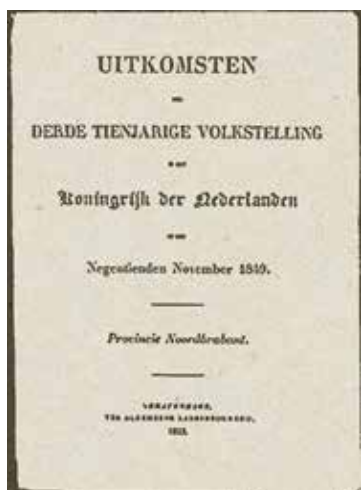
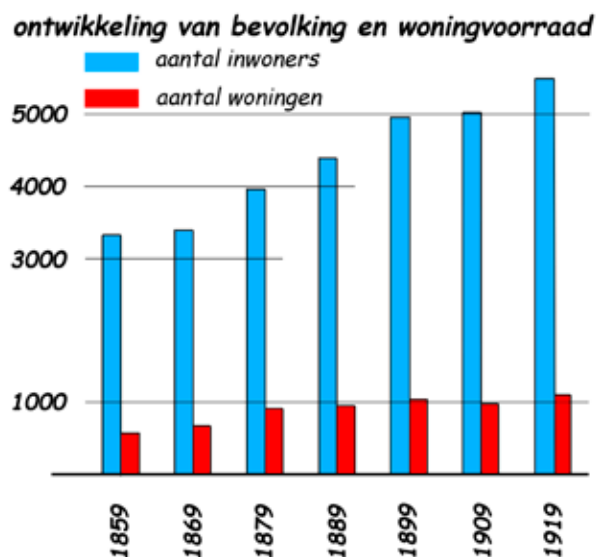
Omdat de volkstellingen steeds vanuit nieuwe inzichten werden opgezet, moesten gegevens

soms worden omgerekend om die met andere jaren vergelijkbaar te maken. In 1919 is er ook een landelijke woningtelling gedaan. Op dat moment was het Gemeentelijk Woningbedrijf van Waalwijk een tweetal jaren doende met de bouw van woningen voor arbeiders. De invloed daarvan op

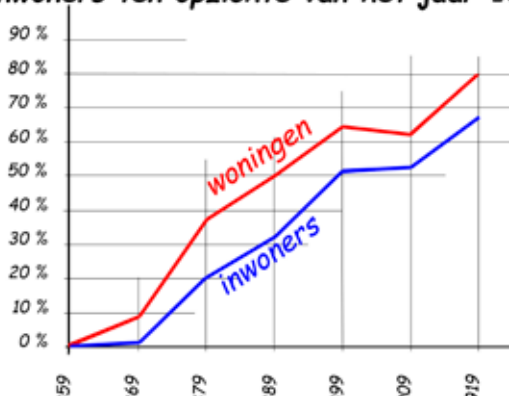
de totale Waalwijkse woningvoorraad is in 1919 echter nog gering, omdat het op dat moment nog om relatief weinig “sociale” gemeentewoningen gaat en de daarvoor bestaande woningvoorraad niet wezenlijk is afgenomen. Voor Waalwijk bieden de gegevens uit dat woningonderzoek een interessante blik op de samenstelling, gebruik en andere kenmerken van de toen bestaande woningen. De ontwikkeling van bevolking, woningvoorraad en gemiddelde woningbezetting is verder in een grafiek uitgezet voor zeven decennia van 1859 tot en met 1919. Om te laten zien wat het verschil met de huidige situatie is, zijn ter vergelijking de gelijksoortige gegevens van 2007 (de laatst bekende bij het schrijven van dit onderdeel) toegevoegd. De gegevens over de werkmanswoningen die hier onderzocht zijn worden hierna verder geanalyseerd en vergeleken met de ontwikkeling van de totale Waalwijkse woningvoorraad in die periode. Ook is daar een relatie naar andere ontwikkelingen, zoals werkgelegenheid, gelegd.

Ontwikkeling en kenmerken van woningvoorraad en bevolking

De ontwikkeling per 10-jaarlijkse periode van 1859 tot en met 1909 van inwoners en woningvoorraad ziet er als volgt uit:

relatieve groei van het aantal woningen en inwoners ten opzichte van het jaar 1859

Vanaf 1869 is een versnelde groei te zien, die minder wordt vanaf 1899. De relatie tussen de groei van de bevolking en het woningbestand wordt duidelijker in de grafiek waarin de relatieve groei is weergegeven. Daaruit blijkt, dat deze van

groei van de woningvoorraad en de daling van de bevolking tussen 1849 en 1859 is opvallend. De absurd hoge woningbezetting in 1849 roept wel vraagtekens op. Er is in dat jaar geen gemeentelijk jaarverslag gemaakt, waardoor controle van de cijfers uit de volkstelling niet mogelijk is. Het meest nabije gegeven is dat van 1851, waarin 3338 inwoners worden geteld, wat past in de toenmalige trend. Het aantal woningen is dan echter niet gegeven, zodat de hoge woningbezetting uit 1849 in het kader van dit onderzoek onverklaard blijft (of gewoon een gegeven is).

Jaar	Vergelijking inwoners/ woningvoorraad naar jaartal en gebied				
	Waalwijk		Gemiddelde woningbezetting*		
	Inwoners	Woningvoorraad*	Waalwijk	Noord- Brabant	Rijk
1849	3355	291 (7)	11,81	5,94	6,37
1859	3313	696 (82)	5,40	5,45	5,54
1869	3335	759 (95)	5,02	5,00	5,37
1879	3998	872 (29)	4,74	4,87	5,34
1889	4392	944 (21)	4,76	5,09	5,56
1899	4927	1058 (47)	4,87	5,15	5,73
1909	5002	1046 (54)	5,04	4,88	5,42
1920	5498	1121 (16)	4,98	4,70	5,76
2007	30373	13028	2,33	2,40	2,35

*= tussen haakjes het aandeel onbewoonde huizen. De gemiddelde woningbezetting is gerelateerd aan de bewoonde huizen.

Waalwijk, 1859 - 1920 en 2007: inwoners en woningvoorraad en vergelijking gemiddelde woningbezetting met provincie en Rijk

1869 tot 1919 nagenoeg gelijk opgaat, hetgeen tot uitdrukking komt in een tamelijk stabiele gemiddelde woningbezetting gedurende die periode. Het aantal inwoners slaat op die van de hele gemeente, dus zowel binnen als buiten de kom. Het aantal woningen betreft alle woningen, dus niet alleen werkmanswoningen. De gemiddelde woningbezetting is de uitkomst van de berekening "inwoners, gedeeld door aantal bewoonde huizen". Wat is uit deze grafieken en tabel op te maken?

A. Bevolking

Er is sprake van een gestage ontwikkeling van de bevolking, met uitzondering van enige stagnatie in de perioden 1859- 1869 en 1899- 1909. De

B. Woningvoorraad

Vanaf 1869 neemt de woningvoorraad relatief fors toe en loopt ietwat terug na 1899. In de volgende periode, 1909- 1920 is er weer toename, maar minder dan in de periode daarvóór. Vanaf 1922 wordt Waalwijk samengevoegd met Baardwijk en Besoijen. Daarmee sporen de gemeente- gegevens vanaf dat jaar niet meer met de begrenzing van dit onderzoek en worden verder achterwege gelaten, ook al omdat de periode 1832 tot 1903 het primaire doel van dit onderzoek is.

Ten opzichte van de provincie is de gemiddelde woningbezetting in Waalwijk tot 1899 lager. Dat is gunstiger ("luxer"), omdat er gemiddeld per huis minder mensen wonen. Als gevolg van de

stagnerende woningbouw vanaf 1899 stijgt in dat decennium in Waalwijk de gemiddelde woningbezetting, waar die van de provincie daalt. In 1920 is die achterstand nog niet ingehaald. Daarbij moet worden bedacht dat er, zo blijkt uit de volkstellingen, ook nog veel sprake was van (tijdelijke) inwoning, waardoor in de praktijk de woningbezetting hoger moet zijn geweest. Waarom stagneerde in Waalwijk de woningbouw in dat eerste decennium van de 20e eeuw? Er zijn sterke aanwijzingen dat de invoering van de woningwet in 1903 er mee te maken heeft. Vanaf die tijd zien we nauwelijks nog arbeiderswoningen meer gebouwd worden door particulieren. Waren de eisen die nu aan een woning werden gesteld zodanig dat de investering in een woning groter werd en huuropbrengsten geen interessant rendement meer brachten? Waarschijnlijk wel. De Kamer van Koophandel noemt dit fe-

Op het gebied der bouwkundige vakken was de bedrijvigheid niet zoo groot als andere jaren. Behalve eenige nieuwe burger- en arbeiderswoningen, werden geen nieuwe panden van beteekenis bijgebouwd. De klacht over geringen aanbouw is echter algemeen. De reden hiervan zal men, behalve in den slappen gang van zaken, ook voor een groot deel moeten zoeken in de woningwet, welke aan nieuw te bouwen panden eischen stelt, die voorzeker de volksgezondheid bevorderlijk zijn, doch tot geldbelegging in huurhuizen niet uitlokken.

nomeen in haar jaarverslag van 1907 overigens expliciet als een reden van stagnatie. Zeker heeft ook de economische situatie en duurte of schaarste van bouwmaterialen in de aanloop naar de Eerste Wereldoorlog een negatieve invloed op de woningproductie gehad, maar dat verklaart op zich nog niet het verschil met provincie en Rijk, omdat die factor toch overal gold. De “sociale” woningbouw van overheidswege, waarvoor de woningwet een stelsel

had ingevoerd met een organisatie en subsidies, kwam in Waalwijk pas na 1917 tot stand met het instellen van een Gemeentelijk Woningbedrijf. Waarschijnlijk maakt deze omstandigheid nu juist het verschil uit met de ontwikkelingen in de provincie en het Rijk.

C. Woningbezetting

Wanneer de bevolkingsomvang wordt gedeeld door het aantal woningen is de uitkomst daarvan de gemiddelde woningbezetting. In 1859 was die nog erg hoog; er leefde toen gemiddeld 5,4 persoon in een woning. Dat is verklaarbaar met de grote gezinnen van toen. In de praktijk zal de woningbezetting hoger zijn geweest. Het blijkt namelijk dat er in die tijd in Waalwijk nogal wat tijdelijke inwoners waren. Die zullen ook ergens, en zeker ook bij gezinnen ondergebracht zijn zonder mee te tellen in de bovengenoemde cijfers. In 1859 waren er bijvoorbeeld 32 gezinnen die bij andere gezinnen inwoonden!

Ten opzichte van de provincie Noord-Brabant en het gehele land is de woningbezetting door de bank genomen in Waalwijk iets gunstiger. In andere gemeenten moet de gemiddelde woning-

bezetting dan klaarblijkelijk nog hoger zijn geweest. Uit de woningbezetting blijkt van een grote drukte in huis. Wanneer je dat gegeven koppelt aan het feit dat de werkmanswoningen erg klein waren en er ook nog thuisarbeid moest worden verricht dan is het voorstelbaar dat rust en privacy in de huizen

volkomen afwezig waren. In de loop van de jaren komt daar nauwelijks verbetering in. Het leven in de woningen toen stond daarom in schrille tegenstelling tot dat van vandaag. De woonruimte per gezinslid is veel groter en de gemiddelde woningbezetting is veel lager, zoals in de laatste rij van de tabel is te zien (2007).

De huidige situatie is sterk verbeterd ten opzichte van de periode van vóór 1900. Je zou kunnen zeggen dat het volkshuisvestingsbeleid en de gezinsverdunning haar vruchten heeft afgewor-

pen (althans waar het de gemiddelde woningbezetting betreft).

De opbouw van de woningvoorraad

In 1919 werd er een nationale woningtelling gehouden. De volkstelling die normaal gesproken in dat jaar gehouden zou worden schoof een jaar op. De gegevens uit die woningtelling van 1919 geven inzicht hoe de woningvoorraad toen was opgebouwd. Dat inzicht is interessant omdat daarin een relatie kan worden gelegd met het fenomeen “werkmanswoning”.

De gemeenteraad van Waalwijk stelde op 1 oktober 1917 een verordening op het Gemeentelijke Woningbedrijf vast. De invloed van gemeentelijke sociale woningbouw op de totale Waalwijkse woningvoorraad per eind 1919 is nog gering. Er zijn op dat moment nog relatief weinig gemeentewoningen opgeleverd. In 1918 waren dat 40 arbeiderswoningen in de Antoniusstraat en 3 ambtenarenwoningen in de Mr. van Coothstraat. In 1919 werd met de bouw van nog eens 31 woningen begonnen. Het is niet zeker of die laatste meegenomen zijn in de woningtelling van 1919. De gegevens voor deze woningtelling zijn in het najaar van 1919 verzameld. Het beeld dat de woningtelling van 1919 voor Waalwijk geeft mag daarom tamelijk representatief genoemd worden voor de opbouw van de woningvoorraad van

vóór de woningwet, toen woningen enkel nog door particulieren werden gebouwd. De voorraad in 1919 bedroeg in totaal 1047 woningen. Die zijn onderverdeeld zoals onderstaande tabel aangeeft.

Te zien is dat 19% van de woningvoorraad uit bedrijfswoningen bestaat. Dat is best veel, en verklaarbaar doordat in vergelijking tot vandaag erg veel ambachten en neringen als slager, bakker en horeca werden uitgeoefend. De spreiding ervan was groot en de schaal klein. Ruim de helft van de bedrijfswoningen was eigendom van de bewoner. Het overgrote deel, 77% van de woningvoorraad, bestond uit woningen die geen bedrijfswoning waren en waarvan 85% (van de woningen zonder nering of bedrijf) werd verhuurd. Aannemelijk is dat de werkmanswoningen in de laatste categorie vallen. Want waar in dit onderzoek “kleine” eigenaren gevonden zijn die als beroep schoenmaker hadden, ging het meestal om een of enkele damwoningen achter of in hun huis. Waarschijnlijk woonden zij dan zelf in het huis “aan de straat”.

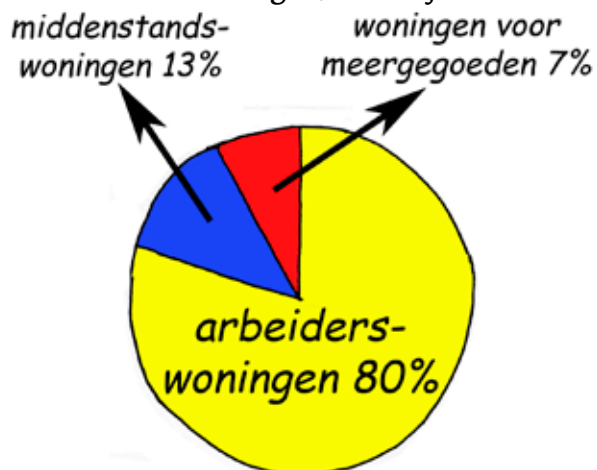
Het onderzoek uit 1919 maakt vervolgens een interessante onderverdeling van de 810 woningen zonder nering of bedrijf naar welstandklasse van de bewoners. Die klassen zijn bepaald op de door de bewoner op te brengen huurwaarde (wat niet betekent dat deze allemaal verhuurd werden, er werden er ook door eigenaars bewoond). De

Verdeling woningvoorraad 1919 naar aard; absoluut en in percentage van de totale woningvoorraad.

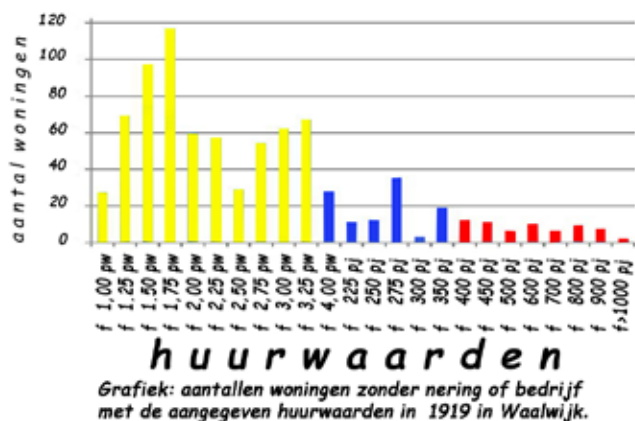
Aard van de woning	Aantal	Bewoond door de eigenaar	Bewoond door een huurder	Onbewoond
Woning mét nering of bedrijf	204 19%	109 10%	95 9%	0 0%
Woning zonder nering of bedrijf	810 77%	117 11%	685 65%	8 <1%
Vrije dienstwoningen	30 3%	In 2011 is de verdeling huur-koop in Waalwijk centrum 49%- 51%; landelijk is die 45%- 55%. In 1919 was er relatief minder eigen woningbezit dan in 2011.		
Onbewoonde krotten	3 <1%			
Totaal	1047 100%			

klasse van arbeiderswoningen bedroeg woningen met een huurwaarde tot fl. 3,25 per week en voor middenstandwoningen tot fl. 350,00 per jaar. Voor de woningen van “meergegoeden” werd geen maximum gehanteerd.

Er is een grote vertegenwoordiging van het aantal arbeiderswoningen, namelijk 80% van het

woningen in Waalwijk naar welstandsklasse in 1919

totaal aantal woningen zonder nering of bedrijf (thuisarbeid is in de telling niet als nering of bedrijf beschouwd).

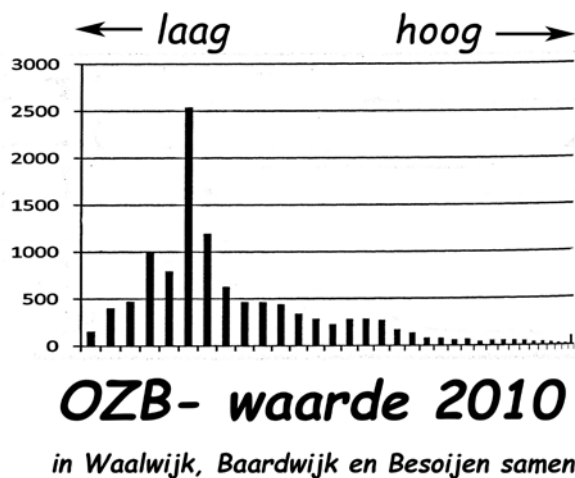
De grafiek (huurwaarden) geeft inzicht in het aantal woningen per huurwaarde. De huurwaarden werden toegekend op basis van lokale belastingheffingen. Geel zijn de arbeiderswoningen, blauw de middenstandswoningen en rood zijn de woningen voor de “meer goeden”.

Hoewel niet geheel vergelijkbaar, is uit nieuwsgierigheid ook eens gekeken naar de verdeling naar OZB-waarden in het moderne Waalwijk.

Uit door de gemeente Waalwijk ter beschikking gestelde gegevens is de grafiek (OZB waarde 2010) samengesteld. Daaruit blijkt, dat de modus van de onroerende zaakwaarden net als voorheen “links van het midden” ligt. Het aandeel woningen met een erg lage en iets meer waarde is verminderd; de differentiatie is minder groot. Maar ook de kleine “opleving” in de middenklasse is nog steeds zichtbaar. Blijkbaar is er in de relatieve opbouw niet erg veel veranderd; enkel zijn er in 2010 meer gelijkwaardige dan in waarde gespreide goedkopere woningen.

De begin- en eindsituatie

De begindatum van het onderzoek is het jaar 1832, toen de eerste kadastrale kaart (het minuutplan) is gemaakt. In feite is die kaart een aangepaste versie van de opmeting die al in 1819 plaatsvond. Ook in 1832 waren er al enkele damwoningen. Het gaat om twaalf huisjes in

de categorie op zichzelf staande damwoningen, beschreven in hoofdstuk IV bij de locaties Aw 02, Aw 27, Ao 09, Bw 14, Bw 22, Bw 23, Bw 26, Bw 30 en Bo 13, twee in de categorie straatwoningen, locaties Bw 18 en Bo 19 en vijf dijkwoningen, locaties Aw 03, Aw 26 en Ao 05.

In 2011, de eindsituatie, zijn er nog vierentwintig bestaande werkmanshuisjes. Ze zijn soms sterk verbouwd en inmiddels van allerlei gemakken voorzien. Soms nog als woning in gebruik; andere zijn bedrijfspanden of onbewoond. Daarbij gaat het om zeven bewoonde woningen uit de categorie op zichzelf staande damwoningen op de

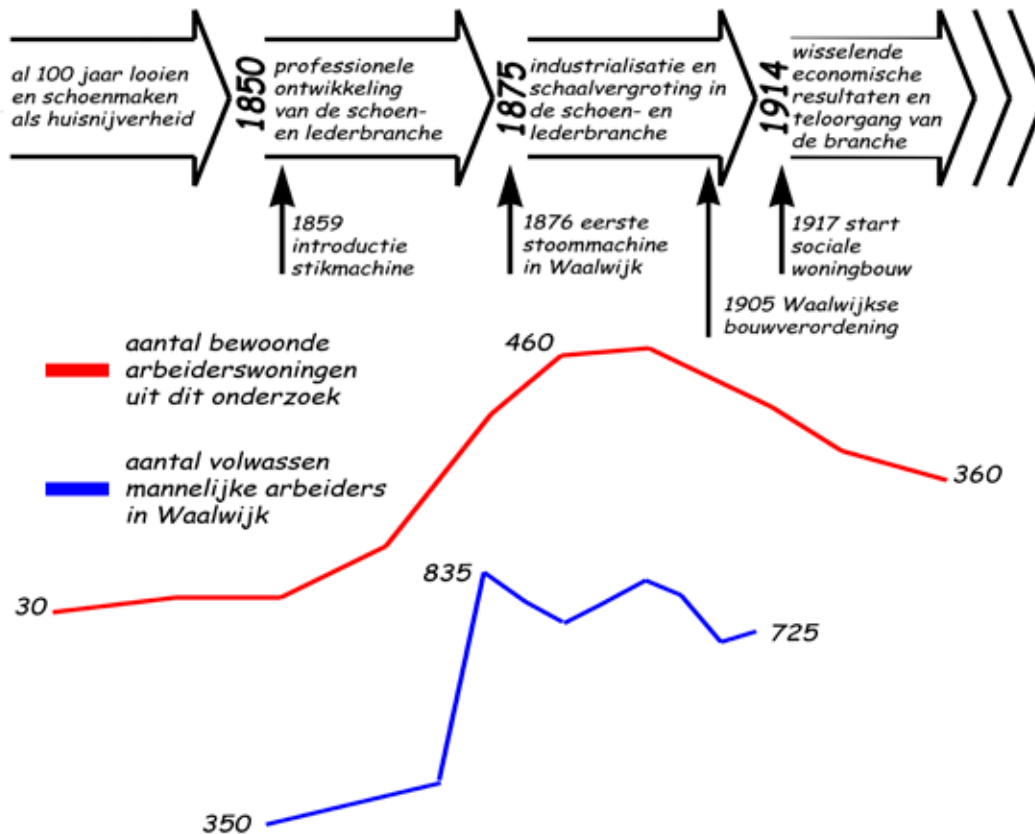
locaties Aw 16, Bo 05, Bo 15, Bo 16 en Cw 03 en vier dijkwoningen op de locaties Aw 08, Ao 04, Ao 25 en Ao 26. En verder om dertien huisjes die onbewoond zijn of een andere bestemming hebben gekregen in categorie op zichzelf staande damwoningen (locaties Aw 13, Bw 26 en Co 10), categorie straatwoningen (locaties Aw 50 en Ao 34) en aan de Winterdijk (locatie Aw 11). Van deze vierentwintig zijn er vijf tot rijksmonument verklaard (Aw 50) en één tot gemeentelijk monument (Aw 11). Verder zijn er enkele locaties, waarbij is aangetoond (of de mogelijkheid bestaat) dat er nog bouwsporen van damhuisjes aanwezig zijn.

Woningbehoefte en werkgelegenheid.

Woningen werden gebouwd omdat daar behoefte aan was. Het is welhaast zeker dat het in die tijd om een kwantitatieve behoefte ging. Het werkmanshuis vormde niet veel meer dan een bescherming van een gezin tegen invloeden van buitenaf.

Waar kwam die behoefte aan meer woningen vandaan? Het antwoord is: werkgelegenheid en natuurlijke aanwas. De factor werkgelegenheid zorgt voor instromende en minder vertrekkende arbeidskrachten dan anders wellicht het geval zou zijn geweest. De factor natuurlijke aanwas laat de bevolking toenemen. Hiervóór werd de relatie met de bevolkingsontwikkeling besproken. Dat de ontwikkeling van werkmanswoningen ook met de ontwikkeling van de werkgelegenheid te maken heeft blijkt uit het volgende. Zoals in elke plaats was er in Waalwijk algemene werkgelegenheid, waaronder te verstaan het werk in bakkerijen, slagerijen, grutterijen en andere neringen die noodzakelijk waren voor het dagelijks functioneren van de gemeenschap. De kernactiviteit was, zoals algemeen bekend, de leder- en schoenindustrie. Dat blijkt onder andere uit de gemeentelijke jaarverslagen. Deze belangrijke bedrijfstakken hadden ook secundaire bedrijven nodig; denk bijvoorbeeld aan het leveren van looimiddelen voor de leerlooierijen en machinerieën voor de schoenindustrie. Een reeks van activiteiten omhulde als het ware

de kernbedrijven, variërend van machine- en leestenfabrieken tot handelsmaatschappijen en drukkerijen. Daarnaast had Waalwijk nog een centrumfunctie voor de regio, die zich vertaalde in een relatief groot aantal winkels, vrije beroepen als notaris en aanbod van opleidingen. Het was de vraag, of de ontwikkeling van de Waalwijkse werkgelegenheid zich laat spiegelen aan de ontwikkeling van de dam- en mijnhuisjes. Over de kwantiteit van die werkgelegenheid is weinig primair materiaal voorhanden. De Kamer van Koophandel, die overigens voor Waalwijk en omstreken eerst in 1878 actief werd, beschrijft het aantal bedrijven in het ressort van de Kamer. Dus niet toegespitst op de plaats Waalwijk. Aantallen werknemers worden niet genoemd. In de gemeentelijke jaarverslagen echter is wel materiaal te vinden. Of dat steeds het resultaat was van jaarlijkse tellingen, is te betwijfelen. Daarvoor komen in teveel jaren dezelfde cijfers voor. Omdat dit de enige primaire bron is, is toch met die cijfers verder gegaan. Verwacht mag worden, dat de grote lijn daaruit wel op te maken valt; en het is toch die grote lijn waar het hier om gaat. Om een relatie te leggen met de in dit boek onderzochte arbeiderswoningen is enkel gekeken naar de grootste takken van bedrijvigheid; de werkgelegenheid in de leerlooierijen en schoenmakerijen. In de gemeentelijke jaarverslagen zijn per bedrijfstak het aantal volwassen mannen en vrouwen dat er werkt (en ook het aantal jongens en meisjes) gegeven. De scheiding tussen kind en volwassene is de 16-jarige leeftijd. Er van uitgaand dat de meeste volwassen mannen een gezin stichten en dan woningbehoevend worden, is alleen die groep werknemers genomen. Het resultaat daarvan is weergegeven in de infografiek. De aantallen volwassen mannelijke (gezin-vormende) werknemers in looierijen en schoenmakerijen staan er onder het aantal bewoonde arbeiderswoningen uit onderhavig onderzoek, met daarboven ook een beschrijving van de ontwikkeling van de leer- en schoenindustrie. De werkgelegenheidsontwikkeling en de groei van het aantal arbeidershuisjes lopen in grote lijnen parallel. Alleen ijlt de bouw van de arbeiders-

relatie tussen de ontwikkeling van economie, werkgelegenheid en bewoonde woningen uit dit onderzoek

dershuisjes een aantal jaren na. Dit kan betekenen dat de bouwers van die huisjes pas reageerden op een “rijpe” markt en met hun investering op zeker speelden. Het aantal volwassen werkende mannen was veel groter dan het aantal beschikbare arbeiderswoningen. Dat klopt met het gegeven dat er in Waalwijk veel sprake was van inwoning en inkomende pendel uit andere plaatsen. In de infografiek is de verschuiving van huisnijverheid

(het ambacht, waarbij een compleet product werd gemaakt) naar industrieel proces (waar verschillende mensen onderdelen maken die anderen tot een eindproduct samenstellen) te zien.

Tot 1877 is alle schoenmakerswerk ambachtelijke huisnijverheid. Iedere schoenmaker werkt thuis (of bij een andere schoenmaker thuis) in de werkwinkel aan schoenen die hij soms zelf verkoopt, maar meestal in opdracht van een patroon maakt. Waar de mechanisatie van de schoennijverheid een start neemt met de stikmachine, die in Waalwijk in 1859 geïntroduceerd werd, waren er in eerste instantie voor slechts een zeer beperkt

aantal handelingen machines beschikbaar. In die beginjaren deelden schoenmakers die machines nog, terwijl zij zelf een volledig product maakten. De onderkomens waarin dat gebeurde werden dan wel fabriek genoemd,

Wanneer damwoningen niet meer bewoond werden kregen ze soms de functie van opslagruimte of werkplaats. Hier zijn de huisjes van locatie Bw 24 in gebruik bij smid De Ronde.

maar er was nog geen arbeidsdifferentiatie. In die beginjaren (de jaren 1870 tot circa 1890) dient in de schoenennijverheid dan ook eigenlijk van “manufactuur” te worden gesproken, dat is handwerk met behulp van een beperkt aantal machines. Pas toen er meer machines beschikbaar kwamen werd ook arbeidsdifferentiatie ingevoerd en werden schoenmakers eigenlijk fabrieksarbeiders. Zowat alle onderzochte huisjes hadden een zogenaamde werkwinkel, die na 1877 met de komst van fabrieken (lees: manufacturen) dus niet overbodig werd. Want werkten er in 1877 nog 761 volwassen mannelijke schoenmakers thuis en 17 in de fabriek, in 1915 waren die aantallen 136, respectievelijk 401 “op ’t fabriek”. De huisnijverheid bleef nog lange tijd een factor van betekenis. Voor de meeste handelingen waren pas rond WO I machines beschikbaar en konden de thuiswerkers niet meer concurreren met de fabrieken. De werkwinkel kwam ter beschikking van het schoenmakersgezin.

De populatie werkmanswoningen verdeeld naar categorie.

De hier genoemde aantallen zijn het resultaat van tellingen van het aantal woningen dat op de gevonden locaties is aangetroffen. Stond er een woning die is gesloopt en daarna vervangen door een of meer andere, dan tellen zowel die eerste als de volgende mee. Immers, ze hebben bestaan en krijgen dus een plaats in het overzicht. In dit onderzoek zijn in totaal 611 werkmanswoningen geteld. De resultaten per categorie zijn:

aandeel van de vier categorieën huisjes

- 1: Categorie damwoningen op zichzelf staand: 272 huisjes (44,5%),
  - 2: Categorie damwoningen in- of aangebouwd: 200 huisjes (33%),
  - 3: Categorie straatwoningen: aan de “echte” straten, de huidige Grotestraat en Stationsstraat, 27 huisjes. Het totaal aantal gevonden straatwoningen bedraagt 100 (16,5%).
  - 4: Categorie dijkwoningen: 39 huisjes (6%).
- De beide categorieën damwoningen maken dus het overgrote deel uit van de gevonden woningen. Bedenk overigens, dat een groot aantal gevonden straatwoningen (aan de zijstegen als Poststraat en Kerkpad) zich ook presenteerde als damwoningen.

Spreiding over Waalwijk.

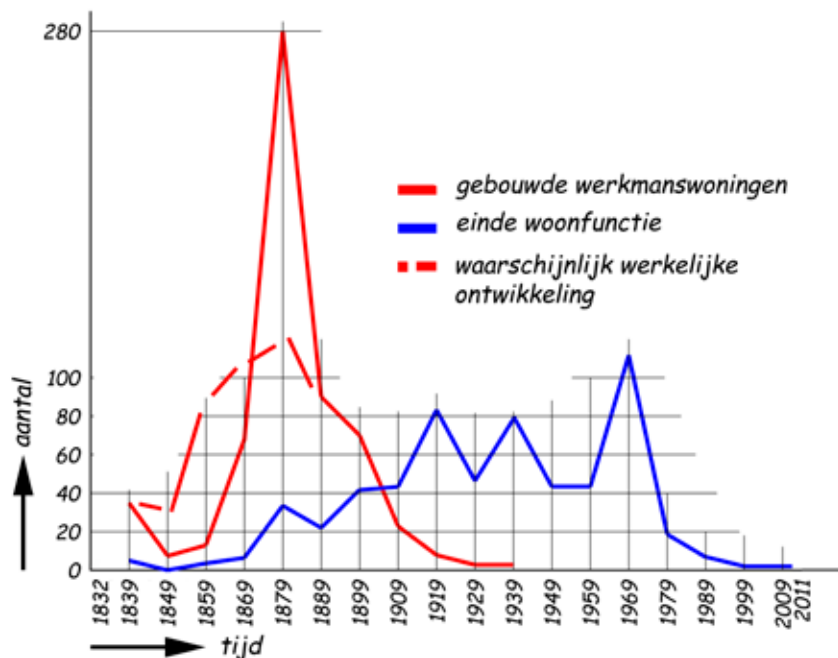
Onder spreiding is te verstaan het aantal malen dat een categorie in een ruimtelijke eenheid voorkomt. Die ruimtelijke eenheid is de locatie (zie hoofdstuk IV), zoals die in deze studie is gehanteerd. Deze locaties zijn gebaseerd op het ontsloten zijn op één dam, dan wel zijn ze op zichzelf staande plekken. Op hoe meer locaties een van de categorieën woningen voor komt, hoe groter de spreiding van die categorie woningen over Waalwijk. De grootste spreiding vinden we bij de in- en aangebouwde damwoningen (96 locaties); op afstand gevolgd door de op zichzelf staande damwoningen (74 locaties). Dat is ook logisch, omdat de categorie in- en aangebouwde woningen in een betrekkelijk klein aantal per locatie voorkwam. Hoewel het er minder waren dan de op zichzelf staande woningen (die in grotere clusters voorkwamen), kwamen ze dus op meer locaties voor. De spreiding van straat- en dijkwoningen blijft ver achter bij de hier genoemde categorieën woningen.

Begin van de bouw en het einde van de bewoning.

De in dit boek vermelde gegevens over de jaartallen van bouw, beëindiging bewoning en sloop zijn voor het grootste deel afkomstig uit kadastrale gegevens. Op de kadastrale leggers en

bouw en einde woonfunctie naar aantal en tijd

meetkaarten wordt het dienstjaar van de registratie vermeld. Dat gebeurde doorgaans in het jaar na de feitelijke handeling. In dit boek is daarom het jaar vóór het dienstjaar gehanteerd. Er moet echter rekening worden gehouden met de omstandigheid dat het kadaster een "lijdend" systeem is. Dat wil zeggen dat registratie plaatsvindt nadat daarvan kennis, of opdracht gegeven is. De kennisgeving gebeurde bij inschrijving van de notariële akte (bijvoorbeeld bij eigendomsoverdracht). Zowel overheden als particulieren waren opdrachtgevers voor kadastrale hermetingen, wanneer daar aanleiding toe bestond. Gevolg is dat de gecorrigeerde kadastrale tijdsgegevens niet altijd exact ook de vestiging van een feit aangeven; er moet rekening gehouden worden met een zekere marge. In enkele gevallen zijn de (meer correcte) data van de notariële akte aangehouden. Verder zijn relevante jaartallen geput uit gemeentelijke besluiten, bouwverordeningen en incidenteel archiefmateriaal dat voorhanden bleek (bijvoorbeeld een opdracht tot sloop).

De ontwikkeling van werkmanshuisjes is door de jaren heen beslist niet gelijkmatig verlopen, zie daarvoor de grafiek. Een kleine opleving in de periode rond 1839 werd veroorzaakt door de bouw van 9 straatwoningen aan het Hoekeinde door de H. Geest armen (locatie Ao 38). Beginnend in de periode 1859-1869 is een opgaande lijn zichtbaar, met een sterk piekende werkmanshuizenproductie in de periode rond 1879, die daarna vrijwel even snel daalt als ze

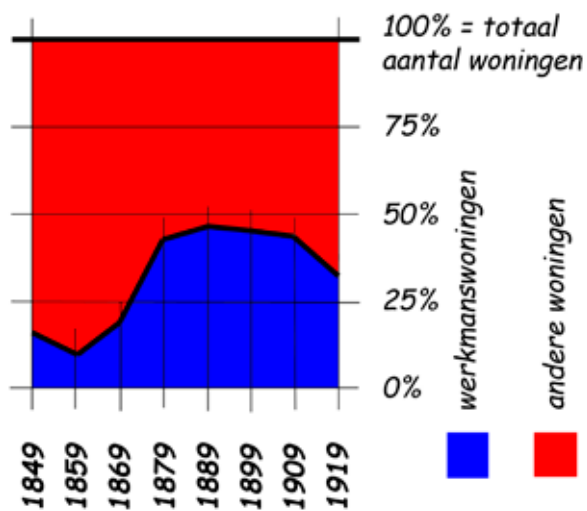
opgekomen is, en in de periode 1899-1909 tot een minimum komt.

Het grote aantal werkmanswoningen dat in de periode 1869-1879 is gebouwd concentreert zich volgens de kadastrale gegevens in het jaar 1878. Dit was het jaar, voorafgaande aan de nieuwe wet op de grondbelasting van 25 april 1879. Het is waarschijnlijk dat in 1878 de controleurs van de grondbelasting en het kadaster er al op uit trokken om nieuwe schattingen te maken en dat daarbij alle in het veld gebleken mutaties zijn geregistreerd. Daarom is het niet uit te sluiten dat een aantal van de damwoningen, met name die waar geen notariële akten aan ten grondslag

lag, al eerder zijn gebouwd. De piek van 1878 zal dan minder hoog zijn. In deze grafiek is ook de onttrekking van de onderzochte groep woningen aan de woningvoorraad gevisualiseerd met een blauwe lijn. De gegevens hierover waren een stuk moeilijker te achterhalen omdat vanaf ongeveer 1925 de kadastrale registratie anders is opgezet. Veel van de informatie over het verdwijnen van huisjes is afgeleid van bouwvergunningen en uit mondelinge overlevering verkregen. Maar de tendensen zijn duidelijk. Zo is rond 1889 te zien dat bij grote bouwactiviteit er huisjes verdwenen, wellicht om de bouw van nieuwe mogelijk te maken. Ook is een kantelpunt vlak na het jaar 1900 te zien, wanneer het aantal gebouwde werkmanswoningen minder wordt dan het aantal dat aan de woonbestemming wordt onttrokken. Verder in de tijd zijn drie pieken te zien, waarin het aantal onttrekkingen tijdelijk stijgt. Bij het beschrijven van het verdwijnen van de damwoningen in hoofdstuk V worden die nader verklaard.

Aandeel werkmanswoningen op de gehele woningvoorraad.

Uit de vergelijking van het aandeel van de hier onderzochte werkmanswoningen op de gehele woningvoorraad van Waalwijk kan worden vastgesteld, dat de woningvoorraad in de peri-

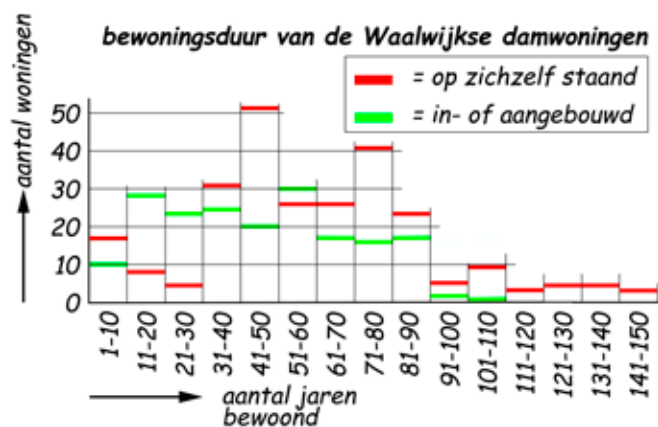
Aandeel werkmanswoningen in dam, dijk en straat op het totaal aantal woningen

ode van 1879 tot mogelijk iets voorbij 1919 voor meer dan 25% werd bepaald door werkmanswoningen. Het grootste aandeel is te vinden rond 1889, wanneer ruim 45% van de woningvoorraad bestaat uit deze huisjes. Na 1919 is de grafiek niet doorgetrokken, omdat in 1922 de gemeenten Baardwijk, Besoijen en Waalwijk zijn samengevoegd en er sindsdien geen afzonderlijke cijfers van de voormalige gemeenten beschikbaar zijn. Van een aandeel van 7,5% in 1859 vindt daarna een snelle stijging plaats. Als gevolg van het afnemend aantal oude werkmanswoningen en een toename van het totale aantal woningen is het aandeel in 1919 nog maar 31% en zal in de jaren daarna het nulpunt naderen. De periode van dam-, mijn- en soortgelijke werkmanswoningen is voorgoed voorbij!

Levensduur

Aan alles komt een einde. Ook aan het bestaan van de werkmanswoningen. De levensduur van de onderzochte huisjes is divers, maar eindig. Daarbij zijn daarbij flinke verschillen aangetroffen. Zo zijn op zichzelf staande damwoningen gemiddeld 98 jaar in gebruik geweest. De in- en aangebouwde damwoningen komen tot een gemiddelde van 50 jaar. De "straat"woningen halen een gemiddelde van 73 jaar, met een range van 9 tot 137 jaar. De dijkwoningen tenslotte halen een gemiddelde leeftijd van 85 jaar binnen een range van 5 tot 158 (!) jaar. Op zich zeggen deze gemid-

delden niet bijster veel, omdat de differentiatie in leeftijd zo groot is. De grafiek geeft de bewoningsduur van twee categorieën damwoningen weer (op zichzelf staand en in- of aangebouwd). Te zien valt, dat over het algemeen méér op zichzelf staande damwoningen een hogere bewoningsleeftijd haalden dan de in- en aangebouwde. Alleen in de bewoningsleeftijd van 11 tot 31 jaar scoren de in- en aangebouwde huisjes beter. Een verklaring voor dit verschil is dat de vrijstaande damwoningen eigenlijk niemand in de weg stonden. Er waren in het algemeen weinig redenen om ze door een (economisch) meer profijtelijke functie te vervangen. Vandaar dat er meer, en over het algemeen ook langer, bewoond bleven. Een beduidend kortere bewoningsduur,

ongeveer de helft, hebben de in- of aangebouwde damwoningen. Juist omdat die onderdeel waren van een "moederpand", heeft elke verandering daaraan gevolgen voor de damwoning. Dat is straks ook bij de beschrijvingen in hoofdstuk IV te lezen; veel huisjes werden weer verenigd met het moederpand of werden in gebruik genomen voor een bedrijf dat daar werd uitgeoefend. Voor de straat- en dijkwoningen kan in grote lijnen dezelfde verklaring, meer of mindere verdringing door andere functies, worden gegeven. Er is natuurlijk ook een andere factor van belang. Geen van de huisjes uit dit onderzoek voldeed aan de eisen die de woningwet stelt (met uitzondering van die van de locaties Co 11 en Cw 14). Er zijn uiteraard wat aanpassingen gepleegd, maar de huisjes waren op zeker moment letterlijk uit de tijd. Zowel bouwkundig als qua opzet. Daar

komt ook nog bij het aspect van de situering: achteraf, besloten en slecht bereikbaar. Besloten milieus waarin anderen dan de bewoners zelf zich indringer waanden. Samen met het realiseren van betere sociale woningbouw deed dit de animo voor deze huisjes verminderen. Sterker nog, wat eens een “normale” woonvorm was in het Waalwijkse, werd na WO II een gestigmatiseerde, zo zal verderop in dit verhaal blijken.

De bouwers

Er wordt wel verondersteld, dat maatschappelijke instellingen en bedrijven in de 19e eeuw de volkshuisvestingsopgave op zich namen. Dat is slechts ten dele waar. In de grotere steden waren het deels

Daarbij aangetekend dat er soms wel familieverbanden bestonden tussen bouwers, met hier als voorbeeld Aarts, Van Es en Van Well. Dit waren aannemers- timmerlieden die de grotere complexen bouwden.

De grootste bouwers waren J. van Well (aannemer) en de schipper A.G. Wagemakers, die elk 23 woningen stichtten. In de tabel is het aantal huisjes en het aantal mensen dat werkmanshuisjes bouwde tegen elkaar uitgezet. Daaruit blijkt dat het vooral de “kleine” bouwers waren, die in totaal de meeste huisjes hebben gebouwd.

Wie waren die kleine bouwers? Het waren middenstanders met diverse eigen bedrijfjes of neringen. De beroepen die daarbij, zover bekend, het meest voorkomen zijn schoenmaker en

	Van één tot 6 huisjes	Van 6 tot 11 huisjes	Van 11 tot 16 huisjes	Van 16 tot 21 huisjes	Van 21 tot 23 huisjes
Aantal bouwers	115	15	7	3	2

de maatschappelijke instellingen, die vanuit ideële doelstellingen woningen bouwden. Particuliere huisjeseigenaren speelden daar ook hun partij in mee. Fabrikanten lieten soms een heel dorp voor hun werknemers bouwen (bijvoorbeeld Dorplein, nabij Budel in Noord Brabant, eind 19e eeuw door de familie D'Or bij hun zinkfabriek). In Waalwijk waren het vooral de middenstanders die de werkmanswoningen bouwden. Waalwijkse fabrikanten deden dat nauwelijks (ook niet in de 20e eeuw). De enkele fabrikant die daartoe wél overging, bouwde hooguit één of enkele huisjes. En die werden dikwijls al snel voor opslag of kantoor gebruikt, wanneer het groeiende bedrijf die ruimte nodig had. Pas veel later, na 1940, zal de schoenfabrikant Ivo van Haren arbeiderswoningen in Baardwijk bouwen, en de bestaande werkmanshuisjes van de Dijckmijn (locatie A0 11) voor een deel grondig renoveren. Van het merendeel (572) van de huisjes is de bouwer achterhaald. Ze zijn door in totaal 148 initiatiefnemers gerealiseerd, gemiddeld bijna 4 per bouwer. Deze activiteit werd niet door slechts enkelen gedomineerd.

looiër. Het betrof dan waarschijnlijk werkgevers met een of enkele knechts (bedenk dat ook veel van de looierijen in Waalwijk van vóór de 20e eeuw hele kleine bedrijfjes waren met maximaal 2 knechts). Mogelijk zijn de huisjes van deze beroepsgroepen bedoeld geweest voor de werknemers, waarmee dan een deel van het loon in de vorm van huuropbrengst weer terugvloeiende naar de werkgever. Indien deze onbewezen suggestie zou kloppen (daar is niet op onderzocht en ook in de literatuur niets over gevonden), zou er wellicht ook sprake geweest kunnen zijn van “gedwongen woningnering”, naar analogie van de in de 19e eeuw wél voor komende “gedwongen winkelnering”. In mindere mate dan de schoenmakers en looiers zijn bakkers, slaggers, timmerlieden, herbergiers en andere beroepsgroepen (tot zelfs een pastoor) bouwer van zes of minder werkmanswoningen geweest. Opvalt daarbij, dat er relatief veel weduwen en andere erfgenamen bouwer waren. Mogelijk was dat om zo via huurinkomsten een middel van bestaan te hebben na

het overlijden van de mannelijke partner die in die tijd de broodwinner was. Bij de beschrijving van de locaties in hoofdstuk IV worden steeds de namen en waar bekend, de beroepen (bron: kadastrale legger) van de bouwers vermeld.

Eigendomsopvolging

De eigendom van de huisjes ging mee over op de erfgenaam of koper van het onroerend goed. Sommige bleven langere tijd in een familie, andere waren handelsobject. Enkele personen ont-

wikkelden zich, naast hun reguliere beroep, tot grotere huisjeseigenaar. Tot die laatste categorie behoorden De Greeff (kleermaker), Wagemakers (schipper) en Marks (koperslager).

In het eigendom en het handelen tekent zich overigens ook de maatschappelijke deling af. De handel in, en de eigendomswisseling van huisjes vond voor het grootste deel plaats tussen middenstanders, terwijl de handel in bouwgrond (bij de ontwikkeling van de Kloostersteeg) in handen was van kapitaalkrachtige ondernemers.

III. Een veranderende omgeving

Ruimtelijke en infrastructurele ontwikkeling

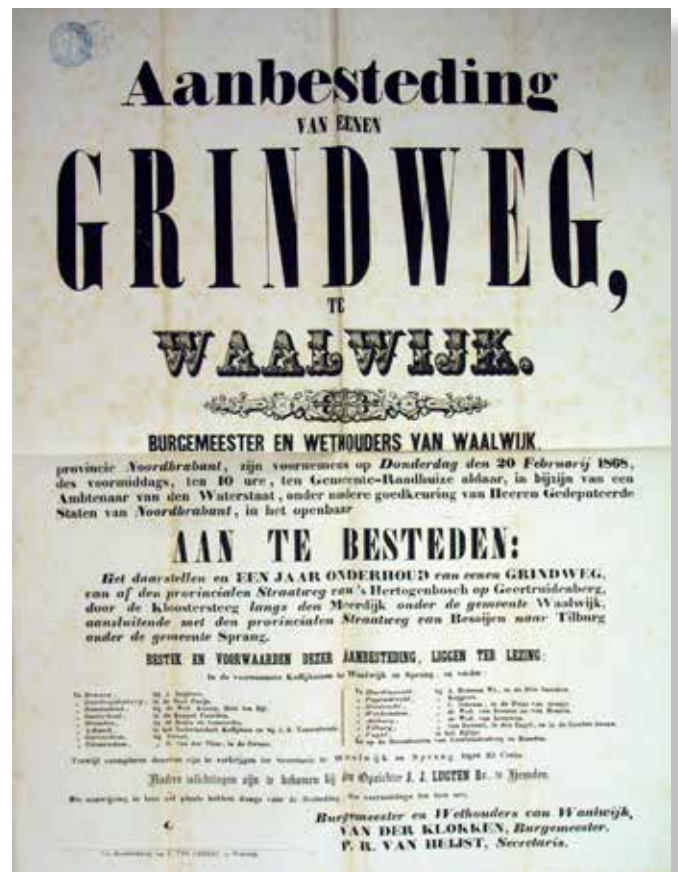
Ruimtelijke ontwikkeling van Grotestraat en Kloostersteeg

De globale ruimtelijke opzet van het oude Waalwijk is beschreven in hoofdstuk I. Er waren twee "linten" die in de 19e eeuw verder ontwikkelden; de al bebouwde Grotestraat en de Kloostersteeg

van een café dat op de westelijke hoek met de aansluiting van de Kloostersteeg stond. Uit verslagen van B&W- vergaderingen blijkt dat deze de eerste jaren nog onverhard bleef en werd besproeid met water om opstuiven van het zand tegen te gaan.

die van een landweg een stedelijke straat werd. De ontwikkeling van de Grotestraat kwam tot stand door verdichting. Een aantal grote panden die in 1832 al aan die straat staan werden in de loop van de tijd gesplitst. Daardoor ontstonden er meer woningen. Als voorbeeld: tussen de Hugo de Grootstraat en de Emmikhovensestraat stonden er aan de noordzijde aan de Grotestraat in 1832 15 woningen (19 met de Winterdijk meegerekend). In 1885 waren er zoveel huizen gesplitst dat er op hetzelfde stuk al 26 aan de straat stonden en 54 met de Winterdijk en dammen meegerekend. In 2011 bedroegen die aantallen 31, respectievelijk 40 (de damwoningen zijn dan nagenoeg verdwenen). De verdichting vond ook plaats door het bouwen van huisjes in de aanzetten van openbare dwarspaden als Hooisteeg, Poststeeg, Kerkpad en Putsteeg. De huidige Markt ontstond in 1866, na sloop

Op 20 februari 1868 besteedden B&W van Waalwijk "het daarstellen en een jaar onderhoud van eenen grindweg." (de Kloostersteeg).

De ontwikkeling van de Kloostersteeg verloopt op geheel andere wijze.

In aanleg is deze een landweg tussen de bouwen weilanden in het slagenlandschap van de binnenpolder met de naam Gezeitens. Deze onverharde landweg wordt geflankeerd door sloten. Omdat ze vanuit Waalwijk de route vormt naar Sprang, Loon op Zand en Tilburg wordt ze veel gebruikt en er wordt dan ook tol geheven. De tol

stond in 1870 direct ten zuiden van de gasfabriek, aan de rand van de toenmalige bebouwde kom. In 1868 wordt de Kloostersteeg “halfverhard” met grind. Dat werk omvat ook de Meerdijk en strekt zich uit tot aan de provinciale weg in Sprang. De halfverharding wordt betaald door Waalwijk, Sprang en de Binnenpolder van Waalwijk samen. De breedte bedraagt 6 ellen, waarvan 2,5 el wordt begrind (de “el” is bij invoering van het metrieke stelsel in 1820 al gelijkgesteld aan een meter. In 1869 vervalt de benaming “el” bij wet). Maar de halfverharding voldoet al snel niet meer en tien jaren later wordt het noordelijke deel over een lengte van 100 meter met keien bestraat. Dan wordt ook de straat voorzien van beplanting met iepenbomen. Deze bestrating wordt later weer uitgekloofd en dan krijgt de Kloostersteeg vanaf de Grotestraat tot iets voorbij de Eerste Zeine over een breedte van 7,80 meter een verharding met basaltkeien.

In 1886, direct na de komst van de spoorlijn van Lage Zwaluwe naar Den Bosch, wordt de naam van het gedeelte tussen Markt en spoorlijn in “Stationsstraat” veranderd. In 1923 stelden B&W aan de gemeenteraad voor om dat deel voortaan de naam ‘Kloosterstraat’ te geven, refererend aan

de oorspronkelijke naam die men blijkbaar toch wel waardevol vond. De raad was daar echter op tegen, met als argument dat die naam snel weer zou “ontaarden” in Kloostersteeg. Het woord “steeg” paste dus niet bij het imago van Waalwijk.

De ontwikkeling van de percelen langs de Kloostersteeg van landbouwgrond tot woningen en bedrijven is snel, op basis van particulier initiatief én op een bijzondere manier gegaan. De verkaveling voor de bouw van woningen en bedrijven gebeurde aan de twee zijden van de Kloostersteeg op een andere manier. Aan de westzijde werden twee slagen; aan de oostzijde vier slagen in ontwikkeling gebracht. Waren die landbouwpercelen vanaf 1832 al in handen van kapitaalkrachtige Waalwijkers (niet van boeren), de jaren daarna tot aan de verkaveling zijn ze regelmatig doorverkocht om tenslotte bebouwd te worden.

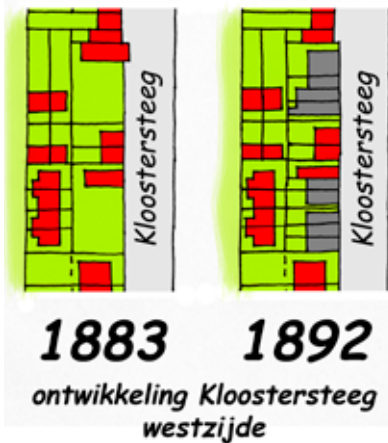
De westzijde van de Kloostersteeg

De eerste slag aan de westkant van de Kloostersteeg, vanaf Lunt tot aan de Eerste Zeine, was in 1832 eigendom van de Waalwijkse looier en tapper Martinus Kastelijns. De slag landbouwgrond

De Kloostersteeg rond 1920, gezien naar het noorden. Op de achtergrond de bebouwing van de toenmalige Tweede Zeine. Rond 1860 zag de Kloostersteeg er ter hoogte van de Stationsstraat identiek uit, alleen de achtergrond was wat anders.

daarnaast was van diens plaatsgenoot Jan van der Sanden, ook een looier. Beide slagen werden onafhankelijk van elkaar ontwikkeld. Al vanaf 1841 werd er hier en daar geleidelijk aan een woning op de eerste slag gebouwd, vanaf 1879 op de tweede slag. Die huizen op de tweede slag kwamen op

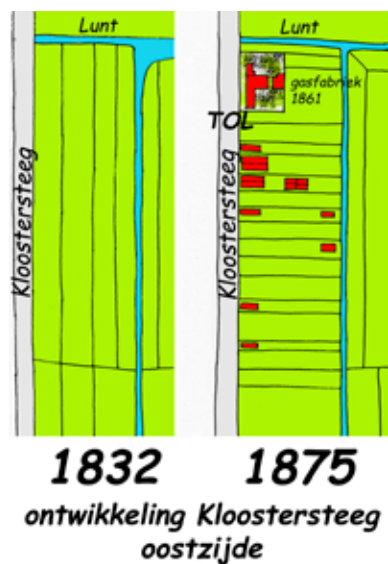

plekken waar de eerste slag nog niet bebouwd was. Dat duurde echter niet lang, want de nog open percelen van de eerste slag werden daarna volgebouwd. Daardoor moesten de huizen op de

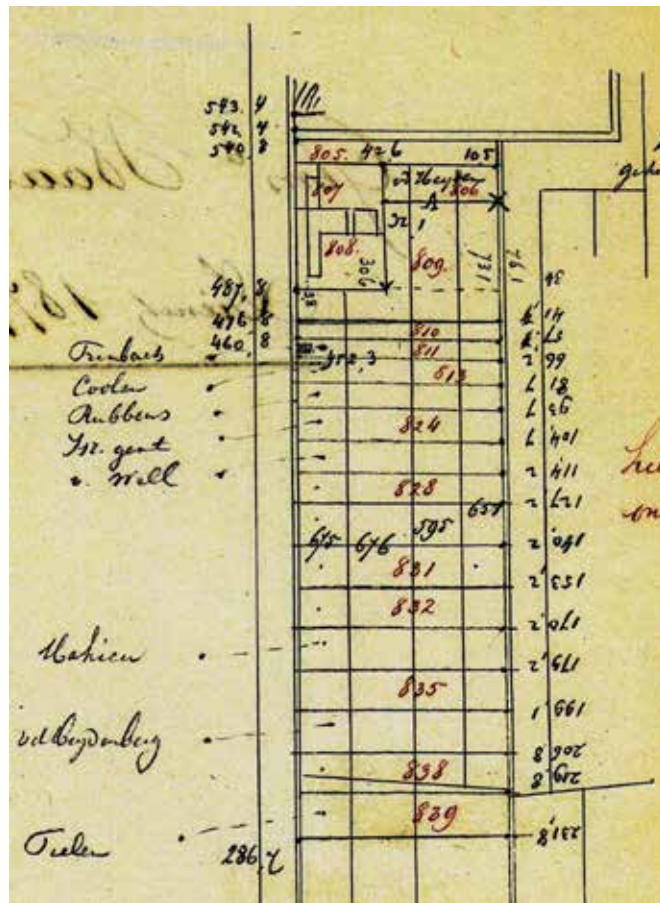
tweede slag via een dam ontsloten gaan worden en werden daarmee dan ook damwoningen. Het Kippenstraatje (locatie Cw 05) is daar een voorbeeld van. De rest van de gronden in de tweede slag werd verkocht aan de eigenaren van de vóórgelegen woningen, die daarmee hun kavels vergroot hebben. In 2011 is hier en daar de grens tussen de eerste en tweede slag aan de westzijde van de Stationsstraat nog te herleiden uit perceelsgrenzen en de plaatsing van panden.

De oostzijde van de Kloostersteeg

Vier slagen aan de oostkant waren in 1832 eigendom van de Waalwijkse notaris Adriaan Vermeulen. Deze slagen zijn daarna van verschillende eigenaren geweest. Ten oosten van deze vier slagen liep noord-zuid de brede Singelsloot die in de Lunt uitmondde

en die een afwaterende functie voor de binnenpolder had. Daarmee was die plek geschikt voor het vestigen van een fabriek, looierij of wasserij. Hetgeen, naast de bouw van woningen, ook gebeurde. De gemeente was wel ingenomen met deze ontwikkeling, want de bedrijvigheid

Een deel van een kadastrale hulpkaart uit dienstjaar 1877, waarop de inmeting van de eerste uitgegeven kavels ten zuiden van de gasfabriek (achter welke het tegenwoordige Unnaplein ligt) is getekend. De percelen zijn gekocht door mensen met Waalwijkse namen als Trimbach, Rubbens, Van Well en Mahieu.

in Waalwijk groeide en had behoefte aan nieuwe vestigingsplaatsen. In 1875 ging de gemeenteraad zelfs zo ver dat ze de bepalingen van de toen kersverse hinderwet in dit gebied voor tien jaar terzijde schoof met de bepaling: "Wijk B (zijnde de Kloostersteeg) wordt aangewezen tot de oprichting zonder voorafgaande vergunning van leerlooierijen en bewaarplaatsen van huiden en vellen". De drie grondeigenaren in 1874, Jos. Van Dongen cs, de weduwe van Willem Timmer-

mans en de broers Judocus en Bernardus Timmermans hebben de handen ineen geslagen en gingen in dat jaar percelen dwars op de bestaande verkaveling uitgeven. De verkoop verliep vlot, want animo was er genoeg. Ze verzochten de gemeenteraad om de sloot en bomen vóór de uit te geven percelen te mogen dempen, cq rooien. De gerooide bomen werden vervangen door nieuwe met als voorwaarden: “dat de beplanting der nieuwe boomen geschiede in rechte lijn op 2,5 meter oostwaarts van de thans bestaande, dat de nieuwe boomen moeten zijn lindeboomen”. De raad had dus zoveel visie om het ruimtelijk profiel te verbreden. Naar de Waalwijkse traditie werden die percelen ingericht zoals men dat kende uit de Grotestraat, compleet met in- en aangebouwde, én vrijstaande damwoningen.

Technische infrastructuur, hulpmiddel voor een menswaardig bestaan

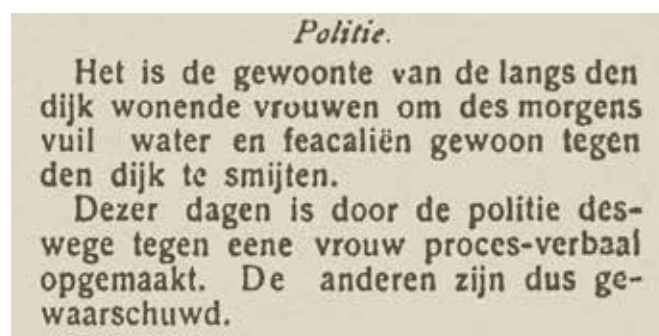
Met de technische infrastructuur wordt bedoeld de openbare stelsels om technische voorzieningen bij bewoners en bedrijven te brengen. Het gaat dan om bijvoorbeeld riolering, gasvoorziening, elektra en tegenwoordig ook om glasvezelnetten en draadloze voorzieningen. Deze zaken worden hier beschreven om een indruk te geven wat de vroegere bewoners aan dit soort technieken misten en wanneer die wél voor hen ter beschikking kwamen.

In het begin van de onderzoeksperiode is er, buiten goten en sloten voor afwatering, nog geen sprake van technische infrastructuur. Deze komt pas in de loop van de tijd. En wanneer deze voorzieningen er dan zijn, komen ze niet direct beschikbaar voor de werkmanswoningen. Heel wat verzoeken, bijvoorbeeld om verlichting in de dammen, getuigen daarvan. Pas onder de werking van de woningwet en de tijdgeest komt hier wat verandering in. Invoering van deze technieken in de arbeiderswoningen moesten door de huisbaas worden bekostigd. Dat leidde dan tot huurverhoging en directe kosten voor water, licht en gas. Met een laag inkomen en een groot gezin krabde men zich wel tweemaal achter de

oren voordat hiertoe werd overgegaan. Uit de context van het onderzoek bleek dat veel werkmanswoningen, sommige geheel, sommige voor lange tijd, van een of meer van deze voorzieningen verstoken bleven. Welke huisjes dat precies betrof en wanneer en in welke mate er voorzieningen werden aangebracht is niet achterhaald.

Riolering

Van oorsprong heeft Waalwijk nog open goten en sloten die hemel- en kwelwater afvoeren. Later kwam hier ook het afvalwater van de bedrijven bij. Wat niet in de praktisch nergens verharde bodem wegzakte werd in de Lunt verzameld en via drie heulen (van west naar oost: Emmikhovense heul, Pastoors- of Kloosterheul en de Putsteegsloot) doorheen de Winterdijk buitendijks gebracht. Met de toename van de verstedelijking, de buitensporige verontreiniging door met name de leerlooierijen en kennis over gezondheid werd

In de Echo van het zuiden van 10 november 1912 wordt gewaarschuwd tegen het “smijten” van vuil water en faecaliën tegen “den” dijk. Dat in deze tekst een woord verkeerd gespeld is doet niet af aan het opgeroepen beeld!

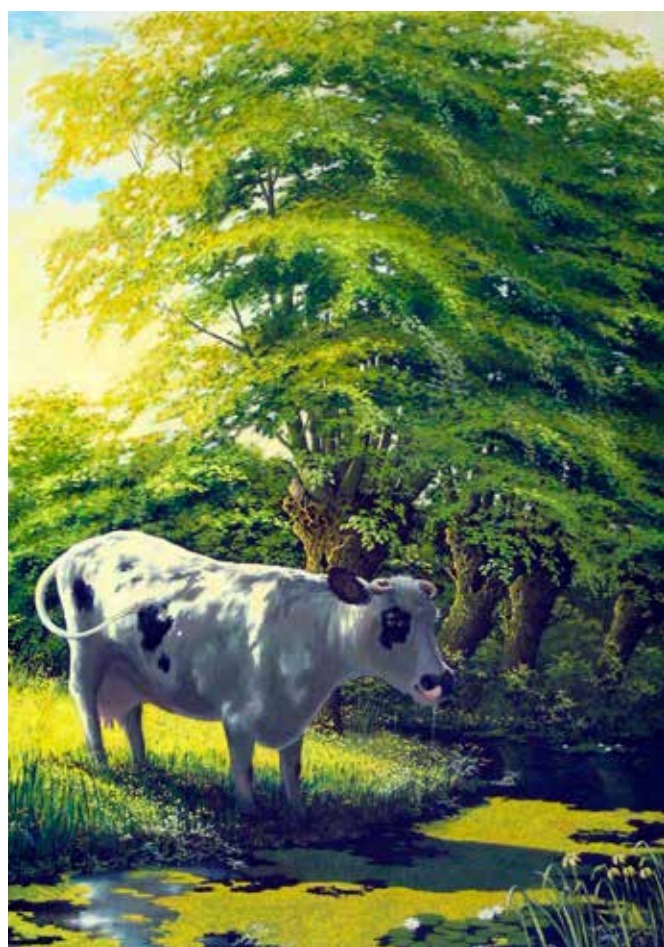
ook riolering een noodzaak.

Huishoudelijk water, bijvoorbeeld waswater, liep via een goot in de zinkput waar het langzamerhand in de grond werd opgenomen. Dat dit bodemverontreiniging en ongemak veroorzaakte mag duidelijk zijn. Was er geen zinkput, dan werd overtollig water ergens weggegooid, op straat of langs de dijk. Faecaliën kwamen als het goed was niet in de zinkput, maar werden in een emmer of beerput opgevangen en later als mest gebruikt. Of werden gewoon “tegen den dijk” gesmeten, zoals uit dit krantenbericht blijkt.

Omdat de gemetselde beerputten meestal niet waterdicht bleven, vormden die een bron van besmetting van het dikwijls zeer nabij opgepompte drinkwater. Ze gaven dan ook aanleiding tot het uitbreken van besmettelijke ziekten.

De eerste openbare riolering in Waalwijk was een gemetselde pijp die in 1865 van de gemeentepomp op de Markt naar de Lunt liep. In 1881 wordt er riolering aangebracht in een deel van de Grotestraat, vanaf de Pastoorsheul in oostelijke richting. Deze wordt in 1883 doorgetrokken naar de waterloop nabij het Hoekeinde en in 1885 in westelijke richting tot aan de Wagenstraat (nu: Hugo de Grootstraat). Deze riolering liep aan de noordzijde van de straat. Eerder lagen er langs de verharde rijweggoten, die het regenwater konden bergen. In 1886 wordt de Stationsstraat voorzien van riolering "tot bevordering van een geregelde afwatering dier straat". Die is waarschijnlijk ook voor afvoer van vuilwater gebruikt. Uit de schaarse gegevens

De ooit nog niet vervuilde voormalige Lunt in Besoijen op een romantisch schilderij van Harrie Couwenbergh.

daarover mag overigens geconcludeerd worden dat het systeem van zink- en beerputten voor een groot deel van de onderzochte huisjes gedurende de hele levensduur ervan heeft gefunctioneerd. Slechts op enkele plaatsen (bijvoorbeeld locatie Aw 53) was de afwatering van de dam (niet de individuele woning) op de riolering aangesloten. De Lunt zorgde, door vervuiling en stankhinder, voor een steeds groter probleem. Met het tweemaal daags doorspoelen ervan trachtte men die problemen te lijf te gaan. Dat doorspoelen (met water vanuit het Oude Maasje via de haven) kon alleen wanneer een behoorlijk verschil in waterpeil dat toeliet. In het gunstigste geval stroomde er bij vloed water de Lunt in. Wanneer het water in de haven weer lager stond dan in de Lunt (bij eb) kon het dan weer terugstromen, het vuil meenemend. Dat was de theorie. Vanwege het kronkelige verloop, het slechte onderhoud, de ontoereikende duikers, de grote afstanden, het kleine profiel en het geringe verhang zal die oplossing in de praktijk niet voldoende gewerkt hebben. In een laatste poging tot verbetering werd de Lunt in 1898 nog eens helemaal uitgediept en schoongemaakt. De eerste 400 m van de Lunt wordt in 1911 gedempt en gerioleerd. Vier jaar later is het duidelijk dat door de ontwikkeling van fabrieken en woningbouw de Lunt in de toekomst geen dienst meer kan doen als afvoer,

Het hart van de gasfabriek, de reductieoven, hier op een foto uit 1929. Links achter de ronde houders waarin het gas werd opgeslagen.

zo blijkt uit de gemeentelijke jaarverslagen. Ze verdwijnt dan ook successievelijk en is tegenwoordig nergens meer aanwezig.

Gas

Vanaf 1860 is er een particuliere gasfabriek in Waalwijk, die uit steenkolen gas en enkele bijproducten als koolteer maakt. Annex daaraan was een kopergieterij verbonden. Locatie is de Kloostersteeg, ter hoogte van het huidige Unna-plein.

Het gas werd gebruikt voor openbare verlichting, aandrijving van machines door middel van gasmotoren, voor verlichting en als brandstof in gebouwen en woningen. Vanaf 1883 tot 1987 wordt het gasbedrijf door de gemeente zelf geëxploiteerd. In de arbeidershuisjes waar gas was geïnstalleerd (wat bij zeker niet alle het geval was), hing meestal een muntmeter. Na inworp van een munt werd een bepaalde hoeveelheid gas doorgegeven.

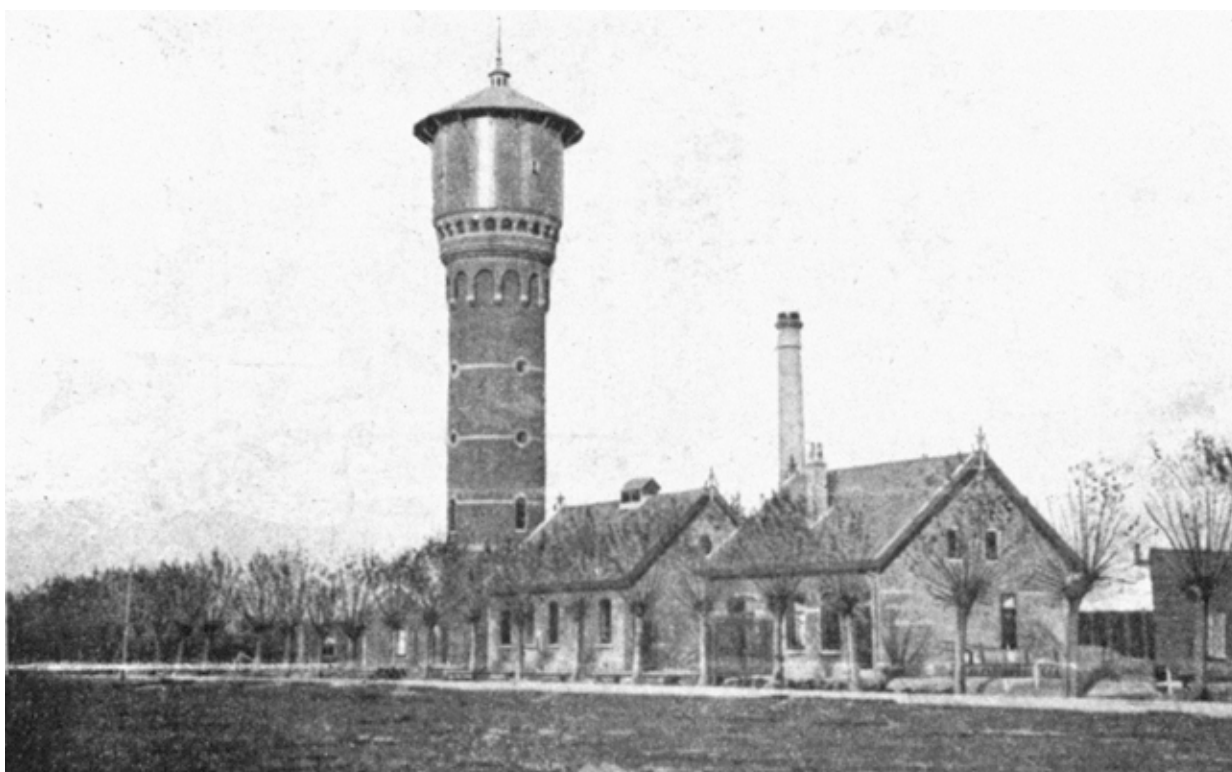
Water

Het huishoudelijk- en proceswater werd gewonnen uit putten, waar het met pompen of emmers omhoog werd gehaald. In de loop van het ver-

stedelijkingsproces vervuilde dit door uitspoeling van in de bodem gebrachte afvalstoffen van huishoudens en industrie. Het welwater wordt in de gemeentelijke jaarverslagen rond 1870 reeds als helder en reukloos, echter “van niet te beste hoedanigheid” omschreven. In 1901 verleent de gemeente een concessie voor het exploiteren van een waterleidingbedrijf vanaf de Kloosterweg. In 1907 klaagt de exploitant dat de huiseigenaren weigeren woningen op het drinkwaternet aan te sluiten. In 1919 neemt de gemeente de exploitatie over. Vanaf dan worden ook “onrendabele percelen” van gezond drinkwater voorzien. Lang niet alle woningen kregen toen waterleiding; pas veel later werd een aansluiting op het waterleidingnet voor elke woning verplicht gesteld. Voor de arbeiderswoningen was een apart, goedkoper, tarief voorzien dat door de verhuurder betaald moest worden.

In de oorspronkelijke leveringsvoorwaarden van het water was opgenomen dat de kranen in arbeiderswoningen niet mochten worden geplaatst boven een gootsteen of een put. Dat was om verspilling van water te voorkomen; men kon zo niet anders dan maximaal steeds een emmer

De watertoren met dienstwoningen en -gebouwen aan een verder nog onbebouwde Kloostersteeg (nu Kloosterweg) in 1901.

water tappen. In de raad is over deze bepaling uitvoerig gedelibereerd. De vertegenwoordigers van de arbeidende klasse verzetten zich ertegen, omdat daarmee de reinheid en het comfort niet was gediend. Besloten werd de regeling uit te stellen, om de veronderstelde verspilling in de praktijk te meten. Er zijn toch diverse arbeidershuisjes van een kraan zonder gootsteen of put voorzien, zoals die van locatie Aw 53 (Leeuwenkuil). Daar was de kraan achter het portaal van de buitendeur op 60 cm hoogte boven de vloer van de huiskamer gemonteerd.

Elektriciteit

Wanneer in 1913 de provinciale elektriciteits-

Gemeentelijke
Licht- en Waterleidingbedrijven

maatschappij in de Dongecentrale elektriciteit gaat opwekken, besluit Waalwijk tot aansluiting op dat net. Voordat het gereed is, wordt er in 1915 door Waalwijk een tijdelijke eigen voorziening gemaakt die de stroom betreft van de centrale van de leerfabriek voorheen R. Delhaye (later Van Dooren de Greeff). In 1919 komt er een gemeentelijk elektriciteitsbedrijf, dat de stroom vanuit de Dongecentrale over Waalwijk, Baardwijk en Be-soijen distribueert. Arbeiderswoningen hadden

geen prioriteit bij het aansluiten. De gemeenteraad vond in de beginjaren dat elektriciteit een luxe was, en duurder dan verlichting met gas. Particuliere huiseigenaren zullen dan ook zeker niet hebben staan trappelen om elektriciteit in de door hen verhuurde arbeidershuisjes te brengen. In de loop van de jaren zijn de toen nog bewoonde huisjes wel van elektriciteit voorzien, zij het met beperkte aansluitwaarden. Zo kregen de acht woningen van de Wijnstraat (locatie Aw 53) elektriciteit vanuit het huis van de eigenaar aan de Grotestraat via één zekering van 16 ampère. Dat was genoeg om in elke woning een paar lampen en een radio te laten werken.

Telecommunicatie

In 1904 komt in Waalwijk een telefoonnet. De gesprekspartners worden met elkaar verbonden door een persoon in de telefooncentrale. In eerste instantie is het net nog communaal, later kan er ook met andere plaatsen gebeld worden. Telefoon was een grote luxe die vooral door bedrijven en neringdoenden werd gebruikt. Op een mogelijke uitzondering na zijn er nooit telefoonaansluitingen in werkmanshuisjes geweest. Telegraafaansluitingen al helemaal niet.

Afvalverwijdering

Het afvalprobleem was vroeger van een heel andere orde dan vandaag. Omdat het vervoer in

De wat wonderlijke aandoende opbouw op het voormalige Waalwijkse postkantoor was het punt waar de telegraafdraden samenkwamen. Links de RK pastorie. Het lage muurtje rechts daarnaast (in 2011 is er een hek) was geen afsluiting van een dam, maar een ruimte tussen twee panden waardoor de Pastoorsheul liep.

Op de voorgrond van deze foto uit 1892 is de mesthoop van de Wellmijn (locatie Ao 09) te zien. Of althans de resten ervan, want hij lijkt pas geruimd. Ook zien we de goot, die het water uit de dam afvoert naar de zinkput op de voorgrond. De beerput lag naast het privaat met het lessenaarsdakje. Rechts daarvan de pomp die op den duur niets anders meer dan verontreinigd water kon opvoeren.

de 19e eeuw vooral met paardentractie ging, lag er op de rijweg altijd paardenpoep. De wekelijkse veemarkt op de Markt en in de Kloostersteeg leverde ook de nodige dierlijke faecaliën op. Deze “straatmest” werd door de gemeente verzameld en publiekelijk verkocht. Huishoudelijk afval was er lang niet zoveel als wij nu kennen en ook van een andere samenstelling. Het werd in de buurt van de huizen op een hoop gegooid en, omdat het vooral organisch van aard was, als mest verkocht of opgestookt. De afvalverzamelingen bij concentraties van huisjes vormden een probleem. Men moest soms lang wachten voordat het voor een boer interessant was de hoop op te komen halen en als mest te gebruiken. De hopen gingen stinken en trokken ongedierte aan. De politieverordening verbood overigens het storten van vuil. Al in 1884 bleek dat die regel niet meer te handhaven was, omdat men niet wist waar met het vuil te blijven. De gemeenteraad besluit twee jaar later bij wijze van proef eens in de week het straatvuil op te laten halen en dat te combineren met het schoonmaken van straatgoten en ophalen van vuil bij particulieren. In een twintigtal dammen werden ijzeren afvalbakken geplaatst en er wordt een vuilniskar aangeschaft. Later worden de ijzeren bakken vervangen door gemetselde, die van binnen wit gekalkt worden. Niet dat die maatregel het probleem helemaal oploste, want in 1906

schrijft de Gezondheidscommissie:

“Op verschillende plaatsen in de gemeente worden geregeld zeer hinderlijke mestvaalten aangetroffen. Onder andere komt in de Verlengde Stationsstraat bijna voor iedere woning aan den slootkant een mesthoop voor. Het Kerkpad, de Poststraat, de Goudmijn, de Wellmijn en andere worden zeer verontreinigd door groote mestverzamelingen, welke dikwijls vergaard blijven totdat er een voldoende winst van te maken is. Bij het gemeentebestuur moet ten sterkste erop aangedrongen worden, dat die maatregelen getroffen worden waardoor aan die ergerlijke toestanden een einde worde gemaakt”. Het afval van huishoudens en looierijen werd ook wel direct, of door tussenkomst van de gemeentelijke inzameling gestort op plaatsen die zich daar naar de inzichten van die tijd voor leenden. Zo is de wiel aan het einde van de Poststraat vóór 1900 al gedempt met afval en zullen er ongetwijfeld meer van deze, al dan niet voor het doel gegraven, plekken zijn geweest. Verzamelplaatsen voor afval in gemetselde bakken hebben tot na WO II bestaan. Daarna is het ophalen van huisvuil via mobiele gesloten privé bakken en zakken georganiseerd, hetgeen weer is vervangen door de een gescheiden inzameling.

IV. Beschrijving van de werkmanswoningen.

Waar, hoe, wie en wanneer.

Inleiding en overzichtskaart

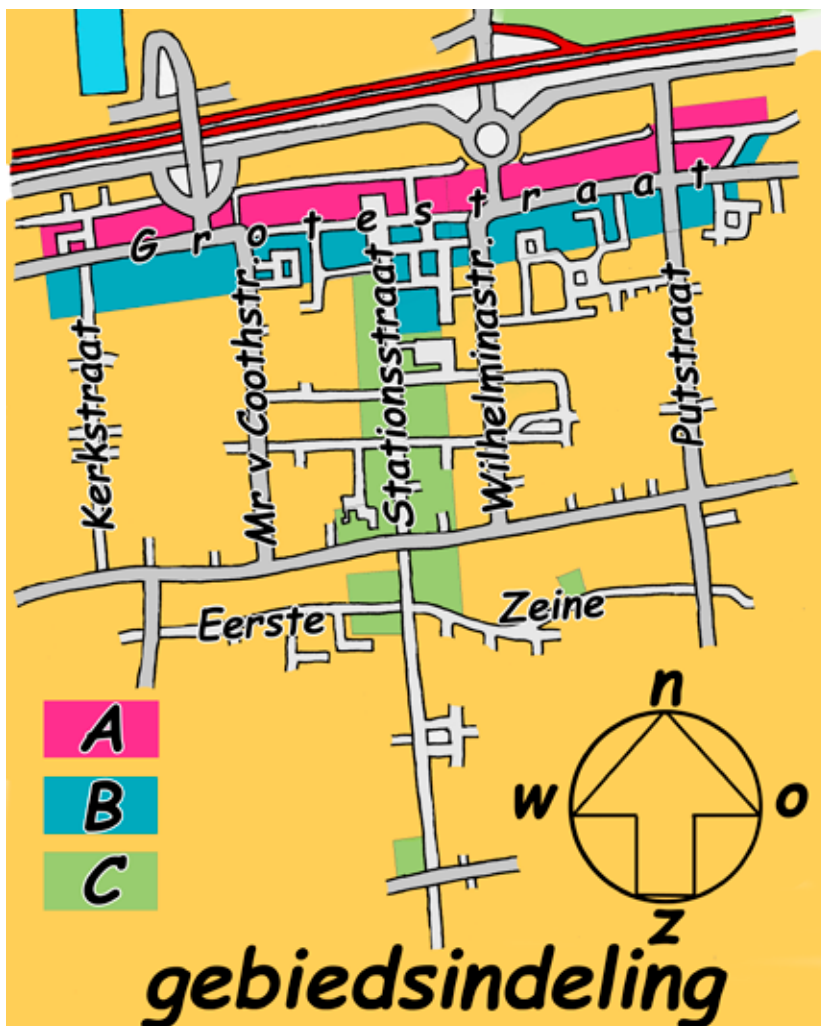
Het oude Waalwijk is zoals eerder aangegeven ingedeeld in drie gebieden, die omwille van de overzichtelijkheid elk in een westelijk en een oostelijk deel zijn geknipt. De grens tussen het westelijke en oostelijk deel wordt bij gebied A en B gevormd door de voormalige Pastoorsheul die ten oosten van het pand Grotestraat nummer 285 liep. Bij gebied C wordt de grens tussen west en oost gevormd door de Stationsstraat en het verlengde daarvan, de Sint Antoniusstraat. Per gebied worden de gevonden werkmanswoningen hierna in de paragrafen 2 tot en met 7 uitvoerig beschreven. Aan het begin van elke paragraaf staat een overzichtskaart uit 2011,

waarop de verschillende locaties zijn ingetekend en genummerd. De overzichtskaarten worden gevolgd door een beknopte beschrijving van alle locaties in het deelgebied.

Daarna volgen de uitgebreide locatiebeschrijvingen, die een identieke opzet hebben. Elke begint met de aanduiding van welke locaties er besproken worden, voorzien van een situatietekening in de context van de omgeving zoals die er uit zag toen de huisjes er nog stonden. Daarbij is omschreven waar de woningen in de huidige situatie staan, of hebben gestaan. Kadastrale nummers van de huisjes zijn ook gegeven, zodat de locatie is te reproduceren. Dan volgen drie kaartjes uit respectievelijk 1832 (het kadastrale minuutplan), 1886 (de kadastrale schattingskaart) en de kadastrale kaart van 2011 waarop de dan

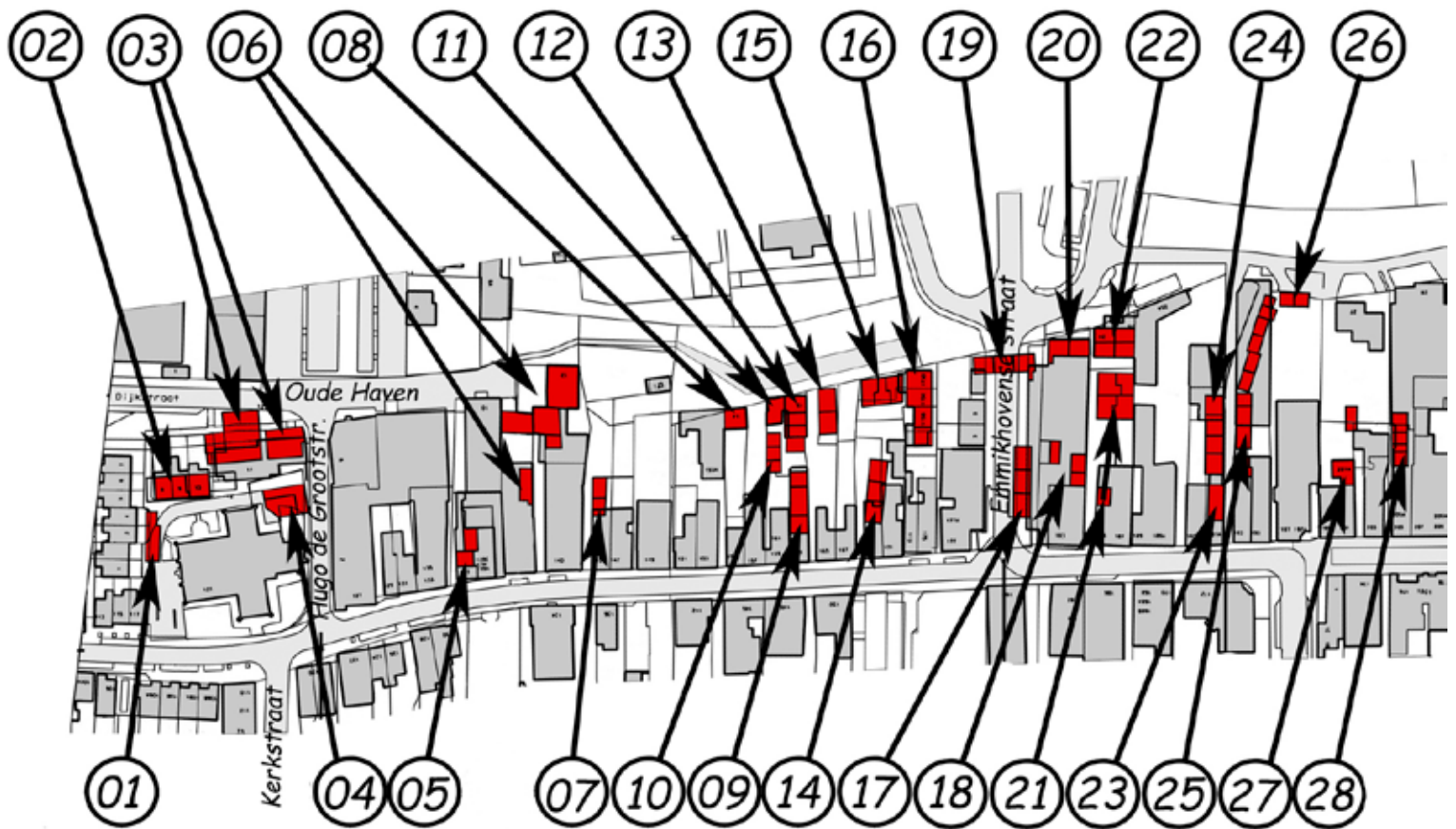
bestaande, vroegere of latere locatie van de huisjes is aangegeven. In die van 1832 en 1886 is dat met een asterisk * gedaan; op het kaartje uit 2011 zijn de rood ingekleurde contouren van de huisjes aangegeven. In de beschrijvingen van het gebied C is het kaartje van 1832 soms weggelaten, omdat daar toen nog helemaal geen bebouwing stond.

Dan volgt een uitgebreide beschrijving van elke locatie. In die beschrijving wordt ingegaan op de eigendomsontwikkeling, de stichtingsdatum en wanneer eventuele onttrekking aan de woonfunctie plaatsvond. Ook bijzondere gebeurtenissen, oorsprong van de benaming en andere wetenswaardigheden zijn er beschreven. Zoveel mogelijk zijn de beschrijvingen voorzien van foto's, plattegronden en van onderwerpen die met de locatie samenhangen.

Gebied A west (Aw)

Grotestraat- noordwestzijde inclusief Winterdijk, Hugo de Grootstraat, Emmikhovensestraat, Poststraat, Raadhuisplein en Hooisteeg, lopend van de grens met de voormalige gemeente Be-soijen tot aan de Pastoors- of Kloosterheul ten oosten van het pand Grotestraat 285.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit gebied:

Aw 01: De Hervormde Gemeente van Waalwijk bouwt in 1877 deze woning. In 1979 wordt ze gesloopt.

Aw 02: Deze twee woningen bestaan al in 1832. Na een brand, diverse aanpassingen en wisseling van functie en eigenaar verdwijnen ze in 1980 voor aanleg van een nieuw buurtje, de Leefdaelhof.

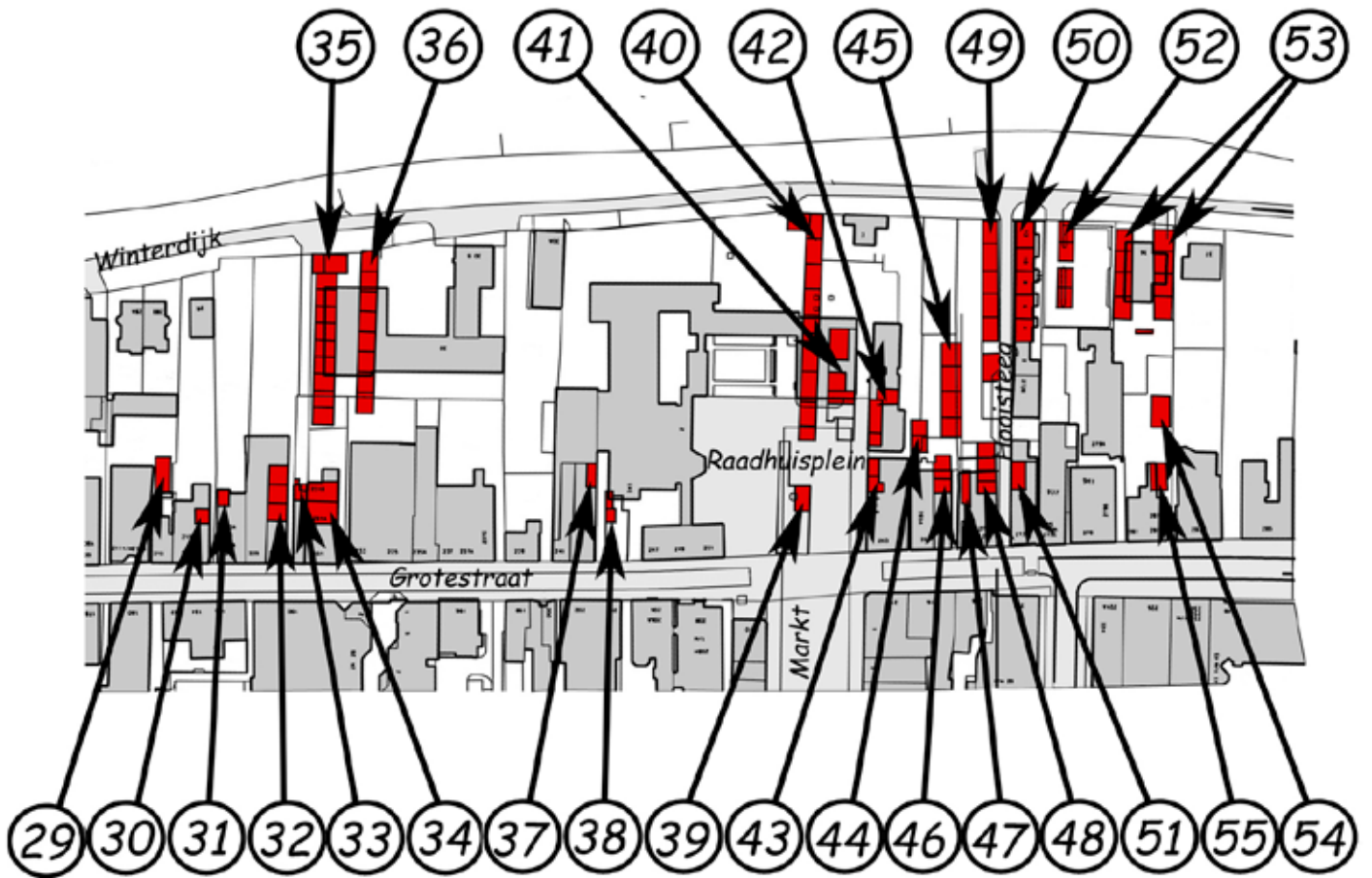
Aw 03: Twee van de woningen stammen van vóór 1832. Na verschillende aanpassingen, zoals splitsing met een derde woning in 1878 en uitbreiding, worden ze in 1980 gesloopt om de aanleg van de Leefdaelhof mogelijk te maken.

Aw 04: Het noordelijke deel van deze locatie bestond in 1832 al als een schuur. De Nederlands Hervormde gemeente van Waalwijk bouwt er in 1846 een woning tegenaan, die in 1878 gesplitst wordt in twee. In 1894 wordt dat complex uitgebreid en verbouwd tot twee nieuwe, grotere woningen. In het kader van de wens tot vrijlegging van de kerk worden deze, samen met de winkelwoning ten zuidoosten van de kerk, in 1939 gesloopt.

Aw 05: Deze twee damwoningen zijn rond 1850 gesticht door de kinderen Van Meulbregt. De

zuidelijke damwoning is in 1888 opgeheven door samenvoeging met de woning aan de Grotestraat; de tweede op dezelfde wijze in 1912. Het geheel werd gesloopt in 1989.

Aw 6 (a en b): De (dijk)woning Aw 6a bestond al in 1832 en maakte onderdeel uit van een groter bebouwd geheel. De ten zuidwesten daarvan gelegen (dijk)woning Aw 6b is in 1851 gesticht door Gijsbertus Hendricus Drossaers, wijnkoper te Waalwijk.

Aw 6a heeft steeds een café- en woonfunctie gehad en was de laatste jaren bekend als café “de Catacomben”, inmiddels verbouwd tot restaurant “Dijk 12”. Aw 6b verloor vanaf 1940 de woonfunctie (de zolder bleef slaapgelegenheid voor Aw 6e) en is daarna in gebruik als berging en garage.

Aw 6 (c en d): De koopman Pieter Quirijns en Pieter Dubbelman, particulier, bouwden in 1878 deze twee damwoningen. Hiervan is in 1933 de woonfunctie vervallen. Beide zijn nu (en in vorm gewijzigd) onderdeel van het restaurant “Dijk 12”.

Aw 6e: In 1875 is er hier voor het eerst sprake van bebouwing in de vorm van een pakhuis achter het huis aan de Grotestraat. Waarschijnlijk is dat vanaf 1910 als woning gebruikt gaan worden. Het huisje is in 1970 aan de bewoning onttrokken en daarna onderdeel geworden van het verbouwde pand Grotestraat 141a.

Aw 07: Joannes Kuijsten uit Besoijen splitst in 1878 van zijn pand twee damwoningen af. In 1908 worden die gesloopt.

Aw 08: In 1865 sticht Jacobus van Heck aan de Winterdijk een looierij. Ongeveer vijf jaren later wordt die omgebouwd tot woning. Het oorspronkelijke pand is, sterk aangepast, in de kern nog aanwezig.

Aw 09: in 1878 splitst Gerardus van Es jr. zijn woning aan de Grotestraat, waarbij er drie damwoningen ontstaan. In 1932 verdwijnt de woonfunctie van de noordelijke; vanaf 1957 worden ook de twee overige damwoningen gebruikt als werkplaats.

Aw 10: In 1878 splitst Gerardus van Es jr. hier een rond 1845 tot woning verbouwde schuur in drie damwoningen. In 1938 worden die gesloopt.

Aw 11: In 1868 sticht Gerardus van Es jr. deze dan nog vrijstaande woning op enige afstand van de Winterdijk. Het in 1925 uitgebreide huisje bestaat nog en staat op de gemeentelijke monumentenlijst. De bewoning ervan is rond 2000 gestaakt.

Aw 12: Deze vier woningen zijn in 1878 door Gerardus van Es jr. in en aan een bestaand huis gebouwd. De zuidelijke woning is gesloopt. De resterende drie woningen zijn in 1964 omgebouwd tot magazijn dat anno 2012, zij het in deplorabele staat, nog aanwezig is.

Aw 13: In 1888 bouwt Hendrikus van Well twee woningen op de plaats waar eerder een houtloods stond. De bewoning wordt na 1963 gestaakt. Anno 2010 bestaan ze nog.

Aw 14: In 1878 splitst Martinus Trommels zijn huis in vier woningen, waarvan er drie damwoningen zijn. In 1909 wordt het complex gesloopt voor de bouw van een nieuwe woning aan de Grotestraat.

Aw 15: in 1896 bouwt Herdina Cornelia Pullens drie woningen aan de Winterdijk. In 1966 zijn ze gesloopt.

Aw 16: In 1892 bouwen Peter en Johannes van Hulten twee dijkhuisjes nabij de Winterdijk. In 1901 worden ten zuiden daarvan door Franciscus van Oosterhout nog twee huisjes aangebouwd. Het zuidelijke huisje is in 1979 gesloopt. De resterende drie huisjes worden bewoond.

Aw 17: In 1878 splitst Theodorus van Wijck een bestaande woning op in vijf woningen, waarvan drie damwoningen. In 1952 worden die verbouwd tot bedrijfsruimte voor een constructiebedrijf en in 1957 gesloopt voor aanleg van de Emmikhovense straat.

Aw 18: In 1873 sticht Theodorus van Wijck drie huisjes en een pakhuis bij zijn woning op perceel C 62. Vanaf 1943 worden de huisjes onderdeel van de bedrijfsactiviteiten van de meubelindustrie ter plaatse en verdwijnen in 1965 geheel bij de bouw van een meubelshowroom.

Aw 19: In 1901 bouwt Maria van Wijck hier drie woningen aan de dijk. Ze worden in 1934 als bedrijfsruimte in gebruik genomen en in 1957 gesloopt.

Aw 20: In 1895 bouwt Theodorus van Wijck aan de Winterdijk twee huisjes. Na 1964 raken ze vervallen en wordt de bewoning gestaakt. In 2010 maken ze nog onderdeel uit van het magazijn van de meubelhandel KEMI aan de Grotestraat 183.

Aw 21 zuid: In het pand aan de Grotestraat 185 bevond zich één damwoning aan de westkant, waarvan niet bekend is wanneer die gesticht is. Vóór 1964 is ze weer onderdeel gaan uitmaken van het moederpand.

Aw 21 noord: In 1877 bouwt Alphonse Verhagen zowel in als aan het dan al bestaande pakhuis in totaal vier woningen. In 1882 worden de twee aangebouwde woningen gesloopt. In het pakhuis worden daarna nóg twee woningen gerealiseerd, één in 1887 en één in 1895. Vanaf 1918 zijn de woningen weer getransformeerd tot opslagruimte; het laatste huisje is tot 1960 bewoond geweest. In 1994 is het gebouw gesloopt.

Aw 22: In 1895 bouwt Alphonse Verhagen hier 4 werkmanswoningen; twee aan de dijk en twee met de rug er tegenaan gebouwd. Vanaf 1974 raken ze in verval en worden in 1977 gesloopt.

Aw 23: In 1878 splitst Gerardus Brekelmans het aan de Grotestraat staande huis in twee woningen. In de oostelijke maakt hij een damwoning die ontsloten is vanaf de Poststeeg. In 1924 verdwijnt de damwoning bij de verbouwing tot winkelwoning van het moederpand Grotestraat 191.

Aw 24: In 1871 bouwt Gerardus Brekelmans vier huisjes aan de westzijde van de Poststraat. In 1915 worden ze gesloopt.

Aw 25: In 1840 bouwt Theodorus van Lieshout twee huisjes, in 1862 gevolgd door nog eens twee huisjes die door Pieter Verwiel worden gebouwd. In 1865 bouwt Maria Verwiel de twee noordelijkste huisjes en twee inpandige damwoningen in het pand Grotestraat 193. In 1886 worden er door haar nog drie huisjes gebouwd waarbij een van de damwoningen weer bij Grotestraat 193 wordt gevoegd. In 1921 worden alle huisjes aan de oostkant van de Poststeeg gesloopt voor de bouw van een melkfabriek.

Aw 26: In 1832 staat er al een woning op dit perceel. Die wordt door Hendrik Verwiel in 1878 gesplitst in twee huisjes. Deze worden in 2010 gesloopt.

Aw 27: De (noordelijke) vrijstaande woning op perceel C 144 is in 1832 al bestaand. Ze wordt in 1872 gesloopt. Het jaar daarop bouwt Ludovicus Dumoulin een nieuwe damwoning achter aan het huis aan de Grotestraat. Die wordt al in 1878 als bergplaats in gebruik genomen.

Aw 28: Johannes van Hilst bouwt in 1846 een damwoning op dit perceel. Die wordt in 1858 door Govert Werther gesplitst in drie damwoningen. In 1898 worden ze door Antonius Tielen samengevoegd en als drukkerij in gebruik genomen.

Aw 29: In 1832 bestond deze damwoning al en was toen eigendom van de weduwe van Johannes van Heijst. Rond 1855 verandert de bestemming in bergplaats.

Aw 30: Lodevicus Dumoulin splitst in 1878 een damwoning af van het aan de Grotestraat gelegen pand. In 1904 wordt de splitsing weer ongedaan gemaakt.

Aw 31: Waarschijnlijk rond 1874 splitst Antoinetta Verwiel een damwoning af van haar pand aan de Grotestraat. In 1954 wordt het huisje onbewoonbaar verklaard.

Aw 32: Adriaan van Delft bouwt rond 1864 een huis aan de Grotestraat met daaraan drie damwoningen. In 1950 gaan de damwoningen gebruikt worden voor de bedrijfsvoering van het ter plaatse gevestigde transportbedrijf annex kolenhandel. In 1975 wordt het geheel gesloopt.

Aw 33: In 1868 bouwt Laurentius Chambergen een huisje achter de bestaande woning aan de Grotestraat. Waarschijnlijk in 1955 wordt de separate bewoning gestaakt. De bebouwing ervan is anno 2010 nog deels en aangepast aanwezig.

Aw 34: In 1862 bouwt Wilhelmus Bayens twee damwoningen achter in zijn huis aan de Grotestraat. In 1910 worden ze verbouwd, waarbij er één kleinere damwoning overblijft. Die wordt in 1939 bij het dan gesplitste pand aan de Grotestraat getrokken

Aw 35: Rond 1862 bouwt Adrianus van Rooij een rij van negen damwoningen in zijn tuin en twee die op de Winterdijk zijn ontsloten. In 1913 wordt de rij van negen gesloopt. De twee dijkwoningen volgen rond 1965.

Aw 36: Antonius van Tilborgh bouwt in 1877 acht woningen achter in zijn tuin. Vanaf 1965 vervallen deze en worden gesloopt voor de bouw van een telefooncentrale.

Aw 37: Waarschijnlijk is deze damwoning rond 1870 door Maria van Heijst gesticht. De damwoning is samen met het moederpand in 1975 gesloopt.

Aw 38: In 1878 splitst Johanna Touwenberg haar pand in vier woningen, waarvan twee damwoningen. In 1893 is er nog één damwoning over, die in 1954 bij het moederpand aan de Grotestraat wordt getrokken. Dat is inmiddels gesloopt.

Aw 39: In 1878 maakt Antonius Rubbens in zijn huis aan de Grotestraat een damwoning. In 1932 wordt het geheel gesloopt voor aanleg van het Raadhuisplein met raadhuis.

Aw 40: In 1877 bouwt Adrianus Rubbens vier damhuisjes in en aan een bestaande schuur achter zijn pand aan de Grotestraat. Twee jaar later worden die herbouwd en naar het noorden uitgebreid met nog eens zes woningen, waarvan één aan de dijk. Ook deze huisjes worden in 1932 gesloopt voor aanleg van het Raadhuisplein met raadhuis.

Aw 41: Willem Govaerts verbouwt in 1878 zijn pakhuis tot drie damwoningen. In 1918 zijn er daarvan twee als schuur in gebruik genomen. Voor aanleg van het Raadhuisplein met raadhuis wordt dit geheel in 1932 gesloopt.

Aw 42: In 1847 bouwt Johannes Timmermans hier twee woningen, in 1874 gevolgd door een derde. In 1933 worden ze gesloopt. Later wordt op deze plek het huidige (2011) gemeente- archief gebouwd.

Aw 43: Johannes Timmermans splitst in 1875 ook een damwoning af van het pand dat aan de Grotestraat staat. In 1923 wordt er nog een afgesplitst. In 1945 wordt het geheel gesloopt om plaats te maken voor het Kropholleraanse pand op de oostelijke hoek van het Raadhuisplein met de Grotestraat.

Aw 44: Wilhelmus de Ruijter bouwt rond 1857 twee damwoningen achter zijn pand aan de Grotestraat. De laatste bewoning was in 1960. De huisjes bestaan niet meer.

Aw 45: In 1877 bouwt Gerardus van Loon een rijtje van vier damwoningen achter zijn pand aan de Grotestraat. In 1957 zijn ze in gebruik als magazijn en in 1960 gesloopt.

Aw 46: Gerardus van Loon splitst in 1878 twee damwoningen af van zijn pand aan de Grotestraat. In 1889 verdwijnen ze bij nieuwbouw.

Aw 47: In 1875 splitst Gerardus van Loon een damwoning af van zijn pand aan de Grotestraat. In 1928 wordt alles gesloopt voor nieuwbouw van een dubbel winkelhuis.

Aw 48: In 1875 splitst Gerardus van Loon drie woningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1928 wordt het geheel gesloopt voor nieuwbouw van een winkel- woonhuis.

Aw 49: Gerardus van Loon sticht in 1881 een rijtje van vijf woningen en één, ingeklemd tussen een berging en koetshuis aan de westzijde van de Hooisteeg. Alles wordt in 1966 gesloopt.

Aw 50: In 1879 bouwt Josephus van Bavel een rijtje van drie werkmanswoningen aan de oostkant van de Hooisteeg. Ten zuiden daaraan vast bouwt hij er in 1881 nog twee. Deze vijf pandjes hebben inmiddels de status van rijksmonument.

Aw 51: Josephus van Bavel splitst in 1878 een damwoning af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1925 wordt die weer bij het moederpand getrokken.

Aw 52: In 1892 sticht Catho Haagens vier woningen in de tuin achter haar woning. In 1939 worden ze gesloopt voor de aanleg van een tennisbaan bij hotel “De Twee Kolommen”.

Aw 53: In 1888 bouwt Franciscus van Liempt acht werkmanswoningen met vier privaten aan de Winterdijk. In 1964 werden de huisjes gesloopt om plaats te maken voor een tuin en vervolgens een woning.

Aw 54: rond 1850 bouwt Joseph Hartog een damwoning achter aan zijn huis aan de Grotestraat. In 1856 wordt die als pakhuis in gebruik genomen en in 1862 gesloopt.

Aw 55: Franciscus van Liempt splitst in 1888 een damwoning af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1956 is die tegelijk met het moederpand gesloopt.

Aw 01: één damwoning

Situatie: ten westen van de NH kerk van Waalwijk. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1239.

Aw 02: twee damwoningen

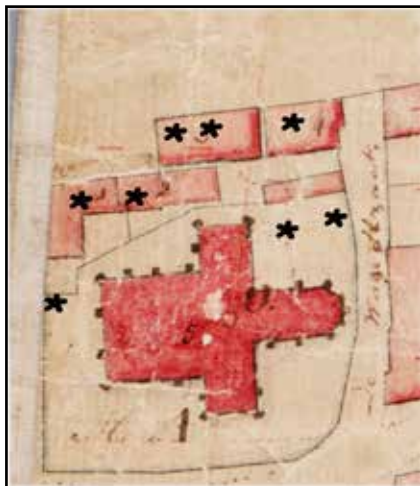
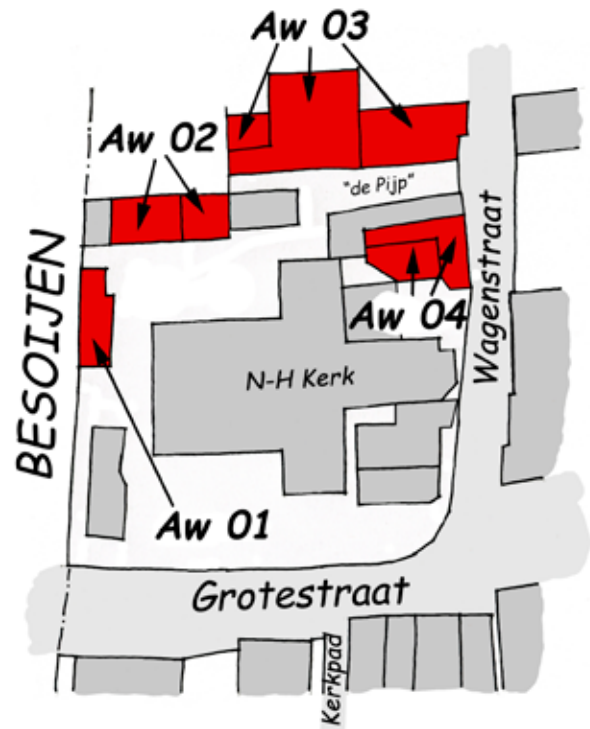
Situatie: ten noordwesten van de NH kerk van Waalwijk. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 980, 1233.

Aw 03: drie dijkwoningen

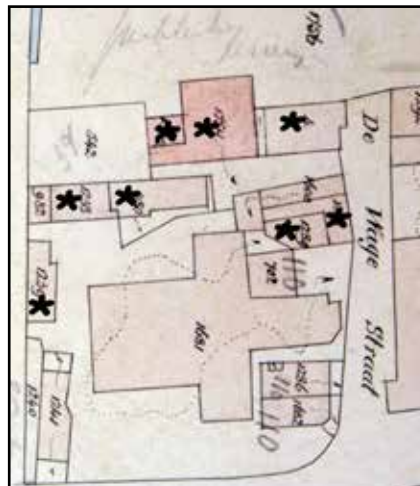
Situatie: ten noorden van de NH kerk van Waalwijk. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 4, 1754, 1755.

Aw 04: één straatwoning, één damwoning

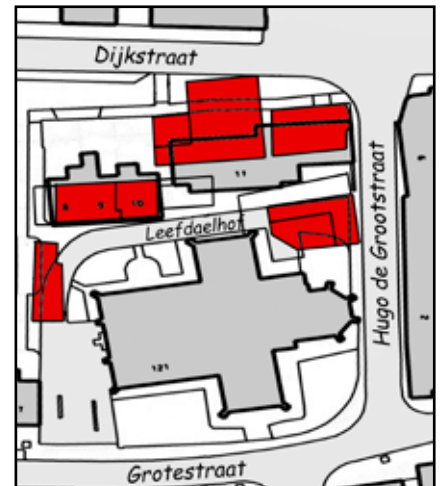
Situatie: ten noordoosten van de NH kerk van Waalwijk. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 702, 1287, 1288, 1600.

1832

1886

2011

Een bijzonder gebied. Het gebied rond de Nederlands Hervormde kerk wordt aan de westkant begrensd door de voormalige gemeente Besoijen, aan de zuidkant door de Grotestraat, aan de oostzijde door de Hugo de Grootstraat (vroeger de Wagenstraat geheten) en aan de noordkant door de Winterdijk (tegenwoordig Dijkstraat) met het terrein ten zuiden van de voormalige Waalwijkse haven. De naam Wagenstraat herinnert aan het vele vervoer van en naar de inmiddels gedempte Waalwijkse haven dat door die straat plaatsvond. Toen in 1943 een van de restauraties aan de N-H kerk was afgerond, was dat voor het gemeentebestuur aanleiding om de straat een naam te geven die herinnert aan Hugo de Groot, die volgens de overlevering in 1619 bij zijn vlucht per boot uit Loevenstein, als metselaar verkleed, in de Waalwijkse haven aan wal ging. De ligging nabij de haven bracht veel bedrijvigheid met zich mee. En volk. Dus ook cafés. In de omgeving van de haven, waartoe het hier beschreven gebied hoorde, waren er diverse, waaronder ook die als “koffyhuis” bekend stonden. De twee oorspronkelijke panden van locatie Aw 03 hebben waarschijnlijk gedurende

lange tijd een dergelijke functie gehad.. Omdat het gebied een ruimtelijk en organiek interessante eenheid vormt, is het in zijn geheel beschreven. Met uitzondering echter van de woningen die "gewoon" aan de Grotestraat lagen. In het gebied was sprake van een kleine "dam". Die liep tussen de locaties Aw 03 en 04 en had de naam "de Pijp" (Vercauteren, 2007). De ontwikkeling van het "inbouwen" van een kerk of een anderszins monumentwaardig pand was niet ongebruikelijk; op verschillende plaatsen in Nederland gebeurde dat. Met zo een situatie werd verschillend omgegaan. Er zijn plaatsen waar die ontwikkeling wordt gewaardeerd en bewaard als een gegroeide cultuurhistorische situatie (zoals onder andere in Haarlem); op andere plaatsen daarentegen worden deze in de loop van de tijd ontstane "uitwassen" gesloopt, om het gebouw "vrij" te leggen van zijn gegroeide ruimtelijke context. In Waalwijk is het laatste gebeurd (op meer plaatsen zelfs; zie locatie Bw 15 voor de sloop van het 15e- eeuwse klooster Nazareth bij de St. Janskerk). Al geruime tijd vóór WO II bestonden er plannen om de kerk te "ontmantelen". Van die tijd is de amovatie van locatie Aw 04 en de bebouwing aan de zuidoostzijde van de kerk. Na WO II werden die plannen weer opgepakt. Dat leidde uiteindelijk rond 1980 tot amovatie van alle bebouwing rond de kerk en het op andere wijze "ombouwen" van de kerk met nieuwe woningen in "de Leefdaelhof". De ruimtelijke ontwikkeling in het gebiedje vanaf 1832 is hier ook in beeld gebracht. Ze begint in die tijd met een kerk, en aan de noordzijde de woningen van locatie Aw 02. Rond de kerk was toen een erf, kerkhof en een loods die bij een van de woningen hoorde. De ingewikkelde eigendomssituatie en de vele mutaties waren lastig uit te zoeken en hebben, lijkt het, ook de dienst van het Kadaster hoofdbreken gekost. Het begint in 1832 al met een verkeerde relatie tussen nummering op het minuutplan en beschrijving in de kadastrale legger, tot het herstel van diverse administratieve foutjes in de loop van de tijd. De ingewikkeldheid maakte het beschrijven van deze perceelshistorie er niet gemakkelijker op. Wel uitdagender!

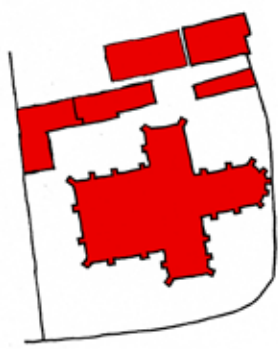
Aw 01:

De woning aan de westzijde van de N-H kerk: In 1832 was de plek, waarop later deze woning zou komen te staan, deels nog in gebruik als erf bij de kerk en deels als het toen hier nog staande deel van de woning Aw 02. De Diaconie der Hervormde gemeente van Waalwijk was eigenaar. In 1877 wordt de woning gebouwd met een oppervlakte van 50 m². Tot 1964 blijft de woning eigendom van de Hervormde gemeente van Waalwijk, waarna ze wordt overgeschreven op naam van de Diaconie Armen van Waalwijk. Op zeker moment is ze als jeugdlokaal gebruikt. Rond 1980 wordt het ontmantelingsplan uitgevoerd, waarbij het pand verdwijnt.

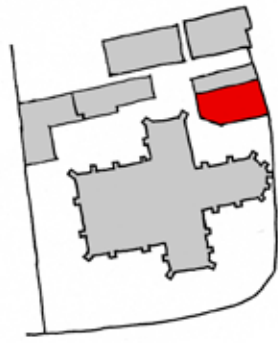
Op deze foto uit 1979 is het noordelijke deel van de woning Aw 01 zichtbaar. Standpunt vanuit het noord- oosten.

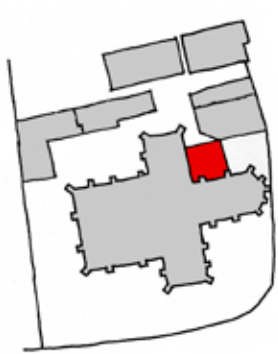

1832

1846

1853

1865

Aw 02:

De woningen aan de noordzijde van de N-H kerk: In 1832 stonden hier al twee woningen. Het westelijke huis, met een L- vormige hoek naar het zuiden, was eigendom van de Diaconie der Hervormde Gemeente van Waalwijk. Er hoefde geen belasting voor te worden betaald, wat betekent dat ze ten dienste stond van de eredienst. Het was de kosterswoning.

In 1870 wordt de woning na de brand van 1868 (zie krantenbericht) herbouwd. Daarbij vervalt de hoek naar het zuiden en komt er een schuur aan de westkant. De woning heeft een oppervlakte van 53 m2. In 1952 wordt de woning op naam gesteld van de Diaconie armen van Waalwijk. De oostelijke woning was in 1832 eigendom van Peter Adriaan de Bruyn, schipper te Waalwijk. Rond 1835 verkoopt die de woning aan Gerrit

Dortmont, een koopman uit Kaatsheuvel. De volgende eigenaar wordt Johannes van den Mosselaar, een Waalwijkse koopman. Deze herbouwt het in 1872 tot pakhuis. Kadastraal blijft dit perceel tot aan de sloop als pakhuis geregistreerd staan. Maar uit de onbewoonbaarverklaring en het ontmantelingsplan blijkt dat het westelijke deel ervan als woning in gebruik was. Van de Mosselaar verkoopt het pand in 1872 aan Johannes Amrosius Fleur, ook een Waalwijkse koopman. Zes jaar later wordt het gekocht door de Waspikse

Op deze foto's uit 1980 zijn links de woonhuizen van locatie Aw 02 en is rechts (voorbij de inspringing en hogere gootlijn) het pakhuis te zien.

timmerman Waltherus Cornelis de Zeeuw. In 1894 gaat het vóór het pand liggende erf over naar de N-H kerk.

Het gebouw wordt in 1906 eigendom van Maria Josephina de Zeeuw. Maria verkoopt het in 1924 aan de Waalwijkse timmerman Jan Hendrik Scholt, die het in 1924 doorverkoopst aan de Diaconie Armen van Waalwijk. In 1971 dient de huurder van de oostelijke woning bij B&W een verzoek in om de woning onbewoonbaar

- In den nacht van Dingsdag, omstreeks één ure, is te Waalwijk brand ontstaan aan het einde der gemeente aan de grenscheidung Waalwijk-Besoijen. Het woedend element nam in korte oogenblikken zoo zeer in hevigheid toe, dat de aangewende blusmiddelen niets vermogten en alzoo spoedig vier gebouwen in de asch lagen. Drie spuiten der plaats en eenige uit andere aangrenzende gemeenten, waren spoedig op de plaats des onheils aanwezig en door diens vereenigde krachten is het gelukt, dat het vuur zich niet verder meester maakte, daar alles door de langdurige hitte alligt vlam vatte.
Achtien huisgezinnen zijn door deze ramp van have en goed beroofd; de hoofdbewoners zijn bij verschillende assurantie-maatschappijen verzekerd, doch de kamerhuurders meestal niet, de laatsten vooral verkeerden in beklagenswaardigen toestand. De oorzaak is tot dusverre onbekend.

Bredasche Courant 13 september 1968

te verklaren. Redenen daarvoor zijn een lekkend dak, vochtige muren, slechte fundering en tochtende ramen. Na een onderzoek door de gemeente komen nog meer gebreken aan het licht en wordt de procedure in werking gezet. Omdat het economisch niet verantwoord is die vele gebreken te herstellen, vindt in 1974 onbewoonbaarverklaring plaats. Een plattegrond van de woning op dat moment is hierbij weergegeven. Opvallend zijn de voor een dergelijk pand zware buitenmuren van 44 cm. dik. Daarvoor zijn diverse verklaringen mogelijk (waterkering, bedrijfs- of opslagfunctie)

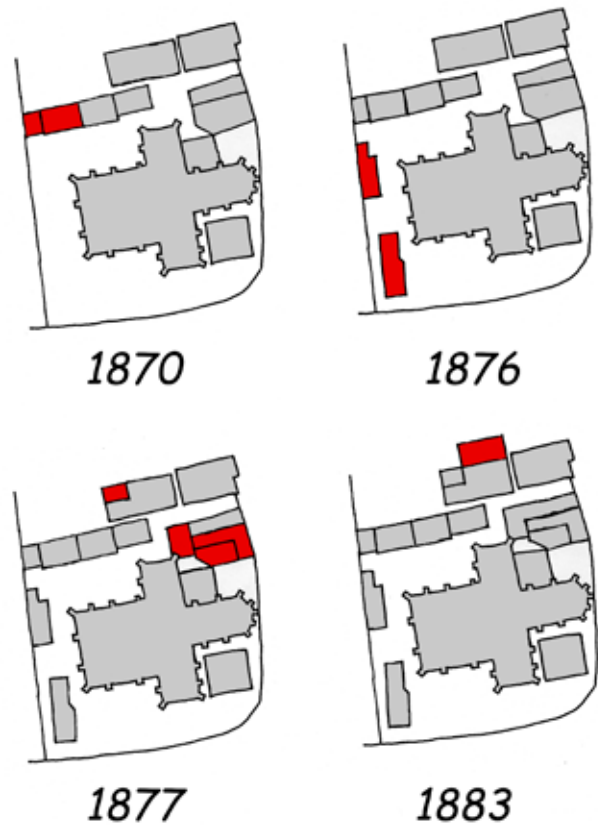
waarvan pas na verdergaand onderzoek mogelijk de juiste gevonden kan worden. Ten tijde van de onbewoonbaarverklaring werd het huis bewoond door een echtpaar met twee jonge kinderen. De redenen voor onbewoonbaarverklaring waren slecht en vochtig metselwerk, zowel binnen als buiten, en een zeer slechte dakbedekking.

In 1980 wordt het ontmantelingsplan, dat het doel heeft de kerk vrij te leggen, uitgevoerd. Voor de woningen rond de kerk die dan gesloopt worden, wordt een krotopruijmspremie verstrekt. De Diaconie verkoopt het perceel tenslotte in 1982 aan diverse nieuwe eigenaren om de ontmanteling van de N-H kerk en de aanleg van de Leefdaelhof af te ronden.

Aw 03:

Is de bebouwing aan de noordrand van het gebiedje.

Aan de noordrand, met uitzicht op de vroegere haven van Waalwijk en aan de zuidzijde gren-

Het dammetje, dat ook wel de "Pijp" werd genoemd is hier te zien aan de linkerkant tussen kerk en pakhuis. Tot 1939 stond hiervóór, ongeveer op de plaats als gemarkeerd met trottoirbanden, nog het pakhuis en woningen van locatie Aw 04. Deze foto is in 1980 vanuit het oosten genomen, nét voor de sloop van de panden rechts.

zend aan het dammetje "de Pijp", stonden twee gebouwen. Het westelijke was in 1832 een huis dat eigendom was van Peter Adriaan de Bruijn, een Waalwijkse schipper. Rond 1835 verkoopt die het aan zijn plaatsgenoot, de koopman Gerrit Dortmund. Twintig jaar later verkoopt die het weer aan zijn beroepsgenoot Johannes van den Mosselaar, waarna in 1872 Johannes Ambrosius Fleur, alweer een Waalwijkse koopman, het huis

verwerft. Zes jaar later wordt het huis verkocht aan Waltherus Cornelis de Zeeuw, timmerman te Waalwijk, en diens zuster Cornelia Maria. Die laatste was getrouwd met de timmerman Gerardus van Dijck. Direct na de koop splitst Waltherus aan de noordwestzijde een huisje van 37 m² af van de grote woning. Deze kleine woning wordt in 1883 nog met 5 m² verkleind. In 1906 wordt bij boedelscheiding Gerardus Wagemakers eigenaar. Verschillende generaties Wagemakers waren schipper én eigenaar van damhuisjes, zie de locaties Bw 02 (Kerkpad) en Co 08 (Schipper-smijn). Het grotere deel van het huis dat na de afsplitsing in 1878 blijft bestaan, wordt in 1882 en 1903 uitgebreid. Wanneer de eigenaar en zijn weduwe zijn overleden, wordt bij de boedelscheiding Gerardus Wagemakers de nieuwe eigenaar. Daarmee is het indertijd gesplitste opstal weer in één hand. In 1912 wordt het grotere pand omgebouwd naar een werkplaats. In 1924 wisselt het

Vanaf het noorden (de voormalige haven) gezien staat op deze foto uit 1977 links de oostelijke woning van locatie Aw 03, met daarnaast de middelste woning uit die cluster. Op de achtergrond de noordkant van de NH-kerk.

geheel met de verkoop aan Jan Hendrik Scholt, timmerman te Waalwijk, weer van eigenaar. In 1931 verbouwt die de werkplaats weer terug tot woning, om die samen met het kleinere huis in 1935 te verkopen aan de “Diaconie Armen van Waalwijk”. In 1980 wordt het pand gesloopt. De ondergrond wordt gekocht door de toekomstige eigenaren van de woningen in de Leefdaelhof. In deze locatie stond ook nog een woning aan de oostkant, grenzend aan de Wagenstraat (nu

Hugo de Grootstraat). In 1832 was het een huis, behorend aan de weduwe van Dingeman Dekkers, winkelierster te Waalwijk. Mogelijk heeft zij hier haar winkeltje gedreven. Rond 1850 ruilt zij haar eigendom met Anna Dekkers, huisvrouw van Gerardus Beversluijs. Die maakt een testament, op grond waarvan in 1872 het pand eigendom wordt van Cornelia Helena Dekkers, laatst weduwe van J. van Bergeijk. Een jaar later verkoopt zij het aan Wilhelmina van Son, huisvrouw van A. Pullen, landbouwer te Loon op Zand. In 1899 koopt Jacomina Lankhaar, koopvrouw en koffiehuishoudster te Waalwijk, het huis. Ze is de weduwe van Jasper Bonis, die in dit gebied meer eigendommen had. En ze was de laatste van de vijf vrouwen op wiens naam dit huis achtereenvolgens geregistreerd heeft gestaan; een bijzonderheid voor Waalwijk! Na de boedelscheiding in 1934 wordt Johannes Adrianus Kuijsten, dienstknecht of veehouder te

In 1929 wordt de dan 76-jarige Jacomina Lankhaar achter haar huis (aan de oostkant van locatie Aw 03) op de foto gezet, genietend van een laat middagzonnetje. Achter haar is de overkant van de Hugo de Grootstraat te zien met onder andere café “t Schippershuis”.

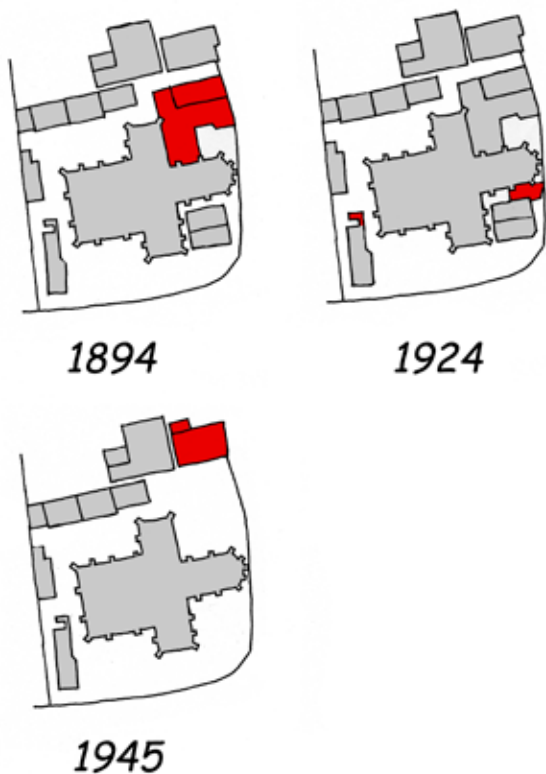
Waalwijk, de eigenaar. Uiteindelijk koopt in 1976 de gemeente Waalwijk het pand. Die laat het in 1980 slopen voor aanleg van de Leefdaelhof.

Aw 04:

Deze locatie ligt ten noordoosten van de kerk en maakte in 1832 onderdeel uit van het geheel van kerk, erf en kerkhof. Er stond een schuur, die toen nog hoorde bij het westelijke

huis van locatie Aw 03. De eigenaar was Peter Adriaan de Bruijn, schipper te Waalwijk. Rond 1835 verkoopt die de schuur met het huis aan zijn plaatsgenoot, de koopman Gerrit Dortmund, die de schuur meteen doorverkoopt aan de Waalwijkse timmerman Adriaan Kuijsten. Deze verkoopt de schuur, die inmiddels als pakhuis te boek staat, in 1877 door

aan Franciscus Johannes Leonardus Janssen, particulier te Wouw. In 1878 breidt deze het pakhuis aan de westzijde uit met een deel dat tot tegen de kerk aan komt. In 1846 bouwt de Hervormde Gemeente van Waalwijk tegen de zuidkant van dit pakhuis een woning, en in 1853 tegen de noordoostelijke “oksel” van de kerk een houtloods. De woning wordt in 1878 gesplitst in twee huizen. In 1879 worden deze twee, mét de houtloods, verkocht aan Franciscus Johannes Leonardus Janssen, die dan in Waalwijk woonachtig is. De nieuwe eigenaar maakt in 1894 van dit gehele complex (bestaande uit het pakhuis, de twee woningen, de houtloods en een open ruimte tussen deze objecten en de kerk) twee woningen. Binnen de contour van de dan bestaande bebouwing zijn dat een kleinere aan de noordoostkant

van het blok en een grotere met een kleine uitbreiding aan de zuidzijde grenzend aan de Wagenstraat, en een volgebouwde open ruimte tegen de kerk aan.

Gezien de structurele inpandige veranderingen is het mogelijk dat deze voor een belangrijk deel uit nieuwbouw hebben bestaan. Na het realiseren van deze woningen worden ze verkocht aan Jasper Bonis, koopman te

Nogmaals een doorkijkje tussen de noordkant van de kerk en de bedrijfsruimte naast locatie Aw 02 in westelijke richting. Dit is het in 1980 resterende deel van het dammetje dat “de Pijp” werd genoemd.

Waalwijk. Na diens overlijden vallen beide woningen toe aan de al eerder vernoemde Johannes Adriaan Kuijsten, die ze in 1936 doorverkoopt aan de Hervormde gemeente van Waalwijk. Deze voert de dan al levende ideeën voor het vrijleggen van de kerk uit en laat de bebouwing op deze locatie in 1939 slopen. Eenzelfde lot is de in 1865 opgerichte bebouwing in de zuidoostelijke oksel van de kerk (geen locatienummer) beschoren. Het huis (in de laatste decennia met de functie van kosterwoning) dat in 1876 aan de zuidwestkant van de kerk is gebouwd (geen locatienummer), is bij de ontmanteling van 1980 ook gesloopt.

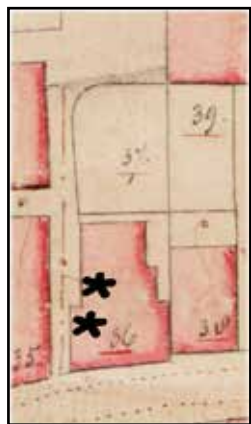
Op deze foto uit 1932 staat de bebouwing ten zuidoosten van de kerk op de voorgrond; ijzerhandel Mortier was er in gevestigd. Het magazijn was in de oostvleugel van de kerk ondergebracht. Verderop, achter het kerkgebouw, is nog een stukje van de bebouwing van locatie Aw 04 te zien.

Aw 05: twee damwoningen.

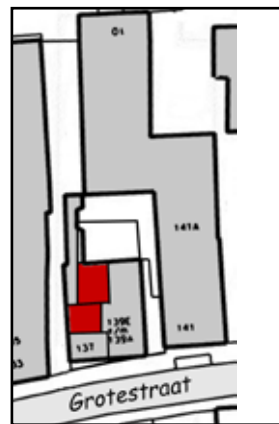
Situatie: Grotestraat, achter toenmalig nummer 137. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1296 en 1297.

1832

1886

2011

Beschrijving: Het perceel aan de Grotestraat is in eigendom van de Waalwijkse koopman Antonie van der Pluijm. Het bestaat uit huis en erf, samen 4.53 are groot. Na verkoop in 1850 aan de schoenmakers Adriaan, Hendrikus en Mechtildus van Meulbregt maken die er vier woningen van. Daarvoor splitsen ze het huis aan de Grotestraat in twee woningen aan de straat. Van de westelijke woning worden twee

damwoningen afgesplitst. In 1879, nadat de Waalwijkse graanhandelaar Adrianus Cornelis Zijlmans in 1877 eigenaar is geworden, wordt het westelijke aan de Grotestraat gelegen huisje herbouwd en in 1888 met de aangrenzende zuidelijke damwoning samengevoegd tot één woning. In 1890 verkoopt Zijlmans de gehele opstal (dat is dan de dubbele woning aan de Grotestraat met één damwoning) aan Johannes

Bernardus Wzn Timmermans, kassier te Waalwijk. Johannes was van 1874 tot 1918 directielid van de in Waalwijk gevestigde NV Noordbrabant, maatschappij tot verzekering op het leven. Hij brengt dit eigendom in 1907 in bij de maatschappij en verenigt in 1912 de westelijke woning en de overgebleven damwoning tot één. In 1989 worden deze opstallen gesloopt voor er een nieuw appartementencomplex.

Grotestraat 137- 139 na de brand die de sloopt in 1989 inluidde. Aan de linkerkant van het pand was de dam, waarin de damwoningen lagen.

Aw 06a: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk 12. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 696.

Aw 06b: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk, achter Grotestraat 141. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 697.

Aw 06c: één damwoning.

Situatie: Winterdijk, achter nr. 12. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1301.

Aw 06d: één damwoning.

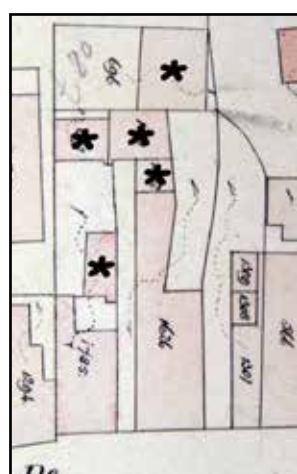
Situatie: achter Grotestraat 143. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1302.

Aw 06e: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 141a. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1785

1832

1886

Beschrijving: Aw06a: In 1832 heeft Gijsbertus Hendricus Drossaers, wijnkoper en herbergier te Waalwijk, een huis met erf van in totaal 1190 m2 op het perceel dat liep van Grotestraat tot op de

Winterdijk. In 1851 splitst hij dat op in een woning met schuur aan de Grotestraat en de twee woningen Aw 06 a en b. Het noordelijke deel daarvan, locatie Aw 06a, was toen al voor horecadoeleinden in gebruik. In 1862 verkoopt Drossaers het geheel aan de Capelse koopman Gerrit 2011 Quirijns. Na zijn overlijden vervallen de onroerende goederen aan diens weduwe Maria van Raamsdonk,

en gaan in 1895 weer over naar Gerrit's broer en vakbroeder Pieter, én naar Pieter Dubbelman, een "particulier". In 1878 worden door deze eigenaren aan de achterkant van het langgerekte huis met

Opvallend aan het kadastrale minuutplan van 1832 is, dat het hele noordelijke deel van het perceel als bebouwing zonder open erf is ingetekend. Dat zou betekenen dat hier in het verleden veel meer bebouwing heeft gestaan. Kijkend naar de vormgeving van de huidige bebouwing, is die waarschijnlijk geen restant van een groter gebouw dat er ooit gestaan zou hebben, maar zo gebouwd. Pas in 1851 meldt het kadaster op een hulpkaart van een nieuwe situatie, zoals bij de beschrijving van de lokatie is getekend. Nader onderzoek is nodig om uit te wijzen of er in 1832 sprake was van een groot bebouwingsvlak, dan wel van een tekenfout.

Locatie Aw 6a, toen nog café “de Catacomben”, op een schilderij uit 1976 van L. Langenhorst.

schuur aan de Grotestraat nog twee damwoningen afgesplitst; een van 80 (Aw 6c) en een van 26 m² (Aw 6d). Bij die gelegenheid wordt ook het voorhuis gesplitst in twee naastliggende panden. In 1915 gaan deze onroerende goederen over in handen van de broers Otto Willem Hendrik en Dirk Jan Hendrik van Tussenbroek, kooplieden in Waalwijk. Tot dan toe is het complex van één eigenaar geweest. Vanaf 1922 verandert dat. Anno 2010 is een belangrijk deel van de oorspronkelijke gebouwen nog aanwezig. Aw 6a is gerestaureerd en als gemeentelijk monument aangewezen. Samen met Aw 6c en 6d is het in gebruik als restaurant “Dijk 12”. De oorspronkelijke damwoningen Aw 6c en 6d zijn als zodanig niet meer herkenbaar. Het pand heeft een lange historie als horecagelegenheid. Er is een uitgebreid artikel over verschenen in het blad “de Klopkei” van de heemkundevereniging Waalwijk, jaargang 2011, 2e kwartaal.

Het pand Aw 06a aan de Winterdijk wordt in 1927, samen met het huis aan de Grotestraat en de damwoningen Aw 06c en 06d verkocht aan Antonie Smits, expediteur en depôthouder in Waalwijk. In 1933 voegt hij dat geheel samen, waarbij de damwoningen hun functie als zelfstandige woning verliezen. Zijn eigendommen worden in 1953 verkocht aan de meubelmaker Joseph Ecker,

die het pand Aw 06a als café/woonhuis “de Catacomben” laat voortzetten, en zijn eigen werkplaats ten zuiden daarvan inricht.

Aw 6b:

Anno 2011 vormt de zuidgevel van locatie Aw 6b een aantrekkelijk decor in de tuin van de kapsalon aan Grotestraat 141.

In 1922 wordt dit huisje, na een kleine grensverandering met Aw 6c, eigendom van de Waalwijkse koopman Wilhelmus Petrus Cornelis Elbers. Vanaf 1933 wordt de bewoning gestaakt en later is het huisje getransformeerd tot garage achter het pand Grotestraat 141. Van dit voormalige dijkhuisje is onder andere de zuidgevel en kap in

In 2011 is door een forse verbouwing de oorspronkelijke lokatie Aw 6d niet meer zichtbaar. Het pannendak op de achtergrond is van wat ooit de locatie Aw 6c was.

de vermoedelijk oorspronkelijke staat aanwezig.

Aw 6c en d:

In 1922 wordt het huisje Aw 6c iets vergroot door een grensverandering met Aw 6b, en in 1927 samen met de damwoning Aw 6d en het moederpand aan de Grotestraat verkocht aan de eerdergenoemde Antonie Smits. In 1933 wordt de bewoning ervan gestaakt en maken ze voortaan onderdeel uit van het moederpand, waar ze als bedrijfsruimte zijn gebruikt.

Aw 6e:

Rond 1875 is er voor het eerst sprake van bebouwing op deze plek. Er staat dan al een huis aan de Grotestraat en de eigenaar, beurtschipper Johannes Lambertus van Herpen, bouwt dan in zijn tuin een pakhuis. Al een jaar daarna verkoopt hij het geheel van huis, tuin en pakhuis aan de Waalwijkse notaris Adolf Johan Rant. Die laat van het huis een dubbele woning maken en ver-

koopt dat geheel in 1883 weer aan Mozes Hartog, vleeschhouwer te Waalwijk. Hartog maakt van het pakhuis een stal, waar hij zijn slachtvee kan “stallen”. Nadat de opstallen binnen de familie Hartog nog enkele malen van eigendom wisselen koopt Cornelis Jacobus Elbers ze in 1910. Het geheel blijft daarna in de familie Elbers. Het is niet

In 1980 zag de dam tussen Grotestraat 141 en 143 er uit als op deze foto. Links achter de voorste bebouwing stond de damwoning Aw 6e. Helemaal achteraan is een witte uitbouw met schuin dakje te zien. Op die plaats bevond zich de woning Aw 6d.

duidelijk wanneer de stal is verbouwd tot damwoning. Het kadaster geeft vanaf 1933 een tweede woning op het perceel aan. Uit een interview met een oud- bewoner blijkt dat er bedsteden aanwezig zijn geweest in het huisje. Die wetenschap pleit ervoor om het in gebruik nemen van de stal als woning wat vroeger, kort na de koop door Elbers, te stellen. Voorshands is daarom 1910 als stichtingsdatum van deze damwoning aangehouden, die daarmee dan een van de laatste in een dam gemaakte huisjes in Waalwijk met bedsteden zou zijn.

Vanaf 1939 werd het huisje bewoond door een groot gezin. Omdat er onvoldoende ruimte in was om er met z'n allen te slapen, werd het inmiddels niet meer als woning gebruikte pand op locatie Aw 6b gebruikt als “slaaphuis”, waar het mannelijke deel van het gezin de nacht doorbracht. De damwoning Aw 6e is vanaf 1970 niet meer als woning gebruikt en gesloopt voor de uitbreiding van pand Grotestraat 141a.

Aw 07: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 145.

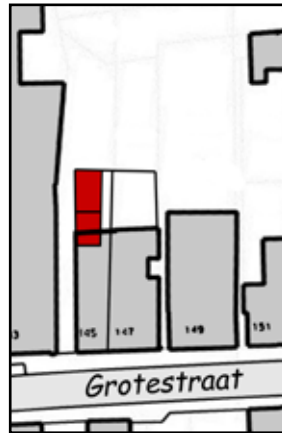
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1308 en 1309.

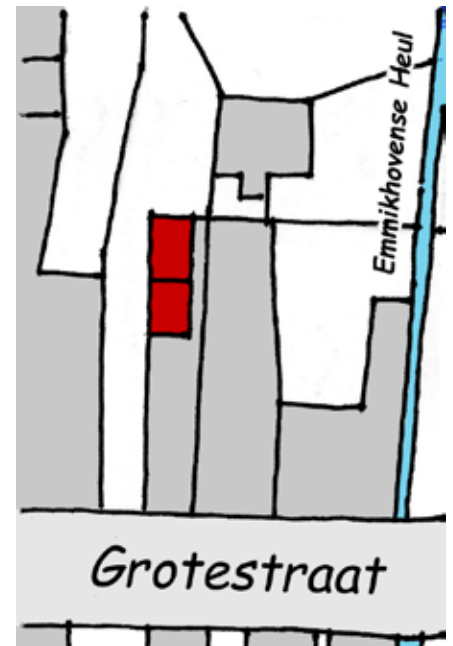
1832

1886

2011

Beschrijving: In 1832 was dit perceel in gebruik als huis, schuur en erf. Daarachter lag een tuin. De opeenvolgende eigenaren vanaf toen waren de landbouwer Andries Arnoldus de Bruijn en de als “particuliere” omschreven Johanna Maria de Bruijn, gevolgd door de koopman Hendrikus Martinus Johannes van der Waals. Deze laatste splitst het pand in twee woningen. De westelijke woning komt weer in eigendom bij Johanna, die dan als rentenierster bekend staat. In 1842 volgt overdracht aan Wilhelmina Kuijsten, koopvrouw en echtgenote van Hendrik van der Waals. Wilhelmina overlijdt op 7 september 1871, waarna het pand bij testament in bezit komt van de dan nog minderjarige Johannes Kuijsten uit Besoijen. In 1878 splitst deze het pand in drie woningen. De twee dan ontstane damwoningen hebben een oppervlakte van 22 en 24 m². Vanuit de woning aan de straat loopt een gangetje achter de damwoningen door naar de tuin; een eigenaardigheid die bij meer damwoningen in Waalwijk aangetroffen wordt. Mogelijk konden dat de eigenaren van de straatwoning zo naar hun tuin gaan, zonder daarbij steeds vóór de damwoningen langs te hoeven. De volgende eigenaar wordt bij de verdeling van de boedel Hendrik Micaël, leerlooier te Waalwijk. Hij is op 11 maart 1875 gehuwd met Sara Maria Kuijsten, die na zijn overlijden samen met hun dochter Anna eigenaar

wordt. In 1908 worden de damwoningen en een deel van het pand aan de Grotestraat gesloopt en herbouwd tot één woning, die anno 2011 nog bestaat.

Achter het linker pand op deze foto uit 1991 lagen tot 1908 de twee damwoningen Aw 07.

Aw 08: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk 14.

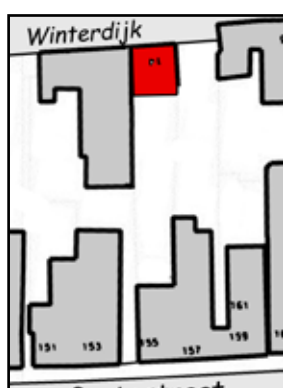
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 888.

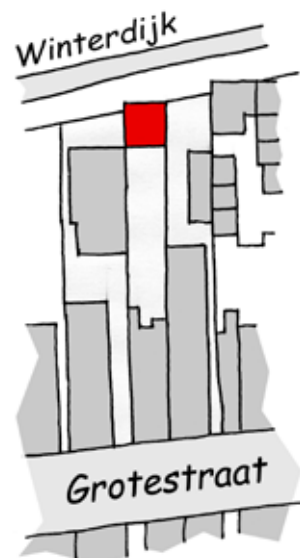
1832

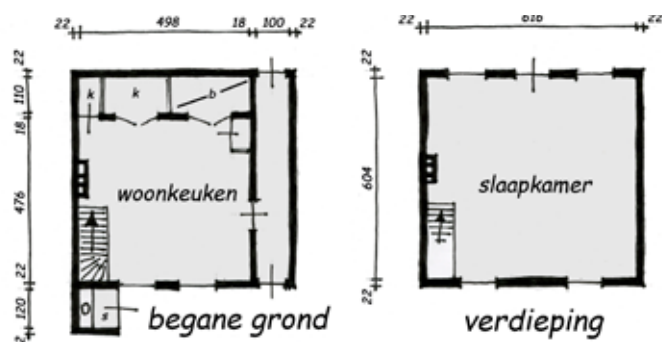
1886

2011

Beschrijving: In 1832 is er op de percelen C 47 en C 48 sprake van een woonhuis met erf aan de Grotestraat, met ten noorden daarvan een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Gerritdina van de Hoeven uit Cappelle is eigenaresse; haar echtgenoot Gerrit Vermeulen mag zich mede-eigenaar noemen. Het huis brandt af. De tuin wordt, mogelijk om herbouw van het afgebrande huis te bekostigen, verkocht aan Pieter van Zijl, vischkoopster te Waalwijk en vervolgens in 1853 overgeboekt naar Jan van Zijl, schoenmaker. De tuin wordt daarna eigendom van de “zaakwaarnemers” Arnoldus, Jacobus en Cornelia van Heck te Waalwijk. Jacobus wordt in 1859 door successie eigenaar. In 1865 sticht hij er aan de Winterdijk een looierij. Die blijft maar kort in bedrijf, want rond 1870 is het gebouw beschreven als huis. In 1890 wordt het verkocht aan de Waalwijkse looier Henricus Johannes Maria Witlox, en blijft als huis geregistreerd. Henricus is dan ook eigenaar van het aan de Grotestraat gelegen huis met tuin. Hubertus Machielsen, een Waalwijkse timmerman, koopt het vervolgens in 1899. Pas in 1925 komt er weer een nieuwe eigenaar, de Tilburgse winkelier Johannes Cornelis Hoender-vangers. In 1959 wordt Anna Maria Pulles, diens weduwe die dan in Kaatsheuvel woont, eigenaar. Zij verkoopt het in 1969 aan Wouterina Johanna Ecker, koopvrouw te Waalwijk. In december 1973 verlenen B&W vergunning voor de grondige verbouw van het huisje aan de Winterdijk tot een moderne woning met praktijk. Uit die vergunning blijkt de

Aw 08

situatie 1973

bestaande toestand op dat moment. Duidelijk is nog de opzet van een looierijtje te herkennen met (droog) zolder en luik op de verdieping om het leer te transporteren. De relatief zware binnenmuur heeft een functie gehad om de zwaar belaste verdiepingsvloer mee te dragen. Ook is de woonfunctie herkenbaar aan de bedstede.

Bij de verbouwing in 1973 blijft er weinig van de oorspronkelijke looierij / dijkwoning over. Hier een foto vanuit de tuin van Grotestraat 155 naar het noorden. Al verwijderd zijn een deel van de achtergevel, de verdiepingsvloeren en het dak. De indeling van de voorgevel is van binnen uit te zien.

Aw 09: drie damwoningen

Situatie: achter in Grotestraat nr. 163. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1330 à 1332.

Aw 10: drie damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 161. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1594 à 1596

Aw 11: één dijkwoning

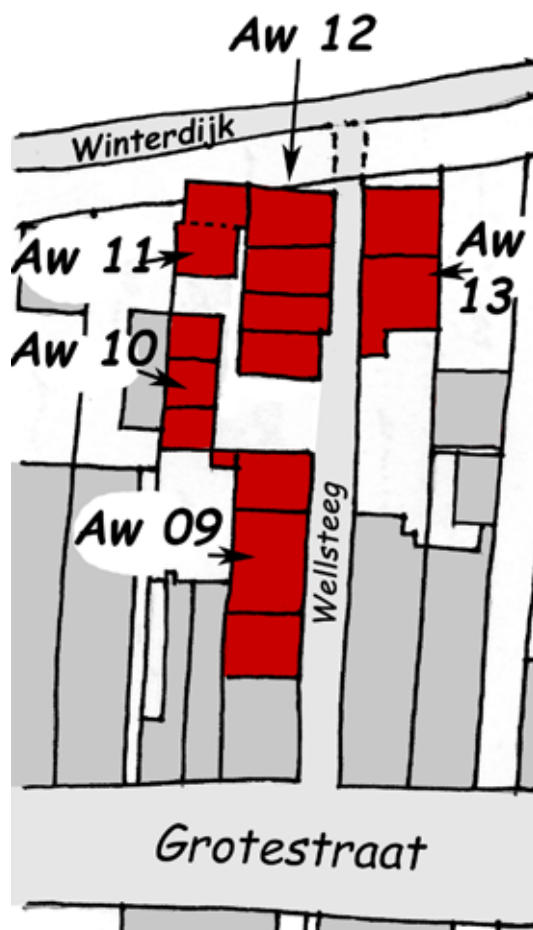
Situatie: Winterdijk 15. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 591

Aw 12: vier damwoningen.

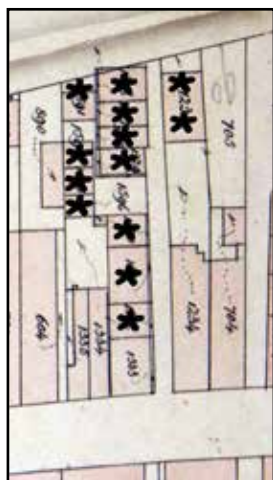
Situatie: Winterdijk, oostelijk van nr. 15. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1326 à 1329.

Aw 13: twee damwoningen.

Situatie: Winterdijk, achter Grotestraat nr. 165. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1851 en 1852
Alle gelegen aan de “Wellsteeg”.

1832

1886

2011

De naam “Wellsteeg”.

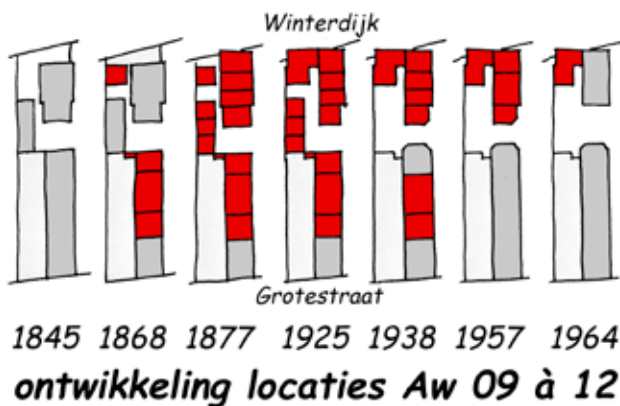
Tussen de Grotestraat 163 en 165 ligt een dam die de naam “Wellsteeg” had. Niet te verwarren met de “Wellmijn” (locatie Ao 09), die zich nabij de huidige Hertog Jan straat bevond. De damnaam komt voort uit de naam van de bouwers van de huisjes die hier stonden, de aannemersfamilie Van Well. In 1878 ondernamen Burgemeester en Wethouders een poging de Wellsteeg tot openbare weg te verklaren. Dat gebeurde in het kader van het vaststellen van de “Legger van wegen en voetpaden”. Wegen en paden die in de legger waren opgenomen, werden dan gekwalificeerd als “openbaar”. Dat betekende dat er dan wetgeving op van toepassing was, waarmee onder andere de openbare orde kon worden gehandhaafd. Het door de overheid op eigen gezag betreden van

particulier terrein gaf ook toen al kans op juridische complicaties. Tegen het opnemen van de Wellsteeg in de ontwerp- legger maakte de eigenaar J. van Well bezwaar. Hij merkte op dat er uit het kadaster bleek dat de steeg zijn eigendom was en dat hij zonder onteigening niet akkoord kon gaan met het geven van de status van openbare weg. De vermelding in de legger werd daarop geroyeerd. Aan de beschrijving in het concept van de legger is de naam “Wellsteeg” ontleend.

Beschrijving:

De percelen aan de westkant van de dan al bestaande dam zijn in 1832 eigendom van Adriaan van Es, een van oorsprong Waalwijkse smid die dan in Den Haag woont. Op het perceel aan de Grotestraat staat een groot huis; de grond erachter tot aan de Winterdijk is tuin. De volgende eigenaar wordt de timmerman Gerardus van Es uit Waalwijk. Het huis brandt rond 1835 af. In 1845 bouwt Van Es aan de Grotestraat een nieuwe, smalle woning op de oostelijke helft van het perceel. Het overblijvende westelijke deel daarvan zal pas een tiental jaren later met een woning worden bebouwd. Op het noordelijke

deel van het perceel bouwt hij tegelijkertijd een huis aan de oostkant met een vrijstaande schuur tegen de westgrens van het perceel. Na vererving in 1862 wordt de zoon van Gerardus van Es, die ook Gerard heet en timmerman is, samen met zijn zussen Cornelia en Maria Johanna de nieuwe eigenaar. Maria is de vrouw van Hendricus van Well. Het is aannemelijk dat de naam Wellsteeg tot deze Hendricus te herleiden is.

Aw 09:

Het diepe huis aan de Grotestraat, grenzend aan de dam, wordt door Gerard van Es jr. in 1878 ge

splitst in een straatwoning en drie damwoningen met een oppervlakte van 35, 48 en 34 m².

In 1932 krijgt de firma W. Hens en zoon vergunning voor het bouwen van een werkplaats achter deze panden, die gebruikt gaat worden als elektrische lakinrichting. Daarvoor wordt de ondergrond van de noordelijke damwoning gebruikt. De twee resterende damwoningen van deze locatie worden vanaf 1957 getransformeerd tot werkplaats voor het schildersbedrijf en zijn dat in 2010 nog.

Aw 10:

Gerardus van Es sr. maakt rond 1845 van deze

Een kijkje van noord naar zuid door de dam, met aan de rechterkant het pand Grotestraat 163. Het eerste stuk met het grote raam is de later voor een deel op de plaats van een damwoning aangebouwde schilderswerkplaats. Verderop tot aan de dakkapel is de plaats waar de andere damwoningen van locatie Aw 08 gelegen waren.

schuur een huis. Hij doet dat bij gelegenheid van de verkoop van zijn huis, dat er noordoostelijk van staat (locatie Aw 12). De tot huis verbouwde

schuur wordt in 1862 geërfd door zijn kinderen Gerardus van Es jr, timmerman te Waalwijk, Cornelia en Maria Johanna (de huisvrouw van Hendrikus van Well), die het in 1878 tot drie huisjes verbouwen. In 1883 gaat het eigendom daarvan bij successie over naar Hendrikus van Well, timmerman te Waalwijk. Bij de boedelscheiding in 1921 worden Henricus Antonius Aarts cs, timmerman & aannemer en Henricus van Well cs, schoenfabrikant te Waalwijk, eigenaar van deze damwoningen.

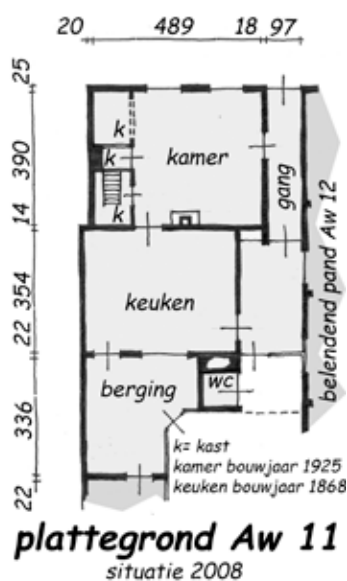
Rond 1935 wordt, volgens zeggen van de eigenaar Hens in 2011, de bewoning gestaakt omdat de huisjes versleten zijn. Daarna zijn ze nog een poos gebruikt als werkplaats voor het verven van stalen ribbelbuizen die in de nabijgelegen constructiewerkplaats van de firma Verhulst werden gemaakt. In 1938 werden de drie huisjes gesloopt.

Aw 11:

Al in 1868 sticht Gerardus van Es jr dit toen nog vrijstaande huisje. Het staat een stuk van de dijk af en de noordgevel ervan ligt in dezelfde lijn als de noordgevel van het toenmalige huis met werkhuis ten oosten ervan. Door vererving wordt het in 1879 eigendom van Hendrikus van Well.

Bij de boedelscheiding in 1921 gaat ook dit pand naar Henricus Aarts cs. en Henricus van Well cs. Die breiden het huisje in 1925 naar de noordkant uit, waarbij het huidige pandje Winterdijk 15 ontstaat en dat aan locatie Aw 12 is vastgebouwd.

Daarbij is er ook een wc gemaakt. Later is er aan de zuidkant een eenvoudige badgelegenheid en berging aangebouwd. Rond 2000 is de bewoning gestaakt. Het pand verkeert

Voor deze plattegrond van locatie Aw 11 is gebruik gemaakt van de opmeting door architectenbureau Moons te Waalwijk.

In de loop der tijd is het oorspronkelijke huisje Winterdijk 15 uitgebreid. Het is gebouwd in 1868 als een klein vrijstaand huis dat op enige afstand van de dijk stond. In de huidige situatie staat het zowat in de teen van de dijk. Omdat de voorgevel van het huisje in lijn ligt met de kopgevel van het pand (Aw 12) waar het aan vastgebouwd is, lijkt het er in eerste instantie op dat er iets schort aan enkele kadastrale tekeningen. Nu zijn er wel wat verschillen tussen kadastrale metingen in de diverse jaren, maar die zijn gering en hebben verbeterde meetmethoden als reden. Nee, er speelt wat anders. Het naastliggende pand Aw 12, waarmee het oorspronkelijke huisje ook in lijn stond, is in 1877 naar het noorden uitgebreid. Jarenlang is de oorsprong van huisje Aw 11 dus achter de kopgevel daarvan blijven staan. De vraag was, wanneer het is uitgebreid tot de situatie van vandaag. Nergens in de archieven is daar wat van terug te vinden. De kadastrale legger is het enige stuk dat een aanknopingspunt biedt. Vermeld wordt, dat in het dienstjaar 1926 sprake is van "bijbouw". Het is de enige verwijzing naar de vergroting van het pandje. De plattegrond bekijkend is het waarschijnlijk dat er toen ten noorden van het oorspronkelijke huisje een kamer met bedsteden, kast en schoorsteen gebouwd is, en dat er tussen die aanbouw en locatie Aw 12 een gang is gemaakt. Ook bouwsporen in de oostelijke buitengevel laten zien dat er bijgebouwd is; er zijn ijsselsteentjes in het muurwerk ter plaatse van het oorspronkelijke huisje toegepast en waalformaat stenen in de uitbreiding en het hoger gelegen metselwerk. Op de grens van oud en nieuw is een sprong aanwezig. Als het goed is, zullen ook andere bouwsporen deze geschiedenis bevestigen. De aanbouw is verder voorzien van een zadeldak met de nok evenwijdig aan de Winterdijk, waarvan het kaphout bezaagd is (in plaats van het rondhout dat in Aw 12 gebruikt is). Eerst in 1939 wordt, wanneer het kadaster in de omgeving enkele andere veranderingen opmeet, deze vergroting op de kadastrale kaart geregistreerd.

Vanaf 1925 is het pand van locatie Aw 11 een aan de dijk gelegen huisje. Links ervan de kopgevel van locatie Aw 12. Het oorspronkelijke huisje dat in 1868 is gebouwd, is het nog bestaande deel erachter waarin de keuken zich bevindt. Foto uit 1988.

anno 2010 in slechte staat. Het is tot gemeentelijk monument verklaard.

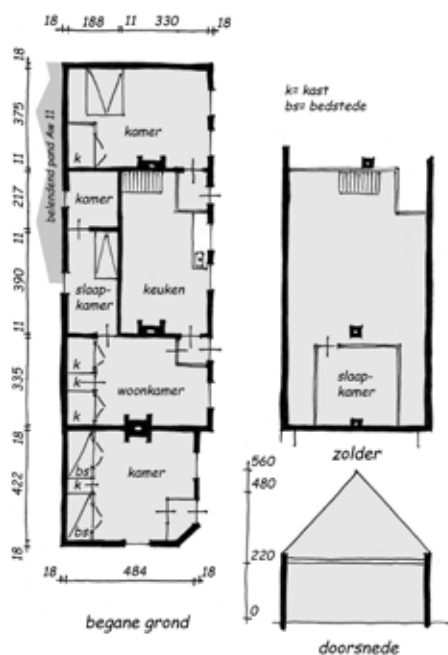
Aw 12:

Hier stond het in 1845 gebouwde “huis en werkhuis”. Het is niet uitgesloten, dat het smallere zuidelijke deel als huis werd gebruikt en het noordelijke deel als “werkhuis” of werkplaats. Daarbij er van uit gaande dat het dan makkelijk was om wagens en goederen vanaf de Winterdijk in en uit te rijden. In 1877 splitst

Dit is een uitsnede uit de hulpkaart die de landmeter in 1868 “in het veld” maakte van de eerste bouw van het huisje Aw 11. Hij schreef er “woning gesticht” bij. Met G. van Esch is uiteraard Gerardus van Es bedoeld.

Gerardus van Es jr dit pand. Hij maakt aan de noordkant een woning, deels als uitbreiding van, deels in de werkplaats die er al stond. Van het overblijvende zuidelijke deel van de werkplaats maakt hij twee huisjes. Samen met de al bestaande zuidelijke woning staan er nu vier huisjes op deze locatie. In de loop van de jaren vinden er nog wat veranderingen plaats. Zo blijkt uit de kadastrale kaart van dienstjaar 1939 dat het hele gebouw aan de westkant versmald is. Maar kijkend naar de zuidgevel (foto Aw 12) is in het linkerdeel van de topgevel metselwerk te zien, dat er juist aan toegevoegd is. Dat kan echter ook een reparatie zijn geweest. Na die versmalling is de verhouding tussen de kop- en zijgevel wel in overeenstemming met de huidige situatie, zodat dat gegeven kan kloppen. Verder zijn de twee tussenwoningen ooit tot één samengevoegd. Dat is waarschijnlijk kort na WO II gebeurd. Zoals in vergelijkbare situaties elders is daar, voor de statistiek, het jaar 1955 voor gehanteerd. In 1956

locatie Aw 12
situatie in 1956

Het restant van locatie Aw 12, in 2011 vanuit het zuiden gezien. Op de zuidgevel is nog de aanzet te zien van het huisje uit 1845 dat er aan vast heeft gezeten.

wordt het geheel onbewoonbaar verklaard. Het zuidelijke huisje wordt dan nog bewoond door één oudere man, de middelste woning door een echtpaar van middelbare leeftijd en het noordelijke huisje aan de dijk door een oudere man, de toenmalige omroeper van de gemeente Waalwijk.

Als reden wordt genoemd dat ze bouwvallig, vochtig en versleten zijn en door het aanbrengen van verbeteringen niet meer in bewoonde staat zijn te brengen. De onbewoonbaarverklaring verliep niet zonder slag of stoot. De toenmalige eigenaar, JLFJ Klerkx, maakte er bezwaar tegen. Hij wilde voorkomen dat een van de bewoners door het besluit zonder woning kwam, en dat een andere oude bewoner dan tegen diens wil naar een bejaardenhuis zou moeten. De provincie verklaarde uiteindelijk zijn bezwaren op grond van ambtsberichten ongegrond. Na de onbewoonbaarverklaring is de zuidelijke woning gesloopt. In 1964 zijn de twee resterende huisjes in gebruik genomen als opslag, waarvoor er in de zuidgevel een poort is gemaakt en nagenoeg het hele bin-

nenwerk is gesloopt. Het karkas is nog bestaand. In 2010 is de noordelijke topgevel omgevallen.

Aw 13:

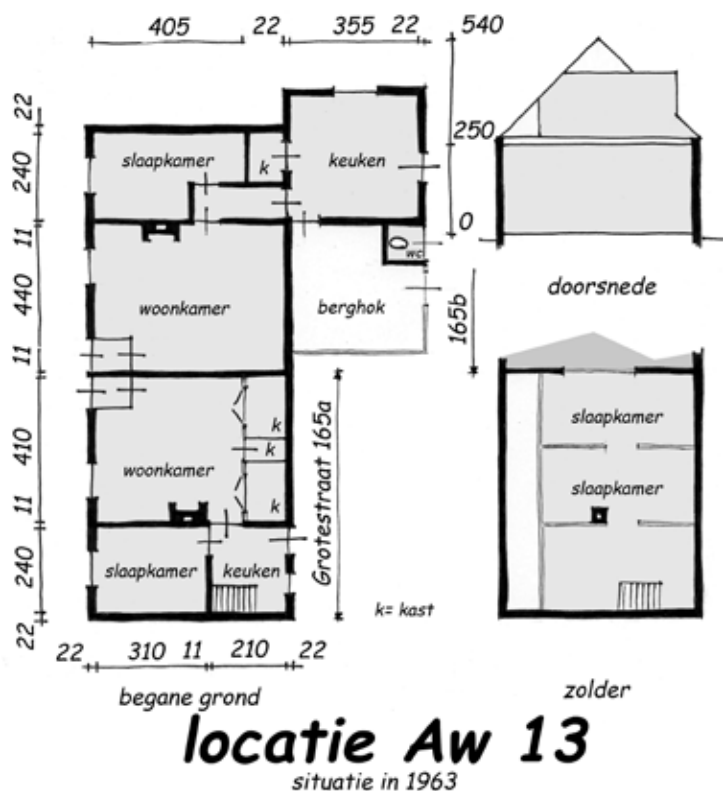
In 1832 was het perceel C 54 nog een tuin in eigendom bij de schoenmaker (voormalig smid) Thomas van Zummeren. Het perceel wordt verkocht aan Willem Stroom, een Amsterdamse koopman die het weer doorverkoopt aan de Waalwijkse timmerman Gerardus van Es (schoonvader van Hendrikus van Well). In 1877 bouwt die een houtloods aan de westkant van die tuin, grenzend aan de Wellsteeg. De houtloods is het pand dat op de schattingskaart van 1886 te zien is. In 1879 wordt de houtloods door vererving eigendom van Hendrikus van Well, timmerman te Waalwijk. In 1888 bouwt hij op de plaats van de loods twee damwoningen. In 1921 worden deze huisjes eigendom van Henricus Antonius Aarts, timmerman en aannemer te Waalwijk. In 1932 wordt de noordelijke woning aanzienlijk vergroot door aanbouw van een keuken met berghok en privaat. Dat privaat is ook in gebruik

Foto van de huisjes van locatie Aw 13, vanaf de Winterdijk gezien in 2011. De oostgevel met ramen en deuren is veranderd ten opzichte van de oorspronkelijke situatie.

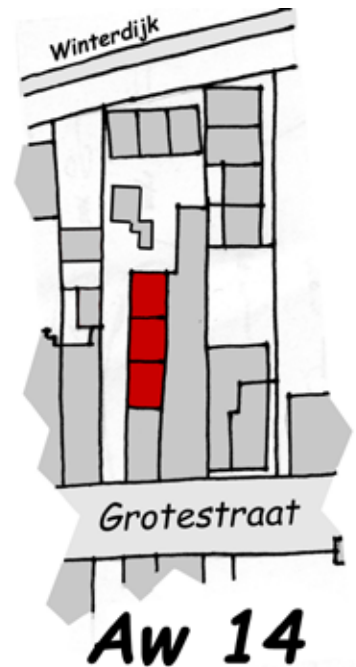
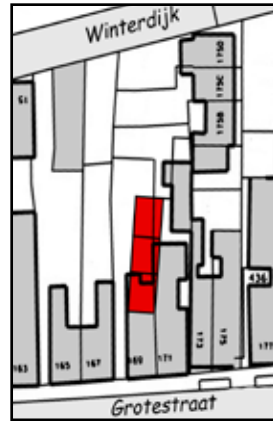
bij de bewoners van de zuidelijke woning. In de loop van de jaren raken de huisjes vervallen. De muren zijn vochtig. Het houtwerk van deuren, vloeren, gootwerk en kap is versleten en verrot. Het dak lekt. De ligging van de woning langs een niet verharde weg (en voor de noordelijke woning: onder aan een dijk) wordt als slecht beoordeeld. De wc is op een afstand van plm. 10 meter van de voordeur van de zuidelijke woning gelegen (voor de noordelijke woning alleen buitenom bereikbaar) en is in zeer slechte staat. Ze werden daarom ongeschikt geacht voor bewoning en konden niet door het aanbrengen van verbeteringen in een bewoonbare staat gebracht worden. Redenen om ze in 1963 onbewoonbaar te verklaren. In het zuidelijke huisje woonde toen een gezin met drie kinderen, in het noordelijke een vrouw met haar moeder en twee kinderen. De bewoning van de huisjes is daarna gestaakt. Vervolgens zijn ze verbouwd voor opslag en verkoop van gebruikte goederen. De huisjes zijn nog bestaand.

Aw 14: drie damwoningen

Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 169.

Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 743 à 747.

1832

1886

2011

Beschrijving: Deze locatie is in 1832 eigendom van Willem van Loon, koopman te Waalwijk en in gebruik als huis met erf. In 1833 verkoopt hij het aan de Waalwijkse winkelier Franciscus Gerardus Dumoulin, die het al snel doorverkoopte aan Josepha Petronella Dams, landeigenaresse te Tilburg. De volgende eigenaar wordt in 1861 Peter Korthout, een Waalwijkse schoenmaker. Tien jaar later wordt een andere schoenmaker eigenaar. Het is Martinus Lambertus Trommels. Trommels splitst in 1878 het pand in twee pan-

den aan de Grotestraat. Achter in het westelijke pand komen drie damwoningen. Hij overlijdt datzelfde jaar en zijn bezittingen gaan over op zijn weduwe Hendrina Cornelia Pullens, herbergierster. In 1884 wordt achter in de dam nog een vrijstaande smederij gebouwd. In 1909 wordt het complex gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe dubbele woning.

Rechts vooraan de dubbele woning, waarbij in de linker de damwoningen van locatie Aw 14 gelegen waren.

Aw 15: drie dijkwoningen

Situatie: voorheen Winterdijk 16, 17 en 18, achter Grotestraat 169. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1743

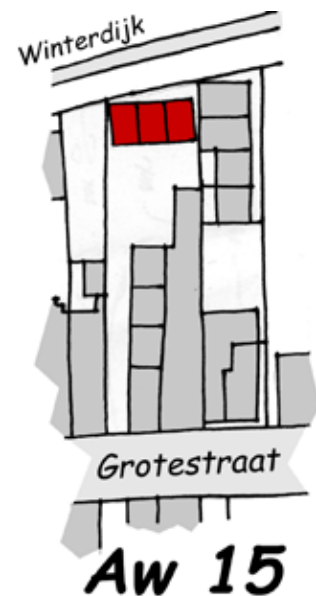
1832

1886

2011

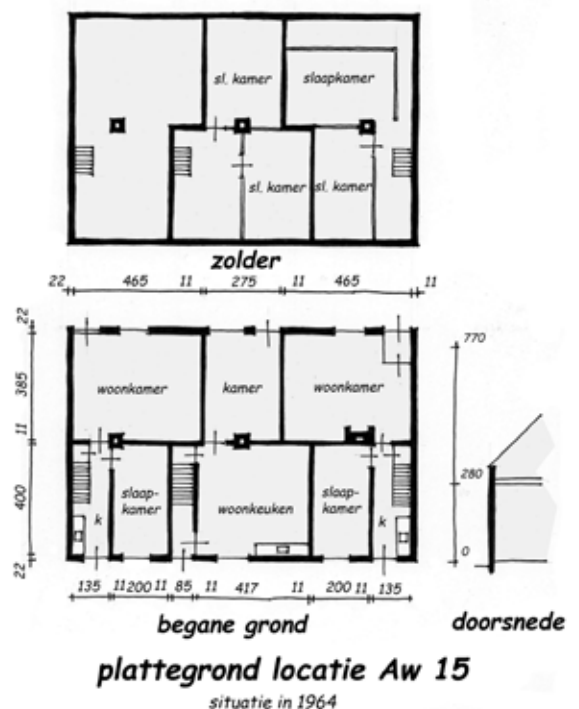

Aw 15

Beschrijving: In 1832 is het perceel eigendom van Willem van Loon, koopman te Waalwijk en in gebruik als tuin. De volgende eigenaren, Franciscus Gerardus Dumoulin (winkelier te Waalwijk), Josepha Petronella Dams (landeigenaresse te Tilburg) en Peter Korthout (schoenmaker te Waalwijk) veranderen de bestemming niet. Martinus Lambertus Trommels, een Waalwijkse schoenmaker, koopt in 1872 de percelen C 55 en 56 (zie ook bij locatie Aw 14). Na diens overlijden bouwt zijn weduwe Herdina Cornelia Pullens, herbergierster, in 1896 de drie dijkwoningen. De huisjes blijven haar eigendom tot 1925, wanneer Adriana Maria van der Zande ze koopt. In 1930 gaat het eigendom over op Adrianus Johannes

Aloysius Verhoeven, bakker te Waalwijk. In mei 1964 worden de drie woningen onbewoonbaar verklaard. Er wonen dan op de nummers 16, 17 en 18 gezinnen van respectievelijk zeven, vijf en vier personen. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de lage ligging ten opzichte van de dijk, waardoor bij regen een nat en drassig voor- en achtererf ontstaat, onbruikbare indeling, zwakke trap die te steil is, uitpandig droogcloset, slechte onderhoudstoestand en slaapgelegenheden op een open zolder. De gemeente Waalwijk wordt in 1965 eigenaar en laat de drie huisjes in 1966 slopen. Het perceel wordt daarna verkocht als erf en tuin bij de oostelijk ervan gelegen damwoningen van locatie Aw 16.

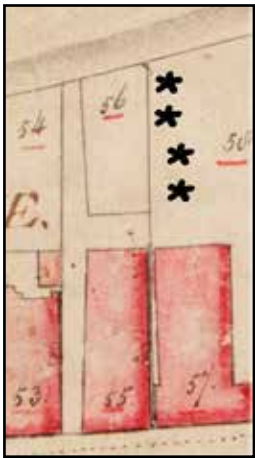
De huisjes van locatie Aw 15 stonden precies tussen de linker (donkere) en de rechter (witte) woning aan de Winterdijk.

Aw 16: vier damwoningen

Situatie: Grotestraat 175a à 175c en voorheen 175d.

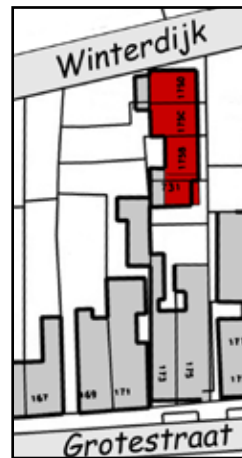
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1979 en 2181 à 2183.

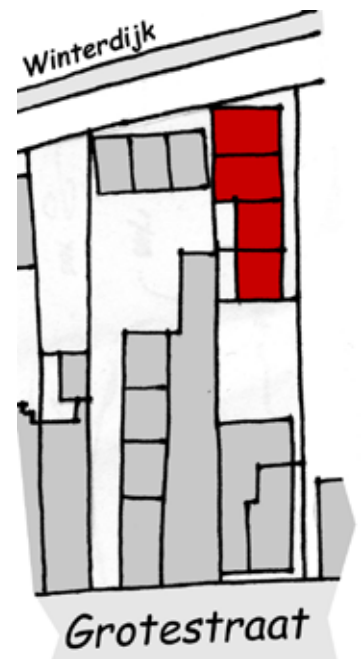
1832

1886

2011

Beschrijving: In 1832 zijn de percelen C 57 en 58 eigendom van Jacobus van Raaij, rentenier te Waalwijk. De volgende eigenaar is de Waalwijkse “medicine- doctor” Hendrikus Antonius van den Broucke, in 1869 gevolgd door zijn plaatsgenoot Franciscus Willem Brok, kandidaat- notaris. Vanaf diens overlijden in 1872 wordt zijn zoon Johannes Cornelis Josephus Brok eigenaar. Het huis brandt in 1883 af. Het wordt het jaar daarop als bouwterrein in tweeën gesplitst, waarbij het westelijke deel datzelfde jaar verkocht wordt aan de Waalwijkse timmerman Adrianus van Hulsten. In 1886 worden zijn zonen, de timmerlieden Johannes en Peter, gezamenlijk eigenaar. Zij bouwen in 1892 twee huisjes haaks op de Winterdijk. Aan de zuidkant ervan is dan ook een privaat gebouwd. Deze huisjes worden in 1899 gekocht door Franciscus van Oosterhout, koperslager te Waalwijk. Deze bouwt in 1901 nog twee huisjes ten zuiden van de dan al bestaande. Ze hebben een grotere frontbreedte dan die er ten noorden van staan. Het privaat verdwijnt daarbij, en achter de nieuwe huisjes komen nu twee privaten. In 1919 koopt Nicolaas van Dongen, een Waalwijkse bloemist, de vier huisjes die daarna nog diverse eigenaren hebben gekend. De huisjes zijn in de loop der tijd gerenoveerd. De twee noordelijke zijn onder andere van grote raamopeningen voorzien. Hun tuinen zijn vergroot door aankoop van het terrein, waarop eerder drie dijkhuisjes stonden (locatie Aw 15). De meest zuidelijke woning

is in 1979 gesloopt voor de bouw van een garage achter in de tuin van het pand Grotestraat 175. Het huisje ten noorden daarvan werd verbouwd en behield de oorspronkelijke voorgevel. Verder zijn de verdiepingen meer bewoonbaar gemaakt door het aanbrengen van dakkapellen. Ook na de

Deze foto is genomen vanaf de Winterdijk, een jaar nadat het zuidelijke huisje was gesloopt.

In het meest zuidelijke huisje bevinden zich anno 2011 nog de deuren van de bedsteden en de kast daartussen. Oorspronkelijk zullen ze geschilderd geweest zijn.

renovaties zijn deze woningen te kenmerken als representanten van Waalwijkse damwoningen, die met de zich ontwikkelende visie op woningkwaliteit en-comfort in de tijd zijn meegegroeid.

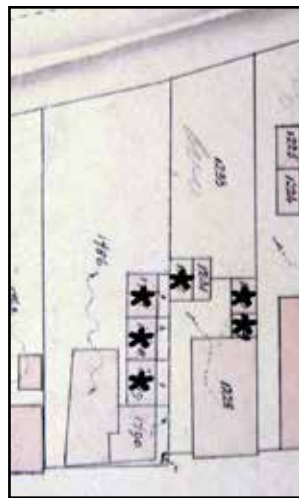
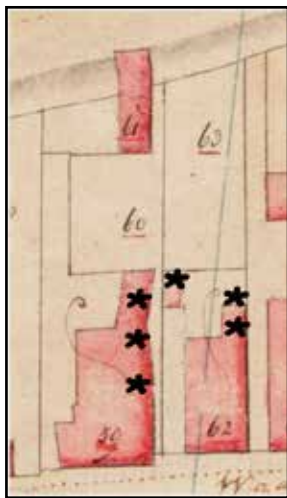
Aw 17: drie damwoningen

Situatie: in Emmikhovensestraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1787 à 1789.

Aw 18: drie damwoningen

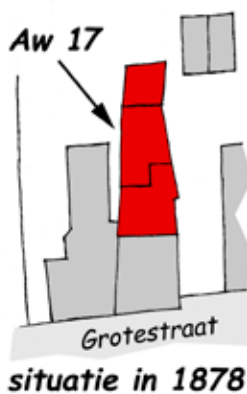
Situatie: achter Grotestraat 183. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1229, 1230 en 1232.

Beschrijving: Aw 17: In 1832 stond op perceel C 59 een huis dat behoorde aan Cristoffel Treffers, een metselaar uit Waalwijk. Hij verkoopt het aan Leonardus Dominicus van Heijst, burgemeester in Den Bosch. Die laat het gebruiken door Laurentius Jan Baptist van Heijst, medisch dokter te Waalwijk. Het pand wordt vervolgens gekocht door

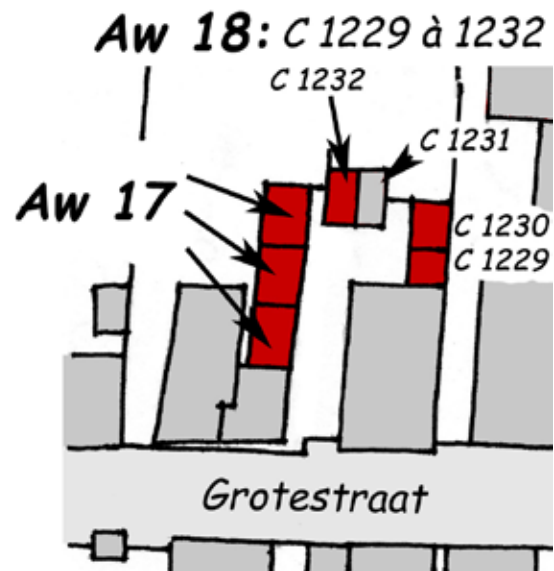
1832

1886

Theodorus Antonius van Wijck, een Waalwijkse verver. Die splitst het in 1878 in twee straatwoningen en drie damwoningen. Acht jaar later wordt dat alles opnieuw gebouwd (en dan zonder knikken in de zijgevel).

Daarbij ontstaan de drie damwoningen die op de situatietekening te zien zijn. In 1896 worden de huisjes geërfd door Maria Anna van Wijck cs. De damwoningen en de ervoor aan de Grotestraat gelegen woning worden in 1918 verkocht aan Cornelis Johannes Verhulst, smid te Waalwijk, die er zijn smederij vestigt. De zaken gaan goed en het onroerend goed wordt in

1939 ingebracht in de VOF "Wed. J. Verhulst en

Zn.". Vanaf 1953 gaan de huisjes gebruikt worden voor kantoor en opslag.

In 1957 is de firma Verhulst zo gegroeid dat ze uitwijkt naar een industrieterrein. De gemeente koopt het perceel, sloopt de gebouwen en legt er de Emmikhovense straat op aan, die met het viaduct over de dan nog aan te leggen Maasroute

2011

een ontsluiting geeft naar het industrieterrein in Waalwijk-noord.

De noordwand van de Grotestraat in 1955. Het rechtse pand staat dan nog vóór locatie Aw 18 en is in 1965 afgebrand. In de rechterzijgevel van het pand links daarvan bevonden zich de drie damwoningen van locatie Aw 17.

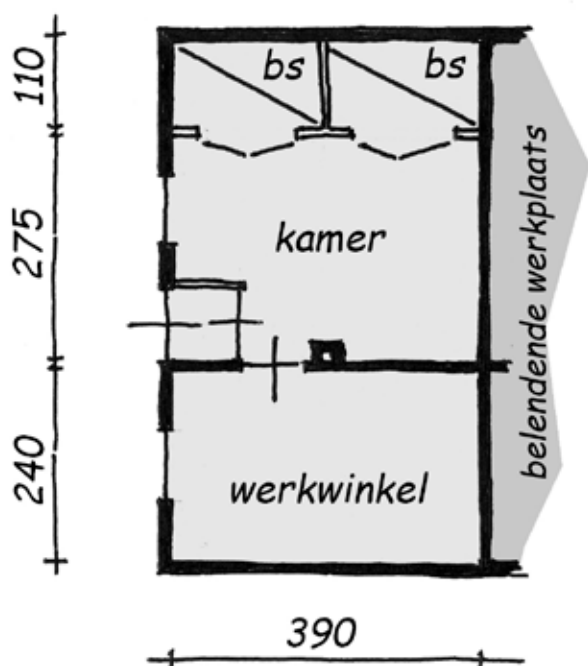

Aw 18:

Het huis met schuur en erf op perceel C 62 was in 1832 eigendom van de verwer Cornelis van Wijck. Zijn zoon Theodorus Antonius verkrijgt het onroerend goed en maakt in 1851 in het vergrote achterhuis twee kleine woningen. In 1874 worden die herbouwd. Zo ontstaan de huisjes C 1229 en C 1230. Tegelijk bouwt hij dan het pakhuis(je) C 1231 en de woning C 1232, nagenoeg op de plaats waar eens een schuur stond.

Bij de boedelscheiding in 1896 wordt Cornelis Josephus van Wijck, schilder en koopman, eige-

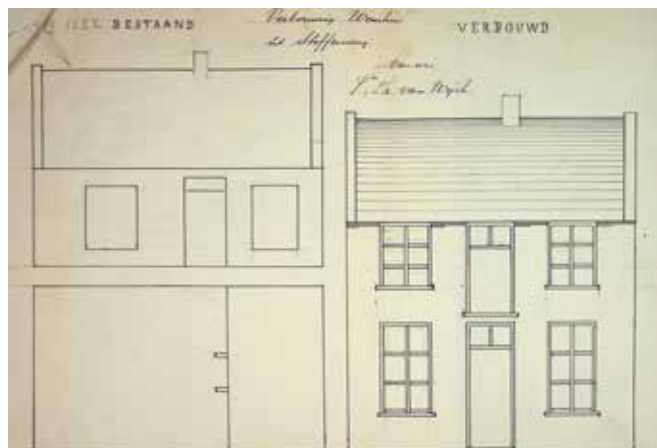
bs= bedstede

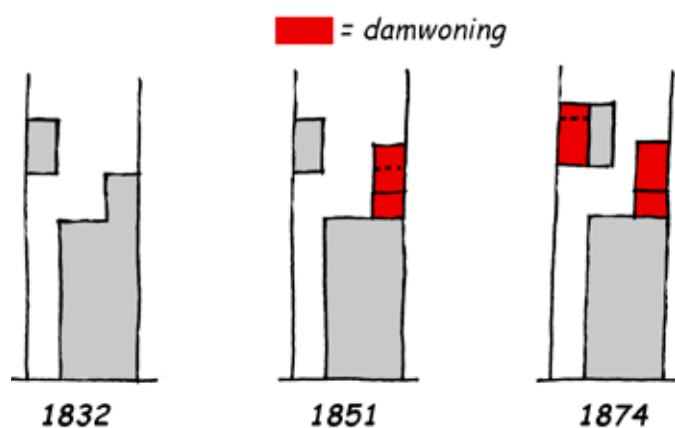
plattegrond Aw 18

perceel C 1231, situatie 1920

naar. In 1919 verkoopt hij het geheel aan Christiaan Josephus Klerkx, een aannemer/ makelaar uit Besoijen die zich later in Waalwijk vestigt. Omdat er in Waalwijk, ondanks de dan net op gang gekomen sociale woningbouw in de Antoniusparochie, nog steeds van ernstige woningnood sprake was, had het gemeentebestuur een verordening ingesteld waarbij het verboden werd woningen aan de woningvoorraad te ont-

Tekening bij de bouwvergunning uit 1924 om een verdieping te plaatsen op de voormalige woning op perceel C 1231. Daaruit blijkt dat dit huisje, als gebruikelijk bij de Waalwijkse damhuisjes, een eenvoudige tweebeukige plattegrond had.

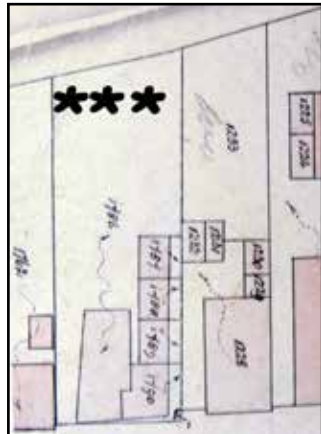
Ontwikkeling locatie Aw 18

trekken. Klerkx had echter voor zijn bedrijf meer ruimte nodig dan het werkplaatsje op perceel 1231 hem bood. Daarom vroeg en kreeg hij in 1920 ontheffing van het verbod en kon het aanpalende damhuisje als werkplaats gaan gebruiken. De verhoogde bouw wordt later richting Winterdijk doorgetrokken (zie foto bij locatie Aw 20). In 1934 krijgen de overgebleven huisjes nog een dakkapel. De damwoningen verdwijnen daarna in de reeks van bouwkundige aanpassingen en uitbreidingen die nodig zijn om de meubelmakerij (KEMI) en, na een brand in 1965, de nieuwe meubelwinkel ruimte te bieden.

Aw 19: drie dijkwoningen.

Situatie: Winterdijk, nu Emmikhovensestraat.

Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 2185 à 2187.

1832

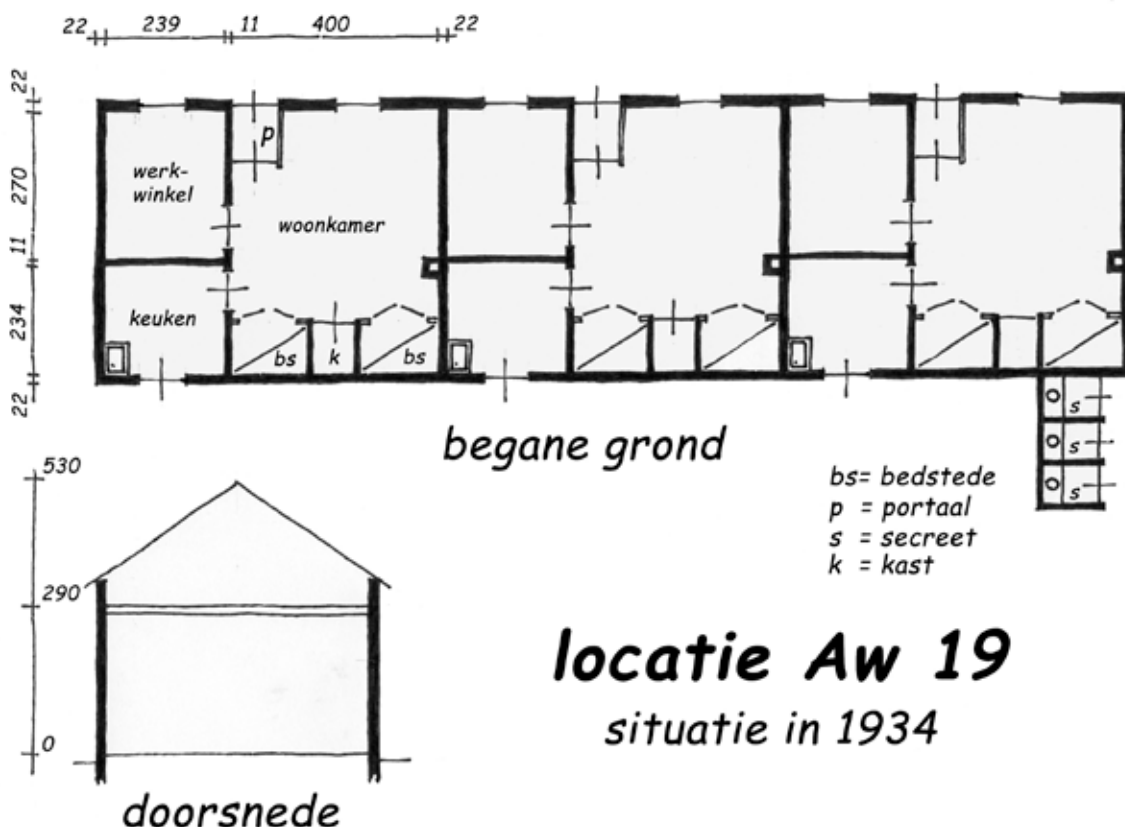
Beschrijving: In 1832 stond op perceel C 61 een huis dat behoorde aan Cristoffel Treffers, metselaar te Waalwijk. Opvallend is dat dit huis in het talud tot aan de kruin van de Winterdijk was gebouwd. Alvorens het perceel te verkopen aan de Bossche burgemeester Leonardus Dominicus van Heijst (later woonachtig in Waalwijk), sloopt hij het huis. In 1885 verkoopt Van Heijst het stuk grond aan Theodorus Antonius van Wijck,

1886

2011

verwer te Waalwijk. Bij de boedelscheiding in 1896 vervalt dat aan Maria Anna van Wijck en haar twee kinderen. Maria is de weduwe van de Tilburgse fabrikant C.H. Dekkers. In 1901 sticht zij er een smederij en bouwt de drie woningen aan de dijk.

Na 17 jaren neemt de Waalwijkse smid Cornelis Johannes Verhulst het bedrijf met de woningen over. Het bedrijf wordt groter en heeft behoefte

aan opslagruimte, waarvoor in 1934 de drie huisjes worden verbouwd. De buitenmuren en de kap blijven staan; het interieur wordt gesloopt en stalen spanten dragen de portaalkraan die de daar opgeslagen staalprofielen kan transporteren. Het onroerend goed wordt ondergebracht in de VOF “Wed. J. Verhulst en Zonen”, maar wordt in 1956 weer overgeschreven op Cornelis. Het bedrijf verhuist dan naar een nieuwe locatie in Waalwijk en de panden aan de Grotestraat en Winterdijk worden een jaar later aan de gemeente Waalwijk verkocht. De voormalige dijkhuisjes en de overige gebouwen op het perceel worden in datzelfde jaar nog gesloopt voor de aanleg van de Emmikhovense straat.

Aw 20: twee dijkwoningen

Situatie: Winterdijk nrs. 22 en 23, op de oostelijke hoek met de Emmikhovensestraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 2072 en 2073.

Beschrijving: In 1832 is het perceel C 63 in gebruik als tuin die grenst aan de Winterdijk. Cornelis van Wijk, verwer te Waalwijk, is eigenaar. Rond 1853 wordt het eigendom overgeschreven op Theodorus Antonius van Wijck, ook verwer. Hij bouwt in 1895 de twee huisjes aan de Winterdijk. Ze krijgen allebei een secreteet (twee naast elkaar aan de zuidwestkant vastgebouwd). In 1896 is er een boedelscheiding, waarbij de huisschilder en

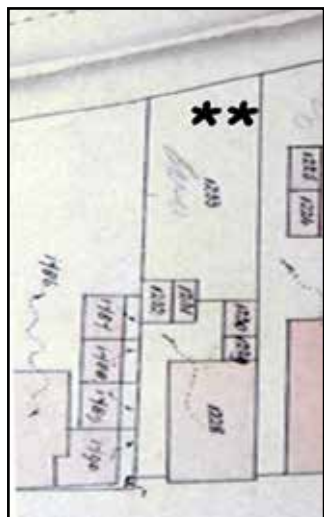
De voormalige fabriek van Verhulst in 1955 gezien vanaf de Winterdijk. De tot constructiewerkplaats verbouwde dijkhuisjes staan links op de foto.

koopman Cornelis Josephus van Wijck eigenaar wordt. Hij verkoopt de huisjes in 1919 aan Christianus Josephus Klerkx, makelaar en aannemer te Besoijen. In 1934 krijgt elk huisje een dakkapel en het jaar daarop worden de bedsteden uitgebroken en een deur gemaakt naar een dan toegevoegd achterplaatsje. In 1943 is er weer een boedelscheiding. Nu wordt Johannes Laurentius Franciscus Josephus Klerkx, meubelfabrikant, de eigenaar. Die wordt in 1954 opgevolgd door Franciscus

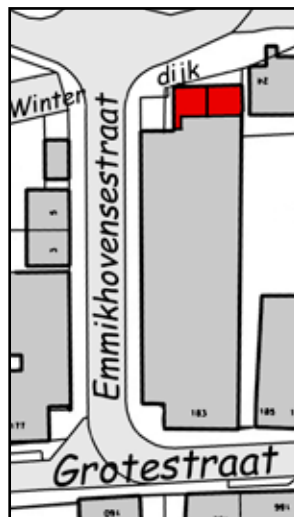

1832

1886

2011

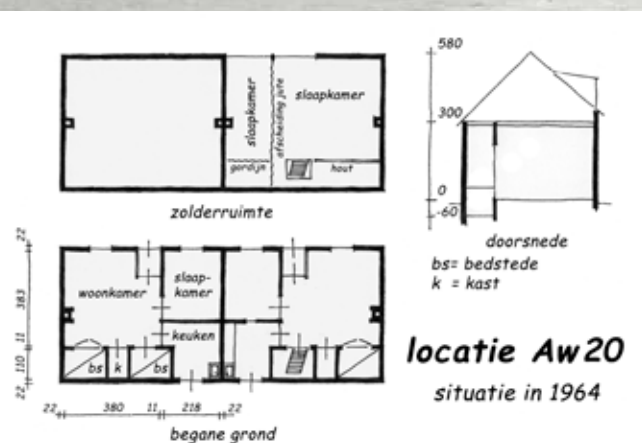
Onder: in 1961 is de Emmikhovensestraat aangelegd. De woningen van locatie Aw 20 zijn links op de foto te zien. Het smalle hoge gebouw is de meubelwerkplaats die op de plaats van enkele damwoningen van locatie Aw 18 is gebouwd en na 1965 werd gesloopt voor een meubelshowroom. Tussen de huisjes en de meubelshowroom zijn de deuren van twee privaten te zien.

Josephus Klerkx, stoffeerder en meubelhandelaar. In de tweede wereldoorlog heeft Winterdijk 23 blijkbaar schade opgelopen, want in 1950 wordt er voor financiering herstel oorlogsschade een bedrag van fl. 291 uitgekeerd door het ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid. In 1964 wordt de woning Winterdijk 23 onbewoonbaar verklaard. Die wordt dan nog bewoond door man,

deuren en planken. Verder was er een uitpandig droogcloset op gelegen aan de openbare weg, een te steile trap, onbruikbare indeling en een zeer slechte onderhoudstoestand. Deze twee dijkwoningen maken, ingepakt in damwandprofielplaten, nog steeds onderdeel uit van het magazijn van de meubelwinkel KEMI aan de Grotestraat 183.

vrouw en drie minderjarige kinderen voor een huur van fl. 5,50 per week (inclusief water). Als redenen worden vermeld dat de woning 85 cm lager dan de dijk ligt, van één zijde licht ontvangt en geen achtererf heeft (dat was in gebruik bij het meubelbedrijf). De keuken is dan al door de eigenaar afgesloten vanwege de bouwvallige staat. Op het voorerf is door de huurder een schuur gebouwd van oude

Aw 21: vijf damwoningen

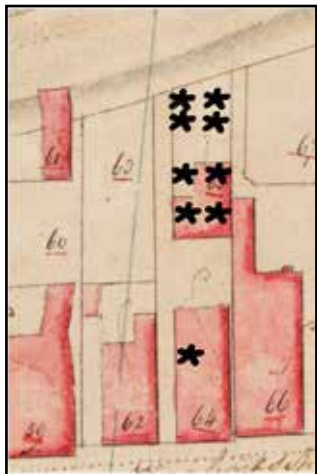
Situatie: in en achter Grotestraat nr. 185. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1862 à 1865.

Aw 22: twee damwoningen en twee dijkwoningen samen in één bouwwerk

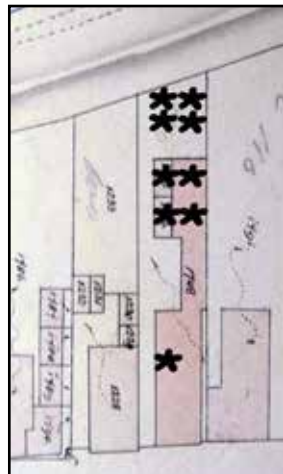
Situatie: Winterdijk, achter Grotestraat nr. 185. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 2076 en 2068.

Beschrijving: Aw 21 zuid (in Grotestraat 185): In de woning Grotestraat 185 is aan de westzijde een damwoning geweest, volgens zeggen laatst gebruikt door de ouders van het gezin dat daar in de jaren '60 van de twintigste eeuw woonde. Uit de geveltekening van een verbouwing uit 1964 blijkt dat deze ten noorden van de opgang naar de huidige bovenwoning was gelegen en door liep tot aan de voormalige stal. In de overzichten is ze meegenomen als gesticht in 1877, wanneer de eigenaar Alphonse Antonius Josephus Verhagen noordelijker ook enkele woningen bouwt.

Beschrijving: Aw 21 noord (achter Grotestraat 185): In 1832 is er op het perceel C 65 al sprake van bebouwing met de functie pakhuis. Met een nog oningevulde noordwestelijke kwadrant heeft die de contour van de latere woningen. Er mag daarom van worden uitgegaan dat de woningen uit deze oorspronkelijke bebouwing zijn gemaakt. Het pakhuis heeft twee verdiepingen gehad; dat is te zien aan de hoge laaddeuren in de gevels.

1832

1886

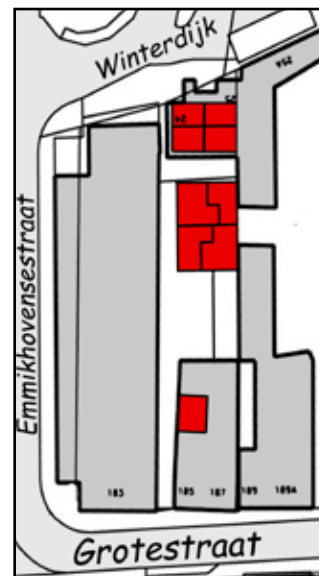

Eigenaar is dan Theodorus Hoos, koopman te Waalwijk. Volgende eigenaar wordt Victor Jan Baptist Hoos, waarna het in 1868 bij een boedelscheiding op naam komt van de Waalwijkse "RC" priester Adrianus Theodorus Hoos. In 1870 verkoopt die het pakhuis aan Johannes Hubertus Bogaerts, diligence-ondernemer te Den Bosch.

In 1872 wordt diens opvolger Ludovicus Johannes Christoffel Bogaers eigenaar. Vanaf 1874 wordt het eigendom weer terug overgeschreven op Johannes Bogaerts, die dan als stalhouder bekend staat. Hij verkoopt het pand in 1876 aan Alphonse Antonius Josephus Verhagen, een Besoijense leerlooier. Deze bouwt in 1877 tussen het woonhuis aan de Grotestraat en het pakhuis een smal gebouw. Het oorspronkelijke pakhuis breidt hij aan de noordoostkant uit met twee woningen. De westkant van het pakhuis benut hij voor de in- en aanbouw van nog eens twee woningen. In 1880 verkoopt hij het geheel aan de Doeverense grondeigenaar Lambertus van der Kolk, die later in Besoijen gaat wonen. In 1882 laat die de twee noordoostelijk aangebouwde woningen weer slopen. Het is 1887 wanneer Van der Kolk nóg een woning in het pakhuis

maakt. Het kunnen er ook twee zijn geweest. Dat is vanuit kadastrale data niet aantoonbaar, maar gezien de indeling wel waarschijnlijk.

Bij de boedelscheiding in 1894 wordt de landbouwer Jan Huibert (ook wel "Huibert Jan" genoemd) Colijn

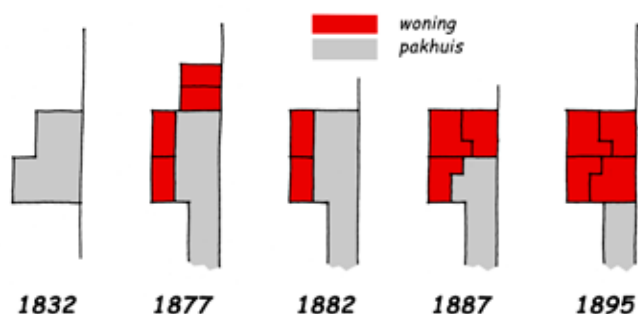

2011

Op deze foto uit 1965 is nog het geheel van de locaties Aw 21 en 22 te zien. In het midden het pand Grotestraat 185 en links daarvan de dam. In de zijgevel van het moederpand zijn de raamen deuropening te zien van de vroegere ingebouwde damwoning. Daarachter staat de locatie Aw 21 (noord) en nog verder naar achter is een stuk van de locatie Aw 22 te zien.

ontwikkeling locatie Aw 21 noord

uit Doeveren (later te Drongelen) eigenaar. Dan blijkt van een vierde woning in het voormalige pakhuis. Zonder dat er wijzigingen zijn geweest wordt het geheel in 1918 verkocht aan Martinus Adrianus van den Broek. Kort daarna worden drie huisjes op deze locatie verlaten en weer gebruikt voor opslag. Het noordoostelijke is tot rond 1960 bewoond geweest, naar verluidt door een typisch Waalwijkse figuur, Rein de Pruis. In 1994 is het gebouw gesloopt voor de bouw van een nieuwe loods.

Het voormalige pakhuis in 1955 gezien vanaf de Winterdijk door het dammetje tussen locatie Aw 20 en 22. Let op de twee zadeldaken met wolfseinden, de verdieping met laaddeuren en lichtvensters; in al zijn eenvoud een voor Waalwijk bijzonder en ook wel voornaam bouwwerk. Het huisje met de fiets ervoor is de tot in 1960 bewoond gebleven woning.

Foto van het interieur van het voormalige pakhuis, gemaakt in 1994 om het verzoek om sloopvergunning kracht bij te zetten. Let op de bijzonder dikke buitenmuur, waaruit blijkt dat dit in aanleg een bijzonder gebouw moet zijn geweest (wijst op het gewicht van de opgeslagen materialen of een gewenst stabiel binnenklimaat).

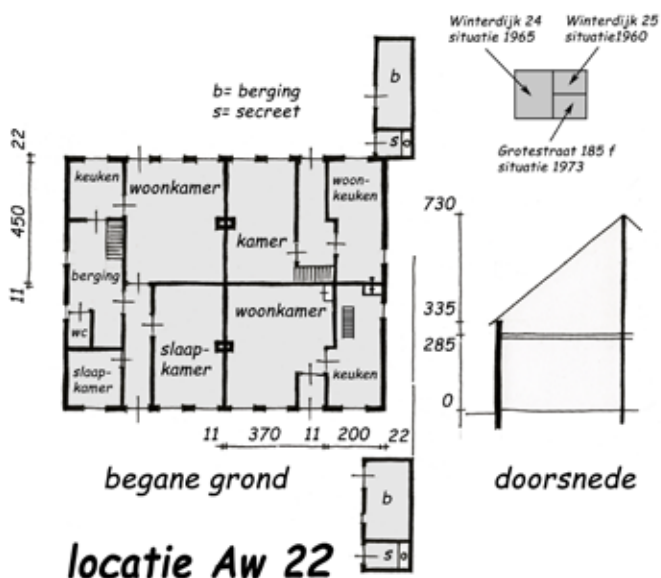
Aw 22:

Het onderliggende perceel C 65 is in 1832 eigendom van Theodorus Hoos, koopman te Waalwijk en in gebruik als erf. De perceelshistorie volgt die van Aw 20 tot aan 1877, wanneer Alphonse Antonius Josephus Verhagen er vier woningen bouwt. Twee aan de dijk en twee erachter, met de rug aan elkaar en voorzien van één groot zadeldak met de nok evenwijdig aan de Winterdijk. Ze krijgen daarbij echter kadastraal maar twee percelen toegewezen, C 2067 en C 2068. In 1918 worden ze verkocht aan Martinus Adrianus van den Broek, die ook eigenaar wordt van de zuidelijk gelegen percelen (Aw 21). Via een boedelscheiding verkrijgt in 1966 Elisabeth Catharina van den Broek het eigendom. De twee westelijke woningen zijn op zeker moment bij elkaar getrokken. Zoals bij

meer van dit soort situaties het geval was, is dat waarschijnlijk enkele jaren na WO II gebeurd. Het pand is in gedeelten onbewoonbaar verklaard. In 1960 wordt de noordoostelijke woning Winterdijk 25 onbewoonbaar verklaard. De huurder is dan een 61-jarige schoenmaker met vrouw en kind van 12 jaar. Redenen voor het besluit zijn de ligging onder aan de dijk, vochtige muren, slechte vloeren, kozijnen en kap, alsmede dat het privaat buiten de woning ligt. In 1965 is de woonsituatie in de westelijke woning (dan twee samenge trokken huisjes) zodanig slecht, dat de huurder ervan klaagt bij het gemeentebestuur. Hij woont er met zijn vrouw en drie kleine kinderen en de toestand van de woning wettigt naar zijn zeggen onbewoonbaarverklaring. Op ongeveer dezelfde gronden als bij de woning Winterdijk 25 vindt de onbewoonbaarverklaring nog datzelfde jaar plaats. Het kan niet uitblijven dat de overgebleven zuidoostelijke woning volgt. De rest van het pand is inmiddels als magazijn in gebruik en vervallen. In 1973 wordt dit huisje ook onbewoonbaar verklaard. Het blijkt dat de huurder die eerder ervóór op Winterdijk 24 woonde, er nu met zijn gezin huist. De redenen voor onbewoonbaarverklaring zijn geen verrassing: rugwoning, te laag peil, vochtigheid, onvoldoende slaapgelegenheid, uitpandig toilet en onvoldoende sanitair. Het zal niet doorslaggevend geweest zijn dat de trap te smal bleek. Het leegstaande en later dichtgetimmerde pand verwisselt nog enkele malen van eigenaar. De laatste koper is Adrianus Coppens, koopman te Waalwijk. Hij laat in 1977 de tot een totale bouwval verworpen huisjes slopen en bouwt op die plaats twee nieuwe woningen aan de dijk.

Locatie Aw 22, in 1976 onbewoond en aan de dijkzijde dichtgeplankt, vanaf de achterkant gezien.

Aw 23: één straatwoning

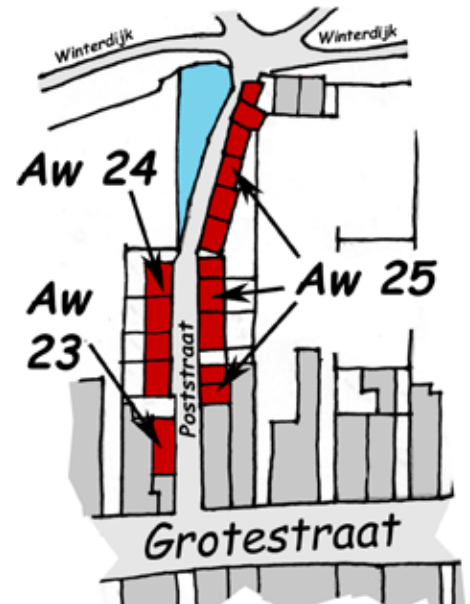
Situatie: Grotestraat nr. 191. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1350.

Aw 24: vier straatwoningen

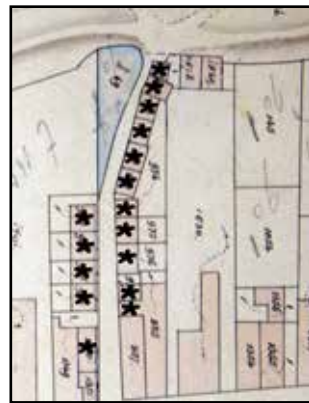
Situatie: westzijde Poststraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 953 à 956.

Aw 25: elf straatwoningen

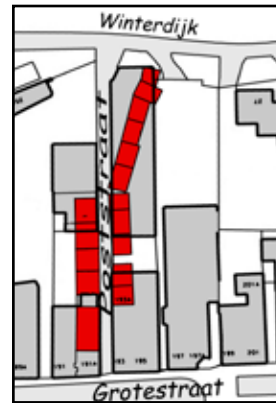
Situatie: oostzijde Poststraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 974 à 977, 568, 569, 783, 784, 1827 en 853. Alle gelegen aan de Poststraat.

1832

1886

2011

aan de Grotestraat. Achter in de woning die aan de Poststeeg grenst, splitst hij ook een damwoning af. In 1897 gaat het eigendom over naar de zoon Gerardus Brekelmans jr., die banketbakker is. Na de verkoop in 1903 aan de deurwaarder Antonius Josephus Gerris wordt

De Poststraat is een van ouds bestaand steegje tussen Grotestraat en Winterdijk. Anders dan tegenwoordig maakte het destijds vanuit de Grotestraat gezien een bocht naar rechts de Winterdijk op. Tegen de Winterdijk lag toen een kleine wiel, waar het steegje langs liep. Deze wiel is al vóór 1900 gedempt met afval. Voor de naam "Poststraat" is geen verklaring gevonden. Omdat enige relatie met postbezorging niet is te leggen bestaat de mogelijkheid dat het bij hoogwater posten (bewaken) aan de dijk, er was immers al eens een doorbraak geweest waarbij de wiel ontstond, aanleiding was voor de naam.

Beschrijving: Aw 23:

De woning aan de Grotestraat met erf en tuin aan de westzijde van de Poststeeg is in 1832 eigendom van Adrianus Cornelis Heeren, schoenmaker te Waalwijk. Het geheel wordt verkocht aan Maria Elisabeth Pieren uit Waalwijk. Heeren houdt het vruchtgebruik. Dat betekent dat de verkoop vóór diens overlijden in 1848 plaatsvond. De volgende eigenaar wordt Waltherus van Es, horlogiemaker te Waalwijk. In 1859 verkoopt die de percelen weer aan Gerardus Brekelmans, toen schoenmaker in Besoijen, later verhuisd naar Waalwijk. Deze splitst in 1878 het pand in twee woningen

in 1924 Antonius Johannes Verstijnen, bierhandelaar te Waalwijk, de volgende eigenaar. Nu was in 1898 de damwoning kadastraal niet meer geregistreerd. In 1924, wanneer Verstijnen het pand verbouwt tot twee winkelwoningen aan de Grotestraat blijkt uit de bouwvergunning dat dan pas de damwoning verdwijnt. De damwoning is dus, weliswaar aan de noordzijde iets verkleind, tot 1924 blijven bestaan. Deze latere damwoning besloeg niet de volle breedte van de woning; er liep aan de westzijde een gang die de bewoners van het moederpand de mogelijkheid bood direct hun achtererf te bereiken. Dat is een

De Poststraat, omstreeks 1985 gezien vanuit de Grotestraat. Er is dan geen enkele damwoning meer.

aan de Grotestraat loopt dan nog met een smalle aanbouw door tot deze knik en ten zuiden van de huisjes wordt nog een “waschhuus” gebouwd. In 1847 wordt het geheel verkocht aan Pieter Verwiel, logementhouder te Waalwijk. Die bouwt in 1862 twee huisjes

oplossing die bij veel Waalwijkse inpandige damwoningen voor komt.

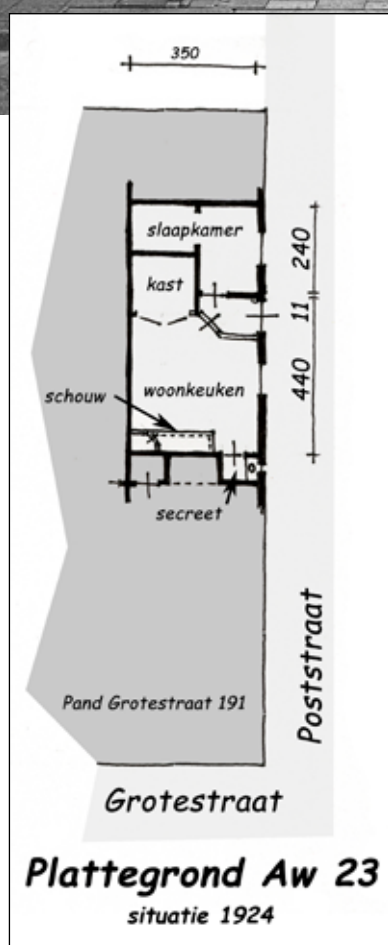
Aw 24:

Al eerder, in 1871, bouwt Gerardus Brekelmans sr ten noorden van locatie Aw 23 vier werkmanswoningen aan de Poststeeg. In 1898 wordt Johannes Brekelmans, RC priester te Haaren, daar de eigenaar van. In 1915 laat hij deze woningen slopen.

Aw 25:

ten noorden van de eerder gebouwde aan de oostkant van de Poststeeg. In 1865, na het overlijden van Pieter, koopt Maria Johanna Verwiel (weduwe van Willem Hendrik Kirchholtes) het geheel uit de boedel. Zij bouwt dan de twee noordelijkste huisjes en heeft daarvoor een deel van het perceel van Simon van der Ploeg gekocht. Het kleinste huisje heeft een oppervlakte van maar 12 m². Ook maakt ze twee inpandige damwoningen in het pand aan de Grotestraat. Maria is nog niet uitgebouwd. Enkele jaren later, rond 1870, vult ze het nog open stukje aan de oostzijde van de Poststeeg op met drie huisjes, ten zuiden van de knik. Van de twee ingebouwde woningen in het huis aan de Grotestraat wordt het zuidelijke dan weer bij het “moederpand” getrokken.

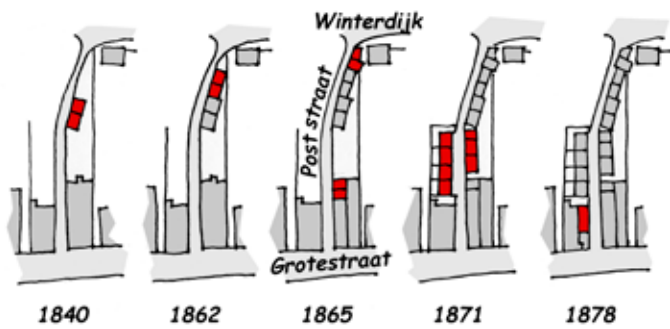
Zij verkoopt alles in 1875 door aan de Waalwijkse banketbakker Cornelis Antonius van Iersel. In 1919 erft Henricus Petrus Verwiel cs, bakker te Waalwijk de woningen. De familie verkoopt ze nog hetzelfde jaar door. Adrianus van Gent, koopman te Waalwijk, koopt dan het onroerend goed van Petrus Verwiel cs aan de oostkant van de Poststraat en wordt daarmee de laatste eigenaar van de huisjes. Hij laat in 1921 alle huisjes aan de oostkant van de Poststraat slopen en bouwt er een melkinrichting. Dan verdwijnt ook de knik in de Poststraat.

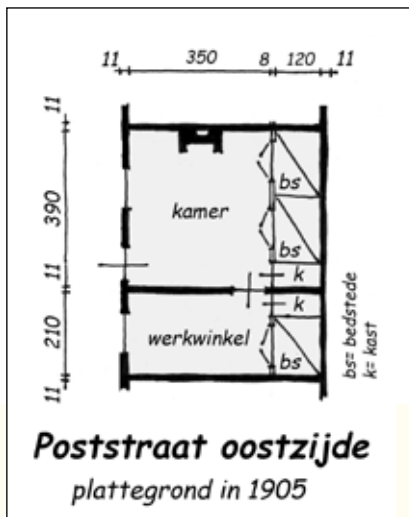
Aan de oostzijde van de Poststraat is het grondgebruik oorspronkelijk zoals op zoveel plaatsen in Waalwijk. Een groot huis aan de Grotestraat met daarachter een tuin, doorlopend tot aan de Winterdijk.

Het zijn in 1832 de percelen sectie C nummers 138 en 139, in eigendom bij de Waalwijkse timmerman Theodorus van Lieshout. Deze bouwt in 1840 twee huisjes direct ten noorden van de toenmalige knik in de Poststraat. De woning

ontwikkeling Poststraat

Onbewoonbaarverklaring:

De slechte kwaliteit van enkele huisjes aan de Poststeeg was een van de eerste zorgen van de Gezondheidscom-

missie van Waalwijk. In haar vergadering van 19 juli 1906 besloot ze het gemeentebestuur te adviseren vier woningen aan de oostkant van de Poststeeg onbewoonbaar te verklaren, gelijktijdig met woningen in de Goudmijn en aan de Eerste Zeine. Waarschijnlijk beschrijft het rapport de noordelijke woningen in de Poststeeg, omdat één ervan uit één vertrek bestaat en, met daarbij enkele bedsteden gerekend een oppervlakte van ongeveer 12 m² heeft. De plattegrondtekening bij deze locatie, afkomstig uit het rapport van de gezondheidscommissie van 1905, is van toenmalig huisnummer A 110 en betreft waarschijnlijk die van de drie zuidelijke woningen. Het advies luidde: "De woningen, gemerkt A 103, A 104, A 106 en A 107, gelegen in de Poststraat. De beide eerstgenoemde zijn bewoond, de beide laatstgenoemde woningen zijn sinds geruimen tijd, plm. 2 jaar, niet meer bewoond en zijn in nog grooter verval dan de andere. Woning no A 103 bestaat uit een vertrek met eene afmeting van 3.25 bij 2.60 m en een hoogte van 2.65 m. Woning A 104 bevat twee vertrekken. Vooral deze beide woningen zijn zeer vochtig doordat de vloer lager ligt dan de aangrenzende buitengrond. De muren zijn 1/2 steen dik, de daken zijn niet onderschoten. De onderdelen als vloer, zolder, ramen en deuren zijn zeer slecht onderhouden en verkeerden in een zeer slechten toestand. Het geheel is onzindelijk en niet ter bewoning geschikt. Één pomp moet 9 woningen van drinkwater voorzien. De privaten zijn zeer bouwvallig, in hoge mate onrein, onbehoorlijk en niet van deuren voorzien. Een groote mesthoop verontreinigt de atmosfeer. Bovengenoemde woningen worden ongeschikt geacht ter bewoning en zijn bovendien niet door verbeteringen alsnog in bewoonbaren staat te brengen, mitsdien adviseert de subcommissie deze woningen ter onbewoonbaarverklaring voor te dragen." Bij behandeling in de raadsvergadering van 6 september 1906 wordt het advies overgenomen en worden de huisjes onbewoonbaar verklaard.

Mina de Park.

Een bekend, om voor den laatsten tijd geen anderen naam te gebruiken, straattype in plotseling in onze gemeente overleden. »Mina de Park« heeft nl. jl. Maandag 't tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Zij verkeerde, vooral den laatsten tijd, in verregaanden staat van vervuiling en gaf voor mishandeld te worden. In elk geval liep zij de laatste dagen heel ongelukkig en in haar huis in de Poststraat was 't 'n boel, te vies om aan te zien en daarin lag zij Zaterdag en Zondag, onder groote belangstelling van vele nieuwsgierigen, tot men haar Maandag per wagentje naar 't gasthuis vervoerde. Nauwelijks daar aangekomen, overleed zij. Niemand had vermoed dat het zoo spoedig met Mina gedaan zou zijn.

Nader vernemen wij nog dat door de gemeentepolitie aan den officier van justitie is kennis gegeven van de loopende geruchten betreffende mishandeling, hoewel de geneesheer daarvan geen sporen heeft geconstateerd.

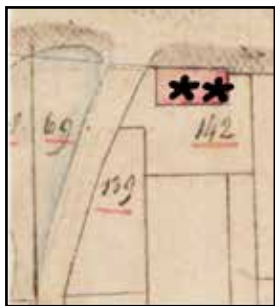
En er woonden ook typische mensen in de Poststeeg, zoals "Mina de Park". Zie dit bericht over een vervuilde situatie in de "Echo van het Zuiden" van 27 juli 1916.

Aw 26: twee dijkwoningen.

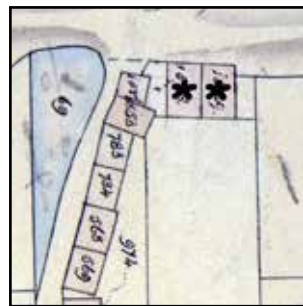
Situatie: Winterdijk voorheen nrs. 26 en 27, direct ten oosten van de Poststraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1828 en 1829.

Beschrijving:

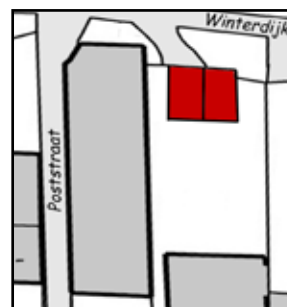
In 1832 staat er op het perceel C 142 al een vrijstaand woonhuis aan de Winterdijk, in eigendom bij Simon van der Ploeg, schoenmaker te Waalwijk. Hij verkoopt het aan de Waalwijkse broodbakker Hendrik Verwiël, die op het westelijk deel van het erf twee kleine werkmanswoningen bouwt (zie bij locatie Aw 25). De oorspronkelijke dijkwoning blijft staan en wordt in 1878 gesplitst in

1832

1886

2011

Foto, circa 2008, waarop links woning nummer 27 te zien is en rechts het tot garage verbouwde huisje nummer 26.

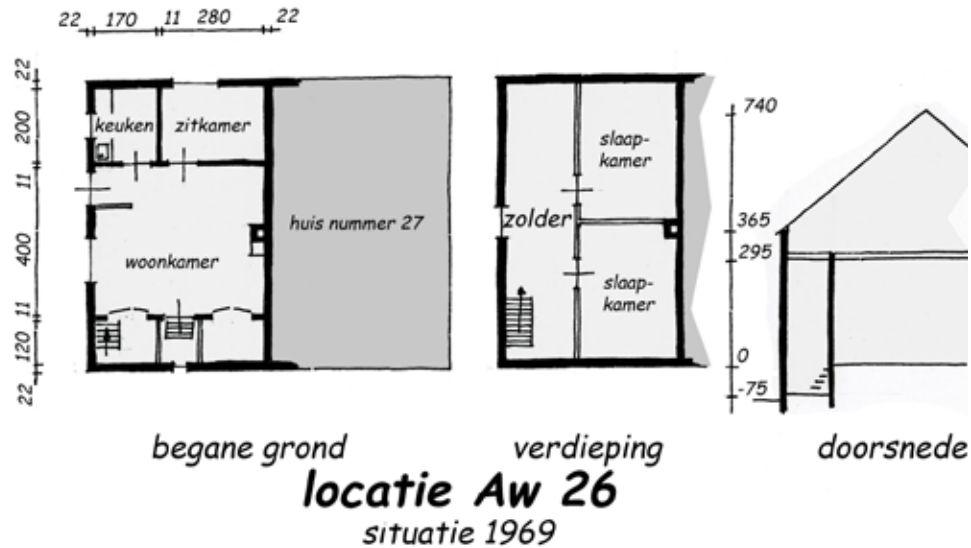

twee woningen.

In 1910 gaat het eigendom bij successie over naar Cornelis Antonius Verwiel, banketbakker. Negen jaar later wordt Henricus Marius Petrus Verwiel, ook bakker te Waalwijk, bij boedelscheiding eigenaar.

Vervolgens worden in 1963 de huisjes, samen met het aangrenzende aan de Grotestraat gelegen perceel met huis en erf, gekocht door Arnoldus Valentinus Maria Blonk, drukker en boekhandelaar te Waalwijk. Het huisje aan Winterdijk 26 (het westelijke) wordt in 1969 onbewoonbaar verklaard. De huurder ervan, een lederwarensnijder met vrouw en drie jonge kinderen, klopt zelf bij de gemeente aan om zijn woonsituatie te verbeteren. Het is aandoenlijk te lezen wat hem dwars zit; daarom hier de letterlijke tekst:

“Mijn Heeren Dat ik een wouwt vragen of je een wouwt komen kijken naar mijn huis daat het zo'n naat is en kapot en de huisbaas er niets meer an laat doen en dat het geen wonen meer is en daat het stinkt van het naat en daat ik er al een heeft daat er uit moet van het naat en al een jaar hier in het ziekenhuis heeft geleegen en de doker zecht dad het allenmaal aan het huis licht. Mijn dank”

Het resultaat is dat de procedure voor onbewoonbaarverklaring voor beide huisjes in gang wordt gezet. De redenen die er uiteindelijk toe leiden zijn geen verrassing, namelijk lage ligging, onvoldoende bescherming tegen vochtinvloeden, uitpandig droogcloset, steile en gevaarlijke trap, onbruikbare indeling en slechte onderhoudstoestand. De huurder en zijn gezin krijgen elders woonruimte toegewezen. Het huisje wordt verbouwd tot garage-berging voor de buurman, die inmiddels zelf veel verbeteringen aan nummer 27 heeft aangebracht. En omdat die verbeteringen afdoende blijken te zijn en er grote kosten mee gepaard gingen, wordt de onbewoonbaarverklaring van nummer 27 herroepen.

Het oostelijke huisje is tot in 2010 bewoond gebleven en het hele pand is in dat jaar gesloopt.

De achterkant van locatie AW 26, gezien naar het noorden. In de achtergevel links onderaan is de beluchtingsopening van de kelder-kast onder de bedsteden te zien.

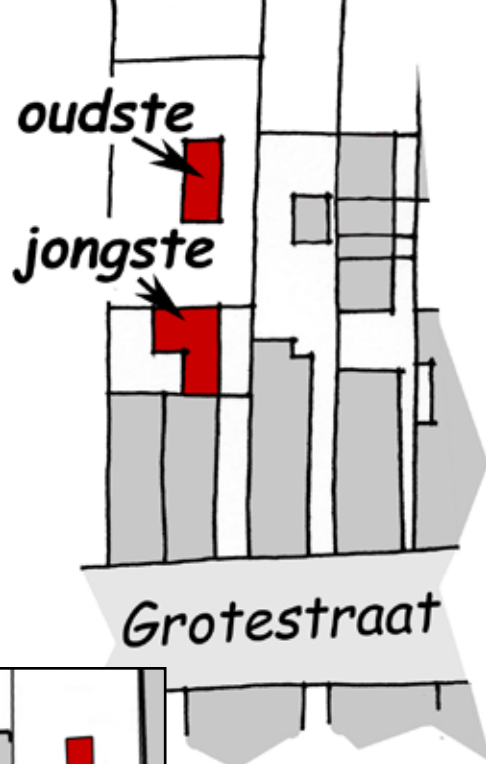

Aw 27: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat 201. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 144 (oudste) en 1356 (jongste).

Beschrijving: In 1832 staat op het perceel C 144 een woning die het eigendom is van Simon van der Ploeg, schoenmaker te Waalwijk. De woning (met een oppervlakte van 24 m²) ligt als een kadastraal eilandje in het perceel C 143, zijnde een woning met tuin aan de Grotestraat van dezelfde eigenaar. Van der Ploeg overlijdt en de panden worden eigendom van zijn weduwe, Anna Maria

1832

Daniëls. Zij verkoopt die aan Antonius Bastiaanse, herbergier te Waalwijk. De daarop volgende eigenaar wordt Ludovicus Gregorius Dumoulin, schoenmaker te Waalwijk, die het damhuisje in de tuin in 1872 laat slopen. Hij laat het jaar daar-

1886

2011

na een nieuwe damwoning bouwen tegen de achtergevel van het (later oostelijke) huis aan de Grotestraat. In 1878 vindt er weer een verandering plaats. Ludovicus splitst dan de woning aan de Grotestraat in tweeën, en van de damwoning wordt een bergplaats gemaakt. Daarmee blijkt de bewoningshistorie wel kort te zijn. Anno 2011 heeft dit pandje nog een eigen huisnummer, 201a.

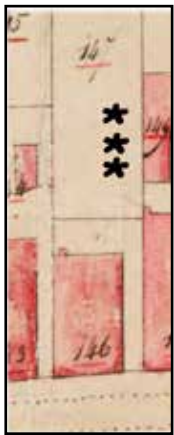

Achter en achter in het derde huis van rechts met de witte topgevel bevonden zich de hier beschreven damwoningen. Deze foto is van 1960.

Aw 28: drie damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat 205. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 752 à 754.

Beschrijving: In 1832 is perceel C 147, mét het daarvoor aan de Grotestraat gelegen huis en erf C 146, eigendom van Johannes Franciscus van Hilst, schoenmaker te Waalwijk. Het huis brandt in 1846 af. Nog in hetzelfde jaar worden er door hem daarvoor in de plaats twee vrijstaande woningen aan de Grotestraat en één in de tuin achter de oostelijke woning, nu Grotestraat 205,

1832

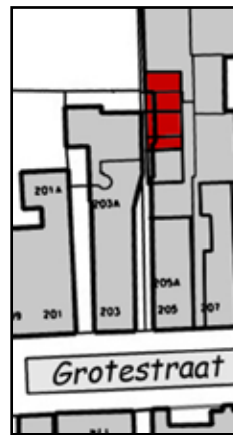

1886

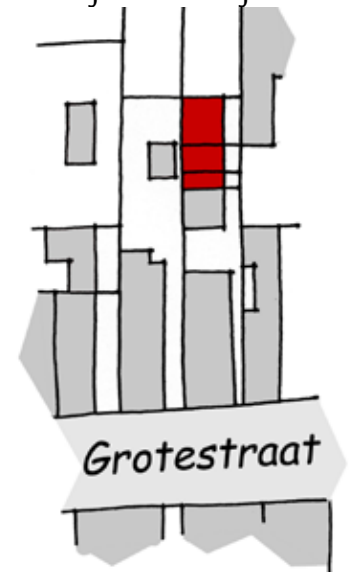
gebouwd. De volgende eigenaar van de damwoning in de tuin wordt Govert Oerlemans Werther, rentenier te Waalwijk. Hij splitst die woning di-

rect na de koop in 1859 in drie huisjes. De kleinste daarvan had een oppervlakte van 17 m². In 1866 worden de huisjes eigendom van Johannes van de Hoek, koopman te Waalwijk. Die bouwt aan de zuidkant van de huisjes een pakhuis en verkoopt het geheel in 1871 weer aan Salomon Hakkert, een koopman uit Capelle.

In 1884 gaat vervolgens het eigendom over op Antonius Matheus Conradus Tielen, boekdrukker te Waalwijk. Hij voegt in 1898 de huisjes en het pakhuis samen om er zijn drukkerij in te

2011

vestigen. Daarmee is de woonfunctie vervallen. Bij de latere nieuwbouw en modernisering van het drukkerijbedrijf zijn de resten van de woningen verdwenen.

Het linkse witte pand is Grotestraat 205 anno 1991. Aan de rechterkant daarvan is de dam waarop de hier besproken huisjes waren ontsloten.

Aw 29: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 215. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1363

Aw 30: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 219. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1365.

Aw 31: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 221. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1093.

Beschrijving: **Aw 29** In 1832 is de weduwe van Johannes van Heijst, schoenmaker te Waalwijk, de eigenaresse van deze toen al bestaande damwoning. Het pand ligt voor en achter ingeklemd tussen respectievelijk haar huis en de tuin van

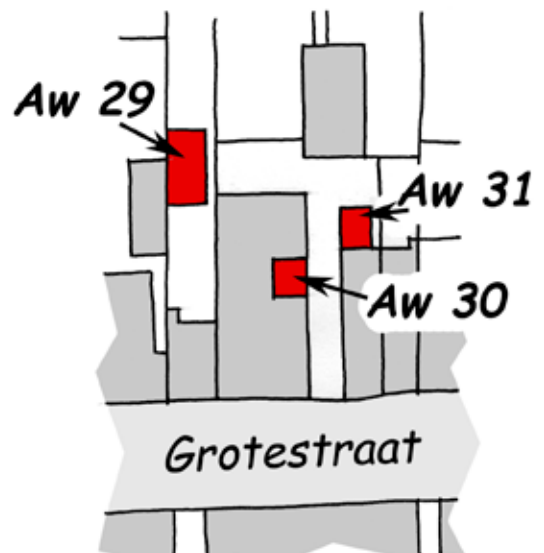

1832

1886

koperslager Gerardus van Genabeek, die westelijk van haar woont. Het huisje kon bereikt worden via het oostelijk aangrenzende perceel C 156, dat

ook eigendom was van de weduwe. Het huis van de koperslager en het oostelijk aangrenzende pand van de weduwe branden in 1848 af. Waarschijnlijk ook de damwoning, want het kadaster

2011

Aw 30:

In 1832 staat er op het perceel C 156 een woonhuis. Eigenaar is Johannes van Heijst, schoenmaker te Waalwijk. Het is waarschijnlijk samen met het westelijk aangebouwd gelegen huis (zie Aw 29) in 1848 verbrand, want het kadaster meldt dat het is herbouwd. De volgende eigenaar is Johan-

Deze foto is van rond 1980. Achter het linker pand met etalage en markies, nr. 215, stond de vrijstaande damwoning Aw 29. Het poortje hoort bij het meest linkse, witte pand en is pas later gemaakt; eerder waren deze twee panden tegen elkaar gebouwd. Rechts van het winkelwoonhuis met de klokgevelopbouw is de dam, waarmee de hier besproken damwoningen bereikt konden worden.

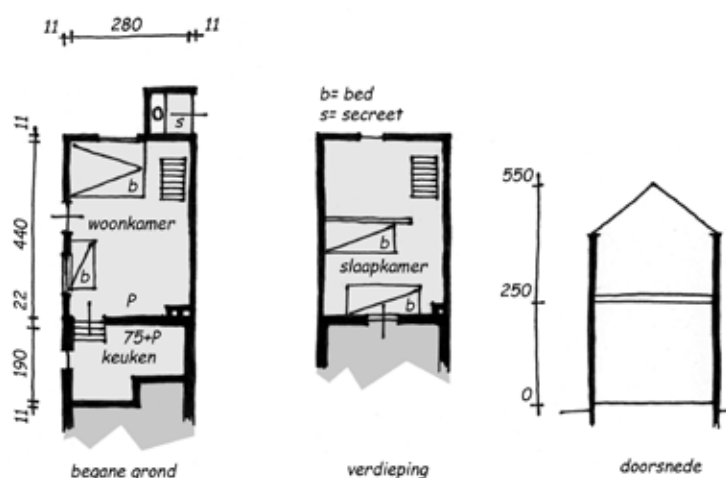

In 1980 zag de dam tussen Grotestraat 219 en 221 er uit als op deze foto. De eerste deur links zit ter plaatse van de voormalige damwoning Aw 30. Rechts achter bevond zich damwoning Aw 31. Deze dam vormde ook de toegang naar de damwoning Aw 29.

nes van der Loo, schoenmaker te Waalwijk. Na diens overlijden komt het op naam van Geertrui van der Loo (getrouwd met Cornelis van Riel, de burgemeester van Sprang). In 1865 verkoopt zij het geheel aan Lodevicus Josephus Dumoulin, een Waalwijkse koopman die ruim twee jaar later overlijdt. Het eigendom komt dan op naam van diens weduwe, Maria Antonetta Verwiël. In 1878 splitst die de damwoning af. De grondoppervlakte ervan is 18 m². In 1904 wordt de damwoning weer verenigd met het “moederpand”.

Aw 31:

Perceel C 158 bestond in 1832 uit een woonhuis met erf, in eigendom bij Petrus van der Ham-

locatie Aw 31
situatie in 1954

men, verwer te Waalwijk. Die verkoopt het aan Jan Baptist Dessens, een koopman ter plaatse. In 1870 wordt Antonius Jacobus Rutten, provinciaal “opzigter” ter waterstaat te Tilburg, eigenaar. In 1874 koopt de buurman, de eerder genoemde LJ Dumoulin, het perceel. In hetzelfde jaar splitst hij, volgens de kadastrale informatie, de daarop staande woning in twee huizen aan de Grotestraat. Aannemelijk is dat daarmee de afsplitsing van de damwoning achter het westelijke huis op perceel C 1093 werd bedoeld. In 1894 wordt het pand verkocht aan Petrus Wilhelmus van den Heuvel, spekslager te Waalwijk, en diens broer die boekhouder is. Het verwisselt daarna nog enkele malen van eigenaar.

In 1954 wordt de damwoning Grotestraat 221a onbewoonbaar verklaard. Ze wordt dan nog bewoond door een gezin met drie jonge kinderen, waarvan de vader schoenmaker is. De redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de grote vochtigheid door de halfsteens buitenmuren, de ruimten die te klein zijn voor een normale bewoning, dat er geen bruikbare watervoorziening en geen afvoer van het huishoudwater was en dat de afscheiding op de zolder slechts uit schotwerk met behang bestond. De grondslag van de damwoning is in 2011, hoewel sterk verbouwd, nog aanwezig. De dam is nu met een hekwerk afgesloten van de straat en ontsluit nieuw gemaakte dam- en bovenwoningen in dit pand.

Op deze foto van 1998 is de dam nog steeds aanwezig. Rechts achterin is de voormalige damwoning Aw 31 te zien.

Aw 32: drie damwoningen.

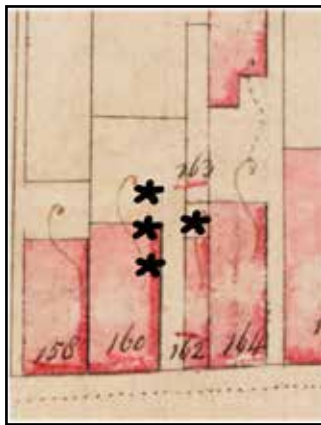
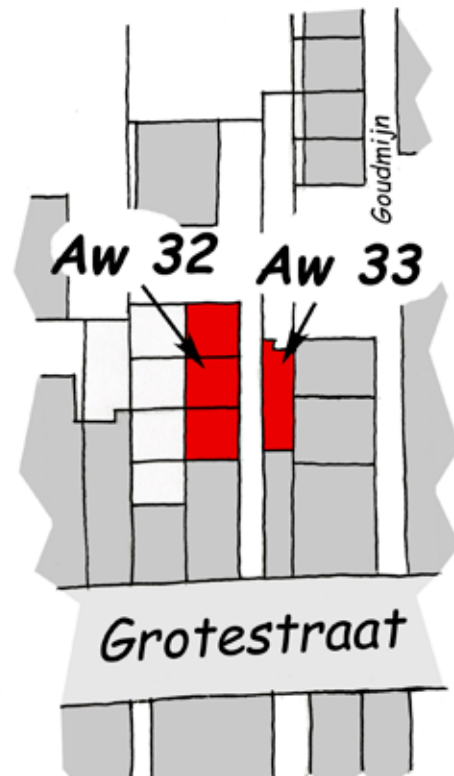
Situatie: achter Grotestraat 227. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 808 à 810.

Aw 33: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 229. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 895.

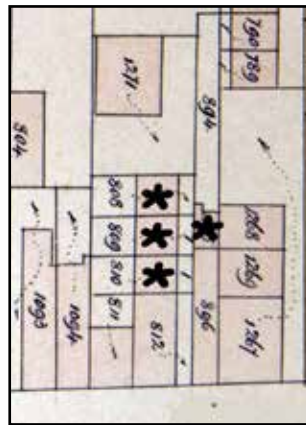
Beschrijving: Aw 32:

In 1832 staat er op het perceel C 160 een woning, die eigendom is van Cornelis Broks, schoenmaker te Waalwijk. De woning wordt op zeker moment geamoveerd. Het braakliggende terrein wordt in 1864 gekocht door Adriaan van Delft, herbergier te Besoijen. Vrij snel daarna bouwt die er 5 woningen op; een dubbele woning aan de Grotestraat en drie damhuisjes achter de oostelijke woning.

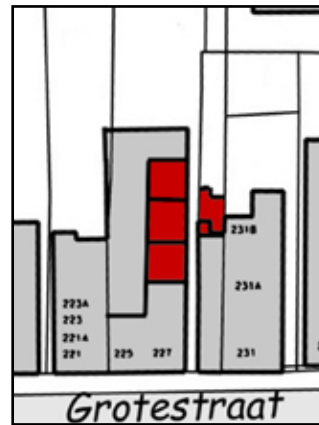

1832

Anno 1980 was de dam tussen Grotestraat 227 en 229 nog redelijk authentiek. Op de foto is rechts achterin de voormalige damwoning Aw 33 nog zichtbaar.

1886

2011

In 1873 verkoopt Van Delft de huizen aan Jan Appels, landbouwer te Waalwijk. Bij de boeidscheiding in 1905 gaat de eigendom naar Antonius Appels cs, landbouwer en expediteur. In 1950 worden de woningen verbouwd en voor het bedrijf in gebruik genomen. Na verplaatsing van het transportbedrijf worden de resterende gebouwen in 1976 gesloopt.

Aw 33:

Op perceel C 162 staat in 1832 een smalle, relatief diepe woning. Eigenaresse is Catharina van Engen uit Waalwijk. Het huisje met achterliggende tuin wordt verkocht aan Franciscus Gerardus la Rivière, particulier te Breda. In 1861 koopt Laurentius Schambergen uit Besoijen deze eigendommen. Hij bouwt in 1868 een huisje van 18 m2 achter aan de woning aan de Grotestraat. In 1875 wordt het verkocht aan Adrianus Snaphaan, schoenmaker te Waalwijk. In 1893 verkoopt die het geheel door aan George Coenraad Frederik

Op deze foto staat de achterkant van de damwoning Aw 33, zoals die er uit zag in 1985.

't Hooft, brievenbesteller en bakker te Waalwijk, later te Besoijen. In 1910 wordt de damwoning vergroot tot 48 m² en een jaar later worden ze verkocht aan Josephus Hendrikus Maaijwee, fabrieksarbeider te Waalwijk. In 1925 verbouwt die de woning tot winkel- woonhuis. Daarbij wordt er ook een verdieping op gezet. De keuken van dit winkel- woonhuis liep nog een drietal meters voorbij de verdieping door, en daarachter bevond zich de damwoning, waarvan de contouren zoals muren en dak in 2010 nog in de oude staat aanwezig zijn. Maaijwee verkoopt het geheel in 1950 aan

Gerardus van de Pluijm, een Waalwijkse magazijnbediende, die er een tabakszaak begint. In 1960 registreert het kadaster bij een hermeting dat het damhuisje geen functie meer als een op zichzelf staande woning heeft. 1955, een jaartal tussen de laatste koop en de hermeting in, kan gehanteerd worden als einde van de separate bewoning van het damhuisje. Het oorspronkelijke pand aan de Grotestraat én de damwoning zijn anno 2010 in gebruik als uitbreiding van de naastgelegen winkel.

Aw 34: twee damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat 231. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1268 en 1269.

Aw 35: negen mijnwoningen en twee dijkwoningen

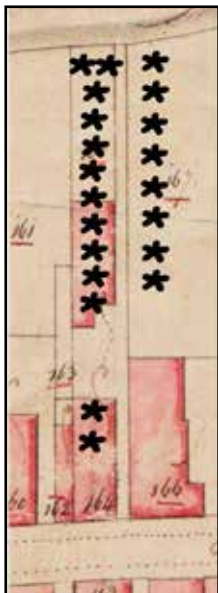
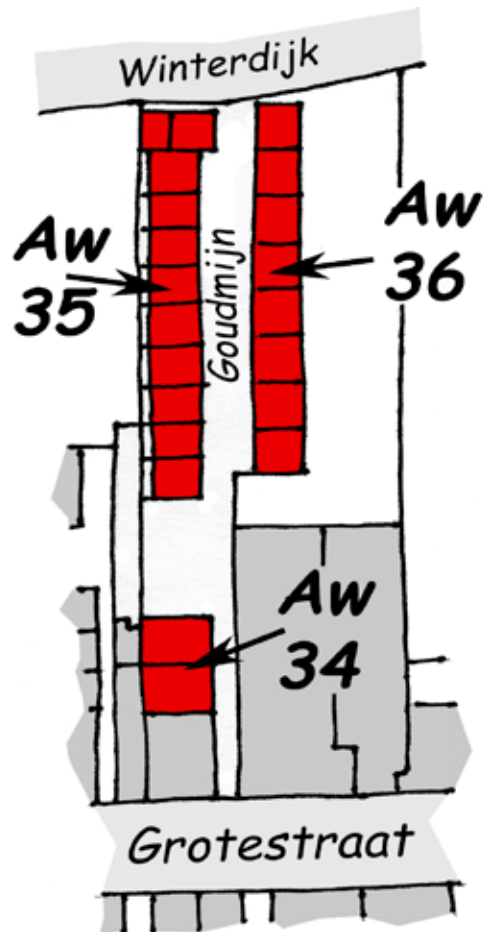
Situatie: achter Grotestraat 231. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 789 à 799.

Aw 36: acht mijnwoningen

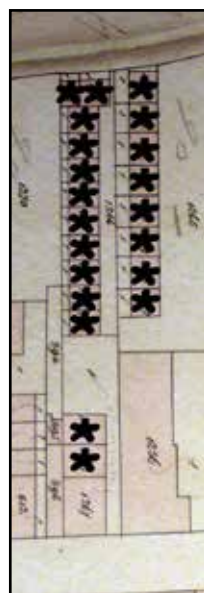
Situatie: achter Grotestraat 233. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1257 à 1264 tezamen vormend de woningen aan de Goudmijn.

Beschrijving: Aw 34:

In 1832 stond hier een huis met in de tuin een grote schuur, eigendom van de Waalwijkse voerman Philip van Eethen. Rond 1840 verkoopt hij het aan Hendrik van Hoek, beurtschipper te Waalwijk. In 1862 wordt Adrianus de Rooij, particulier en metselaar te Waalwijk, de volgende eigenaar. In waarschijnlijk nog in hetzelfde jaar

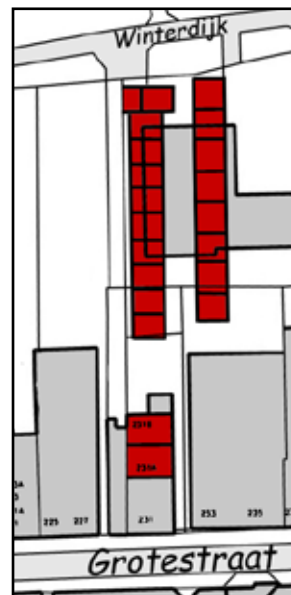
1832

1886

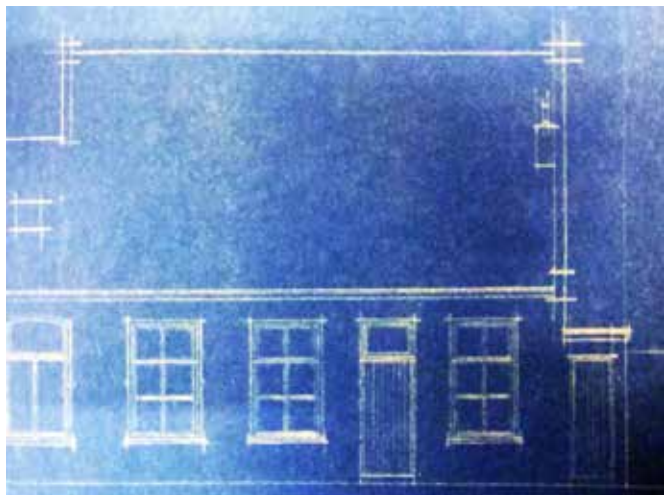
bouwt hij twee damwoningen van 54 m2 elk achter in het huis aan de Grotestraat.

Dat huis met twee damwoningen verkoopt hij in 1877 aan Wilhelmus Johannes Bayens, verwer te Waalwijk. Tien jaar later verkoopt die het geheel aan Anna Geertruida van Tilborgh,

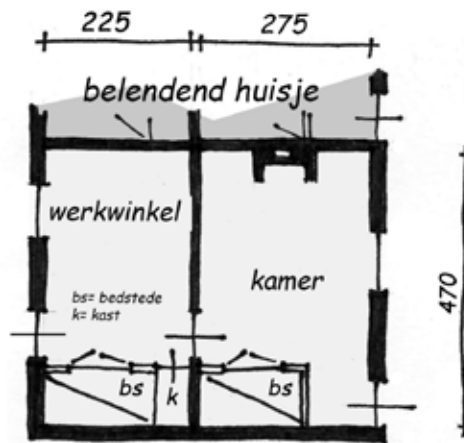
2011

de weduwe van de in 1865 overleden Adrianus de Rooij. Zij verkoopt de woningen in 1887 weer aan Maria Petronella van Hooglinden, de weduwe van F. de Cortie, koopman en "kledermaker" te Waalwijk. In 1908 koopt Isaac van Leeuwen, koopman te Waalwijk, het huis met de twee damwoningen, die door hem grondig worden verbouwd tot twee huizen aan de Grotestraat met één damwoning van 24 m2 aan de oostzijde. Van deze damwoning, toen Grotestraat 231a, is hierbij de plattegrond weergegeven. Die heeft een typische eigenschap die bij meer Waalwijkse afgesplitste damwoningen voor komt: achter de damwoning langs loopt het moederpand door naar de achtertuin. De

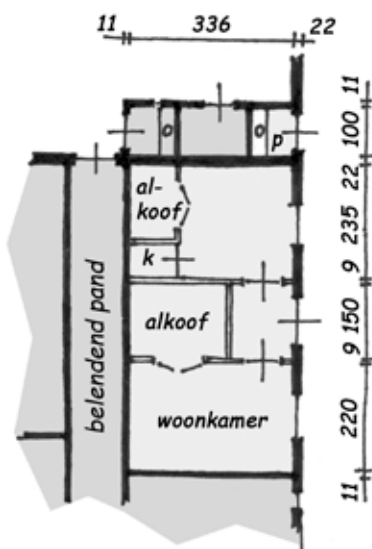
De gevel van de damwoning Aw 34 in 1908. Het linker raam met toog kan van de tweede damwoning zijn geweest.

volgende eigenaar is Jacobus Johannes Tausch, koopman te Waalwijk, die de drie panden in 1930 koopt. Rond 1939 wordt de damwoning bij de juwelierswinkel met woning aan de Grotestraat getrokken. Anno 2011 is er alweer geruime tijd een grote damwoning met verdieping achter het pand Grotestraat 131 aanwezig.

plattegrond Aw 35
situatie 1905

twee dijkhuisjes aan de kop van dat rijtje. Het is niet te verwachten dat hij daarvoor de bestaande schuur verbouwde. De omvang en situering verschillen daarvoor te veel. Wel zal hij afkomend bouw materiaal hebben hergebruikt, wat toen heel gewoon en gemakkelijk was doordat er met kalkspecie werd gemetseld. Deze huisjes waren in zoverre bijzonder ten opzichte van veel daarna ge-

plattegrond Aw 34
situatie 1908

Aw 35:

Vanaf 1832 heeft deze locatie dezelfde voorgeschiedenis als Aw 34, tot dat Adrianus de Rooij in 1862 het perceel koopt. Hij bouwt datzelfde jaar nog 9 huisjes aan de westkant van het perceel en

Links van het witte pand op deze foto uit 1960 is de dam die toegang gaf tot de Goudmijn. In de woning links van die dam bevonden zich de damwoningen van locatie Aw 34. Rechts van het witte pand de entree van de automatiek van Pulles- Heesbeen.

bouwde damwoningen, dat ze aan de achterzijde een klein open plaatsje hadden met een deur en een raam. Door vererving wordt in 1877 Embertus Adrianus van Tilborgh, broodbakker te Waalwijk, de volgende eigenaar. En in 1908 verkrijgt Eduardus Embertus Adrianus van Tilborgh, banketbak-

De Goudmijn van vóór 1912. Het westelijk deel (links op de foto) bestond toen uit negen aaneengebouwde huisjes met aan de kant van de Winterdijk twee dijkhuisjes, dwars op die rij gebouwd. Die laatste twee hadden hun deuren aan de kant van de Winterdijk. De mannen die bij de lage tafels zitten zijn schoenmakers, die bij mooi weer hun donkere werkwinkel verlieten om buiten te gaan werken.

De naam “Goudmijn” is de aanleiding voor het zo noemen van andere “mijnen” in Waalwijk. De naam Goudmijn was bepalend voor de naamgeving van andere Waalwijkse mijnen. Sjef (J.M.) Vugts schrijft in het heemkundebled *De Klopkei* 1984 1e kwartaal een stuk over het ontstaan van de naam “Goudmijn”. Zijn relaas: de bouwer van het eerste deel van de Goudmijn, Adrianus de Rooij, was geboortig van Diessen en is in 1854 naar Australië vertrokken. Hij heeft daar goed geboerd, want kwam er in goeden doen en vestigde zich eenmaal terug in Waalwijk (1861) als metselaar. Hij wilde zijn geld goed beleggen en vroeg de burgemeester, toen L. D. van Heijst, om raad. Volgens de nagelaten brief van een latere pastoor heeft de burgemeester hem toen de raad gegeven “dat er voor hem geen lucratiever en zekerder belegging was, dan het bouwen van arbeiderswoningen, waaraan hier behoefte bestond en wat voor hem als metselaar zeer geschikte bezigheid zou opleveren”. En zo gebeurde. In 1862 heeft Van Rooij het westelijke deel van de Goudmijn gebouwd. De naam ontstond gekscherend. Tot zover Sjef Vugts. Er waren een aantal aanleidingen om deze huisjes Goudmijn te noemen. De eerste was dat het verhaal ging, dat Van Rooij in Amerika goud gevonden had. De tweede is, dat het verhuren van die huisjes een “goudmijntje” verwacht werd te zijn. En de derde aanleiding zou kunnen zijn dat het perceel grensde aan dat, waar een goudsmid zijn domicilie had. Hoe dan ook, Adrianus van Rooij was de eerste die in Waalwijk een rijtje woningen achter in de tuin aan een dam bouwde. De naam die aan zijn huisjes werd gegeven, Goudmijn, is dan ook de verklaring waarom later aan enkele andere rijtjes van damwoningen in Waalwijk de unieke naam “mijn” gegeven werd, voorafgegaan door een onderscheidend voorvoegsel.

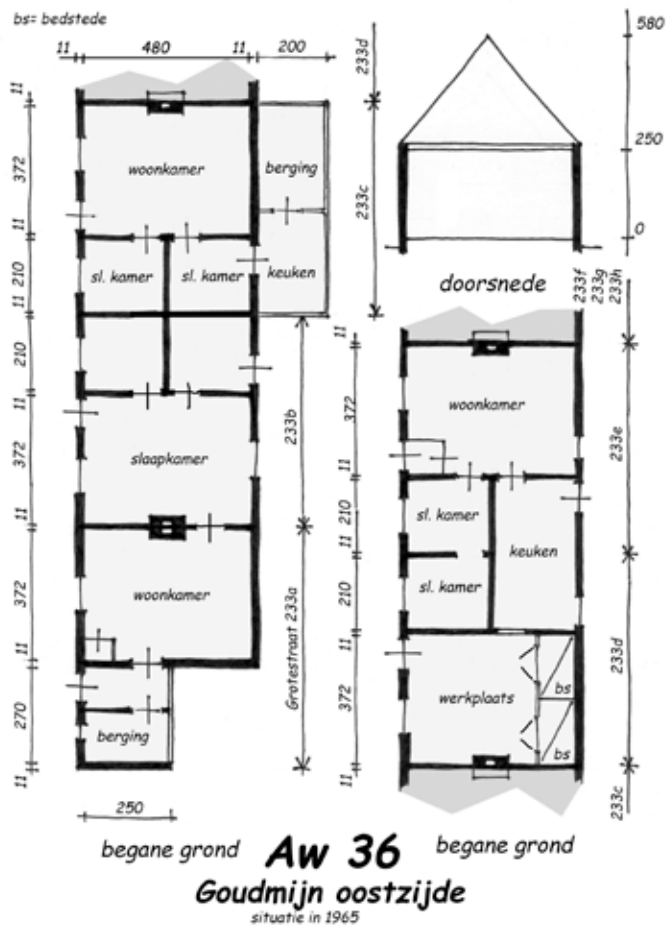
De Goudmijn met de woningen die aan de oostkant stonden. Op de achtergrond is de Winterdijk te zien. Op een mooie dag in 1910 zitten de schoenmakers gezamenlijk “in den dam” hun werk te doen. Op de foto is goed te zien dat de buitenmuur halfsteens is; er komen geen “koppen” in het klezoorverband voor.

ker, de westelijke Goudmijn op dezelfde wijze. In 1912 worden de woningen in de westelijke Goudmijn gesloopt. De twee woningen aan de Winterdijk blijven staan en worden in 1945 nog verbouwd. Rond 1965 vallen ook die ten prooi aan de sloper.

Aw 36:

De ondergrond van de latere Goudmijn- oost is in 1832 een tuin, behorende bij een woning aan de Grotestraat en eigendom van Matheus Bruns, “goudsmit” te Waalwijk. Hij verkoopt die aan de Waalwijkse bakker Embertus van Tilborgh, waarna in 1867 huis en tuin worden geërfd door Franciscus van Tilborgh. Het onroerend goed blijft in handen van de familie van Tilborgh, en de in 1875 eigenaar geworden Antonius Cornelis (ook bakker) bouwt in 1885 in de tuin acht damwoningen die het oostelijk deel van de Goudmijn gaan vormen. De naam van de familie “Van

Tilborgh” wordt in archiefstukken ook wel als “Van Tilburg” geschreven. Waren de woningen aan de westkant de primeur van een “mijn” in Waalwijk; de acht woningen aan de oostkant van de Goudmijn hadden de bedenkelijke primeur te behoren tot de eerste woningen die in Waalwijk onbewoonbaar werden verklaard. Een uitgebreid verslag daarvan kunt u in hoofdstuk V, paragraaf 6 lezen. In het kort kwam dat proces er op neer dat de Gezondheidscommissie in 1906 adviseert een aantal woningen in Waalwijk onbewoonbaar te verklaren, waaronder een viertal aan de oostzijde van de Goudmijn. Redenen zijn de lekkende daken, de halfsteens muren, de vochtigheid van muren en vloeren, het ontbreken van dakbeschot en scheidingsmuren op de verdieping, en de slechte toestand van de privaten. Het voorstel komt in de gemeenteraad, die er aarzelend mee instemt. De eigenaar maakt vervolgens bezwaar tegen de aanwijzing, wat er na enkele verwikkelingen

toe leidt dat een aantal verbeteringen worden aangebracht. Daarop wordt in de loop van 1908 de onbewoonbaarverklaring weer ingetrokken. Er moet wel bedacht worden dat de gemeente Waalwijk toen nog geen woningbedrijf had, en dat er ook geen sprake was van sociale woningbouw door anderen. Ook de particuliere bouw van werkmanswoningen lag na de invoering van de woningwet van 1901 stil. Er was dus sprake van een groot tekort aan (goedkope) huurwoningen. En in die omstandigheid is het voor een bestuurscollege lastig om dan woningen, hoe slecht ook, aan de voorraad te onttrekken. Bij de boedelscheiding in 1908 wordt de volgende Van Tilborgh (ook banketbakker), Eduardus Embertus Adrianus, eigenaar. Onder hem starten de veranderingen in de Goudmijn. In 1914 worden de twee meest zuidelijke huisjes samengevoegd en als schuur gebruikt. Waarschijnlijk zijn het die, die rond WO I als rijwielherstel- en bewaarplaats voor de in Waalwijk gelegde militairen werden gebruikt. Negen jaar later maakt Van Tilborgh van het huisje op C 1260, zowat middenin het rijtje, ook een schuur. En 1944 worden

er weer twee woningen verbouwd tot één. In 1954 staat de hele oostelijke Goudmijn overigens weer als woning geregistreerd in het kadaster. Via een boedelscheiding in 1959 komen de huisjes tenslotte in 1959 in bezit van Antonius Johannes Aloysius van Tilborgh, die ze in 1965 met de twee aan de Grotestraat gelegen winkels verkoopt aan Lambertus Adrianus Marinus Pulles, banketbakker te Waalwijk. Vanaf die tijd worden er steeds minder van bewoond en de verkrotting slaat toe. In hetzelfde jaar worden de meeste onbewoonbaar verklaard; waarschijnlijk gaat het daarbij om die huisjes welke nog bewoond zijn. De onbewoonbaarverklaring werd overigens al in 1956 ingezet door een bewoonster die het met haar man en twee kinderen niet meer kon harden in de eenkamerwoning met aangebouwd keukentje. Zij schreef een brief aan het gemeentebestuur waarin zij de toestand van het op instorten staande dak en andere gebreken vermeldde. Na een half jaar krijgt ze te horen dat de woning binnen afzienbare tijd onbewoonbaar zou worden verklaard. Mogelijk heeft ze daarmee een indicatie voor een andere huurwoning gekregen, want als in 1965 de onbewoonbaarverklaring plaatsvindt, woont er inmiddels een ander gezin.

De redenen voor onbewoonbaarverklaring waren: vergane en versleten bebouwing, nat, onbruikbare indeling, geen sanitair en slechte ontsluiting op een particuliere dam. Als opmerking wordt nog gemaakt dat voor de deuren een plas water van 20 m² ligt. Bij de verkoop van het perceel in 1968 aan het Staatsbedrijf der PTT is er enkel nog sprake van een drietal krotten aan de noordkant, die later worden gesloopt om ruimte te maken voor een nieuw te bouwen telefooncentrale. De Goudmijn leeft nog voort in de herinnering van vele Waalwijkers. Natuurlijk omdat sommigen de mijn nog hebben gekend, maar zeker ook vanwege de soms bijzondere bewoners en gebeurtenissen daar. Zo woonde in het meest noordoostelijke huisje, tegen de Winterdijk aan, Adrianus van Delft, een markante schoenmaker. Hij werd Okke de Spin genoemd; zijn ouders waren ook al als "spinnen" bekend. Over Okke doen veel verhalen de ronde

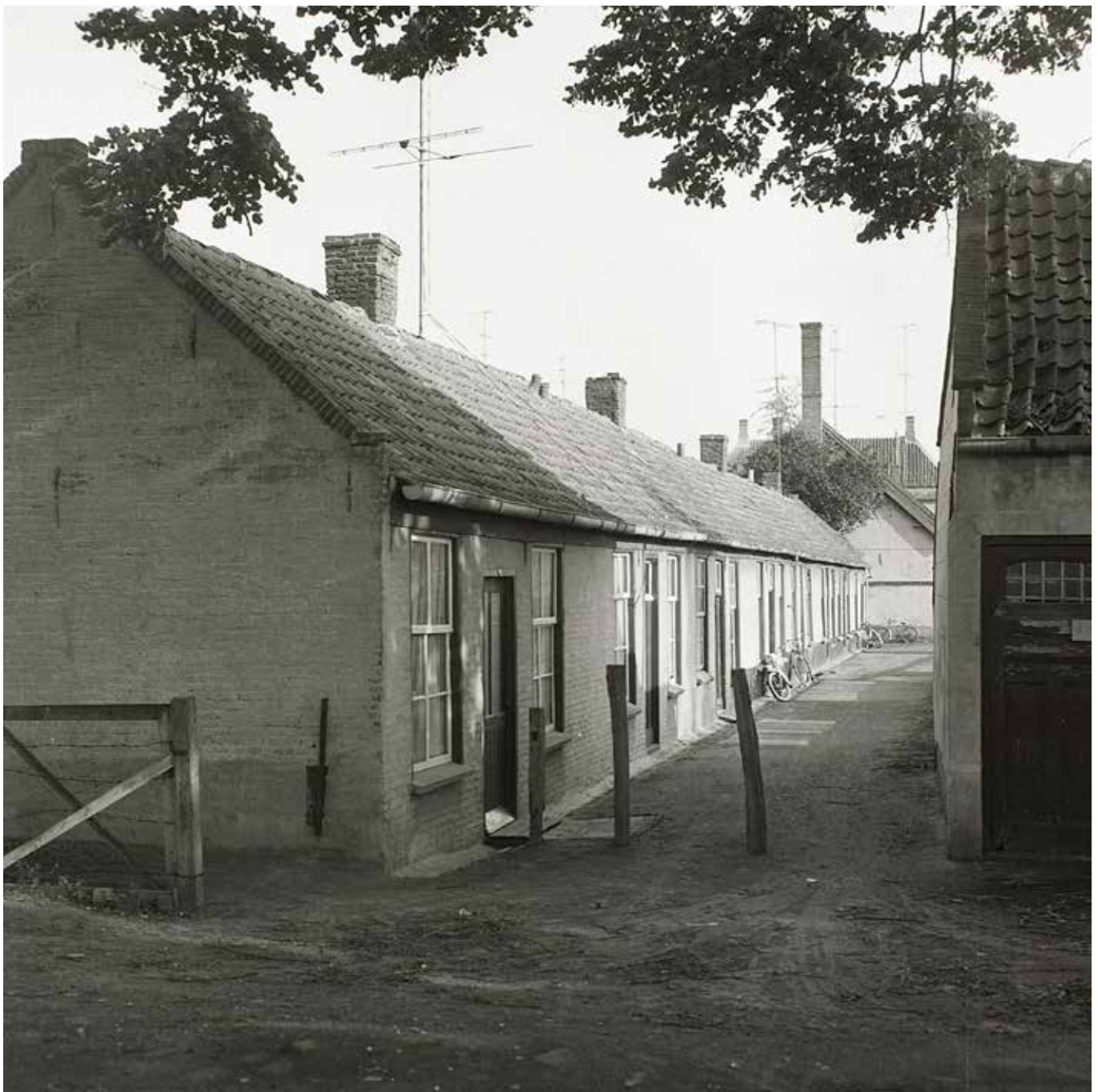
— Vlugvingers hebben kans gezien in de nacht het raam op te schuiven van het »warenhuis» van »Okke» v. D. aan den Winterdijk en er de somma van.... f 0.35 weg te gappen.

Echo van het Zuiden 29 december 1934

die beschreven zijn in “de Klopkei”, orgaan van de Waalwijkse heemkundevereniging, en in het boekje “Koffie mee sekraai” van Bert Stevens. In zijn huisje tegen de Winterdijk dreef Okke ook een snoepwinkeltje, en als hij afwezig was hing hij een bord voor het raam met de mededeling dat hij naar de dropvelden was.

De Goudmijn werd, zoals vele dammen en mijnen, vooral bewoond door schoenmakers die er lange tijd hun beroep uitoefenden in de vorm van thuiswerk voor handelaren en schoenfabrieken. Dat gebeurde als het even kon in de open lucht. Die situatie is in 1963 nagespeeld door de Waalwijkse Liedertafel waarbij een filmopname is gemaakt met zingende “schoenmakers”, tegen het toen al tamelijk vervallen decor van de Goudmijn.

In 1964 keek je op deze manier vanaf de Winterdijk de Goudmijn in. De palen zijn waarschijnlijk aangebracht om autoverkeer te weren. Het eerste huisje links is de woning van Okke de Spin geweest. Rechts nog een stukje van de twee dijkwoningen van locatie Aw 35.

Aw 37: één damwoning.

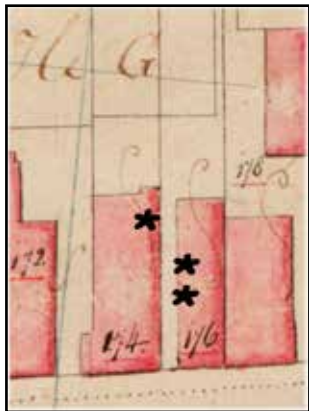
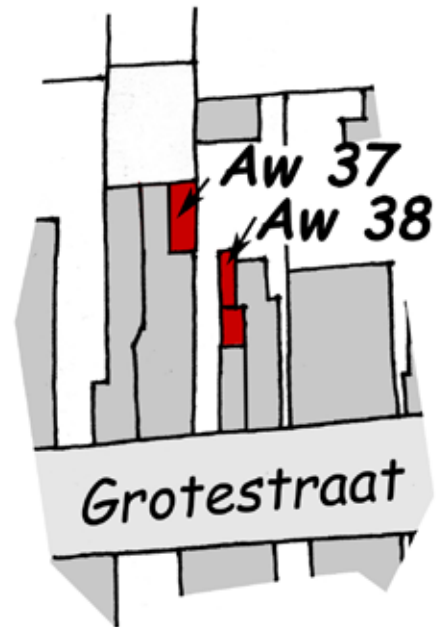
Situatie: achter in voormalig Grotestraat 237.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1886.

Aw 38: twee damwoningen.

Situatie: achter in voormalig Grotestraat 239.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1630.

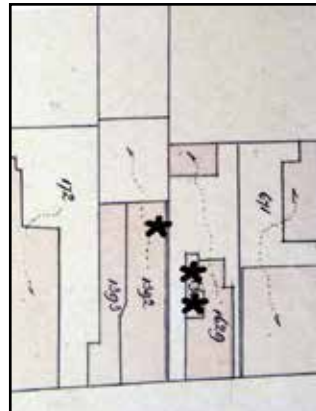
Beschrijving: Aw 37:

In 1832 is er op het perceel C 174 sprake van een woonhuis met erf en hoedenfabriek, met ten noorden daarvan een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Cornelis Coesmans, hoedenmaker te Waalwijk, is de eigenaar. Het huis brandt

1832

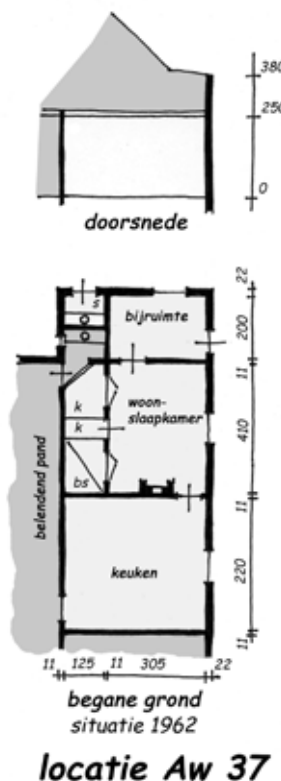
af. Na herbouw wordt het geheel verkocht aan Johannes de Bakker, schoenmaker te Besoijen. Al vóór 1870 wordt het eigendom van de Waalwijkse familie van Heijst. Eerst van Antonie Gosuïnus, particulier, vervolgens van Maria Lucia. In 1873 wordt de bakker Hubertus Petrus van Heijst eigenaar. In een notariële akte van 1872 wordt gesproken over een gesplitst eigendom, met verwijzing naar een eerdere akte uit 1869. Het is daarom aan te nemen dat iets vóór 1870 sprake is geweest van het maken van deze damwoning. In 1878 blijkt dat er weliswaar één woning met erf in de kadastrale legger wordt beschreven; er zijn daarbij twee huisnummers (A 151 en A 152) genoemd. Dat wijst ook op het dan al bestaan van deze damwoning. In 1892 wordt Maria Lucia, die mede-eigenaar was met Hubertus samen, bij een boedelscheiding de enige eigenaar. Zij verkoopt het geheel in 1894 aan de gezusters Martina en

1886

2011

Allegonda van der Sanden, die een winkel drijven. In 1920 wordt er nog een privaat en "bijruimte" aangebouwd. In 1932 verkopen de gezusters het geheel aan Johannes Josephus Petrus van Mill, koopman te Waalwijk, die in 1932 de twee voorhuizen sloopt en er een winkelhuis met bovenwoning bouwt. In 1962 wordt de dan onbewoonde damwoning Grotestraat 243a onbewoonbaar verklaard. De rapporten daarbij spreken van het ingebouwd zijn in een zeer oud achterhuis en dat de damwoning daarvan gescheiden is door een totaal verrotte zoldervloer. Verder was de woning klein, het privaat ligt buiten en het dak is niet dicht. De woning is vochtig en de materialen ervan zijn oud, verrot en versleten. Na verkoop in 1976 aan de Caroy beheer maatschappij wordt het pand datzelfde jaar nog geheel gesloopt om plaats

te maken voor een nieuw winkelhuis.

Aw 38:

In 1832 is de situatie op de kadastrale percelen C 176 en C 177 dezelfde als op veel andere plekken aan de noordkant van de Grotestraat; namelijk een huis met een tuin erachter tot aan de Winterdijk. De weduwe van Willem van Bijnen is eigenaresse en verkoopt het aan Theodorus Snels, timmerman te Waalwijk. Die verkoopt het weer door aan zijn plaatsgenoot Willem Eliza Steenis, kleermaker, waarna het huis rond 1840 afbrandt. Het wordt

Aan de oostkant van Grotestraat 243, hier rechts op een foto van rond 1985, was de dam die toegang gaf tot de damwoningen van locatie Aw 37 en 38.

weer opgebouwd en rond 1847 verkocht aan Wilhelmina Francisca Adriana van Tetrode die het in 1869 doorverkoopt. Johanna Touwenberg, weduwe van de broer van Wilhelmina, is de nieuwe eigenaresse. In 1878 splitst zij de woning in vieren; twee huizen aan de Grotestraat en twee damwoningen achter in de westelijke woning. De damwoningen zijn erg klein: 11 en 13 m² in oppervlakte. Of het komt doordat de huisjes te klein zijn en samengevoegd, of door het feit dat Johanna inmiddels getrouwd was met Antonius van der Mee, stalhouder te Waalwijk waardoor er meer ruimte in huis nodig was; in 1893 staat er kadastraal nog één woning aan de Grotestraat met één damwoning aan de westzijde geregistreerd. In dat jaar wordt Godefridus Petrus van Iersel, schoenfabrikant, door vererving de nieuwe eigenaar en verkoopt het pand in 1917 aan Josephina Mathilda Wiesman. In 1954 verenigt zij de damwoning met de westelijke woning aan de Grotestraat (het oorspronkelijke moederpand was inmiddels gesplitst in twee woningen). In 1956 wordt het pand eigendom van de gemeente Waalwijk, waarna het wordt gesloopt.

Een zoekplaatje, én een goed beeld van de context waarin Waalwijkse damwoningen verscholen lagen. Rechts het voormalige, gesloopte, gemeentehuis. Links daarvan een, ook gesloopte, kapitale woning. Daar weer links van staat de woning Grotestraat 245, waartoe de damwoningen van locatie Aw 38 behoorden.

Aw 39: één damwoning.

Situatie: Raadhuisplein. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1404.

Aw 40: negen damwoningen en één dijkwoning (Marktstraatje).

Situatie: Kropholler raadhuis. Raadhuisplein. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1667 à 1676.

Aw 41: vier damwoningen.

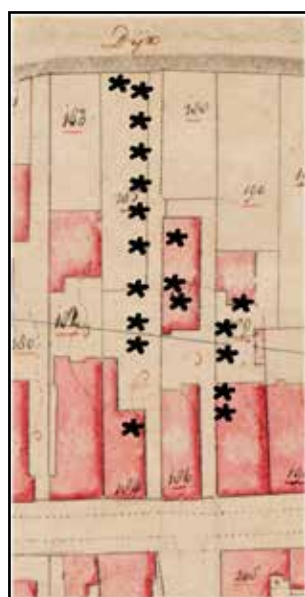
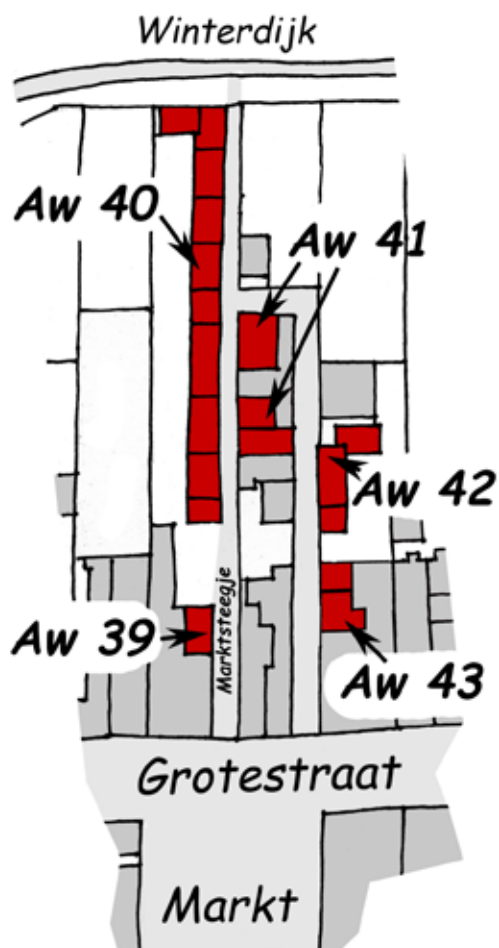
Situatie: locatie Kropholler raadhuis. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1407 à 1409 en 1632.

Aw 42: drie damwoningen.

Situatie: oostwand Raadhuisplein. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1166 à 1168.

Aw 43: twee damwoningen.

Situatie: oostwand Raadhuisplein. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1165.

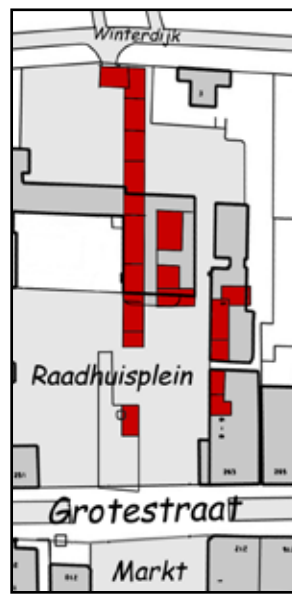

1832

1886

Beschrijving: De hier beschreven locaties zijn alle in de jaren 30 van de 20e eeuw verdwenen voor de aanleg van het Raadhuisplein en de bouw van het Kropholler-raadhuis met flankerende bebouwing. Het gebiedje lag in het zakelijke brandpunt van de gemeente op het punt waar de Kloostersteeg op de Grotestraat aansluit. Er tegenover werd in 1866 door sloop van een café

2011

aan de westkant van de Kloostersteeg de Markt gevormd. Het moet een rommelig gebiedje zijn geweest met een nauw straatje, waaraan huisjes en deels tot huis verbouwde loodsen lagen. Ook stond er een kleine looierij en waren er stallen en opslagplaatsen voor de winkels en cafés aan de straat.

De vele markten die in het gebied op en rond de Markt werden gehouden, brachten ook hun soort drukte en ongemakken mee, denk bijvoorbeeld aan alle blazen die even achteraf geleidigd werden.

Aw 39:

In 1832 staat er op het perceel C 184 een woning, eigendom van de kinderen van Thieleman van Os. Hij was een Waalwijkse landbouwer. Adriaan

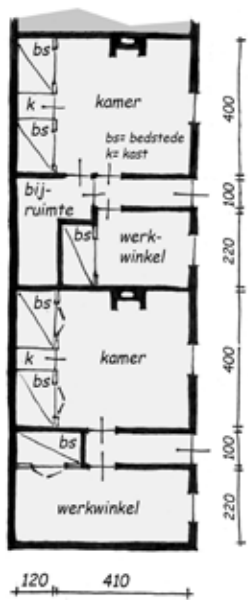

De Markt in Waalwijk op een Ansichtkaart van vóór 1902, naar het noorden gezien. Het westelijke deel van de Markt is nog onverhard en werd is 's zomers besproeid om stuiven van het zand te voorkomen. Het meest rechtse pand staat vóór locatie Aw 41 en zal later het café "de Korenbeurs" herbergen. Links daarvan is het winkelwoonhuis van de familie Rubbens met achterin de damwoning Aw 39. Tussen die twee panden in zijn de huisjes aan het Marktstraatje nog net te zien.

Rubbens, kuiper te Waalwijk, koopt de woning en bouwt er in 1834 een pakhuis achter. In 1869 worden zijn kinderen door schenking eigenaar; met de koopman Antonius Johannes Rubbens als vertegenwoordiger van de eigenaren. In 1878 wordt een damwoning van het huis aan de Gro-

testraat afgesplitst. Ze heeft een oppervlakte van 34 m². In 1884 wordt ze vernieuwd. In 1890 wordt de nog minderjarige Norbertus Joseph Rubbens, samen met drie zussen, de nieuwe eigenaar. In 1901 laten die het huis aan de Grotestraat met de damwoning verbeteren. Dat is ook het moment waarop de eigendom overgaat op Johanna Cornelia Maria en haar nog minderjarige zusje Anna. Anna drijft dan nog een winkel in het pand aan de Grotestraat, en gaat later naar Renaix in België om non te worden. Bij de boedelscheiding in 1915 wordt Johanna, inmiddels religieuze te Ronse (België), de enige eigenaar. Een jaar later verkoopt zij het geheel aan Rudolf Theodoor van Mil, koopman te Waalwijk. In 1928 koopt de gemeente Waalwijk de eigendommen, om ze in 1932 te slo-

Het Marktstraatje was een particuliere dam. Tegen de aanwijzing als openbare weg in de wegenlegger heeft de eigenaar A.J. Rubbens in 1872 met succes bezwaar gemaakt. Deze dam werd vanaf dat jaar, nog voordat die bebouwd was, al wel door het publiek gebruikt om van de Markt naar de Winterdijk te gaan. De toenmalige situatie beschrijft Rubbens in zijn bezwaarschrift als volgt: "Dat mijn Dam door het publiek begaan wordt is eene toegevendheid, vroeger toch was dezelve niet publiek, er was eene poort aan den winterdijk waarmede men den dam konde afsluiten, en in het voorjaar heeft het bestuur den dijk achter mijn Dam nog zoo doen bewerken dat er niemand op of af kon...". In 1878 wordt een nieuwe wegenlegger vastgesteld. Daarin krijgt het inmiddels bebouwde en bewoonde Marktstraatje, dan Marktsteegje genoemd, wél de functie van (openbaar) voetpad, in beheer bij de gemeente. Verder wordt bepaald dat het "in onderhoud bij den eigenaar" is. In de vergadering van de gemeenteraad van 22 juni 1911 wordt formeel de naam "Marktstraatje" vastgesteld.

plattegrond deel Aw 40
situatie in 1905

ten noorden daarvan in wat dan nog tuin is, vier huisjes gebouwd. Twee jaar later komen daarvoor in de plaats én verderop naar het noorden in de tuin tien huisjes, waarvan één aan de Winterdijk. Norbertus Joseph Rubbens wordt met drie van

pen voor de aanleg van het Raadhuisplein.

Aw 40:

In deze locatie bevindt zich het rijtje van woningen die aan het Marktstraatje lagen. Vanaf 1832 volgt de historie die van locatie Aw 39, idem de achterliggende tuin op perceel C 185.

In 1877, onder het eigenschap van Antonius Johannes Rubbens cs, worden in het achter de woning aan de Grotestraat gebouwde pakhuis, én aansluitend

problemen met de onderhoudstoestand, de hygiëne en het ontbreken van verlichting. In 1887 al vermelden B&W de slechte toestand (modder en waterplassen) van dit steegje naar aanleiding van een verzoek van de bewoners ervan om er een gaslantaarn te plaatsen. In 1908 heeft de Gezondheidscommissie de kwaliteit van het water uit de twee pompen die in het Marktstraatje staan onderzocht en meldt aan B&W, dat het water “ondeugdelijk en schadelijk voor de gezondheid is”. Die besluiten de eigenaar aan te schrijven met de verplichting “om alsnog die woningen in voldoende mate te voorzien van voor de gezondheid onschadelijk drinkwater, tenzij hij er de voorkeur aan mocht geven de bewoning te doen staken.”. Omdat Waalwijk dan al over een drinkwaterleidingnet beschikt en de woningen bewoond bleven, is die voorziening er waarschijnlijk wel gekomen. De eigendomshistorie is verder gelijk aan die van de damwoning Aw 39. In 1930 worden de huisjes gesloopt om de bouw van het raadhuis

Tekening bij de vergunning uit 1914 om een extra privaat te bouwen. Deze was het gevolg van de eisen van de in 1904 vastgestelde bouwverordening en de actie die de gemeente ondernam om ook bij bestaande woningen de kwaliteit van en het aantal privaten te verhogen. Het moge duidelijk zijn dat dit tweede privaat slechts een marginale verbetering gaf.

zijn zussen in 1890 eigenaar, in 1894 gevolgd door Joanna en Adriana. Zoals te zien op de situatie-tekening, waren de huisjes niet allemaal gelijk van grootte. Dat geldt ook voor de eerste vier huisjes die aan de zuidkant waren gebouwd. Die zijn indertijd opnieuw gebouwd met dezelfde -en verschillende- breedte als oorspronkelijk. In de beginperiode was er in het Marktstraatje één privaat; ingebouwd in een van de huisjes. Hierbij de plattegrond van enkele huisjes uit 1905, zoals gepubliceerd door de Waalwijkse Gezondheidscommissie.

Zoals vele dammen kende ook het Marktstraatje

Echo van het Zuiden 10 sept en 4 okt 1930

mogelijk te maken. Voor het slopen waren er vier inschrijvingen. Het werk werd gegund aan M. Klerks en Nic. de Wit uit Drunen voor de som van fl. 738,--.

Aw 41:

Het perceel C 187 bestond in 1832 uit een pakhuis dat in eigendom was bij Theodorus Klock, koopman te Waalwijk. Het vóórliggende huis aan de Grotestraat en de tuin erachter was ook van hem. Wanneer hij in 1855 overlijdt, krijgen zijn kinderen Johannes Petrus en Maria Theodora het eigendom. Die verkopen het meteen door aan Martinus Priems, een Waalwijkse koopman. In 1869 koopt Willem Govaerts, leerlooier en lijmfabrikant te

Op deze foto uit 1932, genomen uit de toren van de Sint Janskerk, is het raadhuis in aanbouw en zijn de locaties Aw 39 en 43 nog niet gesloopt.

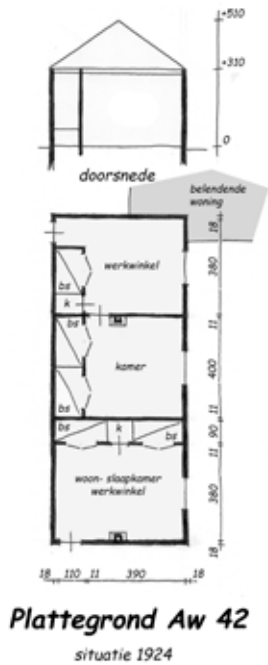
Waalwijk, het geheel en splitst het pakhuis tien jaar later in drie woningen en twee kleinere pakhuizen. In 1902 wordt alles verkocht aan de Waalwijkse stalhouder Theodorus van Loon. In het voorhuis aan de Grotestraat is dan café “De Korenbeurs” gevestigd. Het tweede huisje vanaf het zuiden wordt weer pakhuis en in 1918 wordt het geheel verkocht aan de NV Noordbrabant. Die brengt ook het huisje daar ten zuiden van weer terug tot een schuur, waarna er nog maar één huisje, het noordelijke, resteert. In 1928 wordt de gemeente eigenaar. In 1930 wordt de bebouwing gesloopt. Op die plaats staat nu de oostkant van het Kropholler- raadhuis.

Aw 42:

Het perceel C 190 is in 1832 eigendom van de Waalwijkse koopman Nicolaas Verhoeven. Op het perceel staat een huis aan de Grotestraat met een vrijstaande schuur erachter. Het geheel wordt verkocht aan Gerrit Johannes Wagemakers

cs, die het in gebruik neemt als boerderij. De volgende eigenaar wordt Cornelis Antonius Franciscus Hoffmans, leerlooier te Waalwijk. Die verkoopt het aan Johannes Bernardus Timmermans, schoenmaker en koopman te Waalwijk. In 1847 bouwt die op het achterterrein tussen het huis en schuur twee damhuisjes. In 1874 onderneemt hij weer een aantal bouwkundige activiteiten. De oude schuur aan de noordkant van het perceel wordt verkleind en verbouwd tot een looierij. De damhuisjes worden ook verbouwd tot een met twee kamers aan de noordkant en een eenkamerwoning aan de zuidkant. Tussen de looierij en de damhuisjes wordt nog een huisje gebouwd met een oppervlakte van 46 m² (op de plattegrond van Aw 42 de “belendende woning”). Nadat Timmermans is overleden verkoopt zijn weduwe Wilhelmina Martina Maas, koopvrouw, het geheel van Aw 42 en 43 in 1892 aan Franciscus Laurentius en Wilhelmus J.P. Rath, kooplieden te Waalwijk. In 1919 wordt dat alles weer doorverkocht aan de

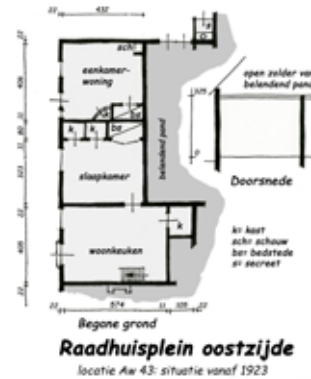
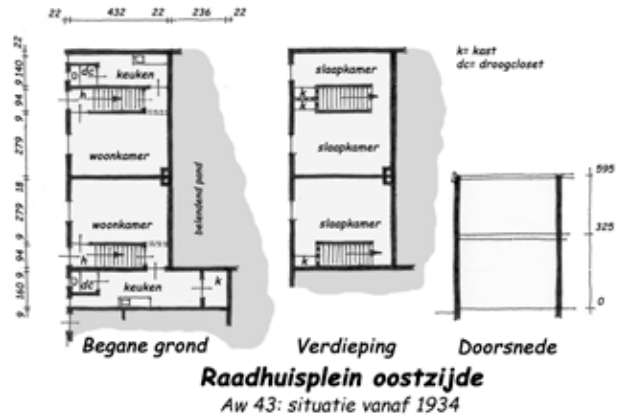

Haagse drogist Adrianus Jean Rethans. Die verkoopt in 1923 het huis met damwoning aan de Eindhovense ijzerwarenhandelaar Petrus Theodorus Bierlaagh. Dan vinden er weer veranderingen plaats. De looierij en de laatst gebouwde woning ten zuiden daarvan wordt gesloopt. De woonfunctie van de twee damhuisjes wordt ongedaan gemaakt en beide worden tot magazijn verbouwd. In 1928 wordt het geheel gesloopt voor de aanleg van het Raadhuisplein en de bebouwing van het noordelijke deel van de oostwand ervan.

Aw 43:

Deze damwoningen zijn gemaakt achter in het huis dat in 1832 al aan de Grotestraat stond. De eigendomshistorie is gelijk aan die van locatie Aw 42. In 1874 splitst Johannes Bernardus Timmermans een damwoning af van het huis aan de Grotestraat. Later is die vergroot en is in 1923 ten zuiden daarvan nog een damwoning gemaakt. Het noordelijke huisje is dan een énkamerwoning; die ten zuiden ervan heeft twee vertrekken. Het privaat ligt buiten aan de achterzijde van het pand en wordt waarschijnlijk gedeeld met de woningen van locatie Aw 42. Het achterhuis (waarin de damwoningen) van de winkelwoning aan de Grotestraat bestaat dan nog maar uit één laag met

daarop een grote kapruimte. De kap wordt in 1934 gesloopt en er komt een verdieping met een plattendak. Op die verdieping komen woon- en slaapvertrekken behorend bij het winkelpand op de

begane grond. Ook de damwoningen krijgen een verdieping met slaapkamertjes en worden overigens grondig verbouwd met onder andere een keukentje en elk een droogcloset. In 1940 wordt het geheel verkocht aan de gemeente, die het sloopt voor de bouw van woningen aan het Raadhuisplein en een winkel op de hoek Raadhuisplein- Grotestraat, bekend als "t Slot".

Het pand op de hoek Grotestraat- Raadhuisplein, zoals het er tussen 1934 en 1940 uitzag. De twee linker deuren en de bovenste drie linker ramen zijn die van de twee damwoningen Aw 43, die in die tijd eigenlijk pleinwoningen genoemd moeten worden. De andere deur en ramen in de pleingevel zijn van de bovenwoning die bij de winkel hoorde. Nu staat er een nieuw pand, genaamd "t Slot".

Aw 44: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat 265. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 817 en 818.

Aw 45: vier damwoningen.

Situatie: achter voormalig Grotestraat 267. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1247 à 1250.

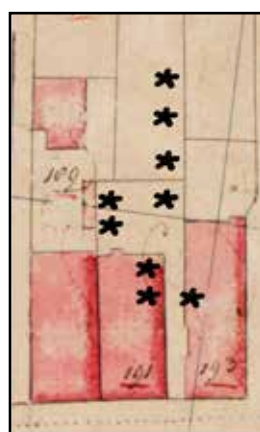
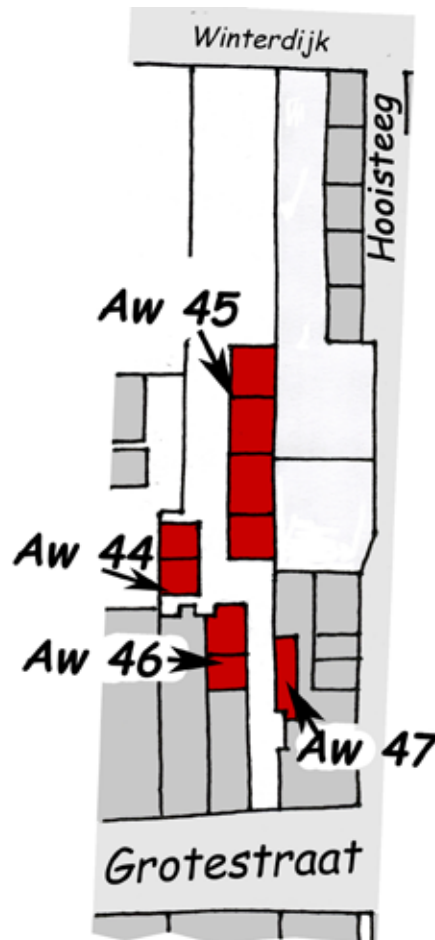
Aw 46: twee damwoningen.

Situatie: achter in voormalig Grotestraat 267. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1411 en 1412.

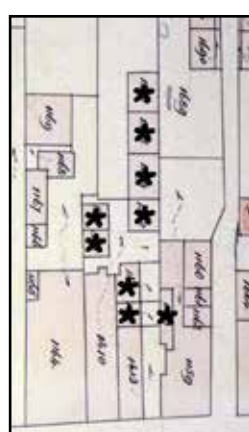
Aw 47: één damwoning.

Situatie: achter in voormalig Grotestraat 269. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1163.

Beschrijving Aw 44: Op perceel C 191 stond in 1832 een huis met hoedenfabriek. Eigenaresse was de weduwe van de hoedenmaker, Arnol-

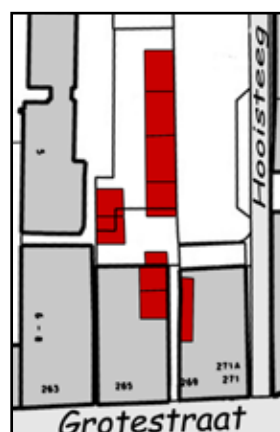
1832

1886

1835 verkoopt zij die aan Cornelis Johannes Pullens, kastelijn te Waalwijk. De volgende eigenaar wordt Johannes Antonius Hubertus Kerstens, "koffyhuishouder" te Waalwijk.

Rond 1855 verkoopt die het geheel door aan Adriaan de Ruijter, koopman te Waalwijk. In 1857 vindt er een boedelscheiding plaats en zijn dan nog minderjarige zoon Wilhelmus, die dan nog in Baardwijk woont en later als schoenmaker te Besoijen staat ingeschreven, wordt de volgende eigenaar. Hij bouwt achter het huis aan de Grotestraat twee huisjes van

2011

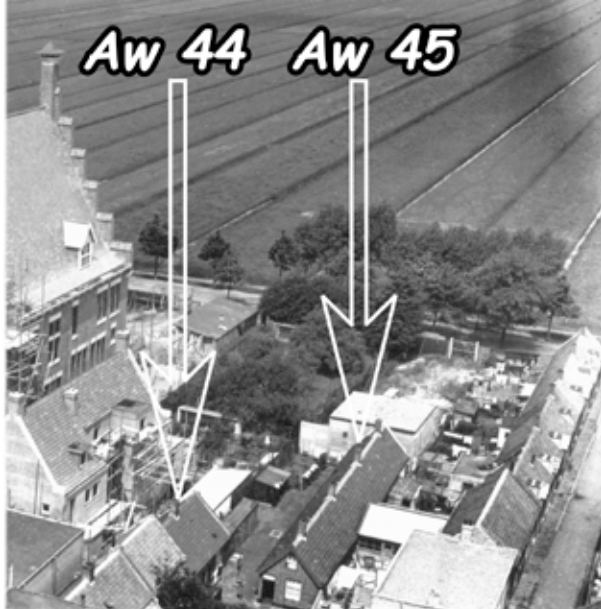
zo'n 25 m2 oppervlakte elk. In 1866 verkoopt hij het geheel aan Gerardus van Loon, vleeschhouwer te Waalwijk. Bij de boedelscheiding in 1896 wordt Cornelis Johannes van Loon, ook slager, diens opvolger. Cornelis wordt in 1907 weer gevolgd door de slager Gerardus Louis Alexander

van Loon. In 1960 verkoopt die de huisjes aan Arnoldus Cornelis Maria van den Heuvel, elektriciën te Waalwijk. Rond 1960 wordt de woonfunctie ongedaan gemaakt en zijn ze in gebruik als kantoor en magazijn. Inmiddels is dat alles gesloopt.

Aw 45

Perceel C 192 was in 1832 de tuin achter de woning en hoedenfabriek van Arnoldus Bogaerts. Direct na het maken van het kadastrale minuutplan was er al een mutatie, omdat achter in de dam een huisje van 53 m2 werd gebouwd (het zuidelijk deel van wat later een rijtje van

Deze foto is in 1932 gemaakt vanuit de toren van de St. Janskerk. Het raadhuis (linksboven) is nog in aanbouw. De locaties Aw 44 en Aw 45 zijn goed zichtbaar. Uiterst rechts is de Hooisteeg nog te zien.

Gerardus van Loon uit Waalwijk de bestaande woning met hoedenfabriek aan de Grotestraat splitst in twee huizen aan de Grotestraat en in het oostelijke huis twee damwoningen realiseert. In 1889 wordt het geheel herbouwd, waarbij de damwoningen vervallen.

Aw 47:

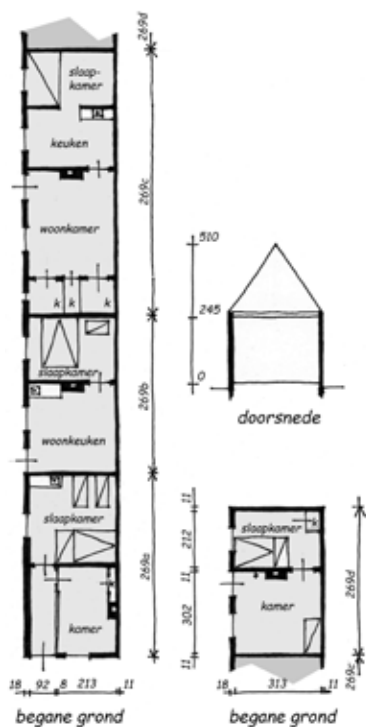
Deze, aan de oostzijde van de hier beschreven dam gelegen woning, maakt deel uit van een huis dat in 1832 eigendom was van Peter van Dijck, drukker te Waalwijk. Hij verkoopt het aan Johannes Antonius Hubertus Kerstens, een Nijmeegse looier die zich daarna in Waalwijk vestigt.

In 1837 wordt de Waalwijkse vleeschhouwer Gerardus van Loon door koop eigenaar. Die splitst het pand in 1875 in vijf huizen, waaronder Aw 47 in de westgevel van het oorspronkelijke huis. In 1889 wordt bij de boedelscheiding Cornelis Johannes van Loon, ook vleeschhouwer, eigenaar. De overige in dit moederpand gemaakte damwoningen worden besproken bij locatie Aw 48. Van Loon verkoopt het geheel in 1923 aan de dan nog Be-soijense, later Waalwijkse, metselaar- aannemer Johannes den Teuling. In 1924 verbouwt die het pand, waarbij de damwoning bij de woning aan de Grotestraat wordt getrokken. In 1928 wordt dat alles gesloopt om er een nieuw winkel- woonhuis te bouwen.

Op deze foto uit rond 1910 staat links het pand waarvan de damwoningen Aw 46 waren afgesplitst. Via de dam rechts daarvan waren alle damhuisjes van de hier beschreven locaties Aw 44 à 47 bereikbaar. De volgende dam op de foto is de Hooisteeg.

vier huisjes wordt). Het heeft verder dezelfde historie als Aw 44, tot dat in 1877 Gerardus van Loon er vier huisjes bouwt. Het al bestaande huisje wordt daar onderdeel van. Bij de boedelscheiding in 1896 wordt Cornelis Johannes van Loon, slager en vleeschhouwer te Waalwijk, de eigenaar. Diens opvolger wordt in 1907 Gerardus Louis Alexander van Loon, eveneens slager. In 1956 worden alle vier de huisjes onbewoonbaar verklaard en in gebruik genomen als magazijn bij het elektrisch installatiebedrijf van Arnoldus Cornelis Maria van den Heuvel. Op het laatst woonden in deze vier huisjes nog drie echtparen met in totaal zes kleine kinderen en één bejaarde man. De redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de “degraderende” ligging in een dam, de kleine oppervlakte van minder dan 30 m2, het privaat dat buiten de woningen lag, het slaapvertrek dat dienst doet als keuken en afwezigheid van bergruimte. Verder waren de huisjes zeer vochtig en bouwvallig. In 1958 zijn ze gesloopt voor de bouw van een nieuw kantoor met magazijn.

Aw 46:

Ook deze locatie volgt de historie als van Aw 44. Tot in 1877, wanneer de vleeschouwer

Aw 48: drie straatwoningen.

Situatie: Hooisteeg, achter in voormalig Grotestraat 271. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1160 à 1162.

Aw 49: zes straatwoningen.

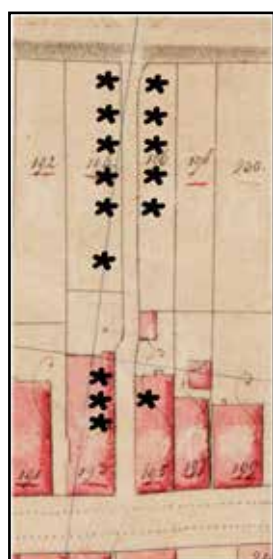
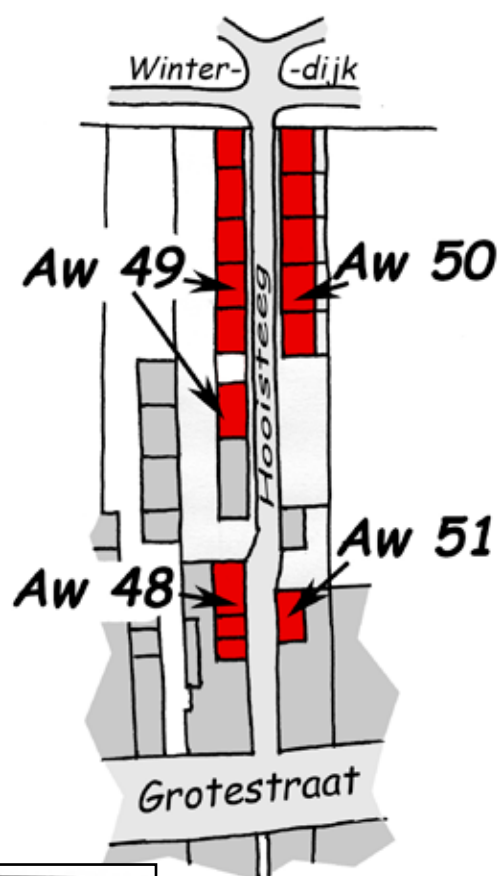
Situatie: westzijde Hooisteeg. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1690 à 1694 en 1689.

Aw 50: vijf straatwoningen.

Situatie: noordoostzijde Hooisteeg. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1695 à 1699.

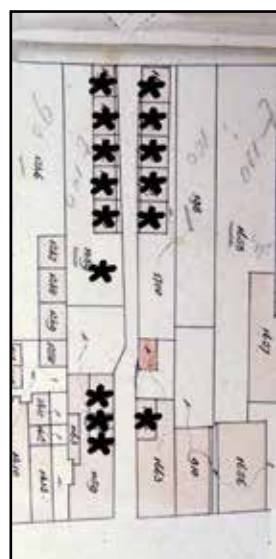
Aw 51: één straatwoning.

Situatie: Hooisteeg, achter in Grotestraat 273. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1664 alle gelegen aan de Hooisteeg.

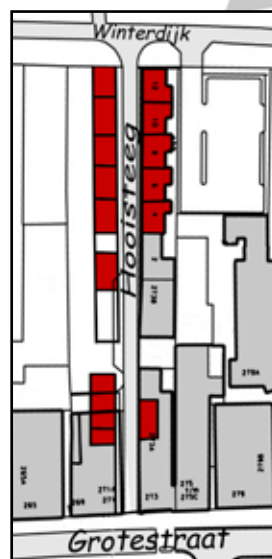

1832

Beschrijving: Aw 48: In 1832 is de ondergrond van deze locatie eigendom van Peter van Dijk, drukker te Waalwijk. Er staat een huis op. Hij verkoopt het aan Johannes Antonius Hubertus Kerstens, een Nijmeegse looier die later naar Waalwijk verhuist. In 1837 wordt Gerardus van Loon, vleeschhouwer te Waalwijk, eigenaar door koop van het pand met erf. In 1875 splitst hij er drie damwoningen aan de Hooisteeg van af. In 1889 wordt bij de boedelverdeling Cornelis Johannes van Loon, ook vleeschhouwer, eigenaar. Die verkoopt het geheel in 1923 aan Johannes den Teuling, een metselaar/ aannemer uit Besoijen.

1886

2011

Antonius Hubertus Kerstens wordt bij doorverkoop in 1837 Gerardus van Loon, vleeschhouwer, de eigenaar. Deze sticht er in 1881 vijf werkmanswoningen. Ten zuiden ervan bouwt hij in 1887 nog achtereenvolgens een bergplaats, een woning en een koetshuis. Twee jaar later krijgt bij de boedelverdeling de vleeschhouwer Cornelis Johannes van Loon het eigendom, die het geheel in 1923 verkoopt aan de aannemer/ metselaar Johannes den Teuling uit Besoijen. Die verbouwt de huisjes in 1925. Daarbij wordt de bergplaats op nr. 9a ook een woning. Aan de achterkant ervan verrijzen in de loop van de tijd aanbouwtjes. Vier

In 1925 worden de huisjes verbouwd. Vier jaar later worden ze toch nog gesloopt, wanneer alles wordt vervangen voor de bouw van een nieuw dubbel winkel- woonhuis aan de Grotestraat.

Aw 49:

In 1832 is deze locatie nog een tuin, ook behorende aan de drukker Peter van Dijk. Na verkoop aan de Nijmeegse looier Johannes

De Hooisteeg, gezien vanaf de Winterdijk in 1955. De huisjes zijn nog bewoond; de zinken vuilnisbakken staan buiten op het stoepje. Het stoepje liep door tot aan de Winterdijk, waar je met een paar tredjes omhoog kon. Tussen stoepje en straat was op het laatste stuk een keermuur-tje om de helling van de straat niet te groot te hoeven maken voor de boerenkarren die de Winterdijk op moesten.

Hooisteeg, what's in a name?

De Hooisteeg was in het verleden een particuliere dam tussen Grotestraat en Winterdijk. Blijkbaar was deze dam een geschikte plaats voor de Waalwijkse boeren om de Winterdijk en vandaar hun wei- en hooilanden in de buitenpolder van Waalwijk te bereiken. “Hooi” slaat dan ook op het hooi, dat door deze dam of steeg vanuit de buitenpolder naar de Grotestraat en verder werd vervoerd. Het Langstraatse hooi was een goed bekend staand product waarmee onder andere matrassen werden gevuld. Op 20 juni 1827 sluiten het gemeentebestuur, het bestuur van de Buitenpolder en de eigenaren ter weerszijden van de dam (Maria E. van der Silver en Cornelis Pullens) een

overeenkomst over het gebruik van deze dam (GAW, gemeentebestuur Waalwijk inv. 546). De overeenkomst houdt drie punten in, die hierna letterlijk zijn overgenomen: “1e Dat de eigenaressen of hunne opvolgers en wettige bezitters van genoemde huizen ter andere en derde zijde ten behoeve van den buiten Polder en Gemeente van Waalwijk ten allen tijde het regt vergunnen, om over en door den hekkendam liggende tusschen genoemde huizen, vrijelijk voor een ieder te voet, met rijtuigen, paarden en ander vee te mogen passeeren en overwegen van de Keistraat na den Winterdijk, heen en weder, zonder eenig beletzel of oponthoud. 2e Vor welk vrij gebruik de kontractanten ter eenre, beloven onder verband en ten lasten van de buiten Polder van Waalwijk, Jaarlijks te

doen betalen aan de contractanten ten andere en derde zijde of aan hunne regtverkrijgers in der tijds te weten; aan de contractanten te anderen zijde drie gulden acht en veertig cents en aan die der derde zijde mede drie guldens acht en veertig cents, en bij gebreken dier betaling zal genoemde vergunning ophouden, ook behouden de bewoners van genoemde huizen het gebruik van meergenoemden hekkendam van en naar hunne werven als van ouds. 3e De contractanten ter eenne verbinden zich nog door het stellen van palen als anderszins te zorgen dat genoemde huizen of heggen der tuinen niet worden benadeeld, dat de bewoners dier huizen zonder gevaar kunnen passeren en dat gemelden weg behoorlijk wordt onderhouden, alles buiten kosten van meergenoemden eigenaars der huizen.”. In 1882 acht de gemeenteraad het wenselijk dat de dam wordt verhard en in onderhoud wordt genomen bij de gemeente. De eigenaren worden verzocht daarin een bijdrage te leveren. De concept-overeenkomst daarvoor wordt in april 1883 in B&W aan de orde gesteld en goedgekeurd. Dat leidt nog tot een kleine aanvaring tussen burgemeester en de twee wethouders. De burgemeester heeft het stuk niet gelezen en wil het daarom niet behandelen. Maar de wethouders verlangen “omvraag”(stemming), en zo besluiten B&W met twee tegen één stem tot verharding van de Hooisteeg. In dezelfde maand nog dragen de danmalige eigenaren Jos van Bavel en de weduwe van G. van Loon hun dam in eigendom en beheer over aan de gemeente Waalwijk. Ook wordt de gevraagde bijdrage geleverd: de eigenaren betalen elk fl. 50 en het Waterschap de Buitenpolder fl. 250. De kosten van aanleg bedragen in totaal fl. 710,10. De raad besluit de dam met nieuwe keien te verharden tot een breedte van 3 m en voor de huizen een stoep van klinkers aan te leggen. In 1911 wordt door de gemeenteraad formeel de naam “Hooisteeg” aan de dam gegeven. Die naam werd al langer gebezigd, getuige de “Legger van Wegen”, die het in 1878 al “het Hooisteegje” noemde. Er is nog een andere, eigenlijk heel logische, naam

voor de Hooisteeg gebruikt. Herman Bergmans, oud- bewoner van de Hooisteeg vertelde dat er ooit een bordje met de naam “Kerkstraat” heeft gehangen, dat is weggehaald om in de huidige Kerkstraat gebruikt te worden. In eerste instantie leek het een sterk verhaal, misschien wel zo’n echte Waalwijkse schoenmakersgrap. Maar in de rapportage van de Gezondheidscommissie uit 1905 stond de plattegrond vanat een “vijf woningen aan de Kerkstraat”, die tennoorden van de Grotestraat zouden staan en die nergens thuis te brengen waren. Door Herman op een idee gebracht, bleek na vergelijking dat de huisnummering en de plattegrond van 1933 de huisjes aan de oostkant van de Hooisteeg precies overeenkwamen met die gegevens uit het gezondheidsrapport! Er moet dus iets van het verhaal kloppen. Blijft het verwonderlijk dat de huisjes van Wagemakers (locatie Bwaalwijk, 02) volgens diezelfde rapportage óók aan de Kerkstraat lagen, die toen overigens nog Kerkpad heette. Twee Kerkstraten dus in Waalwijk; het kan niet op. De Hooisteeg is mogelijk in de volksmond ook “Zilvermijn” genoemd. Die naam staat op pagina 177 in het boek “Rooien Bart”, een lezenswaardig relaas over het wervaren van een jongen die in Waalwijk actief deelneemt aan de opkomst van het socialisme rond 1900, geschreven door J.W. van Heesbeen. De familie van Bart is op zeker moment verhuisd van Baardwijk naar Waalwijk en Bart loopt dan vanaf de Zilvermijn naar zijn werk bij Van Schijndel in de huidige Stationsstraat. Van Heesbeen heeft in zijn boek steeds correcte en bestaande plaatsaanduidingen gebruikt, dus waarom zou deze verzonnen zijn? Als de naam Zilvermijn werkelijk gebruikt is (die is overigens nergens tijdens het onderzoek gevonden), heeft dat zeker te maken met het feit dat Maria van der Silver er een van de vroegere eigenaren van de dam was die naderhand Hooisteeg is geworden. Tegenwoordig is de Hooisteeg de enige weg in het Waalwijkse centrum die de benaming “steeg” heeft gehouden. Dat in tegenstelling tot een aantal andere stegen, die “opgeschaald” zijn naar “straat”.

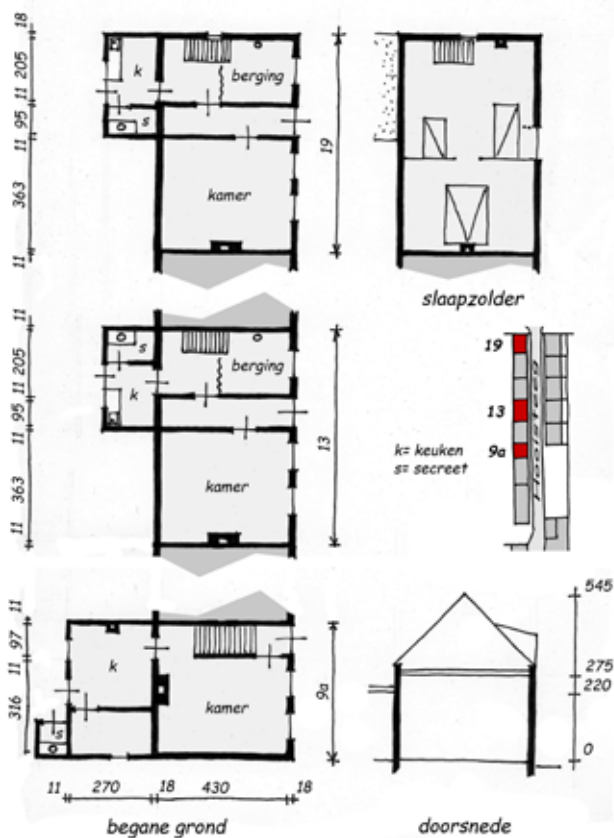

De westkant van de Hooisteeg, gezien vanaf de Winterdijk. De voorste woning, nr. 19, is in 1964 al dichtgeplankt. De damwoningen achteraan, in het pand aan de Grotestraat, zijn dan al lang verdwenen en in 1932 vervangen door een dubbele woning met plat dak. Daarvóór, met het hogere zadeldak, staat de werkplaats die eerder ook een smidse en koetshuis herbergde. Goed te zien is het stoepje voor de huisjes en de oprit naar de Winterdijk met daartussen het keermuurtje.

jaar later wordt het rijtje naar het zuiden uitgebreid met een dubbele woning, voor een deel op de dan gesloopte locatie Aw 48. In 1960 wordt een van de oudere huisjes als een bouwval geregistreerd. Naar aanleiding van een aantal gebreken, zoals grote vochtigheid, slecht dak, onbruikbare indeling, te kleine buitenruimte, slechte bezonning en onderhoudstoestand worden een drietal van de woningen (toen nog bewoond) in 1962 onbewoonbaar verklaard. In 1965 wordt de gemeente eigenaar, waarna in 1966 slooping plaatsheeft.

Aw 50:

In 1832 was het perceel waarop later deze vijf huisjes gebouwd werden, een tuin achter de woning van Cornelis de Kort cs. Het perceel wordt verkocht aan Cornelis Johannes Pullens, kastelijn te Waalwijk. Het geheel wordt daarna verkocht aan Josephus van Bavel, bakker te Waalwijk. Zijn huis en bakkerij grenzen aan de Grotestraat. In 1879 laat hij achter in zijn tuin drie woningen aan de (dan formeel nog niet openbare) dam bouwen. Het zijn de drie noordelijkste huisjes, waar aan

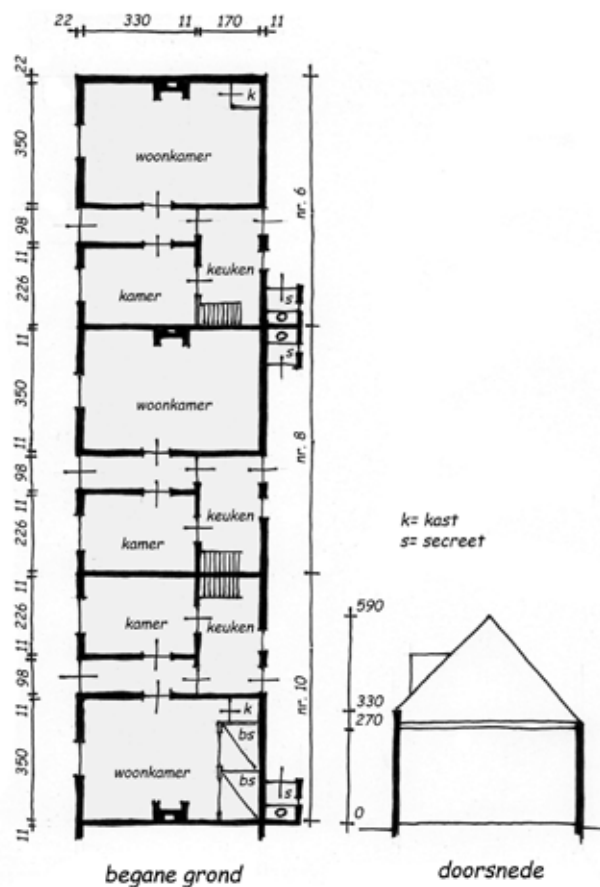

Hooisteeg westzijde 9a, 13 en 19

situatie in 1962

locatie Aw 49

de zuidkant enkele secreten zijn aangebouwd. Twee jaar later wordt het rijtje gecompleteerd tot de vijf werkmanswoningen die er nu nog staan. In 1902 gaan ze bij legaat over naar Gerardus Dingeman van Bavel, banketbakker. Die verkoopt ze in 1924 aan Cornelis Jacobus Johannes Marks, koperslager te Waalwijk. Deze Cornelis Marks had in Waalwijk veel damwoningen in eigendom. Later wordt zijn weduwe Maria de Kroon cs eigenaresse. Zoals vele damwoningen, worden in 1962 ook deze huisjes onbewoonbaar verklaard. Ze zijn vochtig, de vloeren zijn slecht evenals dak, goten, ramen en deuren. De wc's zijn buiten gelegen en de woningen ontvangen weinig zon. Ze worden door de gemeente Waalwijk gekocht. De bewoners vertrekken in de loop van de tijd, op schoenmaker Bergmans na. Die heeft op zeker moment het hele rijtje in gebruik als woon- en werkruimte. In 2004 is de omgeving van de huisjes onderwerp geweest van een archeologisch proefproject, in opdracht van de gemeente Waalwijk uitgevoerd door BAAC bv. Hoewel het

Hooisteeg oostzijde 6, 8 en 10

situatie 1962

locatie Aw 50

onderzoek zich niet richtte op de huisjes, blijkt uit de foto van een opgravingsleuf dat de huisjes een gemetselde fundering op staal hadden, die zich in drie maal twee lagen verjongde tot de muurdikte. Op die foto kon geen trasraam worden waargenomen. Op 5 april 2005 zijn de pandjes aangewezen als Rijksmonument nummer 521873. De redengende omschrijving is als volgt:

Inleiding:

Rijtje ARBEIDERSWONINGEN, plaatselijk 'damwoningen' genoemd, gebouwd voor de huisvesting van arbeiders en schoenmakers. De huizen staan op de oorspronkelijke achterterreinen van de fabrikantenvilla's aan de Grotestraat, aan de Hooisteeg die tussen Grotestraat en Winterdijk loopt, oplopend in hoogte naar de Winterdijk toe.

Omschrijving:

Rij éénlaags woningen, op een rechthoekige plattegrond onder doorlopend zadeldak waarvan de nok evenwijdig aan de steeg loopt. De huizen zijn uitgevoerd in handgevormde baksteen met een tandlijst en een gepleisterde plint aan de voor-

zijde, het dak is gedekt met oud-Hollandse pannen. Elke woning is drie traveeën breed en heeft een opgeklapte deur met aan weerszijden getoogd zesruits schuifraam. Boven de deuren is in het dakvlak een houten dakkapel met dubbel raam en plat dak geplaatst. De kopse gevel van Hooisteeg 10 is gepleisterd en heeft een vierruitsraam in de top. De achtergevel heeft verschillende dichtgezette raamen deuropeningen.

Waardering:

De huizen zijn van algemeen belang. De huizen zijn van cultuurhistorisch belang als bijzondere uitdrukking van een sociaal-economische en typologische ontwikkeling waarbij de groepsgewijze huisvesting van arbeiders in de onmiddellijke nabijheid van de fabriek steeds belangrijker werd. De huizen zijn een inmiddels uiterst zeldzaam voorbeeld van het bouwtype.”

De gerestaureerde oostkant van de Hooisteeg anno 2010. Het karakter van een steeg is na sloop van de westkant wel geheel verdwenen.

De woningen van locatie Aw 50 zijn gerestaureerd en nu in gebruik als werkplaats en verkooppunt van kunstnijverheidproducten.

Aw 51:

De perceelshistorie is dezelfde als van Aw 50, tot 1878 wanneer Johannes van Bavel een damwoning afsplitst van zijn huis aan de Grotestraat. Ook die wordt in 1902 weer eigendom van zijn opvolger Gerardus Dingeman van Bavel en in 1925 gekocht door de koperslager Marks. Die trekt in 1925 de damwoning weer bij het moederpand. Zijn weduwe verkoopt in 1949 het pand door aan de Waalwijkse koopman Petrus Josephus Klerkx, waarna in 1953 Cornelis Petrus van Eeten de volgende eigenaar wordt. De bouwmassa van deze damwoning is anno 2011 nog aanwezig.

In de Hooisteeg.

Na de invoering van de woningwet zijn er in de Hooisteeg nog diverse woningen gebouwd. Ze dateren van de jaren '20 van de vorige eeuw; één is van de jaren '60. Deze zijn niet in dit locatieoverzicht opgenomen. Verder ontstonden er in de loop van de 20e eeuw een paar kleine bedrijven, zoals dat van Piet Somers die een autoherstelplaats had (hierbij zijn advertentie in de Echo van het Zuiden van 1 januari 1929), de internationaal bekende maatschoenmakerij

Een gelukkig en voorspoedig
Nieuwjaar aan vrienden, begun-
stigers en kennissen.
PIET SOMERS,
Herstelplaats voor Auto's.
Hooisteeg.

van de familie Bergmans en de timmerwinkel van Mahieu en Van Hilst. Met zoveel mensen dicht opeen wonen, gaf naast soms problemen een gevoel van saamhorigheid dat tot uitdrukking kwam als er iets gevierd kon worden. Zo vertelt Herman

Bergmans, een oud-bewoner en lid van een muzikale schoenmakersfamilie, dat er bij feestelijke gelegenheden kaarsvet op de bestrating werd gesnipperd, zodat die gladder werd en er dan goed op gedanst kon worden. Er zijn over Waalwijk nogal wat vermeldingen van schoorsteenbranden te vinden. De brand in de Hooisteeg, waar de Echo van het Zuiden op 18 januari 1939 verslag van doet, is van een heel andere orde.

VIJFJARIG KINDJE VEROOR- ZAAKT BRAND.

De woning van de fam. E. in de Hooisteeg, stond Maandag eenzaam en verlaten. Niemand was thuis, maar de deur was open. Een vijfjarig dochtertje van de fam. van B. maakte van deze gelegenheid gebruik om eens een kijkje in het huis te gaan nemen. Wat de kleine precies bezielde heeft, weet men niet, maar in ieder geval nam zij een kan petroleum en goot den inhoud daarvan over de brandende kachel. De kachel brandde nu van binnen en van buiten, maar ook het vloerkleed en een schoorsteenkleedje vatte vlam. Mej. v. E. was inmiddels thuisgekomen en op haar hulpgeroep kwam de timmerman M. aansnellen, die met emmers water het vuur wist te blussen.

De advertentie en krantenbericht komen uit de Echo van het Zuiden van resp. 1 januari 1929 en 18 januari 1939.

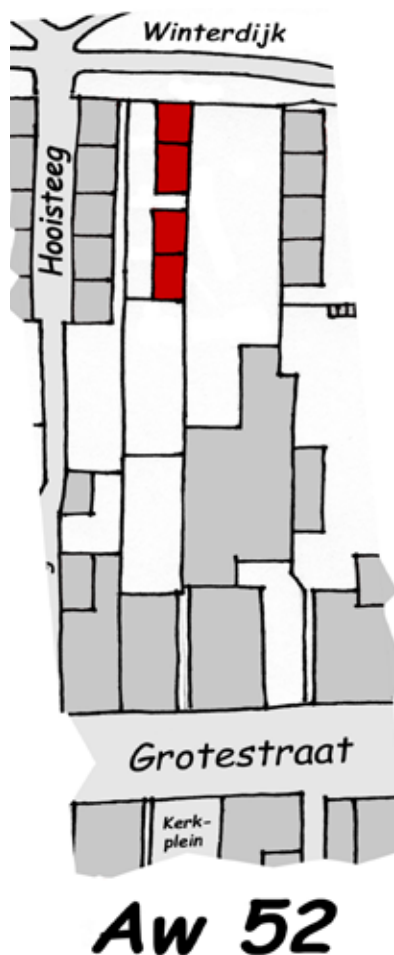
De familie Bergmans heeft in de Hooisteeg feesten opgeluisterd met hun muziek.

Aw 52: vier damwoningen.

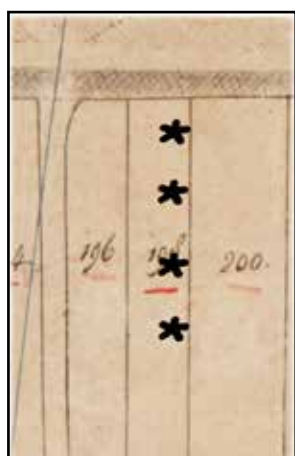
Situatie: Winterdijk, direct oostelijk van de woningen aan de Hooisteeg. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1961 à 1964.

Beschrijving: In 1832 is perceel C 198 een tuin achter het woonhuis aan de Grotestraat, toebehorend aan Antonie Janse Vermeulen, doctor te Waalwijk. In 1866 verkoopt hij huis en tuin aan Hendrik Werther te Waalwijk, die ze weer doorverkoopst aan Johannes Baptista Bondier, een Waalwijkse apotheker. De volgende eigenaar is Pieter Cornelis van Loon, vleeschhouwer te Waalwijk.

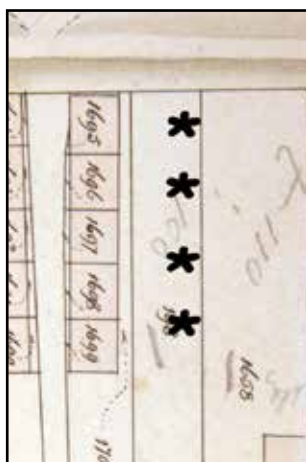
In 1857 verkoopt die het geheel aan Joseph Cohensius die in Waalwijk het beroep van koopman uitoefent. Wanneer Joseph overleden is, bouwt zijn weduwe Catho Haagens, die in het pand aan de Grotestraat een winkel drijft, in de tuin vier woningen. Het is dan 1892 en de vier woningen worden in twee blokjes van twee gebouwd. De woningen stonden tegen de oostzijde van het

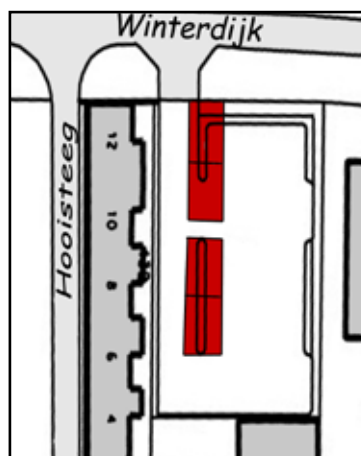
Aw 52

1832

1886

2011

perceel. Op het oostelijk aangrenzende perceel lagen de schietbanen van de handboogschutterij “Koninklijke Oranje Doelen”, zodat aangenomen mag worden dat deze huisjes via een eigen dam aan de westzijde op de Winterdijk ontsloten waren. In 1917 wordt Gerard Mathieu Verkade, koopman te Waalwijk, de volgende eigenaar. In 1933 verkoopt zijn weduwe Petronella Zijlmans, die teruggegaan is naar hun oorspronkelijke woonplaats Nijmegen, de huisjes aan de

“NV Alexander V” uit Rotterdam (waarschijnlijk een NV van Hijman Cohensius). Uit een interview met Herman Bergmans, oudschoenmaker uit de Hooisteeg, kwam naar voren dat tussen de twee woningblokjes een gemetseld huisje voor de waterpomp was gebouwd. In 1939 koopt Johannes Nicolaas Bernardus Hendrikus Boers, restaurateur en hotelhouder te Waalwijk, de vier werkmanswoningen. Hij is dan eigenaar

van het hotel- restaurant “De Twee Kolommen” aan de Grotestraat en breidt dat uit met een kegelbaan, nieuwe bioscoop/ theaterzaal en een tennisbaan. Voor de laatste is de ruimte die de vier huisjes innemen nodig. Ze worden nog datzelfde jaar gesloopt. Er druppelt daarna nog

Tussen de lantaarnpaal en huisjes Aw 50 stonden de woningen van Aw 52, anno 2011 is dit een parkeerterrein.

steeds zweet, maar niet meer van zwoegende schoenmakers. En de kinderen uit de Hooisteg en Leeuwenkuil kunnen er soms een centje bijverdienen als ballenjongen.

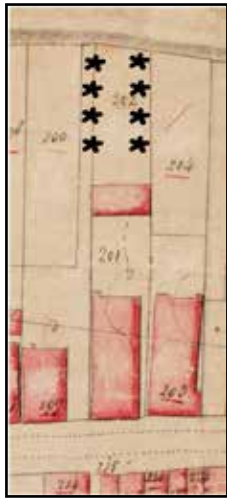
In 1945 kwamen de kinderen van de kleuterschool op de tennisbaan bijeen. Ze houden een bord vast, waarop stond: “Hartelijk dank aan den Heer en Mevrouw Boers!!” Die dank was voor het feit, dat de bioscoop van Boers (Muis Sacrum) als noodlokaal gebruikt was mogen worden tijdens de inkwartiering van militairen in de kleuterschool. De vroegere bewoners van de huisjes die hier aan de linkerkant woonden, zullen zich in 1939 waarschijnlijk minder dankbaar hebben gevoeld.

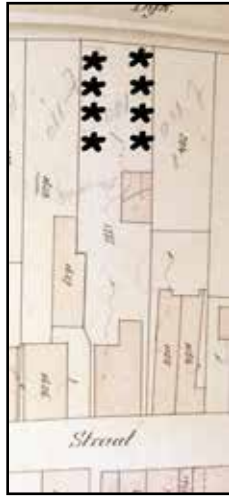

Aw 53: acht damwoningen in de Wijnstraat (Leeuwenkuil)

Situatie: Winterdijk, voorheen nrs. 33 à 37, achter Grotestraat 281. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1911 à 1918.

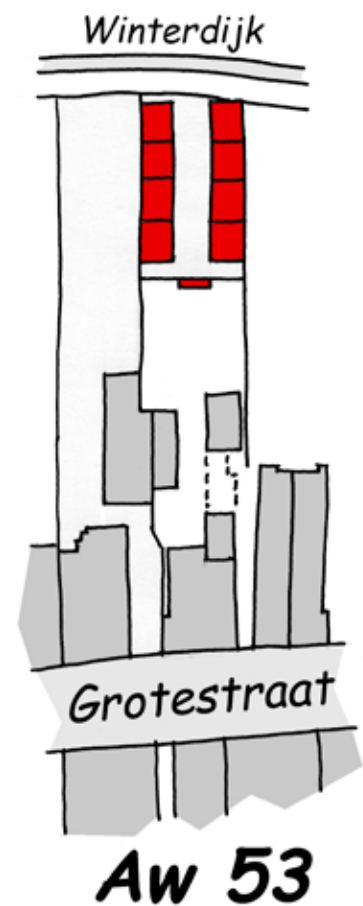
1832

1886

2011

Aw 53

Beschrijving: In 1832 is er op de percelen C 201 en 202 sprake van een woonhuis met schuur en erf aan de Grotestraat, met ten noorden daarvan een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Laurens van Heijst, koopman te Waalwijk, is de eigenaar. Cornelis Drossaers, dokter te Kuilenburg (Culemborg), later te Waalwijk, wordt de volgende eigenaar. Achter in de tuin, tegen de Winterdijk aan, verrijst dan een "(thee)koepel". In 1873 koopt de Waalwijkse looier Cornelis van der Heijden

het geheel. In 1874 gaat bij de boedelverdeling het eigendom over naar Adrianus Cornelis Zijlmans, graanhandelaar te Waalwijk. Die verkoopt het meteen door aan de Waalwijkse looier Adrianus Josephus van Dongen. In 1877 brengt die veranderingen aan. Hij sloopt de koepel en bouwt in de tuin een kolenpakhuis en een looierij. In 1887 koopt Franciscus Wilhelmus van Liempt, gemeentesecretaris van Waalwijk, het perceel met de opstallen op een veiling. Ook hij gaat er

nieuwe zaken realiseren. Hij krijgt van het Waterschap de Binnenvlakte van Waalwijk (waarvan hij de secretaris-penningmeester is) toestemming om in de teen van de Winterdijk een fundering te graven. In 1888 bouwt hij de acht werkmanswoningen in een voor Waalwijk bijzondere hofvorm aan de Winterdijk. Hij noemt dat de "Wijnstraat"; een verwijzing naar **T. Schoofs maakte dit schilderij van de Leeuwenkuil, geïnspireerd door de foto uit 1955 die in het GAW bekend is onder nr. 10096. Gezicht vanaf de Winterdijk. Links en rechts vier huizen met achter in de dam vier privaten.**

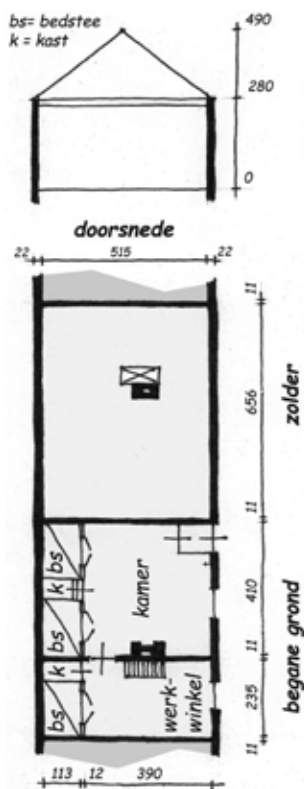
F.W. van Liempt, gemeentesecretaris met vele kwaliteiten en andere functies in het Waalwijkse. Ook de stichter van de "Wijnstraat" en het huisje van locatie Aw 55. een van zijn nevenactiviteiten, namelijk die van wijn-

handelaar. Het dammetje wordt aan de zuidkant afgesloten met vier privaten. Volgens de overlevering zijn de huisjes gebouwd met de stenen van

— Zondagavond werd P. v. E. voor zijne woning in de Wijnstraat door zijn buurman Sch., nadat een kleine woordenwisseling had plaats gehad, met een mes in den rug gestoken; gelukkig was de verwonding nieternstig. Door de politie is procesverbaal opgemaakt.

Ook in de Wijnstraat was het wel eens homeles, getuige dit bericht in de Echo van het Zuiden van 21 juli 1926.

het afgebroken kolenpakhuis en looierij die op het perceel stonden. Hoewel dit "hofje" ook wel een dam wordt genoemd liep de oorspronkelijke dam van de Grotestraat naar de Winterdijk aan de

Wijnstraat, later Leeuwenkuil
situatie 1954

westkant van het perceel; zie de ontwikkelingschets bij locatie Aw 54, jaartal 1832. Het was een van de dammen die in 1872 op de nominatie heeft gestaan om een openbaar karakter te krijgen. De werkmanswoningen worden in de loop der tijd voorzien van waterleiding en elektriciteit, die vanaf het huis aan de Grotestraat worden aangevoerd. De put die het water uit het hofje opvangt wordt via een lange rioleringsbuis met enkele inspectieputten aangesloten op de riolering in de Grotestraat. Na het overl

Het einde van de Wijnstraat in 1964. Het hoge gebouw links is de toneeltoren van het toenmalige theater Musis Sacrum.

den van Franciscus wordt het onroerend goed in 1926 gekocht door twee van zijn kinderen. De vrijgezelle Johanna Catharina, die in het huis blijft wonen, moeder verzorgt en de wijnhandel drijft, en Adrianus Johannes Josephus, notaris te Gilze. De volgende eigenaar wordt in 1949 de kleinzoon van Fransiscus, Andreas Hubertus, die de wijnhandel voortzet. In de volksmond is de Wijnstraat rond 1940 "Leeuwenkuil" gaan heten. Dat heeft waarschijnlijk te maken met een familie de Leeuw die daar toen kwam wonen en er op een of andere manier "naam" maakte. In 1954 worden de huisjes onbewoonbaar verklaard. Op dat moment is één ervan in gebruik als berging. De buurman heeft er een eigen privaat in gemaakt, waarbij de faecalien in een emmer worden opgevangen. In de zeven woningen wonen dan nog 28 personen. Het grootste gezin bestaat uit 6 personen. De redenen voor onbewoonbaarverklaring zijn: vochtigheid, één uitpandig privaat voor elke twee gezinnen, geen open erf, open goot als afvoer, primitieve indeling, open zolder als slaapgelegenheid, eenzijdige bezonning, degraderende ligging (damwoning) en het ontbreken van een keuken. Sloop geschiedt in 1964, wanneer de laatste bewoners elders huisvesting hebben gekregen.

Aw 54: één damwoning.

Situatie: Grotestraat, achter huidig nr. 281a.

Kadastraal bekend: sectie C, nr. 717.

Aw 55: één damwoning.

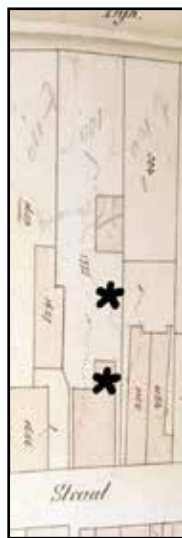
Situatie: Grotestraat voormalig nr. 281a, voor-

heen achter in nr. 281 oostzijde. Kadastraal

bekend: sectie C, nr. 1910.

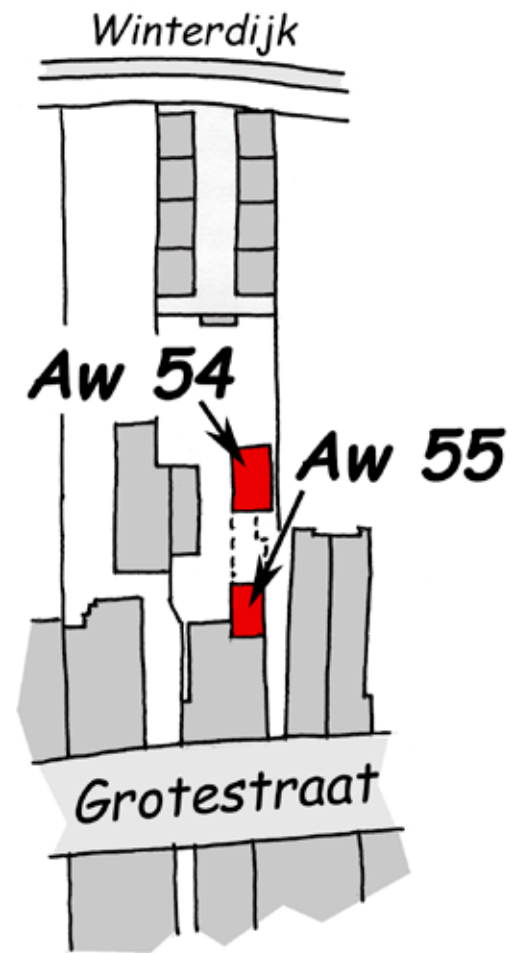
1832

1886

2011

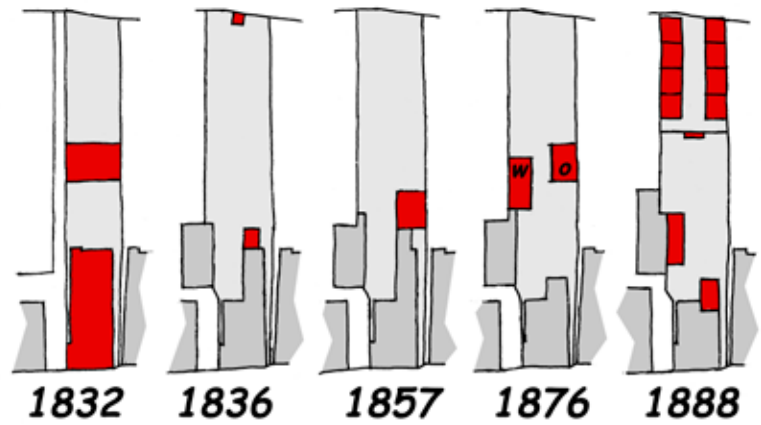

De Grotestraat rond 1933 in oostelijke richting gezien. Links hotel “De Twee Kolommen”, dan het pand van gemeentesecretaris Van Liempt. Voorbij de markies (die de etalage van de wijnhandel tegen de zon beschermdde, want de lindebomen die dat vroeger deden zijn hier gekapt) was de dam waaraan de woningen Aw 54 en 55 lagen.

Beschrijving: Aw 54

In 1832 is er op de percelen C 201 en 202 sprake van een woonhuis met schuur en erf aan de Grotestraat, met ten noorden daarvan een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Laurens van Heijst, koopman te Waalwijk, is de eigenaar. Cornelis Drossaers, dokter te Kuilenburg (Culemborg), later te Waalwijk, wordt de volgende eigenaar. Hij laat het huis deels, en de schuur helemaal slopen. Joseph Hartog, een Leidenaar, koopt het geheel daarna en bouwt rond 1850 een damhuis (Aw 55) achter aan het huis aan de Gro-

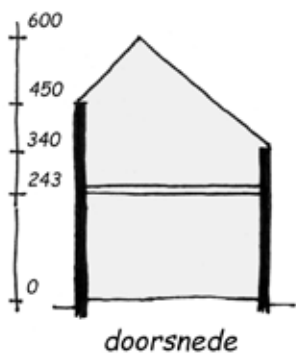
1832 1836 1857 1876 1888
 1832: huis, schuur, 1836: ged. sloop en uitbr huis, bouw koepel, 1857: bouw damwoning, 1876: sloop damwoning en ged. huis, bouw kolenpakhuis (w) en looierij (o), 1888: sloop kolenpakhuis en looierij, bouw 1 + 8 damhuisjes en schuur

ontwikkeling locatie Aw 53, 54 en 55

Aw 55:

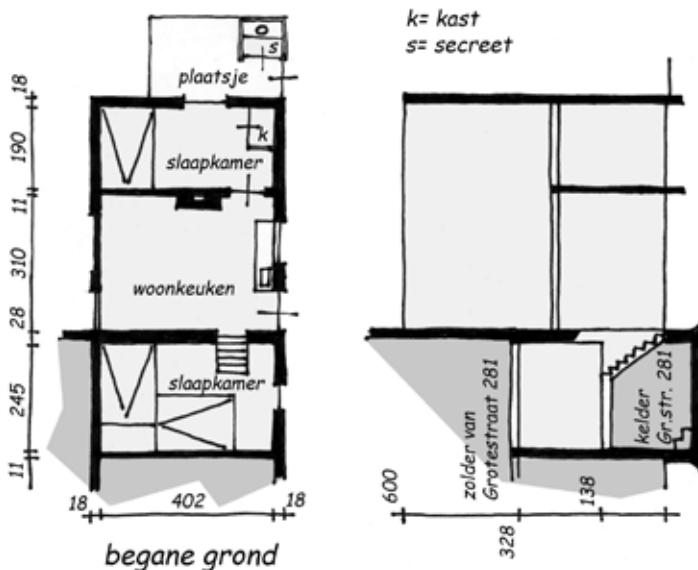
De perceelshistorie die met Aw 54 begon, loopt hier door. In 1873 koopt de Waalwijkse looier Cornelis van der Heijden de eigendommen van Van Heijst. In 1874 gaat bij boedelverdeling het eigendom over naar Adrianus Cornelis Zijlmans, graanhandelaar te Waalwijk. Hij verkoopt het meteen door aan Adrianus Josephus van Dongen, looier te Waalwijk. In 1877 sloopt die de koepel die tegen de Winterdijk staat en bouwt in de tuin een kolenpakhuis en een looierij. In 1887 koopt Franciscus Wilhelmus van Liempt, de gemeentesecretaris van Waalwijk, het perceel met de opstallen op een veiling. In 1888 splitst hij een damwoning af aan de oostkant van het huis aan de Grotestraat.

Deze wordt na bijna 70 jaren dienst in 1957 onbewoonbaar verklaard. Er woont dan nog een gezin met twee kinderen. De redenen voor onbewoonbaarverklaring waren: degraderende ligging, slechte bezonning, geen keuken, slechte en onvoldoende slaapegelegenheid, vochtigheid, geen bruikbare toiletgelegenheid, geen ingangsportaal en te geringe oppervlakte der vertrekken. Het damhuisje wordt nog in hetzelfde jaar, tegelijk met het moederpand aan de Grotestraat, gesloopt om plaats te maken voor een dubbel winkel- woonhuis.

doorsnede

Aw 55

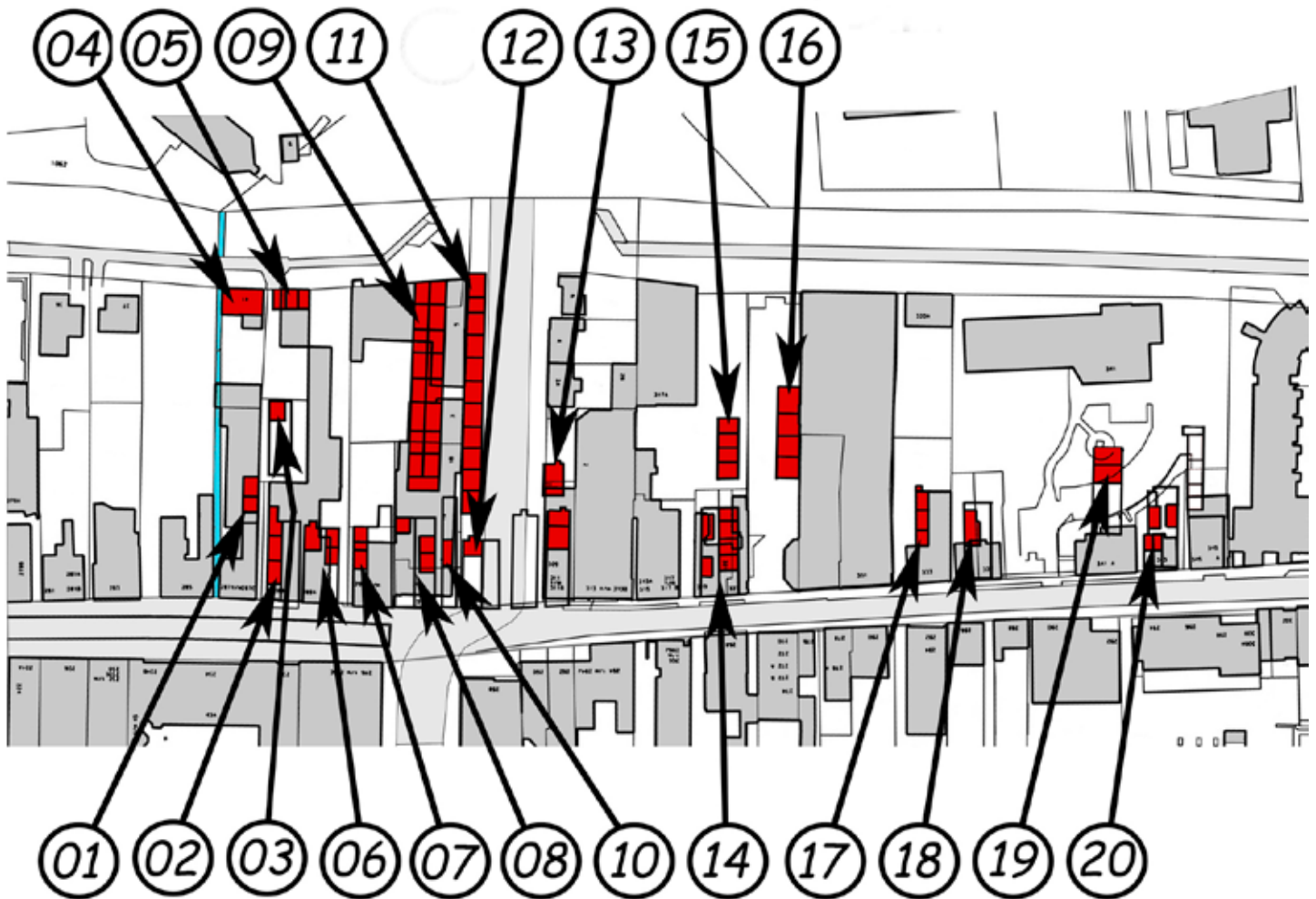

begane grond

Grotestraat 281a situatie in 1957

testraat. In 1856 gaat de volgende eigenaar dat als pakhuis in gebruik nemen. Deze Pieter van Dordmund, koopman uit Loon op Zand, verkoopt huis, erf en tuin in 1862 door aan Louwerentius Gosewinus van Heyst, doctor te Waalwijk, die de voormalige damwoning sloopt.

Gebied A oost (Ao)

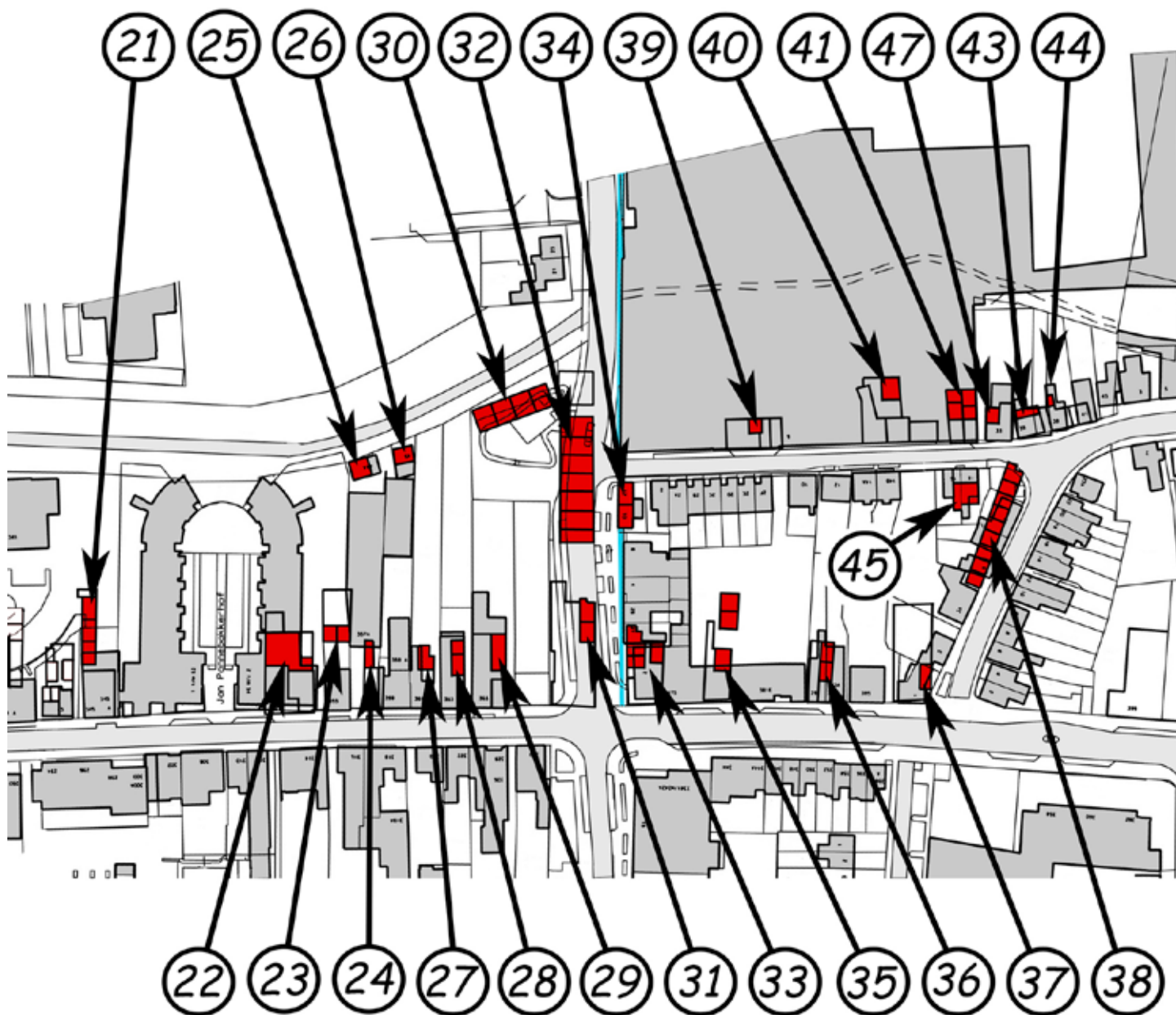

Grotestraat- noordoostzijde inclusief Winterdijk, Hertog Janstraat, Groenstraat, Nieuwstraat en Hoekeinde, lopend van de Pastoors- of Kloosterheul tot de grens met de voormalige gemeente Baardwijk.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit gebied:

Ao 01: In 1869 maakt Franciscus van Riel twee damwoningen in zijn huis aan de Grotestraat. Een daarvan verdwijnt in 1886 bij een verbouwing. De andere wordt in 1896 verbouwd tot pakhuis.

Ao 02: In 1878 splitsen Jan en Adrianus Nieuwenhuijsen hun pand aan de Grotestraat op in vijf woningen, waarvan drie damwoningen. In 1896 worden ze gesloopt en op hun plaats wordt een nieuw Waalwijks postkantoor gebouwd

Ao 03: Jan en Adrianus Nieuwenhuisen stichten hier rond 1835 een grote schuur met daarin een woning. Rond 1895 worden die afgebroken.

Ao 04: In 1870 bouwt Franciscus van Riel hier een looierij, die in 1934 wordt verbouwd tot boerderij. De agrarische functie is inmiddels verval- len en het pand is nog in gebruik als woning.

Ao 05: In 1878 verbouwen Jan en Adrianus Nieuwenhuisen een in 1832 al bestaand huis aan de dijk tot drie huisjes. In 1896 worden die gesloopt voor de bouw van een looierij.

Ao 06: in 1878 splitst Johannes van Dijck 3 damwoningen van zijn huis af. Na een verbou- wing in 1887 verval- t er daarvan een. In 1907 wordt het geheel gesloopt voor de nieuwbouw van het post- en telegraafkantoor.

Ao 07: Gerardus Meijsen splitst in 1878 van zijn huis twee damwoningen af. Die twee worden in 1896 verenigd en in 1901 worden er twee bijge-

bouwd. Door samentrekking in 1903 blijven er nog twee over. Die worden aan het einde van de tweede wereldoorlog verwoest en niet meer opgebouwd.

Ao 08: In 1878 splitst Johannes van Well zijn bestaande huis aan de Grotestraat in een linker- en een rechterwoning. Tegelijkertijd worden van de linker één, en van de rechter twee damwoningen afgesplitst. In 1911 worden de damwoningen, na enkele malen van eigenaar te zijn gewisseld, weer samengevoegd met de linker-, respectievelijk de rechterwoning. In 1945 verwoest een V-1 de woningen.

Ao 09: Al in 1832 staat hier een woning in de tuin achter Ao 08. In 1865 maakt Johannes van Well daar drie huisjes van. Vervolgens bouwt hij in 1868 12 huisjes ten noorden daarvan, in 1871 gevolgd door 5 woningen ten zuiden aangebouwd waarvoor de drie eerder gebouwde huisjes worden gesloopt. Na diverse eigendoms-overdrachten en gedeeltelijke nieuwbouw met 4 huizen aan de Winterdijk worden de woningen vanaf 1925 gesloopt voor de bouw, cq uitbreiding van een daar dan gevestigde fabriek. Het hele complex valt in 1945 ten prooi aan verwoesting door een V-1.

Ao 10: Aan een bestaande woning aan de Grotestraat wordt in 1878 door Jacobus Marks aan de achterzijde een damwoning gebouwd. Na enkele wisselingen van eigenaar wordt in 1911 de damwoning samengevoegd met het moederpand, dat in 1945 ook door de inslag van een V-1 wordt verwoest.

Ao 11: In 1873 sticht Johannes van Dijck hier een rijtje van 4 woningen en breidt het rijtje in 1882 uit met zeven woningen. In 1899 komen daar nog eens twee huisjes bij. Na verschillende eigenaren te hebben gehad en een forse renovatie worden negen van deze woningen verwoest door de een V-1. De vier overblijvende woningen worden in 1960 gesloopt voor aanleg van de Hertog Janstraat.

Ao 12: In 1878 deelt Johannes van Dijck zijn huis in twee woningen aan de Grotestraat. Van de westelijke splitst hij een damwoning af. In 1899 worden ze gesloopt voor nieuwbouw.

Ao 13: Jan Verwiel maakt in 1878 in het achterste deel zijn huis aan de Grotestraat twee damwoningen. In 1889 bouwt hij nog een vrijstaande damwoning in de tuin daarachter. De woningen zijn door de inslag van een V-1 in 1945 geruïneerd en worden gesloopt.

Ao 14: In 1878 deelt Jan Staal zijn huis aan de Grotestraat in tweeën en splitst daar zes damwoningen van af. In 1910 wordt het geheel gesloopt.

Ao 15: Jan Staal bouwt in 1863 vier damwoningen achter zijn huis. In 1911 worden ze gesloopt.

Ao 16: Andries Zijlmans sticht in 1878 drie woningen in een schuur achter zijn huis aan de Grotestraat, twee jaar later gevolgd door de uitbreiding met nog een huisje. In 1912 wordt de bewoning gestaakt en worden de panden gebruikt als werkplaats. Nadien zijn ze gesloopt.

Ao 17: In 1878 splitst Jan Koolen drie damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1895 worden er twee weer bij het moederpand gevoegd, in 1899 gevolgd door de derde. De bouwmassa van het noordelijke deel ervan is nog bestaand en bewoond.

Ao 18: In 1878 splitsen Adrianus en Petronella van Lieshout van hun huis een damwoning af. In 1895 wordt die weer samengevoegd met het moederpand.

Ao 19: In 1877 herbouwt Judocus Timmermans een bestaand huis tot twee damwoningen en een stal. In 1901 wordt dat geheel afgebroken.

Ao 20: Johanna Klijberg splitst van haar woning in 1878 drie damwoningen af. In 1893 worden die weer bij het moederpand getrokken. Daarna, in 1909, wordt er opnieuw een damwo-

ning gemaakt, tot in 1938 alles wordt gesloopt voor de bouw van een nieuwe conciërgewoning.

Ao 21: Johannes Leijtens bouwt in 1895 drie huisjes in zijn tuin. Een ervan komt in de loop van de jaren tot verval; de andere twee worden in 1956 gesloopt.

Ao 22: Waarschijnlijk in 1926 maakt Arnoldus van Hulten een damwoning in het pand dat hier staat. In 1985 wordt het geheel gesloopt.

Ao 23: In 1874 maakt Johannes van Ree van een bestaande schuur twee woningen. Ze worden tot rond 1960 bewoond en zijn daarna als werkplaats gebruikt. Die wordt in 1963 gesloopt.

Ao 24: Johannes van Loon verandert in 1894 de aanbouw achter zijn woning in een damwoning. In 1925 wordt die weer bij het moederpand getrokken.

Ao 25: Theodorus Festen en Josephus Keetels bouwen in 1922 een huisje aan de Winterdijk. Het is nog bestaand.

Ao 26: Johannes van Loon bouwt in 1888 een huisje aan de Winterdijk. Het is nog bestaand.

Ao 27: in 1879 splitst Martina van der Sanden een damwoning af van haar huis aan de Grotestraat. Rond 1960 is de woning opgeheven.

Ao 28: Henricus Meulkens splitst in 1878 twee damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1922 wordt er één weer gevoegd bij het moederpand. De overblijvende damwoning volgt rond 1960.

Ao 29: in 1878 splitst Johannes Timmermans van zijn woning aan de Grotestraat een damhuisje af. In 1920 wordt het weer met het "moederpand" samengevoegd, dat in 1926 wordt gesloopt.

Ao 30: Adriaan Verhoeven bouwt in 1889 acht huisjes aan de Winterdijk. In 1935 en in 1960 vindt "ontdubbeling" plaats, waarna er vier huisjes resteren. In 1969 worden ze gesloopt.

Ao 31: in 1886 splitst Adriaan Verhoeven twee huisjes aan de Groenstraat af van zijn pand dat op de hoek Grotestraat/ Groenstraat staat. In 1970 wordt de bewoning gestaakt en rond 1990 worden ze samen met het moederpand gesloopt.

Ao 32: in 1881 bouwt Adriaan Verhoeven zes huisjes aan de Groensteeg op de plaats van een stal, en bouwt er in 1903 nog een kleiner huisje aan de zuidkant bij. In 1965 wordt de bewoning gestaakt waarna in 1990 sloop volgt.

Ao 33: In 1877 splitst Johannes de Haan twee woningen af aan de westzijde van het moederpand. In 1910 krijgen die andere afmetingen en wordt een derde damwoning aan de oostzijde afgesplitst. De westelijke woningen worden in 1931 tot één teruggebracht en die wordt vervolgens in 1965 tot drie garageboxen verbouwd. In 1979 wordt het geheel gesloopt.

Ao 34: In 1881 bouwt Lambertus de Haan hier een dubbele woning. Met enkele aanpassingen bestaat die in 2012 nog steeds.

Ao 35: In 1871 bouwt Cornelis van Ree twee vrijstaande damwoningen in de tuin van zijn huis aan de Grotestraat. Van het huis zelf splitst hij in 1878 een damwoning af. In 1931 worden de huisjes in de tuin aan de bewoning onttrokken en tegelijk wordt de afgesplitste woning weer bij het moederpand getrokken. Inmiddels is alles gesloopt.

Ao 36: De erven van Sebastiaan van der Staak splitsen in 1878 twee damwoningen af van hun huis aan de Grotestraat. In 1911 worden die gesloopt voor nieuwbouw van een dubbele woning.

Ao 37: In 1878 splitst Wilhelmus Timmermans een damwoning af van zijn woning aan de Grotestraat. Het geheel wordt in 1964 gesloopt voor nieuwbouw.

Ao 38: in 1871 splitst de "H. Geest armen van Waalwijk" een huis aan het Hoekeinde in negen kleine (armen)huisjes. In 1878 worden ze gesloopt voor een vijftal werkmanswoningen.

Ao 39: Gerardus Winkelhagen verbouwt in 1875 een bestaande woning tot drie huisjes en één damwoning. In 1896 wordt het geheel gesloopt.

Ao 40: Martinus van de Gelt bouwt in 1875 een damwoning achter zijn huizen aan de Nieuwstraat. In 1892 wordt het geheel gesloopt.

Ao 41: Johannes de Ruijter splitst in 1878 vier damwoningen af van zijn huis aan de Nieuwstraat. In 1895 worden ze gesloopt.

Ao 42: Johannes van Rijswijk splitst in 1878 een damwoning af van zijn huis aan de Nieuwstraat. In 1910 wordt die weer bij het moederpand getrokken.

Ao 43: "De Heilige Geest Armen" bouwen in 1878 een damwoning achter aan een huis aan de Nieuwstraat. In 1895 wordt het geheel gesloopt.

Ao 44: Pieter van der Geld splitst hier in 1878 een huis in drieën, waarbij er een kleine damwoning ontstaat. In 1895 wordt die, met het moederpand, gesloopt.

Ao 45: Maria van der Geld splitst in 1878 een damwoning af van haar huis aan de Nieuwstraat. In 1914 wordt die, samen met het moederpand, gesloopt voor de bouw van een dubbele woning.

Ao 01: twee damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat nr. 287. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 953 à 955.

Ao 02: drie damwoningen.

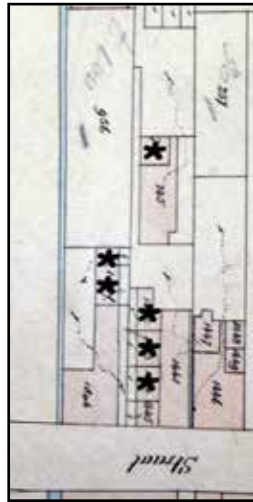
Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 289. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1442 à 1444.

Ao 03: één damwoning.

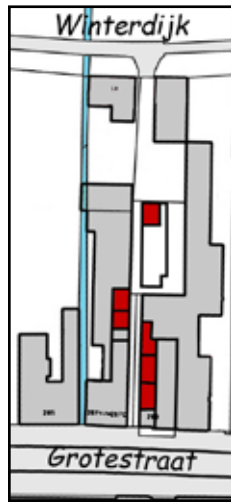
Situatie: Grotestraat, achter nr. 289. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 744.

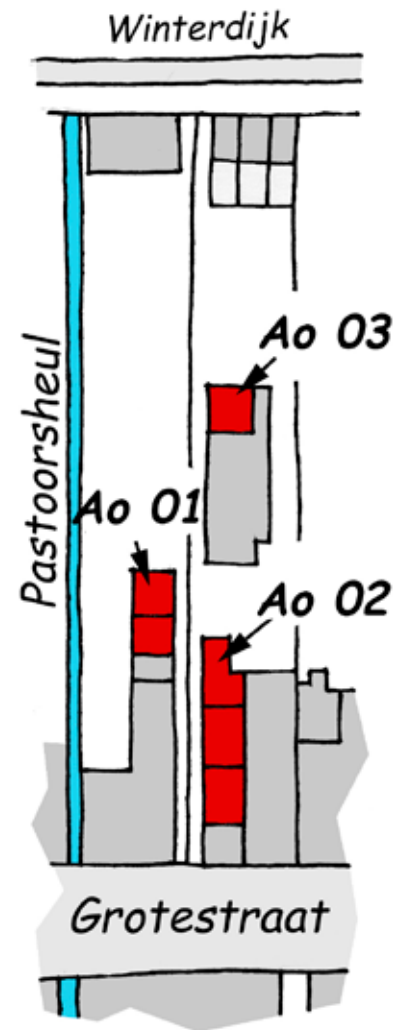
1832

1886

2011

Beschrijving: Ao 01: In 1832 staat hier een huis aan de Grotestraat, eigendom van Josina Jacoba Werther. Rond 1835 verkoopt zij het aan de Waalwijkse apotheker Fredericus Arnoldus Dominicus van der Kloeken, die het laat opbouwen. (Met “opbouwen” wordt waarschijnlijk bedoeld dat op het voorste deel van het pand een verdieping werd opgetrokken en een kap; waarvan de noklijn meestal evenwijdig aan de straat liep. Een ontwikkeling die bij veel huizen aan de Grotestraat plaats vond).

In 1862 koopt Franciscus van Riel, broodbakker te Waalwijk, het pand. Hij laat het achterste deel in 1869 gedeeltelijk afbreken en maakt in het restant een pakhuisje en twee damwoningen. In 1886, wanneer hij inmiddels al geruime tijd het looiersvak uitoefent, verbouwt hij deze tot één damwoning en een touwerij. Gezien zijn beroep en de geringe omvang van de touwerij is dat waarschijnlijk een leertouwerij geweest. In

datzelfde jaar, wanneer zijn vader is overleden, komt het geheel in eigendom bij Jacobus Johan-

Rechts op deze foto uit 1991 het pand Grotestraat 287. Achter in de dam ervan waren vroeger de damhuisjes van locatie Ao 01. Het linker pand op de foto is de RK pastorie. In de ruimte tussen de twee panden op de foto (achter het lage muurtje, inmiddels door een hek vervangen) liep de Pastoorsheul, ook wel Kloosterheul genaamd.

nes Wilhelmus van Riel, die ook leerlooier is. Bij een verbouwing in 1896 tot pakhuis verdwijnt de laatste damwoning. Het pand is nadien nogmaals grondig verbouwd en uitgebreid; het is niet waarschijnlijk dat er nog oorspronkelijke delen van de damwoningen resteren.

Ao 02:

Op deze locatie aan de Grotestraat stond in 1832 een huis, dat eigendom was van de Waalwijkse schoenmaker Huibert Pieren. Het huis is het westelijke deel van een dubbele woning, waarschijnlijk oorspronkelijk een groot huis dat ooit gesplitst is. Die verkoopt het in 1834 aan de Waalwijkse schoenmakers Jan Baptist en Adrianus Johannes Nieuwenhuijsen. Zij hebben dan ook het oostelijke deel in eigendom gekregen en voegen

Het postkantoor in 1908. Tussen het postkantoor en de winkel met de letters "S" (Singer naaimachines) in de etalage, was de dam die toegang gaf tot de damhuisjes van locatie Ao 06 en 07. Met de bouw van het postkantoor verdwenen de locaties Ao 03 (linkerkant) en Ao 06 (rechterkant).

de twee huizen weer samen tot één.

In 1878 splitsen zij het huis weer in tweeën en maken tegelijkertijd achter in het westelijke huis een drietal damwoningen. In 1895 wordt het geheel verkocht aan de Waalwijkse schipper Gerardus Johannes Wagemakers, die het jaar daarop alles weer doorverkoopt aan Catharina Verhoeven cs, weduwe van de leerlooier Jacobus Johannes Wilhelmus van Riel. In 1896 wordt het hele pand inclusief de damwoningen gesloopt. Het bouwterrein dat dan ontstaat, wordt in 1904 verkocht aan de Staat der Nederlanden voor de bouw van een nieuw postkantoor.

Ao 03:

Het logo van Van Riel; ontleend aan zijn briefhoofd.

Ao 03:

In 1832 is hier sprake van twee naast elkaar gelegen percelen tussen een perceel aan de Grotestraat en een perceel aan de Winterdijk in, die als tuin in gebruik zijn. Eigenaren zijn de Waalwijkers Huibert Pieren, schoenmaker en Jan Kolsteren. In 1834 wordt de westelijke tuin verkocht aan Jan Baptist Nieuwenhuijsen, bakker te Waalwijk en Adrianus Johannes Nieuwenhuijsen, die schoenmaker is. De ten oosten daarvan gelegen tuin wordt na het overlijden van de eigenaar verkocht aan Peter Nieuwenhuisen, touwslager te Waalwijk en wordt in 1834 eigendom van Jan en Adrianus Nieuwenhuisen. Ze voegen hun tuinen samen en bouwen er in 1857 een grote schuur met daarin een (dam)woning van 33 m². In 1895 verkopen ze schuur en huisje aan Gerardus Johannes Wagemakers, schipper te Waalwijk. Hij blijft maar kort eigenaar, want een jaar later heeft Jacobus Johannes Wilhelmus van Riel, looier te Waalwijk, de panden gekocht. Rond 1895 laat die ze slopen en gaat het vrijkomende terrein gebruiken als erf bij de looierij die hij aan de dijk liet bouwen (zie locatie Ao 05).

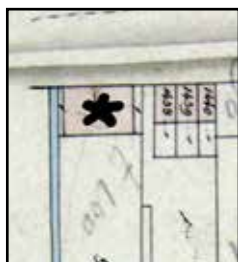

Ao 04: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk 41. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 957.

1832

1886

Beschrijving: In 1832 is het perceel nog onbebouwd en in gebruik als tuin bij het pand aan de Grotestraat. Eigenaresse is de Waalwijkse Josina Jacoba Werther. Zij verkoopt het rond 1835 aan Fredericus Dominicus Arnoldus van der Klocken, apotheker te Waalwijk. Die verkoopt de tuin in

Er werden in die tijd wel meer van deze kleine looierijen gebouwd. Dikwijls verdwenen ze weer; de latere schaalvergroting van deze bedrijfjes in Waalwijk beperkte zich tot maar enkele locaties die zich daar beter voor leenden. De locatie was wel goed gekozen. Ze lag direct naast de Pastoorsheul, zodat het afvalwater makkelijk kon worden geloosd. Bij andere looierijen aan de noordzijde van de Grotestraat was de afvoer nog al eens een probleem dat dan door middel van buizen via andermans eigendommen moest worden opgelost.

1862 weer door aan de Waalwijkse broodbakker Franciscus van Riel. Franciscus wil zijn armslag vergroten en bouwt er in 1865 een looierijtje. Het is gesitueerd in de noordwestelijke hoek van het perceel tegen de Winterdijk en de Pastoorsheul, en is maar 30 m² groot.

Blijkbaar gaan de zaken goed, want in 1870 bouwt Franciscus er een nieuwe looierij die bijna 100 m² groot is en drie verdiepingen heeft. Bij de boedelverdeling in 1886 wordt zijn zoon Jacobus Johannes Wilhelmus van Riel, die ook het beroep van looier uitoefent, eigenaar. De looierij is tot 1934 blijven bestaan; daarna is ze verbouwd tot 2011

De oostgevel van de looierij vóór dat die tot boerderij werd verbouwd en daarmee aan hoogte inboette.

boerderij (woning met stal). Daarbij is de kap verlaagd (de looierij had drie zolders), een aanbouw aan de zuidzijde gemaakt en zijn muuropeningen aangepast aan de nieuwe functie. Vanwege de verschillen van het nieuwe met het oorspronkelijke metselwerk zijn de gevels wit geschilderd. Hoewel strikt genomen niet passend

in dit overzicht (de woning is na de invoering van de woningwet ontstaan), is dit pand bij wijze van uitzondering toch opgenomen vanwege zijn voorgeschiedenis en markante verschijning aan de Winterdijk. Na de tweede wereldoorlog is de agrarische functie verdwenen. Het pand is nu in gebruik als woning.

Het witte pand rechts op de foto van rond 2000 is de hier beschreven voormalige looierij, nu dijkwoning. Links ervan de voormalige looierij die op locatie Ao 05 staat.

Ao 05: drie dijkwoningen.

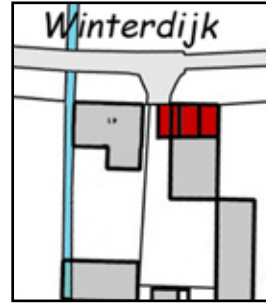
Situatie: Winterdijk. ten oosten van nr. 41.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1438 à 1440

1832

1886

2011

Beschrijving: Op deze plaats staat in 1832 al een dijkwoning. Ze is eigendom van Jacobus van Lier, arbeider te Waalwijk. In datzelfde jaar wordt het huisje verkocht aan Jan Baptist Nieuwenhuijsen, bakker te Waalwijk en zijn neef Adrianus Johannes, die schoenmaker is. Op enig moment breken zij het huis af en bouwen er in 1837 een nieuw. In 1842 wordt het, waarschijnlijk na een brand, herbouwd. In 1878 wordt dat huis

vergroot en opgedeeld in drie (dijk)huisjes. In 1895 worden de dijkhuisjes gekocht door Gerardus Johannes Wagemakers, schipper te Waalwijk. Hij blijft maar kort eigenaar, want het jaar daarop verkoopt hij ze aan de Waalwijkse looier Jacobus Johannes Wilhelmus van Riel. Die sloop de huisjes direct na de koop en laat op die plaats een looierij aan de Winterdijk bouwen. De looierij bestaat nog als gebouw en is een gemeentelijk monument.

Op deze foto, genomen vanaf de Winterdijk in 1968, is de looierij te zien die Jacobus van Riel in 1896 bouwde op de plaats waar daarvoor nog drie dijkhuisjes stonden. Op de gevel is de geschilderde tekst "HANDEL IN HUIDEN SCHORS & LEDER JACQ VAN RIEL" te lezen.

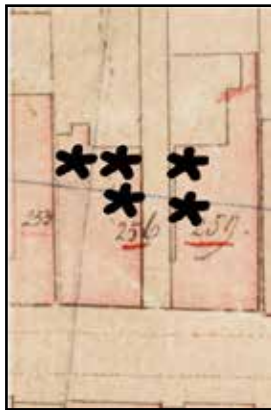

Ao 06: drie damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat, huidig nr. 289a.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1447 à 1449.

Ao 07: vier damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat, nr. 291.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1438 à 1440.

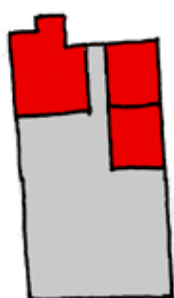

1832

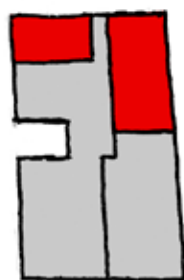

1886

Beschrijving: Ao 06: In 1832 staat er hier een huis aan de Grotestraat, met daarachter een tuin waarin een grote schuur. Eigenaren zijn Francis en Thomas Korthout uit Waalwijk. Rond 1840 wordt het geheel verkocht aan Johannes Korthout, looiersgezel te Waalwijk. In 1858 koopt de Waalwijkse timmerman Johannes Cornelis van Dijck het huis met schuur en

vanaf 1878

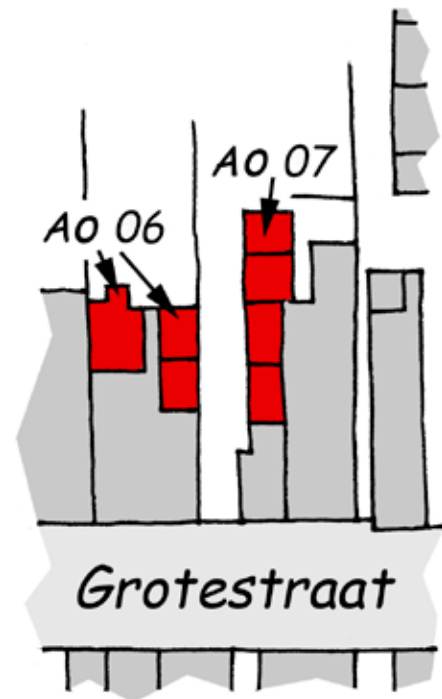
vanaf 1887

ontwikkeling locatie Ao 06

tuin. In 1878 splitst hij daar drie damwoningen van af; één aan de westkant en twee aan de oostkant. Tussen de damwoningen blijft een stukje gang bij het oorspronkelijke huis behoren, zodat de bewoner ervan de tuin kan bereiken

2011

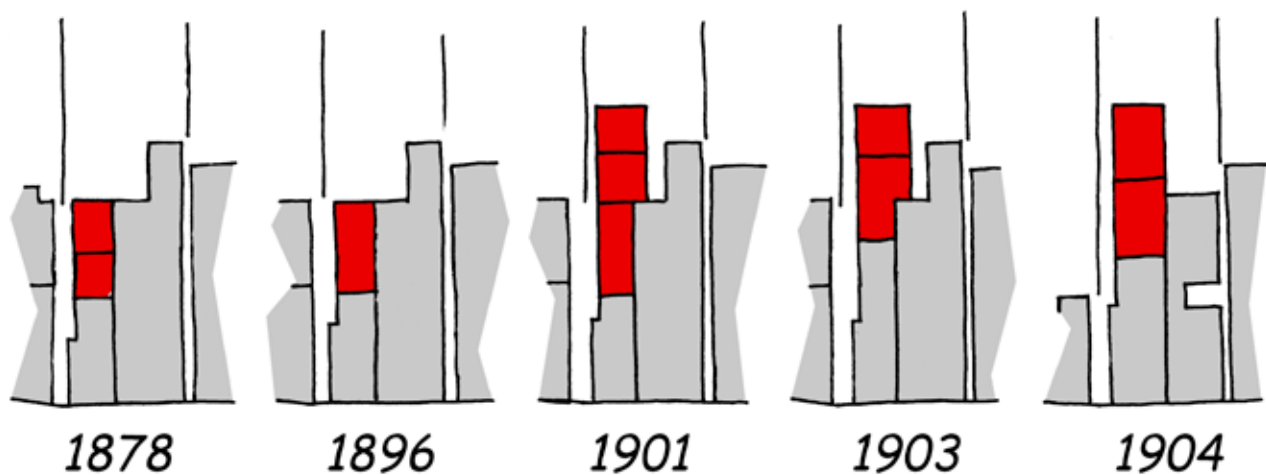

zonder langs de damwoningen te hoeven gaan. In 1887 wordt het “moederpand” deels herbouwd en krijgt een andere indeling. In het nieuwe pand, nu een dubbel huis aan de straat, komt een kleine damwoning aan de westzijde en een grotere damwoning aan de oostzijde. De gang tussen die twee naar de tuin blijft gehandhaafd. Het is 1904 wanneer het geheel wordt verkocht aan “De Staat” (het ministerie van Waterstaat), die de bewoning ongedaan maakt en het pand in 1907 laat slopen, waarna er het oostelijke deel van het post- en telegraafkantoor (zie locatie Ao 03) wordt gebouwd.

Ao 07:

Jan Baptist Boerakker, een apotheker die zich vanuit Breda in Waalwijk vestigt, bezit hier in 1832 hier een huis met een tot aan de Winterdijk doorlopende tuin. Ook het westelijk daaraan grenzende perceeltje aan de Winterdijk is zijn eigendom. In 1833 wordt dat alles gekocht door Gearardus Everardus Meijsen, gepensioneerd “kapitein”, die in 1865 overlijdt en het eigendom op naam heeft laten zetten van zijn dochter Anna Maria Meijsen.

In 1878 maakt zij van het huis een dubbele woning;

ontwikkeling locatie Ao 07

de linker wat smaller dan de rechter. Van het achterste deel van de linkerwoning splitst ze tegelijkertijd twee damwoningen af. Bij een redresmeting in 1896 blijkt dat de twee damwoningen weer zijn samengevoegd tot één. In 1898 erft Johannes van Dijk, timmerman te Waalwijk en echtgenoot van Anna Maria, het geheel. Ook Johannes komt te overlijden en bij de boedelscheiding in 1901 wordt diens zoon Johannes Jacobus Josephus van Dijk, directeur van de Waalwijkse gasfabriek, de vertegenwoordiger van de erfgenamen. Die bouwen direct achter aan de al bestaande damwoning nóg twee damwoningen. In 1903 wordt de middelste damwoning met een deel van de zuidelijke damwoning samengevoegd. De rest van de zuidelijke damwoning wordt bij de linker straatwoning getrokken. Op dat moment zijn er dus nog twee damwoningen. Een jaar later vindt een ingrijpender verbouwing plaats, waarbij het moederhuis in tweeën wordt gedeeld en een winkelpui wordt ingebracht. Het linkerdeel is nu wat breder dan voorheen en daar zijn ook de twee damwoningen weer terug te vinden. In 1914 wordt achter in de tuin nog een fabriek gebouwd. De bakkerij met oostelijke woning wordt daarbij getrokken en in gebruik genomen als deel van de fabriek en pakhuis. In 1933 wordt het westelijke huis met de damwoningen verkocht aan Ivo Johannes Johanneszoon van Haren, schoenfabrikant te Waalwijk. Op 10

februari 1945 richt een V1 een grote verwoesting aan nabij dit pand in de Grotestraat. Het wordt aan de achterzijde zwaar beschadigd. Daarbij gaat een damwoning verloren en de andere is niet meer bruikbaar. Het hele achterdeel van het complex wordt daarom gesloopt en de voorhuizen worden in 1946 ingericht tot 2 winkels met bovenwoningen. In 1954 wordt het rechterdeel van het oorspronkelijke moederpand (dat dan inmiddels ook eigendom is van Van Haren) hiermee verenigd. Dat pand, met een sterk verbouwde onderpui en interieur, bestaat nog.

Foto, gemaakt rond 1970 van locatie Ao 06. De damwoningen bevonden zich in de zijgevel achter de winkel, op de plaats waar op deze foto voordeuren van de bovenwoningen te zien zijn.

Ao 08: drie damwoningen.

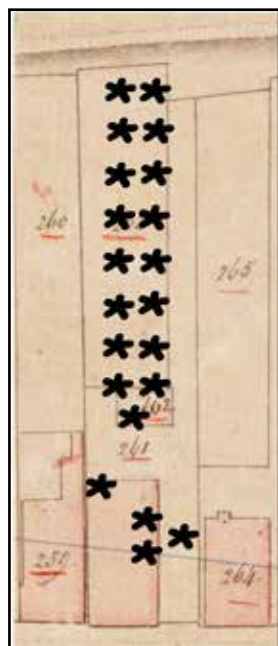
Situatie: ten westen van de Hertog Janstraat,
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1454 à 1456.

Ao 09: zeventien damwoningen. (de Wellmijn, later met vier dijk- woningen).

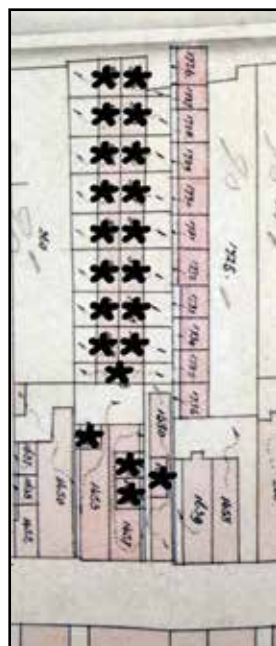
Situatie: ten westen van de Hertog Janstraat.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 873 à 884 en 1019
à 1023.

Ao 10: één damwoning.

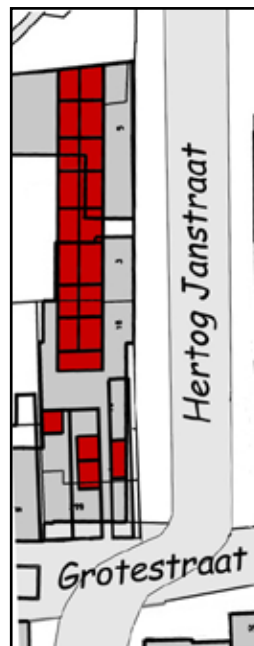
Situatie: ten westen van de Hertog Janstraat.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1581.

1832

1886

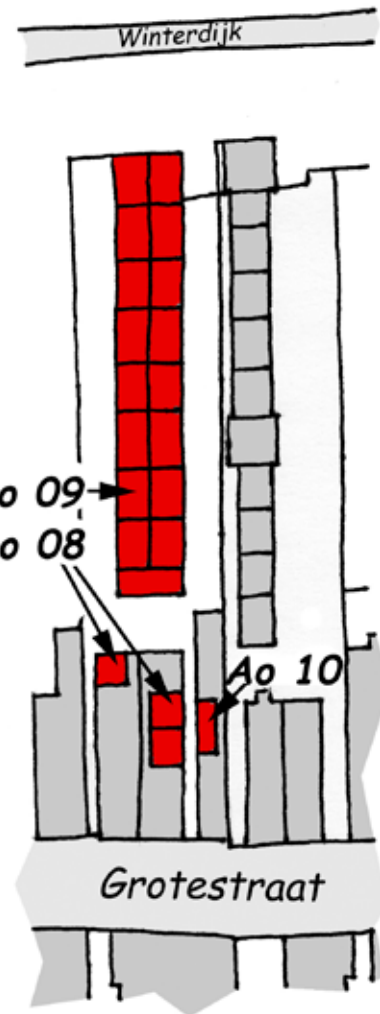
2011

Beschrijving: In 1832 staat op deze percelen aan de Grotestraat een huis, dat eigendom is van de weduwe van Jacobus van de Hoef. Ze is winkelierster. Volgens een bijlage bij een later verleende bouwvergunning zou het huis als naam "de Korenbloem" hebben gehad. Er staat in dat jaar ook al een vrijstaande damwoning achter dat huis, een van de zeer weinige die er dan al zijn in Waalwijk. In 1833 wordt door de weduwe ten oosten van de woning aan de Grotestraat, tegen de perceelsgrens aan, nog een smalle woning gebouwd. Deze woningen gaan in eigendom over naar Cornelia van der Hoef. De daarop volgende eigenaar wordt Jan Carel van Wessem, een koopman uit Zaandam. Die verkoopt de panden in 1861

waren problemen over het gebruik van "den rijweg of dam", waar de Bossche rechtbank zich over heeft moeten uitspreken. Van Well, naar wie de latere "mijn" genoemd is, is degene die de latere woningen op dit perceel gebouwd heeft. En dan is bedoeld letterlijk gebouwd, omdat mag worden aangenomen dat een timmerman in staat is deze eenvoudige woningen zelf te realiseren.

Ao 08:

Het grote huis aan de Grotestraat wordt door Van Well in 1878 gesplitst in twee even brede woningen. In de westelijke maakt hij achterin een

aan de Waalwijkse schoenmaker Jan Goossens. De woning aan de Grotestraat, de achterliggende vrijstaande damwoning en de tuin worden in 1863 samen door Goossens verkocht aan Johannes van Well, die tot dan radenmaker en timmerman is in Elshout, en zich daarna in Waalwijk vestigt. Er

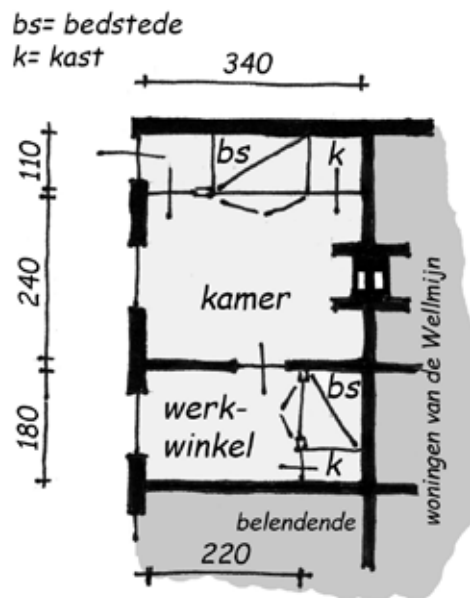
Het meest rechtse pand is het huis "de Korenbloem", waarachter de Wellmijn werd gebouwd. Links ervan locatie Ao 07 en daarnaast weer het postkantoor.

damwoning; in de oostelijke halverwege twee damwoningen. Al deze damwoningen beslaan niet de volle breedte van het pand, maar laten een kleine gang vrij zodat de bewoner van het moederpand het achtergelegen deel kan bereiken zonder buitenom te moeten. Een oplossing die in Waalwijk op meer plaatsen voor komt. De beide moederpanden en de damwoningen worden in 1911 gekocht door de Waalwijkse timmerman Christianus Josephus Klerkx, die ze echter hetzelfde jaar nog doorverkoopt aan Johannes Jacobus Josephus van Dijck. Van Dijck verenigt dan de damwoningen weer met de twee moederpanden. In 1920 worden die verkocht aan Johannes Cornelis Spapens, die eigenaar is van de inmiddels erachter gebouwde fabriek. Na een verbouwing tot kantoor wordt dit pand verwoest door

de V1, die in 1945 het gebied treft.

Ao 09:

In 1864 verbouwt Johannes van Well de al bestaande damwoning in zijn tuin en breidt die uit tot drie huisjes. Die actie wordt in 1867 gevolgd

plattegrond Ao 09
Wellmijn anno 1905

door de bouw van twaalf rug-aan-rugwoningen ten noorden daarvan. Omdat die huisjes in de teen van de Winterdijk komen, vraagt en krijgt hij daarvoor toestemming van het Waterschap de Binnenpolder van Waalwijk. Vier jaar later breidt hij dat rijtje aan de zuidkant uit met vijf huisjes. Het meest zuidelijke ervan staat in dwars op de rij. De drie woningen zijn hiervoor verbouwd, zo meldt de kadastrale legger. Maar wanneer de oude met de nieuwe situatie vergeleken wordt, blijkt dat ze daarvoor zowat helemaal moeten zijn gesloopt. Met deze aanvulling is de Wellmijn compleet.

Nog in 1905 is het in de avond en nacht donker in de Wellmijn. De bewoners sturen een brief aan B&W met het verzoek voor straatverlichting te zorgen. Die besluiten, net als ze al eerder deden voor een andere situatie, dat het gas daarvoor gratis geleverd zal worden als de eigenaar van de woningen zelf de installatie laat aanleggen. De weduwe van Johannes van Well komt niet meer aan de in 1908 verlangde verbeteringen toe

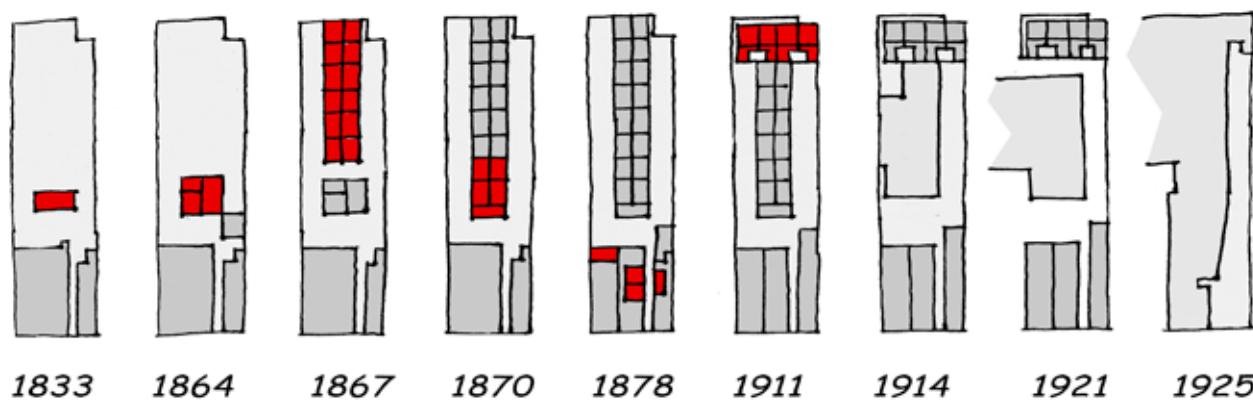

Een zeldzame foto, want damwoningen werden normaal gesproken niet gefotografeerd. Ze waren niet iets om trots op te zijn en niet fotogeniek. En de bewoners moesten hun weinige geld besteden aan andere zaken dan een foto te maken van hun schamel onderkomen. Deze foto van de Wellmijn is waarschijnlijk gemaakt in 1892, toen de "Staatscommissie tot het houden van een arbeidsenquête" in Waalwijk interviews heeft gehouden.

(zie kader). In 1911 verkoopt ze het hele perceel met opstallen aan de Waalwijkse timmerman Christianus Josephus Klerkx, die ze hetzelfde jaar weer doorverkoopt aan een der eigenaren van de naastgelegen Dijkmijn, Johannes Jaco-

bus Josephus van Dijck (die ook directeur van de gemeentelijke gasfabriek is, én de bouwkundig adviseur van B&W). Vanwege de, ook door hemzelf, geuite kritiek op de kwaliteit van dit huisje (zie het kader bij deze locatie) kan Van Dijck

ontwikkeling van de Wellmijn

De woningen in de Wellmijn waren ronduit slecht. Dat blijkt uit een rapport, dat de gezondheidscommissie in 1908 opstelde en aan het gemeentebestuur zond. Dit is de letterlijke tekst : “Naar aanleiding van een door de gezondheidscommissie voornoemd ingesteld onderzoek hebben wij de eer Uedelachtbaren, ingevolge artikel 11 der Woningwetmede te deelen, dat voor de bewoonbaarheid noodzakelijke verbeteringen behooren te worden aangebracht, aan de woningen toebehoorende aan en verhuurd door de Wed. J. van Well, welke woningen gelegen zijn in de Wellmijn, plaatselijk gemerkt A nrs. 260 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275 en 276.

Deze mededeeling is gegrond op het volgende:

1e: De twee dubbele privaten zijn zeer bouwvallig en vuil. Zij zijn niet voorzien van een goed sluitende deur en, hoewel buiten geplaatst, niet behoorlijk afgedekt. Zij moeten elk gebruikt worden door de bewoners van meer dan vier woningen. Aan de eischen, gesteld in de 2de en de 3e zinsneede van art. 19 der bouwverordening, voldoen zij in geen enkel opzicht.

2e: De bewoners dezer 17 woningen moeten hun water verkrijgen uit een pomp, waarvan het water schadelijk voor de gezondheid is. Een tweede pomp is nog aanwezig, doch sinds geruimen tijd defect.

3e: De vloeren zijn vochtig.

4e: De daken en muren laten water door, behalve de buitenmuur der woning gemerkt A 273 welke één steen dik is.

5e: De buitenmuren zijn overigens een halve steen dik en leveren daarom gevaar op voor de gezondheid.

6e: Een niet afgesloten mestvaalt is aanwezig

7e: De woningen zijn besmet met ongedierte.

8e: de vloeren van alle vertrekken dier woningen, dus ook die, welke als slaapvertrekken gebruikt worden, zijn gelegen beneden de aangrenzende straat. Voornoemde woningen voldoen derhalve niet aan de artikelen 57, 58, 59, 60, 61, 64, 67 en 69 der bouwverordening der gemeente Waalwijk. Wij verzoeken u beleefd de eigenares der woningen of dengene, die tot het aanbrengen der vereischte verbeteringen bevoegd is, aan te schrijven, om de vereischte verbeteringen aan te brengen, tenzij zij de voorkeur er aan mocht geven, de bewoning te doen staken. Was getekend P. Sweens, voorzitter en Th.L.D. de Surmont de Bas Smeele, secretaris”

(de laatste was toen ook de burgemeester van Waalwijk, AvL). Vervolgens geven B&W opdracht aan de gemeentebouwkundige J. van Dijck (tevens directeur van de gemeentelijke gasfabriek en eigenaar van de naast de Wellmijn gelegen Dijckmijn, locatie Ao 11) om een onderzoek in te stellen naar de toestand van de woningen in de Wellmijn. Zijn rapportage aan B&W bevat enkele niet mis te verstane teksten:

“Sub 1, 2 en 4, privaten, mestvaalten en watervoorziening: Deze zijn meer dan ergerlijk. Het beknopte terrein, omgeving van een complex van 17 woningen, bevat niets dan opeenhoo- ping van vuilnis en andere onaanzienlijke dingen. Eene geheele vernieuwing en grooter aantal privaten, opruiming en wekelijksche zuivering door de gemeentereiniging van alle vuil is hier een gebiedende eisch. Zie art. 50, 51 en 61 der bouwverordening. De watervoorziening is door aansluiting aan de waterleiding de eenige oplossing. Sub 3, 4 en 8: vloeren en daken: Met uitzondering van enkele dier woningen, liggen de vloeren beneden het buitenterrein, terwijl de daken sneeuw en water vrij kunnen doorlaten. Verhooging dier vloeren en be- smeeren der daken behoort te geschieden. Sub 5 en 6, muurdikte en ongedierte: alhoewel uitvoerbaar is dit toch moeilijk te verbeteren. De bewoning diende in dat geval tijdelijk gestaakt te worden en de bewoners aan een zuiveringskuur, ook hun meubilair daaraan te onderwerpen”.

Daarop krijgt de Wed. van Well de aanschrijving van de gemeente om de nodige verbeteringen aan te brengen. Zij vraagt daarop een half jaar uitstel van de genoemde uiterste termijn. Begin 1909 stuurt J. van Dijck, nu in de kwaliteit van eigenaar van de ernaast gelegen "Dijckmijn", een brief aan B&W waarin hij hen herinnert aan het advies dat hij eerder gaf. Hij noemt zichzelf nu echter ook belanghebbende. Hij schrijft nu dat de panden van de erven J. van Dijck (de Dijckmijn) "ten zeerste worden benadeeld door een reeks van vuilnishopen tegen muren en schuttingen, waarop daken afwateren, zonder er naar om te zien en steeds hoger en hoger worden." Verder verzoekt hij om beter politietoezicht "op het vernielen en beroven van plankenheiningen langs de Wellmijn gelegen". Ook de gezondheidscommissie merkt op dat er niets verbeterd wordt in de Wellmijn en vraagt B&W medio 1910 om op te treden. Kort daarop besluiten die daartoe en stellen de volgende voorwaarden aan de weduwe Van Well:

"a. het geheel vernieuwen van en het bijplaatsen van een of meerdere privaten, b. het ontruimen van alle vuilnis om en nabij de woningen minstens eenmaal per week, c. het verschaffen van goed drinkwater, d. het ophoogen der vloeren in alle woningen, minstens gelijk met den beganen grond aldaar en het aanstrijken der dakpannen met kalk, e. het zuiveren der woningen van ongedierte, f. het bezetten met cement van alle buitenmuren, behalve die der woning A no. 280".

Verder wordt bepaald, dat de verbeteringen binnen zes maanden moeten zijn aangebracht, tenzij ze er de voorkeur aan geeft de bewoning te staken.

niet anders dan de zaak grondig aanpakken. Hij begint in 1911 met het slopen van de vier meest noordelijke huisjes. In de plaats hiervan bouwt hij een rijtje van vier huizen met verdieping, die op de Winterdijk zijn georiënteerd. Het ontwerp is van de Waalwijkse architect Van Ree. Deze huizen staan onder aan de dijk en hebben een kap, waaronder de slaapkamers zijn gelegen. De rijke detaillering en architectuur doen haast vergeten dat dit ook "werkmanswoningen" zijn.

Daarnaast sluit Van Dijck een overeenkomst met de firma Spapens uit Rotterdam om zich te gaan vestigen in de fabriek die hij op de plaats van

de andere mijnwoningen gaat bouwen. En zo geschiedt. Het meest zuidelijke, dwarsstaande, huisje wordt gesloopt. In eerste instantie worden de resterende twaalf huisjes nog onderdeel van

De gevel van de vier in 1911 gebouwde huisjes aan de Winterdijk, naar ontwerp van architect Van Ree. Links is de zijgevel te zien van de toen nog bestaande Dijckmijn (locatie Ao 11). De vier huisjes lagen onder aan de teen van de Winterdijk en hadden doordat het dak achter de schuine voorkant plat was, een goed bruikbare verdieping die met een trap vanuit de keuken was te bereiken. Het privaat was binnendoor bereikbaar, en de slaapgelegenheden was nog steeds in bedsteden.

Een nieuwe schoenfabriek.

Naar wij met genoegen en met zekerheid vernemen heeft de firma Joh. C. Spapens te Rotterdam besloten hare stoomschoenentabrick naar Waalwijk over te plaatsen.

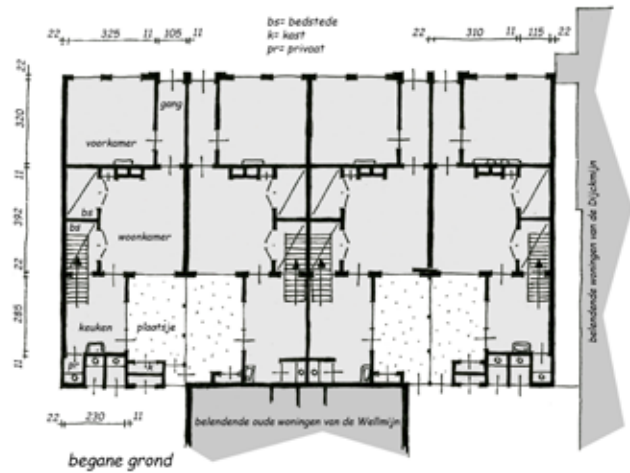
Voor dit doel zal de heer Jan van Dijk eene fabriek doen bouwen op een terrein van ouds bekend als de z.g. »Welmijn.«

Al deze woningen worden afgebroken en de hier te verrijzen fabriek met welke werkzaamheden in de a.s. week reeds begonnen wordt, zal groot zijn 37 bij 13 50 Meter, dus buiten de zolders eene grootte van pl.m. 500 M². oppervlakte.

het fabrieksgebouw dat in 1914 in gebruik wordt genomen en later wordt gekocht door de inmiddels in Waalwijk woonachtige schoenfabrikant Johannes Cornelis Spapens.

In 1925 breidt de schoenfabriek verder uit. Na een eerdere vergroting in 1921 (waarbij nog enkele huisjes herkenbaar bleven) is de enige mogelijkheid dan nog in noordelijke richting uit te breiden, waarbij de in 1911 gebouwde dijkhuisjes ten prooi vallen aan de slopershamer. Althans, deels. Uit de bouwtekeningen van de fabriek valt op te maken dat de oorspronkelijke gevels aan noord- en oostzijde gehandhaafd blijven.

Later is de deze fabriek overgegaan in de "DUO", fabriek voor metaal- en lederwaren, die ook bij de al eerder gememoreerde inslag van een V-1 in 1945 verwoest werd.

1911: de nieuwe Welmijn aan de Winterdijk

Ao 10:

Jan Goossens maakt in 1863 deze smalle woning wat minder diep en bouwt er een schuur achter. Vervolgens worden woning en schuur in 1874 gekocht door Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Baardwijk. Marks maakt in 1878 de woning weer dieper en splitst er een damwoning van af. Het kadaster spreekt hier bij uitzondering van een "kamer". Omdat ze niet groot was; slechts 12 m², mag er van worden uit gegaan dat het een éenkamerwoning is geweest. In 1911 is dit huisje weer bij het moederpand getrokken, waarmee haar historie als damwoning voorbij is. In 1914 wordt het pand bij boedelscheiding eigendom van Cornelis Jacobus Johannes Marks, ook koperslager. Spapens koopt het huis in 1924 en laat dat het jaar daarop slopen om een bredere inrit voor zijn fabriek te maken.

Deze "birdseye-view" is afkomstig van het briefhoofd van de fabriek van Spapens. Uiterst rechts van de oostgevel zijn de contouren van de vernieuwde huisjes aan de dijk te zien. Zelfs zijn er huisjes van de Dijkmijn (locatie Ao 11) op de voorgrond te zien.

Ao 11: dertien damwoningen (de Dijkmijn).

Situatie: trottoir westzijde Hertog Janstraat.

Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1726 à 1736.

Ao 12: één damwoning.

Situatie: trottoir westzijde Hertog Janstraat.

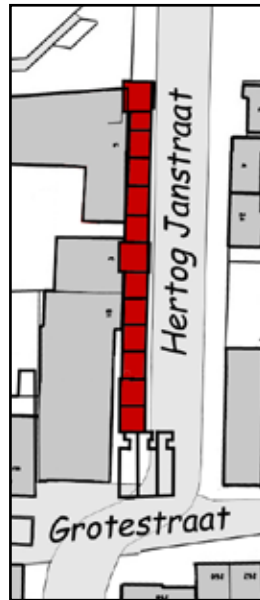
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1639.

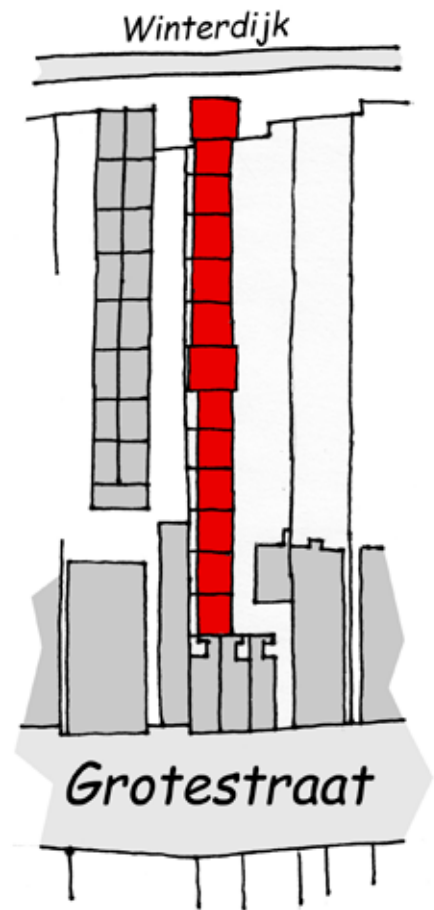
1832

1886

2011

Ao 11

Beschrijving: Ao 11: Laurens Slaats “of zijne erfgenamen” zijn in 1832 eigenaar van het huis aan de Grotestraat met erf en de daarachter gelegen tuin. Het geheel wordt later verkocht aan Johannes van Dijck, timmerman te Waalwijk. De nieuwe eigenaar begint met in 1873 kort achter de woning vier damwoningen te bouwen. In 1882 bouwt hij daarachter nog eens zeven woningen aan vast. De eerste en de laatste woning van die

laatste zeven staken aan beide zijden iets uit, waren iets hoger, en de daklijn van die twee woningen stond haaks op de lengterichting van de rij. Van die zeven worden er zes op naam van Van Dijck geregistreerd en de meest noordelijke op naam van het waterschap “de Binnepolder van Waalwijk”. Wat er aan de hand was leest u in het kader bij deze locatie. Het rijtje damhuisjes heeft in de volksmond de naam “Dijkmijn” gekregen, naar de naam van de eigenaar/ bouwer.

In 1899 sloopt Van Dijck de inmiddels dubbele

Van Dijck heeft een huisje óver de noordgrens van zijn perceel, op grond die toebehoorde aan de Binnepolder van Waalwijk, gebouwd. Zie de schattingskaart van 1886, waarop dat duidelijk te zien is. Reden daarvan was volgens hem dat die grens in het terrein niet duidelijk zichtbaar was. Het bestuur van de Binnepolder kwam daar op zeker moment achter en heeft na de nodige verwickelingen het perceel aan Van Dijck voor fl. 20,-- verkocht. Hieronder staat de correspondentie daarover, die niet alleen de verwickelingen weergeeft, maar ook zicht geeft over hoe men wel met zo'n kwestie om ging.

1. Brief van het Waterschap aan Van Dijck.

No 79 Waalwijk, den 20 maart 1888.

Den Heer van Dijk. Het is gebleken dat door U een huisje is gebouwd, op den Win-

terdijk eigendom van den polder. Wij noodigen u uit dat huisje op te ruimen of op andere wijze in de zaak te voorzien. Het bestuur van de binnenpolder van Waalwijk (get) Van der Klokken (get) Van Liempt

2. Notulen van het Waterschap dd 9 juni 1888

“Wijders brengt de voorzitter voor een aanslagbiljet wegens grondbelasting van gebouwde eigendommen, betreffende een huisje door Van Dijk gebouwd op terrein van den Binnenpolder deel uitmakende van den Winterdijk. De voorzitter deelt mede dat Van Dijk tweemaal omtrent deze zaak is aangeschreven doch dat hij niets van zich heeft laten hooren.

Na eenige beraadslaging wordt goedgevonden van Dijk te laten sommeren gemeld huisje op te ruimen na hem vooraf nog eerst mondeling te hebben gewaarschuwd.”

3. Notulen van het Waterschap dd 5 september 1888

“Wijders wordt goedgevonden aan J.C. van Dijk, timmerman te Waalwijk, onderhands te verkoopen een stukje grond, groot 40 centiaren, deel uitmakende van den Winterdijk, kadastraal bekend Gemeente Waalwijk, sectie C no 1726 voor de som van f 20,-- zullende op dit besluit de goedkeuring van Gedeputeerde Staten worden gevraagd.”

4. Advies van de regionale opzichter aan provinciale waterstaat 7 oktober 1888

kenmerk 798 WS Provinciale Waterstaat van Noordbrabant No 80.

Heusden, 7 oktober 1888

(aan) Den Heer Hoofdingenieur van den Provinciaalen Waterstaat
onderwerp: verkoop van grond.

Onder terugzending van het besluit van stemgerechtigde ingelanden van het waterschap Binnenpolder van Waalwijk 6 sept 1888, tot onderhandsche verkoop aan J.C. van Dijk timmerman te Waalwijk van een stukje grond, groot 40 centiaren, deel uitmakende van den winterdijk sectie C no 1726 gem. Waalwijk mij om bericht en raad toegezonden Uwe missive 19 september 1888 no 752 WD heb ik de eer te berichten, Dat J.C. van Dijk eenige jaren geleden een 10 tal woningen heeft gebouwd op de schetsteekening met rood aangeduid.

Dat genoemde Van Dijk de laatste woning heeft gebouwd op een onderberm aan den winterdijk, waar van de scheiding zeer moeilijk was na te gaan.

Dat te verkoopen gedeelte grond, geen bezwaar voor de winterdijk opleverd, hetgeen uit het dwarsprofiel van genoemde dijk wel is af te leiden.

Dat de som van f 20,-- zeer voldoende is voor dat gedeelte grond, weshalve het besluit tot opheffing van een verschil voor goedkeuring vatbaar is.

De opzichter wg onleesbaar

5. Brief van de Hoofdingenieur Provinciale Waterstaat aan Gedeputeerde Staten 8 oktober 1888 WS no 798 Waterschap de Binnenpolder van Waalwijk, besluit tot verkoop grond ’

s- Hertogenbosch, 8 October 1888

Voor ongeveer zes jaren zijn door J. van Dijk te Waalwijk een tiental woningen gebouwd, nabij den Winterdijk aldaar. De grensscheiding tusschen zijn eigendom en den onderberm van den dijk was niet scherp afgeteekend, en het bleek later dat voor een der gebouwde woningen een klein gedeelte van den onderberm was ingenomen. Ten einde deze zaak in der minne te schikken hebben ingelanden van den binnenpolder van Waalwijk besloten den ingenomen grond aan J. van Dijk onderhands te verkoopen voor de som van f 20,--. Tegen dezen verkoop bestaat geen bezwaar en ik

durf Uwe Vergadering dan ook wel voorstellen het besluit van stemgerechtigde ingelanden door Uwe goedkeuring te bekrachtigen.

De Hoofdingenieur

6. Notulen van het waterschap dd 30 april 1889

“De voorzitter deelt mede, dat volgens ingewonnen informatie, het geschil met van Dijck, over het door dezen ingenomen stukje grond, deel uitmakende van den winterdijk, waarop door hem een huisje is gebouwd nog al voordeelig kan worden beëindigd bij acte van dading waarvan het concept na lezing wordt goedgekeurd. Aan de stemgerechtigde ingelanden zal mitsdien worden voorgesteld op de voorwaarden in het concept gestipuleerd, en tegen vergoeding van f 20,-- en de kosten der acte, meergenoemd stukje grond aan Van Dijck over te dragen.”

7. Notulen van het waterschap dd 15 mei 1889 :

”De voorzitter geeft te kennen, dat in de vergadering van 5 september 1888, besloten is aan J.C. van Dijck alhier in sectie C no 1726, groot 40 Centn. onderhands te verkoopen voor de som van f 20,-- op welk stukje grond door van Dijck indertijd een huisje is gebouwd, doch dat van Dijck bezwaar maakt tot de overdracht over te gaan uit aanmerking van de hooge transportkosten. Deze zaak kan nu ook met bewilliging van Van Dijck worden beëindigd bij acte van dading. Het concept dier acte werd na voorlezing goedgekeurd, zullende op dit besluit de goedkeuring van gedeputeerde staten worden gevraagd.”

8. Brief van de regionale opzichter aan de Hoofdingenieur van den provinciale waterstaat

provinciale waterstaat van Noordbrabant No 95 onderwerp grond met Uwedelgestrengte missive 4 dezer maand no 567 WS had ik de eer, om bericht en raad te ontvangen een besluit van stemgerechtigde ingelanden, van het waterschap de Binnenpolder van Waalwijk, houdende het aangaan eenen dading met J.C. van Dijck aldaar. Onder terugzending van dat besluit, heb ik de eer aan u te berichten. Dat, zoo als in de memorie van toelichting is omschreven, door stemgerechtigde ingelanden van den Binnenpolder van Waalwijk 6 september 1888 aan J.C. van Dijck timmerman te Waalwijk een gedeelte grond, groot 40 c.aren voor de som van f 20 met betaling der onkosten is verkocht, die op dat stukje grond indertijd een huisje heeft gebouwd. Die verkoop is door Gedeputeerde Staten 10 October G nr 60/ 17 goedgekeurd, waarna het transport zoude kunnen plaatshebben, doch welke onkosten bij onderzoek nog al beduidend zijn, hoe gering de koopsom ook is, daar men naar de waarde van de grond rekend. Dientengevolge is men overeengekomen, zulks te doen bij akte van dading, waardoor de kosten veel minder zijn. Daar zulks voor den polder hetzelfde is en de verkoop alleen geschied, om een verschil op te ruimen dat jaren heeft bestaan zoo kan de goedkeuring van het contract wel volgen.

De opzichter wg onleesbaar

9. Advies Hoofdingenieur provinciale Waterstaat aan Gedeputeerde Staten 2 juli 1889

provinciale Waterstaat van noord brabant no 668 WS 's-Hertogenbosch 2 juli 1889 Acte van dading tussen het waterschapsbestuur de binnenpolder van Waalwijk en J.C. van Dijck tot overdracht van een perceel grond. Bij besluit Uwer vergadering van 11 October 1888 G nr 60/ 17 1e Afdeeling, 2e Bureau werd goedgekeurd een besluit der stemgerechtigde ingelanden van den Binnenpolder van Waalwijk om een stukje grond, groot 40 centiareen, deel uitmakende van den winterdijk, onderhands te ver

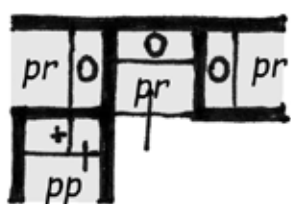
koop aan J.C. van Dijck te Waalwijk voor f 20,--. Bij mijn schrijven van 8 oktober 1888 no 798 had ik de eer Uwe vergadering omtrent deze zaak in te lichten. Thans zijn stemgerechtigde ingelanden blijkens hierbij teruggaand besluit van 15 mei jl zonder hun besluit tot verkoop in te trekken, er toe overgegaan met genoemde van Dijck een dading te sluiten, waarbij het waterschap van zijn rechten op het tot den winterdijk behorende stukje grond afstand doet, voor eene som van f 20,--. Het waterschap lijdt bij deze gewijzigde behandeling der zaak geen nadeel, en kan tegen de goedkeuring mijns inziens dan ook geen bezwaar bestaan. De vraag is echter of het aangaat voor de overdracht een aan den polder behorend stukje grond aan een ander een acte van dading te sluiten. De beantwoording dezer vraag meen ik aan het oordeel Uwer Vergadering te mogen overlaten.

De Hoofdingenieur

Uiteindelijk is het allemaal goed gekomen. Het huisje is blijven staan en Van Dijck is eigenaar van de ondergrond geworden. Pas in 1901 zet het kadaster het bewuste perceel C 1726 op naam van Johannes van Dijck. Wie de grondbelasting in de tussenliggende periode heeft betaald, vermeldt de geschiedenis niet.

woning die aan de Grotestraat staat. In plaats daarvan verrijzen nu drie huizen. Tussen deze nieuwe en de al bestaande rij huisjes is nog ruimte en daar bouwt hij nog eens twee damwoningen in het verlengde van die er al staan, daarmee het totaal op dertien brengend.

In 1920 heeft een boedelscheiding plaats, waar-
 bij zoon Johannes Iacobus Josephus van Dijck

pr= privaat
 pp= pomp

eigenaar wordt. Hij is dan directeur van de Waalwijkse gasfabriek. De vijf meest noordelijke woningen krijgen in 1925 een droogcloset achter op het kleine plaatsje. Volgens een

De sanitaire toestand stelt ook in de Dijckmijn niet veel voor. Uit het woningonderzoek 1905 van de Gezondheidscommissie blijkt dat er in de Dijckmijn drie privaten dicht opeen stonden met daar tegenaan het pomphuisje. De wel van de pomp lag op vier meter afstand van de beerput, die op zijn beurt vóór de pomp lag. Reden voor de Gezondheidscommissie, zeker vanwege de in Waalwijk manifeste cholera, om het water uit de pomp te laten onderzoeken (wat overigens niets opleverde omdat de apotheker de test niet goed had gedaan).

briefje bij de bouwaanvraag zou de rest nog volgen. Het is niet bekend of dat ook gebeurd is. In 1933, koopt Ivo Johannes van Haren John schoenfabrikant te Waalwijk, het geheel op. Daarmee breekt er een nieuwe lente aan voor de Dijckmijn. In 1941, het is dan WO II, wil hij de 10 noordelijke woningen grondig renoveren

Ivo van Haren, op 62-jarige leeftijd geportretteerd door de Waalwijkse schilder Theo van Delft.

volgens een plan van de huisarchitect van zijn schoenfabrieken, M. Blokdijk uit Breda. De zuidelijke twee woningen waren mogelijk nog goed genoeg. Uiteindelijk is dat plan voor slechts vier woningen (de oudste vier) gerealiseerd. Je kunt je vandaag de dag afvragen of het zin

Een foto uit de Dijkmijn tijdens de mobilisatie 1914-1918. Schoenmaker Van Riel (met voorschoot) en zijn gezin voor de deur van een huisje in de Dijkmijn. Op de foto is te zien dat de buitengevel van steens metselwerk was; die is in kruisverband gemetseld. Opvallend is dat de stoep over een behoorlijke breedte is bestraat. In de meeste Waalwijkse dammen ontbrak een verharding.

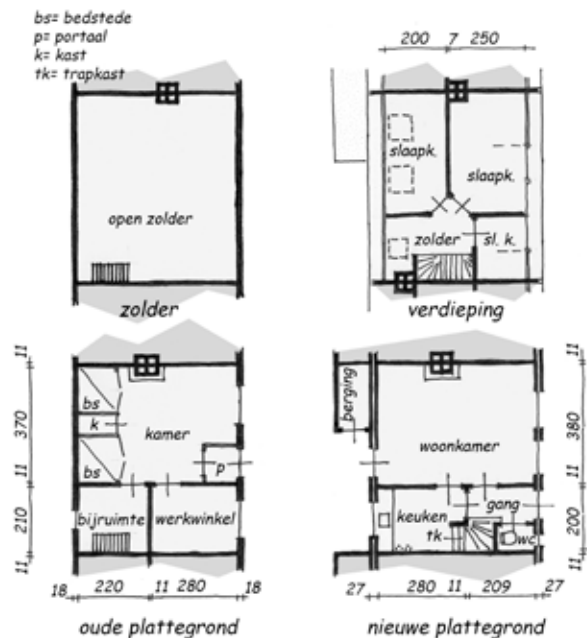
heeft veel geld en moeite te investeren in zo'n achteraf gelegen dam met kleine, slechte woningen, maar het is gebeurd. Er was bij het begin van WO II in Waalwijk nog steeds sprake van zowel kwantitatieve als kwalitatieve woningnood. Wellicht wilde Van Haren zijn werknemers een goede woning aanbieden. Hij is daarmee overigens een bijzonderheid, want er is bijna geen Waalwijkse fabrikant geweest die dit soort huisjes bezat; niet in dit aantal en niet met de intentie te investeren in kwaliteit. Van Haren bouwde ook nieuwe arbeiderswoningen in Baardwijk en sluit zich daarmee op kleine schaal aan bij Brabantse ondernemingen die er dezelfde filosofie op na hielden, zoals Philips (Philipsdorp, Eindhoven), Bata (Batadorp, Best) en D'Or (Budel, Dorplein).

De moeite van de verbouwing zat hem daarnaast ook in het kunnen beschikken over de schaarse

bouwmaterialen in de oorlogstijd, waarvoor het "Bureau Goedkeuring Werken Noord- Brabant" toestemming moest geven (en gegeven heeft). De renovatie wordt uitermate grondig ingezet. In hoofdlijnen komt ze er op neer dat de begane grond geheel uitgebroken en vernieuwd wordt en voorzien is van een inpandig wc en keuken; de voorgevel een nieuwe indeling heeft en in spouw wordt uitgevoerd; aan de binnenkant van de (halfsteens) achtergevel wordt een spouwblad geplaatst; er komt een vloer van beton op de beganegrond én de verdieping en tenslotte is de kap hoger en steiler gemaakt en voorzien van dakkapellen ten behoeve van de drie slaapkamertjes die er nu kunnen worden ingericht. Dan stort op 10 februari 1945 een V1, op weg naar Antwerpen, voortijdig neer. Daardoor ontstaat een grote verwoesting die diverse damwoningen aan de Dijkmijn en een groot deel van de om-

Op deze foto, die gemaakt is na de explosie van de V-1 in 1945, zijn de resten van de Dijkmijn te zien. Uit deze foto blijkt overigens, dat de vier oudste huisjes van de Dijkmijn ook daadwerkelijk zijn gerenoveerd. Te zien is dat de vier een gevel hebben die het uiterlijk heeft zoals op de renovatietekening is aangegeven. En het is logisch om de slechtste woningen (in dit geval de oudste vier) het eerst aan te pakken. Dat ze in verhouding tot de andere redelijk overeind zijn gebleven is ook wel te begrijpen, want met nieuwe muren en dak, betonnen vloeren en een indeling die voor een stijve constructie zorgde waren de gerenoveerde woningen beter bestand tegen de explosie dan de oude. Zo is ook het betonnen skelet van de fabriek die op de plaats van de Wellmijn stond (lokatie Ao 09, aan de linkerkant) blijven staan.

locatie Ao 11 Dijkmijn, vóór en na 1941

De Dijkmijn bestond uit een rij huisjes, met in het midden en aan het eind een iets grotere woning, die dwars op de rij stond. De twee tekeningen zijn genomen uit de bestektekening van de renovatie. De bovenste geeft de voorspronkelijke toestand weer; de onderste na de renovatie.

geving treft. Er komen 17 mensen bij om; 5 zijn zwaar gewond en er zijn 100 lichtgewonden te betreuren. De vier oudste huisjes uit de Dijkmijn die in 1941 nog gerenoveerd zijn, blijven min of meer overeind en blijken uiteindelijk de moeite nog waard om bewoonbaar gemaakt te worden. De rest, voor zover al niet geheel verwoest, wordt in 1945 gesloopt. Het Rotterdamse architectenbureau Verhagen, Kuiper en Gouwetor maakt in 1947 een wederopbouwplan voor het verwoeste gebied. Daarin is de aanleg van de huidige Hertog Janstraat voorzien. In 1953 koopt de gemeente Waalwijk de vier huisjes op en laat ze in 1960 afbreken. De sloper betaalde er nog fl. 300 voor; het afkomende puin is verwerkt in de paden nabij het toenmalige zwembad "het Hoefsvan".

Ten tijde van de eerste Wereldoorlog is in 1917 de Dijkmijn gebruikt om militairen in te kwartieren. Er werd daarvan veel overlast ondervonden, ook doordat de dam zelf werd gebruikt voor de opstelling van eettafels en opslag van stro, waardoor de passage dikwijls lang gestremd was. Verder werd er veel (leiding-)water verbruikt, wat extra kosten met zich meebracht. Doordat de militairen ruimte in de huizen en werkwinkels in beslag namen, kwam de productie in gevaar. Daar kwam nog bij, dat de inkwartiering zonder enig overleg was verordonneerd.

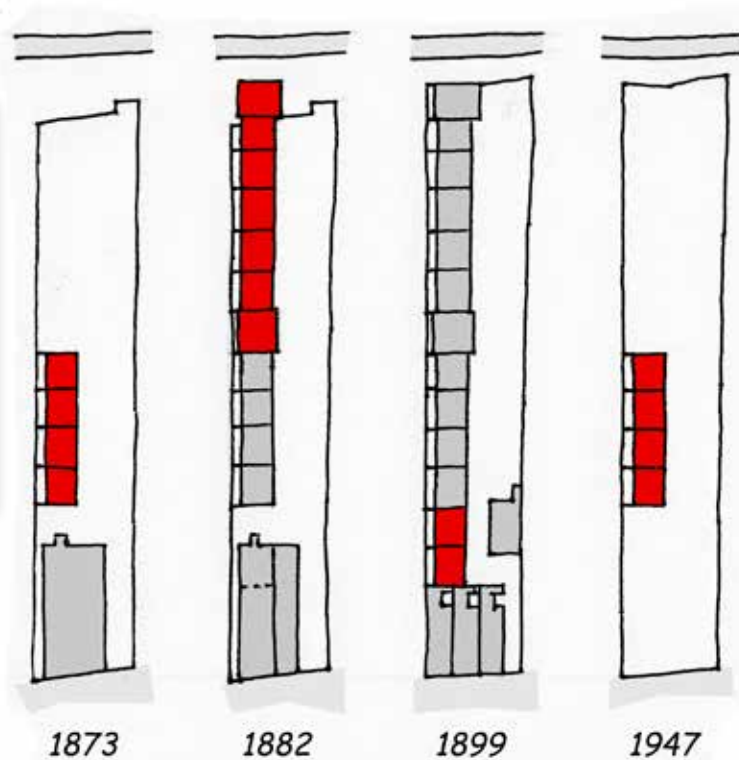
— Woensdagmiddag had het vierjarig zoonje van T. in de Dijkmijn het ongeluk een theepot van de kachel te trekken en de kokende inhoud daarvan over het lichaampje te krijgen. De kleine kreeg ernstige brandwonden in 't aangezicht en aan z'n armen en beentjes, zodat geneeskundige hulp moest worden ingeroepen.

— Gisterenavond is bij Mej. M. Brok in de Dijkmijn, door openschuiving van een raam ingebroken. Eenige kleinigheden als chocolade en limonade zijn ontvreemd.

Ao 12:

Ook de Dijkmijn haalde de krant. Hier een paar berichtjes uit de Echo van het Zuiden van 17 maart en 21 juli 1926.

Johannes van Dijk laat zijn woning aan de Grotestraat (zie Ao 11) in 1878 splitsen in twee woningen. In de westelijke maakt hij achterin een damwoning, die in 1899 tegelijk met het moederpand wordt gesloopt voor de bouw van drie nieuwe woningen.

ontwikkeling Dijkmijn

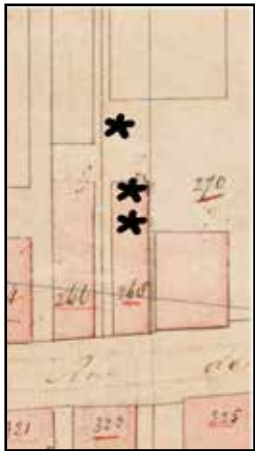

Midden op deze foto het pand Ao 12, nadat het in 1899 drie woningen (onder één kap) zijn geworden. Het smalle huis dat links ervan stond is al gesloopt voor een inrit naar de fabriek die op de plaats van de voormalige Wellmijn gevestigd was, locatie Ao 09.

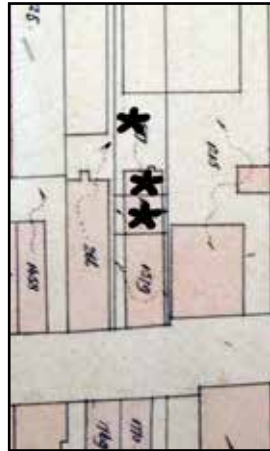

Ao 13: drie damwoningen.

Situatie: achter en achter in Grotestraat, toenmalig nr. 309. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1577 en 1578.

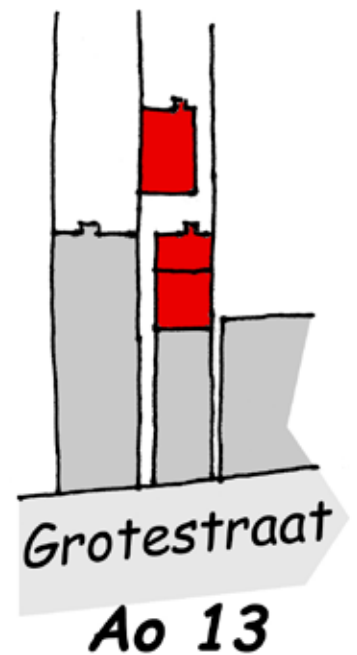
1832

1886

2011

Beschrijving: In 1832 is er hier een woning aan de Grotestraat met een tuin die tot aan de Winterdijk doorloopt. Eigenaar is Theodorus Tabbers, fabrikant te Waalwijk. Hij verkoopt het geheel in 1858 aan zijn plaatsgenoot Antonie Bastiaanse. De volgende eigenaar wordt door koop in 1866 Johannes Fredericus Chamot, verver te Vlijmen. In 1876 koopt de Waalwijkse broodbakker Jan Baptist Verwiël het huis met tuin. Twee jaar daarna herbouwt hij het huis, waarbij er ook twee damwoningen in het achterhuis worden

met een vrijstaande damwoning ten noorden van de al bestaande huizen. Op 10 februari 1945 verwoest een Duitse V-1 de opstallen. Het voorhuis is geheel vernield; de damwoningen zijn onherstelbaar beschadigd. Na deze catastrofe zijn zijn huis, winkel en bakkerij in een toen bijde-tijdse architectuur op dezelfde plaats nieuw gebouwd. Ten westen ervan is de Hertog Janstraat aangelegd, wat de mogelijkheid bood om in de voormalige tuin nog een aantal woningen "aan de straat" te bouwen.

Op deze foto, kort na de inslag van de V-1 genomen, is rechts op het ingestorte voorhuis van locatie Ao 13 te zien. De vloeren hangen nog aan één kant aan de zijmuur. Verder naar achter, met de witte zijgevel, is het karkas van de aangebouwde damhuisjes zichtbaar. Daar weer achter staan de resten van het vrijstaande damhuisje. Aan de linkerkant staan de zwaarbeschadigde restanten van de Dijkmijn.

gemaakt. In 1889 wordt dit complexje uitgebreid

A0 14: zes damwoningen.

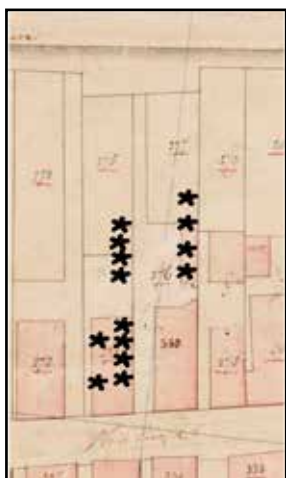
Situatie: achter in toenmalig Grotestraat, nrs. 319 en 321. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1468 ged., 1469, 1471 à 1474.

Ao 15: vier damwoningen. (de Staalmine)

Situatie: achter toenmalig Grotestraat, nrs. 321. en 323 Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 839 à 842.

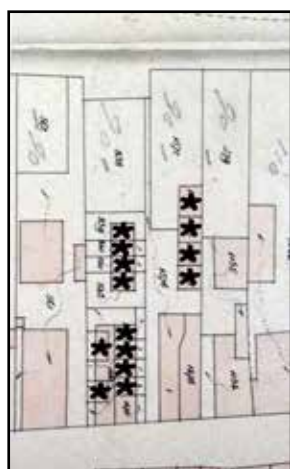
Ao 16: vier damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat, toenmalig 327. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1572 à 1575.

1832

Beschrijving: Ao 14: Deze locatie betreft het in 1832 bestaande huis aan de Grotestraat, dat Jan

1886

Links het pand met drie woningen, dat in 1910 gebouwd is op de plaats waar eerder het pand met de vijf damwoningen stond. De dam rechts gaf toegang tot de Staalmine en het rijtje damwoningen van locatie Ao 16.

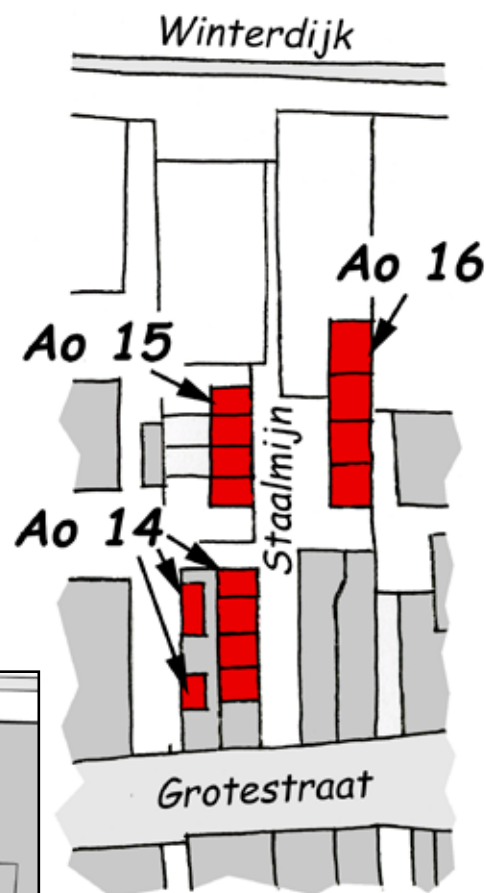

2011

met de voor Waalwijk zo karakteristieke doorgang achter die huisjes door naar de tuin. Het oostelijke deel splitst hij op in 5 kleine woningen, waarvan vier damhuisjes. Het geheel wordt in 1894 door de rentenier Johannes Franciscus Baijens uit Breda gekocht en wordt vervolgens in 1910 het eigendom van de NV "Noordbrabant, maatschappij van verzekering op het leven". Die sloopt deze huizen nog in datzelfde jaar en bouwt er drie nieuwe, aaneengebouwde woningen voor in de plaats.

Ao 15:

Jan Schoormans, landbouwer te Waalwijk bezit in 1832 op deze plaats een huis met erf aan de Grotestraat en daarachter een tuin die doorloopt tot aan de Winterdijk. Een gebruikelijke situ

Staal in 1834 van de landbouwer Jan Schoormans kocht. In 1878 splitst hij deze woning in tweeën.

In het westelijke deel maakt hij twee damwoningen

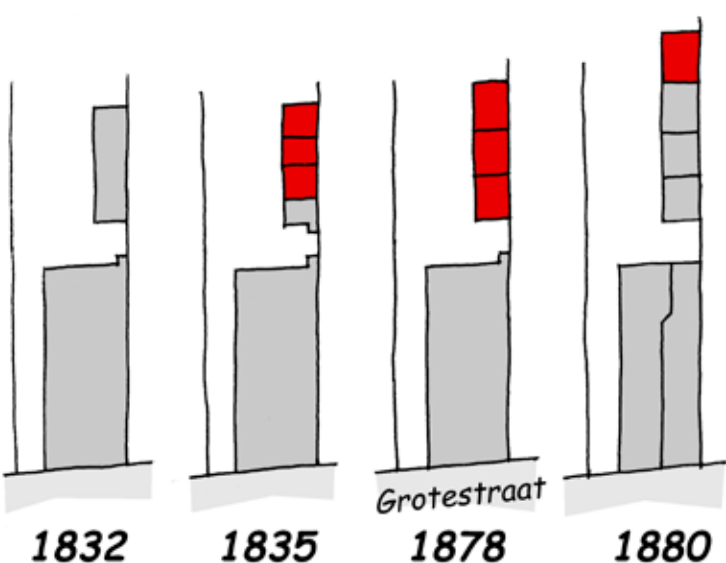

Links de Winterdijk en rechts loopt schuin naar boven de Grotestraat. De rij met lage huisjes van links naar rechts (aan het einde van de pijl), achter de woningen aan de Grotestraat, is die van locatie Ao 16. Het linker huisje is later aangebouwd en heeft een grotere hoogte dan de oudere rechts ervan. De Staal- mijn, die ervóór lag, was in 1931 (toen deze foto gemaakt werd) al gesloopt.

atie aan de noordkant van de Grotestraat. In 1834 verkoopt hij het geheel aan zijn collega- landbouwer Jan Staal uit Waalwijk. Die bouwt in 1864 een rijtje van vier huisjes achter zijn huis. Het is mogelijk dat daarin deels de schuur die er eerder stond in is verwerkt. Deze huisjes werden de "Staal- mijn" genoemd, naar de naam van de bouwer- eigenaar. In 1894 worden ze gekocht door de rentenier Johannes Franciscus Baijens uit Breda. Na diens overlijden verkoopt zijn weduwe de huisjes in 1910 aan de NV "Noordbrabant, maatschappij van verzekering op het leven", gevestigd te Waalwijk. In 1911 worden ze gesloopt, meldt het kadaster.

Ao 16:

In 1832 is Lucas Dalleu, landbouwer te Waalwijk, eigenaar van het huis aan de Grotestraat met een tuin die tot aan de Winterdijk door loopt. In de tuin bevindt zich een vrijstaande schuur. Deze schuur splitst hij in 1835 in vieren. Het worden dan drie damhuisjes met aan de zuidkant een schuurtje en privaat. Ze worden ontsloten via de dam aan de westzijde van het huis, die mogelijk samen gebruikt werd met de Staal- mijn. Kort daarop verkoopt hij het geheel aan de Waal- wijkse koopman Cornelis van der Beek. In 1871

ontwikkeling locatie Ao 16

De Staal- mijn wordt in de concept- wegenlegger van 1878 beschreven als een 87 meter lang voetpad met "een aangenomen breedte" van één meter, dat aan de oostzijde van het perceel loopt van de Winterdijk tot het voet- pad langs de provinciale weg". Met die laatste aanduiding wordt de huidige Grotestraat bedoeld, die toen ook nog een interlokale functie had. Vanwege de vele bezwaren van eigenaren tegen de opname van dammen in de wegen- legger (waardoor die openbare wegen zouden worden) zijn deze, ook die van de Staal- mijn, in de vastgestelde versie vervallen.

koopt de landbouwer Andries Zijlmans dat weer van de weduwe van de inmiddels overleden Van der Beek. Zijlmans verbouwt zeven jaar later de drie huisjes en het schuurtje samen tot drie woningen. Door het bijtrekken van de schuur en een kleine uitbreiding naar het noorden worden deze woningen een stuk groter dan de oorspronkelijke. In 1879 gaat het eigendom door successie over op Adrianus Cornelis Zijlmans, graanhan-

delaar te Waalwijk. In 1880 voegt hij er aan de noordkant een vierde huisje aan toe. In 1907 erft zijn zoon Josephus Andreas Cornelis Maria de huisjes. In 1912 wordt de bewoning gestaakt en worden de pandjes in gebruik genomen als werkplaats. Bij de boedelscheiding in 1939 wordt Mathilda Andrea Josepha Cornelia Maria Zijlmans de eigenaresse. In de jaren daarna worden de twee zuidelijke werkplaatsen gesloopt. Inmiddels zijn ook de andere verdwenen.

Brand!

Op 10 januari 1882 was er brand in de Staalmine. Daar is een rapport over gemaakt. Hierna een citaat: "Den brand barste uit des morgens ten 6 ure en bepaalde zich enkel bij het afbranden eener schuur en huis bij J. Staal en een arbeiderswoning bewoond door J. Maas. Bij het uitrukken der spuit wordt vertraging ondervonden, daar vóór de deur van het spuithuis een wagen was geplaatst, zoals later vernomen werd een handwagen, het eigendom van den marktmeester Frans Bogaarts. De spuit was ten circa vijf minuten over 6 ure op de plaats des onheils, vergezeld van den secretaris der spuit en 3 leden van het werkend personeel. Na 3 minuten werken kon water gegeven worden. De spuit heeft uitstekend gewerkt en aan het werkend personeel komt voor de goede orde en krachtsinspanning eenigen lof toe" Tot zover het citaat, dat niet zo veel informatie geeft over de brand zelf. Het rapport had echter een verderstrekkend doel. Niet alleen de marktmeester; ook de dienstdoende Schutterij die bij de brand de openbare orde handhaafde kreeg een veeg uit de pan. Die had namelijk de brandmeester en de secretaris van de brandmeester, "wanneer die wilden functioneren aanhoudend naar hunne aanstelling gevraagd en dat enkel om zich te doen gelden, hetgeen onaangename woordenwisselingen met zich meebracht". En en passant leren we ook nog over het werk van de brandweer. Zo wordt in het rapport ook gevraagd om twee paar rubberen handschoenen voor de trompeniers (spuitgasten), vier lantaarns om het pad bij te lichten dat ze moesten gaan om bij de Lunt (waaruit het bluswater werd gepompt; van een hele afstand dus) te komen, en of de sleutel van het spuithuisje voortaan bij de brandweersecretaris mocht berusten, zodat die altijd op de hoogte van een brand zou zijn. Bron: GAW gemeentebestuur Waalwijk 1816- 1921 inv. 97-a.

Deze foto is gemaakt in 1980 en toont de dam die toegang gaf tot locatie Ao 14, 15 en 16. Aan de linkerkant staat de in 1910 gebouwde woning Grotestraat 323 en rechts is nummer 325. In die laatste was achterin een slagerij gevestigd. Huisnummer 323 is gebouwd op het voetpad "de Staalmine" dat direct ten westen van deze dam lag. In de praktijk zullen deze dam en dat voetpad samen één toegang tot de woningen van alle drie deze locaties hebben gevormd.

Ao 17: drie damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 333.

Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1480 à 1483.

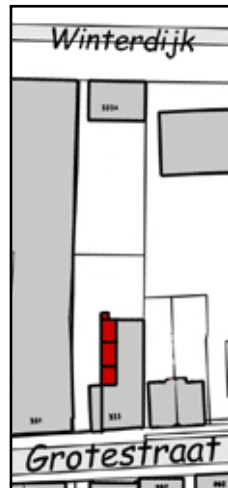
Beschrijving: In 1832 is hier het huis met erf en tuin van de Waalwijkse landbouwer Jan Stevens. Hij verkoopt dat alles rond 1835 aan zijn plaatsgenoot Johannes Theodorus van Eekert. In 1839 wordt het gekocht door Pieter Reinier van

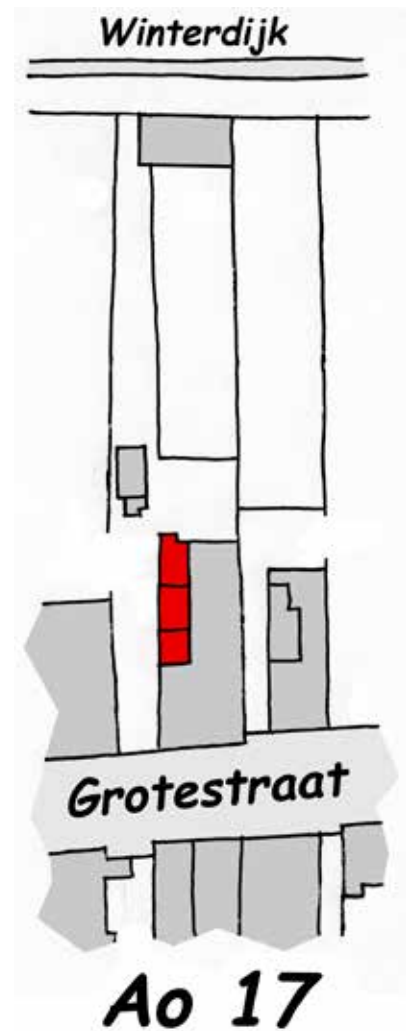
1832

1886

2011

Heijst, die dan de Waalwijkse gemeentesecretaris en tevens wijnkoper is. De volgende eigenaar wordt de Waalwijkse bakker Jan Koolen, die in 1878 drie damwoningen van het huis afsplitst. Jan overlijdt en zijn weduwe Helena Jacoba Loeff zet de bakkerij voort. In 1895 trekt ze de zuide

lijke damwoning weer bij het moederpand en voegt ze de twee andere damwoningen samen tot één. Vier jaar later wordt ook die resterende damwoning weer bij het moederpand getrokken. Het huis wisselt daarna nog diverse malen van eigenaar en functie. In 1928 wordt het weer in twee woningen aan de Grotestraat gesplitst,

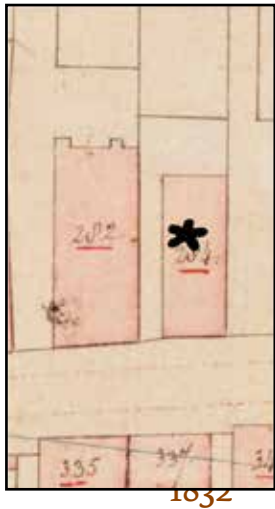
waarbij de linkerwoning de ingang deur in de dam krijgt. Het voorste deel van het pand is rond 1985 nieuw gebouwd, waarbij de achterbouw met de plaats waar de twee noordelijke damwoningen ooit gesitueerd waren, is blijven staan. Dat is nu een "nieuwe" damwoning waarin de westgevel van de vroegere damwoningen is bewaard gebleven.

De damwoning waarvan de oorspronkelijke gevel in 2010 keurig opgeknapt is. Op de plaats van de poort stond vroeger een kleine aanbouw met privaten.

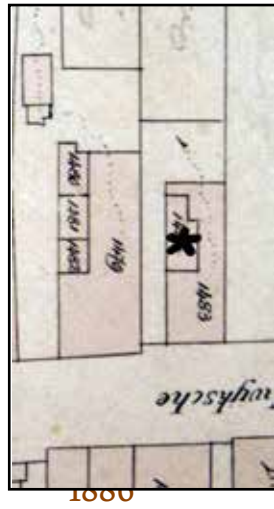

Ao 18: één damwoning.

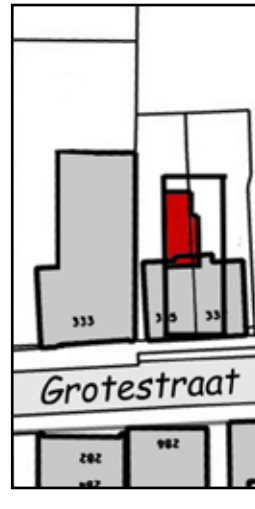
Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 335.
Kadastraal bekend: sectie C nr. 1484

1832

1860

2011

Ao 18

Beschrijving: De weduwe van de Waalwijkse timmerman Gerardus van Lieshout is in 1832 eigenaresse van deze woning met tuin. Bij de latere boedelscheiding komen haar kinderen Petronella Maria Adriana en Adrianus Benedictus van Lieshout in het bezit ervan. In 1878 splitsen die aan de westkant een damwoning af. Een jaar later wordt het geheel eigendom van Theodora Maria Baijens, een kleindochter van Gerardus van Lieshout. Elf jaar later komen woningen en tuin, alweer door vererving, in het bezit van Adrianus Benedictus

van Lieshout, die ambtenaar bij het kadaster is. In 1895 voegt die het damhuisje weer samen met het moederpand. Hij is de laatste uit de familie die eigenaar is van dit onroerend goed, want in 1897 verkoopt hij het aan Judocus Wilhelmus-zoon Timmermans, wijnkoper ter plaatse, die het in 1932 inbrengt bij de NV Noordbrabant, maatschappij voor verzekering op het leven. In 1942 wordt het pand gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe, dubbele woning.

De dubbele woning, die in 2012 op de plaats staat van het vroegere huis met damwoning.

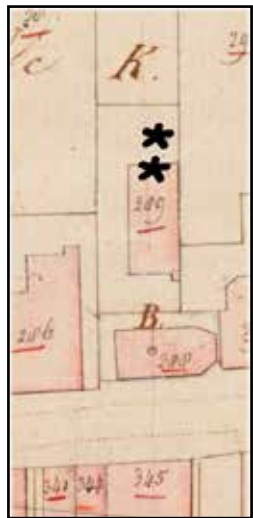

Ao 19: twee damwoningen.

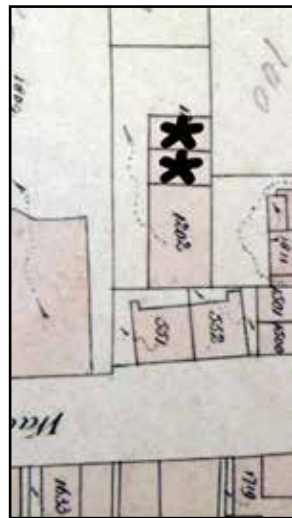
Situatie: achter Grotestraat nr. 341a.

Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1200 en 1201.

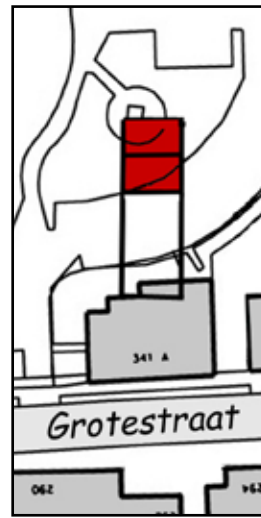
Beschrijving: In 1832 staat er op deze locatie al een huis. Het ligt niet aan de Grotestraat, maar achter (ten noorden van) het in 1824 verbrande gemeentehuis. In feite betrof het toen al een damwoning. Eigenaar is de Waalwijkse schipper Wouter Hermanus van Hilst. Rond 1850 verkoopt hij het geheel aan de van Drunen afkomstige landbouwer Jan Peters. Bij de boedelverdeling in 1868 wordt de Waalwijkse voerman Arnoldus van

1832

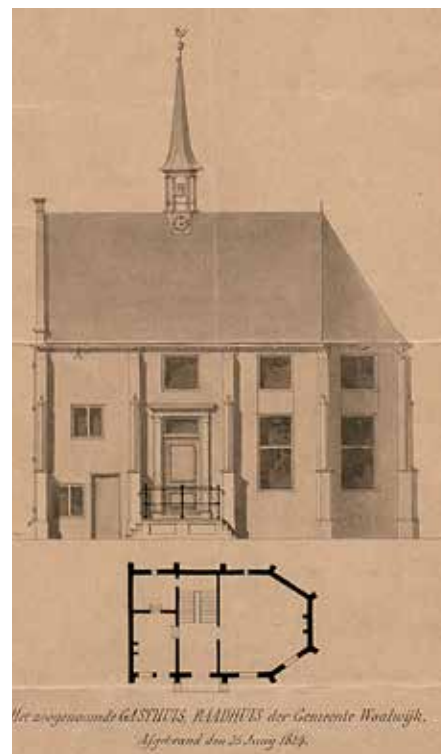
1886

2011

Eeten eigenaar. In 1875 wordt het huis met erf en tuin gekocht door Judocus Wzn Timmermans, wijnkooper en kassier te Waalwijk. Die herbouwt in 1878 het huis tot twee woningen van 40 m² aan de noordkant. De zuidkant van het pand wordt stal. Het is overigens aannemelijk, dat er onder de vorige eigenaar ook al sprake was van een woning met stal. De herbouw heeft dus eigenlijk alleen betrekking op het splitsen van het bestaande woongedeelte en het groter maken van de stal. In 1888 wordt dit geheel overgeschreven op Johannes Bernardus Wzn Timmermans, kassier. Die ruilt het in 1894 met zijn broer Judocus, ook kassier én wijnkooper. In 1901 valt het doek voor de huisjes en stal. Dan wordt alles gesloopt voor de bouw van een kantorenpand. Op de plaats van de damhuisjes verrijst een grote bergplaats die inmiddels ook is verdwenen voor uitbreiding van dat kantoor.

Het oude raadhuis van Waalwijk, de voormalige kapel van een gasthuis, vóór de brand in 1824. De tekening is afkomstig uit het schetsenboek van de landmeter Hendrik Verhees uit 1792. Achter dit gebouw was de locatie Ao 19 gelegen.

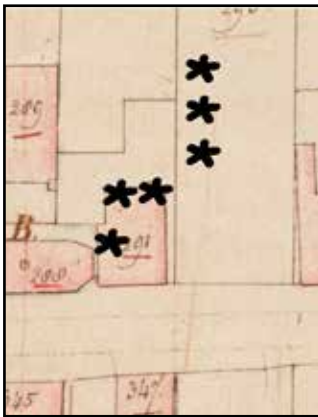
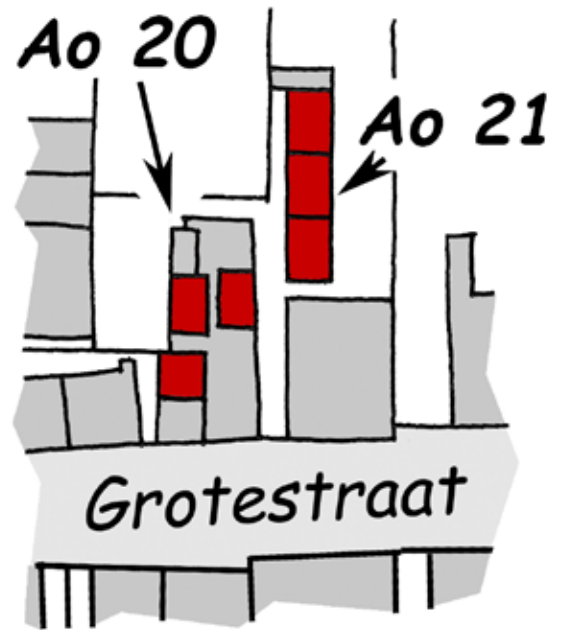
Ao 20: drie damwoningen.

Situatie: achter toenmalig Grotestraat nr. 343.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1501, 1503 en 1811.

Ao 21: drie damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 345.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 2235 à 2237.

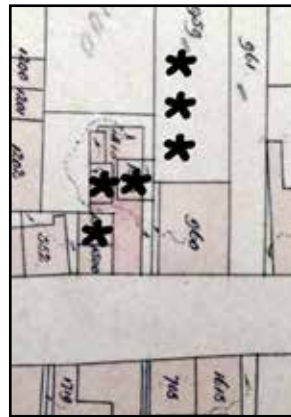
Beschrijving: Ao 20: In 1832 staat hier aan de Grotestraat een nieuw gebouwd huis. Het oude is bij de stadsbrand van 1824 verloren gegaan. Eigenaar is Leonardus Everardus Klijberg uit Waalwijk. Deze in het kadaster opgenomen naam is waarschijnlijk onjuist. In de Burgerlijke Stand van Waalwijk is geen Leonardus te vinden. Wél

1832

Laurens Everardus, wiens gegevens overeenstemmen met hetgeen verder in het kadaster over deze persoon aangetroffen wordt. Het huis wordt rond 1835 iets vergroot.

Na het overlijden van Laurens in 1875 erft zijn dochter Johanna Maria, die winkelierster is, het huis. Ze splitst het in 1878 in vijf huizen, waaronder drie damwoningen. Twee aan de westkant en een aan de oostkant. Ook hier valt op, dat er tussen de damwoningen een gang blijft, waardoor de bewoners van het moederpand het achterhuis en de tuin kunnen bereiken. In 1880 wordt de eigendom overgeschreven op de winkelierster Johanna Teodora de Folter, de weduwe van Johanna Maria's broer Bernardus. Zij breidt in 1886 de noordwestelijke damwoning nog uit met een werkplaatsje. Zeven jaar later worden alle damwoningen en het moederpand samengetrokken tot één pand, waarbij in elk geval het achterste gedeelte iets wordt vergroot. Verwacht mag wor

1886

2011

den dat de familie dan "genoeg" van damwoningen had. Maar nee, er wordt in 1909 aan de noordoostkant weer een "huurwoning" afgesplitst, waarvan de plattegrond hier is weergegeven. Er is, buiten, ook een privaat bijgebouwd. Uit de bij de bouwaanvraag gebruikte term "huurwoning", en omdat er geen communicatie is met het moederpand, gaat het om een afzonderlijk te verhuren woning en waarschijnlijk niet om bijvoorbeeld een woongelegenheden voor de ouders. In 1914 verkrijgt Bernardus Everardus Josephus Klijberg het eigendom. Vier jaar later verkoopt hij het aan Leonard Sigismund Gompén, lederhandelaar te Amsterdam. Gompén is eigenaar van leerlooierij "de Amstel", achter de huizen aan de overkant van de straat. Hij gebruikt het verworvene een jaar later als ruilobject met Dina Maria Cornelia Mombers en haar zus Cornelia Johanna Francisca. In 1938 wordt het pand gesloopt om plaats te maken voor de nieuwbouw

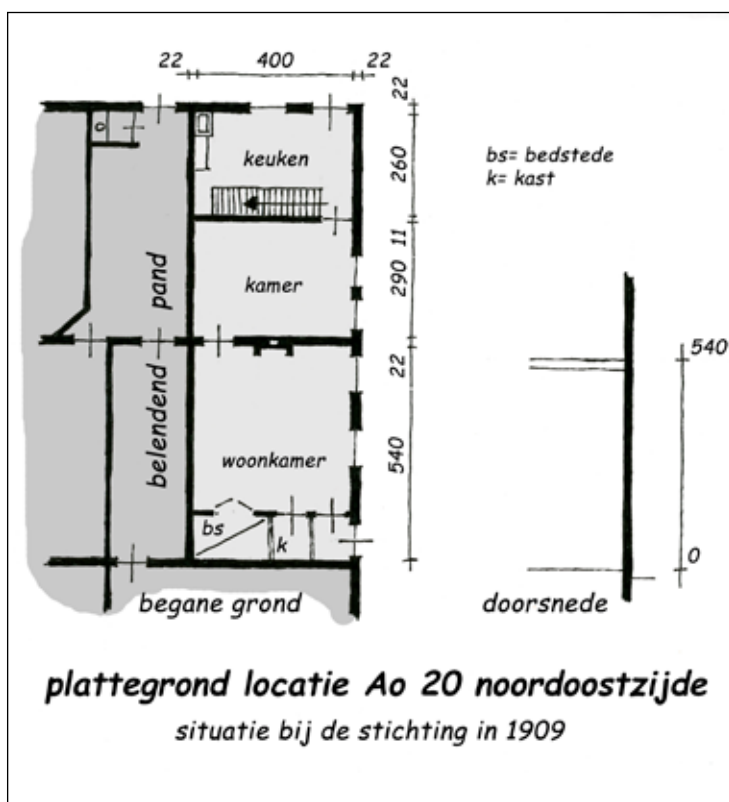

Op deze foto, die gemaakt moet zijn rond 1938, is rechts het moederpand van locatie Ao 20 te zien. Links daarvan het in 1938 gebouwde kantoor van "Noord-Braband".

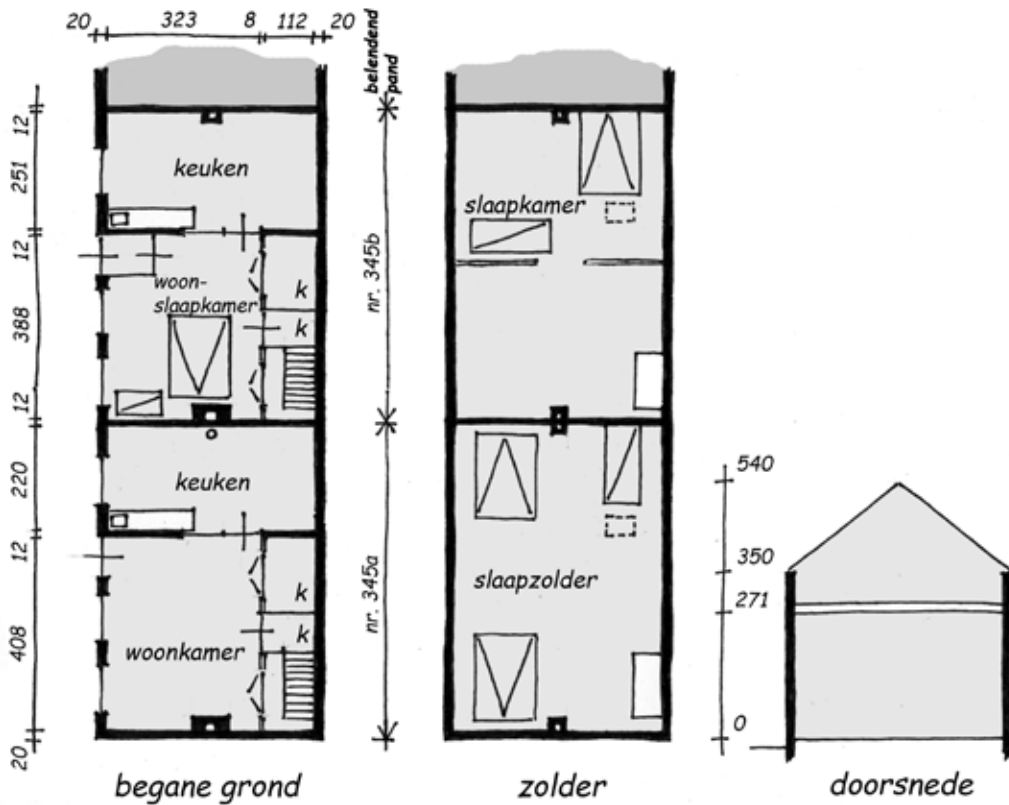
van het kantoor van de levensverzekeringsmaatschappij "Noord-Braband" en later (in 1942) voor een conciërgewoning op de plaats van het oude pand.

Ao 21:

Ook op deze locatie staat in 1832 een huis met daarachter bouwland tot aan de Winterdijk. Eigenaar is Hendrik Willem le Masson te Waalwijk, die het rond 1835 verkoopt aan de Tilburgse geldwisselaar Gabriël Joseph van Ham. Het pand wordt achtereenvolgens doorverkocht aan Franciscus van Erp, verwer te Waalwijk (rond 1850), Cornelis Jansen, koopman te Tilburg (in 1857), Gerardus van Loon, schoenmaker te Waalwijk (in 1859) en Johannes Leijtens, schoenfabrikant te Waalwijk (in 1870). Bij de boedelscheiding in 1891 valt het toe aan de ook Waalwijkse schoenmaker Johannes Petrus Leijtens. Die sloopt het huis in 1895 en bouwt er een nieuw. Tegelijkertijd bouwt hij ten noorden en los van het huis drie damwoningen met een oppervlakte van 42 m² en daar

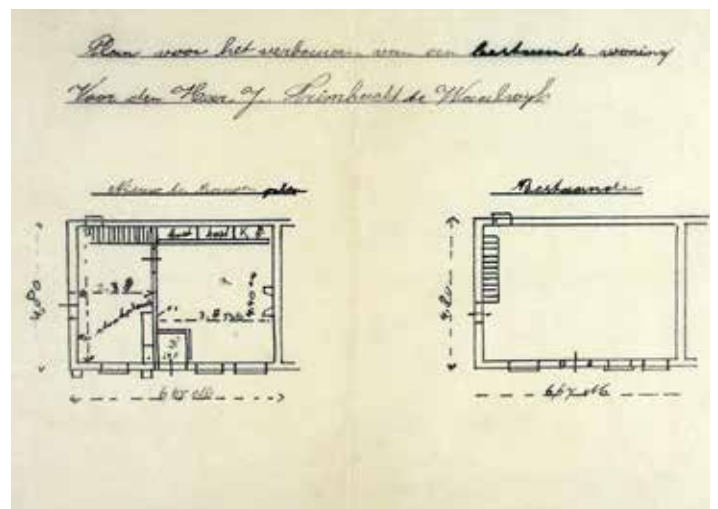
plattegrond locatie Ao 21

situatie in 1956

tegenaan een schuurtje. In de loop van de jaren (voor de statistiek is 1930 als datum van niet meer bewoond gehanteerd) raakt het noordelijke huisje in verval en doet dan dienst als berging. Het geheel wordt in 1934 gekocht door Adriana Theodora Maria Verwiel te Waalwijk. Hetzelfde jaar wordt het overgenomen door Adrianus Johannes Josephus van Liempt, notaris te Gilze, die het in datzelfde jaar weer doorverkoopt aan Johannes Cornelis Trimbach jr, fabrikant van cartonnage-artikelen te Waalwijk. Trimbach begint het tot berging gedegradeerde noordelijke damhuisje weer tot woning te verbouwen. De gemeente steekt daar echter een stokje voor, want hij heeft geen vergunning aangevraagd. Dat doet hij alsnog, en als excuus wordt aangevoerd dat hij veronderstelde dat het terugbrengen tot de oorspronkelijke bestemming niet vergunningplichtig was. De bouwaanvraag wordt geweigerd, omdat het te maken huisje op geen enkele manier voldoet aan de eisen van de woningwet. Zo blijft de functie als berging bestaan.

bezonning, geen berging, geen behoorlijke slaapgelegenheid en algeheel slechte toestand. In hetzelfde jaar wordt het geheel gekocht door de NV Spapens lederhandel te Amsterdam, die de gebouwen sloopt en er een nieuw bedrijfspand met bovenwoning bouwt.

Bij de verkoop in 1949 aan de Waalwijkse schoenfabrikant Lambertus Johannes Martinus Antonius Leenheers wordt het noordelijke huisje als een bouwval omschreven; de twee andere zijn nog bewoond. Er is verteld dat een van de laatste bewoonsters de bijnaam "vuil Dientje" had. In 1956 worden beide huisjes onbewoonbaar verklaard. In het noordelijke woont dan een gezin van zeven; in het zuidelijke een van vier personen. De redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn grote vochtigheid, geen open erf, slechte

Dit is de aanvraag uit 1935 om van de berging weer een huisje te mogen maken. Het plan voldeed in het geheel niet aan de bouwverordening en de vergunning werd geweigerd.

Ao 22: één damwoning.

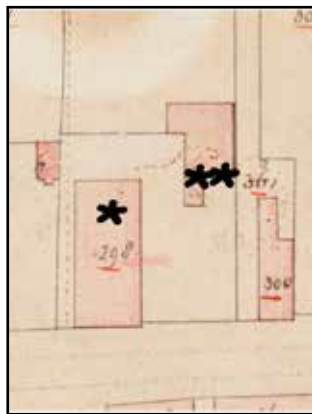
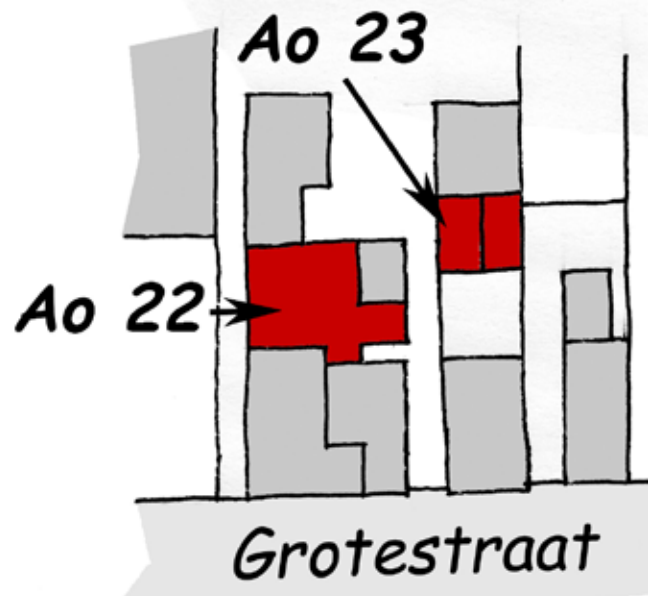
Situatie: achter toenmalig Grotestraat nr. 351. en 353 Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1738 en 1739.

Ao 23: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 355.

Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1132 en 1133.

Beschrijving: Ao 22: In 1832 is het grote perceel al bebouwd met een woonhuis. Ten oosten ervan staat een grote schuur, op ruime afstand van de

1832

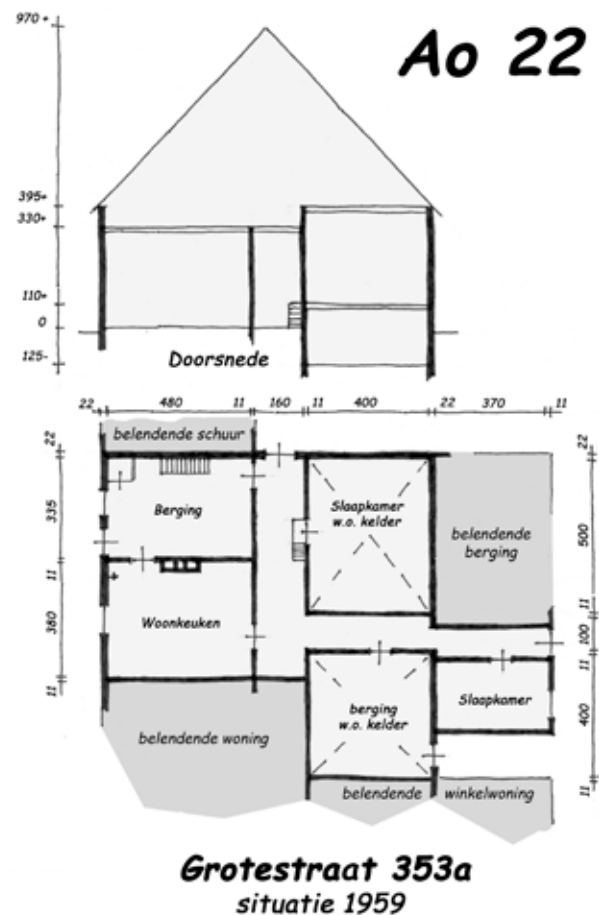

1886

2011

straat. Eigenaar van dit geheel is Gosuinier van Heijst, vrederechter te Waalwijk. Zijn zoon Pieter Reinier, die in Waalwijk secretaris en wijnkoper is, erft het. Hij maakt in het noordwestelijk deel van het huis (en een daaraan gebouwde uitbreiding) een grutmolen. In 1872 vindt er splitsing plaats. Deels in de woning en deels ten oosten aangebouwd is dan een nieuw huis gemaakt dat op de Grotestraat uitwegt (en dus geen damwoning is). In 1874 wordt de grote schuur verkocht aan de Waalwijkse timmerman en bouwkundige Johannes Josephus van Ree. Zie verder bij locatie Ao 23. De beide huizen worden in 1876 gekocht door Jordanus Franciscus Hubertus van Calker, grondeigenaar te Waalwijk. In 1882 breidt hij het westelijke, oorspronkelijke, huis uit. In 1925, het jaar waarin hij overleden is, verkoopt zijn weduwe het geheel aan de Waalwijkse landbouwer Arnoldus Josephus Hendrikzn van Hulst. Uit de onbewoonbaarverklaring van 1965 blijkt dat er in het pand ook een damwoning aanwezig was. Omdat deze niet kadastraal is geregistreerd

Grotestraat 351 en 353 in hun nadagen.

is de stichtingsdatum niet meer te achterhalen. De correspondentie rond die procedure maakt gewag van opeenvolgend gebruik als boerderij, bedrijfsruimte en woning. Dat betekent dat de woning van ná de koop door Van Hulten (want die was landbouwer) is. Het gebruik als bedrijfsruimte is niet terug te vinden. Enig aanknopingspunt vormt een vermelding in de kadastrale legger, waaruit blijkt van een "stichting" die plaatsvond in 1926, maar waarvan niet duidelijk is waaruit die bestond. Daarom is als de stichtingsdatum van deze damwoning, onder voorbehoud van betere informatie, het jaar 1926 gehanteerd. Nadat de damwoning door de gemeente in 1959 op de lijst van krotwoningen is geplaatst (met de bedoeling die ooit onbewoonbaar te verklaren) en in 1960 door de huurder ervan bij de huuradviescommissie een zaak is aangespannen vanwege de huurprijs/ kwaliteitverhouding,

Achter het rechter pand op deze foto uit 1985 bevonden zich de damwoningen Ao 23. Links het pand Grotestraat 351 en de inrit van het garagebedrijf, nu Jan Pannebakkerhof.

heeft de eigenaar enige verbeteringen aangebracht. Omdat het om een geldelijke investering ging en er daadwerkelijk iets verbeterd was, hebben B&W toen de onbewoonbaarverklaring opgeschort en toestemming gegeven het pand te blijven bewonen. In 1965 echter dreigde de vloer van de woonkamer door verrotting in de kelder te zakken. Na een klacht van de huurder daarover bij de gemeente is de onbewoonbaarverklaring, met instemming van de eigenaar, doorgezet. In 1983 wordt het geheel verkocht aan het westelijk aanpalende automobielbedrijf "de Langstraat" bv. Uiteindelijk is het pand, dat inmiddels tot gemeentelijk monument was verklaard, in 1985 gesloopt. In het blad van de Waalwijkse heemkundekring, "de Klopkei" van het jaar 1985 nr. 34, is daaraan een beschouwing gewijd. Daarna is er de Jan Pannebakkerhof aangelegd die, de Grotestraat en Winterdijk verbindend en omzoomd met appartementen, met enige fantasie gezien kan worden als een eigentijdse en grootschaliger uitvoering van een Waalwijkse dam met woningen.

Ao 23:

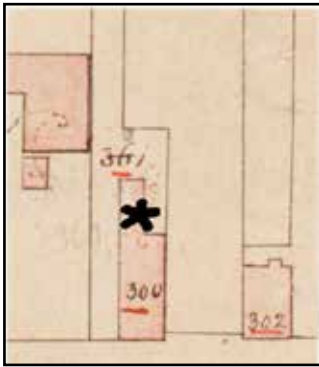
Nadat de Waalwijkse timmerman en bouwkundige (later architect) Johannes Josephus van Ree de schuur in 1874 heeft gekocht (zie bij Ao 22), verbouwt hij ze tot twee woningen. In 1892 bouwt hij op het braakliggende terrein ervóór een huis aan de Grotestraat, waardoor de twee huizen in de schuur enkel nog via een dam bereikbaar zijn. In 1917 wordt dit alles gekocht door Gerardus Johannes Antonius Hens, meester- schilder te Waalwijk. In 1957 valt bij de boedelscheiding van de inmiddels VoF "G. Hens & zn" de panden toe aan diens zoon en vakbroeder Wilhelmus Cornelis Antonius Hens. Enkele jaren later beëindigt die de bewoning van de damhuisjes om ze als werkplaats in gebruik te nemen. Volgens een zoon van W. Hens bestond enkel het voorste deel van het gebouw uit woningen, het noordelijke deel was altijd al werkplaats.

In 1963 wordt een nieuwe werkplaats met garage gebouwd, waarbij de voormalige damhuisjes verdwijnen.

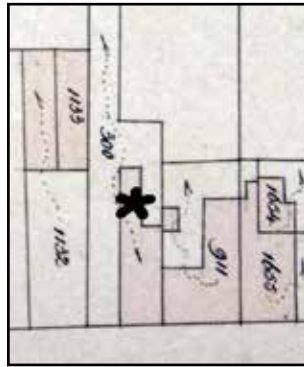

Ao 24: één damwoning.

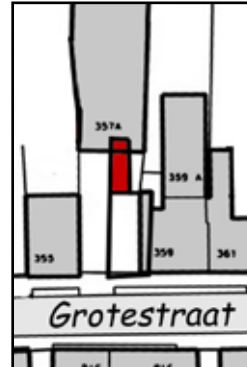
Situatie: achter toenmalig Grotestraat nr. 357.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 2001.

1832

1886

2011

Ao 24

Beschrijving: Mathijs van Loon, schoenmaker te Waalwijk, is in 1832 eigenaar van het dan al bestaande huis op perceel C 300. In 1857 gaat bij de boedelverdeling het eigendom over op zijn zoon Johannes, die ook het vak van zijn vader uitoefent. In 1894 verbouwt hij de smalle achterbouw tot een iets kortere en bredere damwoning. In 1903 is er weer een boedelscheiding, waarbij de Waalwijkse bakker (later boekhouder) Gerardus Johannes van Loon het eigendom verwerft. In

1925 verbouwt die het geheel weer terug tot één woning aan de Grotestraat. Er is weinig informatie over deze locatie. Uit de bouwvergunning van 1925 valt te herleiden dat de binnenmaten van de damwoning circa 4 bij 6 meter waren. De buitendeur zat in de westzijde en kwam uit op de dam. Het hele pand is gesloopt en de ondergrond is parkeerterrein geworden voor een daarachter gevestigd bedrijf.

In 2012 is de plaats waar het huis met damwoning stond een parkeerplaats.

Ao 25: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk 44a. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 2530.

Ao 26: één dijkwoning.

Situatie: Winterdijk 45. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 2483.

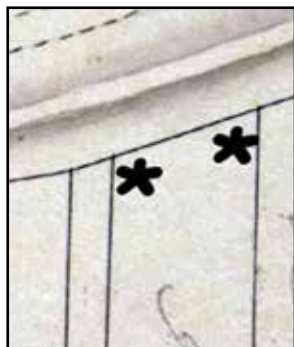
Beschrijving: Ao 25: In 1832 wordt de ondergrond van het perceel waarop later dit dijkhuisje verrijst nog gevormd door de tuinen van de percelen C 300 en C 301, in eigendom bij de Waalwijkse schoenmakers Mathijs en Gerardus van Loon (vader en zoon). Bij de boedelverdeling in 1858 wordt Johannes Wilhelmus van Loon, vak- en plaatsgenoot, de eigenaar. In 1922 splitst

Ao 25 Ao 26

1832

1886

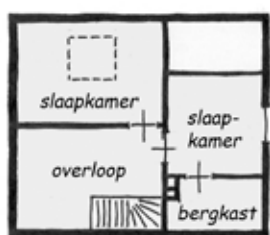
2011

hij het perceel, waarop inmiddels al een woning (Ao 26) staat. Het westelijke, onbebouwde deel daarvan wordt in 1926 weer onderdeel van het perceel dat bij Grotestraat 357 (Ao 24) hoort. In 1927 verkoopt hij een aan de Winterdijk

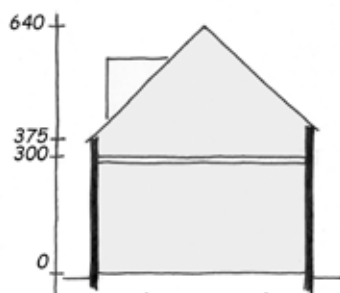
grenzend deel van dit perceel aan het Waalwijkse bakkersduo Theodorus Hendrikus Festen en Josephus Lambertus Hendrikus Keetels, die er in datzelfde jaar nog een huisje op bouwen. In 1956 wordt dat huisje verkocht aan de Waalwijkse gemeentewerkman Antonie van Boxel. Die koopt er later nog wat grond bij en verkoopt het geheel in 1971 aan Theodorus Anna Maria Pulles, slager te Waalwijk. Binnen een jaar verkoopt die het weer door aan Antonius Paapen, schoenmaker te Waalwijk. In 1972 wordt het huisje aan de oostkant uitgebreid. Het is anno 2011 nog bestaand.

Ao 26:

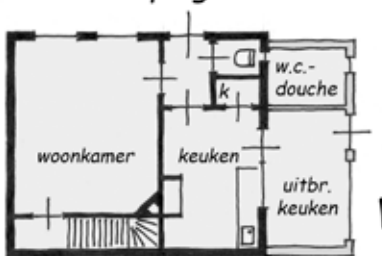
In 1832 wordt de ondergrond van het perceel waarop later dit dijkhuisje verrijst nog gevormd door de tuinen van de percelen C 301, in eigendom bij de Waalwijkse schoenmakers Mathijs

verdieping

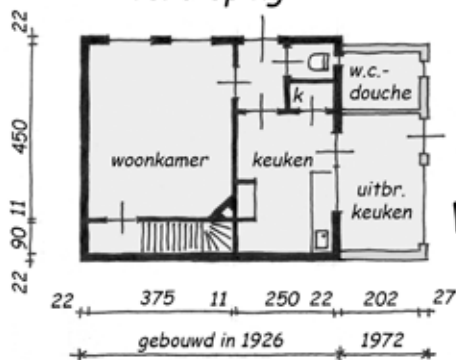
doorsnede

begane grond

Winterdijk 44a

Ao 25

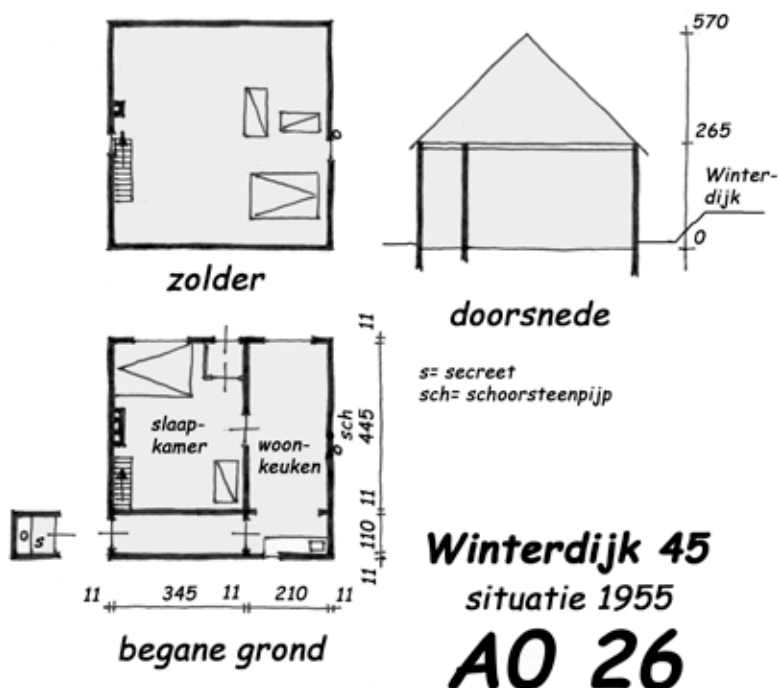

Een foto uit 2010 met beide huisjes Ao 25 (rechts) en 26 (links), genomen naar het oosten. De linker uitbouw van het rechtse huisje Ao 25 is in 1972 gerealiseerd.

Foto van het huisje op lokatie Ao 26 uit 2011.

en Gerardus van Loon (vader en zoon). Bij de boedelverdeling in 1858 wordt de broer van Gerardus, Johannes Waltherus van Loon, ook schoenmaker, eigenaar. In 1888 bouwt die op de oostzijde van het perceel een onder aan de dijk gelegen huisje. Bij de boedelscheiding in 1903

wordt Gerardus Johannes van Loon, bakker en later boekhouder, eigenaar. Hij verkoopt het perceel met het huisje in 1922 aan het Waalwijkse bakkersduo Theodorus Hendrikus Festen en Josephus Lambertus Hendrikus Keetels, dat ten westen daarvan ook een huisje bouwt (Ao 25). De perceelshistorie is verder identiek aan die van locatie Ao 25. In 1955 wordt het huisje onbewoonbaar verklaard. Redenen daarvoor zijn de slechte toestand en de vochtigheid van de (halfsteens) muren. Er is ook onvoldoende slaapgelegenheid (er woont op dat moment een gezin van vader en moeder met vijf kleine kinderen), de vloeren zijn slecht, het pand ligt lager dan het aansluitende terrein, er is geen toetreding van zonlicht, de zolder is open en de trap is onbruikbaar. Daarna is het huisje aan de zuidkant uitgebreid en, gezien de aard van het metselwerk, blijkbaar voorzien van spouwmuren en wellicht andere voorzieningen, waardoor het alsnog bewoonbaar is geworden. Het is anno 2011 nog bestaand.

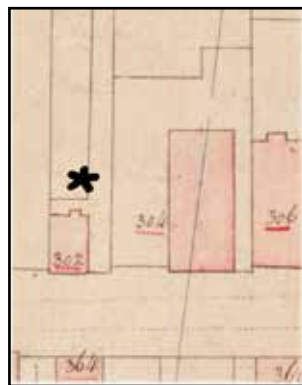
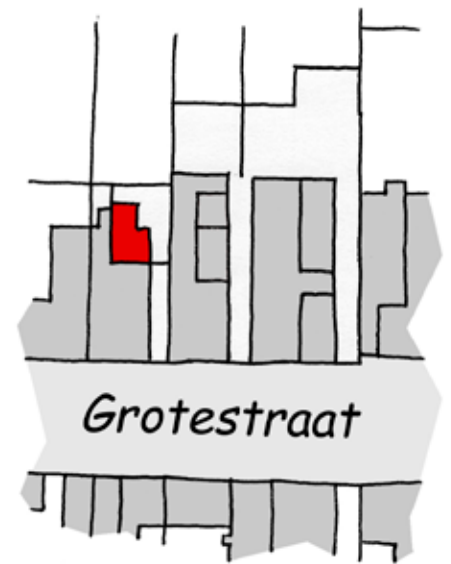

Ao 27: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat 361.

Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1654.

Beschrijving: In 1832 staat er op dit perceel aan de Grotestraat een klein huis met een lange dam tot aan de Winterdijk. Achter het huis strekt zich, ook tot aan de dijk, de tuin uit. Eigenaar is Theodorus Hoos, koopman te Waalwijk. In dat jaar vindt een boedelscheiding plaats, waarbij Anthonius Kluppel uit Waalwijk eigenaar wordt. In 1838 verkoopt die het huis en de tuin aan de

Ao 27

1832

Waalwijkse schoenmaker Theodorus van de Sanden. Nadat het pand is door hem vergroot, wordt in 1877 Martina van der Sanden, zonder beroep, eigenaresse. Twee jaar later verandert ze

1886

2011

het pand, waarbij een damwoning aan de oostkant wordt afgesplitst. Die gaat, mét het moederpand, in 1922 over naar de winkelierster Adriana Martina van der Sanden. In 1956 wordt het geheel

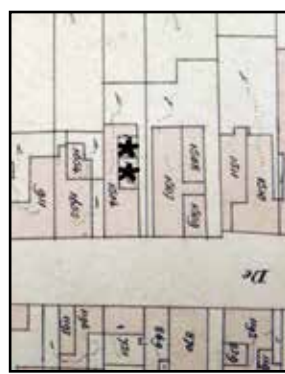
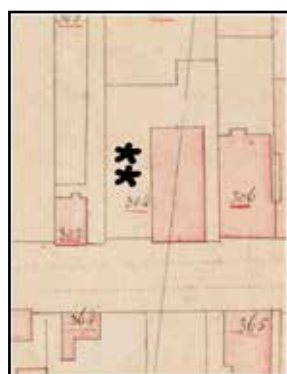
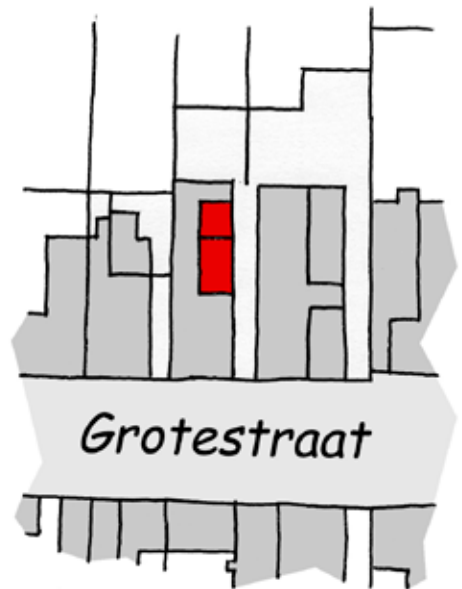
verkocht aan Cornelia Francisca Maria Maaijen uit Waalwijk, weduwe van Cornelis Maria Kleijn. Ze verkoopt de huizen in hetzelfde jaar nog door aan Johannes Marinus Zijlmans, een Waalwijkse groentehandelaar. In 1960 blijkt bij een hermeting door het kadaster dat de damwoning niet meer bestaat.

Rechts achter in het linker winkelhuis met de puntgevel was damwoning Ao 27 gesitueerd. De foto is gemaakt in 1970.

Ao 28: twee damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat 363. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1505 en 1506.

Beschrijving: In 1832 is het grote perceel, waarop één huis staat, nog eigendom van de weduwe van Adrianus van de Griend, die winkelierster is. Zij verkoopt het aan Adrianus van Delft, die het rond 1835 weer doorverkoopt aan de Waalwijkse schoenmaker Laurens Everardus Klijberg. In 1846 verkoopt die het westelijke, braakliggende deel van het perceel aan Johannes Gerardus Meulken, timmerman te Waalwijk, die daar meteen

1832

een huis op bouwt. Het al bestaande, oostelijk daarvan gelegen pand is tegelijkertijd verkocht aan Hendrikus Geradts. Zie daarvoor de beschrijving bij locatie Ao 29. In 1878 splitst Johannes twee damwoningen af aan de oostkant van het pand. Het valt op, dat die niet doorlopen tot de achtergevel, waardoor men in de achtertuin niet geconfronteerd werd met de bewoners van de damwoning. In 1905, twaalf jaar na het overlijden van zijn vader, worden huis en damwoningen eigendom van zoon Hendricus Cornelis die bouw-

1886

2011

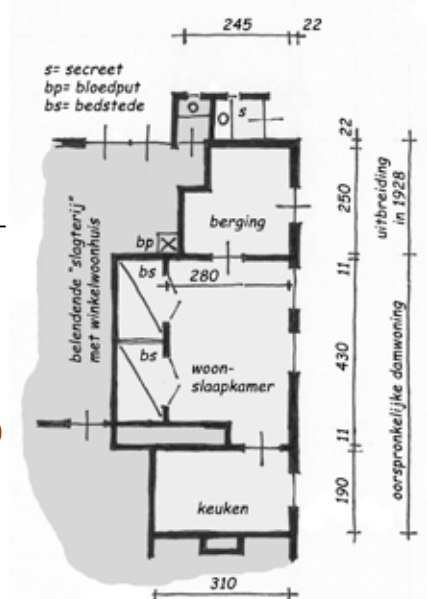
Grotestraat wordt getrokken. In 1928 krijgt de resterende, noordelijke, damwoning een kleine uitbreiding en een privaat dat buitenom is te bereiken. Deze laatste damwoning is rond 1960 bij het moederpand getrokken. Het gebouw bestaat nog; mogelijk zijn er bouwsporen van de damwoningen in terug te vinden.

Op deze foto uit 1980 is de dam tussen Grotestraat 363 en 365 te zien. Links achterin zijn de vermoedelijke deur en ramen van de vroegere damwoning nog zichtbaar.

Ao 28

kundige is. Ook de zoon komt te overlijden en na de boedelscheiding in 1922 gaat het eigendom over naar de Waalwijkse slager Josephus Antonius Pullens. Het huis wordt dan inwendig verbouwd, waarbij de grootste (zuidelijke) damwoning weer bij het huis aan de

Grotestraat wordt getrokken. In 1928 krijgt de resterende, noordelijke, damwoning een kleine uitbreiding en een privaat dat buitenom is te bereiken. Deze laatste damwoning is rond 1960 bij het moederpand getrokken. Het gebouw bestaat nog; mogelijk zijn er bouwsporen van de damwoningen in terug te vinden.

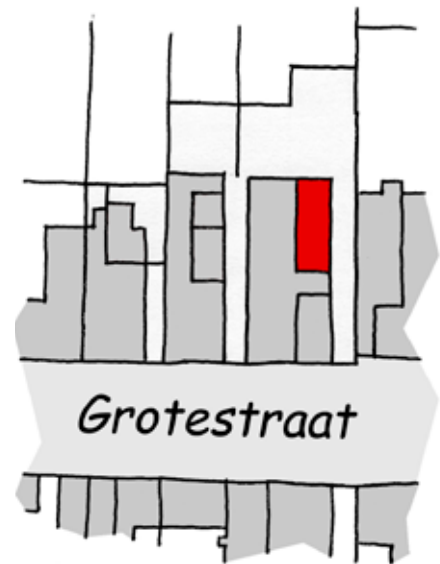
plattegrond Ao 28
situatie in 1928

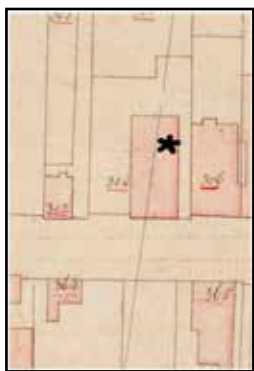
Ao 29: één damwoning.

Situatie: achter in Grotestraat 365. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1508.

Beschrijving: De perceelshistorie volgt die van Ao 28, tot het moment dat de oostelijke, al langer bestaande, woning in 1846 door Hendrikus Geradts, "particulier" te Waalwijk, wordt gekocht. Kort daarna wordt de woning met tuin weer doorverkocht aan de Waalwijkse koopman Johannes Bernardus Timmermans. Die splitst in 1878 een damwoning af aan de achter- oostkant van het huis. Tegelijk wordt het voorste deel ge-

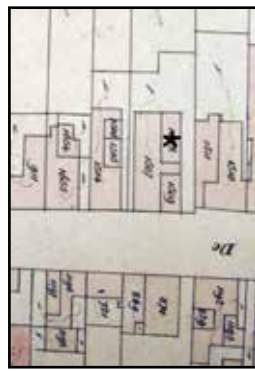

Ao 29

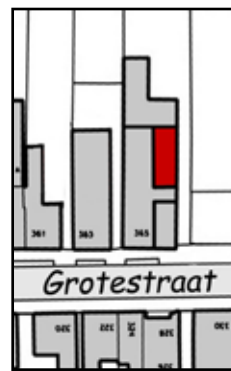

1832

splitst in twee huizen aan de Grotestraat. Tussen de damwoning en de oostelijk gesplitste woning blijft een toegang naar de dam voor de westelijke woning. Na Johannes' overlijden en dat van zijn weduwe verkopen de erven het onroerend goed aan de Waalwijkse bouwkundige Henricus

1886

2011

moederpand op naam van Bernardus Antonius van den Berg, bleeker te Waalwijk. In 1920 voegt die de damwoning en de afgesplitste straatwoning weer samen met het moederpand. Het geheel wordt in 1926 gesloopt, waarna nieuwbouw plaatsvindt.

Cornelis Meulkens. In 1919 komen de damwoning en de afgesplitste oostelijke woning en een jaar daarna het

Deze opname is gemaakt vanuit de Groenstraat in 2012, nadat door sloop van de panden oostelijk van Ao 29 deze lokatie vrij kwam te liggen. Wat u ziet zijn niet de ramen en deur van de voormalige damwoning, maar is de zijgevel van de in 1928 nieuw gebouwde wasserij.

A0 30: acht dijkwoningen.

Situatie: Winterdijk, in het parkje ten westen van de Groenstraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1922 à 1929

Beschrijving: In 1832 is het perceel C 309 in gebruik als tuin en in eigendom bij Gerardus de Haan, landbouwer te Waalwijk. In 1864 gaat de eigendom over naar de eveneens Waalwijkse Jan Baptist de Haan, maalder. In 1880 vindt een boedelscheiding plaats. Nieuwe eigenaar wordt de horlogier Adriaan Johannes Verhoeven uit

Ao 30

1832

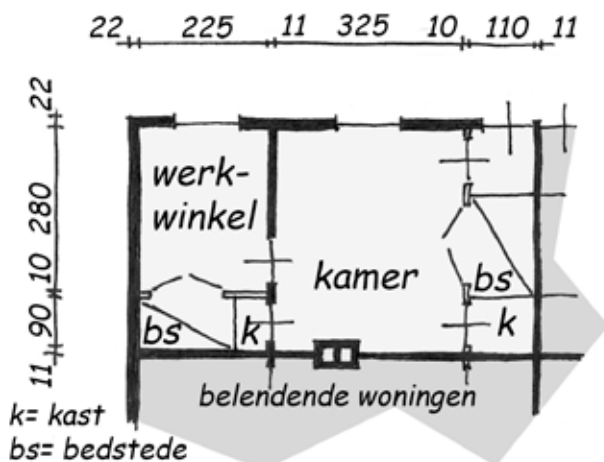
1886

2011

De zuidkant was de lichte kant. Hier het echtpaar Kleijne in het zonnetje voor hun huisje.

Waalwijk. Hij bouwt in 1889 acht zogenaamde rug- aan- rugwoningen op het perceel. Vier zijn naar het noorden ontsloten op de dijk en vier op het zuiden. Aan de zuidkant van het perceel staan enkele secreten en een pissoir. Ook is daar een ontsluiting via een dam naar de Groensteeg, die dan nog Putsteeg- binnen heet. In 1918 wor-

plattgrond Ao 30
situatie 1905

De huisjes van locatie Ao 30, vanuit het noordoosten gezien op een foto uit 1948. Het hoge puntdak links is van een voormalig logement op de hoek van de Winterdijk (met de bomen) en de Groensteeg.

den de huisjes verkocht aan Johannes van Nooij, landbouwer te Waalwijk. Na zijn overlijden gaat de eigendom in 1942 over op diens opvolger Hendrikus Cornelis van Nooij. Aan het einde van WO

II, als Waalwijk al bevrijd is, worden er nog Poolse militairen ingekwartierd. In 1965 koopt de gemeente de huisjes op met de bedoeling ze te slopen.

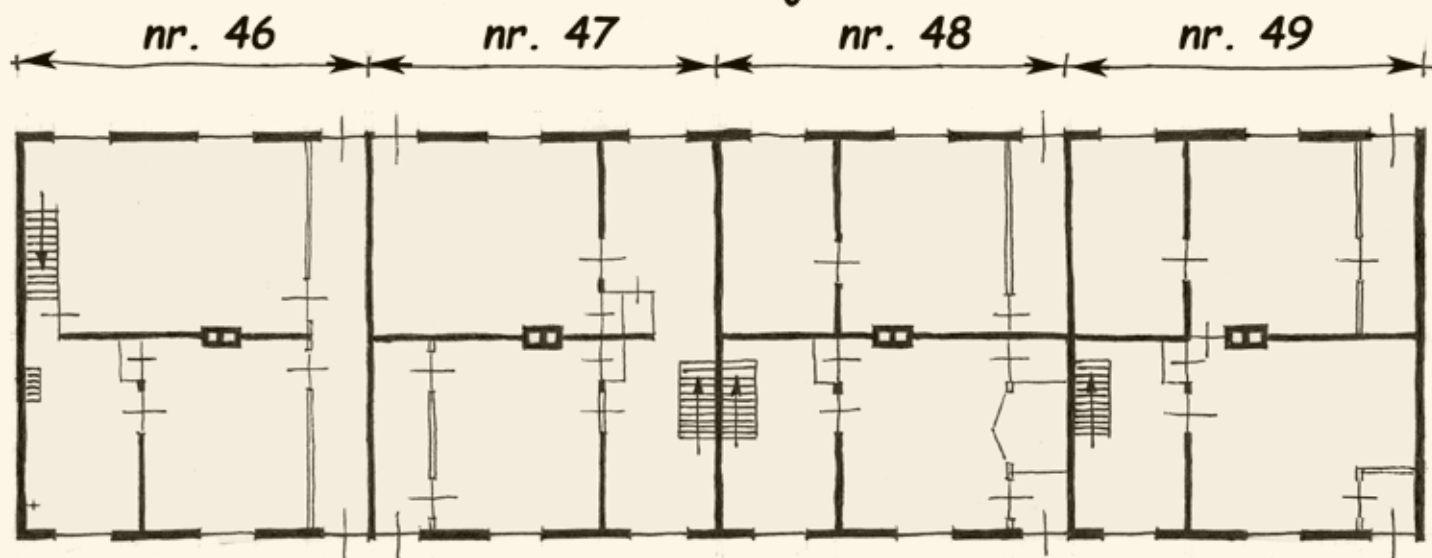
De huisjes zijn in de loop van de tijd “ontdubbeld”; dat wil zeggen dat er van twee één gemaakt wordt. Van een noordelijk en een zuidelijk huisje werd één huis gemaakt. Op basis van de uitspraak van oud- bewoners (zie interview

Op deze foto uit 1973 een blik vanuit deze huisjes naar het zuiden. Links de achterkanten van de woningen aan de Groensteeg (locatie Ao 32) en op de voorgrond het onverharde terrein dat de toegang tot de zuidelijke huisjes vormde. Iets naar rechts stonden de gemeenschappelijke privaten en het pissoir.

Winterdijk

plattegronden woningen Ao 30 na ontubbeling situatie 1965

1 en 3 in het supplement bij dit boek) is dat in 1935 bij de westelijke vier en rond 1960 bij de oostelijke vier huisjes gebeurd. Mogelijk heeft elke bewoner zelf de samenvoeging kunnen realiseren, want elke plattegrond is verschillend. De ontsluiting van deze vier ontubbelde huisjes blijft via de dam op de Groensteeg lopen. In 1965 worden de huisjes onbewoonbaar verklaard. Ze zijn dan alle nog

bewoond. Als redenen worden aangevoerd dat ze vochtig zijn vanwege de lage ligging en de gebruikte zachte stenen, de onpraktische indeling, onvoldoende sanitair en zijn ze oud en versleten. Vanaf 1969 worden ze gesloopt.

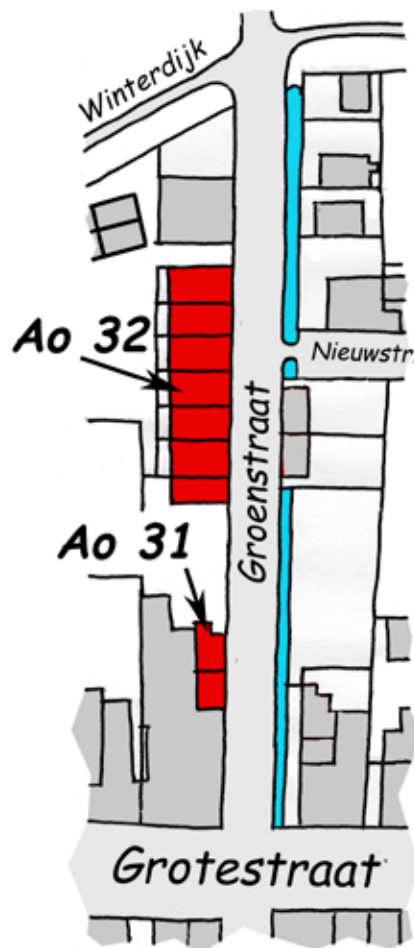
Ao 31: twee straatwoningen.

Situatie: in het wegdek van de huidige Groenstraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1832 en 1833.

Ao 32: zeven straatwoningen.

Situatie: in het wegdek van de huidige Groenstraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1708 à 1713 en 1831.

De Groenstraat. Voorheen was deze straat een deel van een lange weg die Putsteegbinnen heette. In het zuiden begon die aan de Meerdijk bij een moeras, en liep voorbij de Winterdijk als Putsteeg-buiten door tot de (bij de aanleg van de Bergse Maas verdwenen) nederzetting Gansoijen. Later is aan het gedeelte tussen Grotestraat en Winterdijk de naam Groensteeg gegeven, die daarna nog veranderd werd in Groenstraat.

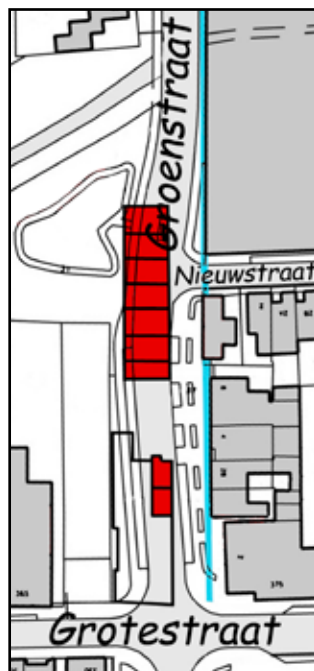

1832

Beschrijving: Ao 31: Uit het bouwhistorisch onderzoek dat in 1995 naar dit pand is gedaan, blijkt dat het deel aan de Groenstraat vroeger een paardenstal is geweest. In de 17e eeuw wordt in het deel aan de Grotestraat de herberg "Het vergulde Hert" gedreven. Na de grote stadsbrand van 1824 wordt het pand gro-

1886

2011

tendeels nieuw opgetrokken, waarbij in het achterste deel aan de Groenstraatzijde vier logementkamers worden gemaakt. Landbouwer Gerard de Haan wordt in 1832 eigenaar van dit onroerend goed, in 1864 gevolgd door zijn zoon Nicolaas Victor. Bij een boedelscheiding in 1880 wordt het bezit op naam van Petrus Johannes Stael, RK priester te Nieuwkuijk overgeschreven, die het datzelfde jaar doorverkoopt aan Adriaan Johannes Verhoeven, herbergier te Waalwijk. In 1886 splitst Verhoeven twee huisjes af van de achterbouw van de woning aan de Grotestraat. De omvang van elk van die huisjes beslaat twee van de eerder gemaakte logementkamers. Tegenover de zijgevel aan de Groenstraat worden bedsteden met een kast er

Links het dubbele pand Grotestraat 371 en 373 in 1980. Rechts om de hoek in de Groenstraat staat de aanbouw, waar achterin de ramen en deuren van de twee afgesplitste huisjes met huisnummer 1 en 3 zijn te zien. De eerste deur in de zijgevel gaf toegang tot een bovenwoning.

tussenin gemaakt. In 1919 worden de huisjes, los van het “moederpand”, verkocht aan de Waalwijkse kantoorbediende Johannes Hendrikus van Oudheusden. Die krijgt in 1927 van het gemeentebestuur één jaar ontheffing van de verplichting om een privaat bij te plaatsen en een gemetselde vuilnisbak bij de huisjes te maken, waaruit blijkt dat er eerder slechts één privaat voor de twee huisjes was. In 1949 verkoopt Van Oudheusden de huisjes door aan Jacobus Arnoldus Kemperman, koopman te Waalwijk. In 1970 wordt het hele complex op de hoek Grotestraat/ Groenstraat gekocht door de westelijke buurman NV “aanne-mingsbedrijf Wed. A. Aarts en Zn”. Datzelfde jaar worden deze woningen onbewoonbaar verklaard. Het pand blijft nog jaren leeg staan en wordt vanwege de historische waarde op de gemeentelijke monumentenlijst geplaatst. Desondanks

wordt het in 1999 gesloopt en bestaat het, omdat er bouwhistorisch en archeologisch onderzoek is gedaan, nog slechts op papier. Van de twee huisjes is daarbij enkel de contour, maar geen plattegrond opgenomen.

Ao 32:

De perceelshistorie is dezelfde van die van Ao 31, tot en met de eigendomsovergang naar Adriaan Johannes Verhoeven, herbergier te Waalwijk. In 1881 bouwt die dan zes huisjes aan de Groensteeg, op de plaats waar een schuur stond. Hoewel de contouren van de schuur en de latere woningen sterk overeenkomen, is te verwachten dat de huisjes nieuw gebouwd zijn, mogelijk gebruik makende van een deel van de oude fundering. Dat is af te leiden van het feit dat de voorgevels van de huisjes blijken de foto's nieuw zijn opgetrokken; dat de noordgrens afwijkt en dat de achtergrens van de huisjes terug ligt van de achtergrens van de voormalige schuur. De zuidkant van die schuur blijft in gebruik als stal. Pas in 1903 maakt hij daar een kleine woning

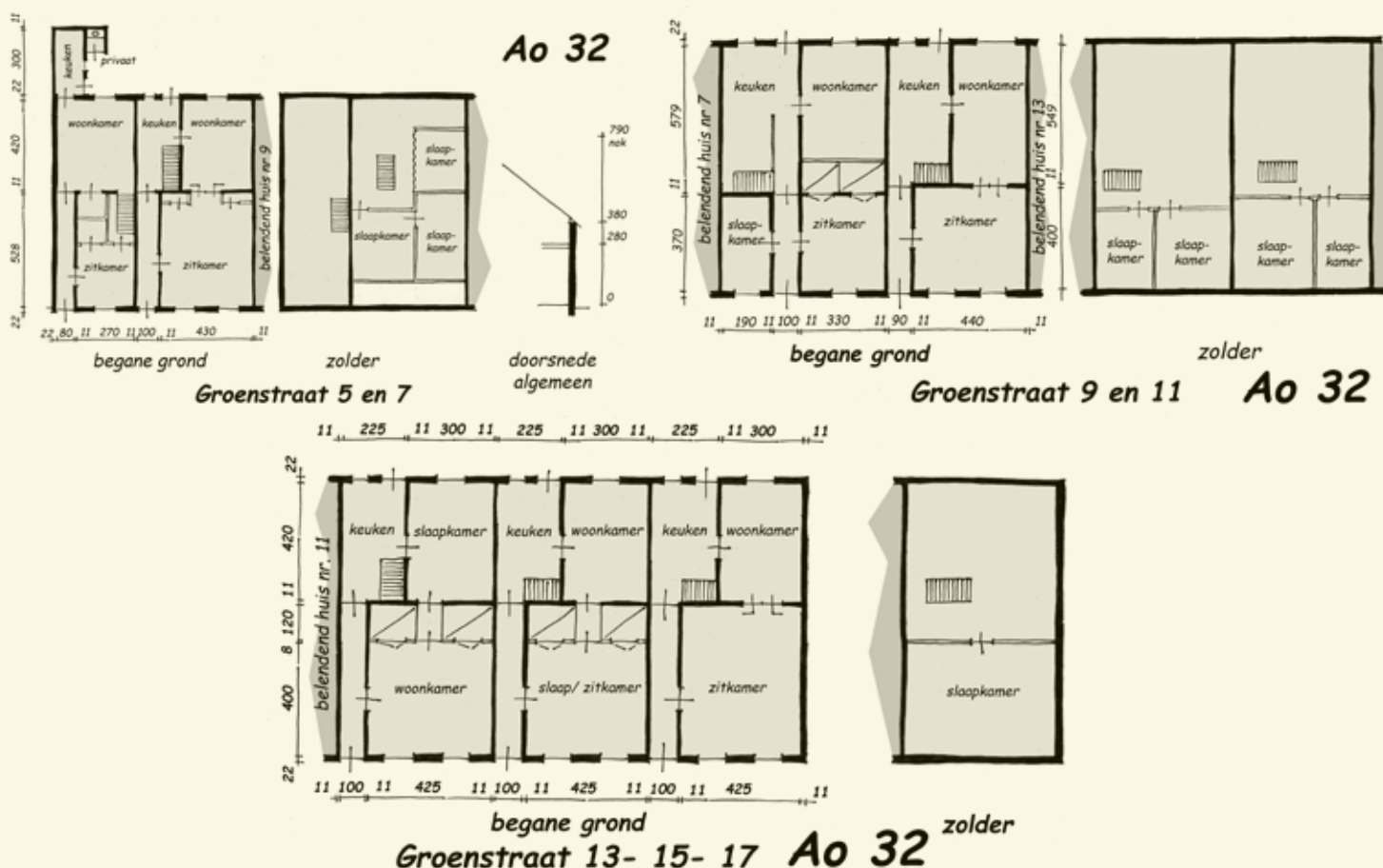
Op deze foto is te zien dat het metselwerk van deze pandjes getuigde van zorg en vakmanschap. Het uitvoeringsniveau lag hoger dan van het gemiddelde Waalwijkse damhuisje.

Deze woningen waren ook wat groter. Let op de getoogde bovendorpel van het raamkozijn met de mooi strak opgebouwde rollaag erboven. De dakvoet was uitgevoerd met een riant uitgewerkte muizentand.

De Groenstraat van zuid naar noord gezien met aan de linkerkant de zeven huisjes van lokatie Ao 32. Het meest linkse huisje met één deur en raam is de kleinere, later gebouwde woning. Het dak dat achteraan dwars op de huisjes staat is dat van het vroegere logement op de hoek Groenstraat- Winterdijk. Op de plaats van het trottoir rechts, en onder het uit stekende huisje, liep vroeger een heul die het water van de Lunt naar de polder bracht. Die heul werd de Putsteegslot genoemd.

van, in de trant van de rest van het rijtje huizen. In 1918 verkoopt hij de zeven huisjes aan Johannes van Nooij, landbouwer te Waalwijk, die zelf het kleinere huisje bewoonde. Bij de boedelscheiding in 1943 worden de huisjes eigendom van

diens opvolger Hendrik Cornelis van Nooij. In 1965 worden ze gekocht door de gemeente Waalwijk. Er volgt onbewoonbaarverklaring en de bewoning wordt gestaakt. Na jaren van verkrotting worden de huisjes gesloopt.

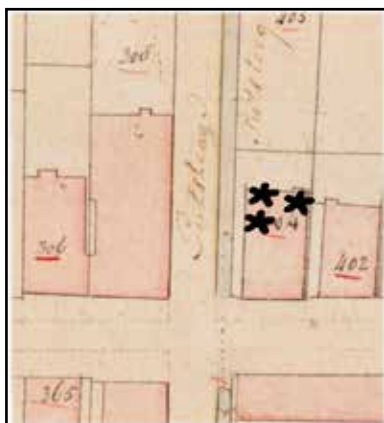
Ao 33: twee straatwoningen aan de Groenstraat en één damwoning aan de Grotestraat.

Situatie: voormalig pand Groenstraat zuidoost, hoek Grotestraat. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1184 à 1186.

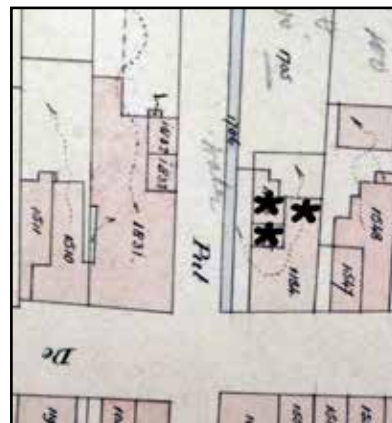
Beschrijving: Deze perceelshistorie begint in 1832 met een huis, dat op de noordoostelijke hoek van de Grotestraat en de toenmalige Putstraat- binnen (noordelijk gedeelte, de huidige Groenstraat) staat. Het huis heeft een tuin die tot aan de Nieuwstraat door loopt. Eigenaar is de weduwe van Martinus de Haan uit Waalwijk. In 1839 gaat het eigendom over naar de smid Johannes de Haan. In 1877 splitst die 2 huisjes

Ao 33

1832

1886

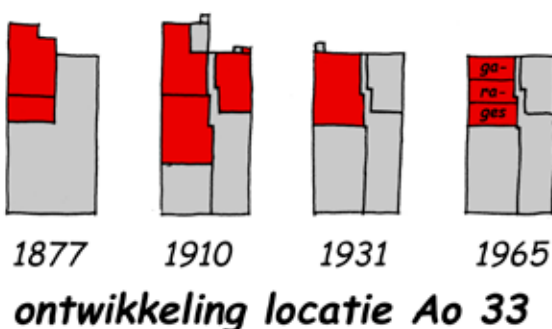

2011

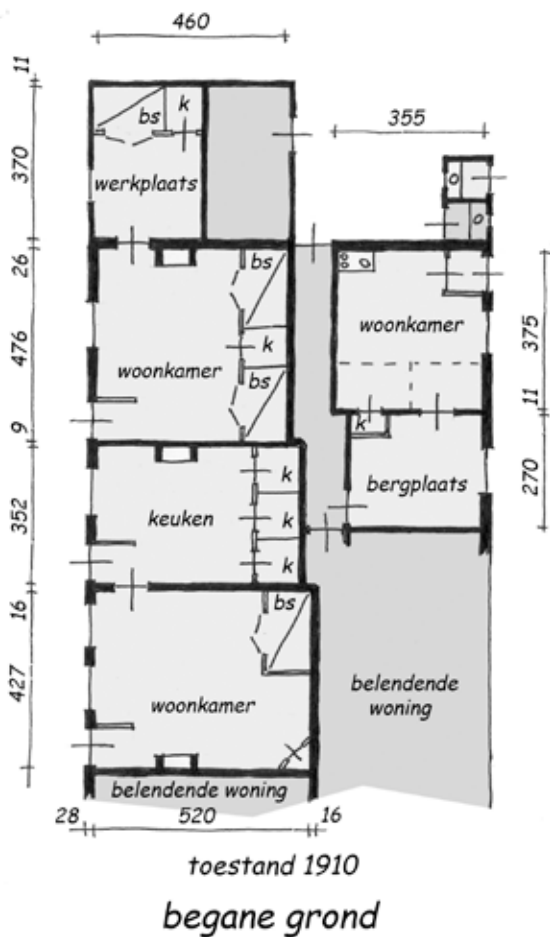
achter aan de westkant van de woning af. Een wat grotere aan de noordkant en een kleine ten zuiden daarvan, ontsloten op de Groenstraat. Het jaar daarop verkrijgt zijn zoon en vakgenoot Lambertus Franciscus de Haan het eigendom over dit alles. In 1910 verkoopt hij het geheel aan de Waalwijkse schoenmaker Jacobus Franssen. Die gaat het pand duchtig veranderen. Het wordt in een westelijk en een oostelijk deel gesplitst. In het westelijke deel wordt de zuidelijke woning

aan de Groenstraat vergroot. In de oostelijke woning, die aan de Grotestraat grenst, wordt achterin een damwoning gemaakt. Het pand telt vanaf 1910 dus vijf woningen; twee met de deur aan de Grotestraat, twee met de deur aan de Groenstraat en één woning met een deur aan de dam naar de Grotestraat.

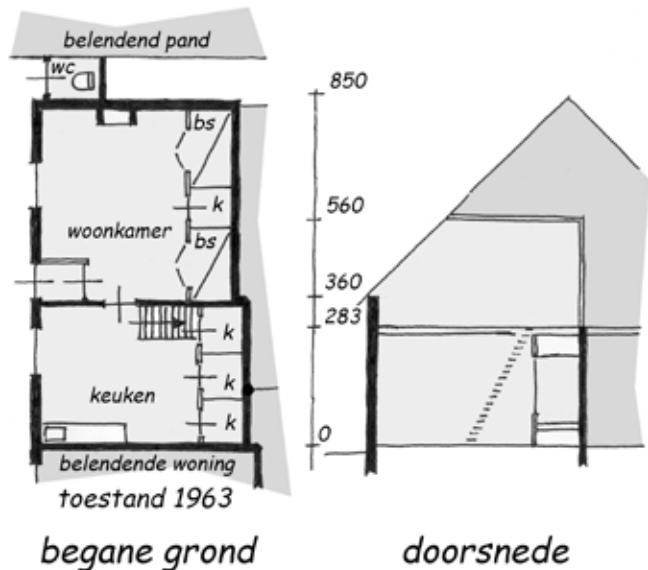
In 1931 verdwijnt het achter de hoofdbouwmassa uitstekende gedeelte om het mogelijk te maken dat er ten noorden een nieuwe dubbele woning aan de Groenstraat wordt gebouwd. Dan wordt ook de zuidelijke afgesplitste woning samenge-trokken met de woning op de hoek Grotestraat-Groensteeg, met dien verstande dat de noordelijke afgesplitste woning vergroot wordt, mogelijk als compensatie voor het verlies van de uitbouw. Bij de boedelscheiding in 1946 wordt dochter Johan-

toestand 1910
begane grond

toestand 1963
begane grond

doorsnede

Ao 33

woningen noordoosthoek Grotestraat- Groensteeg

na Cornelia Franssen, gemeente- ambtenaar in Waalwijk, eigenaresse. Later wordt het eigendom overgeschreven op de slager Johannes Josephus van Oers. De in 1931 vergrootte woning wordt in 1963 onbewoonbaar verklaard. Ze wordt dan nog bewoond door een echtpaar. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de zeer vochtige muren, het feit dat de wc naast de woning aan de straat (!) ligt, de vloeren 20 cm beneden de straat liggen, kozijnen, ramen en deuren versleten zijn

en dat het dak lekt. Van Oers laat in 1965 deze noordwestelijke woning verbouwen tot drie garageboxen. In 1970 wordt het hele pand in delen verkocht. Uiteindelijk koopt de NV "Dumco" het geheel op, laat het in 1997 slopen en bouwt er een appartementencomplex op.

Op deze foto uit 1980 is de noordwestelijke afgesplitste woning al verbouwd tot drie garageboxen. De ramen en deur rechts daarvan zijn van wat de andere afgesplitste woning is geweest. De twee voordeuren liggen aan de Grotestraat. Achter in de dam naast het rechter woongedeelte ligt de damwoning uit 1910.

Ao 34: twee straatwoningen.

Situatie: Groenstraat nrs. 10 en 12. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1703 en 1704.

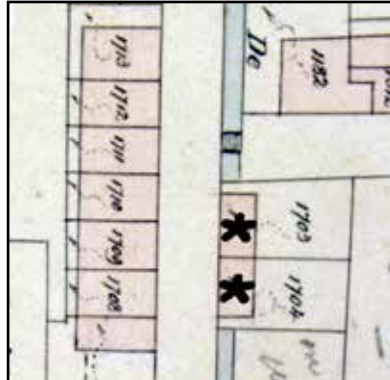
Beschrijving: De historie van deze huisjes volgt vanaf 1832 die van locatie Ao 33. In het noordelijke deel van de tuin daarvan, tegen de Nieuwstraat aan, koopt de Waalwijkse tuinier Arie Steenbergen een stuk grond van Lambertus Franciscus de Haan en bouwt er in 1881 een

Ao 34

1832

1886

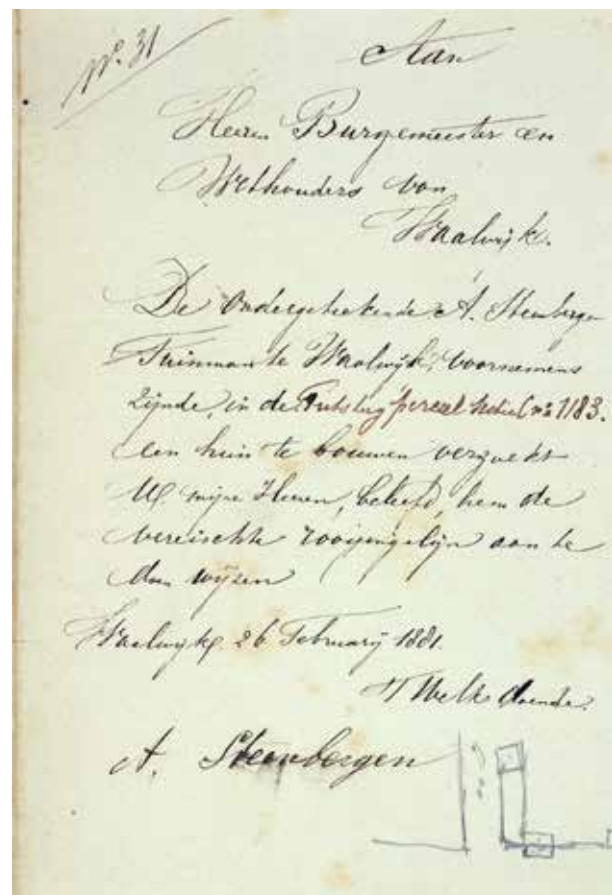

2011

dubbele woning op. Tussen het perceel grond en de Groensteeg liep een heul, om water vanaf de Lunt naar de buitenpolder af te voeren. Die werd door de bouw van deze woningen overkluisd. Plezierige bijkomstigheden waren, dat het naast de woningen gebouwde privaat direct op die heul loosde en dat zijn perceel er groter door werd. En zo was al vroeg een deel van de heul uit het straatbeeld verdwenen. Er was toen nog geen bouwverordening en een bouwvergunning was dus niet nodig. Wél moest het gemeentebestuur de rooilijn aangeven.

In 1894 koopt de oorspronkelijke eigenaar van het perceel, Lambertus de Haan, de woningen om ze in 1910 weer te verkopen aan de Waalwijkse schoenmaker Lambertus Lucas van Bavel.

Deze haalt datzelfde jaar nog een deel van de achtertuinen af om daarop een woning aan de Nieuwstraat te bouwen. In 1918 vallen ze bij zijn overlijden toe aan zijn vrouw Johanna van Loon, die de huisjes in 1927 verkoopt aan Josephus Michael Schambergen, schoenfabrikant (hij werd ook wel maatwerker genoemd) te Waalwijk. In 1927 verzoekt hij om ontheffing van de regel

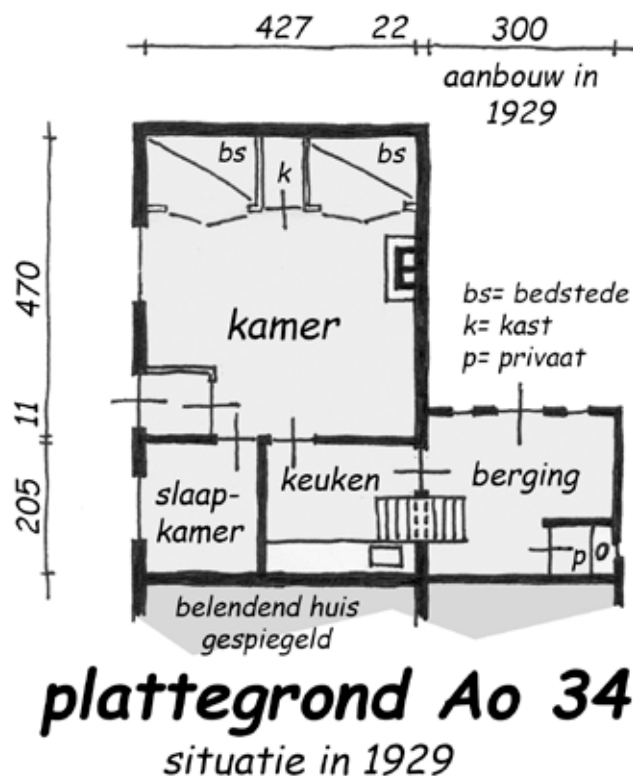

De aanvraag van Arie Steenbergen aan B&W uit 1881 om een rooilijn voor zijn huisjes aan te wijzen.

om de woningen van een privaat te voorzien. Die krijgt hij niet, en in 1929 komen er bergplaatsen bij waarin nieuwe privaten worden ondergebracht.

In 1935 worden de bedsteden gesloopt en de werkwinkel als slaapkamer in gebruik genomen. Later volgen nog enkele aanpassingen. In 1962 worden de huisjes gekocht door de meubelmaker Marinus van Mierlo. Deze verzoekt in 1967 van de twee pandjes één woning te mogen maken, hetgeen wordt geweigerd omdat het bouwplan op veel punten strijdig is met de eisen van de bouwverordening. De twee pandjes bestaan nog.

plattegrond Ao 34
situatie in 1929

Locatie Ao 34, Groenstraat 10 en 12, in 2010.

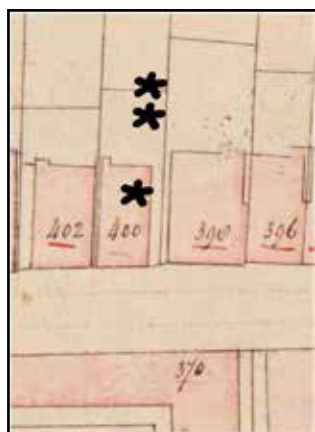
Ao 35: drie damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat, voorheen nr. 383.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1008, 1009 en 1545.

Beschrijving: Peter Simons, koopman te Waalwijk, bezit hier in 1832 een huis met erf en tuin. Rond 1835 verkoopt hij het aan Adrianus Couwenberg, een Waalwijkse schoenmaker. Een jaar later al wordt het geheel gekocht door Cornelis Hendrikus van Ree, timmerman te Waalwijk. Die bouwt in 1871 los van het huis in de tuin twee damwoningen. Zeven jaar later splitst hij van het huis aan de Grotestraat aan de oostkant een damwoning af. In 1886, enkele jaren voor zijn overlijden, schrijft hij het eigendom over op

Ao 35

1832

1886

2011

zijn kinderen Adrianus, schoenmaker, en Antoinetta. Die verkopen het geheel in 1919 aan de NV Hollandia schoenfabriek. Tien jaar later koopt Johannes Ludovicus Dumoulin, hakkenfabrikant te Waalwijk de huizen met tuin. In 1931 bouwt hij in de tuin een fabriek. De twee huisjes in de tuin

worden ingericht als berging bij de fabriek en het huis aan de Grotestraat wordt met de afgesplitste damwoning weer één. Inmiddels is dit alles gesloopt en maakt deze locatie onderdeel uit van een appartementencomplex.

Op deze foto uit 1975 is de noordwand van de Grotestraat te zien, vanaf Groenstraat richting Hoekeinde. Achter het derde pand van links, met de noklijn haaks op de straat, lagen de damwoningen van lokatie Ao 35.

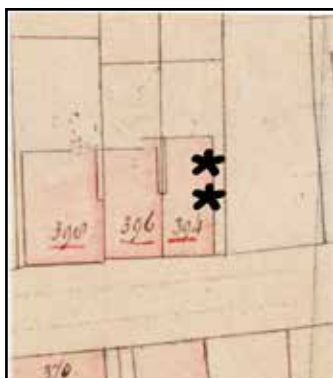
Ao 36: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat, ter hoogte van nrs. 391-393. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1541 en 1636.

Beschrijving: In 1832 staat er op deze plaats het huis van Simon Brekelmans, landbouwer te Waalwijk. Rond 1835 verkoopt hij het aan Anna Maria Wilhelmina Sneeuw, een Waalwijkse koopvrouw en weduwe van A. van Dongen. Het huis wordt in 1869 op een veiling gekocht door Sebastiaan van der Staak, schoenmaker te Waalwijk. In 1875 wordt het bij successie eigendom van

Ao 36

1832

1886

2011

de erven, waarvan Maria van der Staak eigenares in 't algemeen wordt (dat wil zeggen: degene die namens de erven optreedt). De eigenaren splitsen het huis in 1878 in twee woningen aan de Grotestraat met achter de oostelijke woning twee damhuisjes. Een jaar later wordt het geheel verkocht aan Judocus Timmermans, in de kwaliteit van kassier en directeur van het Noordbrabants begrafenisfonds te Waalwijk. Mede-eigenaar is de kassier Johannes Bernardus Timmermans. Bij de boedelscheiding in 1885 wordt Johannes Bernardus Wzn Timmermans, ook kassier, samen met PJH Timmermans eigenaar. Door ruiling wordt in dat jaar Judovicus Wzn Timmermans, wijnkooper, eigenaar en alweer door ruiling komt het

Op deze foto uit 1940 is het middelste pand de plaats waar de hier besproken huisjes stonden. Dat pand is in de plaats gekomen van het huis waar de damhuisjes eerder onderdeel van uit maakten. De dam waaraan deze lagen lag toen op de hoogte waar de timpaan van het nieuwe pand zich nu bevindt.

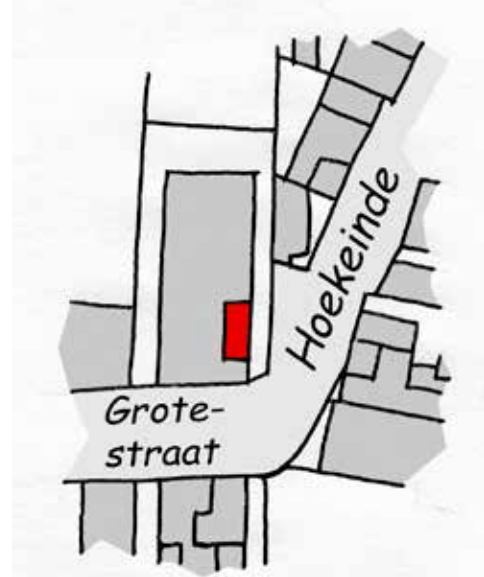
in 1894 weer in bezit van Johannes Bernardus Wzn Timmermans. Die brengt het in 1907 in in de "Maatschappij ter verzekering op het leven Noordbrabant", gevestigd te Waalwijk. In 1911 herbouwt deze maatschappij de panden tot een dubbel woonhuis aan de Grotestraat. Daarbij worden ook de damwoningen gesloopt.

A0 37: één damwoning.

Situatie: achter in Grotestraat toenmalig nr. 397.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1539.

Beschrijving: Op deze locatie stond in 1832 al een woning. Ze was eigendom van de weduwe van Theodorus van Schijndel uit Waalwijk. In 1834 koopt de Waalwijkse schoenmaker Pieter van Bijnen het huis en verkoopt het zes jaar later aan de Baardwijkse bouwman Adriaan Peterse van Iersel. De volgende eigenaar wordt de looijer Wilhelmus Timmermans, die er in 1878 aan de oostzijde een damwoning van afsplitst. De woningen komen achtereenvolgens in bezit van de

Ao 37

1832

1886

2011

familie Timmermans; in 188 van de wijnkooper Judocus Wzn en in 1897 van de kassier Johannes Bernardus Wzn die het pand in 1905 inbrengt in de levensverzekeringsmaatschappij NV Noord-Brabant. In 1954 worden ze gekocht door de

gemeente Waalwijk, waarna ze via ruiling in 1960 in eigendom komen bij de brandstoffenhandelaar Josephus Slaats. In 1964 wordt het moederpand met damwoning gesloopt voor de bouw van een nieuw huis op deze plaats.

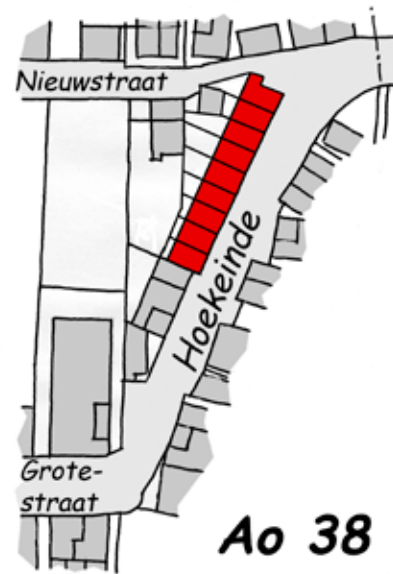
Aan de linkerkant van deze foto uit 1953 is nog net het vroegere pand Grotestraat 397 te zien, met in de zijgevel de ramen en deur van de damwoning A0 37. De Grotestraat maakt hier een bocht naar het noorden en heet dan het Hoekeinde. Het pand rechts op de foto is gesloopt om de latere doortrekking van de Grotestraat mogelijk te maken.

Ao 38 : negen straatwoningen.

Situatie: Hoekinde, ter hoogte van de huidige nrs. 5 à 9. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 998 à 1006.

Beschrijving: In 1832 is het perceel C 389 eigendom van de “Heilige Geest armen van Waalwijk”, oftewel het armenbestuur ter plaatse. Op het perceel staat al een langgerekt huis (gezien de omvang waarschijnlijk een boerderij met schuur), dat rond 1835 nieuw wordt opgebouwd. In 1871 wordt het gesplitst in negen huisjes. Het zijn zogenaamde armenhuisjes en ze worden niet belast. De huisjes zijn erg klein; zo'n 15 m2 in oppervlakte. Deze woningen zijn bijzonder in deze reeks, omdat ze geen echte arbeiderswoningen waren. De reguliere Waalwijkse arbeider had een inkomen

Ao 38

en kreeg dus, behoudens bijzondere omstandigheden, geen ondersteuning van het armenbestuur. Al in 1878 worden de huisjes niet meer ter beschikking van de armen gesteld. Ze worden dan verkocht aan de Waalwijkse timmerman

Peter van Hulten, die de vijf noordelijke direct sloop. De vier zuidelijke huisjes verkoopt hij door. De twee noordelijke daarvan aan de Waalwijkse schoenmaker Cornelis de Graaff en die ten zuiden daarvan aan diens plaatsgenoot en rietdekker Peter Brekelmans. Peter van Hulten bouwt op de plaats van de vijf gesloopte huisjes, samen met de koopman Adriaan Trommels, een dubbele woning. Ook Cornelis de Graaff en Peter Brekelmans slopen de door hen gekochte huisjes en bouwen er samen een dubbele woning. Er resteert dus niets meer van de oorspronkelijke opstal.

1832

1886

2011

Wij Jacob de Vries, M.D., ende Hendrick van Noorven, Schepenen der Stede de Vrijheit van Waalwijk, doen hierbij, dat voor ons gecompantst is Blijtj. Winterum, ten wilsken wilsken der transportanten, op te dragen, dat in volen eigendom over te geven, bij wilsken, dat in volen eigendom van den Arden, ofte de Tafel van den B. gijft raffe Stede de Vrijheit, den opstal, of het gesel van Jacobus Grijffinger, staender op Jacobus Grijffinger gelegen alhier bij Waalwijk, een dit opstal van 's heren Stede, g's. medrus den Engel, van van den grond of fopre te competensier van de gemeente van Waalwijk, wilsken dit wils: g'stransportant zij en onbelast, Bilsken bij transportant wilsken het felen te fellen wilsken

Akte van transport van 31 januari 1697, waarbij Pieter Winterum de opstal op een aan de gemeente Waalwijk toehorend erf, gelegen aan het oosteinde van 's-Heerenstrate (= Grotestraat) en genaamd “Den Engel”, “in volen eigendom” overgeeft “ten behoeven van den Armen, ofte de Tafel van den heiligen geest”. Mogelijk is daarmee het hier besproken huis bedoeld, dat later is omgebouwd tot negen armenwoningen.

Sommige mensen hadden geen inkomen en waren behoeftig. Voor degenen die bij een kerkgenootschap waren aangesloten was er de mogelijkheid een beroep te doen op de kas van de diaconie of de pastorie. Voor buitenkerkelijken was er de kas van de dorpsarmen, ook wel genoemd de “Heilige-Geest- armen”. Laatstgenoemde kas werd beheerd door het gemeentebestuur. De ondersteuning bestond vrijwel altijd uit goederen, zoals kleding, brood, aardappelen en dergelijke. Exploitatie van onroerend goed was een van de middelen om aan gelden te komen.

Ao 39: één damwoning.

Situatie: Nieuwstraat, noordzijde, tegenover nr. 2f. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1144.

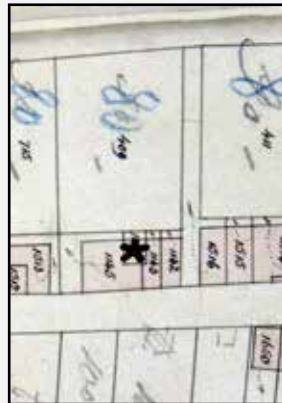
Beschrijving: In 1832 staan er aan de noordzijde van de Nieuwstraat een aantal grotere panden met daarachter een tuin tot aan de Winterdijk. Ongeveer halverwege de straat staat een dergelijk huis, eigendom van Adrianus van den Broek,

Ao 39

1832

1886

2011

arbeider te Waalwijk. Rond 1840 wordt het verkocht aan de Waalwijkse broodbakker Gerardus Vermeer. Bij de boedelverdeling in 1864 wordt de minderjarige Petrus Franciscus Vermeer uit Dongen eigenaar. Het vruchtgebruik blijft aan de weduwe van Gerardus. Het pand wordt in 1869 verkocht aan Gerardus Henricus Leonardus Winkelhagen, een Waalwijkse kantoorbediende. In 1874 splitst die het pand op in drie woningen en een damwoning aan de achterzijde daarvan. De damwoning kon via een pad achter de woningen aan de straat bereikt worden. Winkelhagen vertrekt in 1881 naar Amsterdam en verkoopt de huisjes in 1896 aan Hendricus Johannes Franciscus Reijgers uit Empel, die alles meteen laat slopen en het bouwterrein verkoopt. Daarop worden opnieuw vier woningen gebouwd die uiteindelijk weer wijken voor een uitbreiding van de Hollandia-fabriek.

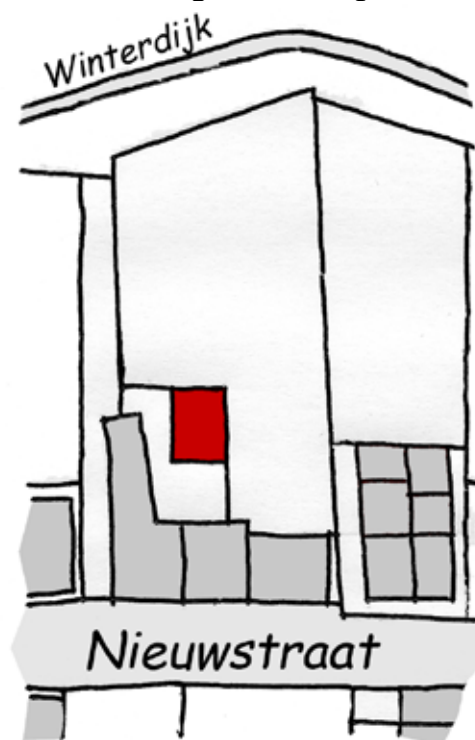
Linker pagina: op deze ansichtkaart uit 1917 is de noordkant van de Nieuwstraat te zien. Van voor naar achter is de nog steeds bestaande vrijstaande woning Nieuwstraat 33 te zien, dan zes (vrijstaande) huisjes met puntgevels, dan een smalle dam en daarachter een rijtje van vier huisjes met puntgevels. Voorbij dat laatste rijtje van vier stond het huis, waarachter zich het huisje van locatie Ao 39 bevond. Onder: A.C. van der Lee schilderde de Nieuwstraat van west naar oost gezien.

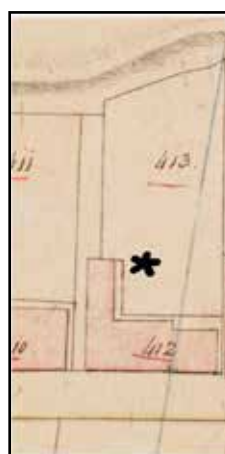
Ao 40: één damwoning.

Situatie: Nieuwstraat, noordzijde, tegenover nr. 14b. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1138.

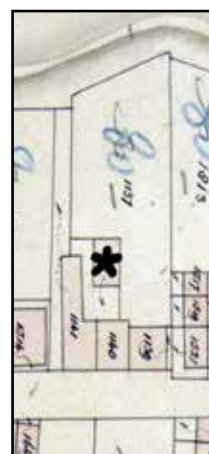
Beschrijving: In 1832 is deze locatie nog een stuk van de tuin achter een woning aan de Nieuwstraat, in bezit van Jan van der Gelt, dekker te Waalwijk. Het jaar daarop wordt diens zoon Martinus, schoenmaker, eigenaar. Die splitst in 1875

Ao 40

1832

1886

2011

de woning op in drie huisjes en bouwt erachter een via de dam bereikbare woning. Drie jaar later verkoopt hij het geheel aan Antonius Johannes

Rubbens, koopman te Waalwijk. Bij de boedelverdeling worden zijn nog minderjarig neefje Norbertus Joseph cum suis, eigenaar. Niet voor lang, want in 1892 koopt de Waalwijkse schoenfabrikant Everardus Wilhelmus Kleijberg de boedel. Die breekt meteen alles af en bouwt op die plaats aan de Nieuwstraat een viertal vrijstaande huisjes. De damwoning is met die actie verdwenen. De nieuwe huisjes worden in 1950 weer gesloopt voor uitbreiding van de Hollandia fabriek.

Aan de rechterkant van (wederom) deze ansichtkaart uit 1917 staat een rijtje van zes identieke huisjes. Voorbij dat rijtje is een dam, die toegang gaf tot de hier beschreven damwoning.

Op deze foto uit 1991 staat aan de linkerkant de Hollandiafabriek, waarvoor onder andere het huisje van locatie A 40 moest verdwijnen.

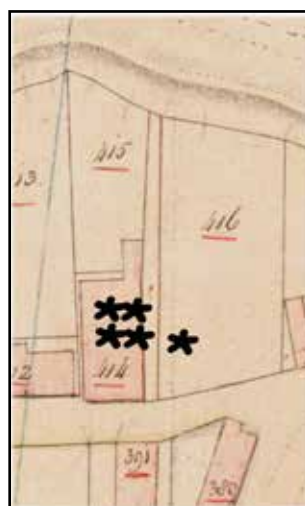
Ao 41: vier damwoningen.

Situatie: Nieuwstraat, noordzijde, ten westen van nr. 33. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1517 à 1520.

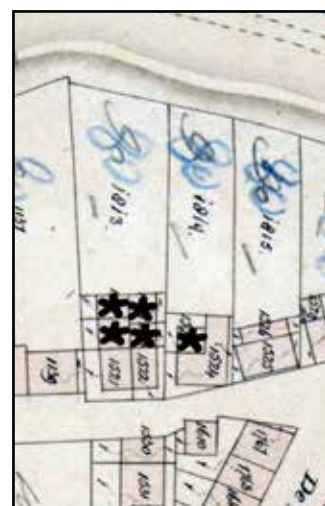
Ao 42: één damwoning.

Situatie: Nieuwstraat nr. 33. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1523.

Beschrijving: Ao 41: In 1832 stond hier een huis met erf en tuin aan de Nieuwstraat. Eigenaar was de weduwe van Cornelis de Brouwer. Ze was bakster. Rond 1835 verkoopt ze het geheel aan de Waalwijker L. Beekmans, die het niet lang daarna doorverkoopt aan zijn plaatsgenoot en schoenmaker Adrianus Johannes de Ruijter. Rond 1845 breekt die het pand af en bouwt er twee jaar later een nieuw; nu iets korter, iets breder en wat

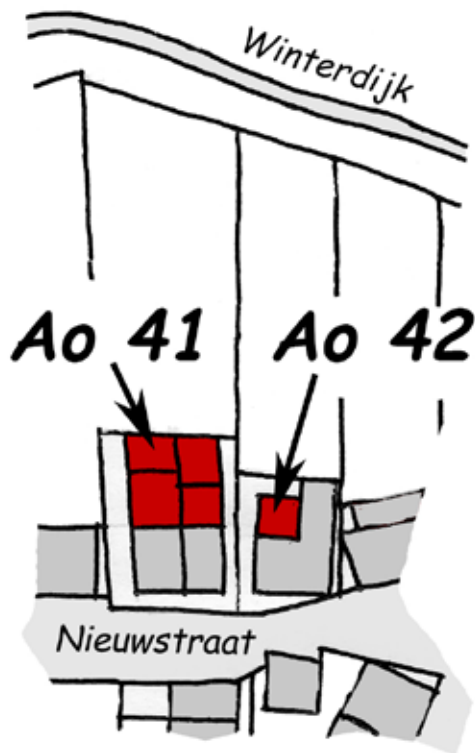
1832

1886

verder terug van de straat liggend. In 1857 wordt bij de boedelverdeling zoon Godefridus Johannes, ook schoenmaker, eigenaar. In 1864 wordt het eigendom overgeschreven op diens broer en vakgenoot Wilhelmus, die dan in Baardwijk woont en zich later in Besoijen vestigt. In 1868 wordt Johannes Adrianus de Ruijter uit Rotterdam eigenaar. Tien jaar later wordt het huis in twee woningen aan de Nieuwstraat gesplitst, en worden van het achterste deel nog eens vier damwoningen gevormd. In 1892 wordt het geheel verkocht aan de Waalwijkse bouwman Machiel de Beer. Die sloopt het geheel in 1895, waarna er twee nieuwe woningen worden gebouwd in

Die splitst in 1878 een damwoning van het huis af. Het geheel wordt in 1895 geërfd door Machiel de Beer, bouwman te Waalwijk. Die herbouwt in datzelfde jaar de huizen, waarbij de oostgevel naar het oosten wordt verplaatst. De plaats van de damwoning blijft nagenoeg dezelfde. In 1905 worden de panden gekocht door de Waalwijkse metselaar Wilhelmus Gerardus van Heesch, die er zich ook vestigt. In 1910 trekt hij de damwoning weer bij het moederpand. Het pand bestaat nog en is sindsdien zodanig verbouwd dat er mogelijk geen sporen meer resteren.

Alweer de ansichtkaart uit 1917. Uiterst rechts is de woning van locatie A0 42 te zien; de twee woningen links daarvan zijn de in 1895 gebouwde huizen op de plaats van locatie A0 41.

2011

hetzelfde stramien als de huizen die ten westen ervan in de Nieuwstraat staan (zie bij locaties A0 39 en 40).

Ao 42:

Direct ten oosten van locatie A0 41 ligt in 1832 nog een braakliggend terrein. Het is eigendom van de H. Geest armen van Waalwijk. Die stichten er rond 1835 een huis met schuur en erf. In 1857 wordt schoenmaker Godefridus Johannes de Ruijter eigenaar. In 1864 gaat het eigendom over op zijn broer Wilhelmus en in 1868 naar de Waalwijkse grutter en tapper Johannes van Rijswijk.

Op deze foto uit 1996 is rechts het huis Nieuwstraat 33 (locatie A0 42) te zien, waar zich in de westgevel een damwoning bevond. Links daarvan stonden de huisjes van locatie A0 41; die zijn gesloopt voor de uitbreiding van de Hollandia fabriek, zoals overduidelijk uit de foto blijkt.

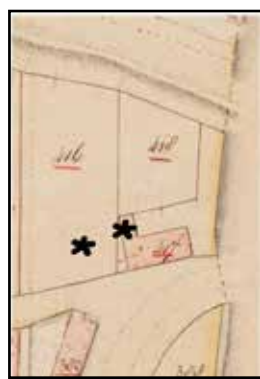
Ao 43: één damwoning.

Situatie: achter Nieuwstraat, nrs. 35 en 37.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1526.

Ao 44: één damwoning.

Situatie: achter Nieuwstraat nr. 39. Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1529.

Beschrijving: Ao 43: Dit perceel is in 1832 nog een grote tuin. Eigenaar is de Heilige Geest armen van Waalwijk. Die bouwen er in 1837 een huisje. In 1878 wordt erachter tegenaan een damwoning gebouwd. In 1895 voert het kadaster een zogenaamde redres(herstel)meting uit, waarbij

1832

blijkt dat het oorspronkelijke huisje met damwoning zijn gesloopt en vervangen door een dubbele woning. Op grond daarvan wordt het jaar 1895 als sloopdatum gehanteerd voor deze damwoning, hetgeen dus ook vroeger tijdstip geweest kan zijn.

1886

Ao 44:

In 1832 staat hier een huis dat eigendom is van Jan Spoor, "knopemaker" te Waalwijk. Na eerst

2011

op naam van Michaël Spoor te hebben gestaan, wordt Catharina Spoor, winkelierster, eigenaresse. Ze is de vrouw van Cornelis Nieuwmans. Het huis wordt vervolgens gekocht door de Rotterdamse koopman Pieter Hollongé. Rond 1850 verkoopt die het aan de Waalwijkse schoenmaker en winkelier Pieter van der Geld. Die splitst het huis in 1878 op in twee woningen aan de Nieuwstraat en een damhuisje achter de westelijke woning. Deze was een van de kleinste damwoningen die in Waalwijk gevonden zijn; de perceelsoppervlakte (dus inclusief het plaatsje) bedroeg 13 m². In 1880 vind een boedelscheiding plaats en Johannes Adrianus van der Geld wordt de volgende eigenaar. Ook hier voert het kadaster in 1895 een hermeting uit, waarbij blijkt dat de panden gesloopt zijn. Dat jaar is aangehouden voor de sloopstatistiek. Een jaar later bouwt hij er een nieuwe woning. Het damhuisje komt er niet meer terug.

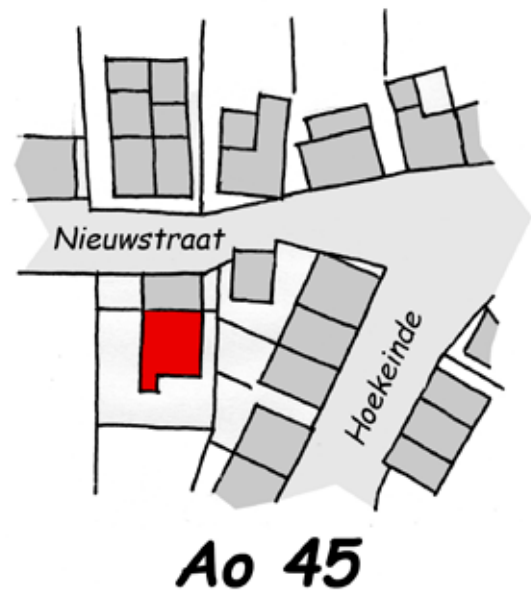
Anno 1991 zijn de huisjes die in 1896 op de hier beschreven locaties zijn gebouwd, nog op de foto gezet. Het rechtse, teruggelegen, huisje staat op de plaats van locatie Ao 44; de dubbele woning links daarvan was de locatie Ao 43. Verderop de dominante verschijning van de voormalige Hollandia fabriek.

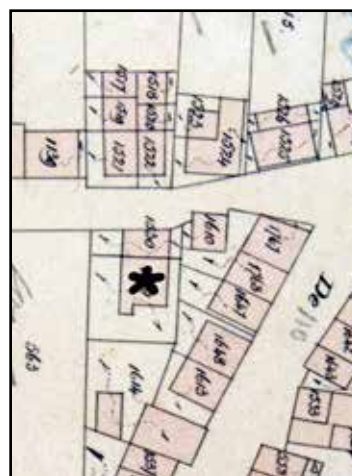
Ao 45: één damwoning.

Situatie: achter Nieuwstraat nrs. 16 en 18.
Kadastraal bekend: sectie C, ns. 153.

Beschrijving: In 1832 stond hier al een huis. Het was eigendom van de Waalwijkse schoenmaker Jan van Mier. Rond 1835 verkoopt hij het aan zijn plaats- en vakgenoot Adrianus Johannes de Ruijter. Bij de boedelverdeling in 1857 wordt zijn dochter Goverdina eigenaresse. Die verkoopt het twee jaar later aan haar broer Godefridus Johannes, die ook schoenmaker is. In 1861 koopt de weduwe van Hubertus Moonen,

1832

1886

2011

Maria van der Geld, het huis en splitst er in 1878 een damwoning aan de achterzijde van af. De damwoning is beduidend groter dan het huis dat aan de Nieuwstraat resteert. In 1899 worden deze huizen gekocht door Henricus Jacobus Lamers,

kleermaker te Waalwijk. Hij verkoopt ze in 1914 aan de Waalwijkse metselaar Wilhelmus Gerardus van Heesch. Die sloopt het geheel en bouwt er datzelfde jaar een nieuwe, dubbele woning.

Op deze foto uit 1997 is de zuidzijde van de Nieuwstraat te zien. Uiterst links de dubbele woning die in 1914 het huis met de damwoning Ao 45 erachter verving.

Gebied B west (Bw)

Grotestraat- zuidwestzijde inclusief Kerkstraat, Markt en daarop aansluitend begin Stationsstraat en (voormalige) Kloosterwerf, lopend van de grens met de voormalige gemeente Besoijen tot aan de Pastoors- of Kloosterheul.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit deelgebied:

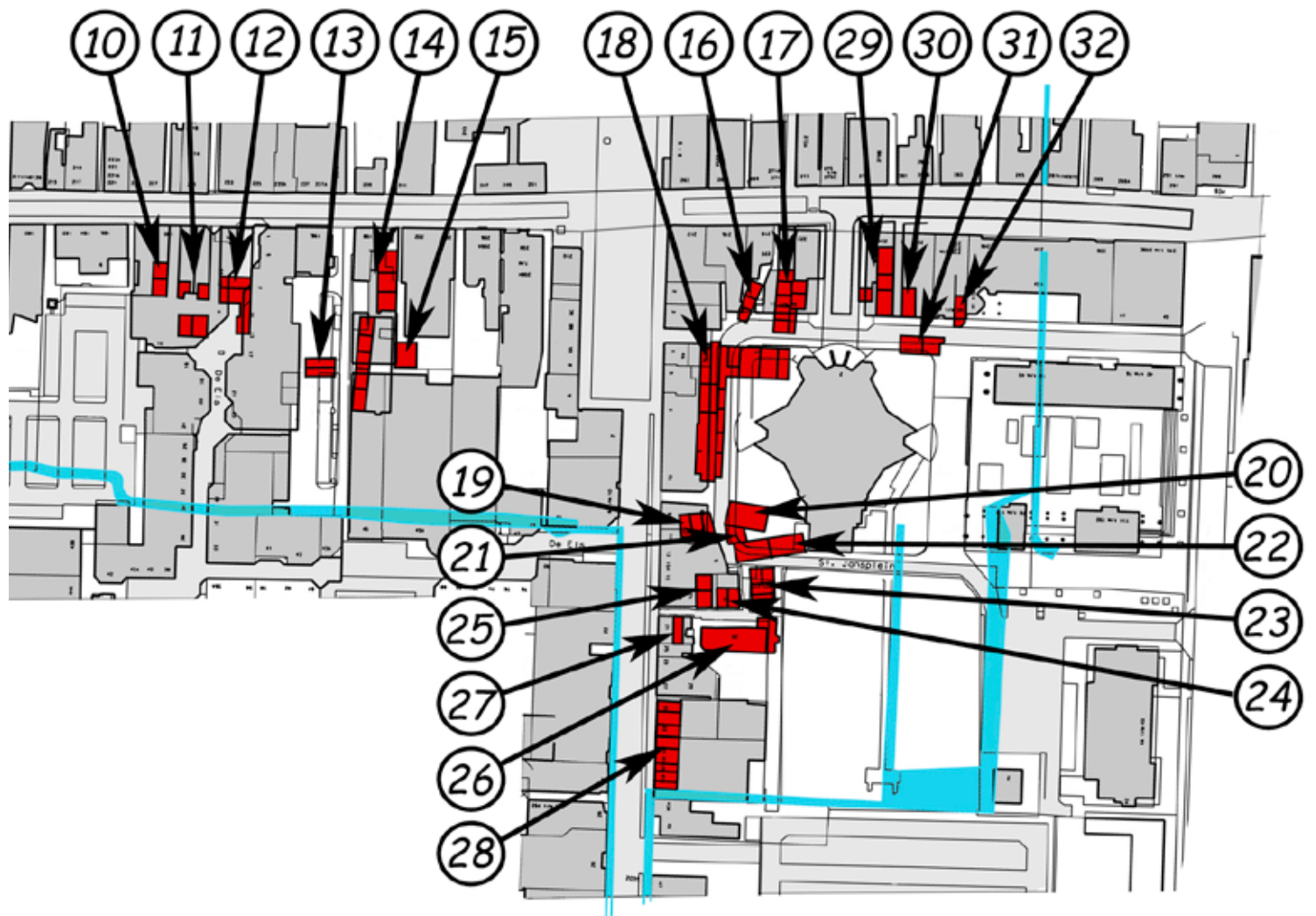
Bw 01: in 1886 bouwt Cornelis van der Heijden achter zijn huis met looierij aan de Grotestraat/hoek Kerkpad een fabriek met daarin twee huizen. In 1931 worden die bij de fabriek getrokken en verdwijnt de woonfunctie.

Bw 02: Adrianus Wagemakers bouwt in 1869 zeven huisjes in zijn tuin aan het Kerkpad en breidt het rijtje twee jaar later met nog eens twee woningen uit. In 1937 laat de gemeente ze slopen om er de Kerkstraat op aan te leggen.

Bw 03: In 1875 bouwt Lambertus Mombers een rijtje van vijf woningen. De drie zuidelijke ervan worden in 1891 bij het bedrijf getrokken. Een ervan is in aangepaste vorm nog als kantoor aanwezig. De twee noordelijke woningen zijn in 1955 gesloopt.

Bw 04: in 1876 splitst Franciscus Gijzels een woning aan de Grotestraat waarbij er drie damwoningen ontstaan. In 1916 wordt de noordelijke

woning weer met het moederpand verenigd. Het geheel wordt rond 1964 gesloopt.

Bw 05: Jan de Haan splitst in 1878 zijn pand aan de Grotestraat, waarbij drie damwoningen ontstaan. De middelste wordt kort daarna weer bij het moederpand getrokken. In 1928 wordt het geheel gesloopt voor nieuwbouw.

Bw 06: Dirk van Steenes splitst in 1878 zijn woning waarbij er een damwoning ontstaat. In 1911 wordt de afgesplitste woning weer met het moederpand samengevoegd. Die is gesloopt voor de aanleg van een parkeerterrein.

Bw 07: Rond 1845 bouwt Gijsbertus van Hasselt een vrijstaande woning in zijn tuin. Die wordt in 1878 door Dirk van Steenes verbouwd tot twee damwoningen. In 1909 worden de huisjes afgebroken voor de bouw van een “schoenenwerk-

plaats”.

Bw 08: Maria Witlox splitst in 1878 van haar woning aan de Grotestraat twee damwoningen af. In 1884 wordt het geheel herbouwd, waarbij de damwoningen verdwijnen.

Bw 09: in 1879 splitst Johannes van de Broek zijn woning, waarbij er aan de westzijde twee damwoningen ontstaan. Die worden in 1965 onbewoonbaar verklaard, waarna in 1971 het complex wordt gesloopt om plaats te maken voor een parkeerterrein.

Bw 10: in 1878 splitst Charles Ficq twee damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1884 al wordt het geheel afgebroken om plaats te maken voor een nieuw huis.

Bw 11: In 1868 splitsen Hendrik van Ree en Johannes Verouden het vrijstaande pand aan de Grotestraat in twee woningen en maken in elke achterin een ingebouwde damwoning. Die blijven tot 1961 bewoond. Ook bouwen zij er twee aaneengebouwde damwoningen vrijstaand achter in de tuin. In 1962 worden die twee vrijstaande aaneengebouwde damwoningen in gebruik genomen als magazijn. Het geheel wordt in 1965 geamoveerd voor de bouw van het winkelcentrum De Els.

Bw 12: In 1878 splitst Victor Ackermans zijn pand waarbij er twee damwoningen ontstaan. In 1938 verdwijnen de damwoningen bij een verbouwing. Rond 1968 is het geheel gesloopt.

Bw 13: in 1874 splitst Cornelis van der Heijden de schuur in zijn tuin in twee woningen. In 1878 worden ze geamoveerd.

Bw 14 noord: In 1832 staan hier twee kleine vrijstaande damwoningen. In 1836 maakt Laurens van Heijster er drie aaneengebouwde damhuisjes van. De contouren daarvan bestaan nog; vanaf 1889 werden ze na diverse veranderingen niet meer als woning gebruikt.

Bw 14 zuid: In 1840 wordt de dan al bestaande boerderij opgesplitst in totaal vijf damwoningen, waarvan in 1878 weer twee bij het moederpand worden getrokken. Het geheel wordt in 1912 gesloopt.

Bw 15: In 1910 wordt aan de Grotestraat een verenigingsgebouw gebouwd door de Roomsche gemeente van Waalwijk. Een bestaande looierij daarachter wordt dan verbouwd tot een (dam)woning voor de conciërge. Die is rond 1965 gesloopt.

Bw 16: Heijman Cohen bouwt hier in 1869 drie woningen. Ze worden in 1964 gesloopt.

Bw 17: Christiaan Peterse laat hier in 1861 drie damhuisjes bouwen. In de loop van de tijd wordt de indeling enkele malen aangepast en is het pand

tot in acht huisjes opgedeeld geweest. In 1959 worden ze gesloopt.

Bw 18: De oorsprong van deze bebouwing is het klooster Nazareth dat rond 1470 is gesticht. In 1874 maakt Waltherus van den Broek in het noord-zuid lopende deel twee huizen achter in het toen al bestaande huis. De oostelijke vleugel is van na 1470 en wordt in 1833 door Anna Dekkers gesplitst in twee woningen. Daarna voert Adrianus van Lieshout in 1877 nóg een splitsing door, waardoor het totaal aantal woningen in het voormalige klooster twaalf gaat bedragen. In 1962 wordt nagenoeg het hele complex gesloopt. De woning met het trapje (de oudste woning) houdt nog een jaar stand, maar wordt dan ook geveld om de ontmanteling van de St. Janskerk te voltooien.

Bw 19: In 1836 herbouwt Willem Evers een schuur tot drie damwoningen. In 1886 worden er daarvan twee geamoveerd. De overgebleven damwoning verdwijnt in 1921, wanneer ze onderdeel van nieuwe bebouwing wordt.

Bw 20: Hendrikus de Kort bouwt op deze plaats in 1878 een schuur. Waarschijnlijk maakt Johanna van Dalen hier rond 1900 een boerenwoning in. Het geheel wordt in 1962 gesloopt.

Bw 21: In 1884 bouwt de Hendrikus de Kort hier een huisje. Het wordt in 1959 gesloopt.

Bw 22: Deze woning bestaat al in 1832. In 1874 wordt die aan de achterzijde uitgebreid met nog een woning, gebouwd door Jan van Dongen. Die wordt in 1883 weer afgebroken. De oorspronkelijke woning wordt in 1963 gesloopt.

Bw 23: In 1835 splitst Cornelis de Haan zijn boerderij op in 4 woningen. In 1950 staan ze geregistreerd als ruïne en schuur en worden in 1970 gesloopt.

Bw 24: In 1843 bouwt Peter Knuppel een dubbele woning ten noorden van de voormalige kloosterboerderij. In 1919 wordt ze als smederij in gebruik genomen.

Bw 25: Adrianus van Dongen bouwt hier in 1840 een dubbele woning. In 1920 krijgt ze de functie van wagenmakerij.

Bw 26: Dit pand is in aanleg de voormalige kloosterboerderij van het klooster Nazareth. Op enig moment is er een tweede woning in gemaakt. De bewoning is rond 1955 gestaakt. Het gebouw is in 1980 gerestaureerd en heeft met de functie van restaurant een nieuwe bestemming gekregen.

Bw 27: Wouter Verhemeldonk splitst in 1878 van zijn huis een damwoning af. In 1929 worden beide huisjes gesloopt voor de bouw van een nieuwe woning.

Bw 28: In 1837 bouwt Adrianus van Dongen vijf, en in 1869 drie huisjes aan de toenmalige Kloostersteeg. Van het noordelijke rijtje van vijf worden er in 1925 twee, en in 1931 drie gesloopt.

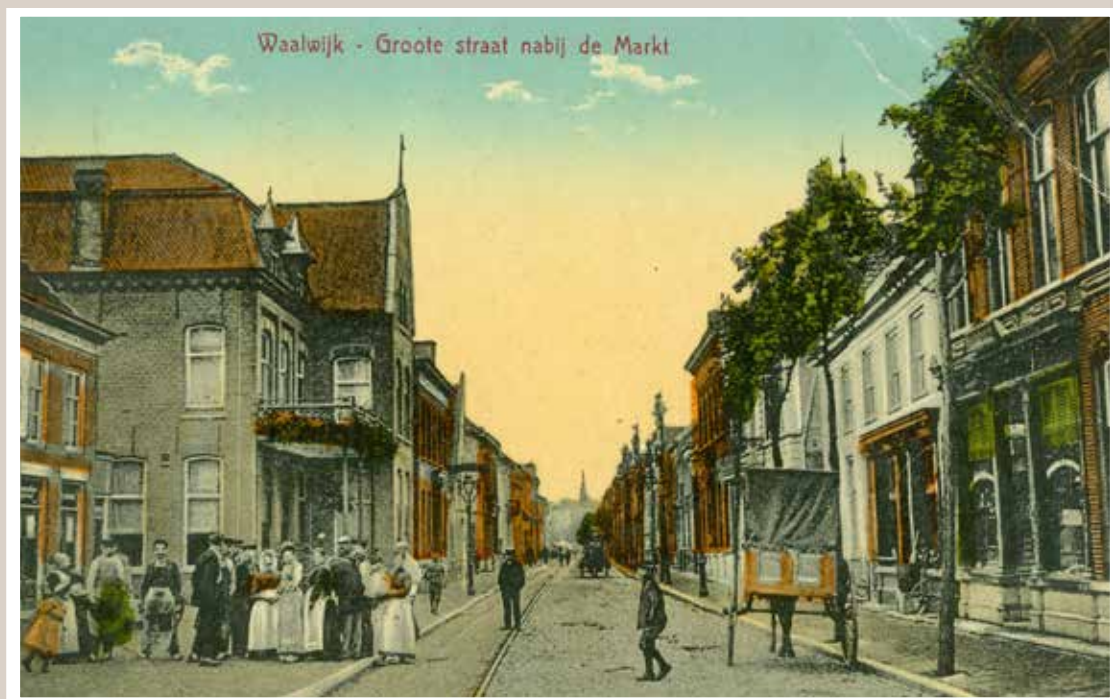
Het zuidelijke rijtje van drie verdwijnt in 1931 ook voor een vervangende rij nieuwe woningen, waarvan sommige met winkel.

Bw 29: in 1878 splitst Adrianus van der Heijden zijn huis waarbij er vier damwoningen ontstaan. In 1902 verdwijnen ze wanneer alles wordt herbouwd tot een nieuwe dubbele winkelwoning.

Bw 30: Al in 1832 bestaat deze woning. Ze wordt in 1966 gesloopt.

Bw 31: In 1877 sticht “De Roomsche gemeente” van Waalwijk deze twee huisjes. Ze worden in 1964 gesloopt.

Bw 32: Jan van der Heijden bouwt in 1874 hier een woning, die in 1886 in gebruik is genomen als koetshuis en later wordt gesloopt. Op nagenoeg dezelfde plaats bouwt Maria van Ree in 1894 opnieuw een huisje. Dat wordt in 1968 gesloopt.

De Grootestraat vanaf de Markt in westelijke richting gezien. Links hotel Verwiel, rechts de winkel van Rubbens. Op de achtergrond het silhouet van de NH kerk.

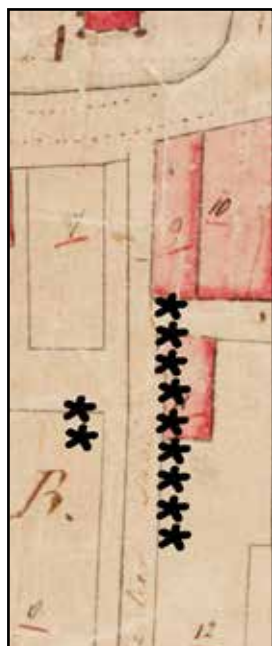
Bw 01: twee damwoningen.

Situatie: Kerkstraat westzijde ter hoogte van nr. 2. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1820 en 1821.

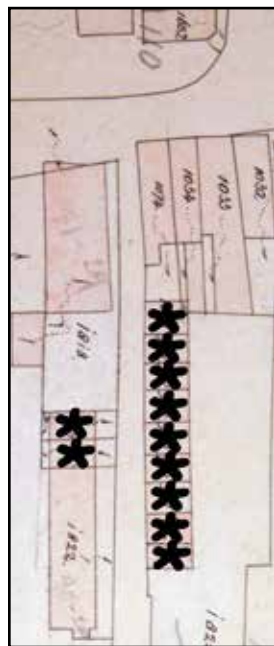
Bw 02: tien damwoningen.

Situatie: Kerkstraat oostzijde ter hoogte van nrs. 1 en 3. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 922 à 927, 1073, 1823 en 1824.

Beschrijving: Bw 01: In 1832 is Antonie Janszoon Vermeulen, doctor te Waalwijk, eigenaar van de woning op de westelijke hoek van de Kerkpad met de Provinciale weg (later Grotestraat genoemd). Daarachter heeft hij twee percelen als tuin in gebruik. De westkant van de percelen grenst aan de toenmalige gemeente Besoijen. In 1866 verkoopt Vermeulen het geheel aan de Baardwijkse leerlooier Carolus Gerardus van der

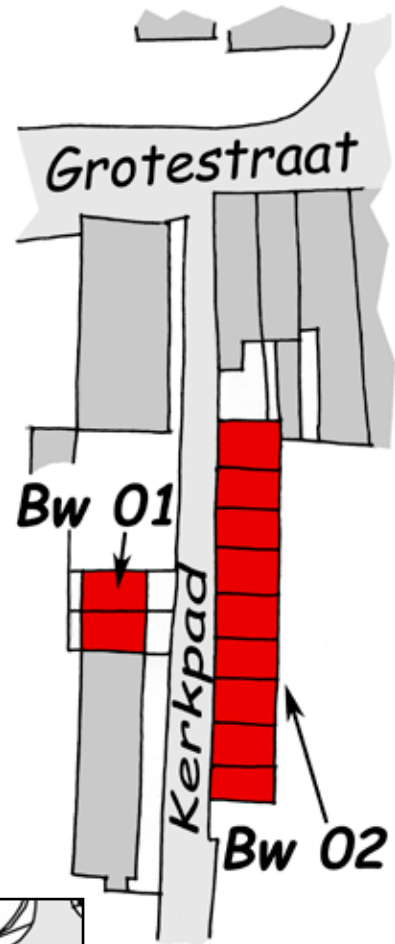

1832

1886

Heijden. Deze herbouwt in 1868 het huis en vestigt er ook een looierij van 16 m² in, en een jaar later nog een zoutkeet. De zaken gaan blijkbaar goed, want in 1881 sticht Van der Heijden er een looierij en een “gebouw”. Mogelijk is dat laatste gebruikt als schoenmakerij, want Cornelis oefent dan ook het beroep van schoenmaker uit. De oude looierij wordt voor een deel gesloopt. Wanneer het 1886 is, wordt in de tuin een fabriek gebouwd, met ten noorden daaraan vast twee

in
2011

deels gesloopt en verbouwd. De huisjes worden in 1930, samen met de fabriek, verkocht aan het duo Johannes Jan Oerlemans uit Heusden en Cornelis de Rooij, schoenfabrikant te Vrijhoeve-Cappelle. Die brengen de eigendom van het complex datzelfde jaar in bij de NV Stoomschoenfabriek “Sport”, gevestigd te Waalwijk. Zij maken de fabriek dieper met een gedecoreerde uitbouw en plaatsen bij het noordelijke huisje een privaat. In 1931 worden de twee huisjes verenigd met de

huisjes. In 1894 overlijdt Cornelis en komt de fabriek met de huisjes op naam van zijn weduwe Anna Geertruda Westen, die als schoenfabrikante boek staat. In 1904 gaat het eigendom over aan hanna Hendrika Theodora van der Heijden. Ook zij is schoenfabrikante, die het onroerend goed onderbrengt in de 1905 opgerichte Firma C.G. van der Heijden. In 1912 wordt de fabriek

Deze luchtfoto is gemaakt in 1954. Van midden links naar midden onder loopt de Kerkstraat met aan de rechterkant het fabriekje van locatie Bw 01. Direct links van het deel met het sheddak waren de twee huisjes die op deze locatie stonden. De huisjes van lokatie Bw 02 lagen daar tegenover en waren toen deze foto werd gemaakt al gesloopt.

De Kerkpad

De Kerkpad was vroeger een zandpad, omzoomd met bomen en struikgewas, dat vanaf de Grotestraat ter hoogte van de Nederlands-Hervormde kerk in zuidelijke richting tot aan de Tweede Zeine liep. Naast het pad lagen sloten. In het ontwerp van de legger van (openbare) wegen en voetpaden uit 1878 werd de Kerkpad opgenomen als rij- en voetpad. Een omschrijving, waartegen eigenaar A.G. Wagemakers in beroep ging. Want die was van mening dat de Kerkpad geen openbare weg was en daarom niet thuishoorde in de legger van openbare wegen. Uit de behandeling van dat beroep komen wat interessante zaken over de Kerkpad, toen ook wel Kerkweg genoemd, naar voren. Zo is daar de bewering van de toenmalige burgemeester dat 25 jaar eerder door de Kerkpad meer verkeer ging dan door de Sticht (bedoeld wordt de huidige Stationsstraat). De raad besluit, na stemming, om de term "rijweg" te laten vallen omdat bleek dat in het verleden de Kerkpad door middel van palen afgesloten zou zijn geweest voor rijverkeer, en het pad in de legger als voetpad vermeld te laten. Wagemakers ging daarop in beroep bij Gedeputeerde Staten, die haar hoofdingenieur Bake over de kwestie liet rapporteren. Zijn bevindingen kwamen er op neer dat Wagemakers wel degelijk eigenaar was (hoewel het kadaster het pad als zijnde van openbaar belang niet als perceel had opgenomen en er dus ook geen

belasting over geheven werd). Dat bleek uit een koopakte van 29 november 1822, verleden voor notaris Fenema in Den Bosch. Verder bleek dat het pad tot het jaar 1868 steeds door een boom afgesloten is geweest. Door de eigenaar werd alleen tegen betaling passage verleend. Bij akte van 28 november 1866, verleden voor notaris Rand te Waalwijk, werd een betaald recht van uitweg verleend ten behoeve van achtergelegen percelen. Dat was uiteindelijk aanleiding de afsluiting weg te nemen. Bake adviseert de Kerkpad wél als voetpad op te nemen, omdat het sinds onheuglijke jaren bestaan heeft en gebruikt is om van de zijde van Sprang de oude kerk in Waalwijk te bereiken. En zo geschiedt: de Kerkpad wordt als openbaar voetpad in de wegenlegger opgenomen. En dat er strikt de hand aan gehouden wordt blijkt uit het feit dat B&W zo nu en dan op verzoek vergunning verlenen om over de Kerkpad te rijden. Zo krijgt J. Kuijsten jaren achtereen toestemming om tijdens het melkseizoen met een hondskar over de Kerkpad te rijden, waarschijnlijk om de bussen met melk van zijn aan de Kerkpad beweide koeien te vervoeren. Eind 1893 spreekt de gemeenteraad over de slechte toestand van het pad en de overlastgevende begroeiing eromheen. De burgemeester neemt het op zich met de eigenaar Wagemakers te gaan praten, met als opties ofwel het pad aan de gemeente over te dragen, dan wel de bomen

en struikgewas aan weerszijden op te ruimen. Wagemakers vraagt fl. 400,- voor pad en hout. Dat vinden B&W te duur en adviseren de raad niet met dit voorstel in te stemmen. De kwestie blijft wel knagen. Want wanneer Wagemakers in 1898 vraagt om twee lantaarns bij zijn woningen in de Stationsstraat (de Schippersmijn, locatie Co 05) te plaatsen, gaat wethouder Grachtmans met hem praten om als compensatie daarvoor “het houtgewas en boomen” aan de Kerkpad opgeruimd te krijgen.

In 1901 wordt de Kerkpad halfverhard door het storten van steenpuin en sintels. Tevens wordt besloten de lantaarn bij de overweg ‘s nachts te laten branden. In 1936 koopt de gemeente de huisjes die er door Wagemakers zijn gebouwd, laat ze slopen en legt er de huidige Kerkstraat op aan.

Er is overigens nóg een straat in Waalwijk geweest, die in de volksmond Kerkstraat werd genoemd. Dat was de Hooisteeg. Zie daarvoor het kader bij locatie Aw 48.

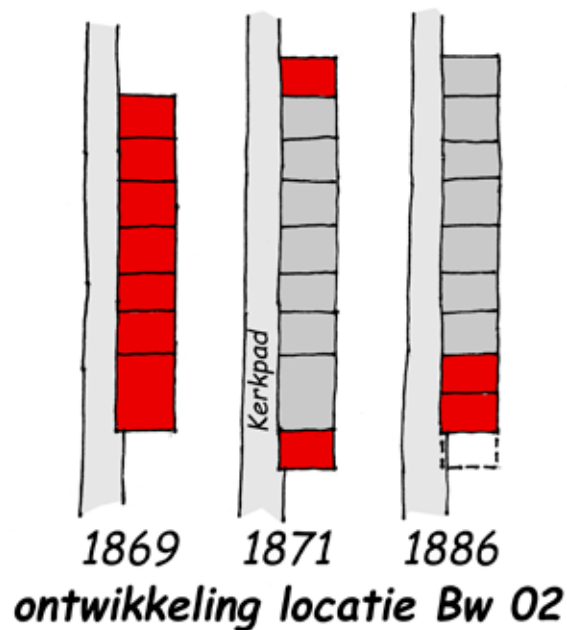
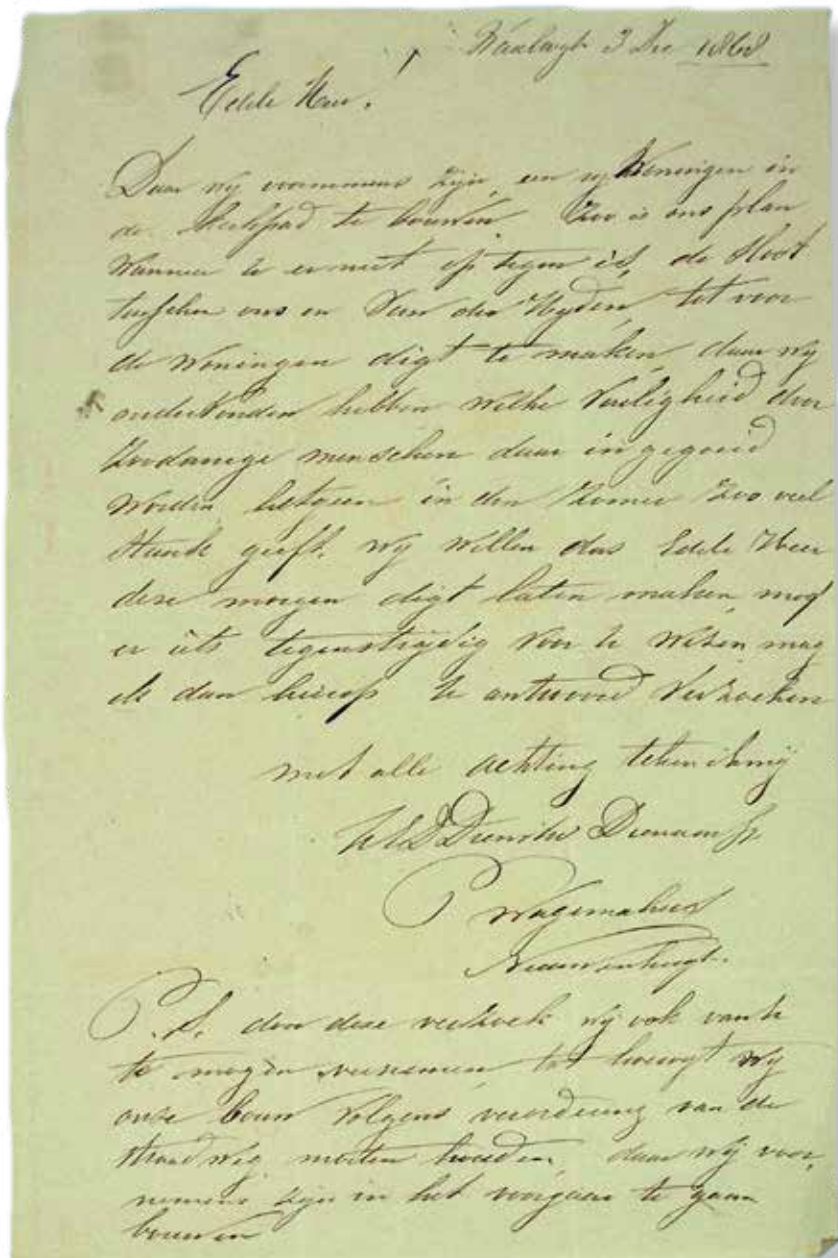

In 1953 vierde Waalwijk dat het 650 jaar stadsrechten had. Vandaar de feestelijke boog op deze foto van de Kerkstraat, met uitzicht op de Nederlands hervormde kerk. Links is het fabriekje van locatie Bw 01 te zien. De twee huisjes zaten precies voor de sprong, waar het deel met het sheddak begint.

De achterkant van de voormalige woningen, gefotografeerd in 1992. Ze bevonden zich tussen de uitbouw met het dakje voorzien van timpaan en pylonen, en het op de voorgrond nog net zichtbare deel met het sheddak.

Links: een foto van de brief, die Wagemakers 5 december 1868 aan B&W stuurde.

fabriek en verdwijnt de woonbestemming. Het complex is een aantal jaren geleden gerestaureerd.

Bw 02:

In 1832 staat er aan de oostkant van de Kerkpad aan de Grotestraat, een huis met daarachter een tuin. Eigenaar is Gerrit Johannes Wagemakers te Waalwijk. Hij was beurtschipper en voer met zijn damschuit van Waalwijk op Dordrecht en Rotterdam. Het huis kan zijn woning zijn geweest, want het stond tamelijk dicht bij de haven. In 1864 wordt Adrianus Gerardus Wagemakers, diens zoon en ook beurtschipper, eigenaar van het huis. Vier jaar later brandt dat af bij de grote brand die dit gebied treft (zie locatie Aw 01). Wagemakers ziet wel brood in het bouwen van werkmanswo-

ningen en stuurt in december 1868 een brief naar het gemeentebestuur met de mededeling dat hij van plan is om een rij woningen in de Kerkpad te bouwen en verzoekt de sloot die daar loopt te mogen dempen, “daar wij ondervonden hebben welke vuiligheid door zoodanige menschen daar in gegooid worden, hetgeen in den zomer zoo veel stank geeft.” Verder vraagt hij de voorgelvelrooilijn aan te geven. De brief is in meervoud gesteld en mede ondertekend door zijn vrouw Petronella Anna Nieuwenhuijzen.

In 1869 bouwt Adrianus Wagemakers de eerste zeven arbeiderswoningen. Ze staan tegen de Kerkpad aan, boven op de dan gedempte sloot. De meest zuidelijke ervan is tweemaal zo breed als de rest. Twee jaar later breidt Adriaan het rijtje uit met nóg nog twee huisjes; een aan de noordkant en een aan de zuidkant ervan. En in 1886

“De Kerkpad” is geen amfibie die zich in de kerk ophield. Het is de naam van een smal zandpad dat in de dertiger jaren van de twintigsre eeuw op de plaats van de huidige Kerkstraat liep. Zou het Hollands- correct gedaan worden dan moet de naam als “Het Kerkpad” worden geschreven. In de Waalwijkse wegenleggers is echter in goed midden-Brabants het lidwoord “de” gebruikt, dat in deze tekst dan ook wordt gehanteerd.

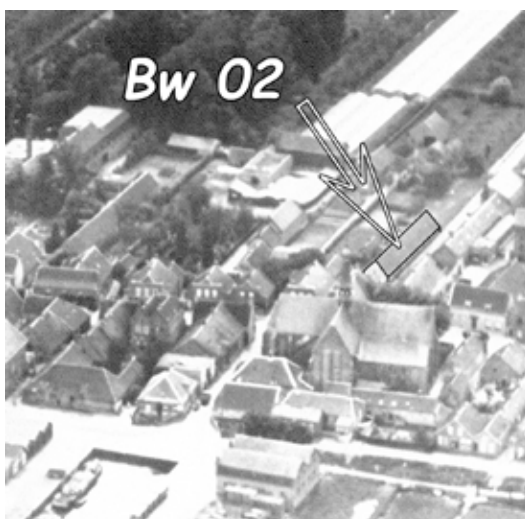
Burgemeester en Wethouders van WAALWIJK zullen
 Maandag 7 Juni 1937,
 des middags om 12 uur,
 in het openbaar bij inschrijving voor slooping
verkoopen:
9 woningen
 aan de Kerkstraat.
 Voorwaarden verkrijgbaar ter gemeentesecretarie.
 Inlichtingen verstrekt de gemeentearchitect.

Gevraagd 5 knechts.
 3 knechts gevraagd voor het maken van geklonken en afgelapt kinderschoenwerk en 2 knechts gevraagd voor Meisjes schoenwerk.
 B. VAN DER LINDEN
 Kerkpad 5, Waalwijk.

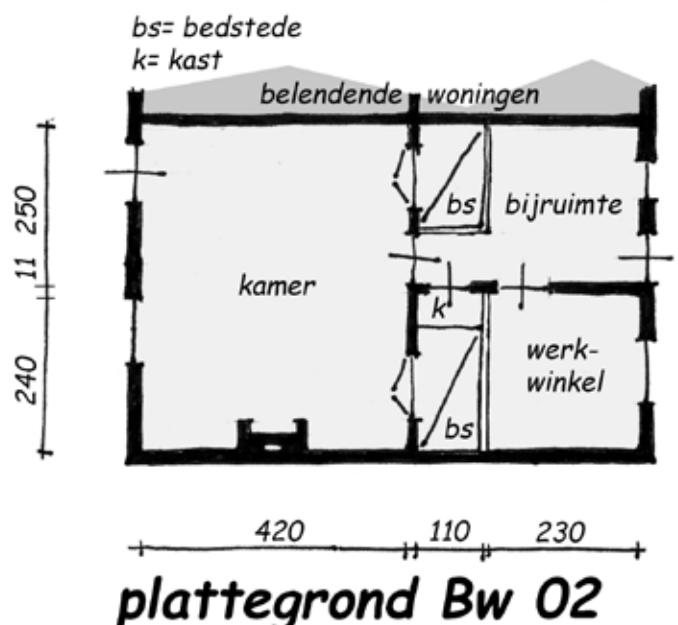
Echo van het Zuiden 29 mei 1937 en 14 juni 1930

wordt het later aangebouwde meest zuidelijke huisje gesloopt en het (bredere) daaraan grenzende huisje in tweeën gesplitst. De volgende eigenaar wordt Ludovicus Franciscus Wagemakers, stoombootkapitein te Waalwijk. De woningen worden in 1905 eigendom van Johannes Reinierszoon van Loon, landbouwer te Waalwijk. In 1916 laat hij tegen de achtergrens van zijn perceel twee privaten bouwen. Hij blijft eigenaar tot 1937. Dan koopt de gemeente Waalwijk de huisjes, laat ze slopen en legt er spoedig daarna de huidige

Kerkstraat op aan. De verharding daarvan ligt op de plaats waar de negen huisjes hebben gestaan. Deze kleine huisjes werden ook bewoond door beoefenaren van vrije beroepen. Zo is verteld dat er een vroedvrouw woonde en werden er in de Echo van het Zuiden van 14 juni 1930 door een schoenmakersbaas maar liefst 5 knechts gevraagd voor schoenwerk. In de rapportage van de Waalwijkse Gezondheidscommissie uit 1905 werd een opmeting van deze huisjes opgenomen. Die plattegrond is hier weergegeven.

Een luchtfoto uit 1924, vanuit het zuiden genomen. Op de voorgrond de Nederlands Hervormde kerk. Aan het einde van de pijl is het rijtje huisjes van locatie Bw 02 te zien.

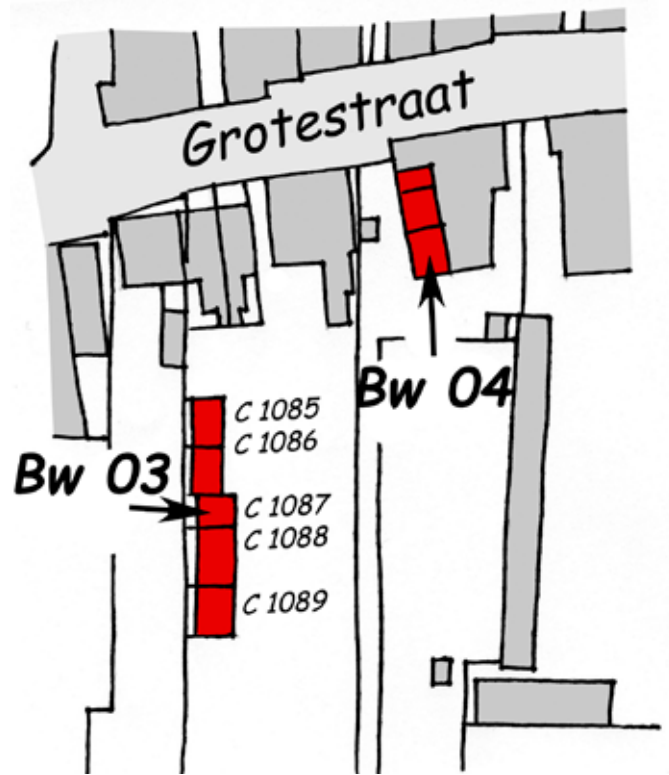
Bw 03: 5 damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 124. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1085 à 1089.

Bw 04: 3 damwoningen.

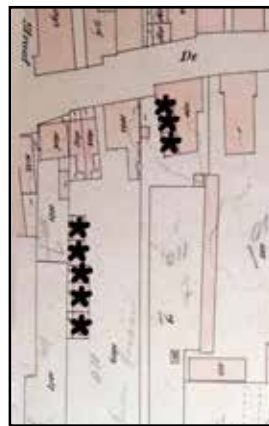
Situatie: tussen Grotestraat nrs. 130 en 134. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1171 à 1173.

Beschrijving: Bw 03: In 1832 zijn deze percelen eigendom van Allegonda van der Lee te Waalwijk, weduwe van Jan Baptist Dalleu. Jan was bij leven schoenmaker en samen dreven ze er het logement “De Gouden Leeuw” met stalling. In 1868 brandt het af. Dit was de brand op de grens met Besoijen, waarbij een groot deel van de bebouwing in de buurt van de NH kerk in vlammen op ging (zie locatie Aw 02). De restanten worden in 1869 gekocht door Dymfna van Schijndel,

1832

weduwe van de Waalwijkse bouwman Johannes Willemszoon van den Broek. In 1872 wordt het geheel doorverkocht aan Lambertus Mombers, leerlooier te Waalwijk, die er in 1875 twee huizen aan de Grotestraat en vijf damwoningen op het achterterrein bouwt. Deze woningen volgen exact de contour van de stalling die er in 1832 al stond. Waarschijnlijk is daarvoor de oude fundering, en/of zijn muurresten of zelfs het hele gebouw, hergebruikt. Het meest noordelijke damhuisje komt rond 1950 leeg te staan; het huisje ten zuiden daarvan wordt in 1955 onbewoonbaar verklaard. Op dat moment werd dat nog door een alleenstaande jonge schoenmaker bewoond. De redenen voor onbewoonbaarverklaring waren dat de woning zeer vochtig was en geen buitenruimte

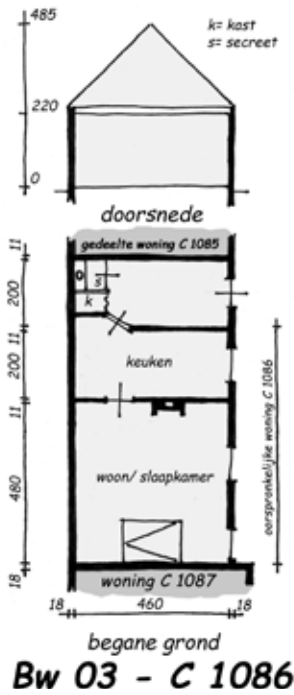
1886

2011

had. Verder werd ze beschouwd als eenkamerwoning die praktisch van bezonning verstoken was. Uit de lengte/breedteverhouding, de plaatsing van de muuropeningen en de aanzetten van de meest noordelijke woning, mag worden geconcludeerd dat de oorspronkelijke woning C 1086 bestaan heeft uit wat op de plattegrond is aangegeven als keuken en woon/slaapkamer. De woning ten noorden ervan zou dan gespiegeld zijn ten opzichte van deze. In 1891 wordt, deels op de plaats van de zuidelijke huisjes, een looierij gebouwd. Deze looierij was twee verdiepingen hoog met daarop een grote bekapte zolder. Voor de looierij zijn andere gevelstenen gebruikt dan voor de huisjes, en de balklagen (zie de gevelankers) zitten op een andere hoogte. Samen met de veronderstelling dat de oude fundering van de huisjes onvoldoende draagvermogen had om een looierij met twee zwaar belaste verdiepingen te dragen, mag worden aangenomen dat de looierij nieuw is opgebouwd. Afgaande op

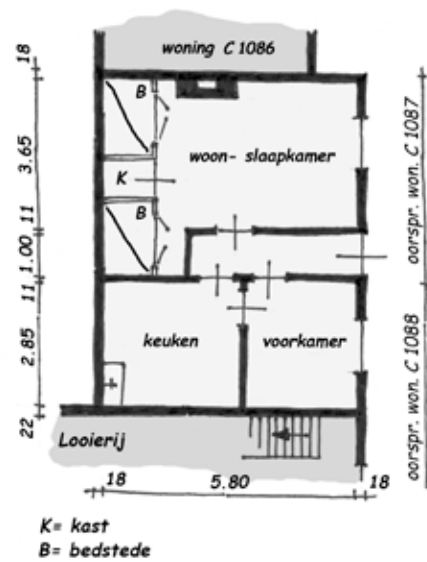
had. Verder werd ze beschouwd als eenkamerwoning die praktisch van bezonning verstoken was. Uit de lengte/breedteverhouding, de plaatsing van de muuropeningen en de aanzetten van de meest noordelijke woning, mag worden geconcludeerd dat de oorspronkelijke woning C 1086 bestaan heeft uit wat op de plattegrond is aangegeven als keuken en woon/slaapkamer. De woning ten noorden ervan zou dan gespiegeld zijn ten opzichte van deze. In 1891 wordt, deels op de plaats van de zuidelijke huisjes, een looierij gebouwd. Deze looierij was twee verdiepingen hoog met daarop een grote bekapte zolder. Voor de looierij zijn andere gevelstenen gebruikt dan voor de huisjes, en de balklagen (zie de gevelankers) zitten op een andere hoogte. Samen met de veronderstelling dat de oude fundering van de huisjes onvoldoende draagvermogen had om een looierij met twee zwaar belaste verdiepingen te dragen, mag worden aangenomen dat de looierij nieuw is opgebouwd. Afgaande op

de kadastrale metingen staat die op de plaats van de meest zuidelijke woning en de helft van het huisje daarnaast. De woning noordelijk ervan blijft nog een tijd als zodanig in gebruik en wordt, nadat ze in 1939 leeg komt, samen met de helft van het huisje ten zuiden verbouwd tot kantoor. Van de woning C 1087, op de foto met het uithangbord, is de plattegrond ook bekend. Uit de

lengte/ breedteverhouding valt af te leiden dat die oorspronkelijk ook uit een deel van de woning C 1088 moet hebben bestaan. De woning C 1087 is in 1875 waarschijnlijk als een eenkamer

Vanaf 1939 was deze werkmanswoning op C 1087 en een deel van C 1088 al als kantoor in gebruik. De twee huisjes C 1086 en 1085 die er ten noorden van (vanuit het standpunt van de fotograaf ervóór) stonden zijn dan al gesloopt. Erachter de in 1891 gebouwde looierij.

woning gebouwd. De woningen C 1085 en 1086 worden na de onbewoonbaarverklaring in 1955 gesloopt. C 1085 was toen al onbewoond en werd als “speel- en clubhuis” door de kinderen Mombers gebruikt. Ook de auteur van dit verhaal mocht er als klasgenootje en “clublid” komen. Het voormalige pandje C 1087 en een deel van de looierij zijn gerestaureerd en als kantoor in gebruik.

Een van de noordelijke huisjes in de dam van Mombers. Jaartal en fotograaf onbekend.

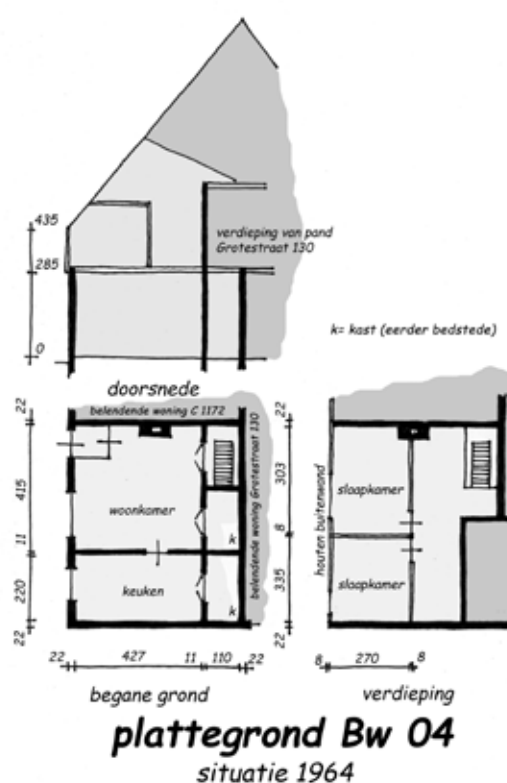
Bw 04:

In 1832 is Peter Nieuwenhuijzen, touwslager te Waalwijk, eigenaar van deze percelen. Zijn zoon Waltherus volgt hem op en verkoopt in 1862 het geheel aan de broers en zus Gijzels. Franciscus Hendrikus Gijzels, leerlooier te Waalwijk en zijn zus Maria Adriana worden in 1872 de eigenaars. In 1876 splitsen zij de woning aan de Grotestraat. Daarbij ontstaan er drie damwoningen. In 1891

Een wel meer gehoorde veronderstelling is, dat de Waalwijkse werkmanshuisjes door fabrikanten achter hun villa bij de fabriek werden gebouwd. Het kan zijn dat deze praktijk elders in Nederland opging; in Waalwijk was dat zeker niet het geval. Hier was het vooral de middenstand, die met de verhuur van huisjes op hun eigendommen wat bijverdiende. De vijf huisjes die Momers bouwde zijn wat dat betreft dan ook een uitzondering in het Waalwijkse. In de tijd dat Momers zich hier vestigde werkten er gemiddeld drie arbeiders in een Waalwijkse looierij. Het kan dus zijn, dat Momers deze huisjes bouwde voor zijn werknemers. Maar het kan ook zijn dat ze (deels) werden gebouwd voor de “vrije verhuur”, als extra inkomensbron. Voor die laatste mogelijkheid pleit de omstandigheid dat bij de bouw gebruik werd gemaakt van een bestaande bouwkundige aanzet, die nu eenmaal eenvoudig de mogelijkheid om vijf huisjes te maken bood.

wordt het geheel verkocht aan Lambertus Momers, die het complex gebruikt om zijn looierijbedrijf op uit te breiden (met onder andere een ketelhuis en machinekamer voor een prachtige stoommachine met vliegwieltelder; na een fraaie verbouwing nu in gebruik als kantoren- verzamelgebouw). In 1915 wordt de noordelijkste woning verbouwd en in 1916 weer met het oorspronkelijke pand verenigd. De zuidelijke woning (Grotestraat 13ob) werd in 1964 onbewoonbaar verklaard. Ze werd bewoond door een gezin van man, vrouw en twee dochters (waarvan de oudste een baby had). Er werden nogal wat redenen aangevoerd voor het besluit: natte en gescheurde muren, brandgevaarlijke afscheidingen op zolder, ongunstige situering aan particuliere onverharde weg, uitpandig droogcloset, slechte bezonning en slechte onderhoudstoestand. Het “moederpand” met de twee damhuisjes wordt daarna gesloopt om er parkeerterrein van te maken.

Deze foto is in 1931 genomen vanaf het torentje van de Nederlands Hervormde kerk. Rechts staat een huis met een klokgevel. Het huis links daarvan, met de twee ramen op de verdieping van de zijgevel, is het inmiddels gesloopte pand van locatie Bw 04. In de deels zichtbare zijgevel bevonden zich de drie damwoningen. Tegenover die zijgevel stond een brandspuit-huisje.

Bw 05: drie damwoningen.

Situatie: Grotestraat, ter plaatse van huidig nr. 136.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1312, 1314 en 1627.

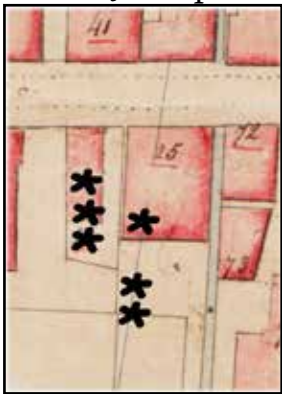
Bw 06: één damwoning.

Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 138.
Kadastraal bekend: sectie C, nr. 1317.

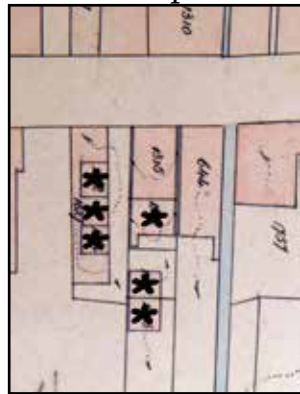
Bw 07: twee damwoningen.

Situatie: achter toenmalig Grotestraat nr. 138.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1318 en 1319.

Beschrijving: Bw 05: In 1832 is dit pand eigendom van de in Waalwijk wonende advocaat Johannes Petrus Scholten. Scholten verkoopt het perceel in 1835 aan Jacobus Treffers, een metselaar. Door ruiling vergroot die het perceel tot 260 m² en verkoopt het vervolgens aan de “medische dokter” Jan Baptist de Haan. De Haan splitst in

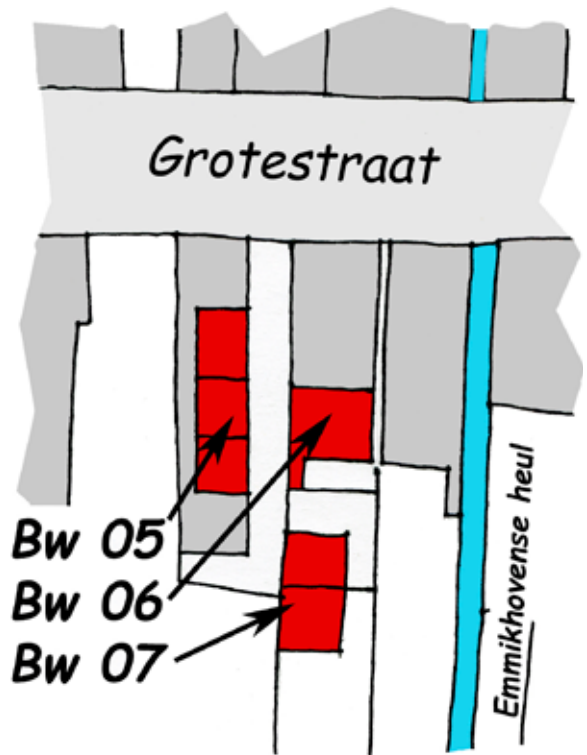

1832

1886

1878 het pand in één woning aan de Grotestraat en drie damwoningen. In hetzelfde jaar voegt hij het middelste damhuisje weer met het moederpand samen. Mogelijk heeft hij de ruimte bij nader inzien nodig voor zijn praktijk. De huisjes die blijven bestaan zijn niet groot; 25 m² met het noordelijke en 19 m² het zuidelijke. Het is curieus dat achter deze huisjes een gang blijft, waarmee de eigenaar van het voorste pand naar zijn tuin kan gaan zonder over de dam, die ook de toegang tot de damhuisjes vormt, te hoeven gaan. Dit is geen unieke situatie, want ze kwam op meerdere plaatsen in Waalwijk voor. Het kan betekenen dat de eigenaar niet steeds met zijn huurders geconfronteerd wilde worden, of dat hij hun privacy respecteerde. Tien jaar later verkoopt hij de twee damwoningen

2011

aan Antonius de Kort, die in Waalwijk het beroep van schoenmaker uitoefent. Bij de boeidscheiding in 1927 wordt Alphonsus Johannes de Kort eigenaar. Het jaar daarop sloopt hij de huisjes, tegelijk met het moederpand aan de Grotestraat. Op dezelfde plaats wordt dan een nieuwe woning gebouwd.

Bw 06:

In 1832 behoort het huis met erf en tuin toe aan de erven Dirk en Wilhelmina van Wijk. Oostelijk van het huis loopt de Emmikhovense Heul; een open verbindingssloot die het water van de Lunt (die ongeveer op 200 meter zuidelijk van de Grotestraat loopt) naar de buitenpolder ten noorden van de Winterdijk voert. Deze open heul werd in 1919 vervangen door een riool. Rond 1837 verkopen zij hun eigendom aan Leonardus Dominicus van Heijst te Waalwijk, die een “medische doctor” is. Het geheel wordt acht jaren later verkocht aan de

Lastig te zien, de locaties op deze foto uit 1910. En nog lastiger te herkennen, want het straatbeeld van 2011 is hier maar deels in terug te vinden. Het linker, lichtere pand is het nog bestaande Grotestraat 150. Rechts daarnaast staan twee herenhuizen zonder dam ertussen, ook nog bestaand met de nummers 148 en 146. Daarop volgt het huis waar locatie Bw 06 zich in bevond. Weer rechts daarvan, maar zowat onzichtbaar is het oorspronkelijke huis van locatie Bw 05 met de drie damwoningen. Andere herkenbare punten zijn op de achtergrond te zien. Rechts de contour van het dak van de NH kerk en links dat van Grotestraat 134.

Waalwijkse timmerman Gijsbertus van Hasselt. Die breekt het huis af en bouwt er een nieuw. Hij verkoopt het in 1863 aan Mathijs Gerrit van Riel, meubelmaker te Vrijhoeve- Capelle.

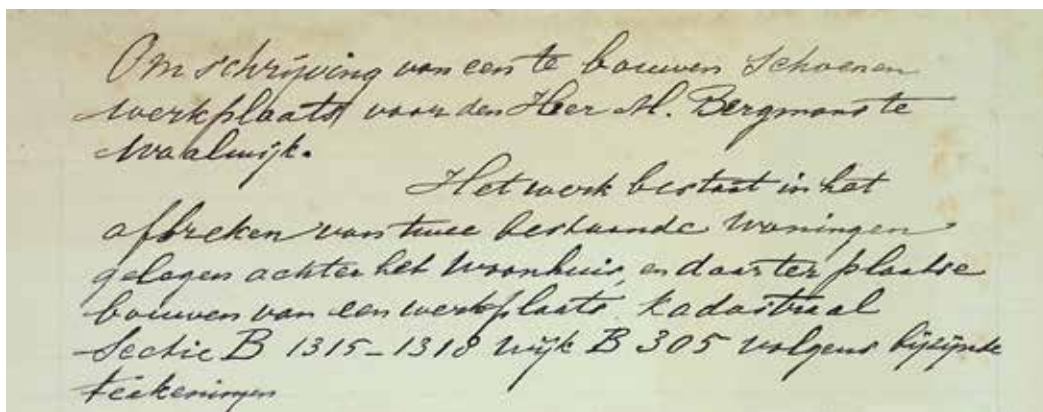
In 1865 wordt de woning doorverkocht aan de Waalwijkse schoenmaker Dirk Barend van Steenis, die in 1878 van het huis aan de Grotestraat twee woningen maakt.

Van de westelijke woning wordt een damwoning afsplitst. In 1880 worden de westelijke woning met damhuisje weer verkocht aan Anna Maria van Wijck, weduwe van de Waalwijkse stoeldraaier Jan Bergmans. In 1900 gaat het geheel na een boedel-

Inmiddels is het geheel, samen met het oostelijke deel van het oorspronkelijke pand dat Gijsbertus van Hasselt rond 1845 hier bouwde, gesloopt voor de aanleg van een parkeerterrein ten behoeve van het achter op het perceel gevestigde bedrijf.

Bw 07:

Rond 1845 bouwt Gijsbertus van Hasselt in de tuin van locatie Bw 06 een vrijstaande woning. Ook die wordt in 1865 verkocht aan Dirk Barend van Steenis. Hij splitst deze in 1878 in twee huisjes. In 1880 worden deze huisjes verkocht aan Anna Maria van Wijck. Zij bezit dan het perceel grond van Grotestraat tot aan de Lunt met

Uit het bestek van de nieuw te bouwen schoenenwerkplaats blijkt dat daarvoor de damwoningen zijn gesloopt.

scheiding over aan haar zoon Arnoldus Martinus Bergmans, schoenmaker te Waalwijk. De woning met damwoning aan de Grotestraat wordt in 1911 samengevoegd en verbouwd tot huis en fabriek.

daarop één straatwoning, één damwoning en een vrijstaand rijtje van twee damwoningen. In 1909 worden de twee damwoningen in de tuin gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe "schoenenwerkplaats".

Bw 08: twee damwoningen.

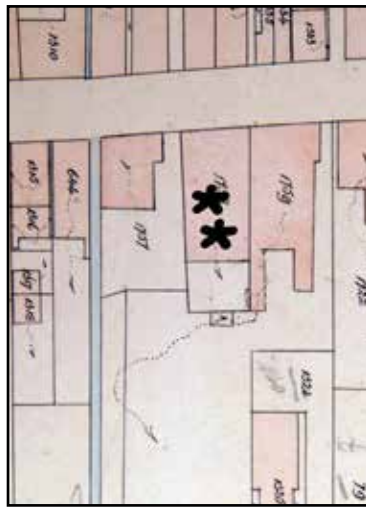
Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 148.
Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1320 en 1321.

Beschrijving: In 1832 is de woning met tuin op dit perceel eigendom van Johannes van Steensel, schoenmaker te Waalwijk. Het achterhuis, zoals te zien op het minuutplan, wijkt naar binnen (evenals dat van het tegenover in de dam liggende pand). Dat was nodig om toegang te laten tot het grote complex van branderij en schuur op het achterliggende perceel, en verder via een bruggetje naar de Gezeitens (dat was de naam van de binnenpolder ten zuiden van de Lunt). In 1838

1832

koopt Antonie Witlox, looier te Waalwijk, het pand. Bij de boedelverdeling in 1858 worden zijn

1886

2011

winkeldrijvende dochters eigenaar. In 1878 splitsen zij twee damwoningen af aan de westkant van het pand. Ook hier zien we het typische verschijnsel dat in het “moederpand” een verbinding blijft naar de eigen tuin, achter de damwoningen om. De woningen hebben een korte levensduur; al in 1884 wordt het geheel herbouwd als één herenhuis dat breder en dieper is dan het vorige pand een rechthoekige vorm heeft. Ook de grote schuur en branderij verdwijnen dan.

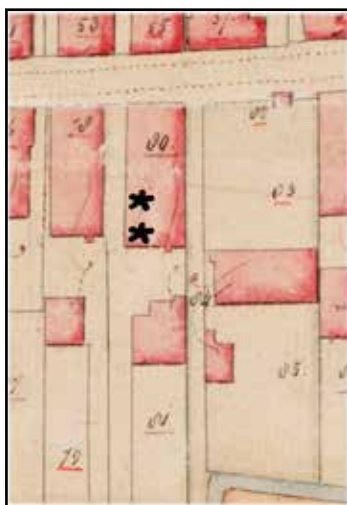
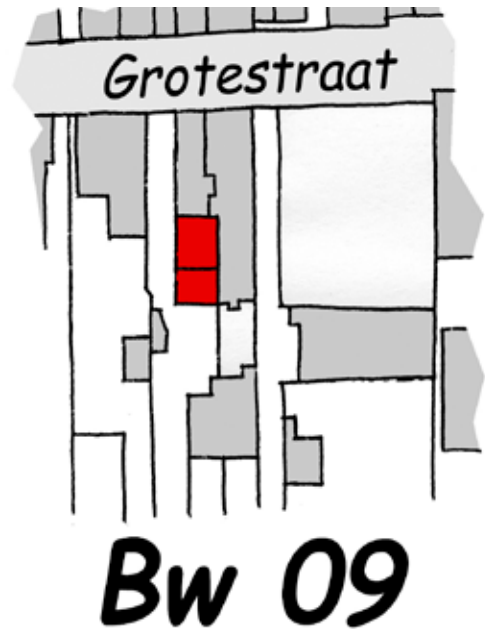
Het pand Grotestraat 146 in 1992. De oorspronkelijke woning en de damhuisjes zijn dan al meer dan 100 jaar verdwenen. In dit nieuwe pand werd in 1919 de eerste Waalwijkse Handelsschool gevestigd.

Bw 09: twee damwoningen.

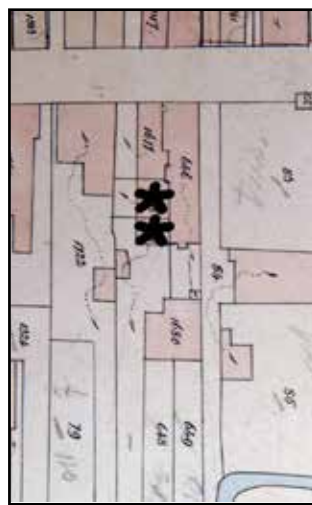
Situatie: Ten oosten van Grotestraat nr. 150 (nr 152, nu parkeerterrein). Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1678 en 1679.

Beschrijving: In 1832 is het pand eigendom van de kinderen van de overleden looier Willem van den Broek. Op het perceel staat een huis en een schuur. Achter de schuur ligt een tuin, die ook tot het eigendom hoort en tot aan de Lunt door loopt. Uit een notariële akte van boedelscheiding uit 1846 blijkt dat het huis al is gesplitst in een oostelijke en een westelijke woning, "gescheiden door een rieten schot in het midden van de nok".

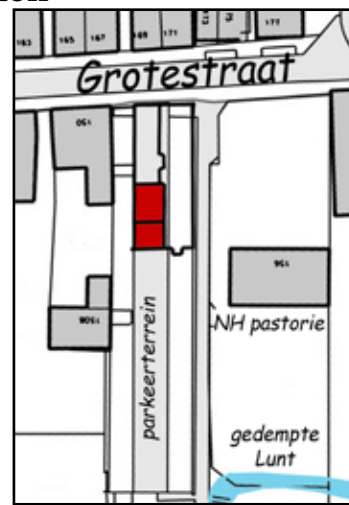
1832

Het westelijke huis gaat bij de boedelscheiding over naar Johannes Willemzoon van den Broek. Die splitst in 1879 van de westelijke woning twee

1886

2011

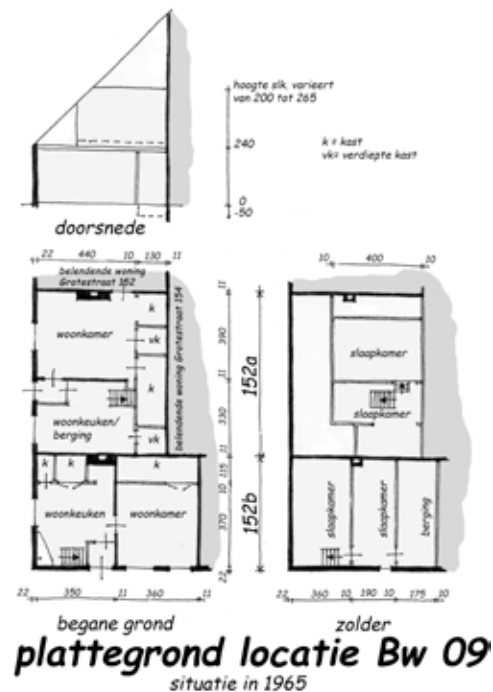

damwoningen af. De twee damwoningen vervallen bij de volgende boedelscheiding in 1907, samen met de aan straat gelegen woning, aan Wilhelmus Hubertus van den Broek, landbouwer te Waalwijk. De daarop volgende eigenaar van deze huisjes wordt in 1920, bij successie, Maria Johannesdochter van den Broek. In 1921 verkoopt zij de damwoningen samen met het aan de Grotestraat gelegen huis aan Johannes Petrus van Helvoirt, arbeider te Waalwijk. In 1955 voegt die de noordelijke damwoning

Op deze foto van rond 1900 is de Grotestraat te zien in westelijke richting. Uiterst links, met de topgevel, het pand met de huisnummers 152 en 154. In het iets smallere rechterdeel daarvan bevonden zich de damwoningen Bw 09.

samen met het moederpand. Een jaar later verkoopt hij het geheel aan de gemeente Waalwijk. De damwoning wordt dan nog verhuurd. De bewoner ervan dient een klacht in bij de gemeente over de slechte staat. De kap is zodanig slecht dat instortingsgevaar reëel wordt geacht. De damwoning wordt in 1965 onbewoonbaar verklaard en in 1971, samen met het buurpand Grotestraat 154 waar dan een groentezaak in is gevestigd, gesloopt. Op de plaats ervan is een parkeerterrein aangelegd. Hierbij de plattegrond van de twee woningen, zoals die er in 1965 uit zagen.

De onbewoonbaarverklaring.

Nadat de gemeente Waalwijk in 1956 eigenaar is geworden van straatwoning Grotestraat 152 en de beide damwoningen 152a en 152b, klaagt begin 1965 de huurder van nummer 152a over de slechte toestand ervan. Klager is een jonge “contrefortvormer” die er met vrouw en drie kleine kinderen woont. De dienst gemeentewerken stelt een onderzoek in en constateert dat de kap en de schoorsteen in een zodanig slechte staat verkeren dat instorting is te verwachten. De dienst adviseert het gemeentebestuur het hele perceel onmiddellijk te ontruimen en de onbewoonbaarverklaring ervan, en van de naastgelegen damwoning 152b die eveneens in slechte staat verkeert, te laten voorbereiden. Inmiddels wordt nummer 152a ontruimd en dichtgetimmerd. De bewoner krijgt een andere woning toegewezen. Damwoning 152b blijft door de huurder ervan bewoond. Dat is een oude, alleenstaande man. Ook voor die woning wordt de onbewoonbaarverklaring ingezet. De inspecteur van de volksgezondheid in Noord-Brabant onderschrijft de door de gemeente gemaakte bouwkundige rapportage en concludeert dat de woningen ongeschikt zijn voor bewoning en door het nemen van maatregelen niet meer in bewoonbare staat is te brengen. Als voornaamste redenen daarvoor voert hij aan dat de woning zeer nat is en de hoofdconstructie versleten. Op 29 juli 1965 verklaart de gemeenteraad beide damwoningen onbewoonbaar. De ontruimingstermijn wordt voor 152a gesteld op 1 dag (want die is inmiddels al ontruimd); vanwege het feit dat 152b nog bewoond wordt en er een andere huisvesting moet worden gevonden mag het nog zes maanden duren voordat ook die woning ontruimd moet zijn. Eind december 1965 schrijft de huurder van 152b een brief aan de burgemeester. Begin van die maand is de schoorsteen ingestort, waardoor hij niet kan stoken. Gemeente-ambtenaren hebben hem eerder gezegd dat er

aan de woning niets gerepareerd kan worden. De woningcommissie wordt daarop verzocht voor hem een andere woning te zoeken. In 1971 wordt het gehele complex gesloopt. Op de vrijgekomen ruimte wordt een parkeerterrein aangelegd.

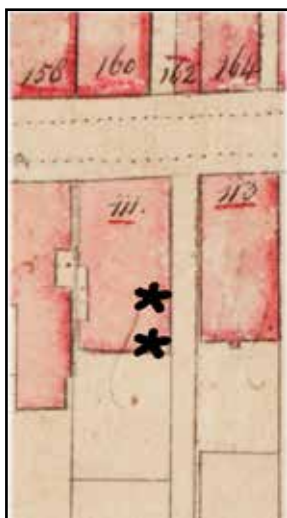
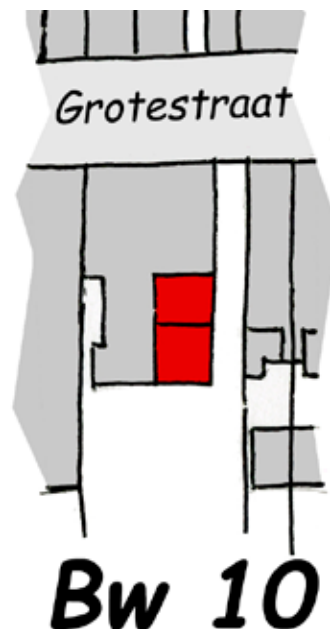
In een van de damwoningen woonde het echtpaar Verschuren-Amersdorfer dat in 1934 het gouden huwelijksfeest vierde. De buurtvereniging (de buurt strekte zich uit van de haven tot aan de Markt) verzorgde de feestelijkheden. Op de foto het echtpaar, uitgedost ter gelegenheid van de viering.

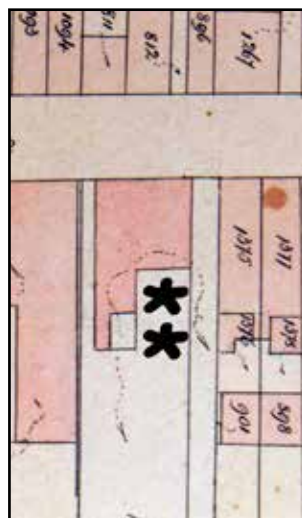
Bw 10: twee damwoningen.

Situatie: In winkelcentrum “de Els”, tegenover Grotestraat 227. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1373 en 1374.

Beschrijving: In 1832 is deze woning eigendom van Laurens Brok, fabrikant te Waalwijk. Rond 1835 verkoopt hij het huis met erf en achterliggend perceel tot aan de Lunt aan Nicolaas van Es uit Waalwijk. Na diens overlijden wordt de leerlooier Petrus van Es eigenaar. Van Es verkoopt het geheel in 1876 aan de twee broers Ficq. Adriën Constant Louis is koopman te Rotterdam en Charles René Matthieu is looier te Waalwijk.

1832

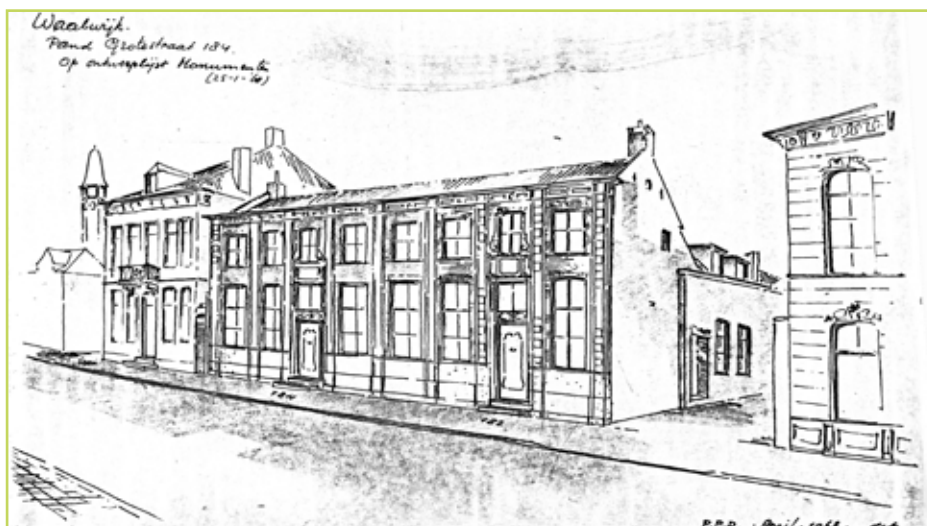
1886

2011

In 1878 splitsen zij twee damwoningen af van het woonhuis aan de Grotestraat. Lang blijven die huisjes echter niet bestaan, want al in 1883 worden ze, mét het “moederpand”, afgebroken, een jaar later gevolgd door herbouw van een nieuw

woonhuis aan de Grotestraat en een looierij achter in de tuin aan de Lunt. Dat nieuwere pand is vervolgens in 1969 gesloopt voor aanleg van winkelcentrum “de Els”.

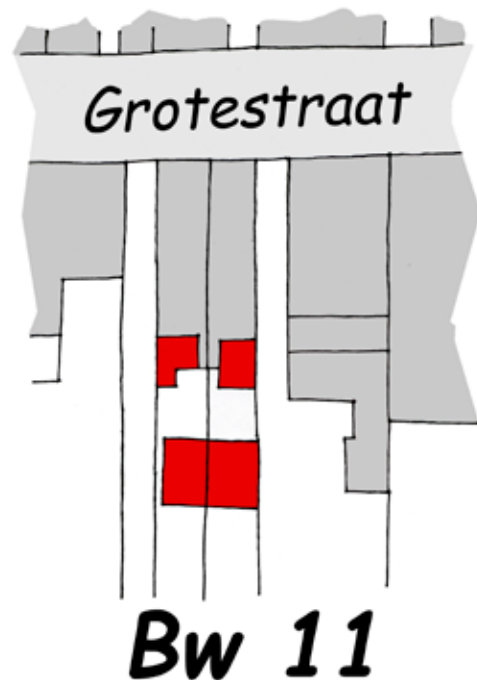

De Grotestraat anno 1968 in oostelijke richting getekend. Het linker huis met balkon is nummer 188, dat in 1884 werd gebouwd op de plaats van het huis met de damwoningen van locatie Bw 10. Het is gesloopt voor de bouw van het winkelcentrum “De Els”. Het pand rechts daarnaast bestaat nog.

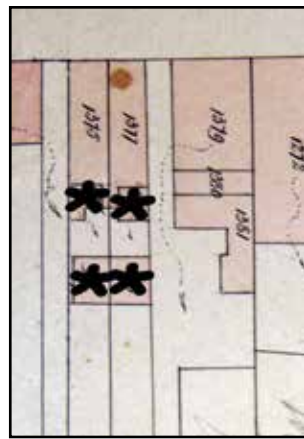
Bw 11: twee damwoningen en een vrijstaande dubbele damwoning.

Situatie: tegenover Grotestraat 231, in winkelcentrum “de Els”. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 898, 901, 1376 en 1378.

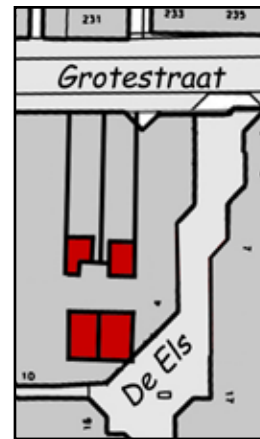
Beschrijving: Het pand aan de Grotestraat, met erf en tuin tot aan de Lunt, staat er al in 1832. Het is dan eigendom van de erfgenamen van de Waalwijkse timmerman Willem van Ree. De eigenaren splitsen het, waarbij de schoenmaker Willem van Ree jr het eigendom verwerft van de achtergelegen tuin. Daar krijgt M. van Son het recht van opstal voor een looierij en een (leer)touwerij. In de laatste werden huiden bewerkt tot touwwerk.

1832

1886

2011

Looierij en touwerij worden na een aantal jaren weer gesloopt.

In 1858 wordt de rest van de boedel (het huis met erf aan de Grotestraat) verdeeld en worden Hendrikus Cornelis van Ree, timmerman en Adriana Gijsberta van Ree, huisvrouw van Johannes Verouden (schoenmaker te Waalwijk) eigenaren. In 1868 delen zij die eigendom op in twee naastliggende woningen met achtertuinten aan de Grotestraat. Ook bouwen zij dan ieder in hun tuin een woning, die zich als twee aaneengebouwde huisjes presenteren. Tien jaar later splitsen zij beiden van het achterste deel van hun woning een damhuisje af. Net als op vele andere plaatsen in Waalwijk blijft de achtertuinten via een gangetje achter het damhuisje voor hen vrij bereikbaar. Het geheel ziet er dan uit als op de situatietekening aangegeven; op het westelijke perceel de woningen van Johannes Verouden (de man van Adriana van Ree) en op het

oostelijke perceel die van Hendrikus Cornelis van Ree. De eigendommen van Johannes Verouden worden in 1942 geveild. Walthera Maria van Iersel, winkelierster te Waalwijk wordt eigenaar. Ze gaan in hetzelfde jaar weer over naar Johannes Hendrikus Josephus van Iersel, die leerlooier is. Judocus Timmer-

mans, “directeur eener verzekeringsmaatschappij” wordt mede-eigenaar. In 1950 worden dat geheel gekocht door Victor Hubertus Josephus van Laarhoven, koopman te Waalwijk, en Brigitte Martha Cecilia van Laarhoven te Salzburg. In 1952 richten zij de NV “Victor van Laarhoven” op, waarbij de eigendommen worden ingebracht. De dubbele damwoning op het achterperceel wordt na onbewoonbaarverklaring in 1955, onderdeel van een magazijn dat achter op het perceel wordt gebouwd. Vanaf 1961 worden de twee inpandige damwoningen in de kadastrale registratie niet meer als huis opgenomen. Hoewel de bewoning ervan mogelijk al eerder gestaakt is, wordt bij gebrek aan betere informatie dat jaar aan als einde bewoning aangehouden. Na de verkoop in 1965 aan de gemeente Waalwijk wordt alles gesloopt om plaats te maken voor het winkelcentrum “De

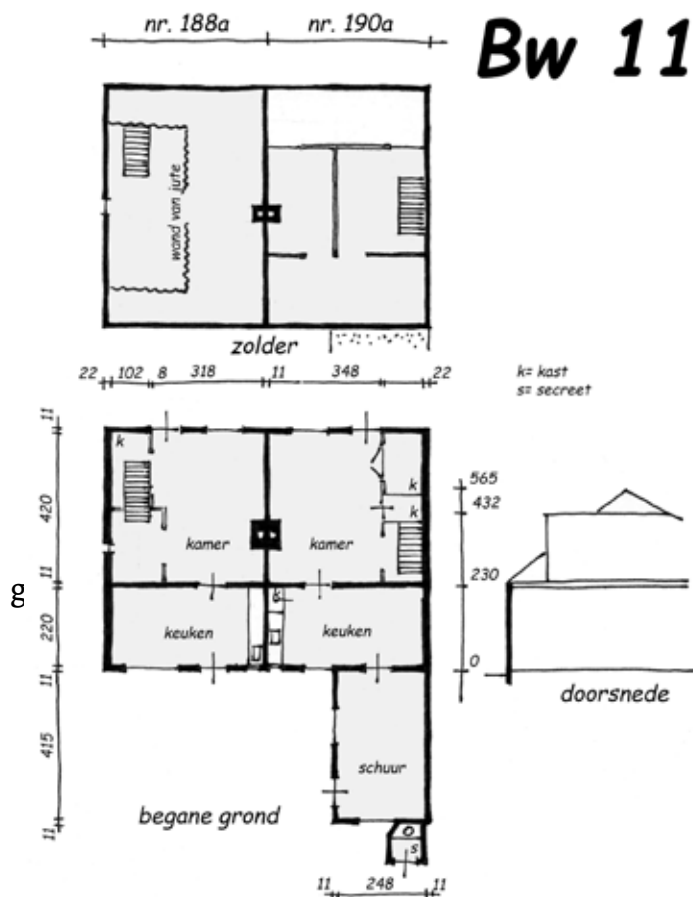

De noordgevel van het westelijke vrijstaande huisje van locatie Bw 11. Duidelijk is te zien dat deze gevel uit halfsteens metselwerk bestaat en dat de plint daarvan met vocht doortrokken is. Jaartal en fotograaf onbekend.

Els". De eigendommen van Hendrikus Cornelis van Ree volgen een iets andere historie. In 1880 worden ze gekocht door Hendrika Slaats, winkelierster te Waalwijk. Die verkoopt ze in 1883 door aan Jan Baptist Franciscus van Gils, een bekende Waalwijkse apotheker. In 1884 erft diens weduwe Clasina Josephina Louisa van Nuenen het vastgoed en verkoopt het in 1899 aan het eerdergenoemde duo Johannes van Iersel en Judocus Timmermans. Daarna volgt de historie dezelfde lijn als hierboven omschreven.

Bij raadsbesluit van 24 februari 1955 is de dubbele damwoning, die los ten zuiden van de woningen aan de Grotestraat staat, onbewoonbaar verklaard. De redenen daarvoor waren dat de (op dat moment onbewoonde) woningen vervallen waren en laag

Grotestraat 188a en 190a
situatie in 1954

de woningen nat door slechte muren en dak, en beschikten ze samen over één buiten gelegen privaat. De plattegrond ervan is op de tekening hierbij aangegeven. De nokrichting van de kap was evenwijdig aan de Grotestraat.

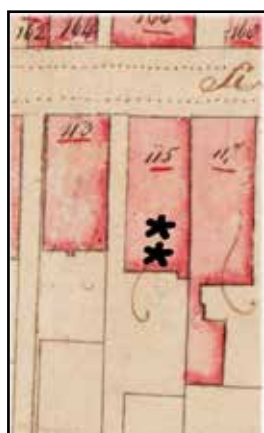
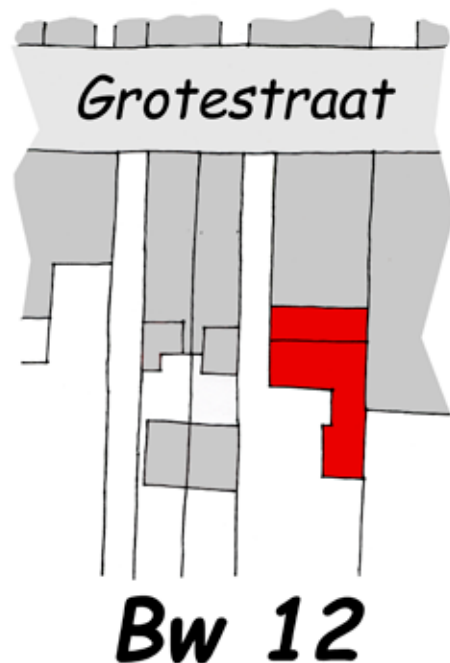

Het pand Grotestraat 188- 190, gefotografeerd rond 1954. Oudere Waalwijkers herkennen hier het groentewinkeltje van "Kiske" Keetels. Achter het pand is nog net het dakvlak te zien van de vrijstaande damwoningen.

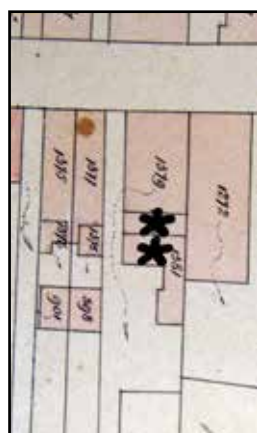
Bw 12: twee damwoningen.

Situatie: Grotestraat zuidzijde, tegenover 233, in winkelcentrum “De Els”. Kadastraal bekend: sectie C, nrs. 1380 en 1381.

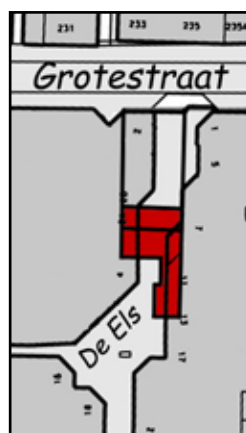
Beschrijving: Huibert Pieren, schoenmaker te Waalwijk, bezit in 1832 dit perceel aan de Grotestraat. Het bestaat uit een huis, looierij en tuin. In 1884 verkoopt hij het geheel aan Stanislaus Akkermans, slagter te Waalwijk. De looierij wordt afgebroken en het resterende huis met tuin gaat over aan Victor Jan Baptist Ackermans die het beroep vleeschhouwer uitoefent. Die splitst in 1878 het pand in drie woningen, een aan de Grotestraat

1832

1886

2011

en twee damwoningen daarachter. Victor komt te overlijden en zijn vrouw en kinderen, en ook V.H.J. en H.N. van Laarhoven erven zijn onroerend goed. In 1922 wordt de boedel gescheiden en wordt Johannes van Laarhoven uit Waalwijk eigenaar van

deze drie percelen. De volgende eigenaar wordt in 1925 Hubertus Willem van Laarhoven, eveneens slagter. Hij herbouwt het huis aan de Grotestraat en verkoopt in 1937 het geheel, waarna hij zich in Den Haag vestigt. Victor Hubertus Josephus van Laarhoven, koopman te Waalwijk, is de volgende eigenaar. In 1938 verbouwt hij het complex tot winkel met magazijn en bovenwoning, waarbij de damwoningen verdwijnen. Die bebouwing is inmiddels ook weer gesloopt voor aanleg van het winkelcentrum

Zuidzijde Grotestraat rond 1960, in westelijke richting. Het linkse pand is nummer 194 (locatie Aw 13) en bestaat nu nog. Het pand met de witte gevel ernaast is gesloopt voor het winkelcentrum “de Els”. Het pand daar weer rechts van is het in 1938 verbouwde winkelhuis nummer 192; hier locatie Bw 12 genoemd, en is ook de prooi van de slopershamer geworden.

Bw 13: twee damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat 196. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1097 en 1098.

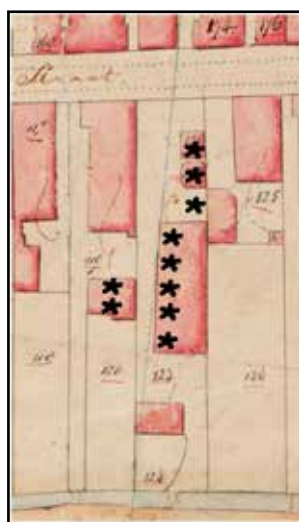
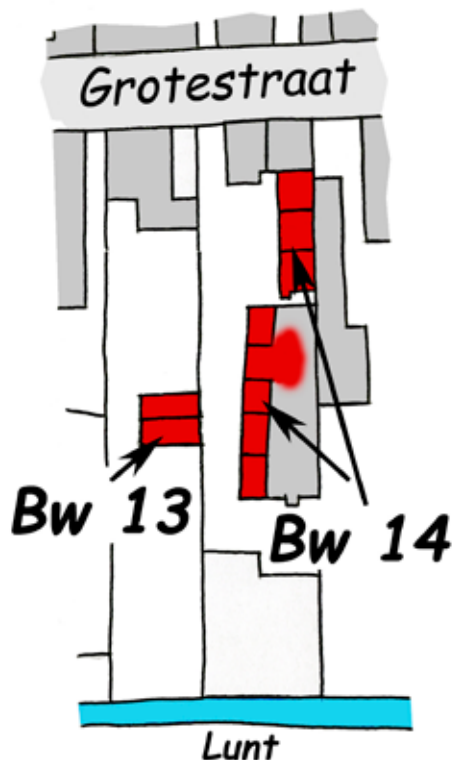
Bw 14 noord: drie damwoningen.

Situatie: achter aan Grotestraat 200. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 763 à 765.

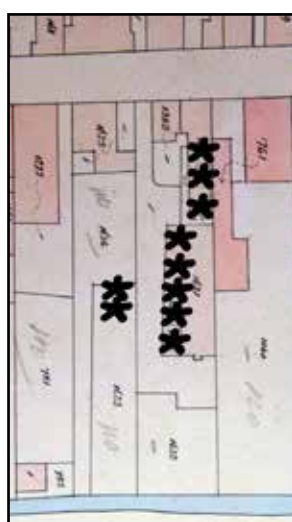
Bw 14 zuid: vijf damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat 198. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1386 à 1390 gelegen aan “den dam van de Broeders”.

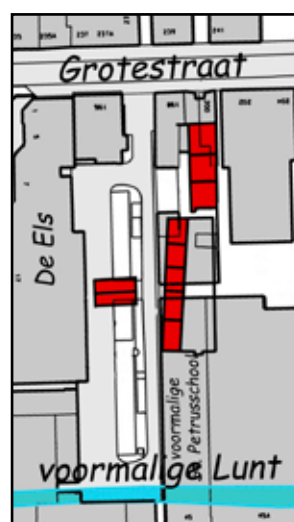
Beschrijving: Bw 13: In 1832 zijn deze percelen eigendom van de Waalwijkse voerman Hendrikus Klerks. Aan de Grotestraat staat zijn grote pand,

1832

1886

2011

eigenaresse. In 1874 wordt het onroerend goed verkocht aan Cornelis Stephanus van der Heijden uit Dussen. Die maakt in het pand aan de Grotestraat een tweede woning (geen damwoning) en verbouwt de schuur in de tuin tot twee damwoningen. Niet voor lang,

De naamgeving “dam van de Broeders” vindt haar oorsprong in het gegeven dat het zuidelijk deel van de locatie Bw 14 de plaats was waar de parochie van St. Jan de Doper in 1912 een katholieke lagere jongensschool bouwde, die later nog verder naar het zuiden werd uitgebreid. Aan de school werd les gegeven door de Broeders van Maastricht. Het schoolgebouw was over de Lunt heen gebouwd, welke er met een sifon onderdoor werd gevoerd. Het is wel gebeurd dat in de winter bij hoog water in de Gezeitens de stookkelder onder water liep, de vuren doofden en de leerlingen vrij kregen. Ten zuiden van de school werd in 1923 het broederklooster gebouwd; dat is inmiddels weer is gesloopt voor het winkelcentrum “de Els”. De dam tussen de locaties Bw 13 en 14 ontsloot school en klooster, en voorheen uiteraard de damwoningen, vanaf de Grotestraat.

waarin huis en berging is ondergebracht.

In de tuin staat een schuur. In 1837 wordt Johanna Klerks, de huisvrouw van Josephus de Kort (ook een Waalwijkse voerman, later landbouwer),

want nadat ze in 1877 zijn verkocht aan Antonius Johannes Bink, notaris te Waalwijk, worden deze damwoningen in 1878 gamoveerd.

De Grotestraat rond 1920 in oostelijke richting gezien. Het rechtse pand is nummer 196 (Bw 13), waarbij in de tuin twee damwoningen stonden. Links van het pand de ingang van de “dam van de broeders”, met daarnaast de twee panden waarachter zich de locatie Bw 14 bevond.

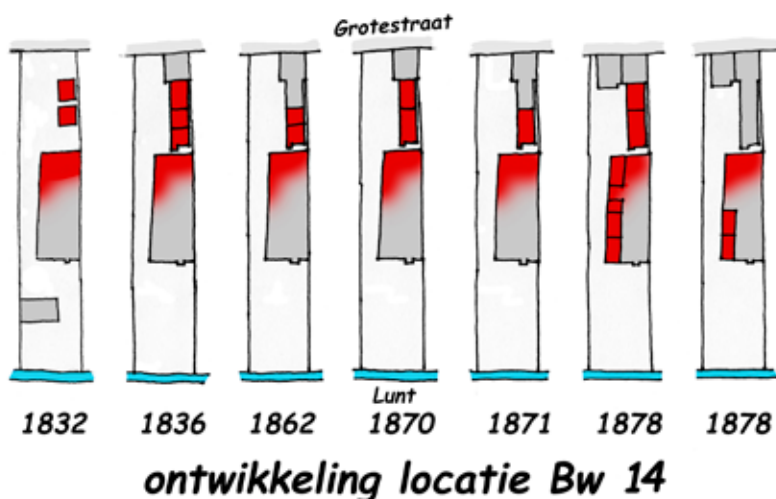
later gaan ook de straatwoning en de damhuisjes van de hand. Caspar Hendricus de Greeff, kleermaker te Waalwijk (en eigenaar van méér Waalwijkse damhuisjes), koopt ze en voegt de straatwoning en

Bw 14 noord:

Het ziet er bijzonder uit, de wijze waarop dit perceel in 1832 is ingedeeld. In plaats van een groot huis aan de straat, zoals gebruikelijk in Waalwijk, staan hier twee vrijstaande huisjes aan een dam die leidt naar een achtererf met daarop een groot huis met schuur. De damwoningen vóór het huis, dat is precies andersom dan gebruikelijk. Eigenaresse is de weduwe van Justinus Drossaers, bij leven rentenier te Waalwijk. De volgende eigenaar wordt Laurens van Heijst uit Waalwijk. In 1836 bouwt hij een huis aan de Grotestraat, tegen het noordelijke damhuisje aan. Dat laatste wordt iets groter gemaakt, waardoor het tegen het zuidelijke damwoninkje aan komt. En daar ten zuiden tegenaan komt nog een damwoning. In totaal dus één woning aan de Grotestraat met drie damwoningen daarachter. In 1858 verkoopt Laurens het grote vrijstaande huis met schuur (waarschijnlijk een boerderij) aan de zuidkant aan de Waalwijkse bouwman Godefridus Petruszn van Lier. Drie jaar

het daaraan grenzende damhuisje samen tot één woning. Die situatie blijft niet lang bestaan, want in 1869 wordt de woning aan de Grotestraat weer teruggebracht naar de oorspronkelijke omvang. Een jaar daarna worden de drie damhuisjes omgebouwd tot twee, waarbij het zuidelijke iets groter is dan het noordelijke. De Greeff heeft in 1867 ook de aangrenzende eigendommen van Van Lier gekocht, zodat het hele perceel van Grotestraat tot aan de Lunt dan zijn eigendom is. In 1871 wordt er weer aan de damhuisjes gesleuteld; de woning aan de Grotestraat wordt met het inmiddels vergrootte noordelijke damhuisje samengevoegd. In 1878 wordt er een nieuw huis, westelijk tegen het dan bestaande aan de Grotestraat gebouwd. De twee resterende damwoningen aan de noordzijde van deze locatie worden in de loop van 1878 in elk geval kadastraal bij het pand aan de Grotestraat getrokken. In 1894 gaat bij de boedelscheiding het eigendom van de hele locatie Bw 14 over naar de erven, waarbij Cornelis Adrianus de Greeff,

koopman te Waalwijk, de gemachtigde van de eigenaren (“eigenaar in het gemeen”) is. In 1911 verkopen zij het geheel aan de “Roomsche gemeente van Waalwijk”, later de parochie van de H. Joannes den Dooper geheten. In 1914 en in 1916 worden het westelijke, respectievelijk oostelijke pand aan de Grotestraat onbelastbaar gesteld. Dat heeft er mee te maken dat die als tijdelijke huisvesting voor de “Broeders van Maastricht” (formeel de “Congregatio Fratrum Immaculatae Conceptionis Beatae Mariae

Virginis”).) dient, die ten zuiden ervan dan in een jongensschool voor lager onderwijs gaan lesgeven, en later in het ten zuiden daarvan gebouwde klooster gaan wonen. In 1913 betrekken de Broeders de twee panden. Daartoe worden muren uitgebroken, kozijnen verplaatst en nieuwe wanden geplaatst. Het achterste deel waarin de damhuisjes zaten wordt verbouwd tot twee grotere ruimten, die als refter en klaslokaal (en na gereedkomen van de nieuwbouw van de school als kapel) zijn gebruikt (zie de foto met het kruis op de gevel van het klaslokaal). In mei 1924 betrekken de Broeders hun nieuw gebouwde klooster ten zuiden van de school, die vanaf 1912 op de plaats van locatie Bw 14 zuid is gebouwd. Locatie Bw 14 noord heeft daarna, tot op heden, de functie van winkel met woning gekregen. De voormalige huisjes worden nu bij die bestemming gebruikt.

Bw 14 zuid:

De grote boerderij die het zuidelijke deel van deze locatie beslaat, bestond al in 1832. Ze was ook het eigendom van de weduwe van Justinus Drossaers, rentenier te Waalwijk. De volgende eigenaar wordt in 1836 haar plaatsgenoot Laurens van Heijst. Het grote pand met erf wordt in 1858 gekocht door Godefridus Petruszoon van Lier, bouwman te Waalwijk, die het negen jaar later weer doorverkoopt aan Caspar Hendricus de Greef, die nu het hele kavel tussen Grotestraat en Lunt met boerde-

rij én damhuisjes bezit. In 1878 splitst die de grote vrijstaande boerderij aan de zuidkant op, waardoor daar in totaal vijf damwoningen in ontstaan. Dat aantal is met het “moederpand” meegerekend, want dat ligt hier niet aan de openbare weg en is dus ook een damwoning. Het is niet bekend hoe groot die was, vandaar de wazige aanduiding op de situatietekening. Maar die kadastrale situatie heeft niet lang stand gehouden, want de twee noordelijke woningen in het pand werden later in hetzelfde jaar weer als één huis geregistreerd. Na de boedelscheiding gaat het geheel over aan Cornelis Adrianus de Greeff, koopman en “particulier”. Na verkoop in 1911 aan de “Roomsche gemeente van Waalwijk” volgt in 1912 sloop van het geheel voor de bouw van de nieuwe St. Petrus-school voor jongens. De sloop van “den opstand met fundeering van een woonhuis met stalling en schop en bewoond geweest door Hub. van Lier en meerdere gezinnen” geschiedt door sloper Marinus Klerks uit Drunen, die het parochiebestuur er fl. 303,50 voor betaalt. De schansmuur op de grens met locatie Bw 16 is blijven staan. (Bron: GAW RK parochie St. Jan Waalwijk inv. 780).

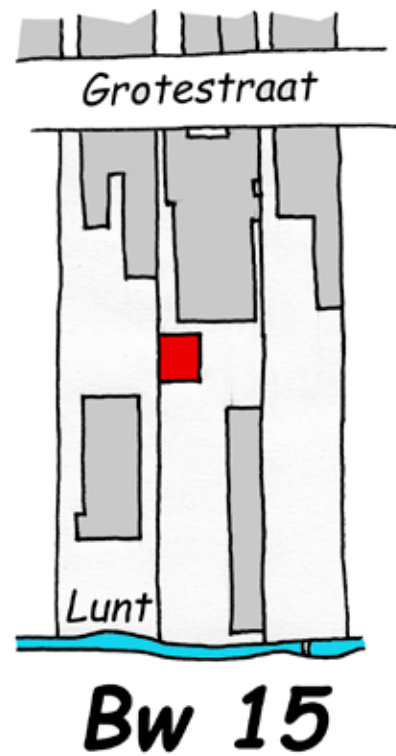
De eerste huisvesting van de Broeders, voordat hun klooster klaar was, in de panden Grotestraat 198 en 200, waaronder de damhuisjes van locatie Bw 14 noord aan de rechterkant van de foto.

Bw 15: één damwoning.

Situatie: achter toenmalig Grotestraat 202. Kadastraal bekend: sectie C nr. 2413 (ged.).

Beschrijving: In 1832 staat er een huis met schuur op dit perceel, eigendom van Renier van der Lee, koopman te Waalwijk. In 1849 bouwt hij er een pakhuis achter. Bij de boedelverdeling rond 1855 wordt de winkelier Pieter Adrianus van der Lee de eigenaar. Pieter bouwt in 1871 in de achterliggende tuin een brouwerij. In 1882 brandt die voor een deel af en wordt daarna gebruikt als looierij. In 1891 wordt alles verkocht aan Antonius Laurentius Gosuinus van Gils, medisch docter ter plaatse. Er is niet veel aan veranderd wanneer hij in 1910 het geheel van huis, tuin en looierij

1832

verkoopt aan de Roomsche gemeente van Waalwijk. Die laat het huis slopen en ervoor in de plaats komt een verenigingsgebouw, waarin RK Waalwijkse verenigingen hun activiteiten kunnen ontplooiën. Ook is er een spaarbank en biblio-

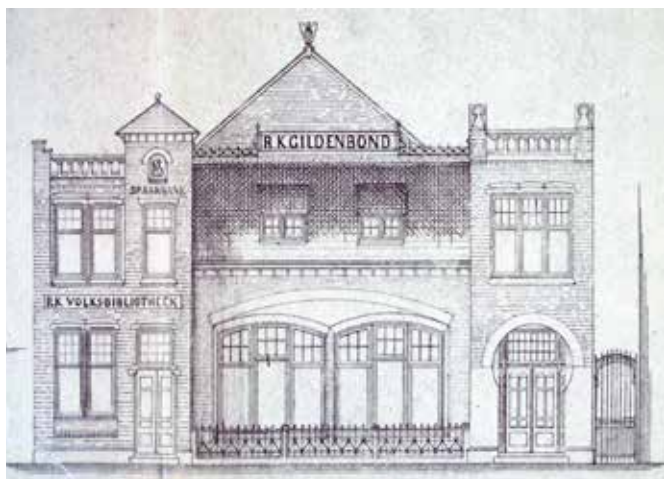
1886

2011

theek in gevestigd. Ontwerper is de Waalwijkse architect J. van Dijk Jzn. Het gebouw krijgt de naam “Gildenbond”, een naam die in Waalwijk nog lang gebruikt zal worden, zelfs als het later getransformeerd is tot particulier café met zaal. Van de voormalige brouwerij wordt een stuk aan de zuidkant

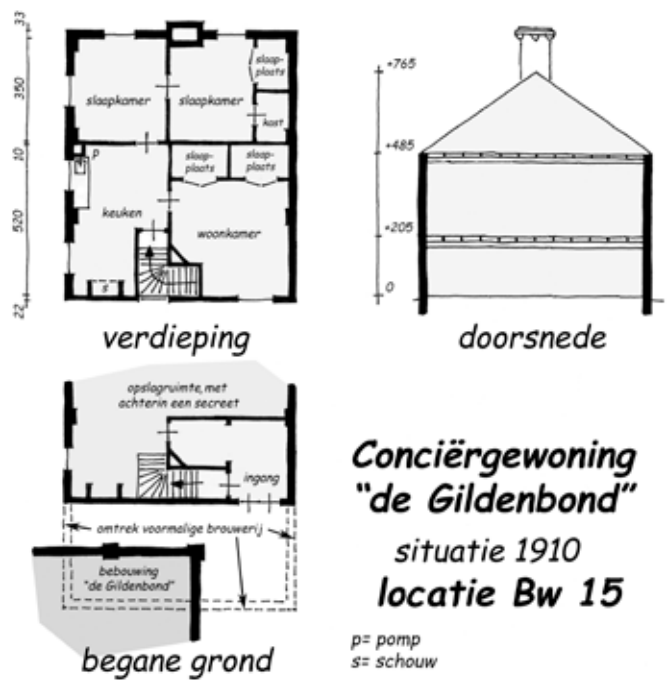
afgebroken, want die ruimte is nodig voor de zaal van de Gildenbond. De rest van de brouwerij wordt verbouwd tot woning voor de conciërge. In 1933 worden daarin de twee slaapkamers nog eens verbouwd tot drie, nu elk met een eigen deur. In 1913 wordt de eigendom overgedragen naar de “Roomsche Katholieke Werklievenvereniging voor Waalwijk en Besoijen”, gevestigd te Waalwijk. In de tweede wereldoorlog werden niet alleen de eigendommen van Joden door de bezetter genaast; ook wordt het gebouw van de werklievenvereniging onder zijn toezicht geplaatst door het als eigendom onder te brengen bij “Het Tekening van de voorgevel van “de Gildenbond” aan de Grotestraat 202. Via de poort rechts kon de conciërgewoning Bw 15 worden bereikt.

Nederlandsche Arbeidersfront”, gevestigd te Amsterdam. Pas in 1947 wordt de daarvoor gemaakte koopakte nietig verklaard en wordt de vereniging “RK Werkliedenvereniging Sint Josef” de eigenaar.

In 1953 vindt verkoop plaats aan Anna Sebastiana Christina Havermans uit Oosterhout. Anna was getrouwd met Jacobus (“Ko”) de Nijs, koopman. Zij beginnen er een café- restaurant- zaal met de naam “De Gecroonde Leersse”. In 1966 wordt Elisabeth Maria Aertsen (de weduwe van Johannes Marinus de Nijs) eigenaresse en exploitante. De conciërgewoning is rond die tijd gesloopt. In 1987 brandt het café met zaal uit en verdwijnt daarmee uit het straatbeeld.

Een uitgelaten schare schooljeugd op de speelplaats van de St. Petruschool in 1956. Links de school. Het grote gebouw op de achtergrond is de Gildenbond. Aan de linkerkant daarvóór, aan het eind van de speelplaats, staat de conciërgewoning.

Bw 16: drie straatwoningen.

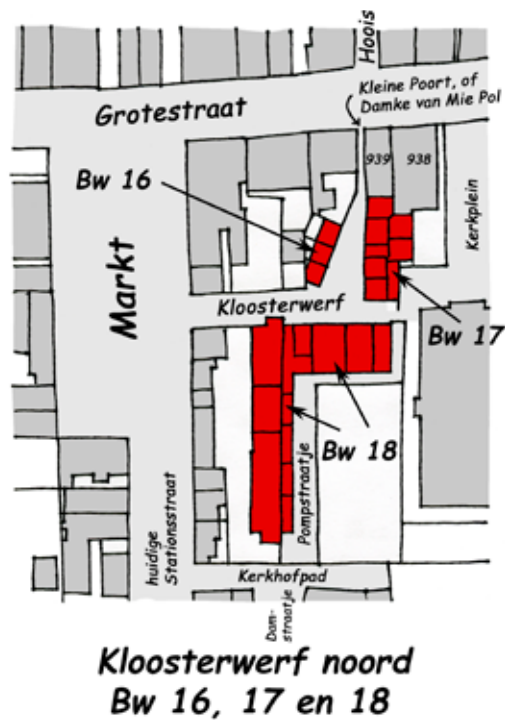
Situatie: ten noordwesten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 934 à 936

Bw 17: zes straatwoningen en twee damwoningen.

Situatie: ten noordwesten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 940 à 947.

Bw 18: zes straatwoningen en zes damwoningen.

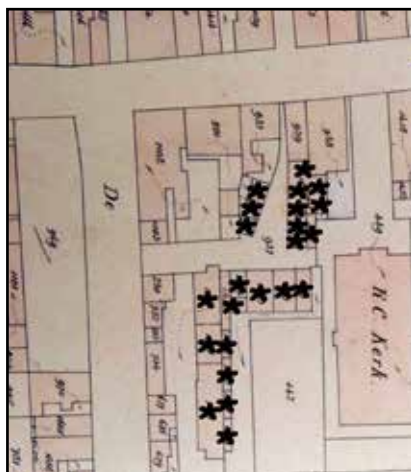
Situatie: ten westen van de St. Janskerk. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 439, 440, 1104 à 1106 en 1423 à 1429. Samen vormend het noordelijk deel van de voormalige Kloosterwerf.

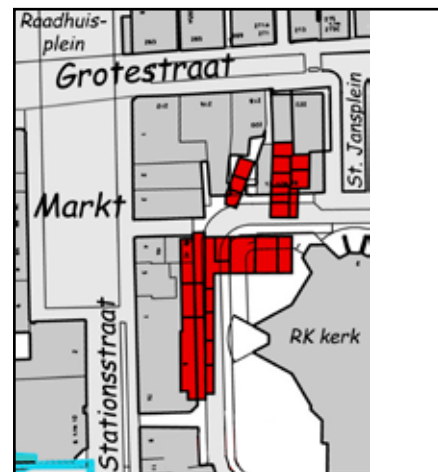
**Kloosterwerf noord
Bw 16, 17 en 18**

1832

1886

2011

De Kloosterwerf

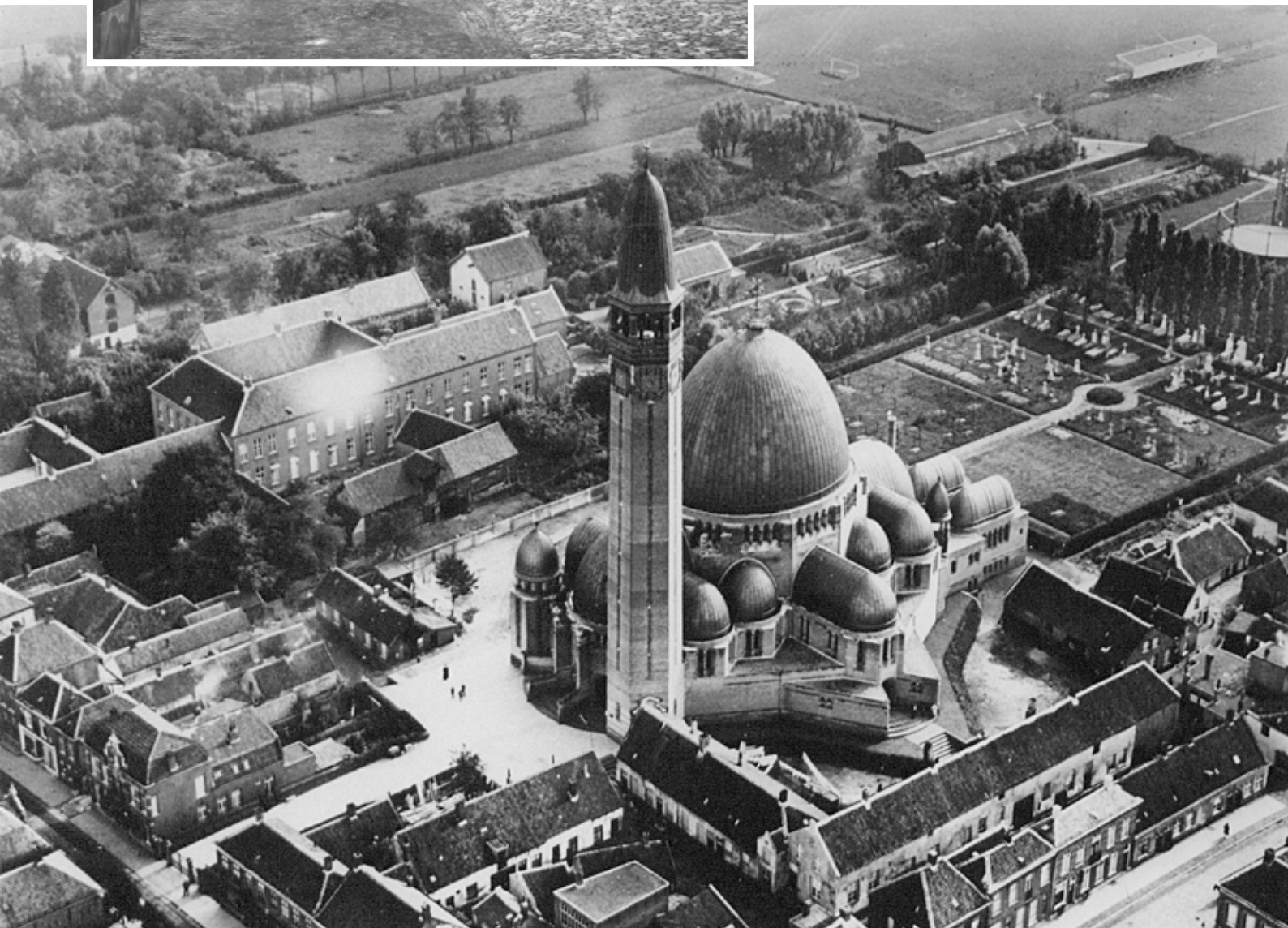
De Kloosterwerf is de naam van het straatje, waaraan de hier beschreven woningen waren gelegen. De naam “werf” duidt op een tamelijk besloten geheel met een functie voor de aangrenzende panden. Het in 1470 gestichte kloostercomplex Nazareth lag achter de bebouwing in de oostelijke oksel van de huidige hoek Markt/ Stationsstraat en de Grotestraat. In vroegere tijden liep de Kloosterwerf (althans een pad dat daarop aansloot) verder naar het oosten door tot aan de Pastoors- of Kloosterheul. Een parallel aan de Grotestraat lopend straatje dus. De Kloosterwerf, hoewel een tamelijk besloten wereldje op zich, behoorde tot de openbare wegen. Strikt genomen gaat het hier dus om straatwoningen, met uitzondering van de zes aan de achter- en zijkant van de voormalige kloosterbebouwing. De ontsluiting van de Kloosterwerf was naar het westen op de Markt, en naar het noorden op twee zogenaamde poorten. De “Kleine Poort”, later in de volksmond ook wel bekend als “het dammeke van Mie Pol”, was een pad dat met een toogje onder de huizen aan de zuidkant van de Grotestraat liep. Verder naar het oosten was de “Grote Poort”, op de plaats van de dam naar het vroegere St. Nicolaasziekenhuis (zie locatie Bw 29 à 32). Het voormalige Kerkplein, tussen kerk en Grotestraat was uiteraard, toen er eenmaal een parochiekerk was gebouwd, ook een ontsluiting. Verder was er nog een ontsluiting

De Kloosterwerf in 1912, gezien vanuit de Stationsstraat naar het oosten. Op de achtergrond de toenmalige waterstaatskerk, die in 1922 is gesloopt voor de bouw van de nieuwe St. Janskerk. Links daarvan een stukje van de huisjes van locatie Bw 17. Rechts vooraan het voormalige schoolmeesterhuis, waarachter de openbare school lag. Het is het oudste deel van het voormalige kloostercomplex. Tussen het schoolmeesterhuis en de kerk de huisjes die gemaakt zijn in een later gebouwd deel van het voormalige klooster. Merk op, hoe onderhouden het rechtse deel nog was, wat te zien is aan gave gesausde muren en de met kalk aangesmeerde dakpannen.

Luchtfoto van de St. Janskerk en omgeving kort na 1925, waarop de Kloosterwerf goed is te zien. Op de voorgrond rechts onder de Markt; schuin naar links de Grotestraat.

ting naar het zuiden, tussen het oorspronkelijke kloostergebouw en de bebouwing aan de Markt, die aansloot op het eertijds zogeheten Kerkhofpad dat tussen de huidige Stationsstraat en het kerkhof liep. Bij het klooster hoorde een boerderij die verder naar het zuiden stond en beschreven wordt bij het zuidelijke deel van deze locatie (Bw 26). De woningen aan de “binnenkant” van het voormalige klooster (zeg maar in de oksel van het pand), werden ontsloten door een pad dat het Pompstraatje werd genoemd. Aan dit straatje werden in 1932, na aandringen door de gemeenteraad, twee privaat gebouwd voor deze huisjes. Het Pompstraatje liep van een dammetje tussen de kerken de huisjes, tot aan het Kerkhofpad. Er is veel onderzoek gedaan naar de historie van het klooster Nazareth. De gemeente-archivarissen Van der Hammen en Couwenbergh hebben er indertijd artikelen in de “Echo

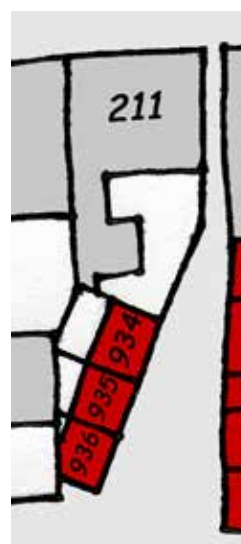
Op deze foto uit 1960 staat links de kerktoeren en rechts het hoekhuis van locatie Bw 18. Ertussen zit een poort. Op die plaats begon, in de tijd van de eerdere Waterstaatskerk, het Pompstraatje.

van het Zuiden” aan gewijd. Marius van Loon beschrijft in een rapportage van meer dan 1600 pagina’s zijn bevindingen uit zijn latere en uitgebreide onderzoek. In

het tijdschrift “Het Kloosterke” zijn allerlei zaken over de historie van dit voor Waalwijk unieke klooster beschreven. De heer Sjef Vugts van Waalwijks gemeentewerken heeft in de jaren ‘60 van de 20e eeuw bouwkundig onderzoek gedaan aan de restanten ervan. Er heeft ook een archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Van het voormalige complex, inclusief kloosterkerk (die ongeveer op de plaats stond van de huidige kerk stond, maar veel kleiner was) en zuidelijk gelegen boerderij, is een maquette gemaakt door de heer Stokwielder. Buiten het, nu door een rechthoekige gesloten poort aan het gezicht onttrokken, “dammeke van Mie Pol” en de zuidelijk gelegen deels gerestaureerde kloosterboerderij is er niets meer over van deze complexen. De ligging achteraf, het verval, de dominantie door de hooggelegen St. Janskerk, de afwezigheid van een goede bestemming en zeker de toen levende drang tot vrijleggen en modernisering van de omgeving van de kerk zijn daar debet aan geweest.

Bw 16:

In 1832 staat er op perceel C 211 een huis aan de Grotestraat met vrijstaand daarachter een schuur. De schuur staat dan al in de karakteristieke schuine stand ten opzichte van de omringende perceleling. Het is best mogelijk dat deze stand gemaakt is om vanuit het dammetje aan de Grotestraat (de Kleine Poort, in de volksmond “dammeke van Mie Pol” genoemd) zicht te hebben op het klooster, dat verscholen lag achter de gesloten zuidelijke bebouwingswand van de Grotestraat. Maar evengoed kan het ook zijn dat voor de ontsluiting van de schuren die er eerder stonden wat verkeersruimte

nodig was. Eigenaar ervan in 1832 is Cornelis Verwiel, houtdraaier te Waalwijk. Na zijn overlijden wordt de boedel verdeeld onder Josephus en Huberdina Verwiel. Die verkopen het geheel in 1860 aan de “looijer” Cornelis Johannes Verwiel.

Dat alles is rond het tijdstip van verkoop verbrand en wordt direct herbouwd, met uitzondering van de schuur.

Hoewel in de kadastrale registratie deze locatie bekend is als schuur, later als woningen, kan er nog een functie geweest zijn voor dit gebouw. Het is al bijzonder dat deze damwoningen een verdieping hadden. Volgens D. Pol, kleinzoon van de vroegere bewoonster Mie Pol, waren op de verdieping aan de achterzijde horizontale beluchtingsluiken zoals die in leerlooierijen werden toegepast, aanwezig. Samen met het gegeven dat een van de eigenaren looier was, is het heel wel mogelijk dat het pand enige tijd de functie van looierij heeft gehad. Bij de verbouwing tot woning was blijkbaar de achterkant daarvan nog intact. Ook in gesloten toestand kierden die luiken nog wat. Er was ruimte genoeg om duiven te laten passeren, die zich op de verdieping nestelden. Als er soep moest worden gemaakt, zei Mie Pol tegen haar jongens “ Ga eens even wat soepvles halen”. Even later kwamen de jongens dan van boven terug met een duif die in de pan werd gedaan.

Al snel, in 1862, verkoopt Johannes het huis met erf aan Heijman Cohen, een Waalwijkse koopman. Die sticht op het achtererf in 1869 drie kleine woningen. Het kleinste van de drie heeft een grondoppervlakte van 15 m². De huisjes hebben een verdieping en een kap. Het is verder voorstelbaar dat de twee noordelijke woningen gebouwd zijn op de resten van de afgebrande schuur, omdat de contouren overeen komen. Toen Cohen overleed verkochten zijn erfgenamen de huisjes in 1890 aan Isodoor van Leeuwen, eveneens een Waalwijkse koopman.

Twee jaar later gingen de panden over naar Lodewijk van Leeuwen en Nelson Willem van Straaten. De eigendom werd in 1899 gescheiden, waarna Lodewijk, die zich inmiddels in Amsterdam als

koopman gevestigd had, de enige eigenaar werd. In datzelfde jaar werden de pandjes weer overgedragen aan Isodoor van Leeuwen. Die blijft tot 1920 eigenaar, waarna Joanna van Ree, de weduwe van Johannes van den Broek, de drie huisjes met het winkelpand aan de Grotestraat van hem koopt. Rond 1964 worden de drie huisjes gesloopt. In het meest noordelijke huisje heeft Mie Pol gewoond, naar wie het dammetje dat onder de bebouwing van de Kloosterwerf naar de Grotestraat voerde in de volksmond is genoemd. Mie had, naast een groot gezin, een handel in groenten.

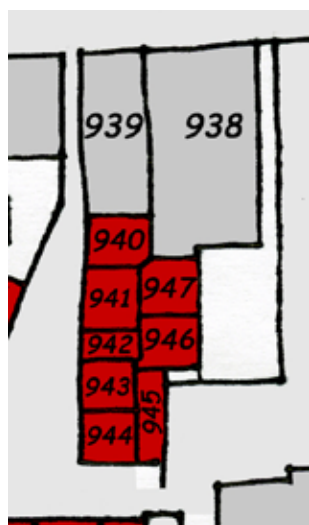
Bw 17:

De eigenaar van dit pand aan de Grotestraat was in 1832 Theodorus Cornelis van Dijck, “horlogie-

Schilderij van J.M.Klerxs met gezicht naar het noorden op de Kloosterwerf. Links locatie Bw 16, rechts Bw 17. In het midden, met het toogje, is de zogenaamde Kleine Poort (in de volksmond het “dammeke van Mie Pol”) te zien. Vandaag de dag is dat met een rechthoekige poort aan de Grotestraat afgesloten. De kar is de groentekar van Mie Pol, die voor haar huisje staat. Aan de rechterkant zijn huisjes van de locatie Bw 17 te zien.

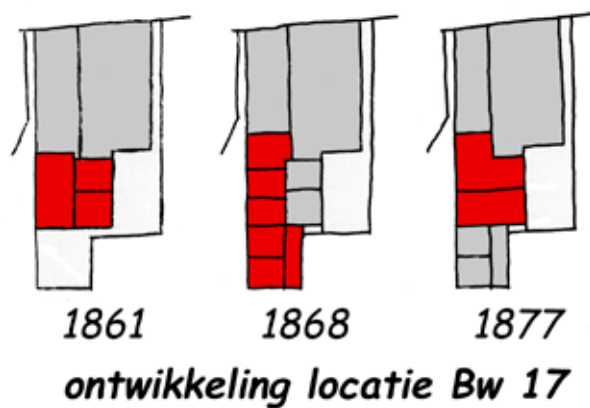

maker” te Waalwijk. Hij bezat ook het oostelijk ervan gelegen perceel, waarop een tuin die later Kerkplein zou worden. Dit huis zou ooit het gastenverblijf van het klooster Nazareth geweest zijn. Rond 1838 verkoopt Van Dijck het huis met schuur aan zijn vakbroeder Johannes Hendricus van den Houdt. Die blijft eigenaar tot de verkoop in 1861 aan de broodbakker Christiaan Christiaanszoon Peterse. Het pand is rond die tijd afgebrand en wordt weer herbouwd. De precieze datum is niet bekend, maar het is waarschijnlijk dat die brand dezelfde was die het westelijk gelegen huis met schuur (locatie Bw 16) rond 1860 in de as legde. Bij de herbouw in 1861 ontstaan er achter het nieuwe huis aan de Grotestraat drie woningen aan de Kloosterwerf. In 1868 splitst Peterse deze tot twee huizen aan de Grotestraat (C 938 en 939) en acht huisjes aan en achter de Kloosterwerf. Twee jaar later wordt het geheel verkocht aan Laurentius Johannes Baptistzoon van Heijst, medisch dokter te Den Bosch. In 1874

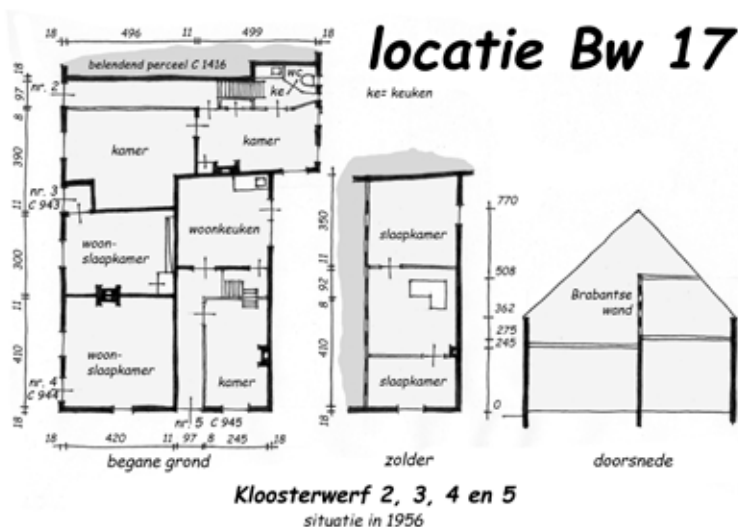

verkoopt die ze weer door aan de Waalwijkse schoenmaker Theodorus Melis. Rond 1877 worden de vijf achter de hoofdbouw gelegen huisjes tot twee teruggebracht. Dan staan er op deze locatie aan de Kloosterwerf in totaal nog vijf huisjes. Na het overlijden van Melis wordt zijn dochter Ma-

ria Adriana Catharina, gehuwd met de Antwerpenaar Johannes Dyonisius van Sittert, eigenaresse, samen met haar zus Catharina Adriana. Moeder Antonetta Melis- van Hoorn krijgt het vruchtgebruik. In 1908 wordt het geheel verkocht aan Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Waalwijk. Hij bezit al veel arbeidershuisjes in Waalwijk. De eigendom gaat in 1914 bij de boedelverdeling over naar Cornelis Jacobus Johannes Marks cs. In de periode dat de familie Marks eigenaar is, worden nog diverse inwendige veranderingen in de huisjes aangebracht. Dan wordt in 1942 het geheel gekocht door Johanna Cornelia Maria Nillesen uit Waalwijk. Johanna is de echtgenote

van Piet Klerkx, koopman en meubelhandelaar, die in het pand C 938 zijn winkel dreef. Dit is de Piet Klerkx die later het meubelimperium op het industrieterrein Zanddonk heeft opgezet. Er zijn dan nog maar twee huisjes die niet als bouwval geregistreerd staan. In 1956 worden de huisjes Kloosterwerf 2, 3, 4 en 5 onbewoonbaar verklaard en in 1959 wordt het hele blok gekocht door de

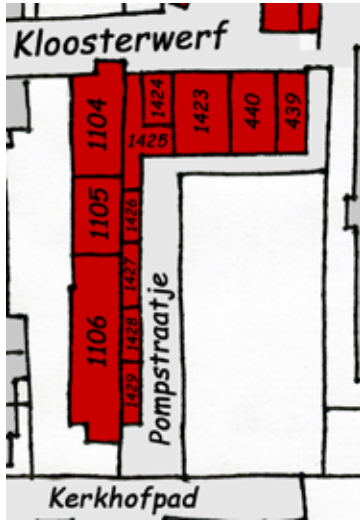

parochie van den H. Joannes den Dooper. Die laat alles in hetzelfde jaar slopen voor de aanleg van een nieuw kerkplein en appartementencomplex. Uit de plattegrond blijkt dat de indeling van huisjes na 1877 nog is veranderd. De redenen voor onbewoonbaarverklaring van de dan niet meer bewoonde huisjes waren de volgende. Voor nr. 2: geen open erf en situering van de wc in een onbruikbare keuken, voor nr. 3: eenkamerwoning, te weinig bezonning en geen open erf en voor nr. 5: praktisch geen open erf.

Bw 18:

Het voormalige klooster was in 1832 niet meer als zodanig in gebruik. Het oudste deel, het noord- zuidlopende deel met perceelsnummer C

232 (minuutplan), was eigendom van de gemeente van Waalwijk en op dat moment in gebruik als openbare school. Het noordelijke deel ervan was waarschijnlijk het huis van de schoolmeester, dat met een stenen trap vanaf de Kloosterwerf bereik-

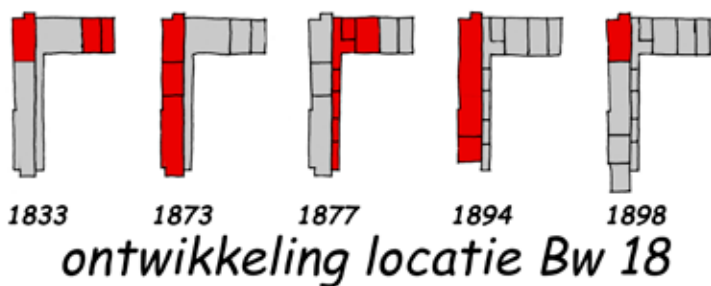
baar was. Onder dat huis lag een kelder die later bij het oostelijk aangrenzende pand hoorde. De kelder stak gedeeltelijk boven het maaiveld uit en de woning lag, als een opkamer, ongeveer een kwart verdieping hoger dan de rest van het pand. Elders wordt een nieuwe school in gebruik genomen en in 1873 verkoopt de gemeente het pand aan Waltherus van den Broek, landbouwer te Waalwijk. Die maakt van de voormalige school achter de woning twee damwoningen. In 1894

wordt dat deel heringedeeld waarbij een stukje bebouwing aan de zuidkant verdwijnt en de zuidelijke woning iets kleiner wordt. De middelste woning vervalt en wordt kadastraal bij de woning aan de noordkant getrokken. Vanaf 1943 verliest ook de zuidelijke woning haar woonfunctie en wordt het grootste deel van de voormalige kloostergebouwen gebruikt als opslagruimte ten behoeve van winkels aan de Stationsstraat. In 1960 blijkt dat die delen zodanig slecht en vervallen te zijn, dat van acuut instortingsgevaar sprake is. De gemeente geeft de eigenaar daarom opdracht het geheel te slopen. De oostvleugel en een smalle strook bebouwing (een aanbouw aan het oorspronkelijke klooster) ten oosten langs het hierboven beschreven deel werden in 1832 kadastraal geregistreerd als perceel C 245. Het geheel wordt beschreven als een huis met erf in eigendom bij Allegonda van der Lee, de weduwe van Jan Hendrik Dekkers te Waalwijk. De smalle strook bebouwing zou in aanleg wel eens de kloosteromgang geweest kunnen zijn. De volgende eigenaar is weer een vrouw, namelijk Anna Elisabeth Dekkers.

Ze is de weduwe van A.J. van den Houdt en opnieuw getrouwd met N. de Groot. Zij splitst in 1833 van het eigendom de oostelijke woningen C 439 en 440 af, die later eigendom worden van Johannes Petrus Scholten, advocaat te Waalwijk. Het

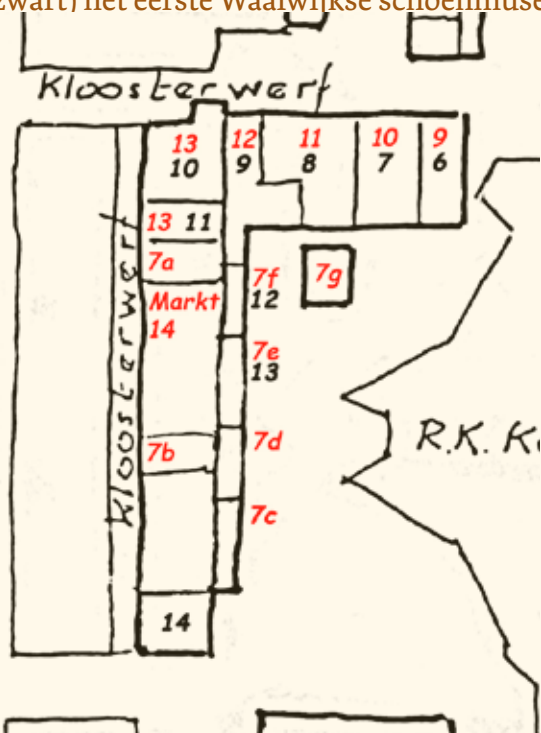
Een foto van de "oksel" van locatie Bw 18 met rechts de traptreden naar de westelijke ingang van de St. Janskerk. Het pad langs de gevels van de huisjes heette het Pompstraatje.

overblijvende deel wordt in 1833 gekocht door Adrianus Benedictus van Lieshout, ambtenaar bij het kadaster in Den Bosch, later woonachtig te Waalwijk. Die splitst het in 1877 in 7 huisjes met de nummers C 1423 tot en met 1429. In 1897 wordt bij successie het Rooms Katholiek parochiaal Gasthuis ca te Waalwijk eigenaar. Na de granaatschade in de tweede wereldoorlog verworden de woningen C1426 tot en met 1429 tot bouwval. De woningen op de percelen C 439 en 440 verwisselen nog enkele malen van eigenaar. Na Johannes Petrus

Scholten volgt Hendik Span, “koffijhuishouder” te Waalwijk. Waarschijnlijk is, dat Hendrik de voorganger was van het latere café Kolsteren op deze plaats. Vanaf 1862 is Hubertus Oomen, bierbrouwer te Heusden, eigenaar. Na diens overlijden erft zijn weduwe Antonia Daamen uit Waalwijk de huisjes, die in 1894 bij een boedelscheiding toevallen aan Catharina Maria Oomen te Waalwijk en haar zuster. Zij verkopen de pandjes in 1916 aan het Rooms Katholiek Parochiaal Gasthuis, dat daarmee het gehele oorspronkelijke perceel C 245 in eigendom heeft. Het huis op nr. 9 (C 1425) is in 1957 onbewoonbaar verklaard. Het werd toen bewoond door een gezin met twee kleine kinderen. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring waren de constatering dat het plm. 400 jaar oude pand versleten was, en erg vochtig, dat er onvoldoende slaapgelegenheden waren, dat de kelder en zolder onbruikbaar waren, dat de vloeren slecht waren en

De heer J.M. Vugts † uit Waalwijk heeft de vroegere huisnummers en de namen van bewoners teruggezocht. Zie daarvoor de tekening (GAW lade 28) bij dit kader. Dat geeft aan dat er in het noord- zuid lopende deel meer mutaties zijn geweest dan door het kadaster werden geregistreerd. Niet elk nummer representeert overigens een woning. Enkele panden hebben in de latere periode een andere of bijkomende functie dan alleen wonen gehad. Zo was er op nummer 6 (zwart) enkele generaties het café Kolsteren gevestigd. Op nummer 7 (zwart) het eerste Waalwijkse schoenmuseum. Op nummer 8 (zwart) hebben ook nog Berg-

Huisnummering Kloosterwerf, gereconstrueerd in 1992 door J.M. Vugts te Waalwijk
 rood= nummers tussen 1920 en 1943
 zwart= nummers vanaf 1943

mansen gewoond. Johan was stoelenmatter en Catharina verkocht er klompen. Daarna is het gebruikt door Hendrik de Peffer die er een lederhandel dreef, en een bergplaats had op 7g (rood). Op nummer 8 (zwart) hebben ook de AZG- verkenneren nog hun thuishonk gehad. Op nummer 12 (zwart) woonde onder andere Cornelis ten Haaff, geboren in 1869, en waarvan verteld is dat die een “naïeve schilder” was. Meer dan die overlevering is overigens niet over hem gevonden. Nummer 13 (zwart) is na gebruik als woning een bergplaats voor J.H. Bakker geworden. Aan hun oorspronkelijke functie onttrokken huisjes werden in Waalwijk wel meer als berging door omwonenden gebruikt. Nummer 14 (zwart) tenslotte, is in de laatste jaren gebruikt als opslag voor het ernaast aan de Stationsstraat gevestigde warenhuis de “Kofa”.

Vragen van den heer Roxs,

Waalwijk, 10 juni 1930.

Aan den Voorzitter van
den Raad dezer Gemeente.

Mijnheer de Voorzitter.

De bewoners der woningen achter de R.K. Kerk (Kloosterwerf) en eigendom van de Kerk, klagen steeds, dat ze met hun allen maar een privaat hebben en een déjoutante urinoir. Door U is persoonlijk met den destijds fungerenden inspecteur van politie dien toestand opgenomen en verbetering daarvan toegezegd, meermalen is ook een agent van politie zich komen vergewissen over dezen ondragelijken toestand, en ondanks dat alles blijft die toestand onveranderd.

Bent U niet met mij van meening, dat dien toestand toch ontoelaatbaar is?

Acht U het dan niet noodzakelijk, dat ook hier art. 21 van de bouwverordening wordt toegepast, waar gezegd wordt in de eerste alinea: in of aan ledere woning moet ten minste één: privaat zijn, etc.; mijns inziens laat men hier dien toestand oogluikend toe.

Bent U bereid in deze zoo spoedig mogelijk die maatregelen te treffen, dat aan deze grieven een einde komt tot bevrediging der bewoners.

Hoogachtend,

F. C. ROXS.

Antwoord van B. en W.

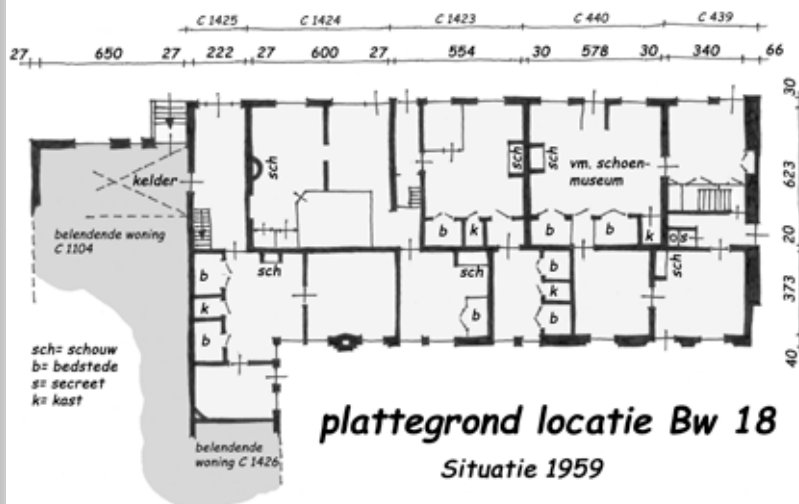
In overleg op ons schrijven van 28 Juni 1930 deelen wij U mede, dat overleg heeft plaats gehad met de eigenaren van de woningen op den Kloosterwerf, welk overleg tot resultaat heeft gehad dat, waar dit mogelijk is een voldoende aantal privaten zal worden bijgebouwd.

Burg. en Weth van Waalwijk

dat het privaat buiten de woning lag. In 1961 laat het kerkbestuur het geheel slopen. Maar in 1924 op een verhoging gebouwde kerk kan dan worden vrijgelegd naar een plan van het Rotterdamse bureau Cuijper en De Ranitz.

Uit de onbewoonbaarverklaring van huisje nr. 9 en een verdere opmeting door Sjef Vugts is hierna de plattegrond overgenomen van de huisjes met huisnummer 6 tot en met 9. In en om de Kloosterwerf zijn in de loop van de tijd diverse foto's genomen. Een is er zelfs voor een Ansichtkaart gebruikt, welke de enige bekende Ansichtkaart is waarop

De sanitaire voorzieningen waren ook hier slecht. In 1913 pas werden er ten zuiden van de woningen twee stenen privaten gebouwd. Die twee waren uiteraard niet voldoende. Na een actie in de krant "De Echo van het Zuiden" van 13 september 1930 werden in de buitenlucht nog eens twee privaten gebouwd.

arbeidershuisjes staan. Mogelijk omdat het een idyllisch ensemble vormde. Hierna enkele van die foto's, én de Ansichtkaart.

Het "dammeke van Mie Pol", zoals dat eens zichtbaar was vanuit de Grotestraat tussen de nummers 220 en 222.

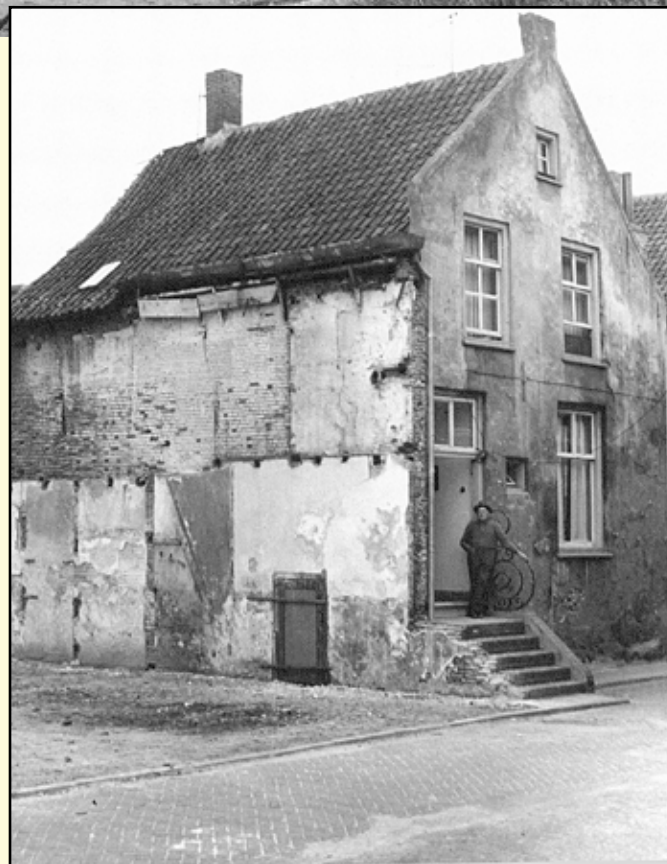

De zuidgevel van de huisjes op locatie Bw 18. Rechts is nog net de toren van de St. Janskerk te zien, met de poort waar het Pompstraatje begon. De dichtgemetselde getoogde oorspronkelijke muuropeningen passen wel bij de sfeer van een eenvoudig klooster en waren mogelijk onderdeel van de kloosteromgang.

Na de granaatinslag in WO II resteert dit van de smalle huisjes aan de oostkant van het noord- zuid lopende deel van locatie

De laatste der Mohikanen. Het laatste pand van de Kloosterwerf dat overeind bleef; het oudste deel van het klooster; later het huis van de schoolmeester. Op het trapje de laatste bewoner van het huis, "Noudje" van den Broek, een geziene boer en jager.

De Kloosterwerf op een Ansichtkaart, gezien vanaf het hoger gelegen kerkplein naar het westen. De eerste panden links herbergen dan de eerste locatie van het Waalwijkse Schoen- en Ledermuseum. Eerder was het café Kolsteren. Rechts de kopgevel van locatie Bw 17.

De westgevel van locatie Bw 18, van noord naar zuid gezien. De woningen en opslagplaatsen zijn leeg; de foto is van kort voor de (gedwongen) sloop in 1960.

Perikelen

Gelegen in het centrum, vlak bij de Markt waar vee- en warenmarkten gehouden werden en ook de kermis werd opgebouwd, lag de Kloosterwerf in de luwte van allerlei activiteiten.

De “luwte” betekende niet, dat daarvan geen hinder werd ondervonden. Hierna worden drie van de vele voorvallen vermeld die aangeven met welke verschijnselen de bewoners van de Kloostersteeg te maken kregen.

Wateroverlast.

In 1877 schrijven de bewoners van de Kloosterwerf een brief naar B&W, waarin zij hun beklag doen over de wateroverlast die zij daar ondervinden. Water (waaronder op straat gegooid afvalwater, want er is geen riolering) blijft op de in 1868 aangebrachte keitjes staan en geeft zeker op warme dagen nogal wat stankoverlast. “Een dokter” heeft de bewoners gewaarschuwd voor door het water en de daaruit opstijgende dampen veroorzaakte ziekten en hen geadviseerd het gemeentebestuur te benaderen. Blijkbaar speelt het probleem al een tijd, want de bewoners klagen “dat niemand zich die zaak schijnt aan te trekken omdat de toestand onveranderd blijft, niet, doch nog met den dag verergert”. De bewoners dringen aan op een betere afwatering.

Nogmaals wateroverlast.

De vele mensen op de Markt tijdens evenementen als de wekelijkse veemarkt, de jaarmarkt en de kermis deden hun plas niet altijd in de

urinoirs (zo er die al waren) van omringende cafés. Daarvoor werden hoekjes en dammetjes in de omgeving opgezocht. Het gemeentebestuur had daarom in de Kloosterwerf een urinoir laten maken. Dat werd wel gebruikt, en gaf nogal wat overlast. In 1900 laten B&W het urinoir, dat tegen een huis aan ligt, slopen en nemen zich voor er een vrijstaand te plaatsen. Dat komt er eerst in 1908. Hoe die toestand met het tegen een huis aan gesitueerd urinoir moet zijn geweest laat zich het best aflezen aan een vergelijkbare situatie in de Stationsstraat, waarover de gezondheidscommissie in 1906 rapporteerde. Citaat: “Het (urinoir, AvL) is gedeeltelijk omgeven door halfsteensche muren, welke tevens dienen tot zijmuren der bewoonde vertrekken van bovengenoemd huis en die door de aanwezigheid van deze waterplaats zeer vochtig en met urine doortrokken zijn. De bewoners klagen dan ook terecht over voortdurenden stank. Het urinoir zelf verkeert in staat van grote onreinheid”.

Kermisklanten.

Tijdens de Waalwijkse kermis worden de wagens van de kermisexploitanten gestald in de Kloosterwerf. Dat geeft overlast voor de bewoners, die in 1921 een petitie naar het gemeentebestuur schrijven met de bedoeling dat die wagens daar niet meer gestald mogen worden. De burgemeester laat er de politie over rapporteren. De klachten komen er volgens de rapporteur in hoofdzaak op neer dat de bereikbaarheid van het café van Kolsteren lastig is, dat de bewoners van de wagens overdag en s’ nachts hun behoeften op de straat doen en er vuil water lozen, dat de jeugd er baldadigheden uitvoert, en dat de wagenbewoners ’s avonds voor de deuren van de sedentaire bewoners gaan zitten. De agent van politie vindt alles wat zwaar aangezet en meent dat het ongenoegen vooral wordt veroorzaakt doordat het café voor voerlui moeilijker te bereiken is. De afloop van de kwestie is niet bekend.

Interieur van het café van Willem Kolsteren in 1948. Het was tot 1953 in het meest oostelijke huisje van locatie Bw 18 gevestigd. De deur voert naar de woonkamer.

Bw 19: drie damwoningen.

Situatie: achter Stationsstraat nrs. 11 en 13. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 490 à 492.

Bw 20: één damwoning.

Situatie: ten oosten van Bw 19. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1771.

Bw 21: één damwoning.

Situatie: ten oosten van Bw 19. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1772.

Bw 22: twee damwoningen.

Situatie: ten zuiden van Bw 21. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1117 en 1118.

Bw 23: vier damwoningen.

Situatie: ten zuiden van Bw 22. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 523 à 526.

Bw 24: twee damwoningen.

Situatie: ten westen van Bw 23. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 580 en 581.

Bw 25: twee damwoningen.

Situatie: ten oosten van Stationsstraat 15 en 15a. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 636 en 637.

Bw 26: één damwoning, de voormalige kloosterboerderij.

Situatie: ten oosten van Stationsstraat 19. Kadastraal bekend: sectie C nr. 582.

Bw 27: één damwoning.

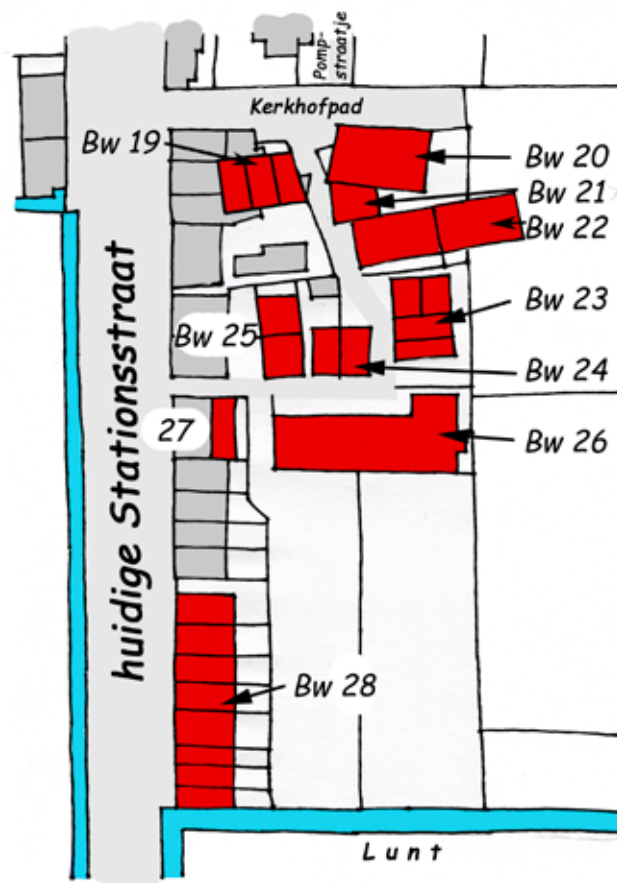
Situatie: achter toenmalig Stationsstraat 17 en 19. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1434.

Bw 28: acht straatwoningen, de "Kolentrein".

Situatie: Stationsstraat nrs. 31 à 45. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 949 à 951 en 1112 à 1116.

Korte omschrijving van dit gebied:

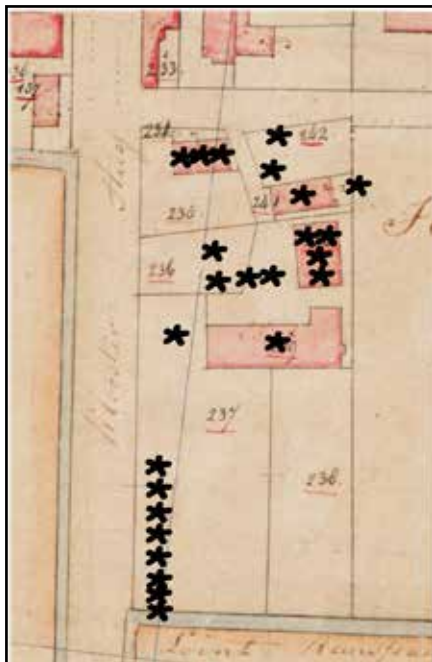
Het betreft hier het gebiedje tussen de voormalige Lunt en het voormalige klooster Nazareth (Bw 18). In de loop van de tijd is dit verkaveld. In 1832 waren er al gebouwen met een agrarische functie.

Later werd die functie marginaal en vervangen door woon- en ambachtelijke functies. Ook kwam er nieuwbouw op de nog open plekken. Het was ruimtelijk een wat rommelig gebiedje. De scheiding tussen de locaties Kloosterwerf noord- en zuid wordt gevormd door een oost- west lopend pad, dat vroeger het Kerkhofpad heette en het ten zuiden van de kerk gelegen kerkhof op de Kloostersteeg ontsloot. Het paadje dat de panden in het zuidelijke gebiedje ontsloot, werd in de wegenlegger 1872 omschreven als een "dwarsstraatje" (met welke benaming een dam werd bedoeld). De voor het grootste deel gerestaureerde kloosterboerderij ligt aan dat straatje dat nu de naam "Kloosterwerf" heeft.

Beschrijving: Bw 19:

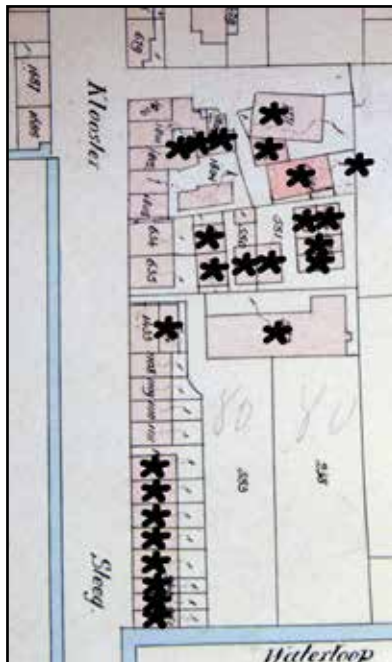
In 1832 staat hier een schuur; er omheen ligt een tuin. Het geheel is eigendom van Adriaan van Meeuwen, landbouwer te Waalwijk. De volgende eigenaar wordt A. van Dongen uit Waalwijk. Hij wordt beschreven als "mede-eigenaar in 't gemeen". Dat betekent dat hij voor de (mede-) erfgenamen als zaakgemachtigde optrad in verband met de nog onverdeelde boedel. Tussen 1832 en 1836 heeft hij van de schuur een huis gemaakt. In

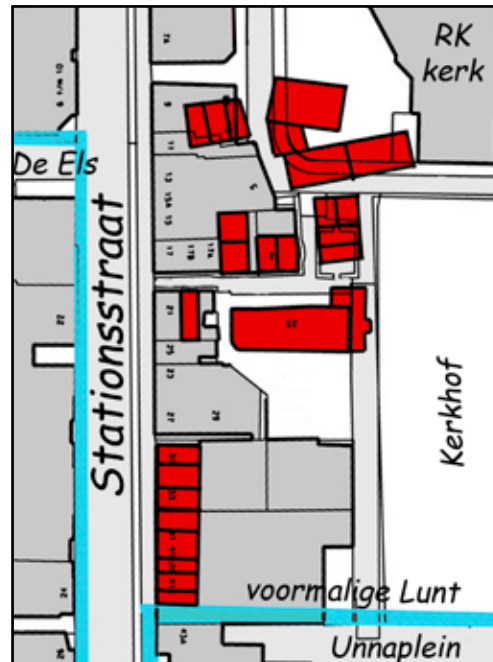
1832

1836 maakt hij van dat huis drie (dam)woningen en bouwt tegelijkertijd aan de toenmalige Kloostersteeg vier huizen. In 1874 verkoopt hij de zeven huisjes aan Willem Dingeman Evers, verwer te Waalwijk. Willem laat in 1886 deze hele cluster aan de Kloostersteeg en de drie damwoningen herbouwen. Aan de Kloostersteeg ontstaan nu vijf diepere woningen. Daarachter, aan het Kerkhofpad, ontstaat dan nog een wat ingewikkeld

Een impressie door Oda van Liempt- Couwenbergh van hoe de bebouwing rond het "dwarsstraatje" er in 1945, vanaf het RK kerkhof, uitzag. Links de nog bestaande kloosterboerderij en uiterst rechts de St. Janskerk.

1886

2011

gevormde aanbouw met weer daarachter een damwoning van slechts 15 m2. Dat is de noordelijke helft van de oostelijke woning van de drie, zoals die op de situatietekening staan. Daarin is de schuine ligging van de oorspronkelijke schuur nog te herkennen. Daarom mag verwacht worden dat er toen herbouw plaatsgevonden heeft met gebruikmaking van bestaande elementen. In 1887 koopt Nicolaas Wilhelmus Strikkers het geheel van damwoning met de huisjes aan de Kloostersteeg. Hij verkoopt ze in 1894 weer door aan Caspar Hendrikus de Greeff, een collega- kleermaker uit Waalwijk. Deze De Greeff is eigenaar van

diverse andere huizen en damhuisjes in Waalwijk. Blijkbaar beschouwt hij deze huisjes als een handelsobject, want hetzelfde jaar worden ze verkocht aan Jan Baptist Nieuwenhuijzen, bakker te Waalwijk. Zestien jaar later wordt het dat alles weer gekocht door de Waalwijkse banketbakker Adrianus Cornelis Petrus Speekenbrink, die het overgebleven damhuisje in 1921 samenvoegt met een pand aan de Stationsstraat. Er is nog iets van een bebouwingscontour herkenbaar.

Bw 20:

Het perceel C 242 is in 1832 eigendom van Jan van Dongen en in gebruik als tuin. De tuin hoort bij het ten zuiden ervan gelegen huis (Bw 22), dat ook zijn eigendom is. In 1877 wordt de tuin gekocht door Hendrikus de Kort, voerman te Waalwijk, samen met de RC kerk van Waalwijk. Later dat jaar wordt beschreven dat Hendrikus de enige eigenaar is. Hij bouwt er dan een nieuwe schuur, waarvoor hij een stukje van de noordelijk gelegen weg (het Kerkhofpad) in gebruik neemt. Dat heeft een eigendomsgeschil tot gevolg. In 1884 vindt er een kadastrale hermeting plaats. Bij die gelegenheid wordt het perceel in tweeën gesplitst: een met de schuur en een met het huisje van locatie Bw 21. In 1895 wordt de schuur met erf verkocht aan Petrus Klerkx, bouwman te Waalwijk. Drie jaar daarna wordt ze doorverkocht aan Johanna van Dalen, weduwe van Nicolaas van der Schoot,

een Waalwijkse landbouwer. Het is waarschijnlijk dat zij rond 1900 een woning in het pand heeft gemaakt. De volgende eigenaarwisseling is in 1919, wanneer Petrus Johanneszoon Klerkx uit Besoijen het pand koopt. Na diens overlijden gaat bij de boedelscheiding de eigendom in 1933 over naar de zoon Cornelis Johannes Klerkx, eveneens landbouwer. Pas bij die gelegenheid wordt in de kadastrale omschrijving de functie “huis” toegevoegd. Cornelis besluit het gebouw te renoveren. Zowel de schuur als het in de bouwmassa opgenomen woonhuis (dat blijkens de bouwaanvraag al bestaat, waarvan vanwege de gevelindeling verwacht mag worden dat het rond 1900 is gemaakt) worden voorzien van een mansardekap (was eerder een zadeldak) en de schuur krijgt een inrichting waarbij de grote inrijpoort verdwijnt. In 1954 wordt bij successie de volgende landbouwtelg Petrus Jacobus Klerkx eigenaar. In 1956 verkoopt hij het geheel aan de gemeente, die het pand in 1962 laat slopen en er de sanering van het gebied rond de St. Janskerk mee afrondt.

Bw 21:

De historie van dit huis volgt in aanvang die van Bw 20. Tot 1884, wanneer het huisje kadastraal wordt afgesplitst van het perceel C 242. Het bestaat uit een beganegrond met daarop een eenvoudig zadeldak. De woning blijft eigendom van

Foto uit 1963 in zuidelijke richting. Tussen de twee panden op de voorgrond (links Bw 20, rechts geeft de schuine gevel de grens van Bw 19 aan) begon het “dwarsstraatje”. Op de achtergrond zijn de gashouders van de nabije gasfabriek zichtbaar.

Hendrikus de Kort, voerman te Waalwijk. In 1891 wordt het verkocht aan Petrus Klerkx, bouwman te Waalwijk en volgt verder de eigendomshistorie als beschreven bij Bw 20. Dit huisje, Kloosterwerf 15, wordt in opdracht van de gemeente in 1959 gesloopt door de fa. Kapteijns uit Gemonde, die daarvoor de prijs van fl. 350,- betaalt en de afkomende materialen mag behouden.

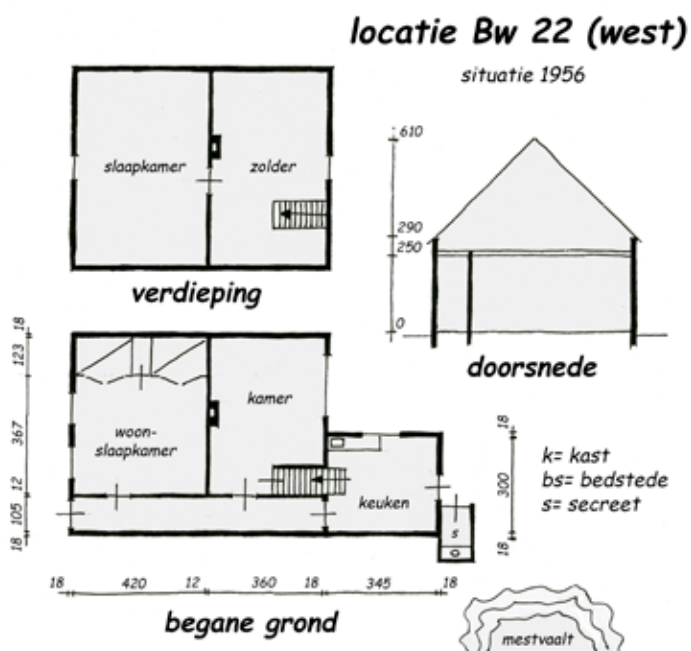
Bw 22:

De westelijke woning was in 1832 al bestaand en eigendom van Jan van Dongen uit Waalwijk. Die bouwt tegen de achterkant daarvan in 1874 nog een woning, deels op een aangrenzend perceel van de weduwe van Jan Hendrik Dekkers. Al in 1878 wordt die aangebouwde woning verkocht aan de "RC kerk St. Jan den Doper", die het huisje in 1883 laat afbreken. Die grond wordt later kerkhof. De oude, overblijvende woning aan het dwarsstraatje is in 1874 verkocht aan de Waalwijkse voerman Hendrik de Kort. In 1891 koopt Petrus Klerkx, bouwman te Waalwijk, dit huisje en verkoopt het in 1898 weer door aan Johanna van Dalen, weduwe van de landbouwer Nicolaas van der Schoot. De volgende eigenaar, Petrus

successie diens zoon en opvolger Petrus Jacobus eigenaar. Die verkoopt het in 1956 aan de gemeente Waalwijk. In datzelfde jaar wordt het inmiddels onbewoonde huisje, adres Kloosterwerf 17, onbewoonbaar verklaard. Redenen daarvoor waren: praktisch geen open erf, damwoning met degraderende ligging, onvoldoende slaapgelegenheid, zeer onhygiënische toestand en stankhinder door ligging van mestvaalt vlak bij de woning, slechte vloeren die lager liggen dan het omliggende erf, zeer grote vochtigheid, zeer slechte kapconstructie en onbruikbare zolder. In 1963 wordt het huisje gesloopt.

Bw 23:

In 1832 is hier een huis met erf in eigendom bij Martinus Egidius de Haan, landbouwer te Waalwijk. Bij de boedelscheiding rond 1835 wordt de landbouwer Cornelis de Haan de eigenaar. Kort daarna splitst hij het huis in vier woningen. Mogelijk ziet degene die de verbouwing deed er wel brood in; in elk geval is in hetzelfde jaar de Waalwijkse metselaar Adrianus van Dongen koper van de vier huisjes. Het complexje heeft een beganegrond met kap en twee wolfseinden. De oorspronkelijke dakbedekking is riet of stro. Op zeker moment is dat zo slecht geweest dat de twee noordelijke huisjes van een pannendak zijn voorzien. Rond 1840 worden ze doorverkocht aan Peter Knuppel, schoenmaker te Waalwijk. In 1861 wordt Antonia Kuppens, zonder beroep, eigenaresse. In 1889 gaat de eigendom over op Franciscus en Cornelia Kuppens, respectievelijk schoenmaker en stikster. Die verkopen de huisjes in 1921 aan Arnoldus Michael Waltheruszoon van den Broek, landbouwer te Waalwijk. Die blijft tot 1950 eigenaar, in welk jaar hij ze verkoopt aan de Baardwijkse slager Johannes Cornelis Kools, die zich dan aan de Stationsstraat vestigt. De huisjes worden op dat moment in de kadastrale leggers als "ruïne" beschreven. In de jaren '50 wordt de smid Lambertus Antonius de Ronde eigenaar van de twee zuidelijke huisjes en gebruikt ze nog als opslagruimte. De twee noordelijke worden in 1955 verkocht aan Petrus Jacobus Klerkx, die ze het jaar daarop doorverkoopt aan de gemeente Waalwijk. In 1964 verkoopt ook De Ronde zijn deel van het pand aan de gemeente, waarna het rond 1970 wordt gesloopt.

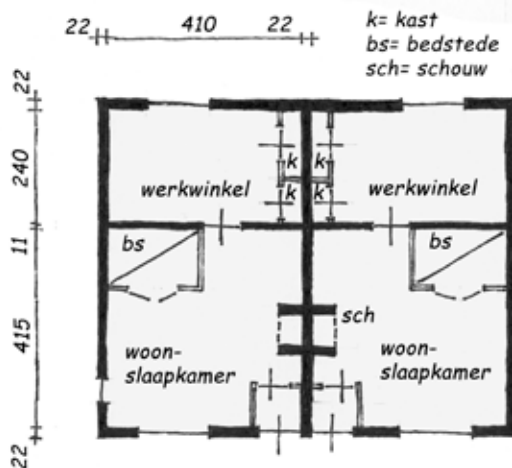

Johanneszn Klerkx, een Besoijense landbouwer, koopt het pand in 1919. Na diens overlijden wordt in 1933 de boedel verdeeld en valt het pand toe aan zijn zoon Petrus Johannes Klerkx, ook een landbouwer. Eenentwintig jaar later wordt bij

Bw 24:

In 1832 is dit perceel nog een erf, behorende bij de voormalige kloosterboerderij (Bw 26). Rond 1840 splitst de danmalige eigenaar Egidius de Haan er een perceelsgedeelte van af dat gekocht wordt door Peter Knuppel, schoenmaker te Waalwijk, en die er in 1843 een dubbele woning bouwt. Deze twee woningen hebben daarna een reeks aan eigenaren gekregen. Achtereenvolgens zijn het: In 1861 Antonie Bastiaanse, zonder beroep te Waalwijk. In 1866 Johannes Fredericus Chamot, verwer

begane grond locatie Bw 24

situatie 1919

te Vlijmen. In 1870 Hendrikus Scheffers, schoenmaker te Waalwijk. In 1872 Adrianus van de Leur, schoenmaker te Waalwijk. In 1891 Johannes van Delft, schoenmaker te Waalwijk. In 1896 Franciscus Johannes de Cortie, koopman en kleedermaker te Waalwijk en in 1918 Adrianus Andreas van Hilst, winkelier te Waalwijk.

Er verandert veel wanneer in 1919 Petrus Johannes van Castricum, een smid uit Slooten (bij Haarlem) de huisjes koopt en ze in gebruik neemt als smederij. Uit de aanvraag voor de hinderwetvergunning is de bijgaande plattegrond van de huisjes opgemaakt. Die vergunning werd verleend, ondanks het bezwaar dat de overbuurman maakte omdat die vreesde voor brandgevaar voor zijn met stro gedekte boerderij (de voormalige kloosterboerderij Bw 26). Van Castricum verkoopt de smederij in 1926 aan Lambertus de Ronde, smid te Waalwijk.

Bw 25:

In 1832 is dit perceel een tuin, behorend aan Martinus Egidius de Haan, landbouwer te Waalwijk. Rond 1835 wordt het eigendom van Cornelis de **Interieur van de voormalige huisjes in 1961, dan in gebruik als smederij. Rechts smid Bernhard de Ronde, links Frans Ravesteijn.**

Haan, ook landbouwer, die het vervolgens doorverkoopt aan de Waalwijkse metselaar Adrianus van Dongen. In 1840 sticht die er een dubbele woning, haaks op de dam. In 1876 worden ze verkocht aan Wouter Verhemeldonk, een Waalwijkse schoenmaker. In 1898 koopt Franciscus Johannes de Cortie, koopman en kledermaker ze, om ze in 1918 weer door te verkopen aan Adrianus Andreas van Hilst, winkelier te Waalwijk. Die houdt ze maar kort in bezit, want een jaar later verkoopt hij de huisjes aan de Slootense smid Petrus Johannes van Castricum, die dan ook de aangrenzende panden aan de Stationsstraat verwerft en er zich vestigt. Maar ook deze smid houdt de huisjes slechts kort in eigendom. In 1920 worden ze verkocht aan de Drunense wagenmaker Adrianus Brok, die zich daarna in het aangrenzende pand in de Stationsstraat vestigt. De huisjes worden door hem in gebruik genomen als wagenmakerij. De verdieping ervan blijft als bovenwoning in gebruik.

Bw 26:

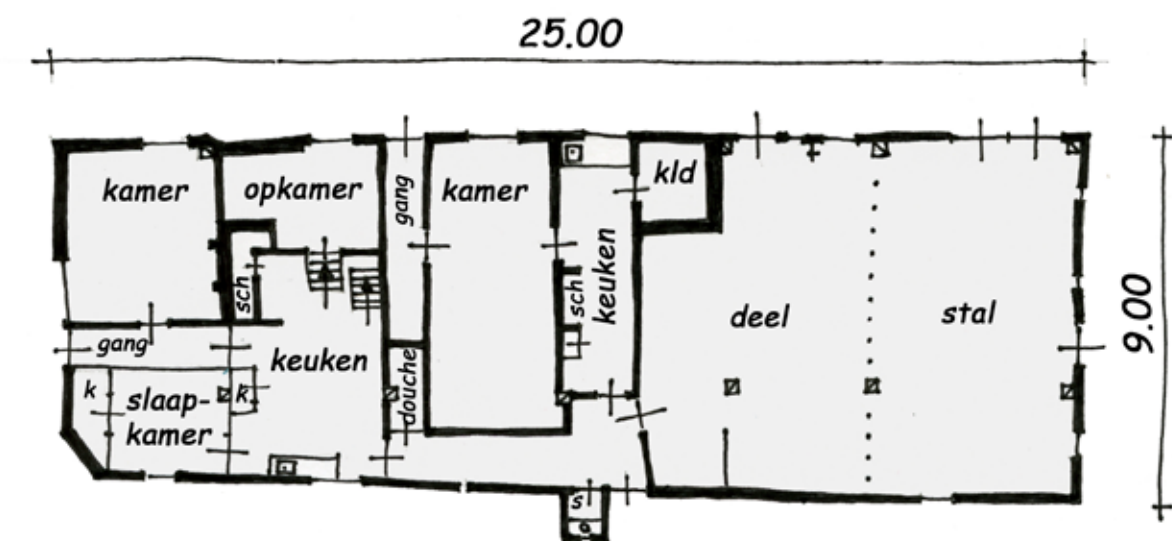
Dit perceel bestond in 1832 uit een huis (boerderij) met erf, het overblijfsel van de oorspronkelijke boerderij van het klooster Nazareth (zie Bw 18). Naar verluidt kan deze boerderij ooit een brouwerij hebben gehuisvest. Eigenaar was Martinus Egidius de Haan, landbouwer te Waalwijk. Bij de boedelscheiding rond 1835 wordt Egidius

de Haan, ook landbouwer, de eigenaar. Rond 1840 splitst die het bijbehorende perceel, maar het pand blijft intact.

De boerderij blijft zijn eigendom tot 1872, waarna die op naam komt van Hendrika de Haan. In 1893 vindt een boedelscheiding plaats en wordt Johannes Petrus de Haan cs, landbouwer te Waalwijk de eigenaar. Ze blijft in handen van volgende generaties De Haan; in 1937 bij Petrus Egidius, ook landbouwer en in 1977 bij Johannes Adrianus Maria, die het beroep van expediteur uitoefent. Uit de plattegrond, overgenomen van de opmeting bij de aanvraag om vergunning voor de verbouw tot restaurant, blijkt dat er een tweede woning in het pand is gemaakt. Van wanneer deze is, is niet met zekerheid te zeggen. De boerderij raakt in de loop van de tijd steeds verder in verval. Dankzij een particuliere actie wordt de boerderij in 1980, op een deel van de stal na, uiteindelijk behouden en gerestaureerd.

Bw 27:

In 1832 is dit een onbebouwde tuin langs de toenmalige Kloostersteeg, eigendom van Martinus Egidius de Haan, landbouwer te Waalwijk. Na boedelscheiding komt die in handen van Egidius de Haan. In 1837 verkoopt hij de tuin door aan de Waalwijkse metselaar Adriaan van Dongen, die het perceel meteen verkavelt en er aan de noordkant één, en aan de zuidkant tegen de Lunt

k= kast
sch= schouw
s= secreet
▣ = gebint
kld= kelder

**voormalige kloosterboerderij
locatie Bw 26
situatie 1980**

Een foto vanuit de toren van de St. Janskerk. Dwars in het beeld, met de rieten kap, staat de dan nog niet gerestaureerde kloosterboerderij. Het gebouw dat ervóór staat is locatie Bw 24 met rechts daarnaast Bw 25. Op het grasveldje vóór de boerderij stond de tot vier huisjes verbouwde boerderij van locatie Bw 23. Links van de heg het RK kerkhof.

aan drie huisjes bouwt. In 1874 verkoopt hij het (noordelijke) huisje op de hoek van de Kloostersteeg en het Kerkhofpad aan Wouter Verhemeldonk. Die splitst dat in 1878 in twee, waarbij er een woning aan de Kloostersteeg ontstaat en een damwoning daarachter. In 1886 verkoopt hij deze huizen aan de Waalwijkse schoenmaker Willem van de Ven, die ze elf jaar later doorverkoopt aan Anton Cornelis le Blanc, een Lieshoutse grutter die zich in Waalwijk vestigt. In 1925 koopt Johanna Maria Moonen, de weduwe van typograaf en caféhouder Diogenis van den Boomgaard, de panden. Diogenis was er naar alle waarschijnlijkheid al huurder van. In 1929 laat zij ze slopen en

bouwt er een nieuw huis, waarbij de damwoning niet terugkomt.

Bw 28:

Deze woningen, die in de volksmond de “Kolentrein” genoemd werden, beginnen hun historie in dezelfde tuin langs de Kloostersteeg als bij locatie Bw 27. Nadat de metselaar Adrianus van Dongen er in 1837 een strook grond langs de Kloostersteeg van heeft aangekocht, bouwt hij daar vijf huisjes op (het zijn de vijf meest noordelijke van de acht die op de situatietekening rood zijn ingekleurd). In 1878 verkoopt hij de buitenste vier aan de weduwe van Pieter Aan, Wilhelmina Verkerk uit Amsterdam. Het middelste huisje wordt ook in dat jaar gekocht door de Waalwijkse winkelier Johannes van den Bogaart. Wilhelmina Verkerk overlijdt in 1886 en de zuidelijke twee huisjes vervallen aan Antonius Aan, barbier te Waalwijk. De twee noordelijke huisjes worden uit de boedel verkocht aan de Waalwijkse schoenmaker

Henricus Wingels. Deze Wingels koopt in 1893 ook het middelste huisje van Van den Bogaart en verkoopt het, samen met de twee noordelijke huisjes in 1930 aan de meester- schilder Pieter Dekkers uit Waalwijk. Het jaar daarop laat die de huisjes slopen en bouwt er drie nieuwe. In 1887 verkoopt Antonius Aan de twee zuidelijke huisjes aan de Waalwijkse banketbakker Cornelis Antonius Verwiel. In 1919 verkoopt die ze aan Johannes Spitters uit Waalwijk, die bekend staat als schoenmaker of bedrijfsleider. Wat zijn beroep ook moge zijn, in 1925 laat hij de huisjes slopen en bouwt er dan één huis voor terug. Nadat de vijf hier beschreven éénlaags huisjes werden gebouwd, bouwt Adrianus van Dongen in 1869 ten zuiden daarvan nóg drie, iets smalere, huisjes. Ook zij horen tot de “Kolentrein”. Deze huisjes zijn in 1920 door de gemeente aangekocht met het doel ze te slopen en te gebruiken “voor uitbreiding van de gasfabriek of het bouwen van middenstandswoningen”. Ten zuiden van deze drie woningen is de directiewoning van de gasfabriek gebouwd, een pand dat nog bestaat (de noordelijke begrenzing van de entree van het Unnaplein). Het was de bedoeling van de gemeente om op de veiling van de in totaal

vijf huisjes ook de aansluitende woningen van de “Kolentrein” te kopen, maar blijkbaar heeft Spitters daar meer voor geboden. Uit het voorstel aan de raad resteert nog wel een aardige beschrijving van de huisjes. Citaat uit het raadsvoorstel van 5 juli 1920: “De woningen, die in het midden der gemeente zijn gelegen zijn zeer slecht en onooglijk en ontsieren de straat aldaar zeer”. In 1925 worden ze gesloopt voor de bouw van een dubbele woning.

Het ligt voor de hand dat de naam “Kolentrein” te maken heeft met de vroeger ten zuiden ervan gelegen gasfabriek, waar vele karrenvrachten met kolen zijn aangevoerd om er stadsgas uit te halen. De naamgeving heeft óf te maken met karren, geladen met kolen die daar stonden te wachten en zo een “trein” vormden, óf (én?) men associeerde het rijtje lage huisjes met een reeks geladen kolenwagens, waarbij de directiewoning van de gasfabriek de locomotief vormde. Op deze foto staat de directeurswoning rechts, met links daarnaast de “Kolentrein”. Tussen die twee door liep voorheen de Lunt.

Bw 29: vier damwoningen.

Situatie: ten noordoosten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1419 à 1422.

Bw 30: één damwoning.

Situatie: ten noordoosten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nr. 1795.

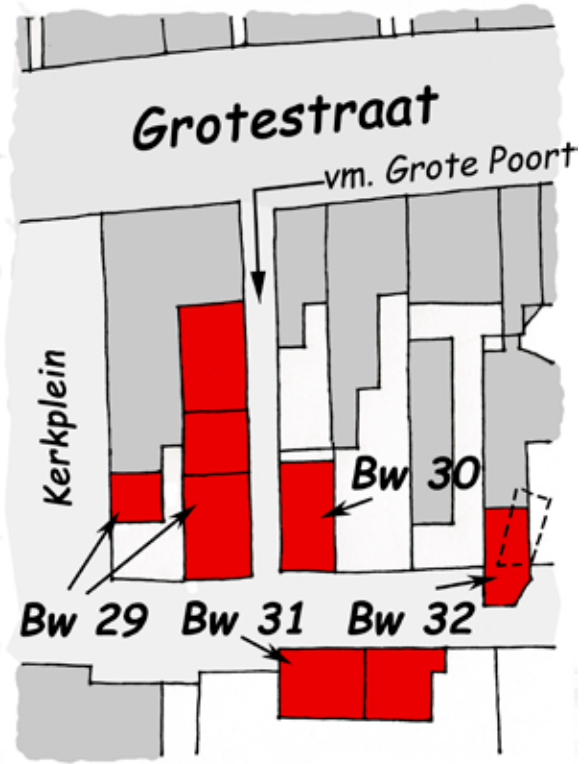
Bw 31: twee damwoningen.

Situatie: ten oosten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1284, 1285.

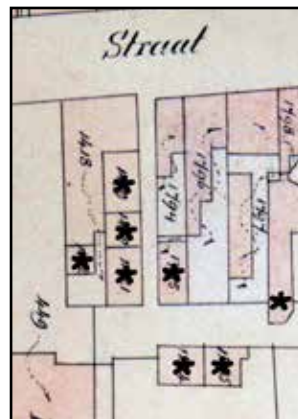
Bw 32: één damwoning.

Situatie: ten noordoosten van de St. Janskerk.
Kadastraal bekend: sectie C nr. 2011.

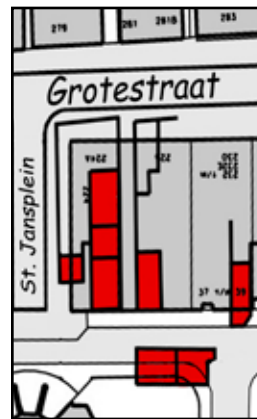
Beschrijving: De hier beschreven locaties maken deel uit van een voor oudere Waalwijkers nog

1832

1886

2011

ting werd voor dit gebiedje waar ook de vroegere, eerste, vestigingsplaats van het St. Nicolaasziekenhuis was gelegen. Diezelfde dam werd voorheen de "Grote Poort" genoemd in de ontsluiting van de Kloosterwerf.

Bw 29:

De Waalwijkse schoenmaker Nicolaas van Es is in 1832 eigenaar van het huis met erf aan de zuidkant van de Grotestraat. In 1839 verkoopt hij het aan de "medisch doctor" Leonardus Dominicus van Heijst, die zich uit Den Bosch in Waalwijk vestigde. Leonardus verkoopt het in 1862 door aan Christiaan Pieterse, een Waalwijkse bakker, die het vier jaar later verkoopt aan Adrianus Hendrikus Gabriël van der Heijden, plaatsgenoot en winkelier.

bekende situatie met het Kerkplein en de dam naar het oude St. Nicolaasziekenhuis. Aan het begin van de 19e eeuw bestond het Kerkplein nog niet en stond er een (schuur)kerk achter de pastorie aan de noordzijde van de Grotestraat. De zuidzijde van de Grotestraat bestond hier, zoals gebruikelijk, uit huizen met een tuin erachter. In 1827 is die situatie veranderd met de bouw van een waterstaatskerk en aanleg van het Kerkplein. Het Kerkplein, zeker nadat dat verhoogd was na de bouw van de huidige St. Janskerk, vormde een barrière in het parallel aan de Grotestraat lopende pad dat in feite een verlenging was van de Kloosterwerf in oostelijke richting. Door die barrière was het nodig dat de dam vanaf de Grotestraat, tussen de locaties Bw 29 en 30, de hoofdontslui-

In 1878 splitst Adrianus het pand. Daarbij ontstaan aan de westkant één, en aan de oostkant drie damwoningen. De westelijke damwoning meet 23 m²; de oostelijke huisjes van noord naar zuid respectievelijk 47, 24 en 46 m². Hij herbouwt het geheel in 1902 weer terug tot één woning en verkoopt die in 1903 aan Josephus Johannes van

In 1971 was de ingang naar het ziekenhuis en de hier beschreven locaties vanaf de Grotestraat nog zichtbaar, aan de linkerkant tegenover de auto. Tot enkele jaren voordat deze foto werd gemaakt was die entree nog smaller, omdat toen het pandje aan de Grotestraat dat vóór locatie Bw 30 stond, nog niet gesloopt was. Voorbij deze dam is het in 1904 nieuw gebouwde pand op locatie Bw 29 nog te zien.

Ree, timmerman en later architect te Waalwijk. Het pand wordt vervolgens verbouwd tot twee woningen. Het jaar daarop verkoopt Van Ree deze door aan “De RK gemeente van Waalwijk”. De panden worden winkel- woningen, en in het oostelijke wordt dan ook nog een bovenwoning gemaakt. In 1963 volgt verkoop aan de gemeente, die het in 1966 laat slopen om plaats te maken voor het huidige St. Jansplein.

Bw 30:

Het huisje op dit perceel, achter in de tuin van een pandje aan de Grotestraat, bestaat al in 1832. Theodorus Hoos, koopman te Waalwijk, is dan de eigenaar. Na een boedelscheiding wordt Christina Hoos (huisvrouw van Bernardus Olifiers, bouwman te Waalwijk) de eigenaresse. In 1862 verkoopt zij het aan Johannes Franciscus Dalleu, logementhouder te Gorinchem. Johannes verkoopt het in 1877 weer aan Jan Baptist van der Heijden, leerlooier te Waalwijk, die het in 1894 doorverkoopst aan Ludovicus Hoffmans, ook een Waalwijkse looier. Ludovicus komt te overlijden en zijn weduwe krijgt het vruchtgebruik. Petrus Henricus van den Houdt, schoenmaker te Waalwijk, verwerft het pand in 1921. Vier jaar later verkoopt hij het huisje aan Martina Pelders, weduwe van Hendrik de Peffer, een Waalwijkse lederhandelaar. Acht jaar daarna wordt Helena Wilhelmina de Jong (weduwe van Johannes Bataille, koster te Waalwijk) eigenaresse. Helena is in het noordelijk ervan gelegen huisje, toen Grotestraat 232, een kruidenierswinkelje begonnen. Na haar

dood erven haar dochters Wilhelmina en Antonia (Mien en Toos) Bataille het geheel. Winkeltje en het achter gelegen damhuisje worden in 1961 aan de gemeente verkocht, die ze in 1966 laat slopen.

Bw 31:

In 1832 is het perceel, waarop later de twee woningen worden gebouwd, beschreven als “pleziertuin der pastorie”, en eigendom van “De Roomsche Gemeente” van Waalwijk. Van die tuin wordt in 1877 een stukje verkocht voor de bouw van een looierijtje. Tegelijk bouwt de Roomsche

Op deze luchtfoto uit 1931 zijn de hier beschreven damhuisjes nog te zien, met uitzondering van locatie Bw 29 waar een nieuw pand staat. De “grote poort” is een oude benaming voor een toegang naar de Kloosterwerf (zie locatie Bw 18) en werd later gebruikt als toegang naar de huisjes op deze foto én het toenmalige ziekenhuis, dat links op de foto staat, boven de bomen.

Dit is de voorgevel van de kosterswoning ná de verbouwing in 1928. Links ervan de aanzet van de naastgelegen, oorspronkelijk gelaten woning.

is aannemelijk dat beide woningen een dergelijke functie hebben gehad. Zeker is, dat de westelijke woning de bestemming van kosterswoning heeft gehad. De oostelijke woning kreeg in 1894 een aanbouw en de onbelastheid werd opgeheven (mogelijk omdat die toen aan een particulier werd verhuurd).

De westelijke kosterswoning is in 1911 nog vergroot met een aanbouw, waarna ze belast werd. Blijkbaar was dat een omissie, want in 1913 verscheen in de kadastrale legger de aantekening “onbelastbaarstelling”. In 1928 wordt de kosterswoning nogmaals fors verbouwd en uitgebreid met een verdieping, waarin drie slaapkamers en een berging werden ondergebracht. De nok staat haaks op de oorspronkelijke. Een wonderlijk gezicht naast het oostelijke pandje, dat onveranderd met één verdieping bleef bestaan. In 1964 wordt de kosterswoning voor het laatst vermeld in het kadaster. Ze is daarna gesloopt en heeft plaatsgemaakt voor een weg en parkeerterrein. Rechts boven de plattegrond van de kosterswoning naar de toestand in 1928, vlak vóór de grote verbouwing waarbij er een verdieping met mansardekap op werd geplaatst.

Bw 32:

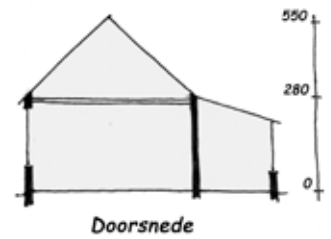
Petrus van der Aa, arbeider te Waalwijk, bezit in 1832 op deze plaats een huis met tuin. Hij verkoopt dat aan zijn plaatsgenoot en schoenmaker Gijsbertus Kluppel, die het in 1862 doorverkoopt aan Cornelis van de Heijden, een Waalwijkse “looi-

gemeente zelf er twee woningen. Het kadaster registreert beide woningen als “onbelast”. Dat betekent dat daarover geen belasting wordt geheven. Dat is gebruikelijk voor openbare terreinen en gebouwen, én voor gebouwen die voor de kerkelijke eredienst zijn bestemd. Het

Kosterswoning Bw 31

Situatie in 1928

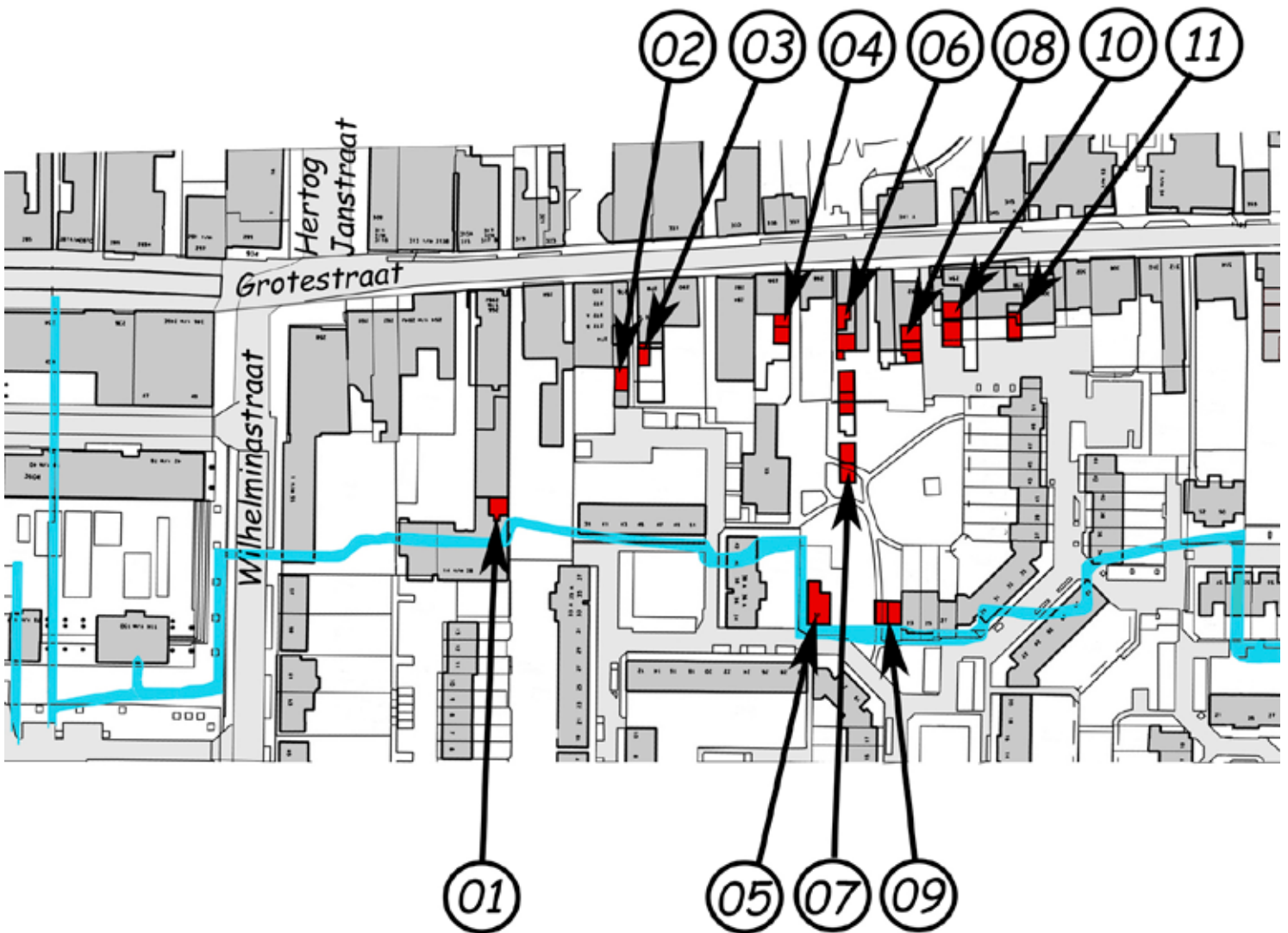

er”. In 1874 komt het onroerend goed in eigendom bij de looier Jan Baptist van der Heijden. Hij verandert het geheel grondig en bouwt ook een huisje van 24m² achter in de tuin. Dat huisje staat schuin ten opzichte van de perceelsgrens en is op de situatietekening met een stippellijn aangegeven. In 1886 wordt het hele eigendom nog eens veranderd. Daarbij worden een aantal panden aan de Grotestraat bijeenge trokken en verdwijnt het damhuisje dat scheef achter in de tuin staat. In plaats daarvan verschijnt een aanbouw aan de panden van de Grotestraat die uitsteekt over de achterperceelsgrens. Die aanbouw wordt als koetshuis gebruikt. In 1894 wordt Maria van Ree, koopvrouw te Waalwijk, door koop eigenaresse van dat geheel. Ze laat het koetshuis (van 35m²) dan als woning in gebruik nemen. In 1912 wordt het verkocht aan Judocus Timmermans, bij het kadaster bekend als wijnkoper of kassier, die het in 1935 weer verkoopt aan de parochie van “den H. Joannes den Doo- per”. De gemeente Waalwijk wil het hele gebied opnieuw ontwikkelen en koopt het pand in 1964, waarna het in 1968 wordt gesloopt voor de aanleg van de nieuwe zuidkant van de Grotestraat.

In 1958 is locatie Bw 32 nog vanuit de kerktoren te zien. Het is het gebouwtje onderaan de foto, dat uitsteekt buiten de rooilijn van de buurpanden.

Gebied B oost (Bo)

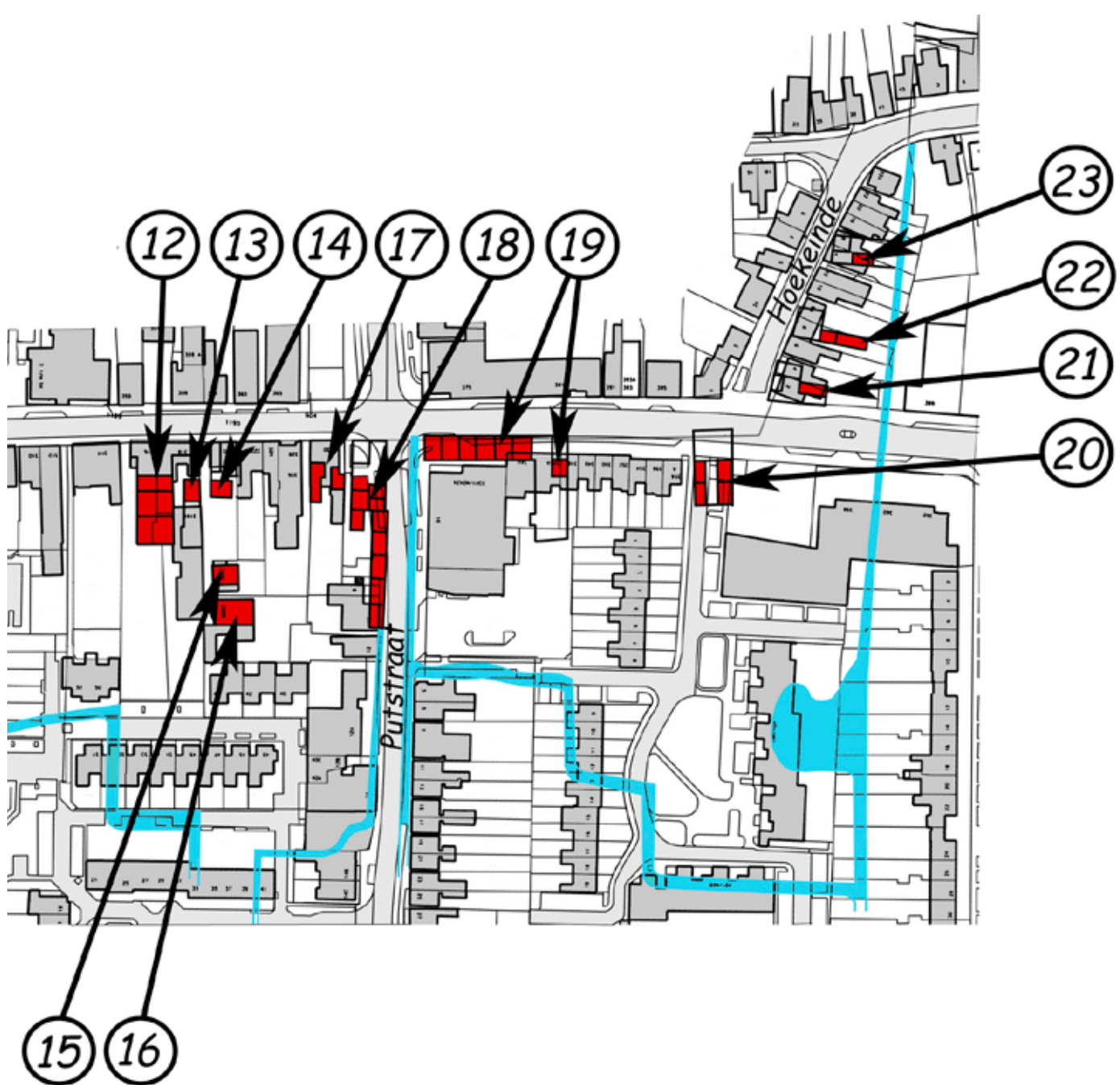
Grotestraat zuidoostzijde inclusief Wilhelminastraat, Putstraat en oostzijde Hoekeinde, lopend van de Pastoors- of Kloosterheul tot de grens met de voormalige gemeente Baardwijk.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit gebied:

Bo 01: in 1850 bouwt Joseph van Baal achter zijn paardenstal een huisje aan de Lunt. In 1877 wordt het gesloopt.

Bo 02: in 1955 wordt hier in de dam een “nood”woning aangetroffen. Die wordt in 1964 opgeheven en de locatie ervan is nu onderdeel van een nieuw gebouw.

Bo 03: In 1878 splitst Pieter Roques een damwoning af van zijn huis met looierij. Rond 1965 wordt die, mét de looierij, nagenoeg gesloopt.

Bo 04: in 1878 splitst Norbertus Grachtmans twee damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1948 worden die samengevoegd tot één. In 1961 wordt ze gesloopt.

Bo 05: Judocus Wzn Timmermans bouwt in 1908 een woning aan de Lunt op de plaats waar een looierijtje stond. De woning is nog bestaand.

Bo 06: In 1878 splitst Johannes van de Pas twee damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. Het pand, mét de damwoningen, wordt in 1937 gesloopt.

Bo 07: Jacobus Marks bouwt in 1898 twee blokjes van twee damwoningen in de tuin van locatie Bo 06. Tien jaar later worden ze gesloopt.

Bo 08: Andreas van Roessel splitst in 1894 twee damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1907 worden ze gesloopt.

Bo 09: Andreas van Roessel verbouwt in 1894 een looierij aan de Lunt tot twee huisjes. In 1937 worden ze gesloopt.

Bo 10: Adrianus van Dongen breidt in 1881 zijn huis uit met drie woningen, waarvan twee damwoningen. In 1931 worden ze gesloopt.

Bo 11: Deze in 1832 al bestaande woning is in 1853 door bebouwing ervóór een damwoning geworden. Ze is gesloopt in 1888.

Bo 12: In 1875 worden van een dan bestaande looierij achter de woning door Laurentius Moonen drie damhuizen gemaakt. In 1903 wordt de bewoning ervan gestaakt. De voormalige huisjes worden dan, op één nieuwe kleine damwoning na, bij het moederpand getrokken. De kleine damwoning wordt in 1924 opgeheven. De bouwmasse van de drie damwoningen bestaat nog.

Bo 13: In 1832 staat hier al een damwoning met looierij, eigendom van Arnoldus Kok. De bewoning wordt in 1882 gestaakt omdat er een zeepziederij in wordt gevestigd. De woning is gesloopt.

Bo 14: In 1877 bouwt Maria van Dijk een damwoning achter haar huis aan de Grotestraat. Het wordt in 1958 gesloopt voor de bouw van een nieuwe woning.

Bo 15: Hendrikus Stokwielder bouwt in 1882 deze woning. Ze bestaat nog.

Bo 16: Adrianus Zijlmans verbouwt in 1888 een in 1881 gebouwde looierij tot woning. Ook deze bestaat nog.

Bo 17: In 1864 splitst Cornelis van der Ven aan twee zijden een damwoning af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1911 wordt de oostelijke damwoning weer bij het moederpand gevoegd, waarbij de westelijke wordt verplaatst. In 1950 verandert de status van damwoning in straatwoning en later is ook die weer bij het moederpand gevoegd.

Bo 18: Johannes van Dooren maakt hier in 1870 van een bestaand pand zeven woningen, waarvan twee damwoningen aan de westkant en drie

straatwoningen aan de Putsteeg. In 1876 worden nog eens vier huisjes aan de Putsteeg gebouwd.

In 1888 verdwijnt er een damwoning en komt er een nieuwe bij. In 1912 wordt de bewoning van die laatste weer opgeheven. Tussen 1922 en 1932 verdwijnen vier dam- en straathuisjes bij verbouwingen tot café en zaal. De laatste vier huisjes in de Putstraat worden in 1936 gesloopt.

Bo 19: in 1878 splitst Bernardus van Schijndel zijn huis en schuur op in acht woningen aan de Grotestraat. Tegelijk splitst hij van het oostelijke huis een damwoning af.

De meest westelijke werkmanswoning wordt in hetzelfde jaar dat ze is gesticht, gesloopt voor nieuwbouw.

De damwoning wordt in 1941 bij de ervóór gelegen straatwoning gevoegd. Rond 1969 wordt het complex gesloopt.

Bo 20: In 1878 splitst Carolus Hoffmans vier damwoningen af van zijn huis aan de Grotestraat. In 1920 wordt het geheel gesloopt, nadat in 1912 al drie van de damhuisjes aan de woonfunctie zijn onttrokken.

Bo 21: in 1877 herbouwt Hendrika Smits haar huis met één damwoning erin. Dat pand wordt in 1905 gesloopt.

Bo 22: Michiel van de Leur laat in 1875 aan het Hoekeinde een huis met daarachter twee damwoningen bouwen.

In 1937 wordt één damwoning bij het huis aan de straat gevoegd. In 1955 wordt het geheel gesloopt.

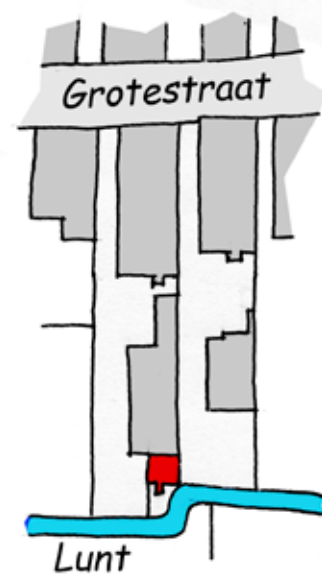
Bo 23: Jacobus Marks splitst in 1878 het daarstaande huis in drie woningen, waarvan één damwoning. In 1898 komt daarvoor in de plaats een dubbele woning met vrijstaand daarachter een damwoning. Die laatste wordt in 1911 aan de woonfunctie onttrokken.

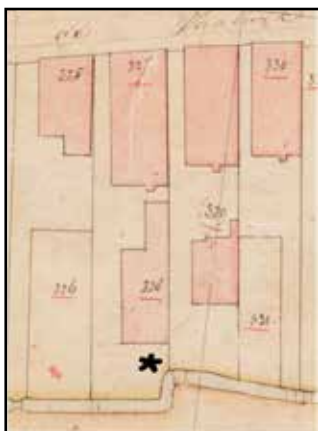
Bo 01: één damwoning.

Situatie: achter Grotestraat nr. 266. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1217.

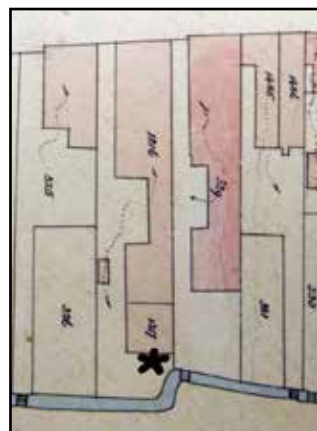
Beschrijving: In 1832 staat hier aan de Grotestraat een groot huis met vrijstaand daarachter een forse brouwerij, genaamd “de Oranjeboom”. Eigenaar is Antonie van Gils, brouwer te Waalwijk. Rond 1850 verkoopt hij het geheel aan zijn plaatsgenoot Joseph van Baal, landbouwer. Die verandert de brouwerij in een paardenstal en bouwt er aan de zuidkant een huisje tegen aan. Dat huisje grenst aan de Lunt. De paardenstal wordt in 1877 herbouwd tot een looierij, waarbij

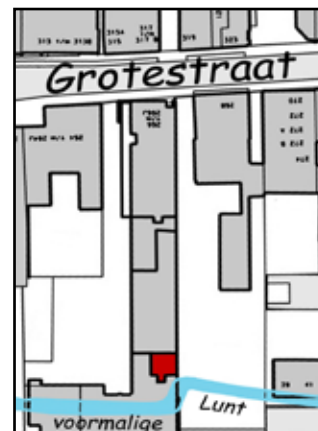
Bo 01

1832

1886

2011

**kadastrerkaart
1850**

het huisje gesloopt wordt. De latere functie van de looierij is die van garagebedrijf, dat inmiddels gesloopt is en vervangen door een gebouw met een woonbestemming. Naar de

geschiedenis van de bebouwing op deze plek is in opdracht van de gemeente Waalwijk archeologisch onderzoek gedaan. De oudste bewoningsporen die zijn gevonden worden gedateerd tussen 1250 en 1550.

Deze foto is gemaakt rond 1900. Helemaal achter het tweede huis van rechts stond het huisje van deze locatie aan de Lunt. De bakkerskar links heeft nog een hond als “hulpaandrijving”.

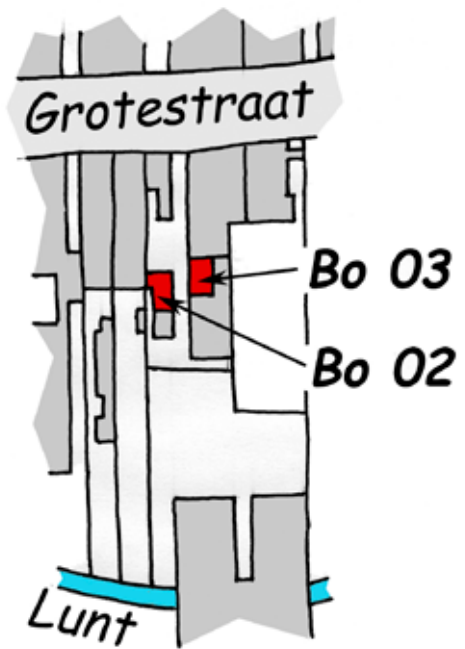
Bo 02: één damwoning,

Situatie: achter Grotestraat nr. 276. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1778.

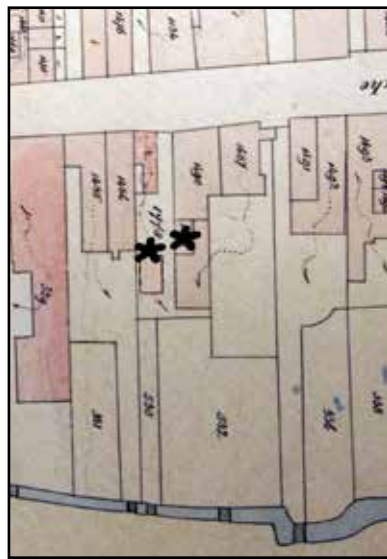
Bo 03: één damwoning (achter de Franse school).

Situatie: achter Grotestraat nr. 278. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1488.

Beschrijving: Bo 02: In 1832 stond hier een groot huis, eigendom van Cornelis Hermans, koopman te Waalwijk. Rond 1835 wordt het gekocht door Johannes Cornelis Wassen, die er een kostschool begint. De school werd "Franse school"

1832

1886

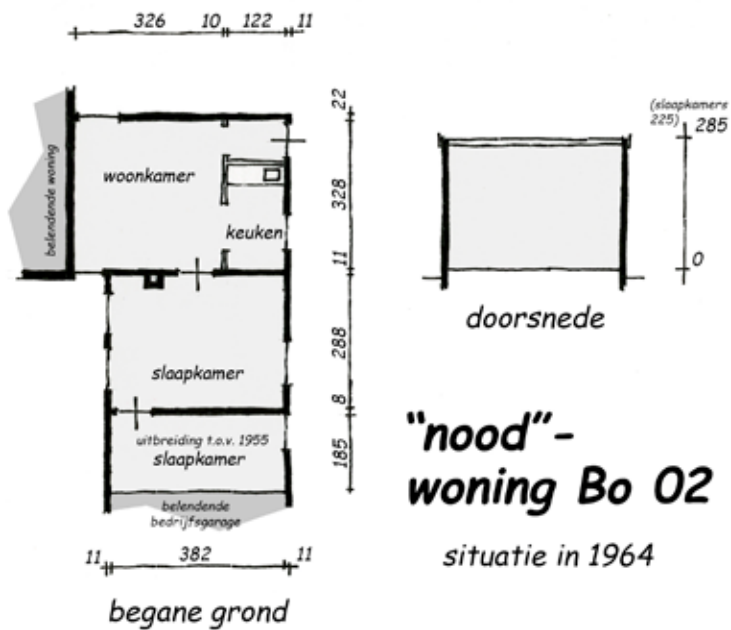

2011

Tekening van de gevel, overgenomen uit het briefhoofd van de Franse school. Rechts naast de poort staat een muur waar een berging achter is gebouwd. Die maakt in 1877 plaats voor een daar gebouwde woning, waar achter de noodwoning van locatie Bo 02 wordt aangetroffen.

genoemd, omdat het onderwijs er in het Frans werd gegeven. Bij de school wordt ook een beugelbaan aangelegd waar de kostschoolgangers zich konden vermaken. Het instituut blijft echter niet lang in gebruik en het weer als "huis" geregistreerde pand wordt in 1841 overgeschreven op naam van vier gezusters Wassen die in Tilburg hun domicilie hebben. Johannes zelf overlijdt overigens pas negen jaar later.

In 1861 verkopen zij het huis met tuin en erf aan de Waalwijkse looiersgezel Pieter Christiaan Roques, die in de voormalige kostschool achter

het straatpand een looierij begint. Ten westen van het huis was een zeer brede dam, waarin hij in 1877 een aan de Grotestraat gelegen huis bouwt. In 1885 bouwt hij daarachter een vrijstaande schuur. In 1932 valt bij een boedelscheiding het eigendom ervan toe aan Gerardus Norbertus van Loon, lederfabrikant te Waalwijk en in 1944 bij eenzelfde gelegenheid aan het duo Gerardus Norbertus en Norbertus Gerardus Cornelis van Loon, industriëlen te Waalwijk. Hoewel op deze locatie kadastraal geen woning geregistreerd staat, is de schuur toch bewoond geweest. Er woonde ooit een gezin van man, vrouw en twee jonge kinderen. De gemeente overwoog vanwege de slechte woonomstandigheden in 1955 een procedure tot onbewoonbaarverklaring te beginnen. Er werd een onderzoek ingesteld en de resultaten daarvan werden voorgelegd aan de regionale directie van het ministerie van Volkshuisvesting. Die concludeerden dat het "hier geen woning betreft als bedoeld in art. 25 der Woningwet, doch een berging bij een leerfabriek, dewelke als noodverblijf is ingericht, zodat niet tot onbewoonbaarverklaring kan worden overgegaan". Wanneer echter in 1964 blijkt dat de noodwoning nog steeds bewoond is, nu door een ander gezin met dezelfde samenstelling als eerder, zijn gemeente en regionale directie het wél eens. Het huisje wordt onbewoonbaar verklaard vanwege de

Op deze foto uit 1950 is de achterbouw van de voormalige Franse school te zien, hier inmiddels getransformeerd tot looierij. De damwoning bevindt zich links van de donkere ventilatieluiken van de looierij en nog vóór het punt waar het dak hoger wordt. In de achterpui is de deur te zien die toegang gaf tot het privaat voor de damwoning en de "nood" damwoning aan de westzijde van de dam (locatie Bo 02).

ligging aan een particuliere dam, geen open erf, grote vochtigheid en koude, en er was een brandgevaarlijke woningscheiding (een houten schot tussen de slaapkamer en de bedrijfsgarage van de looierij). Het droogcloset was op te grote afstand van de woning gelegen (in de achterbouw van de aan de overzijde van de dam gelegen looierij) en de indeling was onbruikbaar. Het pand Grotestraat 276 is inmiddels geheel vernieuwd, waarbij de locatie van de vroegere “nood”damwoning is betrokken.

Bo 03:

Deze locatie begint haar geschiedenis op dezelfde wijze als hiervóór beschreven. In 1861 koopt Pieter Christiaan Roques het pand waar voorheen de Franse kostschool was gevestigd. Tien jaar later splitst hij het aan straat gelegen gedeelte op in twee woonhuizen (wat ze, gezien de uiterlijke kenmerken van gevel en kapconstructie, eerder

Nog een foto uit 1950 van de looierij achter de voormalige Franse school, nu in de andere richting genomen. Het linker raam en de eerste deur zijn van de vroegere damwoning; de rest is looierij geweest. Op de achtergrond de ook gesloopte looierij van Van Loon.

waarschijnlijk ook geweest zijn). De looierij staat dan achter het westelijke huis (dat kadastraal beschreven wordt als “huis & huis”; wat mogelijk op een bovenwoning duidt). In 1878 splitst hij van de looierij een damwoning af met een oppervlakte van 30 m2. Het privaat komt in het achterste deel van de bij die gelegenheid iets vergrote looierij.

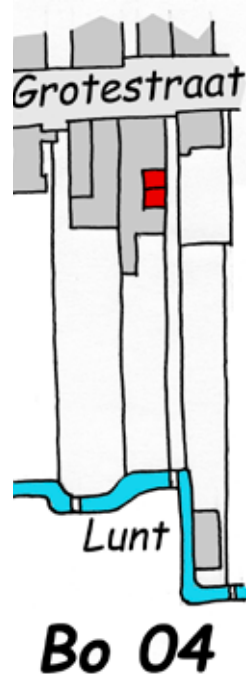
Het geheel wordt in 1885 verkocht aan Petrus Josephus van Loon, leerlooier te Waalwijk. Bij de boedelscheiding in 1932 gaat de eigendom over op Gerardus Norbertus van Loon, lederfabrikant, om in 1943 op dezelfde wijze over te gaan naar de industriëlen Gerardus Norbertus en Norbertus Gerardus Cornelis van Loon. Het looierijcomplex is in de loop van de jaren fors uitgebreid. In 1965 wordt de aanbouw nagenoeg gesloopt. Een klein deel blijft staan en wordt fors verbouwd, waarbij de deur- en raamopening van de vroegere damwoning wordt gespaard. Mogelijk zijn er nog andere oorspronkelijke bouwonderdelen aanwezig.

Bo 04: twee damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat nr. 286. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1494 en 1495.

Beschrijving: In 1832 staat op perceel 337 een huis dat eigendom is van de Waalwijkse landbouwer Peter van Dongen. Bij het huis hoort een tuin die doorloopt tot aan de Lunt. Hij verkoopt het geheel aan zijn plaatsgenoot Hubertus Philippus van Roermond die looijer is. De volgende eigenaar is de van oorsprong Baardwijkse, naar Waalwijk verhuisde looijer Norbertus Grachtmans. Die splitst in 1878 het huis aan de Grotestraat op,

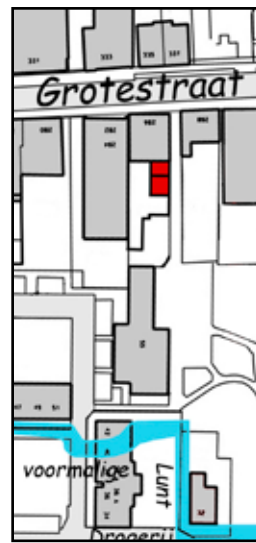
administratieve handeling, waarvoor wel een aanleiding geweest is. Verondersteld wordt, dat die aanleiding de samenvoeging van de twee damwoningen is geweest. In 1961 is het achterste gedeelte van het pand, waarin ook de damwoning(en) zich bevond(en), gesloopt. Het blijkt uit de daarbij verleende bouwvergunning dat er op dat tijdstip nog één damwoning resteerde. Die bestond uit een samenvoeging van de twee oorspronkelijke damhuisjes.

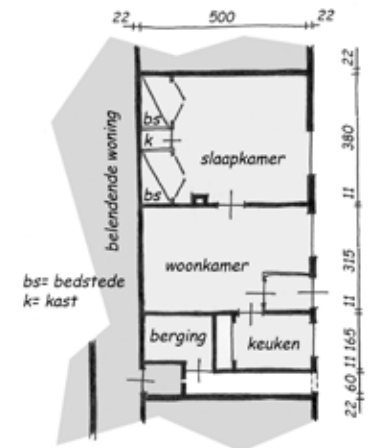
1832

1886

2011

plattegrond locatie Bo 04

situatie in 1961

waarbij er twee damwoningen van elk 21 m² oppervlakte ontstaan. Deze situatie blijft zo, wanneer het eigendom met de boedelscheiding van 1896 over gaat naar Cornelis Grachtmans, die ook looijer is. In 1904 wordt het geheel verkocht aan Petrus van Loon en Jacobus Grachtmans, die ook de looierij drijven die in 1901 in de tuin is gebouwd. In 1913 wordt het geheel van huizen, erf en looierij verkocht aan Johannes Antonius Bergmans, schoenfabrikant te Waalwijk, die het in 1922 inbrengt in de Naamloze Vennootschap "Stoomschoenenfabriek Nederland", gevestigd te Waalwijk. Niet lang, want in 1924 wordt het geheel gekocht door de Waalwijkse NV "NoordBraband", maatschappij voor verzekering op het leven. In 1948 worden het moederpand en de damwoningen kadastraal verenigd. Dat was een

Foto van het pand Grotestraat 286 uit 1991. Achter de linkergevel waren de twee damhuisjes gesitueerd. Dat deel is hier al gesloopt. Dat het moederpand een echt looierspand is geweest maakt het symbool aan de gevel, de koeienkop, wel duidelijk.

Bo 05: één damwoning.

Situatie: Drogerij nr. 32. Kadastraal bekend: sectie C nr. 958.

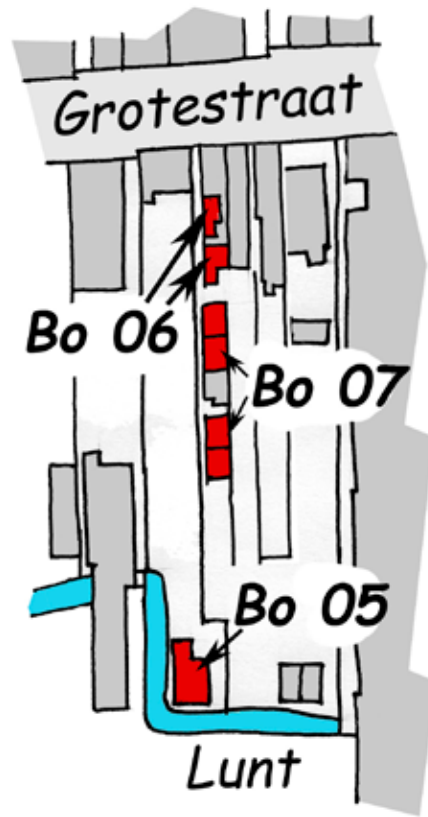
Bo 06: twee damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat nr. 290. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1633 en 1634.

Bo 07: vier damwoningen.

Situatie: achter Grotestraat nr. 290. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1993 à 1996

Beschrijving: Bo 05: Deze woning is gebouwd onder de vigeur van de woningwet en hoort daarom eigenlijk niet thuis in dit overzicht. Omdat het wel een echte damwoning is, gebouwd aan de Lunt en nog steeds bestaand, is ze toch in het onderzoek meegenomen. In 1832 is er aan de

1832

Lunt nog nauwelijks een looierij te bekennen. De overgang van het bebouwingslint via erven, tuinen en de Lunt naar de binnenpolder “de Gezeitens” moet een idyllisch beeld opgeleverd hebben. Een van de percelen aan de noordkant van de Lunt is het onderhavige en is eigendom van Gerard Koolen, een Waalwijkse fabrikant. Rond 1835 verkoopt hij het stuk grond, dat als tuin in gebruik is, aan Cornelis Johannes Pullens, kaste-lijn te Waalwijk.

1886

2011

Die sticht er direct een looierij; pal aan de Lunt. Pullens overlijdt en zijn weduwe Catharina Agatha Olifiers verkoopt het perceel rond 1845 aan Johannes Antonius Hubertus Kerstens, een looier die in Nijmegen woont. De looierij zelf blijft haar eigendom. In 1849 worden looierij en ondergrond gekocht door Adrianus Korthout, een Waalwijkse schoenmaker die er nog twintig jaar lang het looiersvak in zal uitvoeren. De

Links naast de caravan het huisje van locatie Bo 05 in de vroegere setting aan de Lunt en een onbebouwde binnenpolder. Rechts (achter de bomen) leerlooierij "De Amstel". De foto is genomen in 1976. Links ervan de schoenfabriek van Hendriks en uiterst links de lederfabriek van Loon.

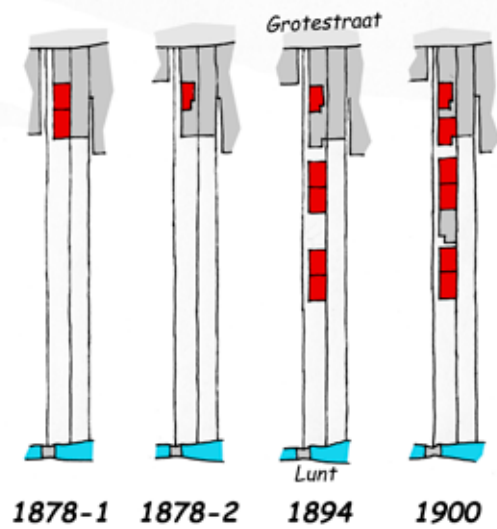

Midden op deze foto uit 1985 is het huis van locatie Bo 05 in haar nieuwe setting te zien, tussen de woningen van de buurt "de Amstel" in, op het adres Drogerij 32.

volgende eigenaar wordt de ook weer Waalwijkse leerlooier Cornelis Gerardus Loonen, die het gebouw sloopt en er een nieuwe, iets grotere looierij voor in de plaats zet.

Zes jaar later verkoopt hij die aan plaatsgenoot en vleeschhouwer Gerardus van Loon, welke ze in 1888 verkoopt aan Judocus Timmermans Wzn. In 1908 is de looierij mogelijk niet lonend meer en ze wordt volgens het kadaster herbouwd tot huis. Verwacht wordt dat het hier toch om gehele nieuwbouw gaat. De woning is namelijk wat

anders van vorm dan de looierij en staat niet op exact dezelfde plaats. In 1932 wordt het eigendom overgeschreven op het bedrijf van Timmermans, de NV Noord-Brabant, maatschappij van verzekering op het leven. In 1978 wordt het huis verkocht aan de gemeente Waalwijk, die in diezelfde tijd ook de omliggende terreinen met grote leerlooierijen (waaronder de Amstel en Van Loon) opkoopt en de gebouwen sloopt. Op het grote binnenterrein dat zo ontstaat wordt het woongebied "de Amstel" gerealiseerd. Daarbij is

ontwikkeling locaties Bo 06 en 07

de hier besproken woning gespaard gebleven en maakt nu, enigszins verbouwd, onderdeel uit van de woonwijk “de Amstel”.

Bo 06:

In 1832 staat hier een huis aan de Grotestraat met daarachter een lang, smal perceel dat tot aan de Lunt doorloopt. Ten westen ervan ligt een halve dam die, samen met de halve dam van de buurman via een bruggetje toegang geeft tot de weilanden in de Gezeitens, de binnenpolder ten zuiden van het bebouwingslint. Het huis is de helft van een dubbel woonhuis, dat er na de stadsbrand van 1824 nieuw is gebouwd. Eigenaar is de fabrikant Gerardus van der Sterren. Hij verkoopt het geheel aan de Waalwijkse metselaar Johannes van de Pas. In 1878 splitst die twee damwoning-

gen van het huis af. Die situatie blijft maar kort bestaan, want hetzelfde jaar nog vindt weer een ingrijpende verandering plaats. Het zuidelijke huisje wordt via een gang achter langs het middelste damhuisje met het voorhuis verbonden, waarbij de functie als damwoning verdwijnt. Het middelste damhuisje wordt voor het verlies van de ruimte die voor de gang nodig is gecompenseerd door een kleine uitbreiding. In 1900 wordt vervolgens door de volgende eigenaar, de koper-slager Jacobus Cornelis Marks, het oorspronkelijke pand aangepakt. Hij maakt (opnieuw) een tweede damwoning binnen de contouren van het dan bestaande gebouw. In 1907 verkoopt hij het geheel aan de NV “Noord- Brabant”, die de panden aan de Grotestraat eerst nog aanpast en in 1937, samen met het oostelijk aangrenzende huis, sloopt om plaats te maken voor een nieuw bankgebouw.

Bo 07:

In 1886 wordt ook de tuin van locatie Bo 06 verkocht aan de van oorsprong Baardwijkse, later Waalwijkse, koper-slager Jacobus Cornelis Marks. Die bouwt er in 1894 twee blokjes van twee damwoningen met daartussen een werkplaats. Het geheel wordt in 1907 verkocht aan de NV “Noord-Brabant”, gevestigd te Waalwijk. Deze laat de twee huizenblokjes en de werkplaats een jaar na de aankoop slopen.

Op deze foto uit 1976 staat rechts naast het terugliggende grote gebouw het bankgebouw dat op de plaats van locatie B0 06 aan de Grotestraat is gebouwd.

Bo 08: twee damwoningen.

Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 292
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1990 en 1991.

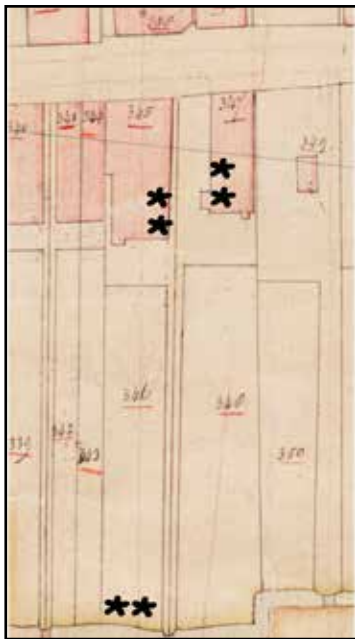
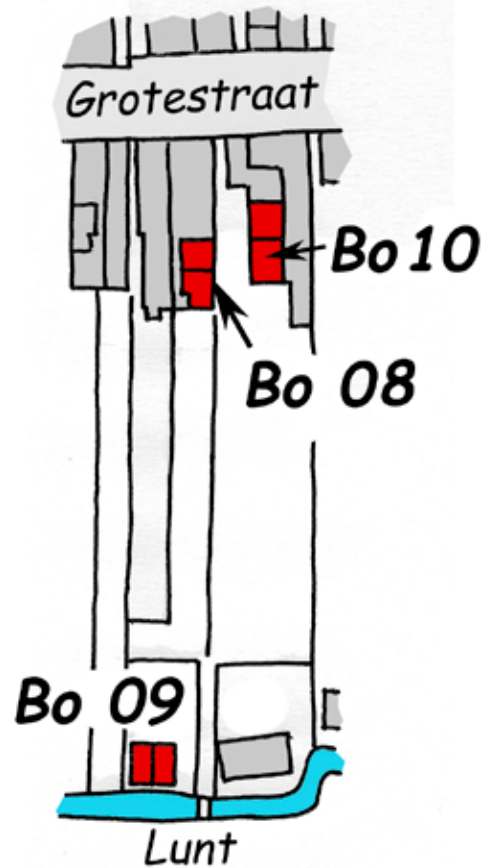
Bo 09: twee damwoningen.

Situatie: ten westen van woning Amstel nr. 23
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 2064 en 2065.

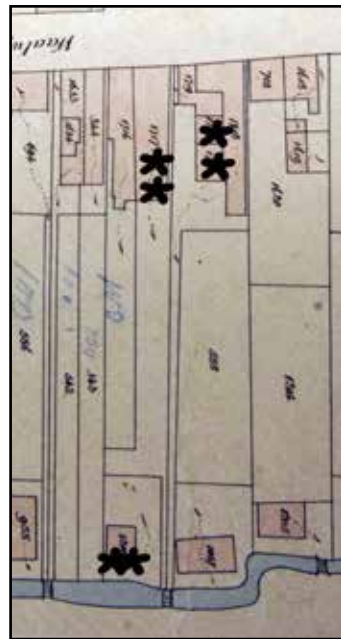
Bo 10: twee damwoningen.

Situatie: achter in toenmalig Grotestraat nr. 294
Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1720 en 1721.

Beschrijving: Bo 08: In 1832 staat hier een groot huis aan de Grotestraat met een tuin zonder bebouwing die doorloopt tot aan de Lunt. Eigenaar is Adriaan Dalleu, een koopman uit Besoijen. Rond 1835 wordt alles verkocht aan de Waalwijkse looier Johannes van Roessel. Hij overlijdt in 1877, waarbij zijn weduwe Wilhelmina Canters,

1832

1886

2011

leerlooijeres en schoenmaakster, het eigendom erft. In 1881 vindt een boedelscheiding plaats, met als gevolg dat het huis twee eigenaren krijgt en dan gesplitst wordt. Het westelijke deel valt toe aan zoon Andreas Hubertus en het oostelijke deel aan zoon Embertus Petrus met diens zus Helena Petronella als mede-eigenaar. In 1894 gaat het oostelijke pand over naar Andreas Hubertus van Roessel, die slachter is en er hetzelfde jaar twee

damwoningen van af splitst. Ook achter deze damhuisjes loopt een gang, waardoor de bewoner van het voorhuis naar zijn achtertuin kan lopen. Aan deze gang ligt ook het privaat dat bij het voorhuis hoort. Niet bekend is, of en waar de twee damhuisjes een privaat hadden. In 1906 wordt het geheel verkocht aan de NV NoordBrabant, maatschappij voor verzekering op het leven. Die laat de huizen een jaar later slopen voor de bouw van een

Deze foto is kort na de sloop van de dubbele woning van locatie Bo 09 genomen vanuit de binnenpolder in noordelijke richting. Rechts naast de caravan (het witte blokje uiterst links) is de plaats te zien waar ze stond. Op de foto staat daar een afdakje. Uiterst rechts de gebouwen van leerlooierij "De Amstel".

nieuw kantoor. Dat laatste is het terugliggende gebouw op de foto bij locatie Bo 06.

Bo 09:

Johannes van Roessel bouwt in 1848 achter in de tuin van locatie Bo 07, tegen de Lunt aan, een looierij. Het is een van de vele looierijen die aan de zuidoostkant van de Grotestraat nabij de Lunt gebouwd gaan worden.

In 1877 wordt die herbouwd en wat groter gemaakt. In dat jaar overlijdt de eigenaar en zijn weduwe erft de looierij, waarvan het eigendom bij de boedelscheiding van 1881 overgaat op zoon Embertus Petrus, die ook looier is. In 1894 wordt de slachter Andreas Hubertus van Roessel eigenaar die het jaar daarop de looierij sloopt en er een dubbele woning bouwt, pal tegen de Lunt aan. In 1906 wordt die verkocht aan de NV Noord-

Braband, maatschappij voor verzekering op het leven. In tegenstelling tot de woningen van locatie Bo 08 blijven deze woningen nog staan tot 1937, wanneer ze gesloopt worden.

Bo 10:

Francis de Vries, landbouwer te Waalwijk, bezit hier in 1832 een forse behuizing met een tuin die tot aan de Lunt door loopt. Hij verkoopt het aan zijn plaatsgenoot en looier Martinus Lambertus van der Heijden. Hij bouwt in de tuin een looierij en laat het huis ongemoeid. In 1881 wordt het geheel verkocht aan Adrianus Josephus van Dongen, eveneens een Waalwijkse looier. Die breidt het huis hetzelfde jaar nog uit met drie woningen aan de westzijde. Daarvoor wordt de bestaande woning versmald. De twee achterste bijgebouwde woningen zijn via de dam aan de westzijde bereikbaar. In 1898 wordt het geheel gekocht door plaats- en vakgenoot Ludovicus Hoffmans, die het in 1917 doorverkoopt aan de Waalwijkse tuinier Lambertus van Bladel. Echter, hetzelfde jaar nog wordt het geheel verkocht aan de NV Noord-Braband te Waalwijk. Deze vennootschap verkoopt de huisjes in 1931 weer door aan NV "De Amstel", een in de nabijheid al langer gevestigde leerlooierij. Die laat het geheel datzelfde jaar nog slopen, waarna de grond bij het fabrieksterrein wordt getrokken.

De zuidkant van de Grotestraat ter hoogte van de hier besproken locaties. De oude panden zijn vervangen door complexen van appartementen, die na de afbraak van de gebouwen van leerlooierij "De Amstel" onderdeel uitmaken van een nieuw gebouwd woongebied met die naam.

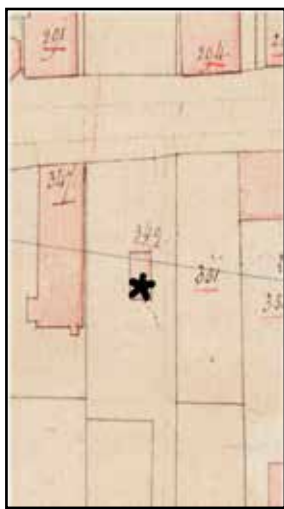
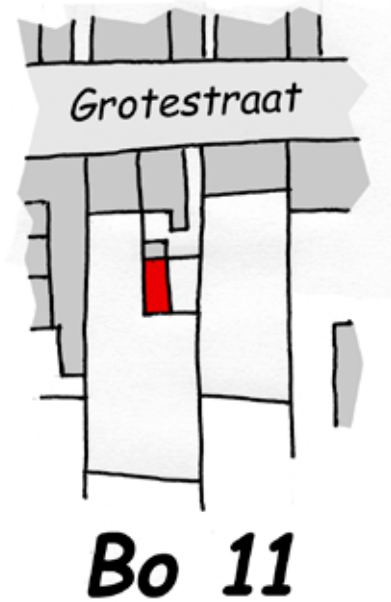

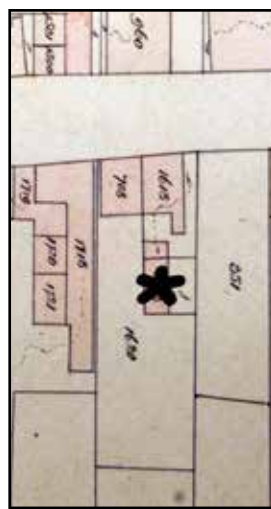
Bo 11: één damwoning.

Situatie: achter toenmalig Grotestraat nr. 298. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1619.

Beschrijving: In 1832 liggen hier twee grote braakliggende percelen aan de Grotestraat. Mogelijk zijn die daarvoor wel bebouwd geweest, welke bebouwing dan in vlammen is opgegaan bij de stadsbrand van 1824. Op het westelijke perceel staat, een eindje van de straat af, dan een kleine woning. Eigenaar is Peter van Es, een Waalwijkse schoenmaker. Hij verkoopt het perceel met het huisje aan zijn plaatsgenoot en

1832

1886

2011

bakker Peter Vermeer. Die bouwt in 1853 een nieuwe dubbele woning aan de Grotestraat, waarmee het huisje dat in 1832 al bestond een woning aan een dam wordt. De drie huizen worden in 1865 gekocht door de Baardwijkse

schoenmaker Johannes Boelen, die ze het jaar daarop doorverkoopt aan Adrianus Verwiël, broodbakker te Waalwijk. In 1877 bouwt hij achter in de tuin, aan de Lunt, een looierij. En in 1888 een drogerij (om de gelooiden huiden te drogen) achter de huizen aan de Grotestraat, op de plaats van de damwoning. Vanwege de situering van de drogerij over een groot

gedeelte van de damwoning, moet die daarvoor gesloopt zijn. Looien is dan de core business geworden van de Verwiëls, getuige het beroep dat ook de zoon en opvolgende nazaten uitoefenen. Na diverse eigenaren te hebben gekend is de drogerij in 1906, en de dubbele woning aan de Grotestraat rond 1980 gesloopt en daarna bebouwd met appartementen van het plan "de Amstel". Het onderhavige perceel is overigens het geografische startpunt geweest van de grote leerlooierij met deze naam.

Het dubbele pand Grotestraat 302 en 304 op een foto uit 1976. De damwoning c.q. drogerij, die achter toenmalig 304 (huidig 296) stond, is dan al gesloopt.

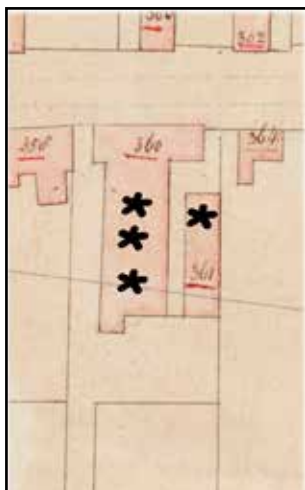
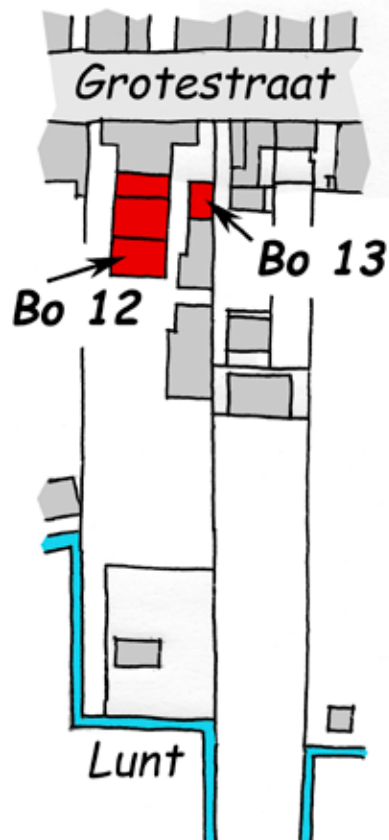
Bo 12: drie damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat nr. 316. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1150 à 1152.

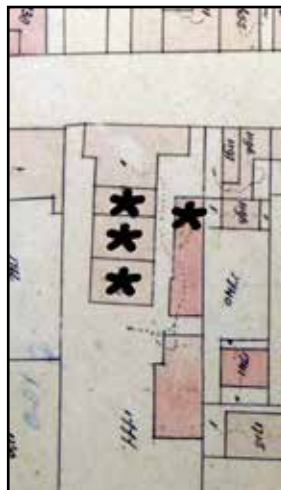
Bo 13: één damwoning.

Situatie: achter en ten oosten van Grotestraat nr. 316. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1777.

Beschrijving: Bo 12: In 1832 staat hier een huis met looierij er achter aan gebouwd. Alles is dan nog tamelijk nieuw, want het pand dat er eerder stond is bij de stadsbrand van 1824 een ruïne geworden, zo meldt een notariële akte uit 1825. Eigenaar is Arnoldus Kok, kuiper (vatenmaker) te Waalwijk. Helemaal achter in de tuin, tegen de Lunt aan, staat ook een looierij. Hij verkoopt het

1832

1886

2011

geheel in 1837 aan de Waalwijkse looier Laurentius Norbertus Moonen. Die splitst de achter het huis aangebouwde looierij in 1875 op in drie damwoningen. Het hele perceel met opstallen wordt in 1879 gekocht door vak- en plaatsgenoot Cornelis Antonius Franciscus Hoffmans. Het eigendom gaat in 1896 bij de boedelscheiding weer over naar de VoF Vincentius Johannes Hoffmans, zeepzieder te Waalwijk.

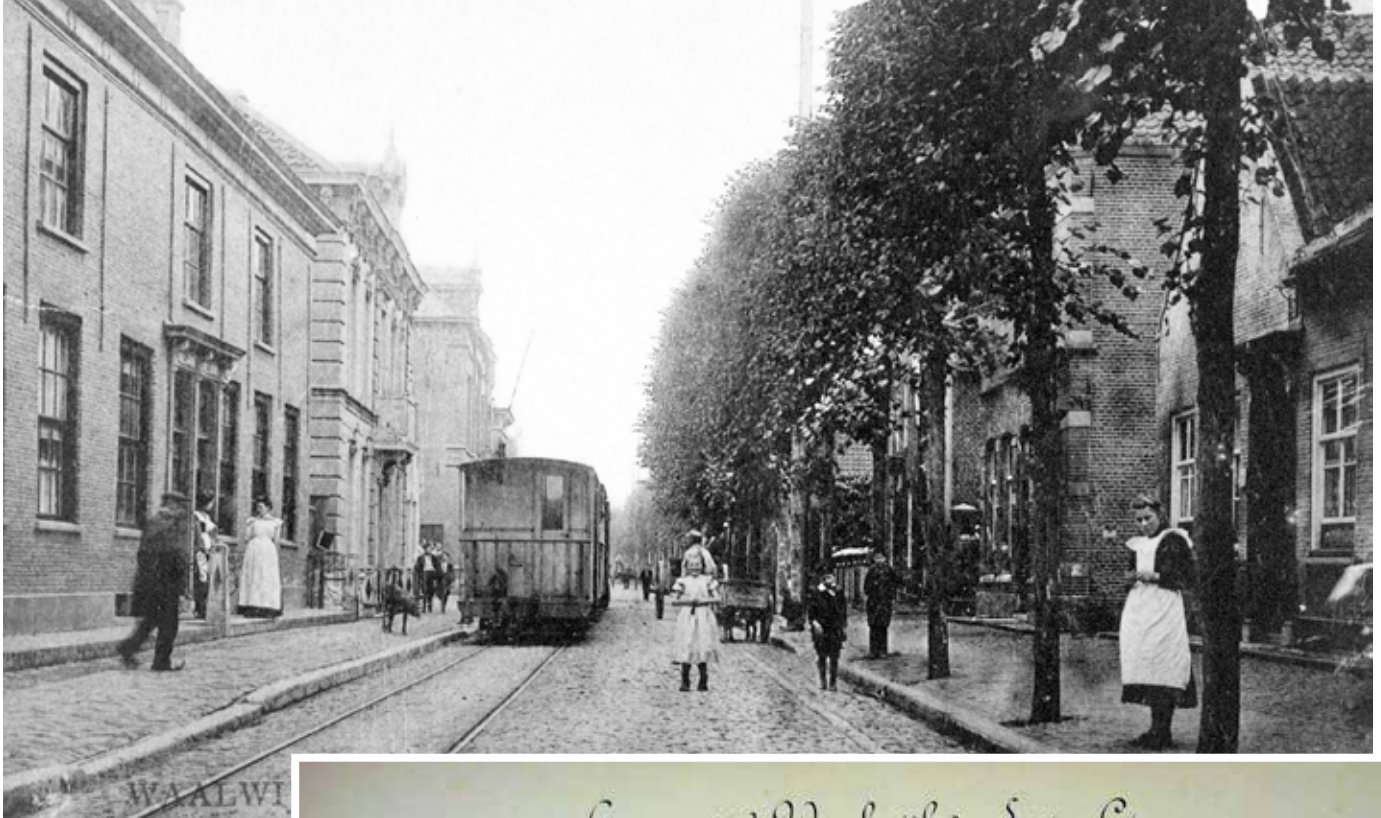
Die voert in 1903 een forse wijziging door, waarbij de drie damwoningen onderdeel worden van het moederpand aan de Grotestraat. Tegelijk komt er binnen de dan al bestaande bouwmasa aan de zuidwestkant een kleinere damwoning

terug en wordt aan de oostkant van het moederpand, aan de straatzijde, nog een woning afgesplitst. De kleine damwoning wordt in 1924 bij het moederpand getrokken. De bouwmasa van het huis aan de Grotestraat, inclusief die van de vroegere damwoningen bestaat nog. Het geheel is door de gemeente aangemerkt als een beeldbepalend pand.

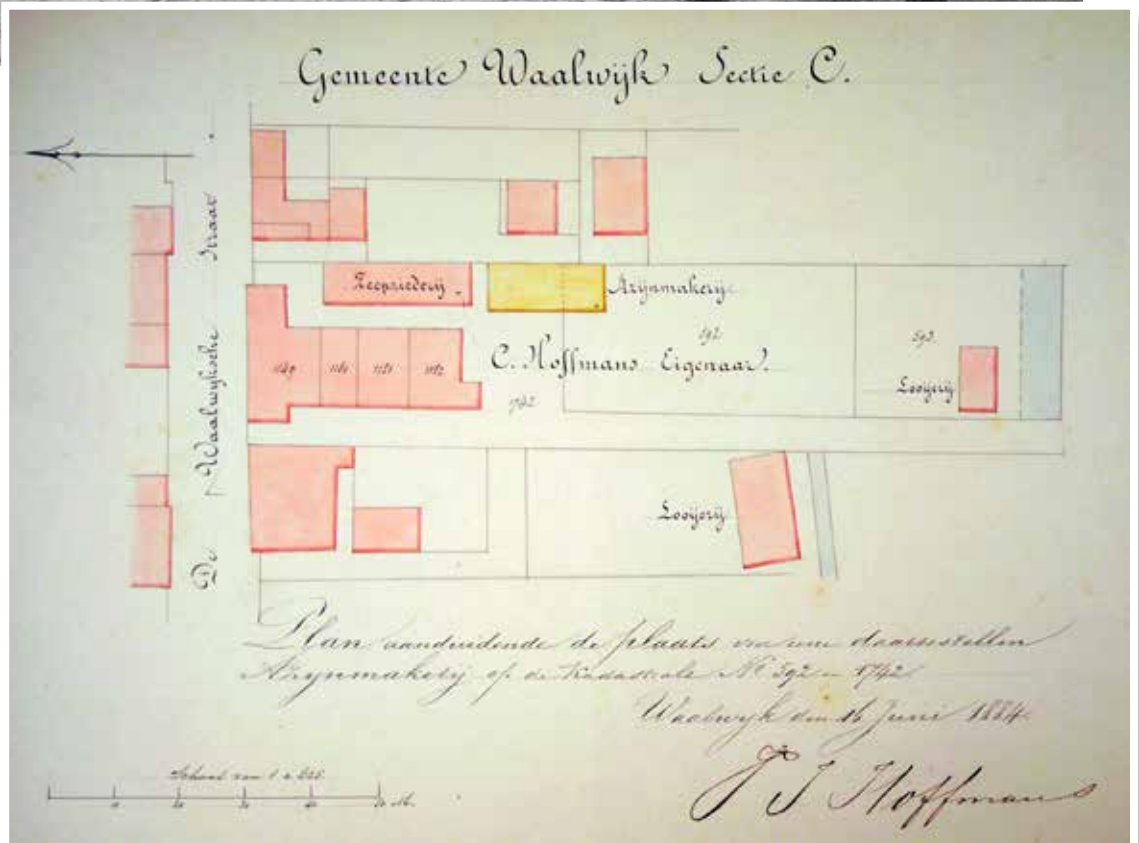
Bo 13:

Van deze locatie is de eigendomshistorie gelijk aan die van Bo 12. In 1832 stond hier al een woning met daarachter aan vast gebouwd een looierij. Bij

Op deze ansichtkaart uit 1907 is de Grotestraat in westelijke richting te zien. Door de straat rijdt de stoomtram vanuit Den Bosch richting Markt en aan de noordkant staan lindebomen. Achter in het meest linkse pand op de foto waren indertijd de damwoningen van locatie Bo 12 gesitueerd. De gevel van het huis is nadien veranderd.

de verkoop in 1837 wordt het voor vier jaren mét looikuipen verhuurd, maar daarna verdwijnt de functie als looierij. Vanaf 1875 wordt het pand als schuur bij het moederpand van locatie Bo 12 gebruikt. In 1882 wordt de bouwmassa van huisje en schuur getransformeerd tot een zeepziederij, waarbij de woonfunctie verdwijnt. Het gebouw is nadien diverse malen verbouwd en het laatst gebruikt als wasserij. In 1960 is het noordelijke deel van de bebouwing, waarin zich de voormalige damwoning bevond, gesloopt.

Dit is de tekening bij de hinderwetaanvraag voor een azijnfabriek (in gele kleur aangegeven) uit 1884. Het noorden is hier de linkerkant. De drie damwoningen van locatie Bo 12 en de inmiddels als zeepziederij in gebruik genomen locatie Bo 13 zijn erop ingetekend. Looierij, zeepziederij en de azijnfabriek zijn de eerste activiteiten van Hoffmans. Het bedrijf is later verplaatst naar een terrein aan de oostkant van het kwadrant Grotestraat- Putstraat. In de zeepziederij en azijnmakerij (geel) is later een wasserij gevestigd. Het noordelijke deel van de zeepziederij, waarin de voormalige damwoning, is in 1960 gesloopt.

Bo 14: één damwoning.

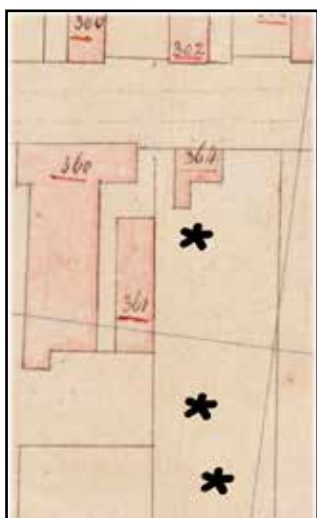
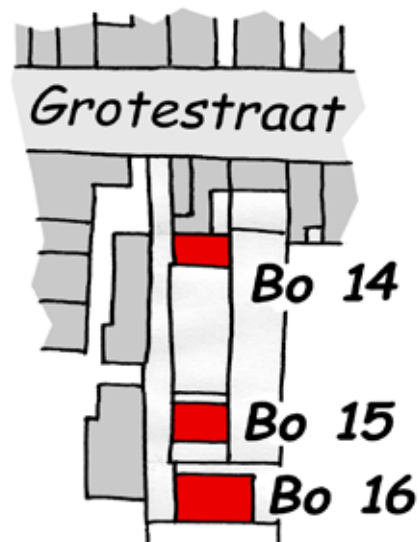
Situatie: achter Grotestraat nr. 320. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1198.

Bo 15: één damwoning.

Situatie: Grotestraat nr. 320a. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1741.

Bo 16: één damwoning.

Situatie: Grotestraat nr. 320d. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1715.

1832

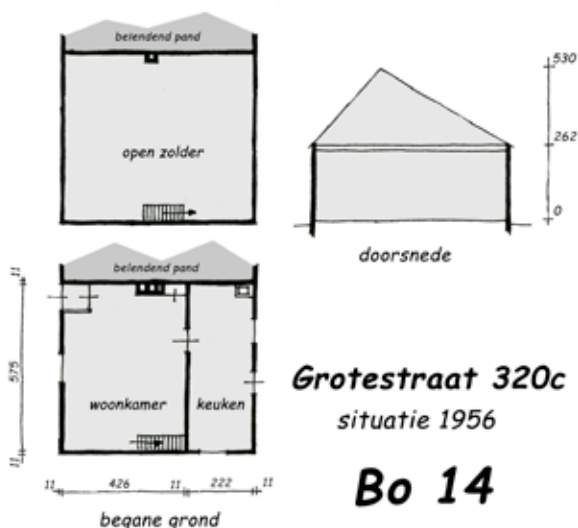
1886

2011

Beschrijving: Bo 14: In 1832 stond hier op een tamelijk breed perceel een kleine woning aan de Grotestraat, met een diepe tuin erachter tot aan de Lunt. Toen al lag dit deel van de Lunt over een aantal percelen zuidelijker dan kennelijk een eerdere loop moet zijn geweest, zo valt uit kaarten te interpreteren. Eigenaar van huis en tuin was

de Waalwijkse broodbakker Antonie van Rijswijk. Bij de boedelverdeling rond 1835 wordt het perceel in stukken gescheiden die aan meerdere personen werden toebedeeld. Het huis met over de breedte daarvan een veel minder diepe tuin dan oorspronkelijk gaat naar Johanna van Rijswijk. Ze is gehuwd met de mandenmaker Cornelis Vingerhoeds. In 1860 verkoopt zij huis en tuin aan Maria van Dijck, de weduwe van Wilhelmus Tabbers uit Waalwijk. In 1877 splitst die het huis aan de Grotestraat in twee woningen en bouwt daar achter tegenaan een damwoning. Vijf jaar later wordt die gekocht door de Waalwijkse schoenmaker Francis Adams. In 1892 verkoopt Adams het huis aan zijn buurman, de zeepzieder Vincentius Johannes Hoffmans. In 1926 worden er twee privaten achter gebouwd. Bij de boelverdeling in 1930 vallen de huisjes toe aan zijn kinderen, die het onroerend goed inbrengen in de Firma Vincent Hoffmans en zonen. In 1956 wordt de woning, tegelijk met de ervóór staande woningen aan de Grotestraat, onbewoonbaar verklaard. Op dat moment is de woning onbewoond. Redenen zijn de zeer gebrekkige indeling, de slaapgelegenheid op een open zolder, de grote vochtigheid door de halfsteens buitenmuren, de bouwvallige

Grotestraat 320c
situatie 1956

Bo 14

toestand, de situering als damwoning en het buiten de woning gelegen privaat. Daarna vervallen de huisjes verder en worden in 1958 gesloopt voor een nieuwe woning

aan de Grotestraat.

Bo 15:

Vanaf 1832 volgt de historie van deze locatie die van Bo 14. Maria van Dijck verkoopt in 1882 een deel van de tuin aan de Waalwijkse schoenmaker Hendrikus Johannes Stokwielder, die er dan een vrijstaand huisje op bouwt. Bij diens boedelscheiding in 1934 valt het toe aan zijn zoon Adrianus Antonius, ook schoenmaker. In 1962 verkoopt die het door. Het huisje is nog bestaand, bewoond en werd in 2010 gerenoveerd.

Bo 16:

Ook deze locatie volgt vanaf 1832 de historie van Bo 14. Bij de boedelverdeling van 1835 is een stuk van het achterperceel toegedeeld aan Adriana

Damhuisje op locatie Bo 14, huisnummer 320 met toevoeging. De buitenmuur is halfsteens.

Maria van de Griend, huisvrouw van Andries Zijlmans uit Waalwijk. Het perceel, dat dan uit weiland bestaat, wordt in 1879 geërfd door de Waalwijkse graanhandelaar Adrianus Cornelis Zijlmans. Die bouwt er twee jaar later een looierijtje. Blijkbaar is dat geen goede greep geweest, want al in 1888 verbouwt hij het tot een huis en verkoopt het aan Leonardus Kroot, landbouwer te Waalwijk. Kroot bouwt er nog een stal bij en bij diens boedelscheiding in 1923 wordt zijn zoon Christiaan Hendrikus eigenaar. Het huis bestaat in 2010 nog en is bewoond.

Links onder: Op deze foto uit 2010 links het huisje Bo 15 tijdens de renovatie.

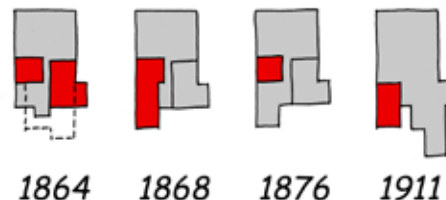
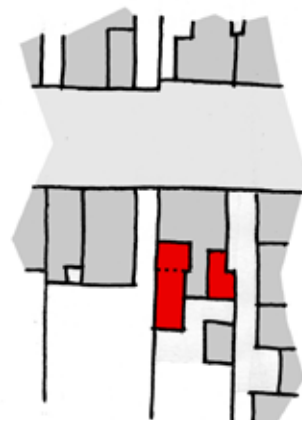
Onder: de woning Bo 16 in 2010. Niets herinnert meer aan de looierij die dit eens was.

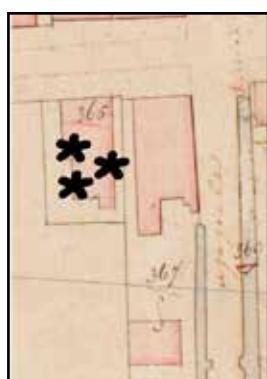
Bo 17: drie damwoningen.

Situatie: achter in Grotestraat nr. 330. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 829, 830 en 2353.

Beschrijving: In 1832 staat op dit perceel een huis dat toebehoort aan Lambertus Visscher uit Waalwijk. In 1863 verkoopt hij het aan Cornelis Lambertus van der Ven, een Waalwijkse schoenmaker. In 1864 splitst die twee damwoningen van zijn huis af; een aan de west-, en een aan de oostkant. In 1868 vergroot hij het westelijke huisje, om het in 1876 weer terug te brengen tot de oorspronkelijke omvang. In 1894 koopt Gerardus

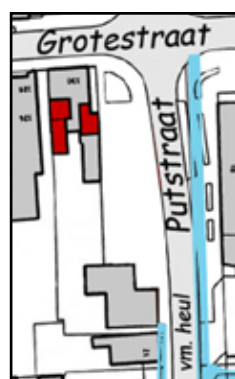
ontwikkeling locatie Bo 17

1832

1886

2011

van Loon, rentenier uit Waalwijk, dat geheel op een veiling. En verkoopt het een jaar later weer door aan de Waalwijkse stukadoor en metseelaar Gerardus Franciscus Petrus de Rooij. In 1911 voert die een aantal veranderingen door, waarbij

de oostelijke damwoning weer bij het moederpand (dat wordt vergroot) wordt getrokken en de westelijke naar de zuidkant van het moederpand wordt verplaatst. Het pand krijgt daarna nog diverse eigenaren, waarbij de westelijke damwoning blijft bestaan. In 1950 wordt de damwoning tot aan de straat uitgebreid, waarbij de ingang in de dam blijft, maar ze buiten het begrip damwoning gaat vallen. Het pand Grotestraat 330 is nog bestaand en is inmiddels in zijn totaliteit één woning geworden. Ze bevat mogelijk nog sporen van de damwoningen.

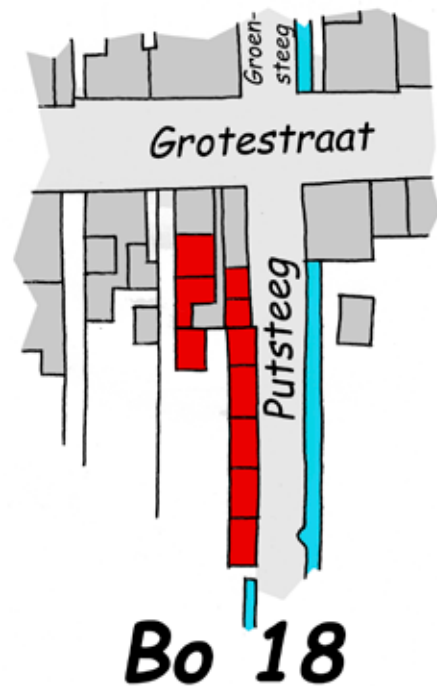
Op deze gekleurde foto uit 1916 is het pand Grotestraat 330 te zien. De dame rechts is de echtgenote van stukadoor De Rooij. De damwoning aan de oostkant, die iets vóór de sprong in de gevel bij het kelderraampje begon, is dan al bij het moederpand getrokken.

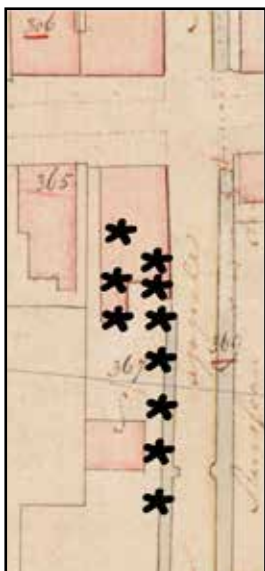
Bo 18: drie damwoningen aan de Grotestraat en zeven straatwoningen aan de Putsteeg.

Situatie: toenmalige zuidwesthoek Grotestraat-Putstraat. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1012 à 1017 en 1187 à 1190.

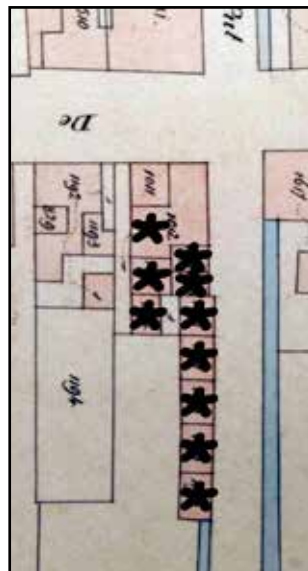
Beschrijving: Jan van Diem uit Waalwijk bezit in 1832 het dan al bestaande huis met schuur, erf en tuin, gelegen op de zuidwestelijke hoek van de Waalwijksche straat (= Grotestraat) en de Putsteeg- binnen. In 1866 verkoopt hij dat alles aan zijn plaatsgenoot en schoenmaker Johannes Antonius van Dooren. Die verbouwt het huis in 1871, waarbij er aan de Grotestraat een woning

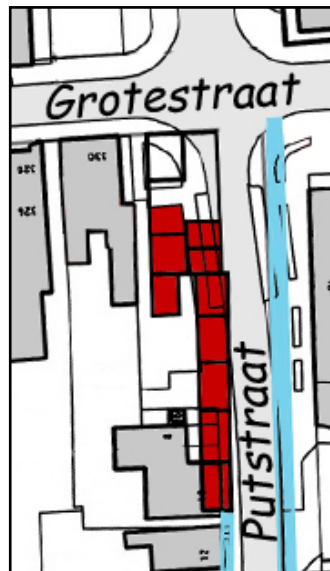
Bo 18

1832

1886

2011

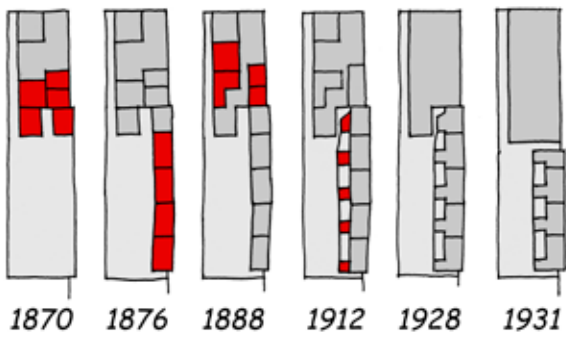
wordt afgesplitst en in de westelijke dam twee damwoningen. Aan de oostkant van het pand splitst hij twee woningen af én er wordt een wo-

ning tegen de zuidkant aan de Putsteeg bijgebouwd. In 1876 bouwt hij in de Putsteeg nog eens vier huisjes aan het bestaande pand vast. Van het zuidelijke damhuisje maakt hij in 1888 een werkplaats bij zijn huis aan de Grotestraat. Ter compensatie splitst hij ten noorden van het overblijvende damhuisje, waarvan de vorm wordt aangepast om de werkplaats te kunnen bereiken, een nieuwe damwoning

af. Vervolgens gaat in 1906 bij boedelscheiding en legaat het eigendom van het geheel over op zijn zoon, de Waalwijkse leerlooier Johannes Josephus van Dooren. Zes jaar later koopt Cornelis Johannes Marks, koperslager en bezitter van vele damwoningen in Waalwijk, het geheel. Ter verbetering en voldoening aan de eisen van de woningwet bouwt hij achter de aanpandige huisjes in de Putstraat een berging met van buiten toegankelijk droogcloset. De noordelijke damwoning verenigt hij weer met het moederpand. Alle panden

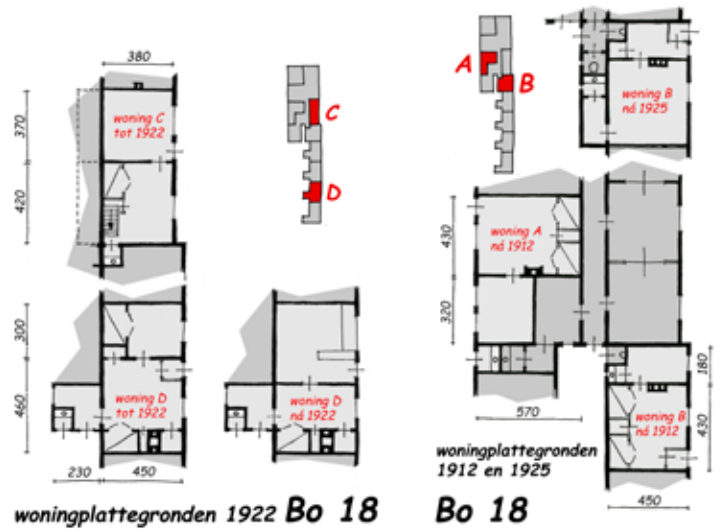
Op deze foto van rond 1965 is rechts het café van Toontje van Berkel te zien. Daarachter de bioscoop "Luxor Theater" aan de Putstraat.

ontwikkeling locatie Bo 18

en bijbehorende erven worden in 1917 verkocht aan de Waalwijkse timmerman Antonius (“Toontje”) Adrianus van Berkel. Die heeft er heel andere plannen mee. In 1922, 1925, 1928 en 1929 verbouwt hij alles binnen de contouren van het oorspronkelijke moederpand.

Daarbij verdwijnen de daarin aanwezige woningen en wordt de bestemming café met zalen en dienstwoning. Het noordelijke, en een deel van het aangrenzende huisje van het rijtje aan de Putstraat wordt bij een verbouwing in 1931 in de

naar het zuiden toe vergrote bouwmassa van het moederpand getrokken en gaan zo onderdeel uitmaken van een grote feestzaal (later omgebouwd naar bioscoop). De vier resterende huisjes worden in 1936 gesloopt. De gemeente koopt een strook van het vrijgekomen perceel om er de Putstraat mee te verbreden.

De zaal van Café van Berkel rond 1939. De familie Van Berkel viert er zelf een feest en heeft daarvoor een “Decap” dansorgel in de zaal geplaatst.

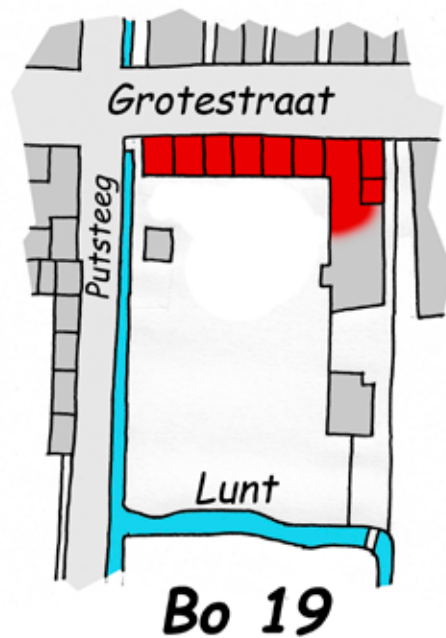

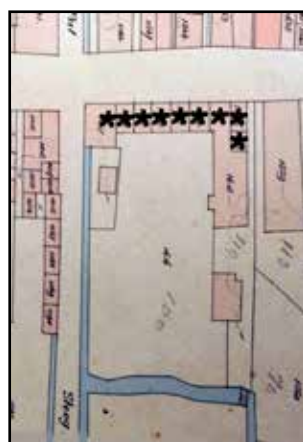
Bo 19: acht straatwoningen en één damwoning.

Situatie: Grotestraat, ter hoogte van de huidige nrs. 334 à 344. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1550 à 1554, 1556, 1557 en 1615.

Beschrijving: In 1832 bestaat perceel 370 uit een diep huis met een lange schuur langs de straat, in eigendom bij de Waalwijkse landbouwer Hendrikus van Schijndel (bijgenaamd Drikske de Speknec). Huis en schuur zijn aan elkaar gebouwd en vormen een hoek. In 1834 gaat de eigendom over op de landbouwer Bernardus van Schijndel. Hier ligt ook de oorsprong van de

1832

1886

2011

latere schoenfabriek van A.H. van Schijndel aan de Stationsstraat (bron: J. Vugts, Klopkei 1980, pag. 564). In 1878 splitst Bernardus de gebouwen aan de Grotestraat op in acht huisjes. Opvallend is, dat op de kaart bij het hiervoor vermelde ar-

tikel van Vugts deze huisjes “kamers” worden genoemd, hetgeen er op kan wijzen dat het oorspronkelijk éénkamerwoningen betrof. Uit de latere plattegrond bij een verbouwingsvergunning blijkt echter dat de huisjes drie kamertjes hadden. Hier dringt zich wel de vergelijking met de

Bossche “cameren” op. Dat waren huisjes aan een smalle gang die op de openbare weg uitmondde. Deze huisjes bestonden uit één kamer, met soms daaraan een werkplaatsje gebouwd. In feite is dat dezelfde opzet als vele Waalwijkse damwoningen hebben. Het is dus niet uit te sluiten dat deze, én soortgelijke, huisjes in Waalwijk ooit “kamer” werden genoemd. Het verschil in hoogte tussen de oostelijke en de westelijke huisjes aan de Grotestraat kan niet op basis van beschikbare gegevens verklaard worden. Mogelijk zijn

Een tekening van de twee oostelijke panden van deze locatie. In de linkergevel, iets voorbij het punt waar het dak een andere nokrichting krijgt, is de damwoning gesitueerd.

de oostelijke ooit verhoogd (dat zou in 1941 kunnen zijn gebeurd bij een verbouwing), of waren de oostelijke oorspronkelijk een deel van het bestaande huis en was de (westelijke) schuur lager. Het huisje op de hoek Putsteeg/ Grotestraat wordt in 1878, binnen een jaar na de stichting, al verkocht en gesloopt, om plaats te maken voor een groter huis met smederij erachter. In 1892 koopt de Waalwijkse landbouwer Hendrik van Hoorn het geheel. De volgende eigenaar dient zich aan in 1919. In dat jaar worden de panden gekocht door de Firma Vincent Hoffmans, die het achterterrein nodig heeft voor de nieuwvestiging van een chemische fabriek. Er worden in 1926 op vier meter

achter de huisjes twee blokjes van twee privaten gebouwd. De oostelijke twee woningen worden in 1941 nog verbouwd, waarbij onder andere de op de foto zichtbare goot wordt aangebracht. Een jaar later wordt de voordeur van de tussenwoning nr. 340 verplaatst naar de voormalige bedstede, waardoor de kamer iets groter wordt. In 1956 speelt zich een huurkwestie af. Klaarblijkelijk wordt de gevraagde huur te hoog bevonden. Daarbij bepaalt de minister van Wederopbouw en Volkshuisvesting dat de huurprijs van de woning Grotestraat 346 niet méér mag bedragen dan die eind 1950 bedroeg. De overwegingen zijn dat de woning zeer vochtig is; het dak in slechte staat is waardoor lekkages ontstaan en ook dat de zolder in slechte staat verkeert. De gemeente Waalwijk heeft in haar advies eerder al aangegeven dat te zijner tijd alle huisjes van het complex voor onbewoonbaarverklaring zullen worden voorgedragen. Zover komt het echter niet; want in 1958 wordt het geheel door de gemeente gekocht. De bewoners worden geadviseerd andere huisvesting te zoeken en iets vóór 1970 wordt alles op deze locatie gesloopt, om plaats te maken voor een supermarkt en woningen.

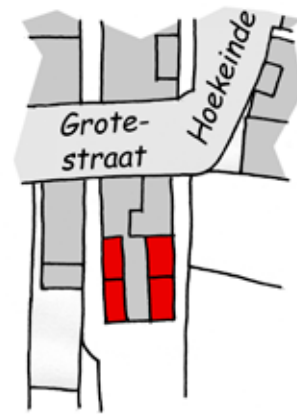
In 1955 zien de woningen van locatie Ao 19 er al smoezelig uit. Het linker pand met topgevel is een woning die niet bij deze locatie, maar bij de naastgelegen lijmfabriek van Hoffmans hoorde. Het meest linkse deel van het rijtje, met de witte goot, is het diepe pand dat gesplitst is en waar een damwoning in was. Het rechter pand op de foto is gebouwd in 1878, op de plaats waar eerder een identiek huisje als links ervan stond.

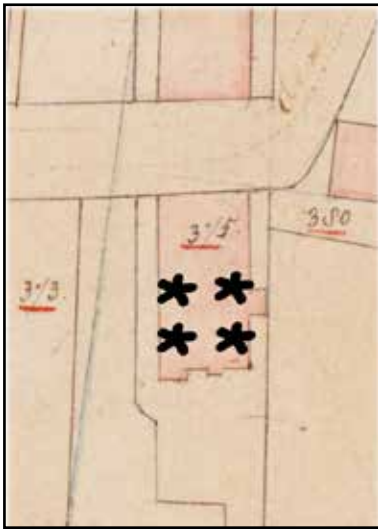
Bo 20: vier damwoningen.

Situatie: Grotestraat, ter plaatse van de aansluiting met de Diederikhof. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1566, 1567, 1569 en 1570.

Beschrijving: In 1832 staat er op dit perceel aan de Grotestraat het huis van Mathijs van Boxtel, landbouwer te Waalwijk. Rond 1835 wordt Antonius Gabriël van Boxtel, van beroep leerlooier, eigenaar. Hij verkoopt tien jaar later het geheel

Bo 20

1832

1886

2011

aan zijn collega Josephus Johannes van Meer uit Sprang. Die blijft maar kort eigenaar en verkoopt het huis met erf door aan de Genderense onderwijzer Leendert van Horssen. In 1856 wordt

Carolus Antonius Franciscus Hoffmans, looier te Waalwijk, eigenaar.

In 1878 maakt die in het huis vier damwoningen, twee aan de west-, en twee aan de oostzijde.

VINCENT HOFFMANS & ZONEN

CHEMISCHE FABRIEKEN WAALWIJK HOLLAND
TELEFOON 65   TELEGRAM: HOFFMANS   POSTREKENING 5709

BRUXELLES (Midi)
BUREAU: 92, RUE EMILE FERON
MAGASINS: 68, RUE DE DANEMARK
TELEPHONE: 49716. TELEGR: MACHINE BRUXELLES
Chèques - Postaux: 104898

LEICESTER
OFFICE AND WAREHOUSE
28 HUMBERSTONE ROAD
TELEPHON: 1493

Het briefhoofd van de firma Vincent Hoffmans & Zonen uit 1925. Zoals wel meer gebeurde bij dit soort tekeningen, stelt die de zaken wat fraaier voor dan de werkelijkheid was. De highlights, zoals watertoren en gebouwen, zijn benadrukt en de omgeving is aan een riante presentatie van het bedrijf ondergeschikt gemaakt.

Daartussen blijft een bebouwde ruimte die ook als doorgang vanuit de straatwoningen naar het achterterrein is gebruikt. Bij de boedelscheiding in 1896 worden Theodorus Johannes en Alfonsus Johannes Hoffmans de gezamenlijke eigenaren. In 1912 wordt de bewoning van de zuidwestelijke en de twee oostelijke damwoningen gestaakt. Ze worden verder gebruikt als bergplaats en koestal. Wanneer in 1913 op grond van een legaat Johannes Alphonsus Hoffmans, ook looier, eigenaar is geworden verandert er niets. Na een legaat uit 1917 verkrijgen Johannes Carolus Franciscus en Henricus Petrus Josephus Hoffmans het eigendom en brengen dat onder in de firma "Vincent Hoffmans & Zonen". De chemische fabriek op het achterterrein maakt een forse ontwikkeling door, als gevolg waarvan het huis met de damwoningen niet gehandhaafd kan blijven en in 1920 gesloopt wordt.

Ansichtkaart van de Grotestraat in oostelijke richting, die dan nog richting Hoekeinde afbuigt. Het rechter pand is een huis dat ten westen van locatie Bo 20 stond. De hier beschreven locatie (gelegen tussen het rechter huis en het huis dat dwars op de Grotestraat staat) is dan nog maar net gesloopt; het huis op de foto rechts zal snel volgen.

Bo 21: één damwoning.

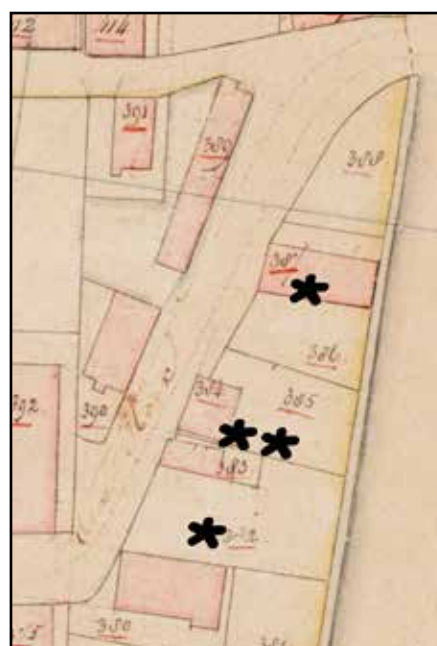
Situatie: toenmalig Hoekeinde, achter huidige nr. 2. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1178.

Bo 22: twee damwoningen.

Situatie: toenmalig Hoekeinde, achter huidige nr. 8. Kadastraal bekend: sectie C nrs. 1147 en 1148.

Bo 23: twee damwoningen.

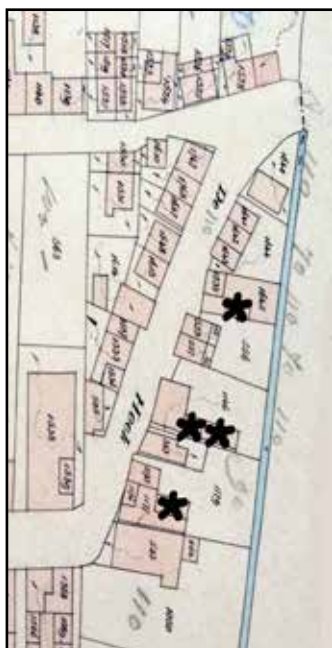
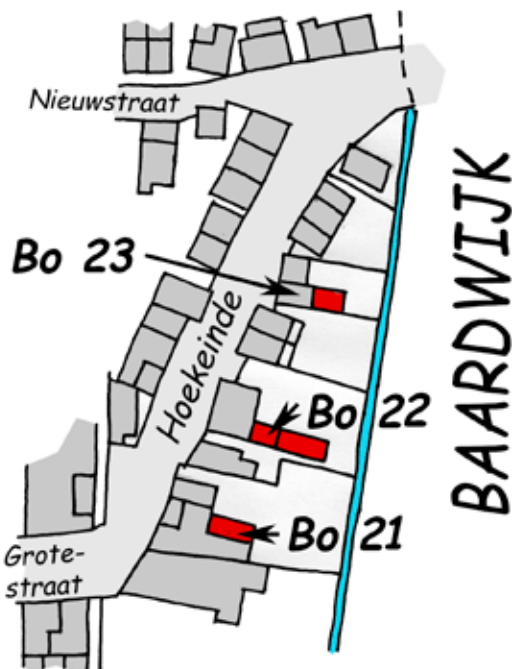
Situatie: toenmalig Hoekeinde, achter huidige nr. 14. Kadastraal bekend: sectie C nr. 1534 alle gelegen aan de oostkant van het Hoekeinde.

1832

Beschrijving: Bo 21: In 1832 ligt het perceel C 382 braak en is eigendom van Lucas Remicus van Hilst, koopman te Waalwijk. Hij verkoopt het rond 1835 aan de Waalwijkse schoenmaker Pieter Trommels, die er een huis op bouwt. Die verkoopt dat huis rond 1840 door aan Theodosius Klock, bakker en koopman te Waalwijk. Ook die verkoopt het weer door en Hendrik Busio, zonder beroep te Waalwijk, wordt de volgende eigenaar. Hij vermaakt het eigendom in 1876 aan zijn vrouw Hendrika Smits. Hendrika laat het huis in 1877 herbouwen, waarbij ze het laat optrekken als vier woningen, waarvan één

1886

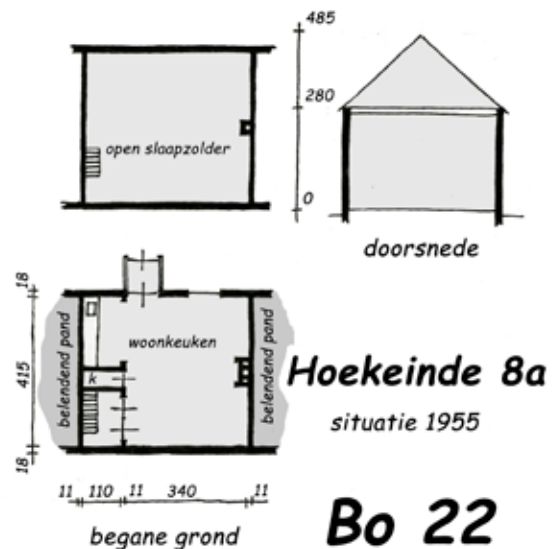
2011

damwoning. Het jaar daarop verkoopt zij het geheel aan Maria Pennings uit Sprang. In 1885 koopt Godefridus Franciscus Petrus de Rooij, stukadoor te Waalwijk, de panden. En verkoopt ze in 1902 weer door aan Johannes Bernardus Wzn Timmermans, kassier te Waalwijk, die het geheel in 1905 laat slopen voor de bouw van een nieuwe dubbele woning.

Bo 22:

In 1832 bezit Antonie van Bijnen, schoenmaker te Waalwijk, een huis met erf aan het Hoekende. Hij verkoopt het in 1873 aan Michiel van de Leur

uit Besoijen, een mandenmaker. Die bouwt er in 1875 twee damwoningen achter, een kleine met één kamer aan het huis; de andere, iets groter, aan de damwoning. In 1919 wordt het geheel gekocht door de NV Noord-Brabant. In 1922 worden de straatwoning en het aangrenzende damhuisje vernieuwd. Vijftien jaar later vindt er een kadastrale vereniging plaats. Dat is mogelijk het moment, waarop het achterste damhuisje aan de bewoning wordt onttrokken. In 1955 wordt het geheel onbewoonbaar verklaard. Het éénkamer-damhuisje is op dat moment niet meer bewoond. Redenen voor de onbewoonbaarverklaring zijn de grote vochtigheid, de geringe oppervlakte, de slechte kap en het deels ontbreken van een behoorlijke afscheiding naar de belendende panden. En voor zover die er wél is, is

die brandgevaarlijk. In hetzelfde jaar wordt alles gesloopt voor nieuwbouw van een dubbele woning.

Bo 23:

Hendrik Slegers, timmerman te Waalwijk, is in 1832 eigenaar van dit huis met erf aan het Hoekende. In 1858 verkoopt hij deze aan de Waalwijkse schoenmaker en winkelier Pieter van de Geld. Die verkoopt het in 1879 aan de Waalwijkse (van oorsprong Baardwijkse) koperslager Jacobus Cornelis Marks. Die splitst twee huisjes af van het pand; één aan de straatzijde en één in de dam. In 1898 wordt het geheel gesloopt en komt er een dubbele woning aan het Hoekende voor in de plaats

met daarachter een nieuwe, vrijstaande damwoning. In 1909 wordt die laatste naar het oosten vergroot, waarbij aan de westzijde een kleine berging voor de straatwoning wordt gemaakt. Twee jaar later verdwijnt de woonfunctie en wordt het gebouwtje opgedeeld in schuren voor de aangrenzende bewoonde percelen. Het geheel is in 1975 gesloopt voor nieuwbouw.

Op deze foto uit 1953 is rechts het pand te zien dat in 1954 werd gesloopt om de Grotestraat recht door te kunnen trekken. Links daarvan staat de dubbele woning, die op de plaats is gekomen van de huisjes van locatie Bo 21.

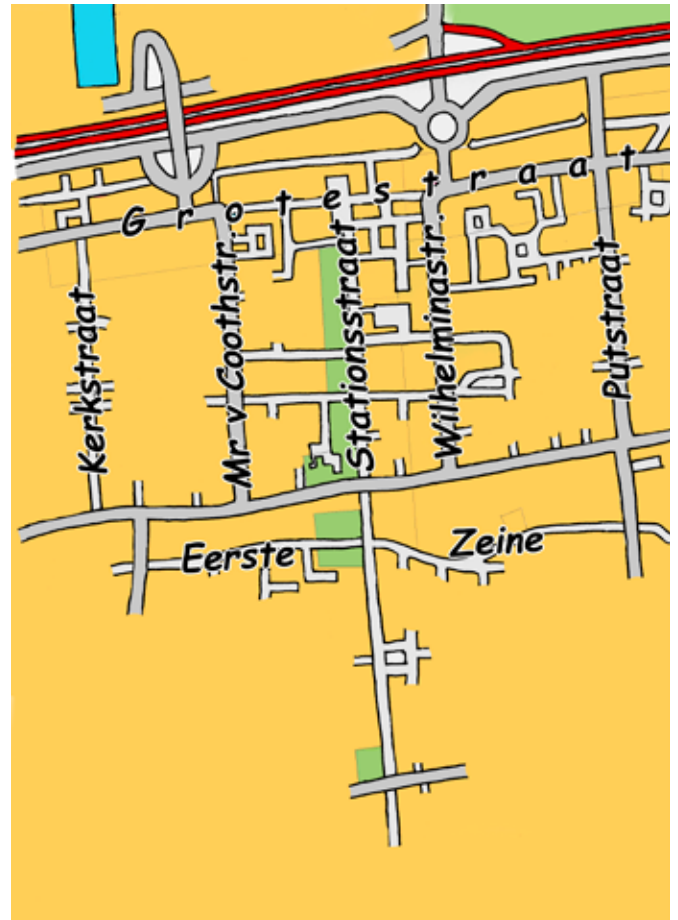
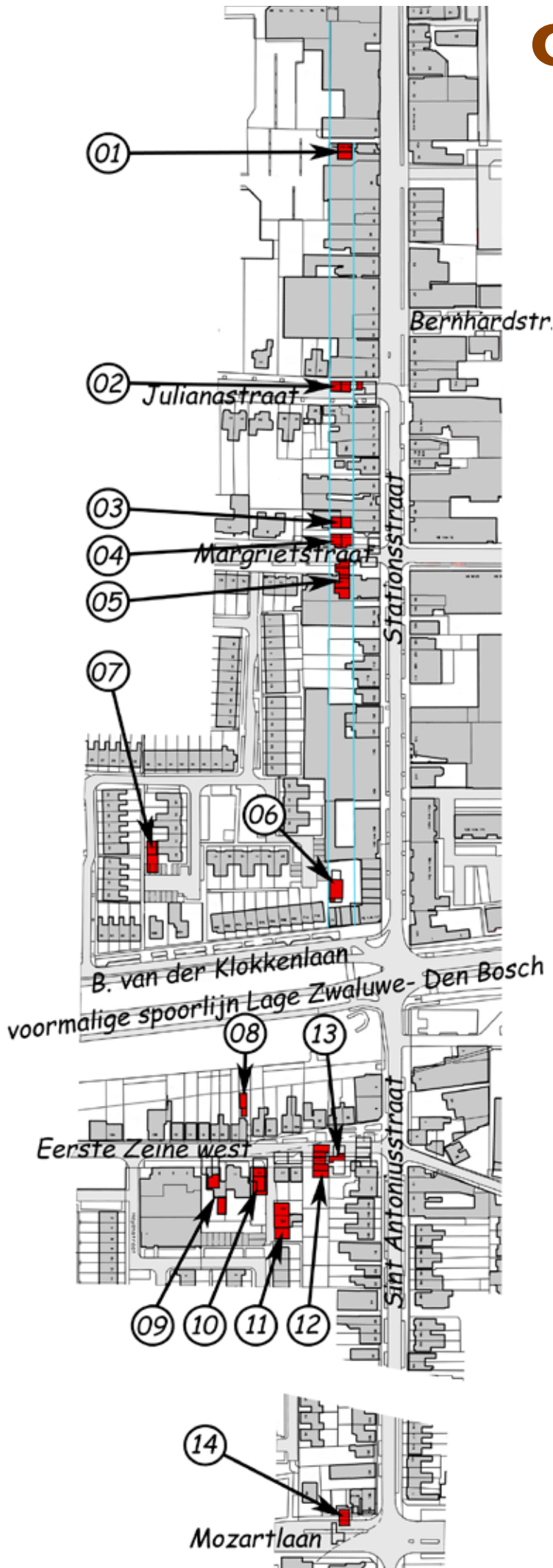
In 1928 kwam de Kindsheidoptocht vanuit Het Hoekende de Grotestraat in en werd vastgelegd op deze foto. Precies achter het door bruidjes gedragen beeld is het pand van locatie Bo 22 te zien.

Het rechter huis (met de gele stenen) kwam op de plaats van de dubbele woning met de daarachter gelegen damwoning Bo 23, die hier voorheen stond.

Gebied C west (Cw)

Westzijde Stationsstraat ten zuiden van de Lunt, deel Burg. Van der Klokkenlaan, westelijk deel Eerste Zeine en één aan de Tweede Zeine- west.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit gebied:

Cw 01: In 1879 bouwt Johannes van der Sanden twee vrijstaande damwoningen achter zijn huis. In 1961 worden ze gesloopt.

Cw 02: In 1879 bouwt Jacobus Spoor twee damwoningen achter aan zijn huis aan de Kloostersteeg. Rond 1900 splitst Caspar de Greeff er nóg een damwoning af. In 1932 worden de woningen gesloopt voor aanleg van de Julianastraat.

Cw 03: in 1879 bouwt Jacobus Marks hier twee huisjes. Beide bestaan nog; het westelijke als gerenoveerde en uitgebreide woning; het oostelijke als opslag.

Cw 04: in 1881 bouwt Jacobus Marks tegenover Cw 03 nog twee huisjes. Het oostelijke wordt in 1925 gesloopt voor de bouw van een magazijn. Het westelijke wordt in 1969 gesloopt.

Cw 05: In 1882 bouwt Jacobus Marks op deze plaats vier huisjes. Na een aanpassing in 1913 worden ze in 1969 gesloopt.

Cw 06: Hendrikus Mulders bouwt in 1892 drie woningen aan de Parallelweg op de zuidwesthoek met de toenmalige Kloostersteeg, met daarachter één damwoning. Ze worden rond 1965 gesloopt.

Cw 07: In 1897 bouwt Johannes van Dooren hier twee damwoningen achter zijn tegelijk gebouwde panden aan de parallelweg van de spoorlijn. Een ervan krijgt in 1916, de ander in 1938 een bedrijfsfunctie. Ze zijn gesloopt rond 1985.

Cw 08: Johannes ten Haaff en Gerrit Maas bouwen rond 1900 een vrijstaande dubbele damwoning achter hun huis aan de Eerste Zeine. In 1932 zijn die verenigd tot één. De damwoning is in 1973 gesloopt.

Cw 09: Johannes en Henricus de Brouwer bouwen hier in 1899 een dubbele woning met daaraan een damwoning. In 1930 wordt een vrijstaande schuur op het erf tot damwoning

verbouwd. Die wordt in 1972 gesloopt. De dubbele woning met de aangebouwde damwoning worden in 1974 verbouwd tot één woning. Die is inmiddels gesloopt voor nieuwbouw.

Cw 10: Johannes van Es vergroot in 1887 zijn huis en splitst aan de achterzijde een damwoning af. In 1899 verkleint hij de straatwoning aan de voorzijde, en verenigt het resterende deel met de achterliggende damwoning. In 1903 wordt van deze damwoning nóg een damwoning afgesplitst. In 1917 wordt het geheel weer tot één huis verenigd. Dat is, na diverse veranderingen, in 1970 gesloopt

Cw 11: Adrianus Kuijpers laat in 1902 hier drie damwoningen bouwen. Een daarvan is in 1995 gesloopt; de twee andere bestaan nog.

Cw 12: Cornelis van der Heijden bouwt rond 1835 een rijtje van drie huizen haaks op de Eerste Zeine. Door de bouw van een huisje ervóór in 1851 worden die alle drie damwoning. Het zuidelijke huisje wordt in 1878 nog eens in tweeën gesplitst. In 1908 worden al deze huisjes gesloopt.

Cw 13: Adriaan Verhoeven splitst in 1903 een damwoning af van zijn pand aan de Eerste Zeine. Vijf jaar later wordt het geheel gesloopt.

Cw 14: Peter van Daelen splitst hier in 1924 een woning af van een bestaand pand. In 1966 wordt die gesloopt.

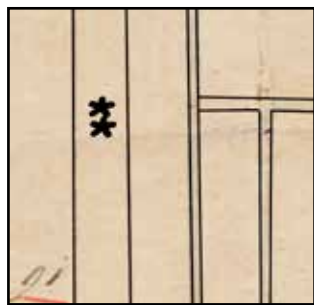
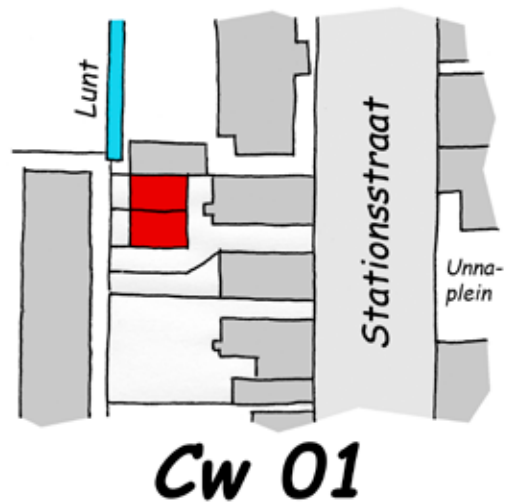

Cw 01: twee damwoningen.

Situatie: achter toenmalig Stationsstraat nr. 26. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 968 en 969.

Beschrijving: In 1832 is de Kloostersteeg nog een zandweg, omzoomd met bomen en begrensd door sloten. Het perceel waarop later deze damwoningen worden gebouwd was toen een weiland, in eigendom bij Everardus van de Sanden, burgemeester van Liempde. Het is de tweede

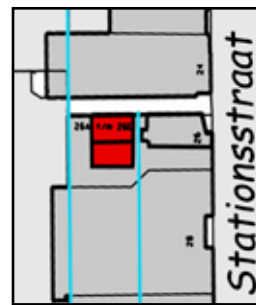
1832

1886

“slag” westelijk van de Kloostersteeg. Voordat het weiland bebouwd wordt krijgt het nog een reeks van eigenaren. De laatste die de hele “slag” in eigendom heeft is de Waalwijkse schoenmaker Johannes Antonius van Dooren. Die verkoopt in 1879 het stuk grond in gedeelten aan diverse personen, waaronder een perceel aan Johannes Martinus van der Sanden, schoenmaker te Waalwijk. Johannes bouwt er datzelfde jaar twee huisjes op. Het (brede) perceel ervóór, aan de Kloostersteeg, had hij al sinds 1874 in eigendom. Daarop had hij een woning gebouwd, zodanig dat de twee huisjes onbelemmerd uitzicht hadden op de Stationsstraat. Er blijft vóór de twee huisjes dus een stuk grond als tuin in gebruik tot hij er in 1901 alsnog een woning op bouwt. Het bebouwen van de tweede slag, en pas later de eerste slag, is een ontwikkeling die aan de westzijde van de Stationsstraat meer voor komt. Bij de boedelscheiding in 1909 wordt de slager Johannes van der Sanden eigenaar. In de loop van de tijd is één van de damhuisjes in gebruik genomen als opslagruimte bij de inmiddels tot hoedenwinkel verbouwde woning die de dochters van Johannes pal vóór de damhuisjes aan de Stationsstraat drijven.

In 1961 dienen de dochters een verzoek in bij de ge-

2011

meente om de huisjes te mogen slopen. Ze hebben behoefte aan ruimte en licht en de huisjes staan zo dicht op hun winkelwoning dat het er altijd donker en vochtig is. De gemeente constateert dat de huisjes zo slecht zijn dat de onbewoonbaarverklaring kan worden

ingezet, maar gezien het feit dat er nog een van bewoond is en er grote woningnood heerst, wordt die procedure uitgesteld. Toen echter datzelfde jaar nog de bewoner een ander huis had gevonden stond niets de dames Van der Sanden in de weg om de huisjes te laten slopen en daarmee van licht en lucht in hun woning te gaan genieten.

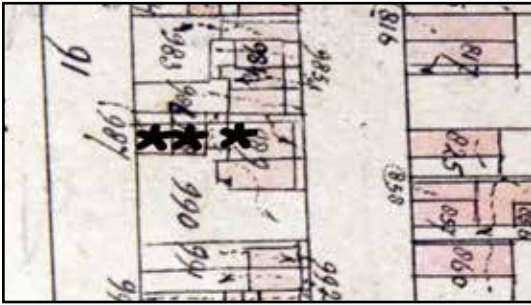
De voorgevel van de hoedenwinkel van de dames Van der Sanden in 1959. Via de dam aan de linkerkant konden de twee damhuisjes worden bereikt.

Cw 02: drie damwoningen.

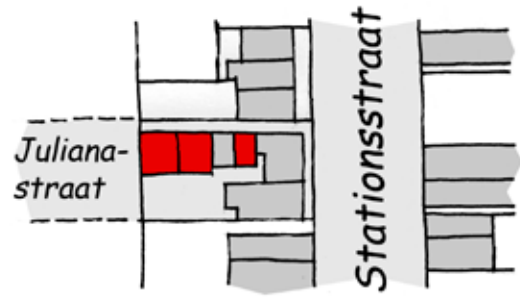
Situatie: Stationsstraat, ter plaatse van de Julianastraat. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 987 à 989.

Beschrijving: Deze damwoningen stonden op de tweede “slag” westelijk van de Kloostersteeg. Op de eerste “slag” ervóór had Johannes Thomaszn Korthout, deurwaarder te Waalwijk, al in 1849 een huis gebouwd. De tweede slag was toen nog

1886

weiland, in bezit bij Johannes Antonius van Dooren, een Waalwijkse schoenmaker. Die verkoopt in 1879 een stukje dat achter het huis van Korthout ligt aan zijn Besoijense vakbroeder Jacobus Josephus Spoor. Spoor heeft inmiddels ook het huis ervóór aan de Kloostersteeg gekocht en laat op het stukje weiland in 1879 twee damwoningen bouwen. In 1892 wordt het geheel gekocht door Caspar Henri de Greeff, kleermaker te Waalwijk. In 1903 blijkt bij een kadastrale hermeting dat die van het huis aan de Stationsstraat nóg een damwoning heeft afgesplitst. Bij de boedelscheiding na De Greeff's overlijden wordt Anna Cornelia de Greeff eigenaresse. In 1924

Cw 02

2011

verkoopt zij de huisjes aan de gemeente Waalwijk. In 1932 wordt de sloop van de huizen op dit perceel openbaar aanbesteed. Zes slopers schrijven zich in. De sloop wordt gegund aan degene die er het meest voor betaalt. Dat is Van Ingen uit Vlijmen met een prijs van fl. 250,--. De huurders van de woningen kregen één maand de tijd om een andere woning te zoeken. In augustus dat jaar worden de huisjes afgebroken, waarna de Julianastraat werd aangelegd. Die straat kwam er om de bouw van woningen voor de financieel goeude burgerij mogelijk te maken. In het uitbreidingsplan van 1921 was al gekozen voor een aansluiting op de Stationsstraat ter plaatse van deze damwoningen.

De hoek Julianastraat- Stationsstraat op een foto van omstreeks 1970. De korte topgevel van het pand staat aan de Stationsstraat. Vóór dat deze winkelwoning werd gebouwd, stonden er twee huisjes aan de Stationsstraat. Direct ten zuiden daarvan, waar nu de Julianastraat ligt, stonden de damhuisjes van de hier beschreven locatie.

Cw 03: twee damwoningen.

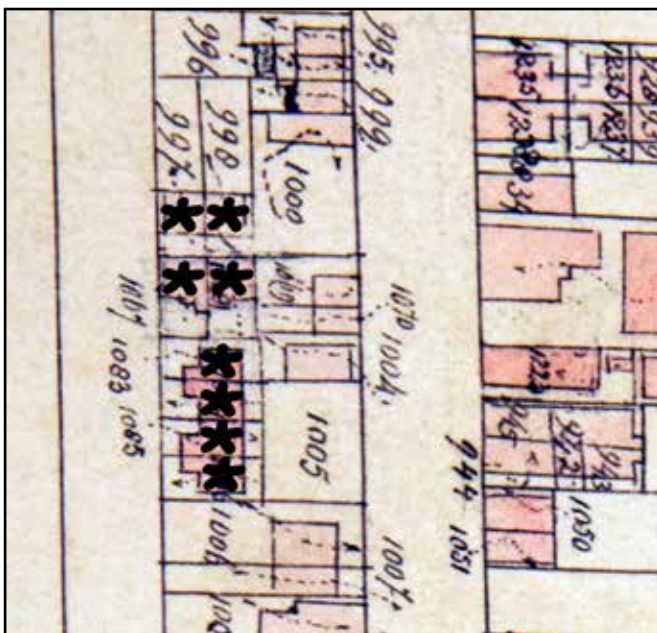
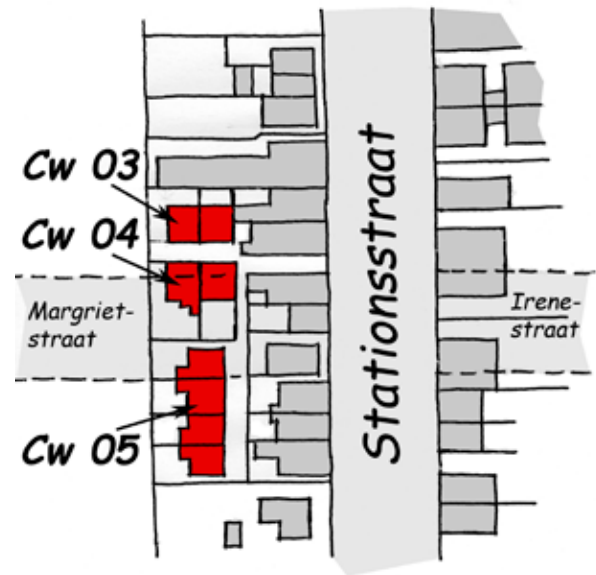
Situatie: Margrietstraat nrs. 2 en 4. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 997 en 998.

Cw 04: twee damwoningen.

Situatie: in verharding ten zuiden van Margrietstraat nrs. 2 en 4. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1967 en 1068.

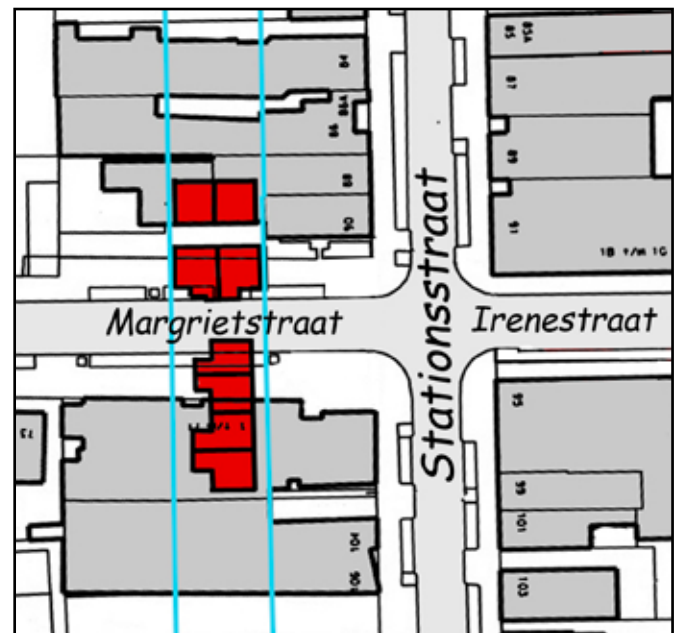
Cw 05: vier damwoningen (het Kippenstraatje).

Situatie: deels in verharding, deels in bebouwing tegenover Margrietstraat nrs. 2 en 4. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1083 à 1086.

1886

Beschrijving: De Kloostersteeg liep in deze tijd tussen de langgerekte percelen van de binnenpolder, genaamd “de Gezeitens”. Die percelen werden “slagen” genoemd, en de slagen in de polder vormden samen een slagenlandschap. De ontwikkeling van de huisjes van deze drie locaties begint op de tweede “slag” westelijk vanaf de Kloostersteeg. In 1832 was het gedeelte van deze slag waarop de hier beschreven locaties zijn gebouwd nog eigendom van Everardus van der Sanden, burgemeester van Liempde. Het perceel werd van hem gekocht door Adriana Maria van Besouwen uit Besoijen en bleef in gebruik als weiland. Zij verkoopt het door aan de Waalwijkse

2011

tapper Martinus Castelijns waarna het gekocht wordt door Dirk de Jong, deurwaarder te Waalwijk. In 1864 verkoopt die het weer aan de weduwe van Antonius Koppens, Wilhelmina Schepers. Die houdt het als weiland in gebruik tot 1879, wanneer zij de hele “slag” verkoopt aan Johannes Antonius van Dooren, schoenmaker te Waalwijk. Die gaat het weiland verkavelen en verkopen ten behoeve van de bouw van woningen en bedrijven.

Cw 03:

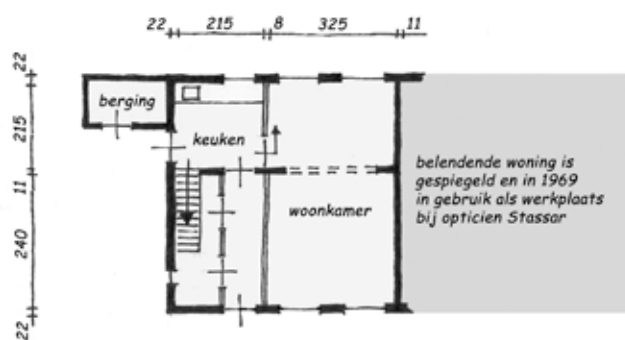
Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Waalwijk, koopt in 1879 een stuk grond van Van

Dooren en bouwt daarop twee werkmanswoningen. Die hebben dan nog vrij uitzicht op de toengeheten Kloostersteeg. De huisjes krijgen een diepe tuin. In 1891 verkoopt hij ze door aan de Waalwijkse koopman Franciscus Antonius Baijens, die tegelijkertijd aan de Kloosterweg ter hoogte van de tuinen van de huisjes een huis

De locatie Cw 03 op een zonnige dag in 2012. Het rechterdeel is Margrietstraat nr. 2 dat de oorspronkelijke gevel nog heeft. Links daar tegenaan staat het uitgebreude en sterk veranderde westelijk

bouwt. De tuinen worden dan sterk verkleind, want het grootste deel ervan wordt bij het erf van de nieuw gebouwde woning getrokken. In 1916 worden de huisjes verkocht aan Josephus Johannes van Ree, de bekende Waalwijkse tim-

Margrietstraat 4 locatie Cw 03

merman/ bouwkundige/ architect. Die verkoopt ze in 1920 weer aan de bakker Josephus Cornelis Anthonius Kneplé. Zeven jaar later worden ze gekocht door Henricus Hermanus Stassar, horloger en opticien. Na diens overlijden gaat het eigendom in 1955 over op zijn weduwe Adriana Smits. Het oostelijke huisje is vanaf 1927 in gebruik genomen als reparatiewerkplaats voor hun bedrijf. Dat huisje bestaat in de functie van opslagruimte nog steeds; het ligt nu aan de Margrietstraat. Het westelijke

Een kijkje op de achterplaatsen van de huisjes van locatie Cw 03 met de later weer gesloopte aanbousels. Datering rond 1950.

deel van het oorspronkelijke damhuisje.

huisje is in 1970 gerenoveerd en uitgebreid in westelijke richting. Ook dat bestaat nog en ligt aan de Margrietstraat nummer 4.

Cw 04:

In 1879 heeft Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Waalwijk, nóg een stukje grond gekocht van Van Dooren. Hij had toen al het ervóór staande huisje aan de Kloosterweg in bezit. Op het gekochte stukje grond en in de achtertuin van het bestaande huis bouwt hij in 1881 weer twee werkmanswoningen. Omdat er ter plaatse aan de Kloostersteeg al drie huizen staan hebben

Dit is het westelijke huisje van locatie Cw 04, waarvan de ramen in 1969 al zijn uitgebroken. Erachter en terugliggend is nog de verdieping te zien van het magazijn dat deels op de plaats van het vroegere links daarvan gelegen huisje staat.

die geen vrij uitzicht meer, zoals die bij locatie Cw 03 oorspronkelijk wel hadden. Bij de boedelscheiding in 1914 gaat het eigendom over op Cornelis Jacobus Johannes Marks, zijn zoon en ook koperslager. Die verkoopt de huisjes in 1924 aan de Waalwijkse winkelier Johannes van Engelen. Het oostelijke huisje wordt het jaar daarop gesloopt voor de bouw van een iets terugliggend magazijn. Het westelijke huisje gaat bij de boedelscheiding van 1952 over naar de weduwe van Lambertus Petrus van

Engelen, Maria Josepha Tretzmüller. In 1965 verkoopt die het aan de gemeente Waalwijk. In 1969 wordt dit huisje én het magazijn gesloopt om er de Margrietstraat op aan te leggen.

Cw 05:

In 1880 koopt Jacobus Cornelis Marks, koperslager te Waalwijk, ook op deze plaats weer een stuk grond van Van Dooren. In 1882 bouwt hij er vier huisjes. Drie ervan hebben dan nog vrij uitzicht op de Kloostersteeg.

In 1913 worden de huisjes door een brand bescha-

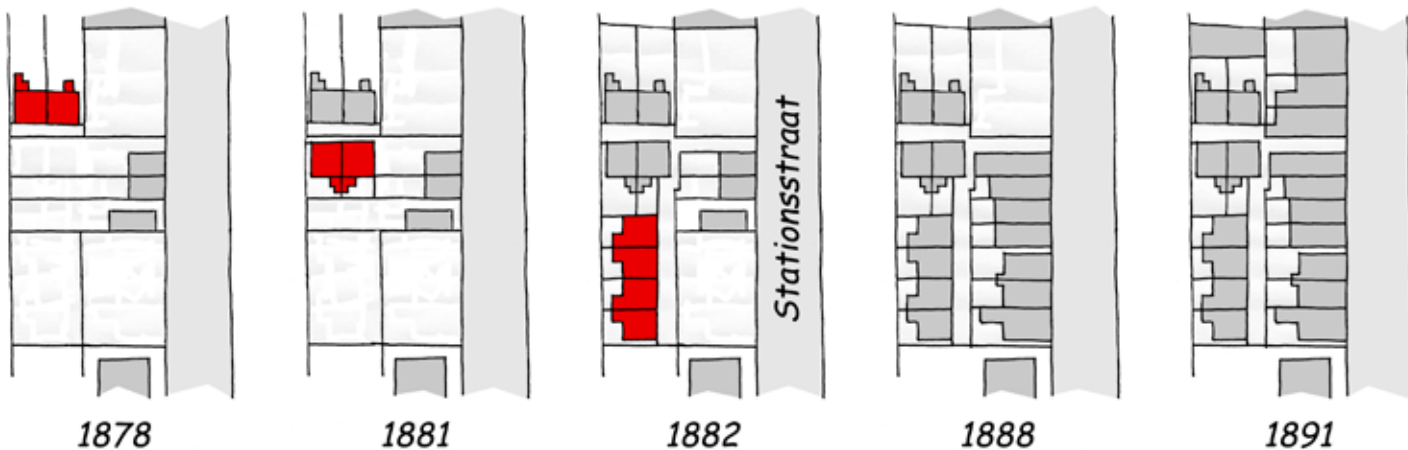
De kip en de haan, of hoe komt het Kippenstraatje aan haar naam?

Dat is bij deze dam een kwestie van veronderstellen. Aan de overzijde van de Kloostersteeg lag ook een dam, het Haanstraatje (Co 06), waar eens 20 werkmanshuisjes stonden. Omdat het dammetje van Marks veel kleiner was, is het wellicht zo dat de Waalwijkers met de hen eigen humor, als manier om de tegenstelling te onderstrepen dit dammetje het Kippenstraatje gingen noemen. Een dubbele tegenstelling dus, van verkleinwoord en vrouwelijke tegenhanger.

De brand in het Kippenstraatje werd op 3 juni 1913 beschreven in de plaatselijke krant, de "Echo van het Zuiden". Hier een reconstructie van de tekst. "Maandagmorgen ten omstreeks half elf ontstond brand in het zogenaamde Kippenstraatje achter de Stationsstraat, bewoond door vier gezinnen, nl. Koenraad van Nimmegen, v.d. Ossenblok, Jan Dekkers en Klaassen en toebehoorende aan den heer Jacobus Marks alhier. Door den harden wind stonden de huizen weldra in lichterlaaie en kon van de inboedels niets gered worden; alleen bij Dekkers kon nog al wat van den inboedel in veiligheid gebracht worden hoewel hij veel waterschade had. Bij het blusschen van den brand had een ongeluk plaats dat zich ernstig liet aanzien, maar toch nog goed is afgelopen. Onze gemeenteopzichter, de heer G. van Hulten, tevens brandmeester, als altijd trouw op zijn post tot regeling van het bluswerk, gaf juist zijne bevelen aan enkele manschappen, die hij voordeed hoe de tromp 't beste te hantieren, toen plotseling een schoorsteen van het brandende perceel omlaag stortte en hij onder neerstortende steenen bedolven werd. Hevig bloedend aan 't hoofd, dat eene gapende wonde vertoonde, werd hij eronder uitgehaald en overgebracht naar het kantoor der Koninklijke Stoomschoenenfabriek A.H. van Schijndel, waar de eerste hulp liefderijk werd verleend. Dr. Van Gils was spoedig ter plaatse, die hem voorloopig verbond, terwijl de heer van Schijndel hem daarna per rijtuig huiswaarts bracht. De toestand van den heer van Hulten is goed vooruitgaande. Eenige oogenblikken na 't boven voorgevallene, werd den opperbrandmeester, den heer C. van der Werff in 't oog gespoten, wat hem tot op dezen oogenblik nog zeer veel pijn en last veroorzaakt. Alleen de inboedels van v. Ossenblok en Klaassen, alsook de huizen zijn tegen brandschade verzekerd. Omtrent de oorzaak van den brand wordt vermoed, dat deze zou zijn veroorzaakt door koperslagers, die aan den blok huizen aan 't werk waren. De politie stelt een onderzoek in."

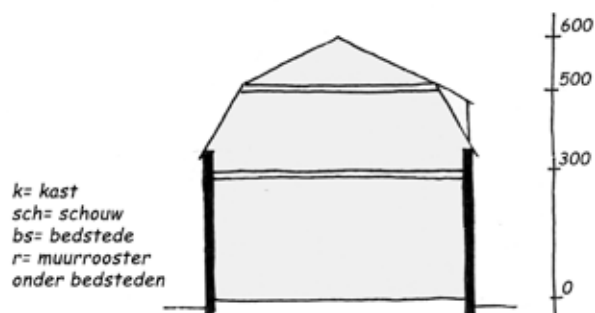

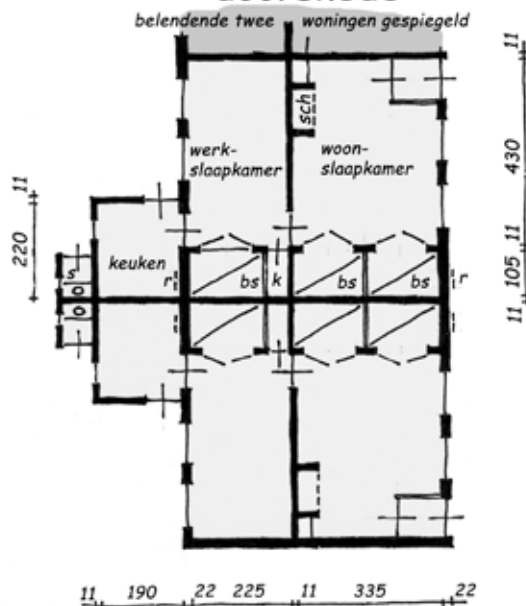
ontwikkeling locaties Cw 3, 4 en 5, en het volbouwen van de Kloostersteeg (Stationsstraat) daarna

digd en daarna hersteld, waarbij de waarschijnlijk oorspronkelijke vlakke zadeldaken worden veranderd in mansardekappen. Hierdoor ontstaat er meer ruimte op de zolder. Te zien is dat er dakkapellen zijn geplaatst voor licht- en luchttoetreding, wat er op wijst dat die vergroting ten behoeve van een functie als slaapvertrek is geweest. Zover na te gaan, zijn dit de enige werkmanswoningen in Waalwijk met een (weliswaar later aangebrachte) mansardekap.

Een jaar na de brand gaat de eigendom bij boedelscheiding over op zoon Cornelis Jacobus Johannes Marks, ook koperslager. Die verkoopt de huisjes in 1924 aan Wilhelmina Maria van der Pennen, de weduwe van Michael Matheus Antonius Schambergen. In het Kippenstraatje en omgeving was het 's avonds natuurlijk pikdonker. De bewoners vinden dat lastig en onveilig en vragen daarom in 1926 aan B&W om er een straatlantaarn te plaatsen. Die wordt op kosten van de eigenaar geplaatst bij de ingang van het straatje. De gemeente betaalt de kosten van het gas; een constructie die meer werd toegepast. Tenslotte vindt in 1965 verkoop aan de gemeente Waalwijk plaats. De bewoners verhuizen naar een woning elders. In 1969 worden ze gesloopt voor aanleg van de Margrietstraat en nieuwbouw ten zuiden van die straat.

doorsnede

beganeground

Kippenstraatje

situatie na herstel brandschade in 1913

locatie Cw 05

Linker pagina: het Kippenstraatje circa 1945, gezien naar het noorden. In de bepleisterde plint zijn de roosters zichtbaar die dienen om de ruimte onder de bedsteden te beluchten. Die ruimte werd wel gebruikt als aardappelopslag. Het rechthoekige gebouw aan het einde is het magazijn dat in 1925 is gebouwd op de plaats van het oostelijke huisje van locatie Cw 03.

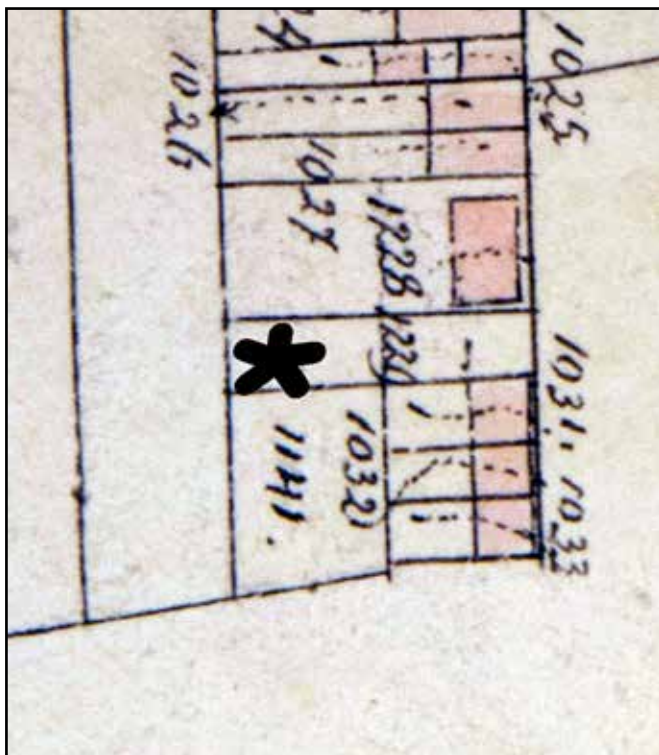
Cw 06: één damwoning.

Situatie: binnenzijde van de bebouwing op de hoek Stationsstraat- Burgemeester Van der Klokkenlaan. Kadastraal bekend: sectie B nr. 1141.

Beschrijving: In 1832 is het perceel waarop deze woning gebouwd gaat worden nog de tweede slag bouwland ten westen van de Kloostersteeg, in eigendom bij de Waalwijkse looijer Jan van der Sanden. Rond 1855 bouwt Josephus Johannes van den Houdt, een Waalwijkse schoenmaker, op het eraan gelegen perceel tegen de Kloostersteeg aan, een huis. In 1871 breekt hij dat weer af en maakt er een rijtje van drie woningen voor in de plaats. Ten zuiden daarvan bouwt hij nog

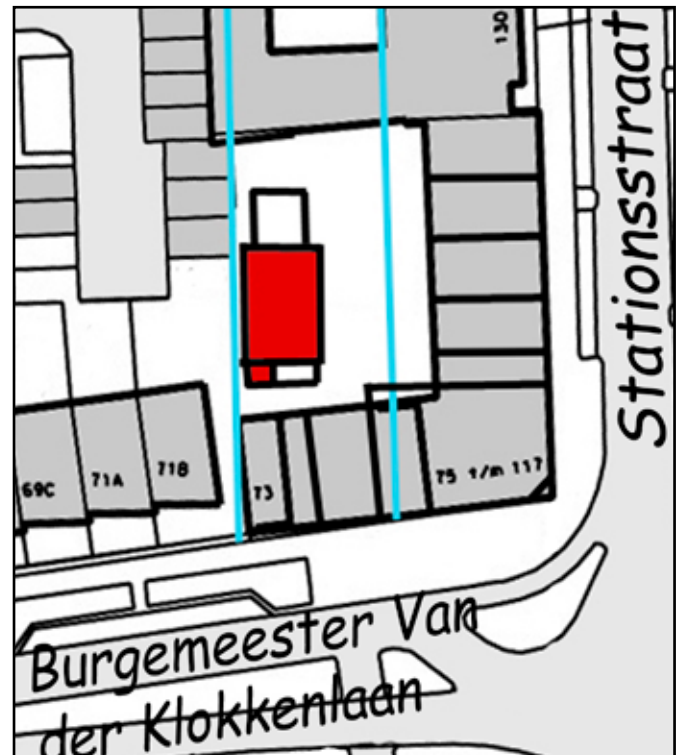

Cw 06

1886

een vrijstaand huis. Inmiddels heeft hij ook de achterliggende “slag”; een strook bouwland van de looijer Jan van der Sanden, verworven. Het zuidelijke stukje daarvan, de vrijstaande woning met het achterliggende bouwland, verkoopt hij in 1882 aan de Staatsspoorwegen die het nodig hebben voor de aanleg van de spoorlijn Lage Zwaluwe- Den Bosch. Dit stukje wordt overigens later deel van de Parallelweg met plantsoenen; nog later Burgemeester Van der Klokkenlaan

2011

genoemd. In 1890 wordt het geheel van de resterende drie woningen en het achterliggende perceel bouwland gekocht door de van oorsprong uit Baardwijk afkomstige Hendrikus Mulders, die de beroepen van landbouwer, koopman en herbergier uitoefende. In 1892 sloopt hij de woningen en bouwt er een complex van één grote (winkel)woning op de hoek Parallelweg- Kloostersteeg (met een markante schuine hoek) en twee huisjes aan de Parallelweg voor terug. Achter de twee huisjes

bouwt hij de woning van locatie Cw 06, die dan nog vrij uitzicht heeft op de Kloostersteeg. Dat duurt niet lang, want ook de nog open plek in de Kloostersteeg bouwt hij in 1894 vol met twee huisjes. In 1906 wordt het geheel gekocht door de NV Noord- Brabant, maatschappij tot verzekering op het leven, gevestigd te Waalwijk die het complex lange tijd in exploitatie houdt. In 1965 laat zij het slopen voor de oprichting van een appartementengebouw.

De hoek Stationsstraat/ Burgemeester van der Klokkenlaan in 1965, kort voor de sloop, naar het noorden toe gezien. Op de hoek het winkelwoonhuis met de markante schuine hoek en links daarvan een stukje van de tegelijkertijd gebouwde twee woningen. Rechts van het hoekpand, in de Stationsstraat, de later gebouwde twee huisjes. Tussen deze huisjes en het hoekpand zat de dam, waardoor de woning Cw 06 bereikbaar was. Op de gevel van het hoekpand staat de tekst "Verven Lakken Glas in Lood".

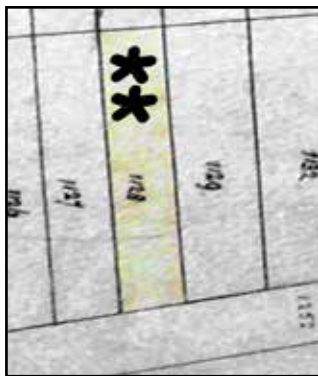
Deze luchtfoto uit 1928 is vanuit het noordwesten genomen. Van de linkerbovenhoek dalend naar rechts loopt de voormalige spoorlijn. Vanuit de rechterbovenhoek dalend naar links is de Stationsstraat. Onder aan de pijl staat de woning Cw 06.

Cw 07: twee damwoningen.

Situatie: achter Burgemeester Van der Klokkenlaan nr. 65b, cq achter Willem Alexanderhof nrs. 49 en 51. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1484 en 1485.

Beschrijving: In 1832 is dit perceel nog een “slag” in de binnenpolder “de Gezeitens” ten zuiden van het Waalwijkse bebouwingslint. Deze slag is dan eigendom van de Waalwijkse rentenier Bartholomeus Antonius van Gelsdorp. Rond 1886 was de spoorlijn van Lage Zwaluwe naar Den Bosch

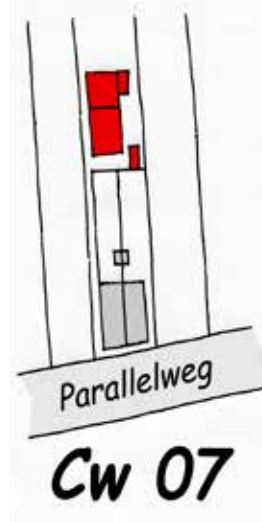

1886

2011

gereed en is er in Waalwijk aan de noordzijde van die lijn een station en parallelweg aangelegd. De parallelweg bood mogelijkheden voor nieuwvestiging van woningen en vooral ook bedrijven. Dat was nodig, want de gronden aan de in 1873 in ontwikkeling gebrachte Stationsstraat waren zowat uitgegeven. Johannes Josephus van Dooren, leerlooier te Waalwijk, bouwt in 1897 een dubbele woning aan de noordzijde van de parallelweg met vrijstaand daarachter twee aangebouwde damwoningen. In 1907 sticht hij daarachter een leerlooierij. Zijn zakelijke activiteiten leiden er toe dat in 1915 dit onroerend goed wordt ondergebracht in de NV “Waalwijkse Chromlederfabriek voorheen Van Dooren de Greeff”. In 1916 wordt de noordelijke damwoning bij de looierij getrokken; de zuidelijke wordt verbouwd en blijft als woning bestaan. Na 22 jaar koopt Chromlederfabriek “de Amstel” de looierij en woning. Vanaf dan wordt de woning als pakhuis gebruikt. In de Tweede Wereldoorlog wordt het bedrijf door een Treuhänder (bewindvoerder) bestierd. In 1946 wordt het pak-

huis verbouwd en pas weer in 1950 vindt de formele overdracht van het onroerend goed aan de rechtmatige eigenaar plaats. In de tussentijd hebben de bedrijfsactiviteiten doorgang gevonden. Het is 1958 wanneer het hele perceel met opstallen wordt verkocht aan Antonius Johannes Verhulst, een Waalwijkse industrieel.

Het pakhuis en de looierij worden omgebouwd tot magazijn en confectiefabriek. Inmiddels is dit deel van de Parallelweg omgedoopt tot Burgemeester Van der Klokkenlaan. De reden daarvoor was dat de raad van mening was dat deze burgemeester zich bijzonder ingespannen zou hebben voor de aanleg van spoorlijn en station. In 1971 worden perceel en panden ingebracht in de NV “Hunter Sportkleding Bedrijven”. Alle opstallen worden rond 1985 gesloopt voor aanleg van de woonbuurt Emma- en Willem Alexanderhof.

De woningen van locatie Cw 07 zijn op deze luchtfoto uit 1937 te zien aan het einde van de pijl. Pal achter de huisjes staat een lage fabriekshal; daarachter tegenaan het hogere gebouw van de voormalige looierij. Rechts onderaan de nog bestaande woning nr. 65a.

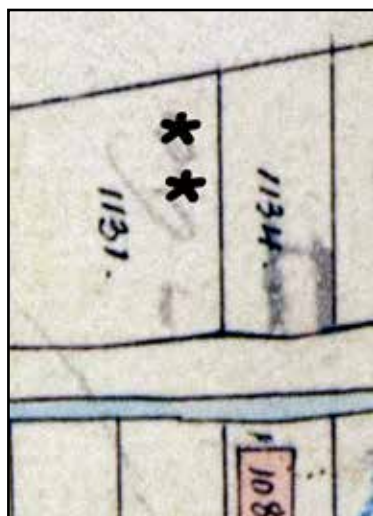

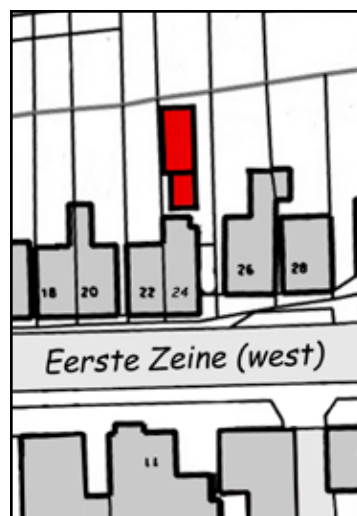
Cw 08: twee damwoningen.

Situatie: achter oostzijde pand Eerste Zeine 22. Kadastraal bekend: Sectie B nrs. 1882 en .

Beschrijving: In 1832 was dit perceel nog onbebouwd bouwland, in eigendom bij diverse generaties van de familie Drossaers. De laatste in de reeks, Gijsbertus Henricus Drossaers, wijnkooper te Waalwijk, verkoopt het rond 1850 aan de Waalwijkse landbouwer Josephus de Kort. In 1872 koopt diens collega-boer Andries Zijlmans het lange perceel, dat zich dan nog uitstrekt

1886

2011

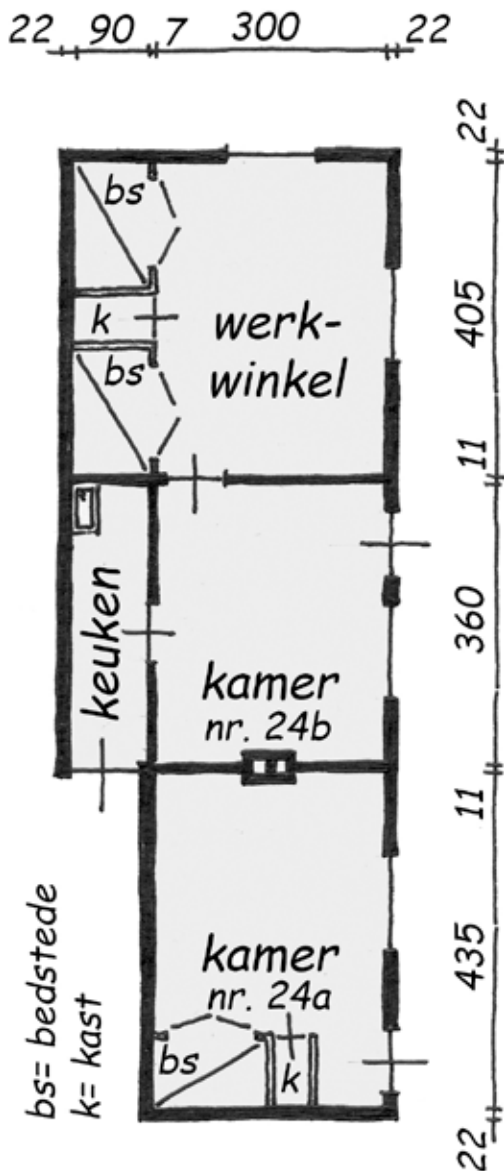
vanaf de Eerste Zeine tot halverwege het Waalwijkse lint. Vijf jaar later wordt het gekocht door Antonius Johannes Bink, notaris te Waalwijk.

Mogelijk verwacht de notaris dat hij het perceel profijtelijk zal kunnen verkopen voor de aanleg van de spoorlijn Lage Zwaluwe- Den Bosch. In 1882 gebeurt dat ook. Het resterende stuk grond tussen het spoorwegemplacement en de Eerste Zeine verkoopt hij in 1892 aan het Waalwijkse schoenmakersduo Johannes Baptist ten Haaff en Gerrit Maas. Zij bouwen er een dubbele woning op. Bij een kadastrale hermeting in 1903 blijkt, dat er achter de oostelijke woning twee aaneengebouwde damwoningen staan. De stichtingsdatum is niet meer te achterhalen; daarvoor wordt circa 1900 aangehouden. Omdat die op het

perceel van Gerrit Maas staan, mag worden aangenomen dat hij de stichter is. In 1922 wordt het eigendom gescheiden. De damwoningen

Het pand aan de Eerste Zeine nr. 22, gefotografeerd rond 1970. Voorheen was dit een dubbele woning. De damwoningen stonden achter de rechterwoning. Het kleine stukje daklijst dat nog net zichtbaar is in de dam, is van het damhuisje dat er toen nog stond.

plattegrond Cw 08 situatie in 1932

komen dan in het bezit van het duo Gerrit Maas en de Waalwijkse lederhandelaar Wilhelmus van Boekel. In 1928 worden de twee damwoningen eigendom van laatstgenoemde. In 1932 voegt hij ze samen tot één woning, waarbij door het plaatsen van een trap ook de zolder in gebruik wordt genomen. Na WO II is de woning intern nog aangepast en onder andere van een in pandig toilet en douche voorzien. In 1959 kan Johannes Henricus van Wees, machinefabrikant te Waalwijk, zich na koop van het geheel op een veiling de nieuwe eigenaar noemen. In 1972 schrijft de huurder van het huisje een brief naar het gemeentebestuur, waarin hij erop wijst dat de woning al in 1961 als ongeschikt voor bewoning is bevonden door het

Op een stukje van een luchtfoto die rond 1950 is gemaakt, konden de huisjes van Cw 08 nog zichtbaar gemaakt worden.

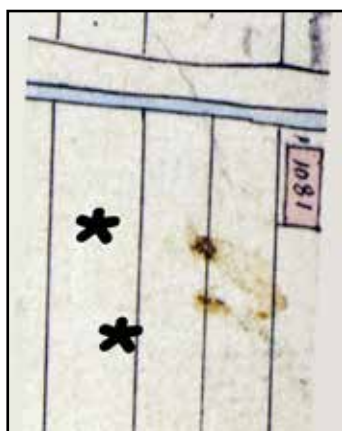
ministerie van Volkshuisvesting en Bouwnijverheid. Hij vraagt B&W hem een acceptabele woning toe te wijzen en de huidige woning onbewoonbaar te verklaren. Er wordt daarop een groot aantal gebreken geconstateerd, zoals slechte en vochtige muren, slecht houtwerk van kozijnen, deuren en ramen, het balk- en kaphout is door houtworm aangetast, in geen enkel vertrek is voldoende lucht- en lichttoetreding, slechte schoorsteen, ligging aan een steeg en de zolderkamer is brandgevaarlijk. In 1973 wordt de woning, dan nog bewoond door een echtpaar met kind, onbewoonbaar verklaard en vervolgens gesloopt.

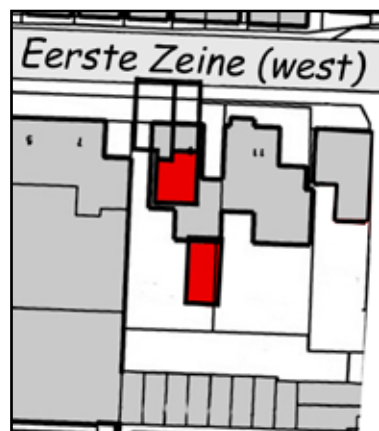
Cw 09: twee damwoningen.

Situatie: Eerste Zeine, ter plaatse van huidig nr. 9. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1997.

Beschrijving: In 1832 is dit perceel nog een slag bouwland tussen de Eerste en Tweede Zeine in de polder met de naam "Over de Eerste Zeine". Eigenaar is de landbouwer Gerard Hendriks, die het in 1867 verkoopt aan het Waalwijkse schoenmakersduo Johannes en Henricus de Brouwer. In 1899 bouwen die er een dubbele woning aan de Eerste Zeine met daarachter aan vast een damwoning. Verder bouwen zij er twee vrijstaande schuren. De volgende eigenaar is de Waalwijkse

1886

2011

koopman Johannes Josephus de Vries, die het geheel in 1926 koopt. Terstond bouwt hij er een blokje van twee vrijstaande privaten bij, en vier

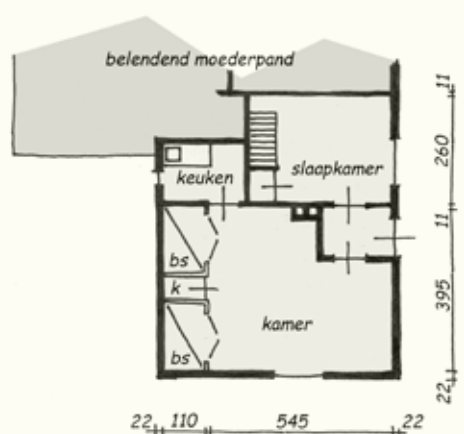
jaar later maakt hij van de dichtstbijstaande schuur een woning. In 1962 wordt het geheel verkocht aan Johannes Petrus Timmermans, melkveehandelaar en koopman te Waalwijk. De woning in de voormalige schuur moet dan al behoorlijk versleten zijn, want wanneer Waalwijk vier jaar later op aardgas overgaat, wordt de gasleiding wegens te slechte staat afgekeurd. Datzelfde jaar werd ook al geconstateerd dat de riolering niet deugt. Na klachten van de bewoner daarover bij de gemeente, constateert die dat het huisje zo slecht is dat tot onbewoonbaarverklaring overgegaan moet worden. In het huis woont dan een gezin met een baby. De jaren daarna wordt het huisje nog door twee andere bewoners betrokken, hetgeen wel wat zegt

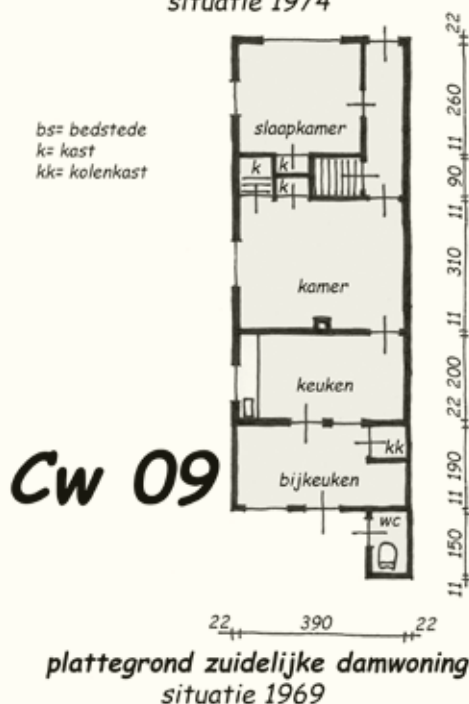
Deze foto van het pand Eerste Zeine 9 is een jaar na de verbouwing in 1974 genomen. In het achterste deel van de zijgevel is links een raam en de deur van de dan voormalige damwoning zichtbaar. De vrijstaande damwoning erachter is gesloopt en op die plaats staat de nieuwe veestalling (links op de foto).

over de woningnood in die tijd. In mei 1969 vindt dan de onbewoonbaarverklaring plaats. Redenen daarvoor zijn de slechte situering, onvoldoende bescherming tegen vochtinvloeden, onvoldoende sanitair, onbruikbare indeling, slechte onderhoudstoestand en een vervallen en versleten hoofdconstructie. Timmermans gaat daartegen nog in beroep bij Gedeputeerde Staten, maar tevergeefs. In 1972 wordt een krotopruijningspremie toegekend en bouwt de eigenaar er een nieuwe veestalling voor in de plaats.

In 1974 wordt het pand dat aan de Eerste Zeine staat, verbouwd. Daarbij komt er onder andere een nieuwe voorgevel. De aangebouwde damwoning wordt bij de verbouwde woning getrokken. Geruime tijd daarna is het geheel gesloopt voor de bouw van een nieuw huis.

plattegrond noordelijke damwoning
situatie 1974

Cw 09

plattegrond zuidelijke damwoning
situatie 1969

Cw 10: twee damwoningen.

Situatie: ter plaatse van Eerste Zeine nr. 15. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1276 en 1294.

Cw 11: drie damwoningen.

Situatie: Eerste Zeine nrs. 17a, 17b en voormalig 17c ten zuiden daarvan. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1626 à 1628.

1886

Beschrijving: Cw 10: Het toen nog niet bebouwde perceel bouwland aan de zuidkant van de Eerste Zeine west was in 1832 eigendom van de Waalwijkse landbouwer Joseph van Baal. Die verkocht er in 1866 een deel van aan zijn plaatsgenoot en collega-boer Jan Janzn Staal. In 1881 bouwt die er een huis, dat een jaar later wordt gekocht door Johannes Wilhelmus van Es, schoenmaker uit Waalwijk. In 1887 breidt de nieuwe eigenaar het huis aan de zijkant en de achterkant uit en splitst er een damwoning af. In 1899 wordt de woning aan de straatkant verkleind, waarbij het overblijvende deel van de voorste woning met de damwoning wordt verenigd. De sloot langs de Eerste Zeine ligt dan tegen het huis aan. In 1903 is die sloot, althans vóór de percelen die bebouwd zijn, gedempt.

Het geheel, mét het grote achterliggende erf, wordt in 1901 gekocht door de Waalwijkse pastoor Adrianus Petrus Kuijpers, bekend als bouw-pastoor van de inmiddels weer gesloopte kerk in

de Antoniusparochie. In 1903 wordt er aan het pand verbouwd, waarbij de aanbouwen verdwijnen en er van de damwoning nóg een damwoning wordt afgesplitst. Kuijpers verkoopt de woning met damwoningen in 1917 aan de Waalwijkse landbouwer Johannes de Rooij. In 1940 wordt diens zoon Martinus Antonius de Rooij, landbouwer en koopman, eigenaar. Bij de registratie

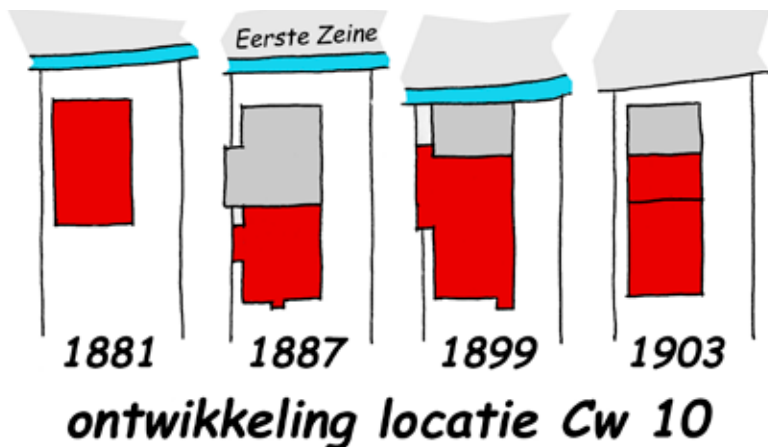

2011

daarvan blijkt er sprake van één huis te zijn. Omdat er in 2011 in de familie De Rooij niemand is, die ooit van het bestaan van een damwoning in hun geboortehuis heeft gehoord en het achterste deel van hun woning alleen als schuur heeft gekend, mag verondersteld worden dat hun groot-

Op deze foto uit 1960 is de oostgevel van locatie Cw 10 te zien. Het voorste (rechter) raam is vroeger een deur geweest; mogelijk van de voorste damwoning. De deur naast de man met de fiets (Rien de Rooij) zou dan eerder die van de achterste damwoning zijn geweest.

vader Johannes de damwoningen al aan de woonfunctie heeft onttrokken. In dit onderzoek wordt daarom 1917 als einde bewoning van deze damwoningen gehanteerd. In 1970 wordt het geheel gesloopt voor de bouw van een nieuw huis.

Cw 11:

De historie van deze locatie volgt tot 1902 het begin van Cw 10. In 1902 bouwt pastoor Adrianus Petrus Kuijpers deels op het erf achter locatie Cw 10 en deels op het oostelijk aangrenzende weiland (dat geheel onbebouwd en eerder eigendom was van het Rooms Katholiek Parochiaal Gasthuis te Waalwijk) een rijtje van drie huisjes. Het is nog n t voordat Waalwijk een bouwverordening had, en daarmee zijn dit de laatste damhuisjes die v or de inwerkingtreding van de woningwet in Waalwijk zijn gebouwd. Twee van de huisjes zijn nog bestaand. De gevelindeling en indeling ervan zijn in de loop der jaren sterk gewijzigd. In 1922 wordt

het noordelijke huisje gekocht door Marinus van den Broek, schoenmaker te Waalwijk. Die maakt er in 1929 een opbouw op en verkoopt de woning in 1962 aan de Waalwijkse schoenmaker Martinus Gerardus Antonius Leijtens. Martinus verkoopt het een jaar later door aan de VoF "Gebr. A en M de Rooij, handel in brandstoffen". Bij de verdeling van deze boedel in 1970 wordt Mar-

tinus Antonius de Rooij er de eigenaar van. In 1977 komt het huisje in bezit van Johannes Woutherus Antonius de Rooij, brandstoffenhandelaar. Het huisje bestaat nog.

Ook de tussenwoning wordt in 1922 verkocht. Dit huisje gaat naar de Waalwijkse schoenfabrikant Winandus de Vries. Bij de scheiding van diens boedel in 1950 gaat de eigendom over op drie personen, waaronder Hendrikus van Oers, schoenfabrikant te Waalwijk. Zij verkopen het huisje datzelfde jaar nog aan Leonardus Carinus de Bruine, een Waalwijkse smid- bankwerker. Het huisje bestaat nog. De zuidelijke woning is in 1922 verkocht aan Theodorus Christzoon de Peffer, leerlooier of schoenfabrikant te Waalwijk. In 1927 koopt de Waalwijkse schoenmaker Johannes Martinus Leijtens het huisje. Die verkoopt het in 1965 door aan Johannes Dingemans, schoenhandelaar uit Kaatsheuvel. Een jaar later verkoopt die het weer door aan de Waalwijkse schoenmaker Adrianus Laros, die het meteen doorverkoopt

aan de uit Sprang- Capelle afkomstige magazijnbediende Wouterinus Goedhart. Aan de latere eigenaar JGFM van Esch is in 1995 op diens verzoek een sloopvergunning voor het huisje afgegeven. Er is verteld dat dat huisje de laatste jaren als opslagruimte dienst heeft gedaan en niet goed meer voor bewoning geschikt te maken was. Dit huisje bestaat niet meer.

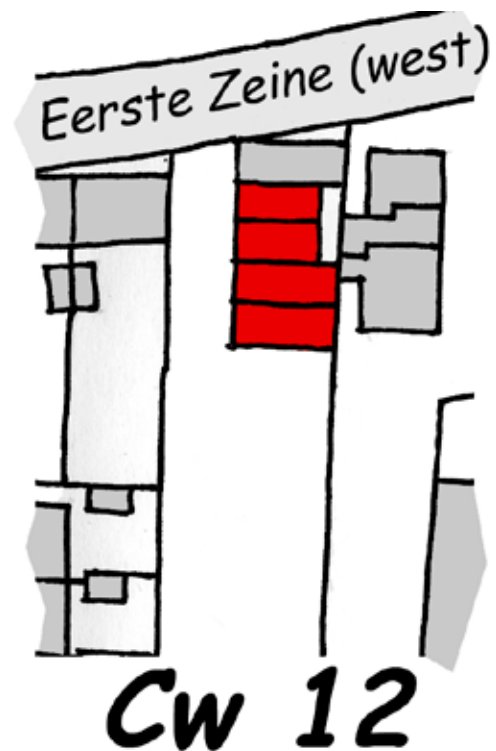
In 1970 was het rijtje van drie nog compleet. Deze foto is vanaf het zuidwesten genomen. Het rechtse huisje met de oorspronkelijke gevel is inmiddels gesloopt.

Cw 12: vier damwoningen.

Situatie: deels in de verharding van de Eerste Zeine, deels op het perceel ten oosten van Eerste Zeine nr. 19. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 541, 637, 901 en 902.

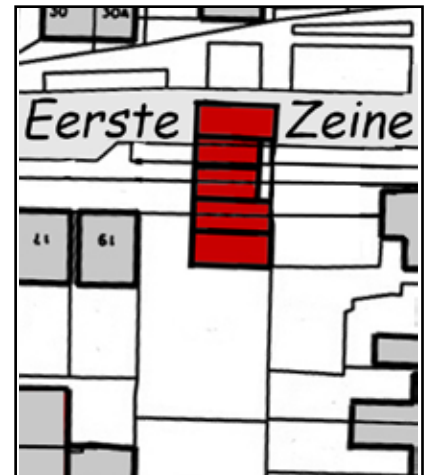
Beschrijving: In 1832 maakt het perceel waarop later deze huisjes zijn gebouwd, deel uit van een onbebouwd slagenlandschap met de naam "Over de Eerste Zeine". De eigenaar is dan de Waalwijkse notaris Adriaan Vermeulen. Cornelis Vermeulen, looijer te Waalwijk, koopt een deel van het perceel dat grenst aan de Eerste Zeine en bouwt er in 1836 drie woningen op. Ze staan zowat haaks op het zandpad dat de Eerste Zeine dan nog is. De twee kleinste vooraan en een groter daarachter aan vast gebouwd. Rond 1845

1832

1886

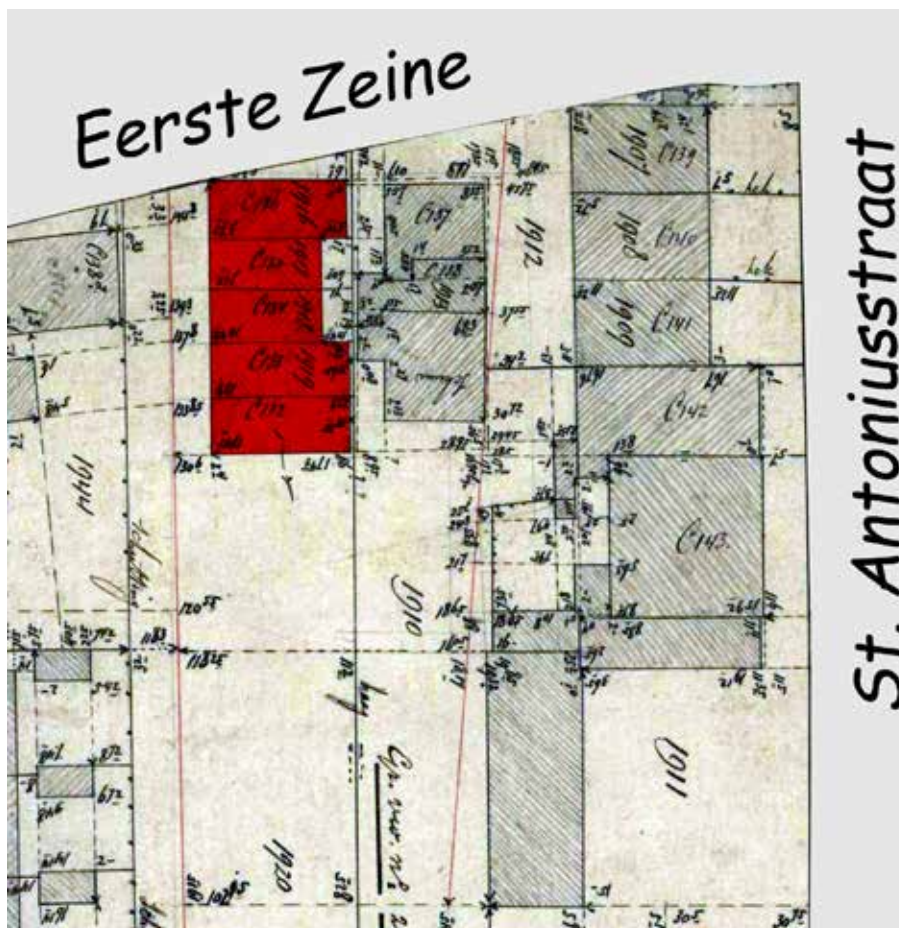

2011

De onbewoonbaarverklaring.

Deze huisjes hoorden bij de eerste die door de Waalwijkse Gezondheidscommissie ter onbewoonbaarverklaring werden voorgedragen. Dat gebeurde tegelijk met huisjes aan de Poststraat en Goudmijn. Hierna een citaat uit de notulen van de Gezondheidscommissie van 19 juli 1906 (voor een juiste interpretatie: de vijf huisjes waren toen van zuid naar noord genummerd als C 132 à C 136): "Punt 14. Verslag van de sub-commissie voor Waalwijk. De heer de Both rapporteerde het volgende: Betreffende een in ingesteld woningonderzoek: De woningen, gemerkt C 132, C 133, C 134, C 135 en C 136 gelegen aan de 1e Zeine. Deze vijf woningen, waarvan twee onbewoond zijn, vormen één gebouw. No C 132 bevat twee vertrekken met afmetingen van 4.30 bij 3.35 m. en 3.50 bij 2.80 m., terwijl de hoogte 2.50 en 2.40 m. bedraagt. No C 133 bevat één vertrek groot 3.50 bij 3.30 m met een hoogte van 2.38 m. In dit vertrek bevindt zich één bedstede waarin slapen de moeder met twee zoons, oud 12 en 9 jaren. No C 135 heeft twee

vertrekken groot 3.25 bij 3.25 m en 2 bij 2 m terwijl de hoogte 2.40 m bedraagt. De beide andere woningen zijn onbewoond. Deze woningen zijn vervallen, zeer onzindelijk en bouwvallig. Privaten ontbreken, drinkwatervoorziening ontbreekt eveneens. Het dak is slecht en veroorzaakt lekkage, de zoldering is wrak, de muren zijn vochtig en bouwvallig, de bedsteden ellendig. Naar aanleiding van dit rapport besluit de Commissie deze woningen aan het gemeentebestuur ter onbewoonbaarverklaring voor te dragen.” In de vergadering van de gemeenteraad van 6 september 1906 werden de huisjes onbewoonbaar verklaard. Overigens valt het op, dat deze huisjes niet werden genoemd in het rapport van de Gezondheidscommissie uit 1905, waarin een overzicht wordt gegeven van de toestand van de woningvoorraad. Het citaat uit de notulen van de Gezondheidscommissie van 19 juli 1906 strookt niet met de weergave op de kadastrale kaart. Iemand heeft óf meetfouten gemaakt óf nummers verkeerd opgeschreven. Dat doet niets af aan het feit dat de hier getoonde situering correct is, en dat de huisjes blijkbaar in een ook al voor die tijd abominabel slechte toestand moeten hebben verkeerd.

De huisjes van Cw 12 ingekleurd in het veldwerk (= de inmeting door de landmeter) uit 1904.

koopt zijn vakbroeder Cornelis van der Heijden de drie huisjes en bouwt er in 1851 nog een huisje vóór. Het wordt gedeeltelijk over de sloot gebouwd die toen nog langs de Eerste Zeine liep. In 1873 verkoopt hij de huisjes aan C.A.H. Hoffmans, looijer te Waalwijk. De grootste en meest zuidelijk gelegen woning wordt in 1878 door de

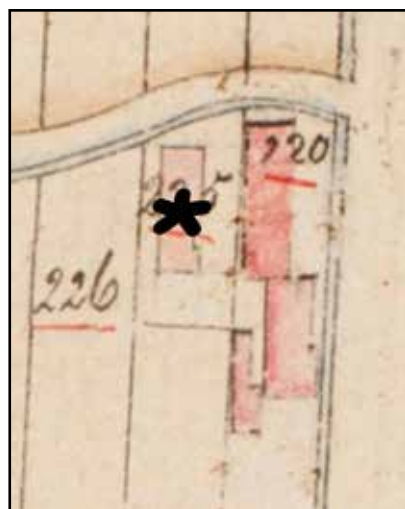
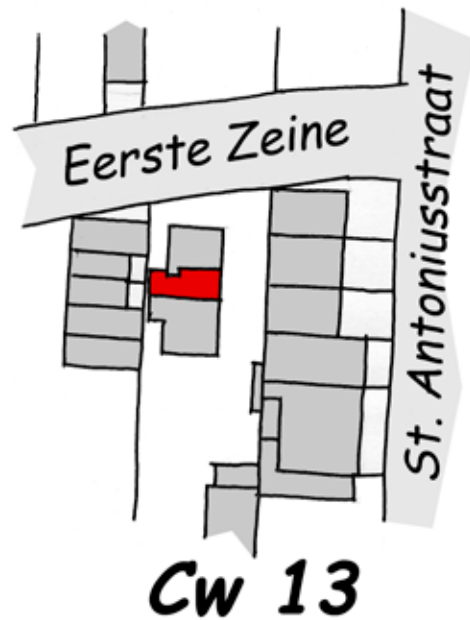
nieuwe eigenaar gesplitst in twee huisjes. Bij een boedelscheiding in 1896 vervalt het eigendom aan Henricus Johannes Franciscus Reijgers uit Empel. Die verkoopt de huisjes het jaar daarop aan Alphonsus Johannes Hoffmans, looier te Waalwijk. Hoffmans laat alle huisjes in 1908 slopen.

Cw 13: één damwoning.

Situatie: in het trottoir van de huidige Eerste Zeine, ten westen van de woning op de hoek met de St. Antoniusstraat. Kadastraal bekend: sectie B nr. 1913.

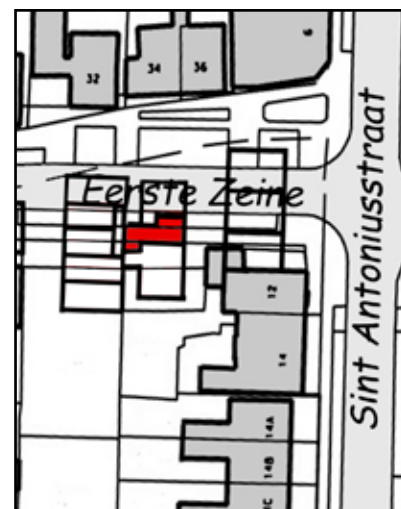
Beschrijving: In 1832 staat op deze plaats al een huis dat eigendom is van de Waalwijkse tapper Gerrit van der Wiel. Na zijn overlijden worden achtereenvolgens zijn zoon Antonie, die bouwman is, en zijn kleinzoon Gerardus, schoenmaker, de eigenaar. In 1895 koopt Hubertus

1832

1886

2011

In 1903 registreerde het kadaster deze damwoning als hier in rood aangegeven.

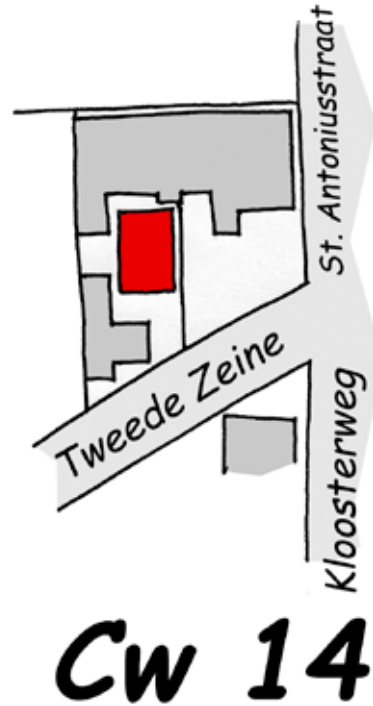
Nicolaas Besier het pand. Hij is koffiehuishouder. Daarnaast houdt hij zich ook bezig met het bouwen en exploiteren van woningen in de omgeving van dit pand.

In 1899 verkoopt hij het pand aan de Waalwijkse herbergier Adriaan Johannes Verhoeven. Die splitst in 1903, midden in het pand, een damwoning af. Daarachter aan vast bevindt zich dan nog de schuur. In 1908 wordt het geheel gesloopt.

Cw 14: één damwoning.

Situatie: westelijk van het pand Mozartlaan nrs. 2 à 6, deels in de verharding van de Mozartlaan. Kadastraal bekend: sectie B nr. 3233.

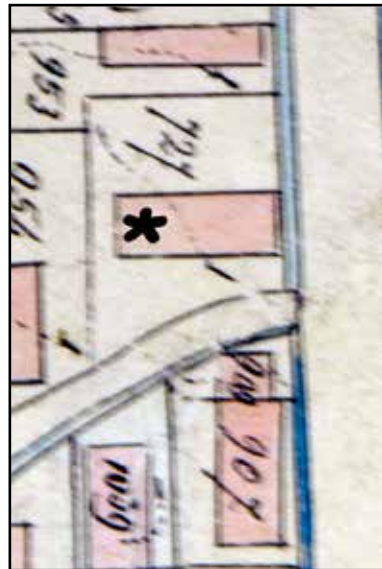
Beschrijving: Deze damwoning is in zoverre bijzonder, dat ze in aanleg nog een woning aan de straat was. Die werd later ingebouwd, waarna ze binnen de definitie van damwoning viel. Ondanks dat deze woning pas in 1924 werd gesticht is zij opgenomen omdat het moederpand van 1871 is en er nogal wat mee aan de hand is geweest. In 1832 was de plek waarop later deze woning gebouwd zou worden nog een "slag" bouwland tussen Eerste en Tweede Zeine, grenzend aan de westkant van de Kloostersteeg (nu St. Antoniusstraat). Eigenaars waren Angelia en

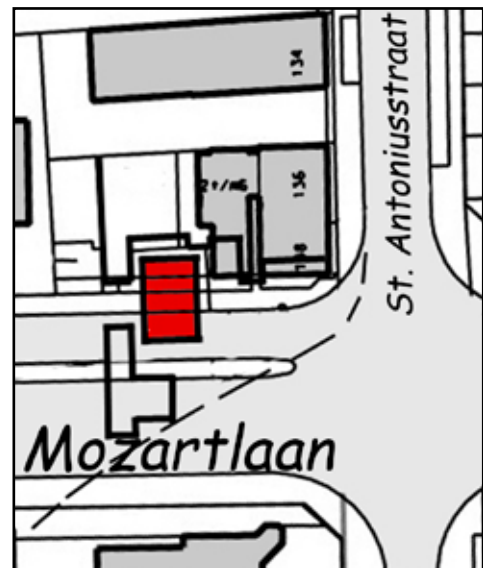
Cw 14

1832

1886

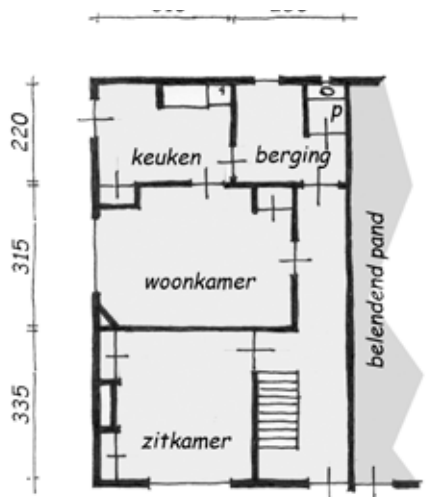
2011

Ariana de Visscher uit Tilburg. De Waalwijkse looijer Cornelis van der Heijden wordt de volgende eigenaar, later gevolgd door zijn zoon Cornelis Stephanus.

Die verkoopt de grond in 1869 aan Peter Johanneszoon van den Broek, een Waalwijkse bouwman, die er in 1871 een huis op bouwt. In 1910 koopt de Waspikse landbouwer Petrus van Daelen die woning en begint er een koffiehuis. Rond 1920 bouwt hij aan de noordzijde van het koffiehuis een zaal, die in de jaren daarna wordt uitgebreid. In 1924 splitst hij van het achterste deel

van zijn koffiehuis een huisje af. Bij het verlenen van de bouwvergunning daarvoor wordt de eis gesteld dat het trasraam wordt verbeterd. De Gezondheidscommissie had geconstateerd dat dat niet in orde was. In 1928 bouwt hij ten zuidwesten daarvan nog een vrijstaande woning aan de Tweede Zeine. De zaal wordt in 1940 uitgebreid met een café, waarboven een woning. Bij die gelegenheid wordt het oostelijke deel van het (koffie)huis afgebroken en resteert nog de ingebouwde woning, die doordat ze via een particulier erf bereikbaar is, als een damwoning is aan te merken. Ook wordt dan

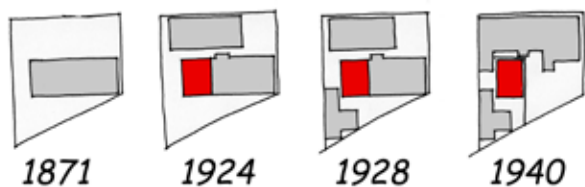

plattegrond Cw 14
situatie 1924

de zaal met café verkocht, samen met de ondergrond van het afgebroken deel van het in 1871 gebouwde huis. Het nieuwe café met zaal wordt in 1942 eigendom van Theodorus Cornelis Leijtens, schoenmaker en lederhandelaar te Waalwijk. De uitbater is dan Gerardus Ouwkerk, die de opstallen in 1953 koopt.

In 1949 koopt Pieter Vos, schoenmaker te Zeist, op een veiling de damwoning en het huis aan de

ontwikkeling locatie Cw 14

Tweede Zeine. In het Waalwijkse gemeentearchief is een dik dossier bewaard gebleven over de laatste jaren van deze damwoning. Het blijkt daaruit, dat de Gezondheidscommissie indertijd de zaken nog niet zo slecht had beoordeeld. In 1957 stuurt de bewoner van het huisje een lange brief naar B&W die er op neer komt dat het huis niet meer te bewonen is. De kalk valt van de muur, alles is vochtig en als het flink regent, stroomt het water van het dak van het naastgelegen pand naar binnen. De gemeente maant daarop de eigenaar goten aan te brengen, de vochtige muur te bepleisteren en een deur waterdicht te maken. Ook de buurman moet goten aan-

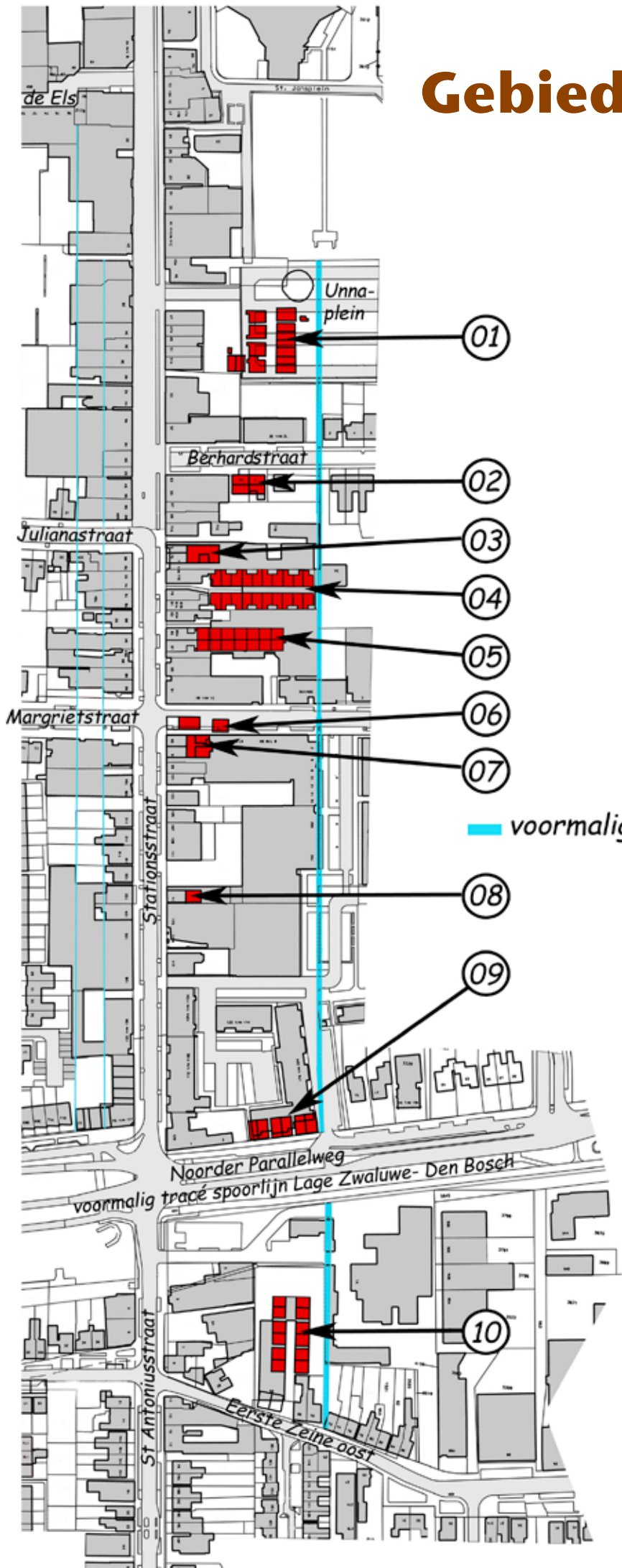
In 1938 is het café van Van Daelen hier nog met de voorgevel zichtbaar. Achter in dit pand was in 1924 de damwoning gesticht. Rechts ervan verrijst in 1940 het nieuwe café, waar Ouwkerk de scepter zwaait. Op de damwoning na verdwijnt dan het oude café Van Daelen.

brennen. Na een jaar van getouwtrek worden die voorzieningen aangebracht. Het is 1965 wanneer de bewoner weer bij de gemeente aan de bel trekt. De toestand van de woning is inmiddels zo slecht (het dak lekt en de eigenaar zou er niets aan laten doen) dat hij vraagt de woning onbewoonbaar te verklaren. Uit onderzoek blijkt dat daarvoor genoeg redenen zijn. Dat leidt nog datzelfde jaar tot een onbewoonbaarverklaring. Het pand scoort onvoldoende op de punten bescherming tegen vochtinvloeden, bergruimten, toetreding van licht en lucht, en open erfruimte achter de woning. Het huisje is op dat moment niet meer bewoond. De gemeente is inmiddels met de ontwikkeling van Waalwijk- zuid doende en gaat de Tweede Zeine saneren. De huisjes van Vos worden aangekocht en in 1966, ten behoeve van de aanleg van een nieuwe ontsluitingsroute, gesloopt.

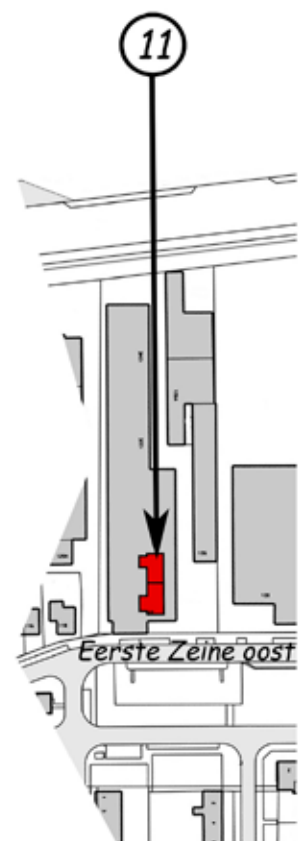
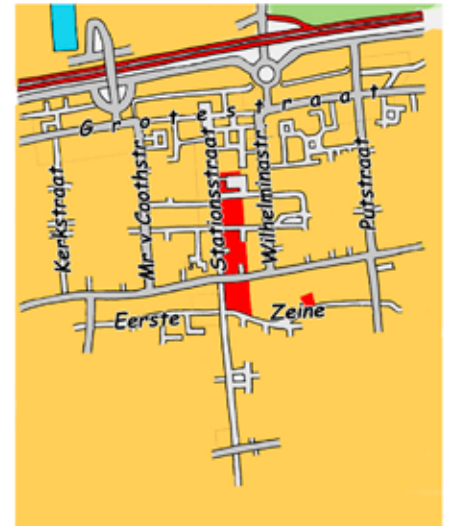

De voorgevel (zuidgevel) zoals die op de bouwaanvraag is getekend. De deur rechts behoort bij het toenmalige koffiehuus.

Gebied C oost (Co)

— voormalige Singelsloot

Oostzijde Stationsstraat ten zuiden van de Lunt met Beatrixstraat, Irenestraat, Noorder Parallelweg en oostelijk deel Eerste Zeine.

Korte beschrijvingen van de locaties in dit gebied:

Co 01: Op de percelen bouw- en weiland achter de toen al bestaande gasfabriek in de binnenpolder “de Gezeitens” zijn rondom een dammetje evenwijdig aan de Kloostersteeg een elf- tal damwoningen gebouwd, aangevuld met twee aan het dammetje haaks op de Kloostersteeg. Antonius van Iersel bouwde er in 1878 twee huisjes en Adrianus van Herwijnen één. Vervolgens werden er in 1881 twee gebouwd door Antonius van Eethen en één door Henricus van Ree. Twee jaar later wordt het gebiedje uitgebreid met twee woningen, gebouwd door Henricus van Ree en één door Ludovicus Dumoulin. De volgende uitbreiding met twee huisjes geschiedt door Caspar de Greeff in 1888. De laatste twee, aan het dammetje haaks op de Kloostersteeg, zijn ook weer door Adrianus van Herwijnen gebouwd in 1903. In de periode van 1910 tot in 1928 zijn alle wonin-

gen successievelijk gesloopt voor uitbreiding van de gasfabriek.

Co 02: Rond 1875 bouwt Caspar de Greeff vier huisjes in de tuin van zijn huis in de Stationsstraat. De twee oostelijke worden in 1966 gesloopt voor de bouw van een nieuwe woning. De twee westelijke werden vanaf 1965 aan de woonfunctie onttrokken en voor diverse functies gebruikt. Met een sterk veranderde straatgevel en interieur bestaat dit deel van het pand nog.

Co 03: Johannes en Waltherus Smolders bouwen in 1877 twee damwoningen achter aan hun dubbele woning aan de Stationsstraat. In 1950 worden de damwoningen verbouwd tot stal. In 1993 wordt het geheel gesloopt.

Co 04: In 1897 laat Bernardus de Haan twintig huisjes bouwen op het achtererf van een huis aan de Stationsstraat. Drie jaar later worden er de zuidelijke tien al van gesloopt. Van de overblijvende wordt er in 1901 één aan de bewoning onttrokken. Die wordt samen met een naastliggend huisje in 1904 gesloopt. In 1916 wordt er weer een huisje aan de bewoning onttrokken, gevolgd door nog twee in 1930. De resterende huisjes worden in 1941 tot bedrijfsgebouw getransformeerd. In 1961 wordt het complexje op een enkel onderdeel na gesloopt voor nieuwbouw.

Co 05: Adrianus Wagemakers bouwt hier in 1878 twaalf damwoningen, in 1885 gevolgd door nog eens twee. Een ervan wordt in 1903 als werkplaats in gebruik genomen. In 1931 vervalt de woonfunctie van tien huisjes ten gunste van een bedrijfsbestemming. De laatste drie worden vanaf 1966 aan de bewoning onttrokken. De huisjes zijn gesloopt voor de ontwikkeling van een garagebedrijf.

Co 06: In 1881 breidt Cornelis van den Meijdenberg zijn huis aan de Kloostersteeg uit en splitst er een damwoning van af. Tegelijk bouwt hij daarachter een vrijstaande damwoning. In

1954 worden ze gesloopt.

Co 07: In 1878 bouwt Hendrik van den Bosch een dubbele woning met daarachter aangebouwd twee damwoningen. Later (vóór 1903) is daar nog een derde bijgekomen. één daarvan wordt in 1923 in gebruik genomen als smederij. Vanaf 1945 wordt deze locatie helemaal gebruikt door een garagebedrijf en in 1995 gesloopt voor winkels met woningen.

Co 08: In 1880 bouwt Cornelis van der Pluijm een woning aan de Kloostersteeg met daarachter een damwoning. In 1931 worden ze gesloopt.

Co 09: Leonardus Leijtens bouwt in 1889 drie blokjes van dubbele woningen aan de noordzijde van het zandpad dat parallel aan de pas aangelegde spoorlijn liep. Rond 1990 worden ze gesloopt.

Co 10: Carolus van der Heijden bouwt in de loop van de jaren 1891 tot en met 1894 aan de Eerste Zeine oost een cluster van 16 woningen, waarvan 12 damwoningen. In 1967 worden ze, op een zestal die niet meer bewoond worden na, gesloopt.

Co 11: In 1906 is deze woning met damwoning gebouwd door Andreas van Roessel en in 1959 gesloopt.

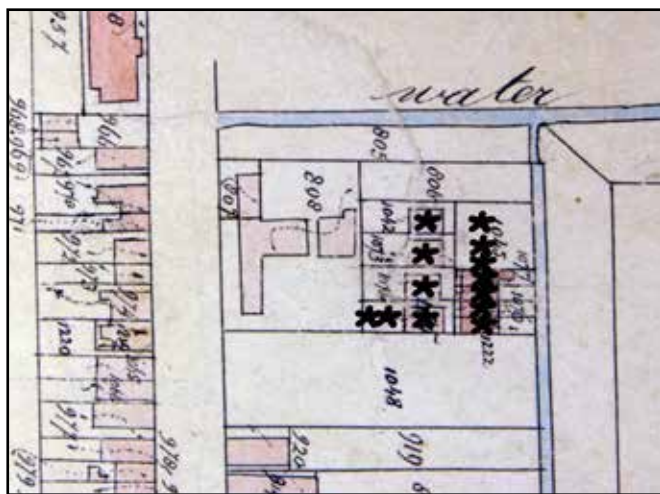
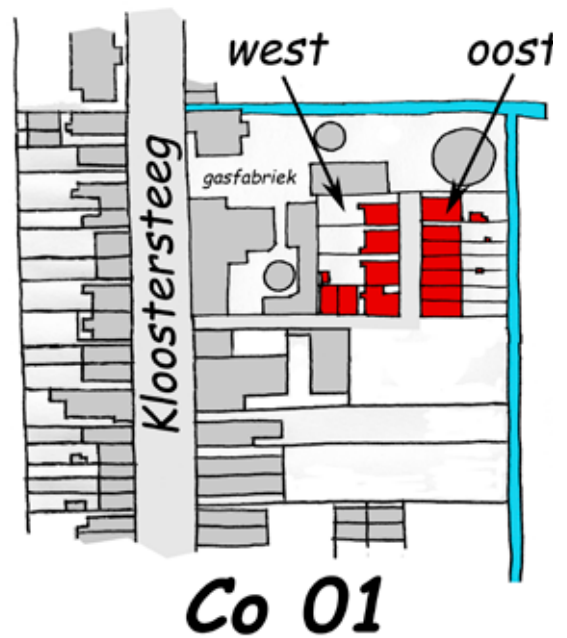

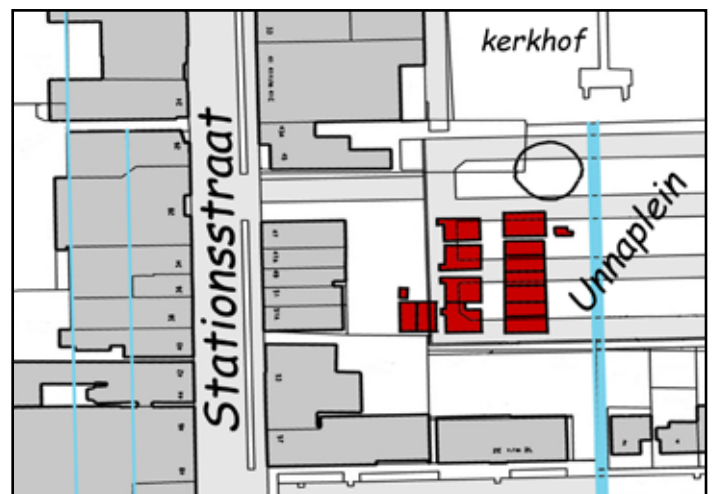
Co 01: dertien damwoningen. "Nova Zembla"

Situatie: achter Stationsstraat nrs. 47 à 51a, in de verharding van het Unnaplein. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1644 à 1655.

Beschrijving: De ontwikkeling in dit gebiedje begint met de binnepolder, de "Gezeitens", waarin lange, smalle kavels in noord- zuidrichting liepen. Deze "slagen" werden gebruikt als bouw- en weiland. De eerste vier slagen aan de oostzijde van de Kloostersteeg werden door particuliere ontwikkelaars voor bebouwing uitgegeven. Wanneer Nova Zembla wordt ontwikkeld,

1886

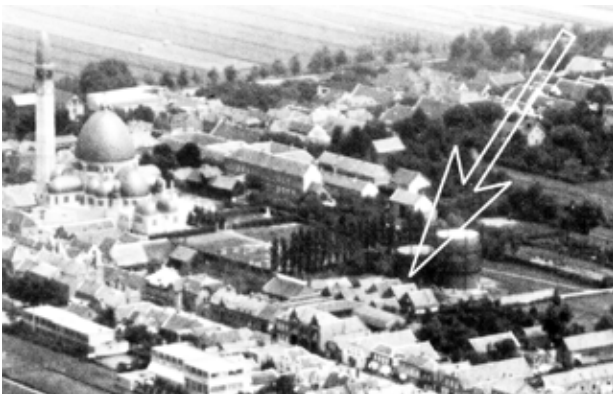

2011

Nova Zembla

De naam die de hier besproken dam heeft, is "Nova Zembla" (meerdere bronnen, onder andere bij bouwtekeningen van de gasfabriek). Ze werd ook wel "t Fort" genoemd (één bron: Echo van het Zuiden 3 maart 1928). Het is geen dam in de strikte betekenis van het woord, zoals de dammen aan de Grotestraat dat wel zijn (verbinding van de straat met de achterliggende percelen of dijk). Maar in Waalwijk, met zijn traditie van vele damwoningen werden ook de woningen die elders niet aan de openbare weg lagen, woningen "in den dam" genoemd. De naam "Nova Zembla" duidt op "ver weg"; een afgelegen ligging. En dat was hier natuurlijk ook zo. De Stationsstraat, toen nog Kloostersteeg, bestond al lang als een verbinding naar Loon op Zand. Pas rond 1874 wordt dat zandpad met sloten en bomen erlangs voor het eerst ontwikkeld om aan te gaan bouwen. Vóór Nova Zembla, aan de straat, stond de toen nog door een particulier geëxploiteerde gasfabriek die gesticht was in 1861. Het was een stenen gebouw met daarbij de ovens en natuurlijk ook een gashouder. De ligging, weggedoken achter de gasfabriek, in een gebied dat buiten het vanouds bekende Waalwijkse lint lag, was wellicht aanleiding tot de naamgeving. Dat verschijnsel komt ook in andere plaatsen voor, bijvoorbeeld de wijk "de Sieb" (van Siberië) die in eerste instantie ook ver van

de toenmalige stedelijke bebouwing van Den Bosch af lag. Met de naamgeving kan ook te maken hebben, dat toen dit gebiedje werd bebouwd er regelmatig (ook Nederlandse) expedities naar de Noordpool plaatsvonden die grote publieke belangstelling ondervonden. De naam Nova Zembla was algemeen bekend en sprak tot de verbeelding. Voor Waalwijk hadden die expedities nog een extra dimensie, omdat de klomplaarzen die de ontdekkingsreizigers droegen, gemaakt werden door de plaatselijke schoenfabrikant Van der Heijden. Het is een toeval, maar toen in 1928 de laatste woningen van deze locatie gesloopt werden, was er een Italiaanse expeditie per luchtschip naar de Noordpool in problemen gekomen. Bij een van de reddingspogingen met een hondenslee was Sjef van Dongen, geboren uit Waalwijkse ouders, betrokken. Niet dat dit voorval iets met de naam van deze locatie te maken heeft; het is toch een wonderlijke samenkomst van feiten en data. De andere naam die gebezigd is, “t Fort”, laat zich minder verklaren. Van een fort in de zin van een verdedigingswerk is op deze plaats, zover bekend, nooit sprake geweest. In de steden werden arbeiders wel gehuisvest in kamers van grotere huizen die door gegoede burgerij verlaten waren. Zo’n huis werd “fort” genoemd (bron: Auke van der Woud, Koninkrijk vol sloppen). Ook daarvan is hier geen sprake geweest. Op zijn minst typisch, maar evenmin verklaarbaar is de benaming “fort” voor een voormalig rijtje van 5 huizen ten zuiden van Loeffstraat 6 in Baardwijk (bron J. Vugts 1999) en in Sprang-Capelle ter hoogte van Heistraat 221. Mogelijk dat de vooruitgeschoven positie aan de rand van Waalwijk met vrij uitzicht over de binnenpolder een verklaring inhoudt voor de naam “Fort”.

Op deze luchtfoto is “Nova Zembla” goed te zien. Het zijn de aan elkaar grenzende zadeldaken aan het eind van de pijl. Schuin daaronder zijn de vier daken van het westelijk deel van het buurtje te zien. Door de pijlpunt heen zijn de gashouders zichtbaar.

De Stationsstraat loopt van midden links schuin naar onder rechts. Het grotere gebouw met de twee topgeveltjes was bij Van Gend en Loos in gebruik en bestaat nog in 2011. Het is 1924, en de St. Janskerk (links op de foto) is dan net gebouwd.

staan er elders in de Kloostersteeg al huizen en bedrijven. Aan de achterkant van het gebied ligt de Singelsloot die mede dient voor afvoer van het afvalwater van de looierijen en andere fabrieken

die zich hieraan vestigden. Ook Nova Zembla kende problemen met de technische infrastructuur. Al in 1886 vroegen de bewoners aan de gemeente om een straatlantaarn te plaatsen. Het was er ’s nachts uiteraard aardedonker en de aanwezigheid van een afwateringssloot en het hoge water in de winter maakte het er gevaarlijk. Het pompwater was volgens de Gezondheidscommissie in 1908 schadelijk voor de gezondheid. Bijzonder aan de huisjes in Nova Zembla is, dat ze alle een kap hebben gehad met de nokrichting haaks op de dam. De zes aaneengebouwde huisjes aan de oostzijde hadden per twee woningen één kap met de nok haaks op het dammetje. Het is een oplossing die slechts op één andere plek bij werkmanswoningen in Waalwijk is aangetroffen (woningen noordzijde Nieuwstraat die er stonden vóór de huidige fabriek). De gasfabriek, waarachter zich deze wooncluster ontwikkelde, stond er al vanaf 1861 en werd door een particulier geëxploiteerd. In 1883 is die vernieuwd en later door de gemeente in exploitatie genomen. De uitbreiding ervan rond 1928 ging ten koste van de woningen op Nova Zembla. Inmiddels is ook de gasfabriek

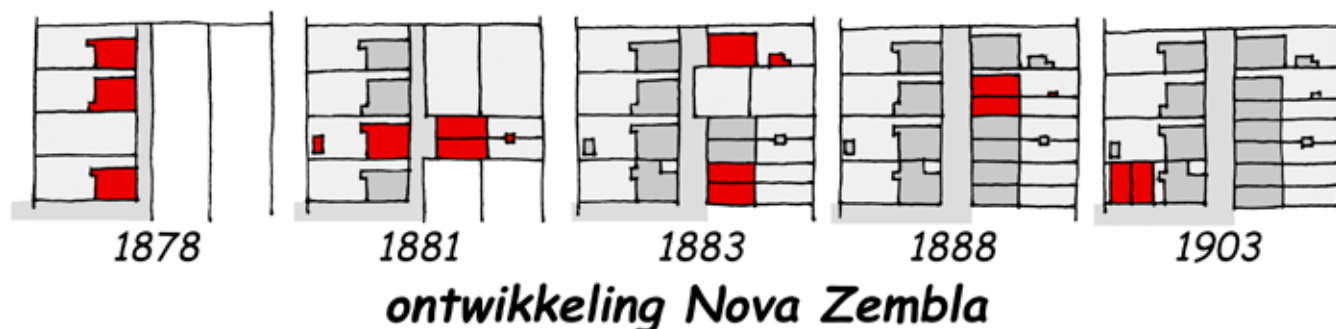

verdwenen en is het terrein ervan in gebruik als het "Unnaplein".

Co 01 westelijk deel:

Het weiland hier, achter de gasfabriek, was rond 1875 eigendom van Antonius van Iersel, leerlooier te Waalwijk. In 1878 bouwt hij de eerste twee woningen van Nova Zembla. Ze staan op de twee

In 1913 wordt de gemeente eigenaar van de (iets van de ringmuur af gebouwde) huisjes, sloop de woningen en breidt er de gasfabriek uit. De woning van Anna Maria Stada wordt in 1908 verkocht aan Gerardus Franciscus Petrus van Rooij, een Waalwijkse stukadoor. Hij verkoopt die in 1916 aan de gemeente, om ook ten behoeve van de om meer ruimte vragende gasfabriek gesloopt te worden.

noordelijkste kavels (van de vier die er totaal gaan komen). Hij verkoopt ze, samen met ten zuiden ervan liggend weiland, in 1880 aan Henricus Cornelis van Ree, timmerman te Waalwijk. Een jaar later heeft de nieuwe eigenaar er een vrijstaande woning gebouwd, die in 1887 wordt doorverkocht aan Anna Maria Stada, weduwe van Frederik van der Steen. Daartegenover bouwt hij een dubbele woning. De twee noordelijke woningen waren het jaar daarvoor al in de verkoop. Eigenaresse daarvan werd Maria van Ree, weduwe van Joseph Klijberg, koopvrouw te Waalwijk. In 1910 verkoopt ze de woningen aan de gemeente Waalwijk, die ze sloop om de grond te gebruiken voor uitbreiding van de gasfabriek. In 1878 verkoopt de eerder genoemde Antonius van Iersel ook een stuk weiland aan Adrianus van Herwijnen, een Waalwijkse schoenmaker. Die bouwt er direct de zuidelijkste woning van deze locatie op. In 1881 maakt hij een aanbouw aan de woning. Jaren later, in 1903, bouwt hij in de tuin nog twee woningen, die hun voordeur hebben in het dammetje vanaf de Kloostersteeg dat naar Nova Zembla gaat. Toen hij de fundering daarvoor tegen de ringmuur van het gasfabriekterrein had gelegd, ontstond er een geschil met de gemeente, omdat diens eigendoms-grens buiten die muur lag en de gasfabriek die grond nodig had voor uitbreiding van de stokerij.

Co 01 oostelijk deel:

Dit is oorspronkelijk nog een stukje bouwland uit de Gezeitens en eigendom van de Waalwijkse leerlooier Jacobus van Riel. Hij verkoopt er in 1883 een deel van aan Ludovicus Dumoulin, schoenmaker te Waalwijk, die er aan de noordkant direct een huis met schop (= berging) bouwt. In 1896 wordt het huis gekocht door Caspar Hendrik de Greeff, die op dat moment rentenierend kleermaker is. Het perceel ten zuiden ervan was in 1887 door Van Riel al aan De Greeff verkocht. Die bouwde er een jaar later een dubbele woning op. Na het overlj-

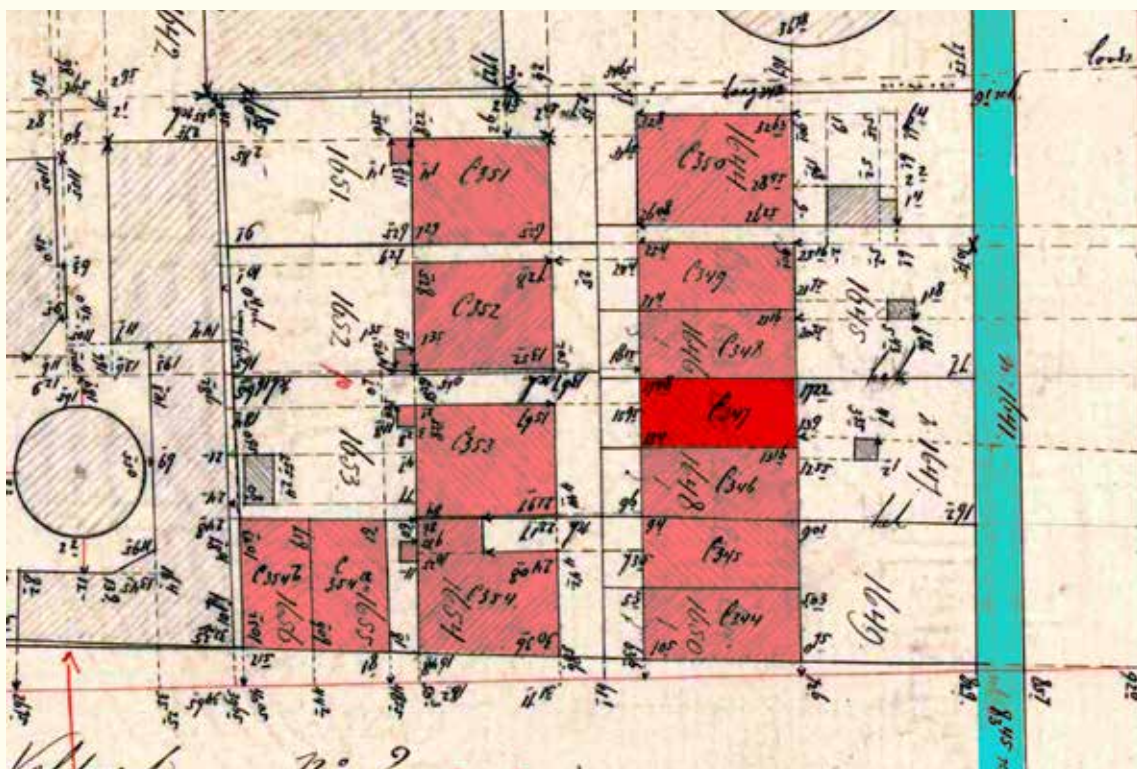

De Echo van het Zuiden meldt op 3 maart 1928 dat de arbeiderswoningen in dit gebied gesloopt zijn.

den van hun ouders verkopen de kinderen De Greeff de woningen in 1911 aan de gemeente Waalwijk. Ze worden gesloopt voor uitbreiding van de gasfabriek. Antonius van Iersel, looier te Waalwijk, verkoopt zijn achter de Kloostersteeg gelegen "slagen" in stukjes aan een groot aantal personen. In Nova Zembla wordt een stukje gekocht door Antonius van Eeten, schoenmaker. Die bouwt daar in 1881 de twee middelste huisjes van het rijtje van zes op. In 1888 worden ze doorverkocht aan zijn vakgenoot Theodorus Melis. Na diens overlijden gaat het eigendom in 1903 over naar de erven. In 1908 koopt Franciscus van Oosterhout, koperslager te Waalwijk, de twee huisjes om ze in 1916 weer te verkopen aan de gemeente. Die verhuurt ze nog een aantal jaren omze later te slopen. De grond voor de twee zuidelijkste woningen is in 1882 door Hendricus Cornelis van

Ree, timmerman te Waalwijk, gekocht van de looier Antonius van Iersel. Het jaar daarna heeft Van Ree er twee huisjes op gebouwd. In 1887 verkoopt hij ze aan Anna Maria Stada, de weduwe die we in locatie Co 01 west al tegenkwamen. Zij verkoopt in 1898 de huisjes door aan de Waalwijkse schoenmaker Henricus Wingsen. In 1927 koopt de gemeente ze om ze te slopen voor de uitbreiding van de gasfabriek. Ter compensatie bouwt de gemeente zes goedkope woningen aan de Eerste Zeine, bedoeld voor de laatst vertrekkende bewoners. Ook krijgen de bewoners in elke nieuwe woning gratis drie hectoliter cokes geleverd om het huis droog te stoken.

De weduwe van Frederik van der Steen, Anna Maria Stada, bezat enkele woningen in dit gebiedje. Ze was eerder door een aangrijpend voorval bekend geworden. Daar is door Marius van Loon onderzoek naar gedaan, en het verhaal daarover is te lezen op de website <http://moordbijc62.come2me.nl/> In het kort komt het er op neer dat Anna, terwijl ze gehuwd was met Frederik van der Steen, een amoureuze verhouding zou hebben gehad met de marechaussee Hendrik Mokcaarts. Niet lang, want Anna zag niets meer in de relatie. Hendrik kon dat niet verkroppen en dat leidde er toe dat hij op zeker moment de man van Anna gedood heeft. Dat gebeurde in 1869, acht jaren

voordat er in Nova Zembla werd gebouwd. Het voorval speelde zich af op nummer C 62. Dat huis stond waarschijnlijk aan de westkant van de Kloostersteeg, ongeveer ter hoogte van de voormalige schoenfabriek van Van Schijndel (waarvan de voorgevel nog bestaat). Ook is de locatie gevonden waar ene Nico Bossers woonde. Nico was het vierde kind in het gezin, geboren in 1902. In totaal waren er tien kinderen, waarvan er een aantal vroeg overleden. Vader Willem was stoker in de Waalwijkse gasfabriek. Het gezin heeft gewoond in een van de kleinere woningen in Nova Zembla, op het kadastrale veldwerkkkaartje hiernaast in felrood aangegeven. Het maakte onderdeel uit van een rijtje van zes huisjes met als bijzonderheid dat die geen doorlopend zadeldak

Waalwijk 10 Januari

Geachte Heeren
 zou ik toch niet in aan
 merking kunnen komen
 voor een woning van de laatste
 24 in de Eerste Zeine want
 het geeft mij toch zoo ontzet
 kend dat ik met mijn broer
 in de zelfde kamer moet
 slapen daar twee zuster
 ook slapen en dan moet
 noch een broer op den over
 loop slapen en dan noch
 een klein broertje tussen
 mijne ouders in en o'middag
 kunnen wij met ons drie

aan Tafel om te eten
 vader heeft al enkele
 keeren er om gevraagd
 maar het is noch niet
 gelukt om er een kamer
 van te krijgen maar da
 doet het toch als ik blijf
 voor mij

Nico Bossers

Het briefje, geschreven door Nico Bossers rond 1920, waarnaar in de tekst verwezen wordt.

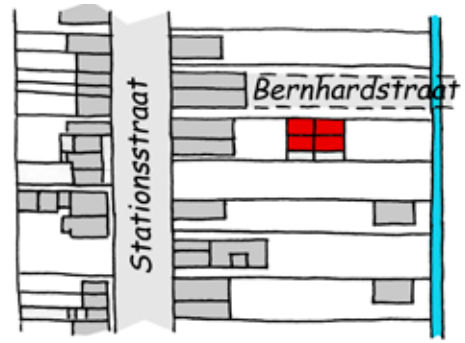
evenwijdig aan de voorgevel hadden (zoals praktisch alle Waalwijkse damwoningen), maar per twee huisjes een zadeldak haaks op de voorgevel, wat op de luchtfoto goed te zien is. De oppervlakte van het huisje was ongeveer 35 m²; het had géén verdieping, alleen een zolder met schuine kapruimte. De woning was te klein om met een gezin van zeven personen behoorlijk in te leven. Blijkbaar had een eerder verzoek van de vader om een grotere woning niets opgeleverd.

Zoon Nico schreef daarom het hierbij afgebeelde, ongedateerde briefje. Het is gevonden bij de nagelaten persoonlijke stukken van Antoon van Liempt, begin 20e eeuw gemeentesecretaris en secretaris van de gemeentelijke woningbouwcommissie. Vermoedelijk heeft hij het briefje vanuit zijn laatstgenoemde kwaliteit gekregen en is het rond 1920 geschreven. De aandoenlijke inhoud spreekt wel voor zichzelf.

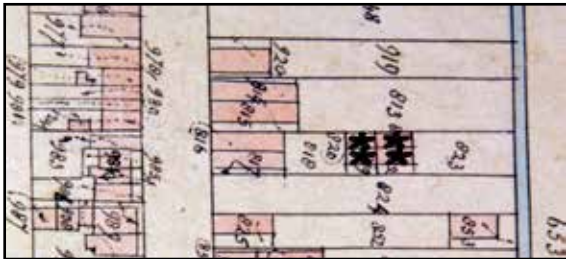
Co 02: vier damwoningen.

Situatie: Bernhardstraat nrs. 1 en 1a. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 819 à 822.

Beschrijving: De weilanden in de derde en vierde "slag" ten oosten van de Kloostersteeg zijn rond 1875 eigendom van Adrianus Josephus van Dongen, leerlooier en commissionair in effecten te Waalwijk. Die verkoopt er dan een perceel

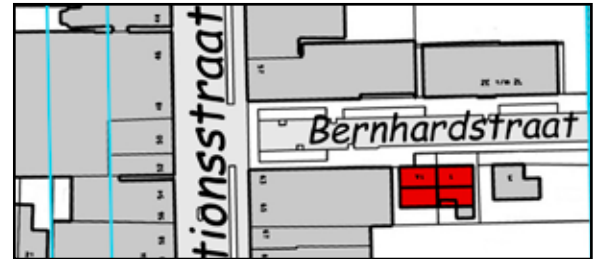

Co 02

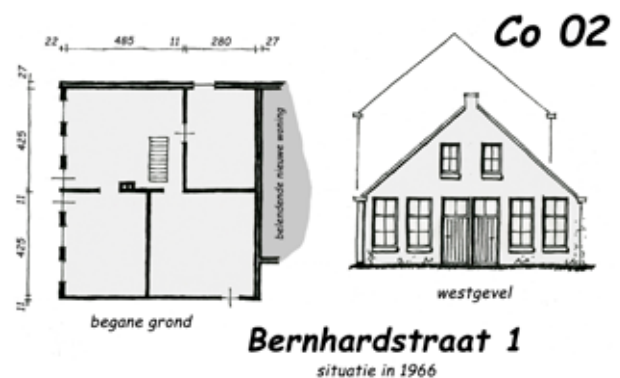
1886

uit aan Caspar Hendrik de Greeff, kleermaker te Waalwijk. Deze bouwt een dubbele woning aan de Kloostersteeg, en op ruime afstand daarvan in de tuin nog eens vier damwoningen met de achteren een zijgevel aan elkaar grenzend. In 1888 vindt er een boedelscheiding plaats, waarbij Bernardus Hendriks, werktuigbouwkundige te Waalwijk, eigenaar wordt. Een jaar later koopt die er een stukje grond bij van Van Dongen, waardoor de perceeltjes wat groter worden. Het noordoostelijke huisje wordt vanaf 1909 gebruikt als werkplaats. Bij de boedelscheiding in 1919 komen ze alle vier in handen van zijn zoon Bernardus Christiaan Hendriks, die het slagersvak uitoefent. Die laat er in 1925 twee privaten bijbouwen. In 1940 wordt de Schoolstraat (na WO II omgedoopt tot Bernhardstraat) aangelegd. De twee noordelijke huisjes zijn nu direct op de openbare weg ontsloten en daarmee dus damwoning af. Hendriks verkoopt in 1949 de huisjes

2011

en de werkplaats aan Damianus Johannes van Oss, drogist te Waalwijk, die in het pand op de hoek van de Stationsstraat en Bernhardstraat zijn drogisterij vestigt. In 1966 worden de twee oostelijke huisjes gesloopt voor de bouw van een nieuwe woning. De westelijke zijn dan in gebruik genomen als magazijn bij het bedrijf van Van Oss. Anton Arnold Joseph van Oss wordt in 1969 eigenaar van de twee westelijke pandjes en laat ze in 1982 verbouwen, waarbij de indeling en de gevel aan de Bernhardstraat worden veranderd. De oorspronkelijke westgevel en de bouwmassa zijn in 2011 nog bestaand.

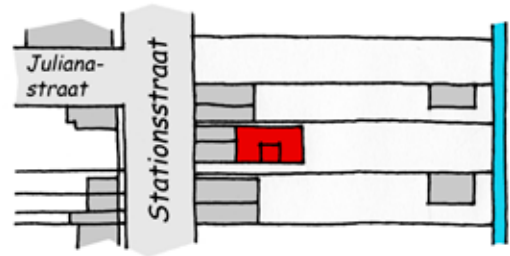
Opname uit 2012. Het huis aan de linkerkant is in 1966 op de plaats gekomen van de twee oostelijke damhuisjes. De vroegere zijgevel van de damhuisjes rechts ernaast is onherkenbaar verbouwd. De lage gootlijn en de topgevel aan de rechterkant laten nog een glimp van de vroegere werkmanswoningen zien.

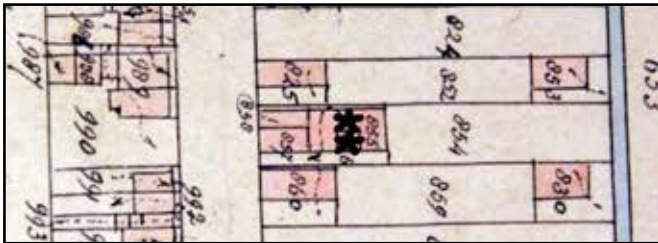
Co 03: twee damwoningen.

Situatie: achter aan toenmalig Stationsstraat nrs. 73 en 75. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 855 en 956.

Beschrijving: De ondergrond voor deze damwoningen bestond in 1832 uit twee stukken weiland. Het waren delen van de eerste twee slagen ooste-

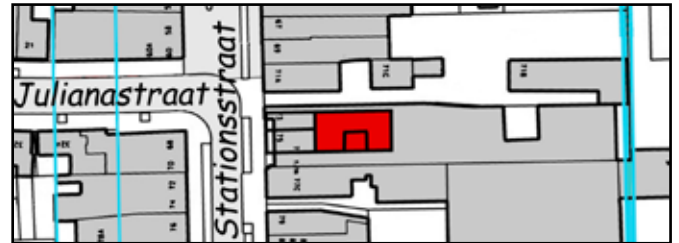

Co 03

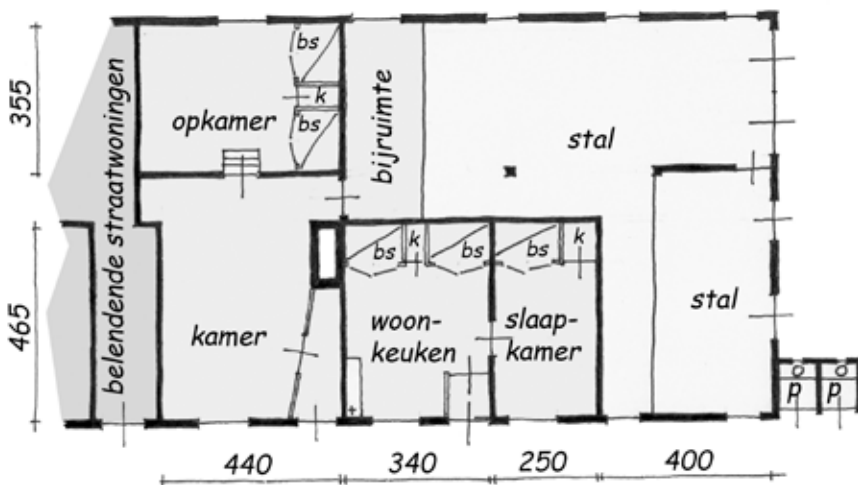
1886

lijk van de Kloostersteeg, in eigendom bij Antonius van Iersel, looier te Waalwijk. Hij verkoopt die in 1877 aan zijn plaatsgenoten Johannes en Waltherus Smolders, landbouwers. Zij bouwen er een dubbele woning, met daarachter (over de volle breedte van die dubbele woningen) twee damwoningen. De vorm daarvan is wel bijzonder: Een kleine damwoning aan de zuidkant die aan tweezijden wordt omgeven door de andere damwoning. Aan de oostkant van de grotere, U-vormige damwoning bevond zich een stalruimte.

2011

In 1917 verkopen zij het geheel aan Adrianus van Nooij uit Waalwijk, wiens beroep wordt omschreven als "dienstknecht of landbouwer". Hij bouwt in 1926 twee privaten achter aan het pand, die lozen op de daar liggende gierput van de stal. In 1950 worden de vier huizen verenigd tot een dubbele woning aan de Stationsstraat met daarachter een stal. In 1951 gaat de eigendom over op zoon Hendrikus Cornelis, die acht jaar later van de dubbele woning één maakt. In 1993 wordt het geheel gesloopt voor nieuwbouw.

plattegrond locatie Co 03
situatie 1950

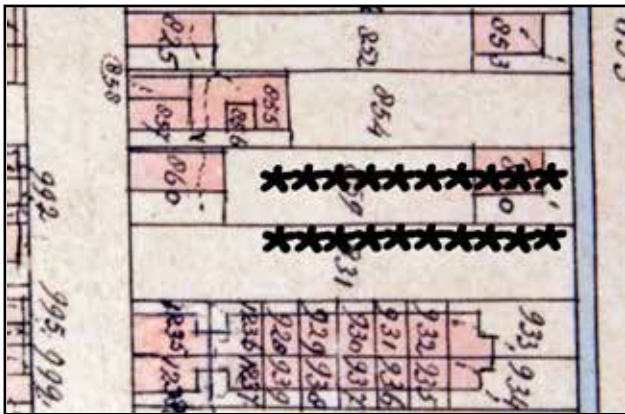
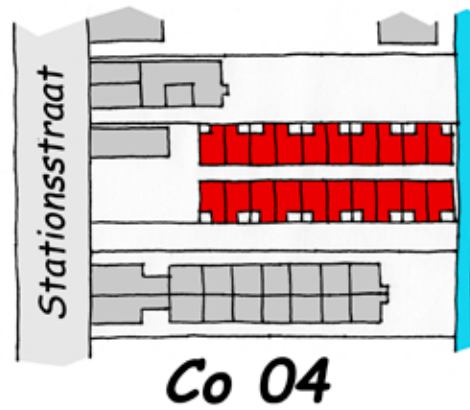

De voormalige woningen met damwoningen aan de Stationsstraat 73- 75 in 1992. De vroegere contouren zijn dan nog aanwezig; inwendig is het pand sterk verbouwd. Zo is er dan één voordeur waar er eerst twee waren. In de zijgevel zijn nog drie deuren zichtbaar. De twee achterste waren die van de damwoningen.

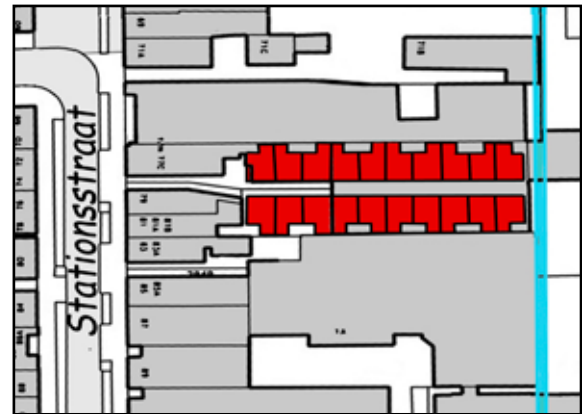
Co 04: twintig damwoningen in het Haanstraatje

Situatie: achter Stationsstraat 77 à 81. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1517 à 1536.

Beschrijving: In 1832 maakt het perceel nog onderdeel uit van een vijftal slagen weiland in de binnenpolder “Gezeitens” ten zuiden van het bebouwingslint rond de Grotestraat. Deze

1886

2011

Het Haanstraatje

Degene die dit dammetje met woningen bouwde was Bernardus Wilhelmus Franciscus de Haan, een “particulier” die te Breda en later in Brussel woonde. Het is wel duidelijk dat de benaming “Haanstraatje” is afgeleid van zijn achternaam. Architect van de huisjes was L. van der Pas uit Ginneken. De Haan investeerde in het bouwen van deze huisjes met de verwachting er een profijtelijke opbrengst van te krijgen. Hij bestierde zijn zaakjes van op afstand en had iemand die zijn belangen ter plaatse behartigde. Dat was in Waalwijk A. Botermans, die ook stadsomroeper was. Haanstraat was geen officiële straatnaam en wordt dan ook nog weleens als Hane- of Hanenstraat beschreven.

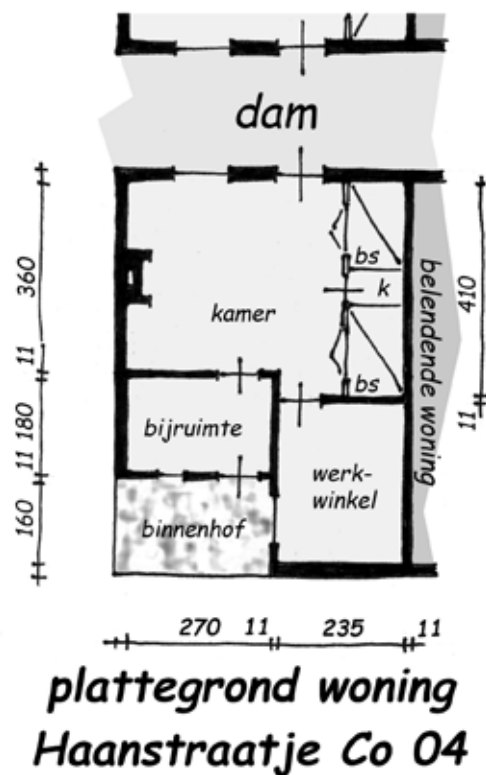
weilanden liggen ten oosten van de toenmalige Kloostersteeg tot aan de noord- zuid lopende Singelsloot. Een deel van die weilanden wordt in 1869 van de toenmalige eigenaars, de erven van Johannes de Rooij uit Capelle, gekocht door Adrianus Johannes Maria de Bree, leerlooier te Waalwijk. Die bouwt aan de Kloostersteeg een huis en achter in het perceel, nabij de waterloop, een looierij. In 1885 verkoopt hij dat alles aan zijn collega- looier Martinus Bernardus Timmermans. In 1890 koopt die er een strook grond aan de zuidzijde bij en bouwt de looierij om tot

stoomwasserij. In 1892 wordt het perceel met opstallen verkocht aan Bernadus Wilhelmus Franciscus de Haan, particulier te Breda. In 1897 bouwt die er 20 damhuisjes op, in twee rijen van tien met een dammetje van naar schatting 2,5 m breed ertussen. Ze hadden elk een nuttige vloeroppervlakte van ongeveer 35 m², en een kleine binnenhof van 5 m². De huisjes hadden in eerste instantie geen privaat. Daarvoor in de plaats was er in elk huisje een tonnetje, waarin de uitwerpselen werden gedeponereerd. Dat tonnetje kon worden gelegegd in een gezamenlijke put op het terrein. Waarschijnlijk werd het tonnetje,

vanwege de stank, in de “binnenhof” geplaatst. De huisjes hadden een pannengedekt zadeldak, waarin een dakraampje. In 1898, wanneer er nog maar zeven huisjes van de twintig bewoond zijn, stuurt De Haan een adres (bezwaarschrift) aan de burgemeester van Waalwijk. Hij begint met te melden dat hij fl. 59,93 aan grondbelasting moet betalen, waarvan voor de gemeente 40 opercenten zijn voor bebouwde en 10 voor onbebouwde grond. Daarom stelt hij recht te hebben op inzet van de politie voor zijn problemen. Die zijn enerzijds dat de afvaltonnen door de bewoners niet in de daarvoor bestemde put, maar achter in het straatje leeggestort worden waardoor er al “drie karrenvrachten” vuil liggen en anderzijds, dat van de dertien dan nog onbewoonde huisjes ruiten worden ingegooid en er kinderen in- en uitkruipen die vernielingen aanrichten en diefstallen plegen. Hij verwacht dat de burgemeester ervoor zal zorg dragen dat de politie aan deze misstanden een einde maakt en is zelfs bereid daarvoor meer belasting te betalen. Een reactie van de burgemeester is niet bekend.

De Haan houdt het snel voor gezien en verkoopt de huisjes een jaar later aan de Waalwijkse “koopman of rentenier” Franciscus Antonius Baijens. Blijkbaar zijn de huisjes niet goed te

verhuren. Naar de redenen daarvan kan slechts geraden worden. Was het het fenomeen van een voor Waalwijk unheimische smalle “dam in een dam” dat er aanleiding toe gaf? Buiten de sanitaire situatie waren er niet direct aanleidingen: de oppervlakte week niet af van andere damwoningen, er waren drie vertrekken en de huurprijs (fl. 1,25 in 1905) was tamelijk hoog, maar niet

Deze door de firma Brok afgebouwde vrachtwagen is vóór WO II op de foto gezet. Hij staat bij de werkplaats van Brok, toen in het westelijk deel van het Haanstraatje. Boven de laadbak is de rest van het rijtje huisjes nog te zien. De ramen en deuren waren voorzien van rechte bovendorpels met daarboven een gemetselde toeg. De ruimte tussen kozijn en toeg was zo te zien opgevuld met afgepleisterd metselwerk.

hoger dan veel andere nieuwere damwoningen. Hoewel, over de huurprijs mag niet te licht gedacht worden. Ook al had je in die tijd een tamelijk goed loon van fl. 11,- in de week, dan was het toch een post waarop indien mogelijk bezuinigd werd (en gezien de huurprijzen van andere damwoningen -vanaf fl. 0,90- ook wel bezuinigd kon worden). In elk geval sloopt Bayens in 1900 de hele zuidelijke rij huisjes en voegt de vrijkomende grond als tuintjes toe aan de tien overgebleven woningen. Daar verrijzen later ook bij elk huis de privaten. Op de situatietekening bij locatie Co 05 (Schipper-smijn) zijn die te zien. In 1901 verbouwt Baijens het meest westelijke huisje tot een remise (voertuigstalling). Ook heeft hij inmiddels aan de Kloostersteeg, ten zuiden van de al bestaande woning, nog een dubbele woning gebouwd. In 1904 wordt de remise gesloopt.

Ruzie.

Maandag werd alhier door vrouw Van Kuijk uit de Hanestraat bij de politieaangifte gedaan dat zij met hare buurvrouw Vissenberg en haar zoon twist had gekregen over het doorvoegen van vuilwater. Vrouw Vissenberg en haar zoon daarmede niet tevreden zijnde wilde hun hart ophalen tegen vrouw van Kuijk wat ten gevolge had, dat deze zich met den bezem trachtte te verweren, en dat zij zeer waarschijnlijk met de handen in het mes (aardappelschijter) van vrouw V. sloeg, waardoor zij drie wonden bekwam aan de linker onderarm en wel een in schuine richting, een dwars en een dito over den linkerduim. De wonden zijn volgens verklaring van Dr. van Gils van oppervlakkigen aard en zullen zeer waarschijnlijk spoedig genezen zijn. De zaak is in onderzoek.

In 1903 is er een ruzie in het Haanstraatje. In de "Echo van het Zuiden" van 15 oktober worden de betrokkenen, de aanleiding, het verloop en de opgelopen verwondingen gedetailleerd beschreven.

De negen resterende huisjes worden in 1916 verkocht aan de Waalwijkse schipper Gerard-Johannes Wagemakers, die ook de drie ervóór aan de Kloostersteeg gelegen woningen koopt. De functie van het meest oostelijke huisje, aan

de watergang, verandert hij in werkplaats. Het dan meest westelijke huisje wordt, samen met het aan de Kloostersteeg staande huis, verkocht aan de Capelse smid annex koperslager Eolisius Maximilianus Dekkers, die zich er met zijn bedrijf vestigt. De twee westelijke huisjes worden door hem in 1930 samengevoegd en verbouwd tot werkplaats. Blijkbaar heeft hij dat wat snel gedaan, want pas in 1933 krijgt hij door dading de eigendom van het tweede huisje. Rond die tijd worden de westelijke huisjes ook al gebruikt als carrosseriewerkplaats door A. Brok.

In 1941 worden de zeven overgebleven huisjes en het werkplaatsje van Wagemakers verenigd tot één werkplaats. Van de vier westelijke voormalige huisjes daarvan is het binnenhofje dan ook ombouwd. Tien jaar later wordt de VoF "A. Brok & zn" eigenaar. In 1961 vindt nieuwbouw plaats, waarbij de meeste restanten van het Haanstraatje verdwijnen. Alleen de achtergevel en fragmenten van de noordgevel zijn in de nieuwbouw blijven bestaan.

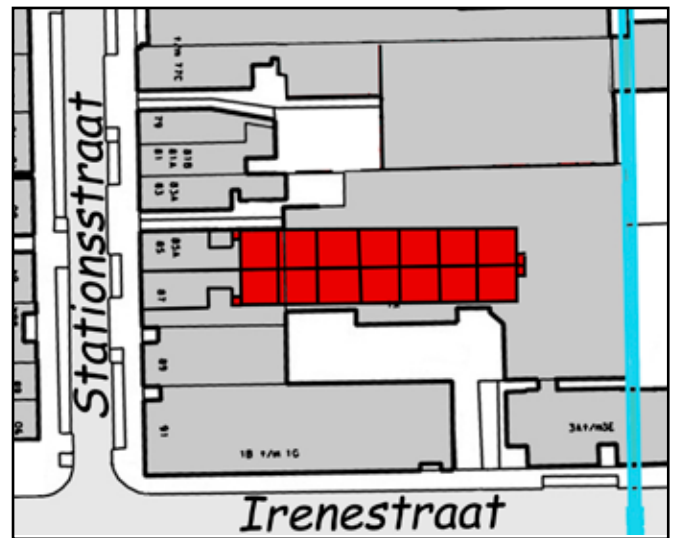
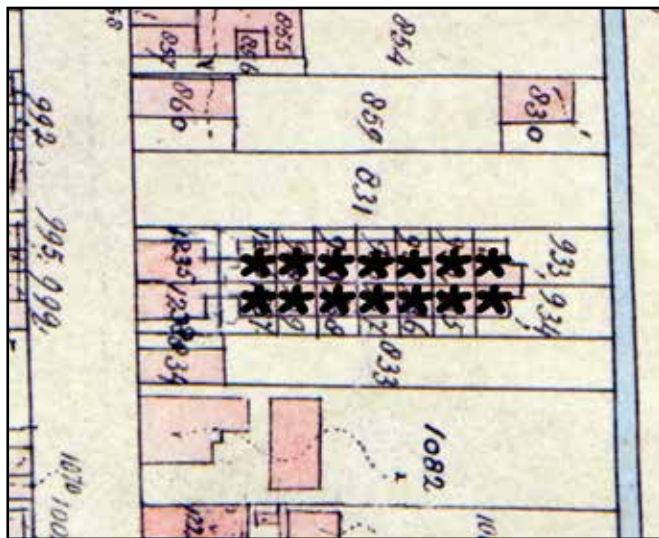
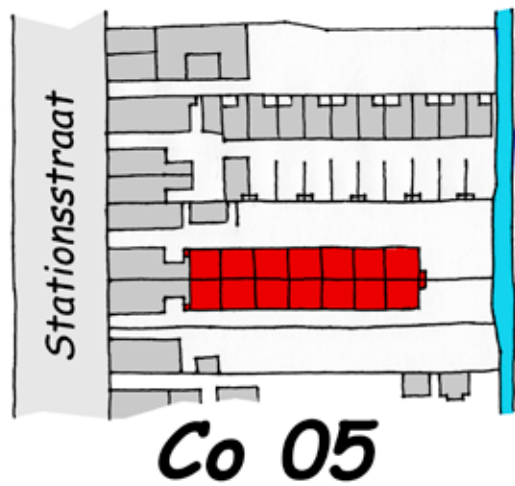
De dam die toegang gaf tot het Haanstraatje, in 1968 gefotografeerd. Achter het pand rechts van de dam, met de twee luifels, stond het zuidelijke rijtje damwoningen, dat drie jaar na de bouw weer werd gesloopt.

Co 05: veertien damwoningen in de Schippersmijn.

Situatie: achter Stationsstraat nrs. 85 en 87. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 928 à 939, 1236 en 1237.

Beschrijving: Voordat hier sprake is van woningbouw, hoort dit gebied tot de zogenaamde Gezeitens, de binnenpolder ten zuiden van het bebouwingslint aan de Grotestraat. Antonius van Iersel, leerlooier te Waalwijk verkoopt er

1886

2011

in 1877 een perceel uit aan zijn plaatsgenoot en schipper, Adrianus Gerardus Wagemakers. Die bouwt er het jaar daarop een huis aan de toen nog geheten Kloostersteeg met daarachter tegenaan twaalf werkmanswoningen. Adrianus was telg

van een bekend Waalwijks schippersgeslacht en niet onbekend in de wereld van huisbazen. Zo waren zij eigenaar van de negen werkmanswoningen aan de Kerkstraat (locatie Bw 02) en van de Haanstraat (locatie Co 04). Gezien het beroep van Adrianus mag het geen wonder heten dat de op deze locatie door hem gebouwde huisjes de naam “Schippersmijn” kregen. Deze twaalf huisjes werden gebouwd als rug- aan- rugwoningen, dat wil zeggen met de achterkanten aan elkaar. Omdat ze ook in een rij gebouwd waren, moeten ze

Het pand Stationsstraat 85- 87, waar achter de Schippersmijn lag, op een foto uit 1991. De dammen aan de linker- en de rechterkant gaven toegang tot damhuisjes.

Een verlichtingsprobleem.

Uiteraard -de openbare straatverlichting met gaslampen beperkt zich nog tot de hoofdstraten- is het aan het begin van de 20e eeuw ook in de Schippersmijn 's avonds en 's nachts aardedonker. De huisjes zelf worden nog met een petroleum-lamp verlicht. In 1898 vraagt Adrianus Wagemakers aan B&W om plaatsing van twee gaslantaarns in de dammen die de huisjes ontsluiten. Echter, B&W zijn een eerdere kwestie met Wagemakers over de overwoekering van het Kerkpad nog niet vergeten. Dat is een oudere zaak, waarvoor toen geen oplossing is gevonden (zie bij lokatie Bw 02). Er wordt besloten "dat de wethouder Gragtmans met Wagemakers zal spreken om in compensatie te verkrijgen opruiming van de boomen en het houtgewas in de Kerkpad". Het overleg loopt op niets uit en de Schippersmijn blijft donker. In 1913 rapporteert de gezondheidscommissie aan B&W over de sterke verontreiniging van het drinkwater in de Schippersmijn. Dat wordt dan nog uit een pomp of put gehaald (er is dan wel al geruime tijd een drinkwaterleiding in Waalwijk). Blijkbaar heeft de verontreiniging door afvalstoffen van huishoudens, fabrieken en looierijen 40 jaar na de urbanisatie van de vroegere Kloostersteeg het grondwater bereikt. Wagemakers wordt aangeschreven om de toestand te verbeteren, dan wel de bewoning van de huizen te staken. Wagemakers vraagt om uitstel van de gestelde termijn waarop de verbetering er moet zijn. Hij stelt dat de "Chef der Waterleiding alhier" overdreven eisen stelt en de helft teveel voor het aansluiten op het waterleidingnet vraagt. Daarom zal hij die nu in eigen beheer gaan aanleggen en heeft de materialen daarvoor al besteld. Hij krijgt daarop 10 weken uitstel. Daarmee is er nog geen verlichting in de dam. Vijf jaar later wil Wagemakers in de Schippersmijn én de Haanstraat een gasleiding aan laten leggen voor de verlichting van de dammen en in de huisjes. Hij krijgt daarvoor een offerte van de gemeentelijke gasfabriek voor de prijs van fl 562,--. Hij vindt dat teveel, maar bij monde van de directeur van de gasfabriek hoort hij dat B&W niet genegen zullen zijn hem in de hoogte van de kosten tegemoet te komen. Omdat hij dat onredelijk vindt, schrijft hij een rekest aan de gemeenteraad. Daarin betoogt hij dat in andere mijnen die eigendom zijn van één persoon (met als voorbeelden de Kerkpad en de Dijkmijn) wél de buitengasleidingen gratis zijn aangelegd. Verder meent hij dat het om een algemeen belang gaat; het gaat er om zo'n 120 mensen van een goede verlichting te voorzien. Hij verzoekt de raad daarom de gemeente de kosten van aanleg van de buitenleidingen te laten betalen. Zijn rekest wordt ondersteund door een brief die bewoners van de Schippersmijn en Haanstraat vijf dagen daarna aan de gemeenteraad sturen. Omdat die een typisch beeld van de Waalwijkse samenleving geeft uit die tijd, is die hier letterlijk overgenomen:

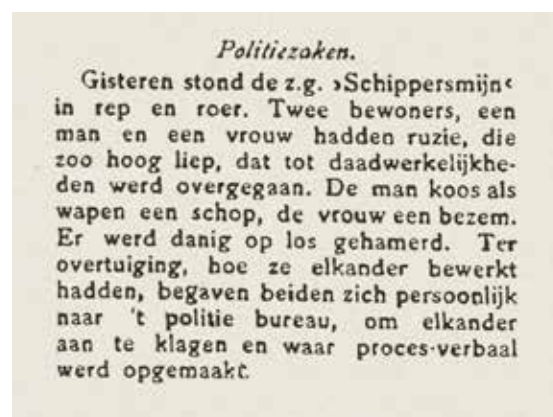
"Aan den Raad der gemeente Waalwijk, Edelachtbare Heeren, Geven met den verschuldigden eerbied te kennen, ondergetekenden voorkomenden op bijgaande lijst, allen gezinshoofden in de Stationstraat en wel meer bijzonder in de z.g. Hanenstraat en de Schippersmijn. Dat zij met hunnen vrouwen en kinderen 23 gezinnen plus minus 150 personen samen, van gaslicht niet voorzien zijn waardoor zij gedurende den afgelopen winter, dag in dag uit, van behoorlijke verlichting verstoken zijn geweest. Dat de vooruitzichten tot het verkrijgen van petroleum nog slechter zijn dan den vorigen winter. Dat zij daardoor totaal in de onmogelijkheid zijn hun huisarbeid te verichten en den kost voor hun gezin te winnen. Dat uitsluitend, om die

reden alleen, een huisvader in den afgeloopen winter zich verplicht heeft gezien in militairen dienst te gaan. Dat de armoede ditmaal nog grooter zal worden bij gebrek aan licht, en dan nog meer gezinshoofden noodgedwongen in dienst zullen moeten gaan. Redenen waarom zij Ued. eerbiedig verzoeken ook genoemde buurten bij het buizennet der gasfabriek aan te sluiten daar alle bewoners zich verplicht hebben dan een wekelijkse bijdrage van 10 cent in den vorm van huishuurverhoging den eigenaar voor zijne te maken kosten, schadeloos te stellen. 't Welk doende enz. met dank bij voorbaat Waalwijk 27 mei 1918."

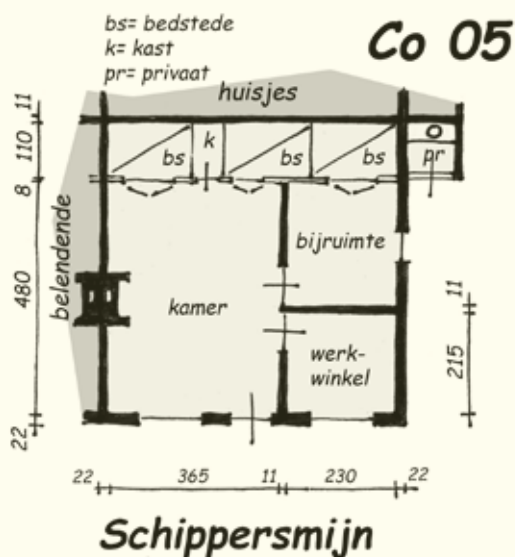
De brief was ondertekend door Cornelis J. Siegenthaler, H. Donders, A. Kleijssen, A. Duister, Gijsbertus Verhoofstad, Martinus van Delft, E. Klijberg, P.J. Leijten, J. Kipping, A. Hensen, M.G. Koot, P. van Oirschot, J. van Delft, M. Buitenkamp, M. de Vet, de wed. P. van Geenen, W.R. Schoofs, Frans van Geenen, G., W. en A. Timmermans, J. de Leeuw en Gerardus van Veldhoven. De gemeentelijke commissie voor het gas- en elektriciteitsbedrijf wordt door B&W om advies gevraagd. Het (mee) betalen aan een particuliere gasleiding is in strijd is met de daarvoor gestelde regels. Maar de commissie adviseert, "omdat het hier toch een dichtbevolkte buurt betreft waardoor het karakter van een particulier terrein verloren dreigt te gaan", de helft van de aanlegkosten van aanleg op het privé buitenterrein voor rekening van de gemeente te nemen. Wagemakers vindt dat onvoldoende tegemoetkoming, maar in dat geval adviseert de commissie het verzoek af te wijzen. Na ruim twee maanden blijkt er toch nog tot overeenstemming te zijn gekomen, want de commissie voor het gas- en elektriciteitsbedrijf bericht B&W bij monde van haar voorzitter J. Gragtmans en secretaris M. van Liempt dat met Wagemakers overeen kan worden gekomen dat die de helft van de kosten van de buitenleiding op zijn terrein en de volle kosten van aanleg van de gasbuizen in de huisjes zal betalen. Wel wordt nu de "Verordening op de levering van gas" aangepast waardoor ook voor andere dammen en mijnen hetzelfde beleid gevolgd kan worden. De tekst ervan is: "Het Gasbedrijf kan voor hare rekening nemen de helft der kosten van de buitenleiding voor de aansluiting van groepen van ten minste zes woningen, mits de meest verwijderde woning op geen grooteren afstand dan 40 meters van de hoofdleiding is gelegen."

binnen erg donker zijn geweest vanwege het feit dat er maar van één kant licht binnen kon. Overigens hadden in Waalwijk veel huisjes maar van één kant licht en lucht omdat de achterkant gesloten was. De huisjes waren gedekt met twee lange zadeldakken, waarbij de zakgoot in de lengterichting op de scheiding van de woningruggen liep. Zo een goot (en zeker met die lengte) vergt veel onderhoud. Bleef dat achterwege, dan zijn verstoppingen en lekkages het gevolg. In 1885 werd het huis aan de Kloostersteeg vervangen door een dubbele woning en daarachter, tegen het rijtje huisjes dat er al stond, werden nóg eens twee huisjes gebouwd.

Ook in de Schippersmijn was er wel eens iets aan de hand, getuige dit bericht in de Echo van het Zuiden van 6 maart 1913.

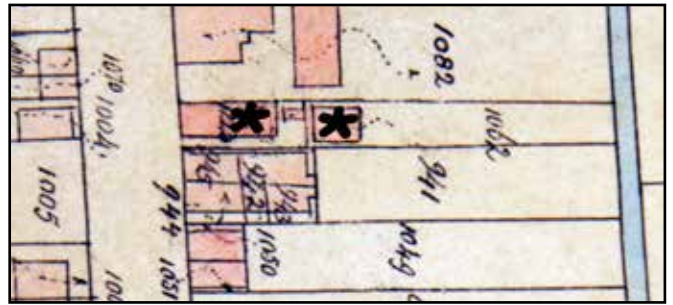
Het geheel van 14 woningen had in totaal vier privaten; twee aan de west- en twee aan de oostkant. Het meest zuidwestelijk gelegen damhuisje wordt vanaf 1903 gebruikt als werkplaats bij de westelijk ervan gelegen woning aan de Kloostersteeg. In 1905 wordt de volgende telg en schipper uit de familie, Gerardus Johannes Wagemakers, eigenaar. In eerste instantie blijven de huisjes hun bestemming houden en worden in 1925 zelfs verrijkt met de bouw van 12 privaten. Twee daarvan komen in een schuur aan de westkant, vier tegen de oostkant van de huisjes en twee groepjes van twee aan de noordkant, verder dan vijf meter vanaf de huisjes, waarvoor B&W ontheffing verlenen. Ook wordt een plaats voor het storten van afval ingericht. Ondanks deze aanpassingen laat Wagemakers in 1931 de tien eerst gebouwde huisjes verbouwen tot fabriek. In 1941 worden de overige woningen van Wagemakers aan de Stationsstraat en het noordwestelijke damhuisje vernieuwd. De huisjes van welke de bestemming fabriek is geworden, wisselen in 1944 van eigenaar. Koper is Jan Wildeman, koopman te Waalwijk. In 1951 is de fabriek aan de achterzijde fors uitgebreid. In 1963 wordt het eigendom toegedeeld aan Jacob Wildeman, ook koopman, die de fabriek en aanhorigheden in 1966 verkoopt aan de VoF MUSA autobedrijf A. Mulders- Sars. In de ontwikkeling van dat bedrijf en van de latere nieuwbouw verdwijnen de laatste restanten van de Schippersmijn.

Co 6: twee damwoningen.

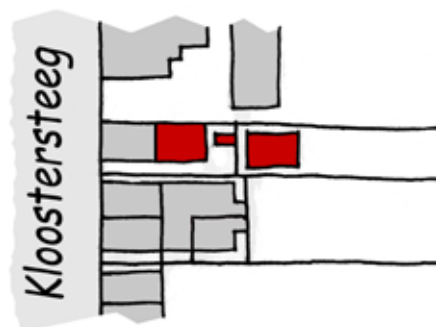
Situatie: in de verharding van de Irenestraat. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1062 en 1223.

Beschrijving: In 1832 liggen hier nog de langgestrekte percelen weiland van de binnenpolder “de Gezeitens”. Ze worden gekocht door de Waalwijkse looier Anthonie van Iersel. Hij verkoopt de percelen in kavels haaks op de Kloostersteeg, waaronder in 1876 aan Cornelis van den Meijden-

1886

berg, schoenmaker te Waalwijk. Die bouwt er een woning op. In 1881 breidt hij die woning naar achter toe uit en splitst die in tweeën waarbij een damwoning ontstaat. Tegelijkertijd bouwt

toestand vanaf 1881

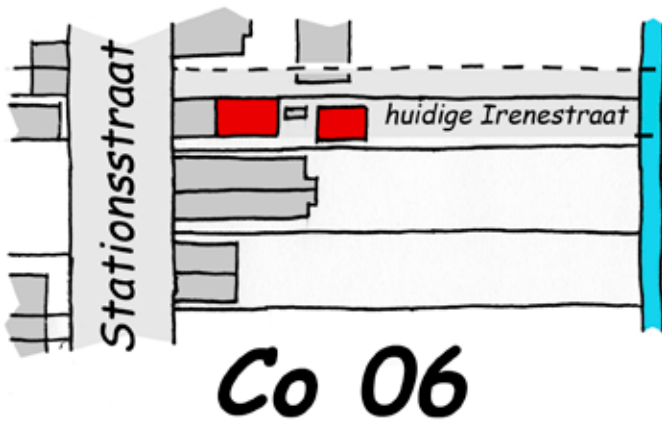
toestand vanaf 1883

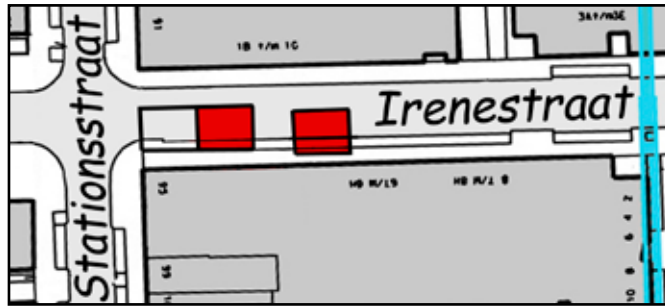
toestand vanaf 1908

ontwikkeling Co 06

hij dan achter deze huizen nog een vrijstaande woning. De privaten voor deze huizen worden tussen beide in gesitueerd. In 1883 worden de twee voorste woningen weer samengevoegd tot één. Nadat zoon Cornelis van den Meijdenberg, die niet alleen vader's naam maar ook beroep heeft overgenomen, het huis in 1904 heeft geërfd splitst die de voorste woning in 1908 weer op in twee woningen. Deze keer op een wat andere manier, want nu kan vanuit de voorste woning het achtererf binnendoor bereikt worden. Het geheel wordt in 1941 verkocht aan Marinus Johannes van Esch, slager en veehandelaar te Waalwijk. Het einde komt wanneer in 1954 de gemeente de panden koopt en er na sloop de huidige Irenestraat op aan legt.

2011

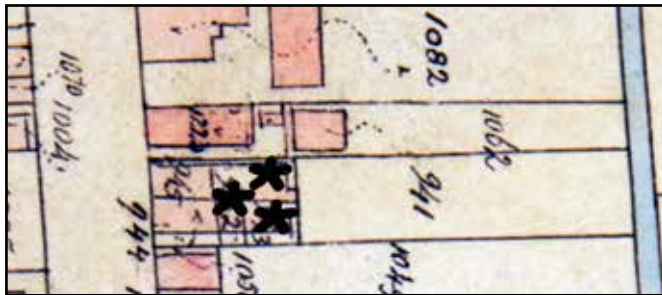
Het derde, lage, pand van links op deze foto uit 1956 is het huis, waarachter de damwoningen van locatie Co 06 lagen. Het is in 1954 gesloopt voor aanleg van de Irenestraat.

Co 07: drie damwoningen.

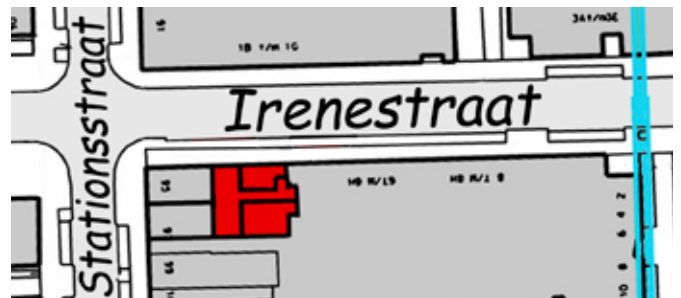
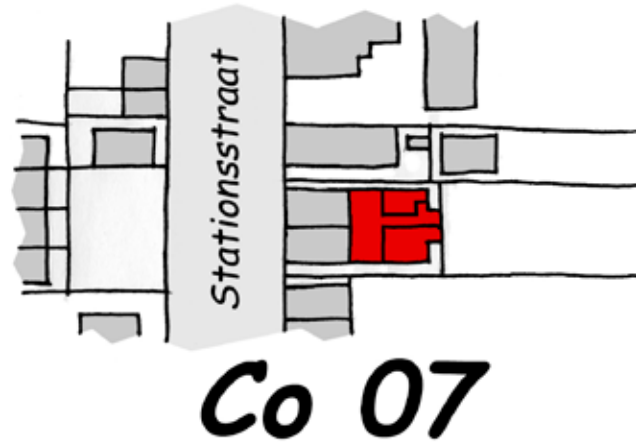
Situatie: zuidoostelijke hoek Irenestraat- Stationsstraat. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 942 en 943.

Beschrijving: In 1832 bestaat deze locatie nog uit een deel van een aantal slagen weiland in de binnenpolder "de Gezeitens". Gerardus Mulders, landbouwer te Waalwijk verkoopt in 1877 het perceel onder deze locatie, dat dan nog bouwland is, aan Hendik van den Bosch, particulier te

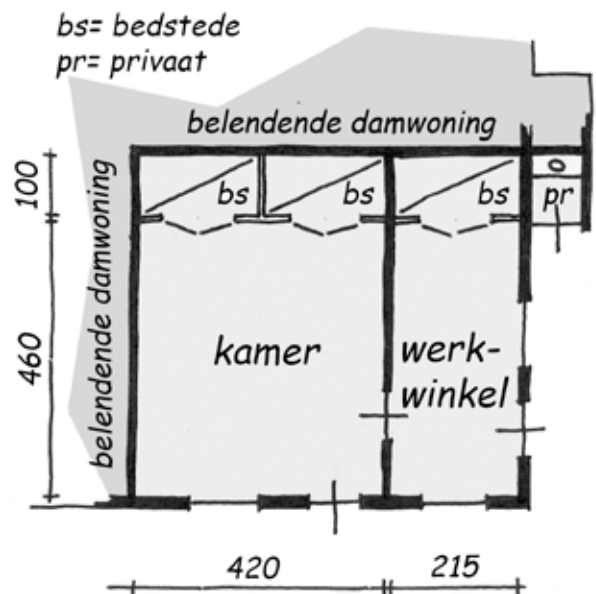
1886

Vrijhoeve Capelle. Het jaar daarop bouwt die er een dubbele woning aan de Kloostersteeg met twee damwoningen daar achter tegen aan. In 1903 blijkt bij een hermeting, dat er een derde damwoning is afgesplitst van het noordelijk deel van de bestaande damwoning. Voor de statistiek wordt als stichtingsjaar 1900 aangehouden. Ook hier weer het typische verschijnsel dat er vanuit het vóórliggende pand een gangetje wordt gespaard naar het achterterrein. Dat was confrontatievermijdend en relatief comfortabel, omdat de achterdeur uit kwam bij het buitengelegen privaat. In 1895 worden de vier woningen eigendom van Maria Johanna Hagedoorn cs. Jaren later, het is dan 1921, wordt dit alles gekocht door het Waalwijkse duo Hendrikus Johannes Pijnenburg, landbouwer en Adrianus Hubertus Mulders, smid. In 1923 verbouwen zij de zuidoostelijke damwoning tot smederij. Twee jaar later scheiden zij de boedel en wordt Mulders eigenaar van het geheel. De zuidwestelijke woning aan de Stationsstraat wordt dan deels garage, maar blijft verder bewoond. De bewoning van beide resterende damwoningen wordt in 1945

2011

gestaakt. De ruimte ervan wordt dan door het garagebedrijf in gebruik genomen. In 1951 begint Mulders hier een touringcar- annex garagebedrijf. Vanaf 1955 wordt aan de noordkant van het pand de Irenestraat aangelegd. Daardoor wordt

plattegrond Co 07
situatie 1923

het achterperceel goed bereikbaar en kan het garagebedrijf van de familie Mulders zich hier verder ontwikkelen. In 1995 wordt het hele complex gesloopt en start de bouw van winkels met 32 bovenwoningen.

Op deze foto uit 1956 is deze locatie aan de rechterkant te zien. Ervoor staat een benzinepomp en de onderpui is aangepast aan de bedrijfsactiviteiten van de eigenaar. Aan de zijgevel hangt een bord met de tekst: "Adr. Mulders. Rijksgediplomeerd hoefsmid. Haarden kachels en fornuizen. Landbouwwerktuigen en machines. Stanzmessen, Reparatie-inrichting."

Dood gevonden.

In den dam naast de woning van den autoverhuurder M.S. in de Stationsstraat werd Zondagavond laat het lijk gevonden van den 77 jarigen slager D, die enkele kamers in dezen dam bewoont.

De ontboden geneesheer constateerde dat D. aan hartverlamming gestorven was.

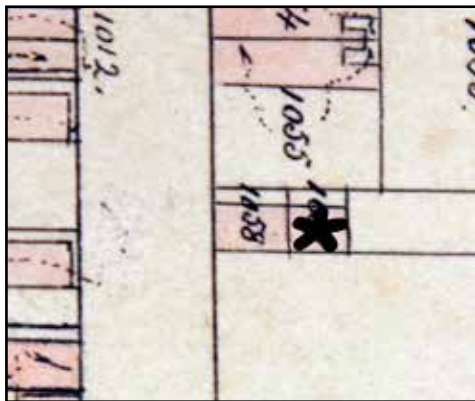
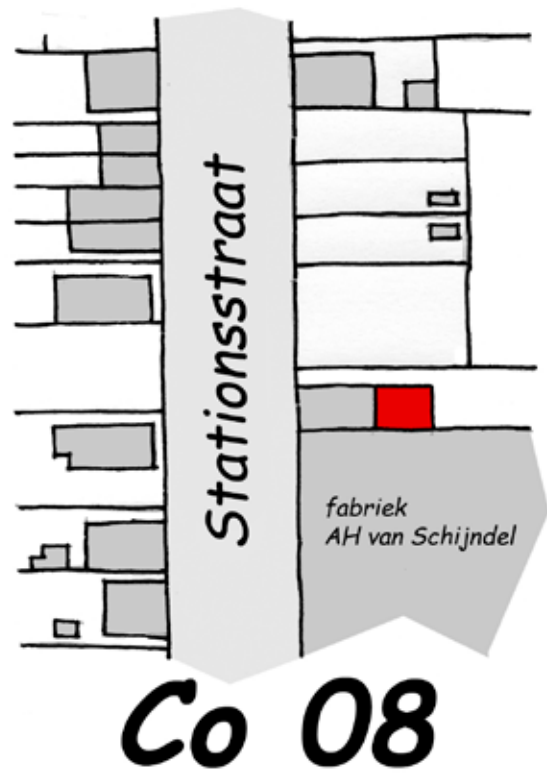
Ook in een kleine dam gebeurde wel eens iets dat de krant haalde. Hier bericht de Echo van het Zuiden van 25 oktober 1933 over het plotselinge overlijden van een dambewoner.

Co 08: één damwoning.

Situatie: achter Stationsstraat nr. 113. Kadastraal bekend: sectie B nr. 1857.

Beschrijving: In 1832 maakt het perceel nog onderdeel uit van een strook “bouwland” in de binnenpolder “Gezeitens” ten zuiden van het bebouwingslint van Waalwijk. In 1880 verkoopt Adrianus Josephus van Dongen, looijer te Waalwijk, daaruit een perceel aan Cornelis van der Pluijm, een Waalwijkse schoenmaker. Die bouwt er een huis op, met daarachter aan vast een damwoning. Later zal de schoenfabriek van A.H. van Schijndel ten zuiden en strak tegen die huizen aan gebouwd worden.

In 1921 koopt de Waalwijkse bakker Marius Daniël Verstijnen het pand met de damwoning. Hij

1886

2011

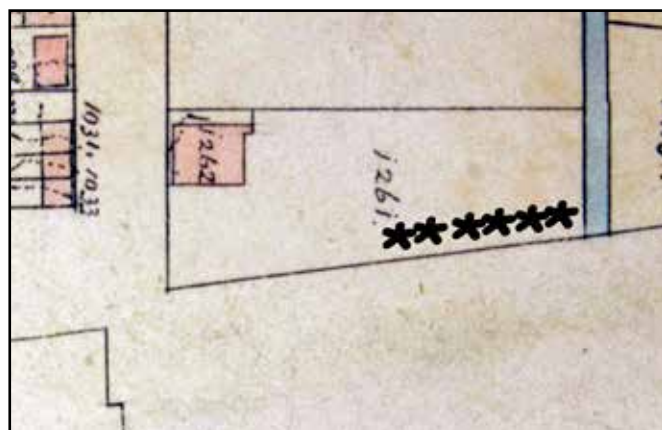
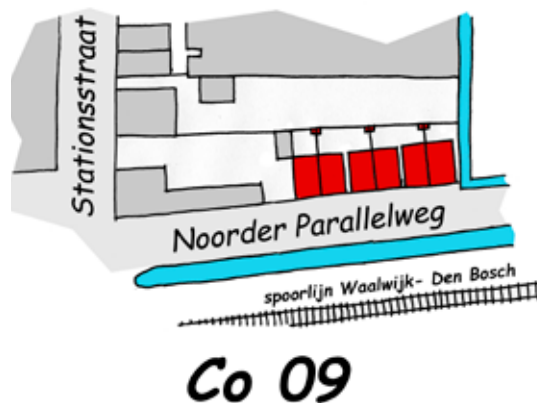
Een luchtfoto van de Stationsstraat uit 1923. Het grote, hoge gebouw in het midden is de schoenfabriek van AH van Schijndel. Direct links daar tegenaan staat het pand met de damwoning Co 08.

Co 09: zes straatwoningen.

Situatie: Noorder Parallelweg, ten westen van de Anna van Burenstraat. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1308 à 1313.

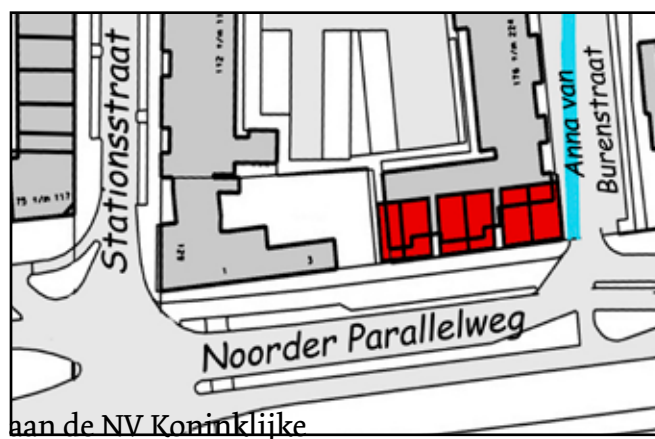
Beschrijving: In 1832 lag de ondergrond van deze woningen nog in de binnenpolder ten zuiden van het bebouwde lint van Waalwijk. Na aanleg van de spoorlijn van Lage Zwaluwe naar

1886

Den Bosch (waarvan het deel Waalwijk- Vlijmen in 1888 werd geopend) ontstond aan de noordzijde daarvan een parallelweg. Op dit gedeelte was dat eerst een zandpad, later verhard. Hieraan zijn in 1889 door Leonardus Johannes Leijtens, schoenfabrikant te Baardwijk, drie blokken van twee dubbele woningen gebouwd. Ze hadden van meet af aan elk een eigen secreet. Omdat ze groter van oppervlakte waren dan de gemiddelde arbeiderswoning in Waalwijk en mogelijk beter van kwaliteit, hebben ze tot laat in de 20e eeuw deel uitgemaakt van het Waalwijkse straatbeeld. In 1917 zijn de zes woningen door de weduwe van Leonardus Leijtens verkocht

Tot ver in de 20e eeuw bepaalden deze huizen het gezicht van de Noorder Parallelweg nabij de Stationsstraat. De eerste drie blokjes woningen op deze foto van rond 1975 zijn de hier besproken locatie.

2011

schoenfabriek AH van Schijndel. Ze blijven daar in eigendom, tot in 1931 de huisjes paarsgewijs een andere eigenaar krijgen. Het oostelijke blok wordt dan eigendom van Nicolaas Adrianus Hendriks, koopman en mecaniciën, het middelste blok van diens dochter Gerardina Adriana

Genoeg problemen!

Toen de parallelweg langs het spoor werd aangelegd, was dat niet meer dan een zandweg met bomen erlangs. Tussen de weg en de spoorlijn liep een brede sloot, de spoorloot, en ten oosten van de huisjes liep de Singelsloot in noordelijke richting, waarop de bedrijven aan de Stationsstraat hun afval loosden. Openbare verlichting was er niet en dat was de eigenaar van de huisjes een doorn in het oog. Tweemaal, in 1889 en in 1895, heeft hij daarover gereclameerd. De gevaren die het ontbreken van straatverlichting met zich meebracht, werden als volgt verwoord: “Dubbel mag de vereischte genoemd worden, terwijl het er zeer donker is, en gevaarlijk voor de bewoners; en tweedens wat de zedelijkheid aanbetreft veel te wensen overlaat, en met getuigen zou kunnen gestaafd worden, hier zaken voorvallen, die hier niet te qualificeren zijn”. In 1897 komt de straatverlichting er en Leijens geeft de gemeente formeel toestemming om een lantaarn met een beugel aan de huisjes vast te maken. Al met al was er op deze plek in Waalwijk sprake van wonen tussen de (toen groot-schalige) industrie. Ten noorden een looierij, daar weer ten noorden van een grote schoenfabriek. Daar kwam rond 1920 nog een looextractfabriek bij, die onder andere gebruik maakte van een kruisslagmolen. De uitstoot van vuil en roet en het enorme dreunen en trillen van de molen gaf zoveel overlast dat de bewoners van de huisjes (mogelijk aangespoord door huisbaas Van Schijndel, wiens vrouw ook last had van de trillingen) een klacht indienden bij de gemeente. Door de trilling zou het zelfs niet meer mogelijk zijn in de huisjes stikwerk (voor de schoenindustrie) te verrichten. Daarop werd bepaald dat de molen en de zaagmachines tussen 21:00 en 07:00 niet meer in gebruik mochten zijn. Toen de looierij Van Dooren De Greef in 1921 behoefte had aan een nieuwe kantoorruimte zag zij huisvesting daarvan in het meest oostelijk pandje, naast de achteringang van de fabriek, als een mogelijkheid. Aan de gemeente werd gevraagd het huisje aan de woningvoorraad te mogen onttrekken. Die heeft daaraan niet meegewerkt, omdat “...wij, met het oog op den huidige woningnood voorloopig geen termen kunnen vinden u vergunning te verlenen om de woning aan hare bestemming te onttrekken”.

Laurentia en het westelijke blok van zoon Christianus Bernardus, die handelsreiziger was. In 1959 verkopen deze drie eigenaren hun woningen aan de NV Waalwijkse chromlederfabriek van Van Dooren De Greeff, die haar bedrijfsterrein ten

noorden van de huisjes heeft. Na verloop van tijd worden de eigendommen van de NV herontwikkeld, waarbij de zes huisjes rond 1990 gesloopt worden.

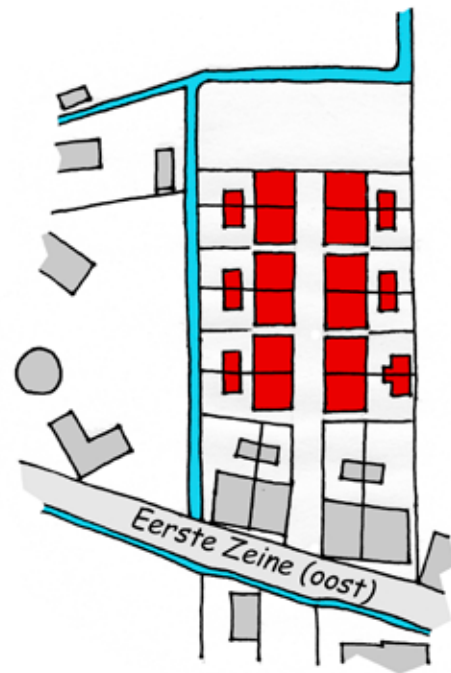

Co 10: twaalf damwoningen "de Kluifjeshoek"

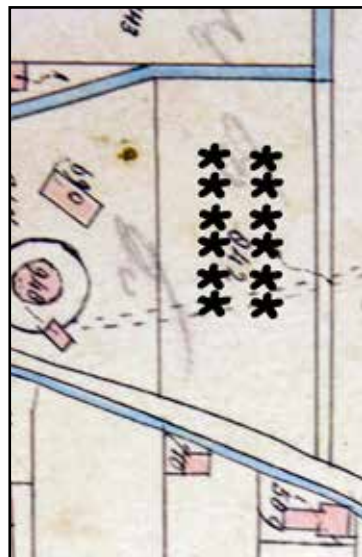
Situatie: achter Eerste Zeine nrs. 50 en 68. Kadastraal bekend: sectie B nrs. 1852 à 1857 en 1862 à 1867.

Beschrijving: In 1832 was dit gebied, direct ten oosten van de noordelijkste molen die aan de Kloostersteeg stond, nog bouwland. In 1883 wordt het door de Waalwijkse looijer Adrianus Josephus van Dongen verkocht aan zijn vakgenoot Carolus Gerardus van der Heijden, die het in eerste instantie gebruikt om er wat gebouwen op te zetten.

In 1891 bouwt hij er tien huisjes; vijf blokken van twee- onder- een- kap met elk een schuurtje. Vier huisjes staan aan de Eerste Zeine, vier ten **1886**

Co 10

noorden daarvan aan de oost-**2011**

kant van de dam en twee ten westen ervan. Twee jaar later worden die gevolgd door nog eens twee huisjes ten westen van de dam. Bij de boedelscheiding na het overlijden van Carolus wordt diens nog minderjarige

zoon Bernardus Johannes de eigenaar. In 1894 completeert die de cluster met de bouw van nog eens vier huisjes aan de noordkant van de al bestaande. In 1906 wordt de eigendom van alle huisjes ondergebracht bij de Firma C.G. van der Heijden. Vijf jaren later wordt het eigendom van de firma gescheiden en de huisjes gaan in handen over van Johanna Hendrika Theodora van der Heijden, die schoenfabrikante is.

Het is 1928 wanneer de huisjes uit de familie gaan. Rudolph Theodorus van Mil, een Waalwijkse koopman heeft ze van Johanna gekocht. In 1938 krijgen

de huisjes een dakkapel. Van Mil blijft eigenaar tot 1965, wanneer de Waalwijkse lederhandelaar Antonius Josephus Johannes Bergmans ze koopt. Hetzelfde jaar verkoopt hij twee straatwoningen aan particulieren. In 1967 wordt de westelijke

Deze luchtfoto is in 1928 vanuit het noordwesten genomen. De huisjes van de Kluifjeshoek met de vrijstaande bergingen zijn goed zichtbaar. Links ervan is later het gemeentelijke abattoir gebouwd. Het verhaal gaat dat daar wel eens een botje met vlees overschoot, hetgeen inspireerde tot de naam "Kluifjeshoek". Aan de zuidkant staat een groot reclamebord van de Stoomschoenenfabriek C.G. van de Heijden dat vanuit de spoorweg, die net buiten beeld is parallel aan het pad aan de onderkant van de foto, goed zichtbaar moet zijn geweest.

helft van de overgebleven woningen gesloopt. De resterende huisjes vervallen en krijgen bestemmingen als werkplaats en magazijn. In 1968 staan er nog twee als woning geregistreerd. In 2008 bestaan de oostelijke woningen nog, die dan in gebruik zijn voor bedrijfsdoeleinden.

Hierboven een kijkje vanuit de Eerste Zeine in de Kluifjeshoek anno 1955.

Bovenaan: Een kijkje vanuit de Eerste Zeine in de Kluifjeshoek anno 2012. Alleen van de oostelijke huisjes staat het karkas nog overeind. De gevels zijn aangepast, de dakkapellen verdwenen en de doorgang tussen de huizen is dichtgemetseld.

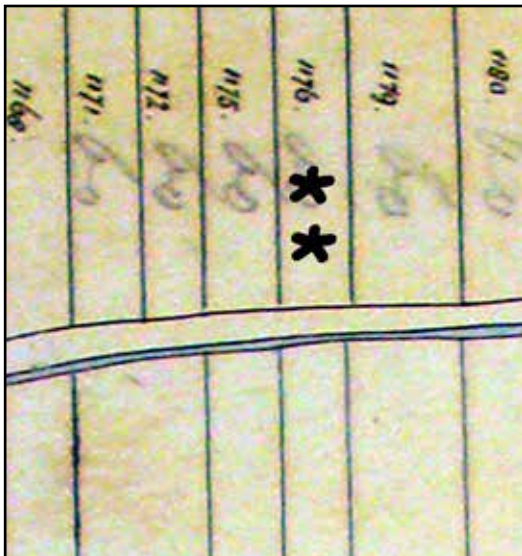
Links: een luchtfoto met uiterst links de Kluifjeshoek (pijlen) en rechts daarvan het Gemeentelijke abbatoir.

Co 11: één damwoning, genaamd "de Piano".

Situatie: ter plaatse van Eerste Zeine nr. 122. Kadastraal bekend: sectie B nr. 1176.

Beschrijving: Strikt genomen hoort dit pand niet in dit boek thuis. Het is namelijk gebouwd in 1906, dus nadat de woningwet in werking was getreden, en valt derhalve buiten het bestek van dit onderzoek. Redenen om het toch op te nemen zijn dat het een typische naam had (de Piano),

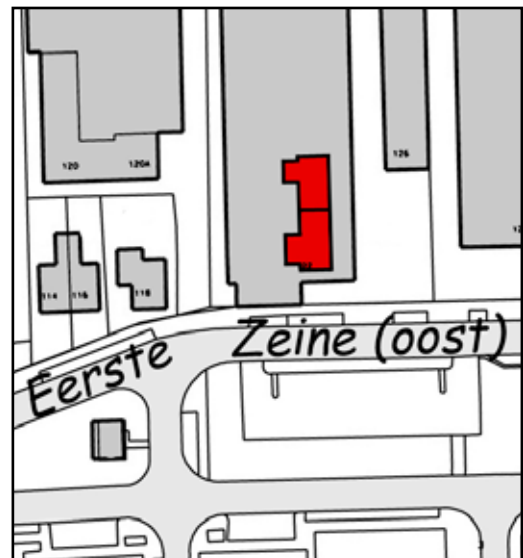

1886

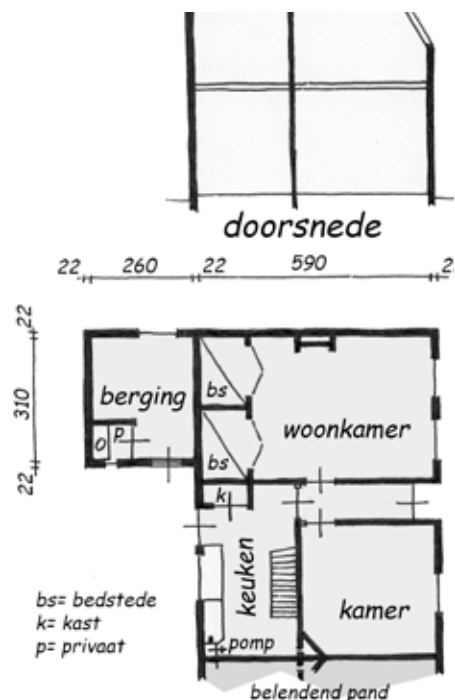
dat het het eerste pand is waarvan de bouwvergunning in het Waalwijkse gemeentearchief is gearchiveerd en dat enkele Waalwijkers er naar hebben gevraagd. Het pand bestaat uit een dubbele woning die haaks op de Eerste Zeine is gebouwd, waardoor de achtergelegen woning als een damwoning kan worden gedefinieerd. Ook de aan de straat gelegen woning heeft de voorgevel aan de dam. Het moet een wonderlijke verschijning zijn geweest, daar in de nog open binnenpolder. Met een vormgeving die je beter in een stedelijk gebied kunt plaatsen, en dan nog eens met de voorgevel aan de zijkant. In 1922 is er aan de straatzijde een nét vrijstaande berging bijgebouwd. De naam "Piano" heeft waarschijnlijk met de vorm te maken. Niet duidelijk is of de bouwvorm van enkel de woningen daartoe aanleiding gaf, of met de berging erbij. Boven

Co 11

2011

plattegrond Co 1
situatie 1906

de voorgevel was namelijk een stukje schuine kap met daarachter een platdak dat aansloot op de rechtopgaande achtergevel. Het kan zijn dat die schuine kant als het klavier werd gezien. De andere mogelijkheid is dat de compositie van woonpand met de ervoor gebouwde berging associaties met een piano oproep. Oordeelt u zelf. In 1832 is het perceel waarop later deze woning wordt gebouwd eigendom van de slagter Andreas Hubertus van Roessel. Het is dan nog een bouwland in de vorm van een opstreckende smalle kavel tussen de Lunt en de Eerste Zeine. Dat gebied werd toen de Gezeitens genoemd. Na de aanleg van de spoorlijn naar Den Bosch ontstond ten zuiden daarvan een gebiedje waarin de agrarische functie minder belangrijk werd en waarop aarzelend de bouw van woningen en bedrijven op gang kwam. In 1906 krijgt Van Roessel vergunning om op zijn perceel een dubbele woning te bouwen. Dat gaat niet zonder slag of stoot, want het plan moet eerst worden aangepast omdat er te lichte constructies wer-

den toegepast. Na zijn overlijden wordt zoon Andreas Alphonsus Joachim in 1922 slechts voor korte tijd eigenaar, want die verkoopt de huisjes hetzelfde jaar nog door aan Machiel Matheus Antonius Schambergen, bode te Waalwijk. Schambergen verkoopt het huisje aan de straat hetzelfde jaar weer. De damwoning verkoopt hij een jaar later aan de Waalwijkse hovenier Godefridus Bruijsters. Bij de boedelscheiding in 1935 wordt diens zoon Gerardus Josephus, leerlooier, eigenaar. Hij verkoopt in 1959 het pandje aan de NV Schuwer, die tegelijk ook het aanpalende huisje aan de straatkant koopt en het geheel sloopt voor de uitbreiding van het bedrijf.

De Piano vlak voor de sloop, met ervoor nog het in 1922 gebouwde schuurtje. De huisjes werden ontworpen door de architect H.C. Meulkens uit Waalwijk. De opzet ervan laat zien dat het een overgangsfase was naar modernere woningbouw. Zo waren er nog bedsteden in gemaakt en was het privaat in het schuurtje slechts buitenom bereikbaar. Daarentegen was er een echte keuken, een berging en een vaste trap naar de verdieping, waar slaapkamers waren.

Bouwkundige aspecten

Aan de hand van het bij dit onderzoek vergaarde materiaal worden hierna de bouwkundige aspecten van de werkmanswoningen beschreven.

In feite gaat het om twee hoofdtypen. Als eerste de woningen die in een bestaande, grotere woning werd gemaakt en als tweede de woningen die werden aangebouwd of als vrijstaand complex zijn gebouwd.

Zover na te gaan en te veronderstellen is (na de grote stadsbrand van 1824), zijn alle beschreven woningen van baksteen gemetseld. Op enkele uitzonderingen na zijn ze voorzien van zadeldaken met de nok parallel aan de richting van de rij, gedekt met Hollandse pannen. Bij sommige waren de pannen onderstopt met riet; waar dat niet zo

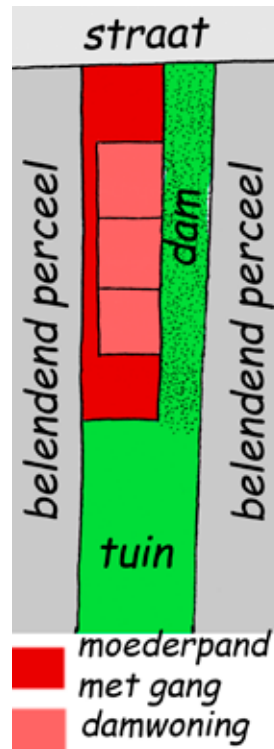

Met riet onderschoten pannendak op locatie Aw 11.

was hadden wind en stuivende neerslag vrij spel in de kapverdieping. Alleen bij locatie Bw 23 en 26 bleek van een volledige rieten kap. De huizen in deze twee locaties waren oorspronkelijk boerderijen, waarvan B 23 tot vier arbeidershuisjes is verbouwd.

1. Damwoningen die in een bestaande (bedrijfs)woning zijn gebouwd.

De opzet van de "ingebouwde" damwoningen was uiteraard sterk afhankelijk van de oorspronkelijke indeling van het moederpand. Over het

algemeen besloeg zo'n damwoning niet de volle breedte van het moederpand en was in het achterste deel ervan gesitueerd. Gebruikelijk was dat de damwoning uit twee vertrekken bestond. Als er een privaat was, lag dat buiten en was niet hetzelfde dat gebruikt werd door de bewoners van het moederpand. Soms was ook een deel van de verdieping in gebruik die zich wel uitstrekte boven de vertrekken van het moeder-

pand. De ingebouwde damwoningen werden dus afhankelijk van de aangetroffen situatie, bijna improviserderwijs ingedeeld. Echter valt één in het oog springend punt van overeenkomst op. Dat is dat er voor de bewoner van het moederpand bij nagenoeg al deze woningen de mogelijkheid bleef om via een gang achter de damwoning om, de tuin te bereiken. Dat, terwijl die tuin ook via de dam bereikbaar was. Voor deze eigenaardigheid zijn enkele redenen te bedenken. Het kan te maken hebben met overwegingen van privacy, zowel in de richting van de bewoner van het moederpand als die van de damwoning. Maar ook kan er een praktische reden aan ten grondslag hebben gelegen. De weg van moederpand naar tuin is via de gang korter en er komt geen viezigheid uit de tuin in het voorste deel van het moederpand (waarin over het algemeen de "goei kamer" was).

2. Vrijstaande en aangebouwde dam- en dijkwoningen.

Het grootste deel van deze woningen werden nieuw gebouwd. Slechts enkele ontstonden uit de verbouw van een al bestaande schuur. Ze hebben

een opzet die slechts moest voldoen aan enkele minimale eisen en zijn goeddeels vergelijkbaar. Ze moesten goedkoop zijn, en dus een geringe omvang hebben en vrij van opsmuk zijn. De ontwerpers waren meestal de bouwers, de timmerman of metselaar.

Een typisch steektrapje, hier naar de kapruimte van locatie Aw 11.

In een enkel geval is er sprake van een architect (Haanstraatje, locatie Co 04). De opzet is voor het merendeel een twee-beukige. Er was een woonvertrek en een iets smallere werkwinkel met dikwijls in beide vertrekken bedsteden.

De kapruimte was soms voorzien van een gietijzeren opsteekraampje en

werd gebruikt als slaapruijnte, bereikbaar via een smalle ladder met treden. De kap werd gevormd van gordingen met daarop sporen, panlatten en pannen. De gordingen werden ondersteund door de halfsteens tussenmuren die de huisjes begrensden, en daar tussenin door een eenvoudig spant. Slechts bij uitzondering werd een kapruimte vermeld die over meerdere woningen doorliep. Onder de bedsteden was een keldertje van pakweg 50 cm diep. Die ruimte werd veel gebruikt voor opslag van aardappelen of kolen en was meestal geventileerd. De vloeren waren van in het zand gestrate tegels en ook wel van houten planken op balken die in het zandbed lagen. Het plafond bestond uit de zolderbalken, waarover kraaldelen.

De muren waren aan de binnenzijde gepleisterd en werden met witkalk netjes gehouden. Binnenwanden waren van halfsteens metselwerk.

Houten wand met dubbele deuren naar de bedsteden en daartussen de deur naar de bergkast in locatie Aw 16. In de praktijk was dit hout geschilderd.

De wand waarin de deuren van de bedsteden zaten was meestal van hout. Daarin was meestal ook één kastruimte opgenomen. De buitengevels waren van steens, soms ook van halfsteens metselwerk. Zowel Waal- als Ijselformaat is aangetroffen. Stenen, afkomstig van sloop, werden ook toegepast. Voor de gevelstenen werd, gezien de vele beschrijvingen over vochtdoortrekking, een weinig harde steen (waarschijnlijk in de kwaliteit boerengrauw) gebruikt. Een plint van met tras gemetselde klinkers is vanwege de vele vochtdoorslag waarschijnlijk niet of sporadisch gebruikt. Zowel tras als een harde steen waren duurder dan kalkspecie en een zachtere steen. De vaste bodem in de toenmalige locaties ligt op 1,5 tot 2 meter onder maaiveld. De fundering (al is daar slechts één bewijs van) zal zoals toen gebruikelijk niet dieper zijn aangelegd dan op 60 cm onder maaiveld; net onder de vorstgrens. De huisjes waren klein en hadden geen verdieping, zodat de belasting van de fundering laag was. Mocht een woning wat verzakken was dat geen grote ramp. Het metselwerk was van een solide (veelal kruis-) verband en met flexibele kalkspecie gemetseld, zodat zettingen van de fundering werden opgevangen. Veel huisjes hadden maar van één zijde licht en lucht. De achterzijde stond op de grens met de buurman of grensde aan de achterkant van andere woningen (de zogenaamde rug- aan

rugwoningen). In enkele gevallen was er een achterplaatsje en dan was ook de achtergevel voorzien van ramen en een deur.

Wanneer de schaarse foto's van deze huisjes en detail bekeken worden, valt op dat het timmer- en metselwerk met groot vakmanschap zijn gemaakt. Gevels die strak in verband zijn gemetseld, rollagen die meesterlijk zijn verwerkt en kozijnen met schuiframen, roedeverdeling en dikwijls details als een licht getoogde bovendorpel wijzen niet zozeer op een luxe uitvoering, maar op het afwerkingsniveau dat in die tijd usance was. Je leerde als metselaar of timmerman het vak op een bepaalde manier uit te oefenen en dat gebeurde dus ook bij de goedkope arbeiderswoningen. Daar komt bij dat zeker voor het metselwerk een goed verband en het correct uitvoeren van rollagen boven kozijnen noodzakelijk voor een solide constructie was. Zo er al privaten waren, maakten die nooit deel uit van de woning. Ze stonden praktisch steeds vrijstaand of aangebouwd buiten de huisjes. Ze waren zowel van hout als van steen gebouwd. De meeste huisjes hadden twee stookplaatsen; in elke ruimte één.

Vakkundig uitgevoerde rollaag en muizentand bij locatie Ao 32.

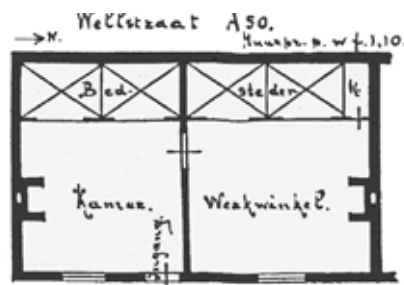
Wonen en werken in de Waalwijkse werkmanswoningen

Om zicht te krijgen hoe er in de onderzochte huisjes werd gewoond is eerder in dit verhaal de context van dat wonen al zoveel mogelijk uit de doeken gedaan. Die veranderde in de loop van de tijd door het aanleggen van bestratingen en de komst van technische infrastructuur als gas, water, riolering en elektriciteit. Een andere factor die de levensomstandigheden veranderde was de economische en technisch- industriële ontwikkeling die de omschakeling van ambachtelijk thuiswerk naar fabrieksarbeid bewerkstelligde en zo invloed had op het gezinsleven en gebruik van de ruimte in de behuizingen. De huisjes zelf vormden in die veranderende wereld een constante, onveranderende factor. Nadat er vanaf 1917 nieuwe en betere woningen werden gebouwd in stadsuitbreidingen met aandacht voor opzet, ruimte, licht en lucht, werd het contrast met de oude en slechte behuizingen en hun ruimtelijke inpassing duidelijk zichtbaar. Over de eerste periode vanaf 1832 is, althans voor het Waalwijkse, niets over het wonen beschreven. Eind van de 19e eeuw geven de verslagen van de getuigenverhoren enig houvast. Deze verhoren werden tussen 1890 en 1892 uitgevoerd door de "Staatscommissie tot het houden van een Arbeidsenquête", ingesteld krachtens de wet van 19 januari 1890. Dat onderzoek werd ingesteld om inzicht te krijgen in de sociale positie van arbeiders en de arbeidsomstandigheden in de fabrieken en werkplaatsen en diende om de Arbeidswet van 1889 zo nodig aan te kunnen vullen. (Nationaal Archief, toegang 2.09.38).

Over de laatste periode, van kort vóór en van na WO II, is meer bekend. Daarbij worden interviews met toenmalige bewoners van de Hooisteege en de Leeuwenkuil gebruikt. Verder werd een oud-maatschappelijk werkster geraadpleegd.

Hoe zou het wonen in de huisjes geweest kunnen zijn? Uitgegaan is van wat er bekend is aan bouwkundige en maatschappelijke gegevens, aangevuld met gegevens uit de hiervoor genoemde enquête, interviews, literatuur en materiaal over de technische infrastructuur om daarover een beeld te schetsen.

Wonen en werken gebeurde in hetzelfde huisje, althans waar het de schoenmakerij betrof. Het merendeel van de Waalwijkse damwoningen had twee vertrekken; de huiskamer en de werkwinkel. Andere handwerkslieden deden hun werk meestal toch in werkplaatsen als een looierij, die elders in Waalwijk gevestigd was. Ook na de komst van factorijen en fabrieken bleef er thuis gewerkt worden, meestal door de vrouw en kinderen in

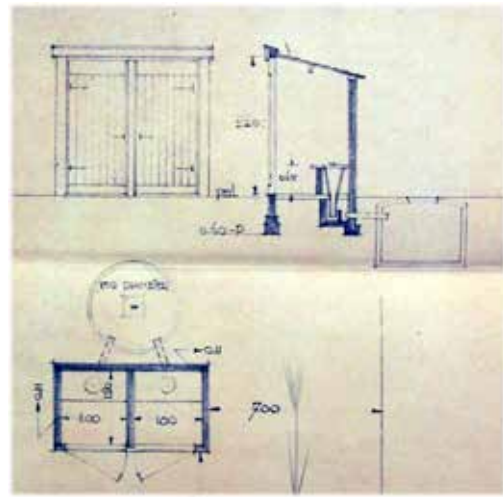
Plattegrond van een damwoning aan de Wellstraat of Wellsteeg (locatie Aw 09) met een in vergelijking met andere huisjes ruime werkwinkel.

ZITTING VAN MAANDAG 15 JUNI 1891.	
Tegenwoordig de heeren:	
ROCHUSSEN, Voorzitter.	
JANSEN.	
VAN WIJCK.	
Verhoor van Johannes Ambrosius Papenhoven, oud 59 jaar, schoenmakersknecht, te Waalwijk.	A. Neen, zij werken beiden voor andere bazen.
4168. De Voorzitter: Voor wien werkt gij?	4179. V. Hoeveel uren per dag werken zij?
A. Voor Johannes Boelen.	A. Even lang, als ik.
	4180. I. Wat verdienen zij?

Rechts: een tekening bij de bouwaanvraag voor twee privaten, zoals er na 1925 veel bij damwoningen werden gebouwd.

het gezin. Dit latere thuiswerk betrof met name het stikwerk aan bovenleer van schoenen, dat in de fabriek met andere onderdelen tot een hele schoen werd samengesteld. Door het thuiswerk, de weinige ruimte in huis en de meestal grote gezinnen was het in de kleine behuizingen druk en onrustig. Veel werd er door de kinderen naar bui-

Kinderarbeid.

De eerste leerplichtwet in Nederland werd aangenomen in 1900. Deze wet verplichtte kinderen van 6 tot 12 jaar tot het volgen van onderwijs. Voor sommige kinderen werden uitzonderingen gemaakt, zoals voor boerenkinderen tijdens de oogsttijd. Dochters mochten ook thuisblijven om het gezin te verzorgen. We zien dat er ook in Waalwijk in de 19e eeuw nog sprake is van kinderarbeid. Het zogenaamde kinderwetje van Van Houten maakte in 1875 dan formeel wel een einde aan arbeid door kinderen van jonger dan 12 jaar; door gebrek aan controle, ontbreken van andere zinvolle bezigheden en armoede, werden er vóór de komst van de leerplichtwet nog kinderen ingezet in het (thuis)werkproces. De gemeentelijke jaarverslagen laten de hier gehanteerde cijfers zien. Interpreteren is niet goed mogelijk, omdat ze in vele jaren niet zijn opgetekend en in andere jaren weer een onverklaarbaar van de trend afwijkende uitslag te zien geven. In deze jaarverslagen worden mensen onder de 16 jaar als kind beschouwd. Na invoering van het kinderwetje kunnen er nog steeds legaal kinderen van 12 tot en met 15 jaar in het arbeidsproces zijn ingezet; vóór invoering ervan in 1875 kunnen dat ook jongere kinderen geweest zijn. In 1853 was 20% (115) van het totale aantal arbeiders (mannen, vrouwen en kinderen) nog kind. Dat liep later in dat decennium op naar 30% (167 kinderen). Direct na 1875 zou dat sterk teruggelopen zijn naar 3%, maar dat geringe percentage wordt ongeloofwaardig wanneer we het in de jaren 1883 tot en met 1885 weer op zien lopen naar 17 (165 kinderen). De laatste maal dat in het Waalwijkse gemeentejaarverslag gewag wordt gemaakt van kinderarbeid is in 1895, wanneer er 1011 mannen, 225 vrouwen en 175 (is 12%) jongens als werkzaam in bedrijven worden geregistreerd.

ten getrokken om te spelen, vissen of kattedwaad uit te halen. Baldadigheid was een regelmatig terugkerend issue in de plaatselijke krant, die vanaf 1872 verscheen.

Met slaappleatsen werd creatief omgegaan. Vader en moeder met de kleinste kinderen in de bedstee, jongens naar de ruimte onder de kap, en de meisjes in de resterende bedsteden. Sanitair was er niet. Wassen moest aan een aan de pomp of uit de put gevulde emmer water en zal waarschijnlijk niet elke dag zijn gebeurd. Water moest soms

van ver gehaald worden; niet elke dam beschikte erover. Ook privaten waren er in de beginperiode niet altijd. De behoefte moest dus waarschijnlijk ergens achteraf gedaan worden, of in een emmer die dan elders weer werd leeggegooid. Waren er privaten, dan lagen die buiten de woning. Nergens waren evenveel privaten als woningen, dus moesten die gedeeld worden. Het (niet) nakomen of maken van afspraken daarover onderling, moet wel eens spanningen hebben opgeleverd. Door actief gemeentelijk beleid nam het aantal en

Op deze foto uit 1910 zijn schoenmakers aan het werk te zien in hun werkwinkel aan de Goudmijn (locatie Aw 36).

kwiteit van de nog steeds buiten de huisjes gesitueerde privaten vanaf 1925 toe. Een keuken hadden men niet. In de huiskamer werd het voedsel zonder gebruikmaking van een aanrecht bereid op de kachel en/ of het petroleumstelletje. Water uit de waterleiding kwam pas vanaf het tweede decennium van de 20e eeuw in (enkele van) de huisjes. Het was dan beschikbaar uit één kraan, die op zo'n 60 cm boven de vloer hing en waaronder geen afvoerputje was. Dat werd gedaan om verspilling tegen te gaan. Alle huisjes hadden wel een stookplaats. Nergens zijn open vuren vermeld, die overigens in de beginperiode wel kunnen hebben bestaan. Een kachel was het middel om de kou te verdrijven, eten te koken en het (was)water op te verwarmen. Die werd gestookt met wat er maar branden wilde. Afhankelijk van de welstand van de bewoners doorliep de brandstof de range van afval (als leersnippers) tot (dure) kolen, welke laatste wel bij de aardappelen in het keldertje onder de bedsteden werden opgeslagen. In de zomer was het aanhouden van de kachel te bewerkelijk en te duur. Het eten en het waswater werd dan op petroleumstellen verwarmd. Petroleum was een belangrijke vloeistof, omdat daar ook de petroleumlampen voor de verlichting op brandden. Bij

het flauwe licht van de petroleumlamp werd s' avonds nog in de werkwinkel gewerkt. Verlichting op gas, zo die echter al werd aangelegd, kwam pas in de loop van de 20e eeuw beschikbaar. Wel was er al vóór WO II elektra voor verlichtingsdoeleinden in nagenoeg al de huisjes. Dat de huisjes vochtig en koud waren door dunne muren van slecht materiaal is al beschreven. De problemen daarvan beperkten zich niet tot vocht en kou alleen. De binnenkanten van de buitenmuren waren een verblijfplaats voor schimmels en allerlei insecten, waaronder

met name wandgedierte. Door slechte hygiëne, de gebruikte materialen zoals slaapzakken gevuld met stro en het ontbreken van een doelmatige bestrijding kwamen plagen van insecten en knaagdieren regelmatig voor, evenals de ziekten die daardoor werden verspreid. De dammen met dikwijls een besloten karakter vormden kleine leefgemeenschappen die eertijds als een normale manier van wonen werden beschouwd in

**Burgemeester en Wethouders
der gemeente WAAI.WIJK
MAKEN BEKEND,
dat het vanaf 1 April 1941
verboden is om een woning
of een gedeelte daarvan in
gebruik te geven zonder dat
een verklaring bij Burge-
meester en Wethouders is
ingeleverd, dat noch in de
woning, noch in het daarin
eventueel aanwezige huis-
raad wandgedierte is aan-
getroffen.**

Bij de huisjes rond de Nederlands Hervormde kerk (locaties Aw 01 à 04) stond en staat tot vandaag de dag een pomp, die door bewoners uit de omgeving werd gebruikt. Hier te zien op een foto uit 1979.

Waalwijk. Met het afnemen van het aantal damwoningen en de toename van goede woningen in nieuwe buurten met een open karakter werden deze dam-gemeenschappen meer en meer als een onvolwaardige manier van wonen beschouwd. Na WO II wordt bij onbewoonbaarverklaringen regelmatig de term “degraderende omgeving” gebezigd. Uit enkele interviews blijkt van burenhulp en saamhorigheid, maar ook van onderlinge ruzies. In één geval was te proeven van verschil in status. De bewoners van de ene dam (locatie Ao 11) verwijten die van de aangrenzende dam hinder en vuiligheid te veroorzaken, waar zij dan last van ondervinden. De dammen waren niet alleen nauw, ook een eigen buitenruimte ontbrak bij nagenoeg alle damwoningen. Zo men al een tuintje wilde, moest dat elders worden gezocht. De gemeenschappelijke buitenruimte was onverhard en moeilijk te onderhouden. Bij regen was het een modderpoel, bij droogte waaide het stof er rond. De vloeren van de huisjes bleken nog wel eens onder het maaiveld te liggen, waardoor bij hevige regenval het water naar binnen kon stromen. Wanneer de nacht viel, was het er pikdonker door het ontbreken van openbare verlichting.

Vanaf ongeveer 1925 worden dakgoten verplicht gesteld, waardoor het regenwater niet meer rechtstreeks de dam in liep. Voor openbare verlichting was een tiental jaren daarvóór al een oplossing gevonden. Als de huisbaas de aanleg bekostigde, leverde de gemeente het gas voor de verlichting van de dam gratis. De manier van leven van de Waalwijkse arbeiders was anders dan nu. Zij waren van oudsher gewend aan een bepaalde vrijheid van handelen en leefden daar ook naar. Op de vrije (met uitzondering van godsdienstige verplichtingen) zondag werd er nog wel gedronken en de dag

erna, ook wel de “blauwe maandag” genoemd, viel het niet mee om weer aan de gang te komen. Buurten of gaan vissen ging de mensen dan beter af. Gevolg was dat er de rest van de week extra hard moest worden aangepakt om het kwantum werk aan de patroon te kunnen afleveren. Ook na de komst van de fabrieken bleef het thuiswerk normaal voor het deel van de familie dat niet buitenshuis de kost verdiende. Men was daarom niet onverdeeld gelukkig met de arbeidswet van 1889, waarin thuiswerk in de avond uren voor vrouwen werd verboden teneinde hen meer tijd te geven voor het gezin. Rond 1890 bleek men in Waalwijk tamelijk tevreden met de manier van leven, zo zou kunnen blijken uit de interviews van de Staatscommissie. Die conclusie staat enigszins op gespannen voet met het beeld dat dikwijls wordt voorgehouden van de onderbetaalde handwerker die werd uitgebuit door de werkgever en dan ook nog tot winkelnering verplicht werd. Op basis van het bestudeerde materiaal is daar geen uitsluitsel over te geven. Wél lijkt het er op dat de positie van de Waalwijkse arbeider beter was dan die van zijn collega’s in grote steden. Na invoering van de woningwet kwamen de eerste protesten over de slechte woonkwaliteit van

de damwoningen (zie hoofdstuk V, de eerste onbewoonbaarverklaring). Nadat in 1917 de sociale woningbouw een aanvang had genomen werden er nauwelijks meer klachten over damwoningen in de archieven terug gevonden, met uitzondering op het punt van de openbare verlichting van de dammen. De huurlasten bedroegen rond 1905 rond de 13% van het hoofdinkomen, namelijk zo'n fl. 1,50 bij een inkomen van een goede handarbeider van fl. 11,- in de week. Het restant was toen niet altijd voldoende voor een riant levensstijl. De huishuur diende wekelijks betaald te worden. De huisbaas (of diens kinderen) kwam die 's zaterdags, nadat het loon was uitbetaald, ophalen. Aan het einde van hun bestaansperiode waren praktisch alle damwoningen in principe nog hetzelfde als bij de bouw ervan. Enkel zaken als waterleiding en elektra waren toegevoegd. De eigenaren zagen af van investeren in verbeteringen, die objectief gezien door de krapte en de basisopzet van de huisjes ook nauwelijks mogelijk waren. Dikwijls was dat ook een reden bij de onbewoonbaarverklaringen: "De woning is ongeschikt ter bewoning en kan door het aanbrengen van verbeteringen niet meer in bewoonbare staat worden gebracht". Wel vindt er bij uitzondering vervangende nieuwbouw (Wellmijn, locatie Ao 09) en grondige verbetering (Dijckmijn, lokatie Ao 11) plaats. Enkele nog bestaande huisjes, die door individuele personen van de vroegere eigenaars werden gekocht, zijn met veel liefde en inspanning beter voor moderne bewoning geschikt gemaakt. Ter illustratie van hoe eind 19e eeuw werd gedacht over hun leefomstandigheden hierna het vraaggesprek door de Staatscommissie met een Waalwijkse patroon en enkele arbeiders, voor zover het onderwerp "wonen" aan de orde is.

ZITTING VAN MAANDAG 15 JUNI 1891.

Verhoor van Jodocus Timmermans Bzn, oud 53 jaar, mr. schoenmaker en looier, te Waalwijk:

V: Leggen de huisvaders, die f 20 à f 30 in de week ontvangen, iets over?

A: Neen, die eten er goed van, althans in het begin van de week, en dan wordt het overige uitgegeven aan luxe, altijd aan de kleding van ...boven.

V: Trachten zij niet eigenaar te worden van een huis?

A: Daar denken zij niet aan.

V: Voor eene andere afdeeling van de Staatscommissie heeft een arbeider op de vraag, of hij eene goede woning had, verklaard dat hij zes huizen had; komt iets dergelijks in Waalwijk niet voor?

A: Ik heb er maar één gekend die een eigen huis had, maar dat was een voorbeeld van oppassendheid en werkzaamheid en die had van zijne vrouw fl. 200 à fl. 300, waar hij een beetje bij gespaard heeft.

Verhoor van Anthonius Franciscus de Brouwer, oud 57 jaar, schoenmakersknecht bij Th. Melis, te Waalwijk

V: Hebt gij een goed huis?

A: Dat gaat

V: In huur?

A: Ja

V: zoudt gij niet gaarne een eigen huis hebben?

A: Ja, maar daarvoor heb ik geen dubbeltjes genoeg

Verhoor van Johannes Anthonius Papenhoven, oud 59 jaar, schoenmakersknecht, te Waalwijk

V: Voor wien werkt gij?

A: voor Johannes Boelen

V: werkt gij te huis?

A: ja

V: Hoe laat begint gij 's morgens?

A: om dezen tijd van het jaar om 5 à 5,5 uur, en dan werk ik door met 1,5 à 2 uur rusttijd, zolang wij zien kunnen, dus tot 8 à 8,5 uur 's avonds

V: Hoeveel verdient gij dan wel?

A: ongeveer f 9 à f 10 per week

V: en hoe gaat het 's winters?

A: dan begin ik als het licht wordt, om 7 à 7,5 uur

V: hoe lang werkt gij dan?

A: tot 's avonds 11 uur, met lamplicht

V: wat verdient gij 's winters?

A: zoo wat hetzelfde als 's zomers

V: Hebt gij altijd werk?

A: ja

V: hoeveel kinderen hebt gij?

A: drie meisjes thuis en één gehuwd

V: hebben die ander werk?

A: twee van haar zijn stiksters en één naaister

V: werken die stiksters voor denzelfden baas als gij?

A: neen, zij werken beiden voor andere bazen

V: hoeveel uren per dag werken zij?

A: Even lang, als ik

V: wat verdienen zij?

A: fl. 8, fl. 9 en fl. 10. Zooals ik zeide, werken zij voor twee bazen, omdat eene stikster van één baas niet bestaan kan. Er zijn er wel, die drie en vier bazen hebben

V: werken zij bij u thuis?

A: ja, in één kamer

V: kunt gij behoorlijk rondkomen?

A: ik kan nu fantsoenlijk rondkomen, beter dan toen de kinderen nog klein waren; het gaat nu beter; ik heb 9 kinderen gehad en er 4 grootgebracht

V: dus gij hebt moeilijke tijden te doorworstelen gehad?

A: ja, slechte tijden

V: zijt gij thans in de gelegenheid wat over te leggen voor de moeilijke tijden, die later komen?

A: tot heden toe niet; het huishouden is versleten en nu moet ik het een en ander aankopen

V: gedurende de moeilijke tijden is dus uw inboedel achteruit gegaan?

A: ja, men heeft geen versooning meer, geen goed bed, en dat alles moet aangeschaft worden. Men gaat ook wat beter eten

V: om uwe krachten te onderhouden hebt gij behoorlijk voedsel nodig?

A: ja, en dat gaat moeilijk uit een groot huishouden; de vrouw kan ook niets verdienen, want zij moet met de kinderen optrekken

V: het is dus moeilijk wat over te leggen voor de tijden, die komen zullen?

A: dat gaat heel moeilijk, voor het huishouden moet wat aangeschaft worden, als de kinderen trouwen moeten ze ook wat hebben, dat is 's werelds loop

V: zijt gij in een ziekenfonds?

A: neen, wel in een begrafenisfonds

V: zijt gij niet verzekerd voor den ouden dag?

A: neen

V: zijn er nog andere lasten, die op u rusten; betaalt gij belasting?

A: nog al veel, ik heb een klein eigendom, maar het is erg bezwaard

V: waarin bestaat dat eigendom?

A: in de helft van een huis

V: gij zijt dus voor de helft eigenaar van een huis?

A: ja, het is een dubbel huis

V: hoe bewoont gij dit huis?

A: ik bewoon het gedeeltelijk; alleen kan ik het niet opbrengen; er staat fl. 2.000 hypotheek op. Dan nog een fl. 20 voor meubilair- en grondbelasting en ongeveer fl. 3 hoofdelijke omslag

V: hoeveel kamers hebt gij, die ge zelf bewoont?

A: twee kamers en een klein slaapkamertje

V: is het huis in goeden staat?

A: daar zou ik niet over roemen

V: hebt gij er een stukje grond bij?

A: ja, daar teel ik wat groenten op

V: genoeg voor de winterprovisie?

A: neen, daarvoor is het te klein

V: houdt gij een varken?

A: neen, ik houd geen vee. Daar zie ik geen voordeel in

V: hebt gij goed drinkwater?

A: ja

V: hebt gij nooit gedacht dat het wel goed zoude zijn in eene ziekenbus te gaan?

A: ik geloof wel dat het voor een ambachtsman goed is

V: hebt gij dikwerf ziekten in uw familie gehad?

A: neen, eens maar. Toen hadden we een klein kindje, dat uitbested moest worden. We hebben toen f 60 moeten verdokteren

V: zijt gij altijd goed gezond?

A: ja, alleen worden mijne oogen wel wat zwak

V: komt dat nog al niet veel voor bij de schoenmakers?

A: ja, als zij een 40, 45 jaar worden, moeten zij al gauw een bril dragen

V: zou dat niet een gevolg zijn van het ondoelmatig aanbrenge van het licht, waardoor zij teveel op het werk moeten turen?

A: dat kan wel zijn

V: komen er niet veel borstlijders voor door het vele voorover zitten?

A: daar heb ik weinig van gehoord

V: hoe is het tegenwoordig met het maandag houden?

A: nu, dat wordt onder de jonkheid nog al gedaan

V: op winkels, waar 4 of 5 jongens bij elkander zitten, wordt er 's maandags nog al eens drank gehaald, niet waar?

A: ja, dan wordt er wel eens een glaasje gedronken

V: dit heeft tot gevolg dat er 's Maandags niet wordt gewerkt en Dinsdags ook nog maar half?

A: neen, dan zitten de haren nog niet goed vast

V: waardoor dan veelal Vrijdag en Zaterdag tot zeer laat 's avonds erg hard gewerkt moet worden om alles af te krijgen?

A: ja

V: wordt door bazen, geestelijkheid en andere invloedrijke personen voortdurend dit misbruik van sterken drank met kracht bestreden?

A: zeker, de ouders ijveren er ook tegen, maar wanneer de

kinderen groot zijn, luisteren zij niet altijd meer

V: er is echter wel verbetering in den toestand?

A: dat wel

V: wanneer de zoon zelf schoenmaker geworden is en het geld zelf ontvangt, geeft hij dan dit loon aan zijne ouders, of betaalt hij kostgeld?

A: kostgeld betaalt hij niet; misschien dat hij er wat af houdt, maar dat weten de ouders wel

V: gebeurt het wel dat belangrijke gedeelten van de verdiensten worden gesmoord?

A: ja, daarvan heb ik ook al eens gehoord

V: dus het Maandaghouden, het drank halen op de winkels, het verzuim van het werk, dat daardoor ontstaat, en het latere overhaaste werken zijn de grootste euvels?

A: ja

V: maar dat is toch ook in het nadeel der bazen, want zij krijgen zodoende slecht werk, dat in de haast is afgemaakt. Gaan zij die misbruiken dan niet met geweld tegen?

A: zeker, maar niet altijd voldoende om het kwaad te smoren

V: hebt gij ons nog iets mede te deelen?

A: neen, ik ben blij als ik kan werken, als het maar niet 's nachts, of 's avonds na 10 uur is.

Verhoor van Gerardus Schoemans, oud 52 jaar,

schoenmakersknecht te Waalwijk

V: met hoe velen zijt gij?

A: met ons tien

V: hoe vele kinderen werken bij u aan huis?

A: twee dochters en drie zoons

V: hebt gij eene ruime werkplaats?

A: ja, die is goed geschikt, nu mijne kinderen wat mee verdienen kan ik eene flinke wooning hebben; maar vroeger hadden wij het wel een beetje nauw met zooveel volk

V: hebt gij eene goede verdienste?

A: ja, ik heb niet te klagen; toen de kinderen kleiner waren, had ik een moeilijke tijd, maar thans verdienen wij gezamenlijk goed

V: zorgt gij voor den ouden, kwaden dag?

A: ik heb een sommetje bijeen gegaard

V: zijt gij in eene ziekenbus?

A: neen, die bestaat bij ons niet

V: die is toch wel te vinden elders?

A: dat geloof ik wel

V: zijt gij niet in eene verzeekering voor den ouden dag?

A: neen

V: behoort uw huis u toe?

A: neen, ik heb het voor 35 stuivers in huur

V: is het goed en ruim genoeg?

A: ja, eene beste woning

V: is er een stukje grond bij?

A: neen, alleen een klein plaatsje. Ik heb een tuintje gehad voor de aardigheid, dat ik van een buurman gehuurd had

De staatscommissie maakt in haar rapportage een aantekening over de gesteldheid van de Waalwijkse schoenmaker, die een wat ander beeld geeft dan sommige verhalen die daarover geschreven zijn. Daarom volgt die aantekening hierna.

Ter aanvulling van het bericht omtrent de voorloopige bespreking, door meesterknechts van schoenfabrieken in de Langstraat gehouden, over de gevolgen van de toepassing der arbeidswet, ontvangen wij van bevoegde zijde nog het navolgende: Minder juist is het, dat de schoenmakerij te Waalwijk en te Baardwijk veelal door vrouwelijke werklieden gedreven wordt. Alleen het stikken van de samenstellende deelen van het boven-gedeelte geschiedt door vrouwen, wat met uitzondering van eene enkele daartoe

ingerichte fabriek te Bezooien, door de vrouwen en meisjes te huis wordt verricht. Het is naar aanleiding van bekeuringen, daar waar eene vrouw of dochter des huizes na 7 uur des avonds hare stikmachine in werking hield, dat eene beweging onder de werklieden over den nadeeligen invloed dezer wet zich heeft geopenbaard. Wat is hier het geval?

De vrouw heeft met haar huishouden en hare kinderen dikwerf overdag weinig tijd en gelegenheid om door eenigen arbeid hare welvaart te vermeerderen. Zoo lang de kinderen over den vloer zijn, wordt zij daarin dikwijls bemoeielijkt. Zij verricht dus bij voorkeur hare huiselijke bezigheden voor naar bed gaan. Daarna kan zij nog rustig een paar uren wat uitvoeren en die gelegenheid wordt gretig aangegrepen, want die arbeid wordt evenals al het werk in de Langstraat, zoo goed betaald, dat men in die dorpen geen armoede kent, tenzij als gevolgen van eigen schuld. Met welk recht, vragen de belanghebbenden, wordt ons verboden te doen, wat elke burgerjuffrouw of dame ongestoord kan verrichten, namelijk het gebruik maken van de naai- of stikmachine des avonds als de kinderen naar bed zijn? Er bestaat hier geen schijn of schaduw van dwang; het is louter vrije verkiezing, die de vrouwen haren tijd doet benuttigen. Hier zijn geen schouwburgen of andere uitspanningsgelegenheden, waar de vrouwen den tijd kunnen doorbrengen, het bijwonen van sommige avondvermakelijkheden in de steden is dikwijls veel vermoeiender, ook wegens den langeren duur, dan het verrichten van een paar uren naai- of stikwerk, geregeld naar eigen verkiezing en eigen kracht. Men vindt dien dwang in eigen woning onbestaanbaar met gepaste denkbeelden over vrijheid, en verlangt opheffing daarvan. Daarin ligt de grond van de ontstane beweging. De werkmán in deze streek deelt de begrippen over beperking van zijne vrijheid langs sociaal-democratischen weg niet. Van normalen arbeidsdag, wil hij niets hooren. In het eene seizoen zal hij veel kunnen en willen arbeiden; in een ander seizoen neemt hij er meer zijn gemak van. Thans steekt de schoenmaker in de fabriek zijne lamp evenmin aan als de pekdraadtrekker aan zijnen werkstoel te huis, en hij zou het beneden zich achten haar te ontsteken voor dag en nacht weder even lang zijn. Hij slentert dan bij voorkeur zoo lang mogelijk in polders en akkers; vischt en jaagt- als hij kan zonder akte;

teelt wat moesgroenten of wat aardappelen vóór of achter zijne woning; maar in den winter, als er buiten niets te halen is, werkt hij veel, tegen Paschen soms zeer laat in den avond, en bij die levenswijze vaart hij wel. Doet de vrije man in andere levensomstandigheden zoo veel anders? Werken de advocaat, de journalist, de geleerde, de leden van het parlement in en buiten Nederland ook een bepaald aantal uren daags het geheele jaar door? Zijn zij niet vrij in de beschikking over hunnen tijd? Moet dan overal, ook daar waar de verhouding tusschen patroons en werklieden niets te wenschen overlaat, waar de werkrachten niet zijn of worden misbruikt, door hinderlijke wetsbepalingen in het leven en in de vrijheid der arbeidende bevolking worden ingegrepen? In deze welvarende streek ducht de werkmán niets zoozeer als het voortgaan op dien weg, waarop men in zijn belang reeds te ver Is gegaan. Men richte kamers van arbeid op, waar geschillen tusschen werkmán en patroon worden uitgemaakt- en haar werk zal in de Langstraat zeer gering zijn; maar men ga niet verder in de beperking der persoonlijke vrijheid. Heeft de arbeider recht op bescherming, op vrijheid zeker niet minder, en op dat recht, hem door de grondwet gewaarborgd, beroept hij zich nu reeds.

Dat de staat ingrijpe, daar waar de werkmán onmachtig is om den zelfzuchtigen patroon rede te doen verstaan, maar dat hij zich verder onthoude, daar waar zijn ingrijpen de belangen van de arbeiders evenzeer schaadt als die van de nijverheid, daar waar patroon en werkmán met en over elkander tevreden zijn. De wet scheert alle takken van nijverheid in het gehele land over ééne kam; dat kan niet anders; maar dat generaliseren is nergens zoo gevaarlijk als op dit gebied. Toestanden als van sommige Amsterdamsche en Leidsche bakkersknechts kunnen en mogen niet worden vergeleken met de zeer gunstige levensomstandigheden, waaronder de Langstraatsche werkmán verkeert. Het begint tijd te worden, dat de medaille, waarvan slechts de eene zijde voorturend den volke wordt voorgehouden, ook eens aan de keerzijde wordt vertoond, en bij al het schetteren over eenen normalen arbeidsdag maakt de zich thans openbarende uiting van gezond verstand der Langstraatsche werklieden een aangenamen indruk.

V. Het verdwijnen van de werkmanswoningen

Overheidsaandacht voor gezondheid en volkshuisvesting

De sociale kwestie

Terwijl in Waalwijk de eerste damwoningen werden gebouwd, ontstonden op nationaal politiek niveau de eerste ideeën over een andere benadering van de samenleving. Tot dan toe had die een oud- liberale grondslag die er op neer kwam dat overheidsbemoeienis door het parlement op principiële gronden werd afgewezen. Uitgangspunt daarbij was dat de ideale economische orde slechts gebaat is bij vrijheid van onderneming en dat productiemiddelen privé bezit zijn. De staat onthield zich daarom van bemoeienis met zaken als volkshuisvesting.

In de 19e eeuw is het met de huisvesting van arbeiders slecht gesteld. Er is een tekort aan woningen, de huren zijn hoog en de weinige beschikbare huisjes waren over het algemeen niet meer dan krotten. In steden leefden de mensen in een naargeestige omgeving met complexen van veel te kleine, opeen gepropte arbeiderswoningen.

Vanaf het midden van de 19e eeuw werden door artsen en instellingen van armenzorg de huisvestingsproblemen aan de kaak gesteld. Insteek daarbij was vooral de gezondheidssituatie. De slechte, kleine en vochtige woningen vol ongedierte en met een veelal abominabele en ontoereikende sanitaire situatie waren de oorzaak van veel gezondheidsproblemen. Daarmee was de zogenoemde “sociale kwestie” neergezet. Die sociale kwestie strekte overigens verder dan huisvesting alleen en leidde al vóór 1900 tot arbeidswetgeving (1889), de hinderwet (1875) en bijvoorbeeld de mogelijkheid tot het instellen van gezondheidscommissies (zie hierna).

In 1854 diende Wintgens al een initiatiefwetsvoorstel in om plaatselijke gezondheidsraden in te stellen, waarbij het gemeentebestuur voortaan huiseigenaren tot verbetering van woningen zou kunnen dwingen. Daar was de tijd echter nog niet rijp voor en hij trok het voorstel weer in.

Wel stond vanaf toen het probleem van de huisvesting (als onderdeel van de sociale kwestie) op de (nationale) politieke agenda.

Er kwam een tijd van onderzoeken en daarover publiceren. Dat had weer politieke actie tot gevolg.

De huisvestingsproblemen echter namen door industrialisatie en daarmee samenhangende trek naar de steden in de loop van de tijd verder toe.

De komst van de woningwet

Aan het eind van de 19e eeuw werd een ontwerp voor een woningwet ingediend. Ze werd op 22 juni 1901 onder het kabinet Pierson door het parlement aangenomen en trad in werking op 1 augustus 1902. Daarmee werd het vigerende beleid, dat inhield dat de huisvesting van minder bedeelden en arbeiders een particuliere aangelegenheid was, verlaten. Het begrip volkshuisvesting werd ingevoerd. De term “volk” sloeg daarbij niet enkel op arbeiders, maar ook op ambtenaren, kleine middenstand en employees. Met de Woningwet van 1901 was er een instrument waarmee de overheid slechte woontoestanden kon gaan verbeteren. De wet maakte het mogelijk om tegen te gaan dat slechte woningen bewoond bleven en bevorderde de bouw van goede woningen.

Dat werd in hoofdzaak geregeld met de maatregelen:

- Het verplicht stellen van een gemeentelijke bouwverordening met kwaliteitseisen voor woningen. Bouwen was voortaan vergunningplichtig. Woningverbetering kon worden afgedwongen. Gemeenten waren in bepaalde situaties bevoegd huizen te ontruimen of af te breken;
- Gemeenten kregen de bevoegdheid tot het maken van uitbreidingsplannen. Op die manier werd een gestructureerde en verantwoorde verstedelijking bevorderd. Om tot realisatie daarvan te kunnen overgaan werd het instrument van onteigening ingevoerd;

c. Een financieel regime om de beleidsvoorname daadwerkelijk te kunnen realiseren. Voorbeeld daarvan is het voorschieten van geld door het rijk voor de bouw van betaalbare, zogenaamde woningwetwoningen.

Gemeentelijke aandacht voor de volkshuisvestingszaak

Zoals in de meeste gemeenten in Nederland werd er in de 19^e eeuw in Waalwijk geen gemeentelijk beleid gericht op huisvesting gevoerd. De gemeentewet van 1851 had als uitgangspunt dat een door het volk gekozen gemeenteraad als hoogste orgaan voor het gemeentelijk grondgebied verordeningen vaststelt en via de begroting middelen beschikbaar stelt. B&W waren als dagelijks bestuur binnen de kaders van de gemeenteraad en de rijksoverheid belast met de huishouding van de gemeente en het uitvoeren van wetten (het zogenaamde medebewind).

De gemeente had anders gezegd tot het einde van de 19^e eeuw vooral een administratieve taak. Ze hield zich daarnaast bezig met aan- en verkoop van (onroerend) goed, onderhoud en beheer van de eigen wegen en waterlopen (de meeste waren overigens in onderhoud bij de polderbesturen) en op een later tijdstip met zaken als exploitatie van openbare voorzieningen als gas, water en elektriciteit. Ook verleende de gemeente hand- en spandiensten bij de werving en loting van militairen en verleende ze vergunningen. Van die laatste zijn voor dit onderwerp de hinderwetvergunning en het bepalen van de rooilijn wanneer er ergens gebouwd werd, interessant.

De eerste bouwverordening werd in Waalwijk op 30 januari 1904 vastgesteld. Formele naam: “Verordening als bedoeld in artikel 1 van de woningwet voor de gemeente Waalwijk”.

In het jaar na het vaststellen ervan verscheen het woningrapport van de gezondheidscommissie,

waarin onder andere de slechte toestanden in de damwoningen aan de kaak werden gesteld. Dat was nog niet de opmaat tot veranderingen in de tot dan gevoerde gemeentelijke politiek. Na de affaire rond de eerste onbewoonbaarverklaring die in 1906 en 1907 speelde, ontstond nadrukkelijk vraag naar kwalitatieve en kwantitatieve verbetering van het woningbestand voor arbeiders. Dat signaal werd opgepikt met als resultaat dat er in 1917 een gemeentelijke woningcommissie operationeel werd en in dat jaar al de eerste woningwetwoningen werden gebouwd.

In de jaren ervoor heeft er een particuliere woningbouwcommissie bestaan, welke echter niet tot tastbare resultaten heeft geleid (bron: vermelding in notulen gemeenteraad 30 december 1915).

De Gezondheidscommissie

Het toezicht op de naleving van de Woningwet kwam in handen van het staatstoezicht op de volksgezondheid en werd gedelegeerd aan gemeentelijke en regionale gezondheidscommissies. De gezondheidscommissies hadden ruime bevoegdheden en een sterke positie ten opzichte van de gemeentebesturen.

De gezondheidscommissie voor de regio Waalwijk functioneerde van 1902 tot en met het jaar 1934, toen haar toetsende taak door de gemeente werd overgenomen. Ze bestreek de gemeenten Waalwijk, Besoijen, Sprang, Loon op Zand, Dongen, 's-Gravenmoer, Waspik- Boven, Raamsdonk, Waspik, Capelle, Vrijhoeve- Capelle en Dussen. Er waren subcommissies, onder andere een voor Waalwijk, Besoijen en Sprang samen. Baardwijk hoorde daar niet bij en werd pas na 1922 (na de herindeling van Baardwijk, Besoijen en Waalwijk tot één gemeente) onderdeel van het ressort Waalwijk.

De eerste vergadering van de gezondheidscommissie was op 4 december 1902. Drie jaar na de oprichting werd een lijvig onderzoeksrapport uitgebracht over de woningtoestanden

in Waalwijk; een basis voor de vele activiteiten van de commissie. Het rapport was opgesteld door de commissiesecretaris Th.L.D. de Surmont de Bas Smeele, van 1907 tot 1923 tevens burgemeester van Waalwijk.

De gezondheidscommissie signaleerde en adviseerde het gemeentebestuur bij bouwvergunningen, klachten over onhygiënische situaties, drinkwaterkwaliteit en andere de gezondheid bedreigende zaken zoals de stankverspreidende Lunt (stank werd toen op grond van de miasmatheorie als een belangrijke gezondheidsbeïnvloedende factor gezien).

In dit onderzoek is regelmatig gebruikt gemaakt van adviezen en ander materiaal van de gezondheidscommissie.

Gemeentelijk beleid na invoering van de woningwet.

In hoofdstuk II werd het ontstaan van de werkmanswoning besproken. Na de invoering van de woningwet is de afbraak aan de orde. Dat ging niet van de ene dag op de andere. De voornaamste reden van de traagheid van dit proces is dat er in Waalwijk, ondanks de voortvarende nieuwbouw van gemeente-wege vanaf 1917, nog lang sprake bleef van woningnood. De oude werkmanswoningen bleven daarom een “welkome” bijdrage leveren aan de woningvoorraad.

Uiteindelijk, rond 1970, zijn nagenoeg al deze huisjes verdwenen. In het proces van verdwijnen zijn vanaf 1900 drie “einde bewoning- pieken” te zien, die alle drie in relatie te brengen zijn met gemeentelijk beleid. Een verklaring daarvoor is hierna “per piek” gegeven.

a. De piek van rond 1919. Nadat in 1905 de trendlijn van het aantal gebouwde en aan de bewoning onttrokken werkmanswoningen elkaar kruiste, bereikte het aantal onttrokken woningen in 1919 een voorlopig maximum. De verklaring daarvoor is tweërlei. Enerzijds raakten eigenaren van werkmanswoningen die buitengewoon slecht waren er van overtuigd dat die huisjes geen toekomst meer hadden en gingen ze niet verder verhuren. Enkele werden onbewoonbaar verklaard, wat aan de onttrekking bijdroeg en ook weer huiseigenaren ontmoedigde

hun huisjes verder als woning te verhuren. Een soort van zelfsanering. Anderzijds kwamen er kwalitatief betere gemeentelijke huurwoningen op de markt, waardoor de animo om de slechtste damwoningen te huren mogelijk zal zijn afgenomen.

b. De piek van 1939. Het is vlak voor WO II. Een economische crisis heeft toegeslagen. Rond 1925 is de gemeente een offensief begonnen om de slechtste woontoestanden te verbeteren of te laten verdwijnen. Er zijn drie verbeteringsmaatregelen opgelegd. De eerste is dat nagenoeg alle huisjes voorzien moeten worden van een eigen privaat dat niet via de openbare weg bereikt mag kunnen worden. Er komt een groot aantal vragen om ontheffing van deze regel. Soms wordt die verleend omdat er geen oplossing voor het specifieke probleem te vinden is, en soms wordt een tijdelijke ontheffing verleend. Per saldo levert de maatregel nogal wat verbeteringen op, maar ook situaties waarin de bewoning uiteindelijk gestaakt wordt omdat het de investering niet waard is.

De tweede maatregel betreft het aanbrengen van dakgoten. Om de woonomstandigheden te verbeteren moesten de dammen bij nat weer niet in modderpoelen kunnen veranderen. Door het aanbrengen van dakgoten werd die situatie verbeterd. Net als bij de maatregel van de privaten ontstaat ook hierbij een golf van ontheffingsverzoeken, waarna eigenaren óf de investering doen of uiteindelijk van verhuur afzien.

De derde maatregel is het brandveilig maken van schoorstenen. Hierbij werd geen pardon verleend. Deze drie maatregelen die investeringen vroegen van de eigenaren zijn, gevoegd bij de omstandigheid dat de bouw van woningwetwoningen in Waalwijk gestaag doorgang vond, waarschijnlijk de verklaring voor de tweede piek.

c. De piek van rond 1969. Niet dat het expliciet op de Waalwijkse beleidsagenda stond, maar in die tijd was sloop van oude bebouwing en een explosie van nieuwbouw aan de orde van de dag. Tegenover de enorme uitbreiding van het Waalwijkse woningbestand en industrie stond de sloop van gebouwen die een negatieve invloed hadden op de toen gewenste dynamiek en vormgeving in de gemeente. Nieuwbouw van een winkelcentrum, het vrijleggen van beeldbepalende kerken, het realiseren van verkeersdoorbraken en parkeervoorzieningen, dat alles kostte heel wat nog bestaande damwoningen de kop. Het beleid tot onbewoonbaarverklaring werd actief uitgeoefend, in zodanige omvang dat de regionale directie van volkshuisvesting wel eens heeft gevraagd of alle in Waalwijk onbewoonbaar verklaarde woningen werkelijk niet meer bewoond werden. Door de aantrekkelijke economie werd het voor eigenaren van damwoningen interessant de ruimte die ze besloegen te gaan gebruiken voor winkel, opslag of bedrijf. De effecten van deze activiteiten samen zijn een verklaring voor de derde en laatste piek in het verdwijnen van de damwoningen.

De eerste onbewoonbaar verklaring

Na het uitbrengen van haar woningrapportage in 1905 is de Gezondheidscommissie daadwerkelijk wat aan de gesignaleerde misstanden gaan doen. Haar eerste actie in 1906 behelsde een voorstel tot onbewoonbaar verklaring van drie complexen woningen, namelijk de Goudmijn- oost (locatie Aw 36), de Poststraat (locatie Aw 24) en de Eerste Zeine- west (locatie Cw 12).

De woningen in de Poststraat en de Eerste Zeine zijn daadwerkelijk onbewoonbaar verklaard. De eigenaar van de woningen in de Goudmijn- oost (niet de eerste in Waalwijk gebouwde “mijn”; die lag er tegenover) maakte met succes bezwaar tegen het besluit van de gemeenteraad, wat overigens tot de nodige ophef binnen de gemeente leidde. Hierna het relaas van die eerste keer.

a. Notulen Gezondheidscommissie Waalwijk 19 juli 1906

c. de woningen, gemerkt A 152, A 144, A 145, A 146, A 150,

A 155, A 156 en A 160 gelegen in “de Goudmijn”. A 152 is bewoond. Het in deze woning ingebouwde gemeenschappelijke privaat brengt een onhoudbaren toestand te weeg. De andere zeven woningen zijn reeds geruimen tijd (meer dan één jaar) onbewoond en in hoogere mate vervallen. Deze woningen bevatten twee vertrekken die afmetingen hebben van 3.60 bij 3.40 m en 3.70 bij 2.25 m, de hoogte bedraagt 2.65 m. De buitenmuren zijn steen dik. De kappen zijn slecht, de daken niet onderschoten en veroorzaken lekkage. De zolders der verschillende woningen zijn niet van elkaar afgescheiden. De onderdeelen als vloer, ramen, deuren zijn slecht onderhouden en verkeerden in zeer slechten toestand.

Het geheel is onzindelijk, vochtig en ellendig. Ook deze steeg wordt door een vuilen mesthoop verontreinigd.

Alhoewel in de Poststraat evenals in de Goudmijn feitelijk alle woningen slecht en afkeurenswaardig zijn, meent de commissie te moeten beginnen met de aandacht te vestigen vooral op die woningen welke thans onbewoond zijn om later voorstellen betreffende de anderen in te dienen.

Bovengenoemde 17 (= incl. de 9 van de Poststraat AvL) woningen worden ongeschikt geacht ter bewoning en zijn bovendien niet door verbeteringen alsnog in bewoonbaren staat te brengen, mitsdien adviseert de subcommissie deze woningen ter onbewoonbaarverklaring voor te dragen.

Naar aanleiding van dit rapport besluit de Gezondheidscommissie deze woningen aan het gemeentebestuur ter onbewoonbaarverklaring voor te dragen. De commissie beseft zich terdege, dat dergelijke voorstellen wanneer het om bewoonde woningen zou gaan, weinig kans van slagen hadden vanwege de heersende woningnood. Het feit dat de meeste woningen aan de westkant van de Goudmijn in die tijd onbewoond waren, zegt overigens al veel over de kwaliteit ervan.

b. Advies Gezondheidscommissie aan het Gemeentebestuur 14 augustus 1906

Naar aanleiding van een door de gezondheidscommissie voornoemd, te Waalwijk ingesteld onderzoek, heeft zij de eer Uedelachtb. het volgende mede te deelen betreffende eenige woningen die haars inziens niet voldoen aan de meest elementaire eischen der gezondheidsleer.

1e. De woningen, gemerkt C 132, C 133, C 134, C 135 en C 136 gelegen aan de 1e Zeine. Deze vijf woningen,

waarvan twee onbewoond zijn, vormen één gebouw. No C 132 bevat twee vertrekken met afmetingen van 4,30 bij 3,35 m. en 3,30 bij 3,80 m. terwijl de hoogte 2,50 en 2,40 m. bedraagt. No C 133 bevat één vertrek groot 3,50 bij 3,30 m. In dit vertrek bevindt zich één bedstede waarin slapen de moeder met hare twee zoons, oud 12 en 9 jaren. No C 135 heeft twee vertrekken groot 3,25 bij 3,25 m. en 2 bij 2 m. terwijl de hoogte 2,40 m. bedraagt. De beide andere woningen zijn onbewoond. Deze woningen zijn vervallen, zeer onzindelijk en bouwvallig. Privaten ontbreken en drinkwatervoorziening is niet aanwezig. Het dak is slecht en veroorzaakt lekkage, de zoldering is wrak, de muren zijn vochtig en bouwvallig, de bedsteden ellendig.

2°. De woningen, gemerkt A 103, A 104, A 106 en A 107, gelegen in de Poststraat. De beide eerstgenoemde zijn bewoond, de beide laatstgenoemde woningen zijn sinds geruimen tijd, plm. 2 jaar, niet meer bewoond en zijn in nog grooter verval dan de andere.

Woning no. A 103 bestaat uit een vertrek met eene afmeting van 3,25 bij 2,60 m en een hoogte van 2,65 m. Woning A 104 bevat twee vertrekken. Vooral deze beide woningen zijn zeer vochtig doordat de vloer lager ligt dan de aangrenzende buitengrond. De muren zijn steen dik, de daken zijn niet onderschoten. De onderdeelen als vloer, zolder, ramen en deuren zijn zeer slecht onderhouden en verkeereren in een zeer slechten toestand. Het geheel is onzindelijk en niet ter bewoning geschikt. Eén pomp moet 9 woningen van drinkwater voorzien. De privaten zijn zeer bouwvallig, in hooge mate onrein, onbehoorlijk en niet van deuren voorzien. Een groote mesthoop verontreinigt de atmosfeer. Bovengenoemde woningen worden ongeschikt geacht ter bewoning en zijn bovendien niet door verbeteringen alsnog in bewoonbaren staat te brengen, mitsdien adviseert de subcommissie deze woningen ter onbewoonbaarverklaring voor te dragen.

3°. De woningen, gemerkt A152, A 144, A 145, A 146, A 150, A 155, A 156 en A 160 gelegen in "de Goudmijn". A 152 is bewoond. Het in deze woning ingebouwde gemeenschappelijke privaat brengt een onhoudbaren toestand te weeg. De andere zeven woningen zijn reeds geruimen tijd (meer dan één jaar) onbewoond en in hoogere mate vervallen. Deze woningen bevatten twee vertrekken die afmetingen hebben van 3,60 bij 3,40 m. en 3,70 bij 2,25 m., de hoogte bedraagt 2,65 m. De buitenmuren zijn 1/2 steen dik. De kappen zijn slecht, de daken niet onderschoten en veroorzaken lekkage. De zolders van de verschillende wonin-

gen zijn niet van elkaar afgescheiden. De onderdelen als vloer, ramen, deuren zijn slecht onderhouden en verkeereren in zeer slechten toestand. Het geheel is onzindelijk, vochtig en ellendig. Ook dezen steeg wordt door een vuilen mesthoop verontreinigd.

Alhoewel in de Poststraat evenals in de Goudmijn feitelijk alle woningen slecht en afkeurenswaardig zijn, hebben wij gemeend te moeten beginnen met Uwe aandacht te vestigen vooral op die woningen welke thans onbewoond zijn om later voorstellen betreffende de anderen in te dienen.

Wij zijn overtuigd dat bovengenoemde woningen ongeschikt zijn ter bewoning en bovendien niet door verbeteringen alsnog in bewoonbaren staat te brengen zijn. Mitsdien hebben wij de eer, Uedelachtbaren te berichten, dat de Gezondheidscommissie, zetelende te Waalwijk, voorstel de woningen gemerkt C 132, C 133, C 134, C 135 en C 136 gelegen in de 1° Zeine, A 103, A 104, A 106 en A 107 gelegen in de Poststraat, A152, A 144, A 145, A 146, A 150, A 155, A 156 en A 160 gelegen in de Goudmijn onbewoonbaar te verklaren.

c. Behandeling in de gemeenteraad van 6 september 1906

Punt 3. Voorstel van Burgemeester en Wethouders tot het onbewoonbaar verklaren van woningen. De voorzitter: de heeren zullen gelezen hebben het adres der betrokken gezondheidscommissie om enkele woningen onbewoonbaar te verklaren, welk advies voor de raadsleden ter inzage heeft gelegen. Bedoelde woningen zijn: Nrs. C 132, 133, 134, 135 en 136 aan de Eerste Zeine, Nrs. A 103, 104, 106 en 107 in de Poststraat en A 152, 144, 145, 146, 150, 155, 156 en 160 in de Goudmijn. Gezien het advies der Gezondheidscommissie en de desbetreffende wetsbepalingen, stellen Burgemeester en Wethouders voor, de genoemde woningen onbewoonbaar te verklaren.

Aangenomen.

Overeenkomstig de woningwet moet de Raad een termijn van ontruiming bepalen en stellen Burgemeester en Wethouders voor dien te stellen op 3 maanden. De heer Van Schijndel vraagt of een termijn van 3 maanden niet wat kort is, vooral nu alle huurwoningen vrijwel bezet zijn en die woningen zijn misschien nog goed te verbeteren en dan maar direct onbewoonbaar verklaren is nogal sterk. De voorzitter zegt dat volgens het schrijven der Gezondheidscommissie de woningen niet meer in bewoonbaren staat zijn te brengen. De heer Van Schijndel

vraagt of het Dagelijksch Bestuur de woningen heeft gezien en zich van den slechten toestand heeft overtuigd. De Voorzitter zegt dat de woningen genoegzaam bekend zijn, en de meesten zelfs niet bewoond zijn, hij stelt op aandringen van den heer Van Schijndel voor den termijn van ont-ruiming te stellen op 6 maanden.

Aangenomen.

Verder moet de Raad nog besluiten welk kenteeken aan die woningen zal worden aangebracht. In vele gemeenten wordt gebruikt een wit bord met zwarte letters waarop "onbewoonbaar verklaarde woning". Ik stel voor het kenteeken aldus vast te stellen. Op de vraag van den heer Van Schijndel of zulks geschiedt ten koste van de gemeente antwoordt de Voorzitter bevestigend.

Aangenomen.

d. Bezwaarschrift van A.C. en andere erven Van Tilburg aan de gemeenteraad, de dato 13 december 1906

Mijne Heeren,

Het besluit in den Raad van 14 augustus jongstleden genomen tot onbewoonbaar verklaring van de woningen gemerkt A 155, A 156 en A 160. Geven ondergetekenden uw geacht College in overweging dat besluit te willen vernietigen aangezien bedoelde woningen huns inziens daarvoor niet in aanmerking kunnen komen omrede deze woningen volstrekt niet bouwvallig nog ongezond zijn. Ik heb nu eenen woning laten verven en in orde maken en ben ook bereid evenzoo met de andere te doen. Verzoeken derhalve beleefd eene Commissie of deskundige te benoemen om zich te overtuigen en bedoelde woningen weder bewoonbaar te verklaren.

Hoogachtend, w.g.

e. Notulen B&W Waalwijk 7 april 1906

Nog is ingekomen een adres van A.C. van Tilburg

alhier, waarbij hij verzoekt het raadsbesluit tot onbewoonbaar verklaring zijner woningen in de zogenaamde Goudmijn, in te trekken, daar hij bereid is die woningen behoorlijk in orde te laten maken zoals met eene is geschiedt. Besloten om het adres om advies te zenden aan de alhier zetelende gezondheidscommissie.

f. Notulen Raad 6 november 1906

Ingekomen een adres van A.C. van Tilburg verzoe-kende om het besluit van 6 september 1906 waar-bij eenige zijner woningen onbewoonbaar zijn ver-klaard, in te trekken. Daar dit adres niet op zegel is geschreven, wordt het terzijde gelegd.

g. Advies van de Gezondheidscommissie aan B&W 17 januari 1907

Naar aanleiding van in margine vermelde missive (bericht op schrijven van 20 december 1906 No. 353 betreffende onbewoonbaar verklaarde woningen) en onder terugzending van de daarbij behoorende bijlage hebben wij de eer UedelAchtbaren mede te deelen, dat wij ter plaatse een onderzoek ingesteld hebben doch geen termen gevonden om op ons vorig advies dien-aangaande terug te komen.

h. Besluit B&W 15 februari 1907

Burgemeester en Wethouders van Waalwijk, gezien het adres van A. van Tilburg houdende verzoek tot in-trekking van het besluit van den Raad waarbij eenige woningen werden onbewoonbaar verklaard. Over-wegende dat adressant van genoemd raadsbesluit had moeten in beroep gaan bij Gedeputeerde Staten. Gelet het advies van de gezondheidscommissie. Heb-ben besloten: aan den Raad voor te stellen afwijzend te beschikken op het verzoek van A. van Tilburg.

i. Notulen Raad 20 februari 1907

De Voorzitter deelt mede, dat is ingekomen een adres van A.C. van Tilburg om het besluit tot onbewoonbaar verklaren van eenige zijner woningen in te trekken. De Gezondheidscommissie heeft na onderzoek geen termen gevonden om op het verzoek in te gaan en stelt hij mitsdien namens Burgemeester en Wethouders voor afwijzend op het verzoek te beschikken, temeer daar beroep bij Gedeputeerde Staten open staat. De heer Baijens kan zich slecht met het voorstel

vereenigen. Hij heeft de woningen gezien en vindt dat ze er zeer presentabel uitzien. Hij verzoekt de beslissing aan te houden tot een volgende vergadering. De heer Verwiel vernam dat de Gezondheidscommissie niet in de woningen geweest is, ze waren dichtgespijkerd; wanneer zulks waar is heeft de Commissie niet conform de wet gehandeld. De Voorzitter kan verzekeren dat de heeren Smeele en Meulkens erin geweest zijn. Ook de heer Verbunt heeft de woningen zelf opgenomen en heeft niet den minsten grond voor onbewoonbaar verklaring kunnen vinden. De Voorzitter wijst nogmaals op het advies der Gezondheidscommissie, de Raad zou echter naar aanleiding van het gesprokene nadere mededelingen van de Commissie kunnen verzoeken.

Aangenomen.

j. Twee ingezonden brieven in “De Echo van het Zuiden” van 3 maart 1907

INGEZONDEN STUKKEN (buiten verantwoordelijkheid der Redactie)

Mijnheer de Redacteur,

Wij, benijdenswaardige mijnbewoners, lezen ook “de Echo” en hebben daarin het verslag van de laatste gemeenteraadsvergadering bestudeerd. We deden het deze keer met des te meer ijver, omdat zaken behandeld waren die ons bijzonder aangingen.

Reeds lang waren we nieuwsgierig naar den uitslag want wij zijn wel doodgewone mijnbewoners, maar voelden toch wel, dat de uitslag niet alleen dit bijzonder geval zou gelden, maar wel eens een beginsel zou kunnen zijn.

Gedurig wordt er gesproken en geschreven over den werkman. Hij moet goede en gezellige woningen hebben, hij is toch ook een mensch. Een nette fatsoenlijke woning verheft hem, verhoogt het zedelijk peil, maakt huiselijk en tevreden, houdt hem van den drank af en nog veel meer van dergelijke mooie dingen. Wat kunnen de heeren daar prachtig over praten en schrijven, maar handelen en helpen iets doen om de rotte woningtoestanden te verbeteren, daar komen ze niet van in. Particuliere belangen gaan toch voor, nietwaar, en past toch op, dat ze niet in botsing komen! Het lijkt ons wel plezierig toe te wonen in groote of nieuwe huizen of ook wel in een hotel en dan zoo bij de warme kachel en andere genietingen de belangen van ons, minder

bedeelden, te overwegen. Maar, heeren, komt behalve dat praten en overwegen, waar we toch zoo bitter weinig aan hebben, je ook eens overtuigen door met ons mee te leven, komt zoo maar eens voor proef een jaartje rentenieren in onze zeer presentabele woningen die zoo heel droog en netjes zijn, al te goede ventilatie en aangesmeerde pannen hebben.

Probeer 't eens, en we zijn zeer benieuwd na dat jaartje de heeren eens terug te zien en hun oordeel te hooren. Zouden de particuliere belangen dan nog zooveel hoger staan dan die van honderden dam- en mijnbewoners? Waarheen moeten wij, arbeiders, ons wenden om hulp en steun voor een van de noodzakelijkste dingen “goede woningen”!

Maar neen, mijnbewoners zijn wij en mijnbewoners zullen wij blijven, nietwaar heeren, het is zoo lief en gezellig in onze zeer presentabele goed droge en nette woningen. Wat durven wij, arme stakkers, toch meer wenschen, we hebben zelfs overvloed van ventilatie. Onzen dank aan dengene die ons met het schrijven van dit stukje heeft geholpen en aan U, M de R (mijnheer de redacteur, AvL) voor de verleende plaatsruimte.

EENIGE MIJNBEWONERS

Mijnheer de Redacteur,

Met verwondering las ik in 't verslag der laatste raadszitting, de discussie over de wederbewoonbaarverklaring van woningen. Jammer is 't dat de leden Baijens en Verbunt, die zoo luchthartig over woningtoestanden weten te spreken, het verslag van het woningonderzoek toen nog niet in handen hebben gehad, anders hadden ze, mits goed willende lezen, kunnen zien, hoe de toestand der arbeiderswoningen in deze gemeente is.

Een onverklaarbaar feit, op welke wijze die heeren een onderzoek dat door de gezondheidscommissie, in casu door twee personen, die door jarenlange ondervinding en studie weten wat voor een fatsoenlijk bewoonbaar huis gevraagd wordt, die weten dat een halfsteens muurtje hiervoor niet deugt, al laat men het dan wat overstrijken, in twijfel durven trekken, ja sterker als onjuist verdacht maken. En kan de gemeenteraad het tegenover 't publiek verantwoorden, dat hij een vorige vergadering besloot bedoelde woningen onbewoonbaar te verklaren, op grond dat die voor geen enkele verbetering vatbaar zijn, en na

enkele maanden zal men ze weer bewoonbaar verklaren. Hoe rijmt zich dat?

Nee, dat de gemeenteraad voorga de hand te houden aan de wet, die zoo ontzaggelijk veel goed kan bereiken; de leden moeten hier denken aan 't algemeen en vooral niet aan eigenbelang. Laten we ook hier tegenover hen die van buiten komen en tegenover andere plaatsen, wéér geen belachelijk en achterlijk figuur maken, maar late onze gemeente eens met enkele die reeds voorgingen een goed voorbeeld geven en de gemeente de zorg op zich nemen voor den bouw van goede, goedkoope woningen. De woningwet geeft hiertoe ruimschoots gelegenheid. Wil de gemeenteraad zelf niet dit goede werk ter hand nemen en houden, dat hij dan 't initiatief neme, eenige heeren bijeenroepen een commissie trachten te vormen voor woningbouw, vanzelf onder contrôle van den raad, die het voor 3% van het rijk geleende geld voorschiet voor 't bouwen van goede en goedkoope woningen. De werkmán zal u dankbaar zijn. Dat was een variant op 't thema afbreken en achteruitgang, dat ware opbouwen en vooruitgang, een heil voor onze plaats die, we mogen het niet verbloemen, er toch niet zoo schitterend voor staat en wier opheffing ieder rechtgeaard Waalwijker ter harte moet gaan. Wij mogen deze zaak wel eens ernstig overwegen en daarnaar handelen.

EEN WAALWIJKER

k. Advies Gezondheidscommissie aan het gemeentebestuur 21 maart 1907

Onder terugzending van het bij nevenvermeld schrijven gevoegde verzoekschrift, hebben wij de eer U mede te deelen, dat de Gezondheidscommissie voornoemd in haar schrijven van 14 augustus 1906 No. 476 advies heeft uitgebracht betreffende bedoelde woningen, gelegen in de Goudmijn, naar aanleiding waarvan de Raad Uwer gemeente bij besluit van 6 september 1906 deze woningen onbewoonbaar heeft verklaard overwegende, dat zij ongeschikt zijn ter bewoning en door het aanbrengen van verbeteringen niet in bewoonbaren staat gebracht kunnen worden. Het ons bij schrijven van 20 december 1906 No. 353 toegezonden verzoekschrift werd, na wederom ter plaatse een onderzoek te hebben ingesteld, den 17^e januari 1907 No. 670 beantwoord. De Commissie meent, dat deze zaak voldoende is toegelicht en acht de gronden waarop

door den Raad de onbewoonbaarheid is uitgesproken geheel afdoende. Zij kan mitsdien geen termen vinden die aanleiding kunnen geven op het genomen besluit terug te komen.

l. Rapport gemeente- bouwkundige J. van Dijk aan B&W 29 april 1907

WelEdelachtbare Heeren,

Ingevolge opdracht van den Burgemeester, tot het doen van een onderzoek naar den toestand en de afmetingen der woningen van de Goudmijn, wat betreft de afgekeurde woningen genummerd A 155, 156 en 160, gelegen aan de oostzijde dier straat, heeft ondergeteekende de eer Uedelachtbaren het volgende mede te deelen. Vooraleer het onderzoek te beginnen heeft hij het verslag van het woningonderzoek in de Gemeente Waalwijk, opgemaakt door den Secretaris der Gezondheidscommissie ter hand genomen en na onderzoek bevonden, dat bovengenoemde afgekeurde woningen, in teekening daar niet zijn opgenomen. Op teekenblad IV staat de Goudmijn, met twee vertrekken per woning onder Nos. 144/ 154, dit blok is gelegen aan de westzijde dier Goudmijn, doch de Nos. 155/ 161 waarvan de hier boven genoemde drie woningen een deel uitmaakt aan de oostzijde gelegen, welke woningen bevatten 1 woonkamer breed 3,73 m diep 3,65 m, 1 werkwinkel breed 2,10 m diep 2,23 m, 1 bijruimte breed 2,10 m diep 2,23 m. Onderkant zoldering 2,75 m. Dit blok woningen is van beter materiaal gebouwd en van veel jongeren datum, als die aan de westzijde gelegen. Het dak hoewel niet onderschoten, ziet er gaaf uit, een gedeelte van het pannendak behoorden te worden aangesmeerd en om de woningen een beter aanzien te geven, komt het ondergeteekende voor, dat de vloeren ongeveer 10 cm worden verhoogd, het gootwater in riolen wordt afgeleid of het buitenterrein worde verlaagd. De muurdikte is slechts een halve steen, doch dit is bij bestaande woningen moeilijk te verbeteren, slechts in de bedsteden eene beklamping aan te brengen met een platte steen, zou reeds een groote verbetering zijn. Overigens behoort dit blok woningen opgeknapt te worden als No. A 160 is behandeld, en de privaatinrichting te worden verbeterd.

Vertrouwende hiermede aan Uw opdracht te hebben voldaan, Van Uwen Dienstwilligen Dienaar,
W.g. J van Dijk Jzn, gemeente- bouwkundige

m. Notulen Raad 3 mei 1907

De heer Hoffmans wenscht nog eenige inlichtingen te bekomen omtrent de woningen van den heer Van Tilburg. De Voorzitter deelt hem mede, dat hij eerstdaags daarover met den heer Van Tilburg eene bespreking zal hebben.

n. Rapport gemeente- bouwkundige J van Dijk aan B&W 12 juli 1907

WelEdelachtbare Heeren,

Ondergeteekende heeft de eer Uedelachtbaren mede te deelen dat naar aanleiding van een opdracht van den Burgemeester om de afgekeurde woningen in de Goudmijn onder de Nos. A 155, 156 en 160 andermaal te onderzoeken, of deze in bewoonbaren staat zijn gebracht volgens bijgaand rapport, dato 29 april jl. Heeft hij aan die opdracht voldaan. Uit het onderzoek is gebleken dat voornoemde woningen Nos. 155, 156 en 160 geheel volgens voornoemd rapport zijn behandeld, wat betreft het inwendige en in bekwamen staat van bewoonbaarheid gebracht zijn. Dat echter de omgeving van het terrein dier woningen, de situatie nog niet is gewijzigd, waarop hij den eigenaar heeft opmerkzaam gemaakt, evenwel de bewoonbaarheid niet bezwaard. Hopende hiermee aan Uw opdracht te hebben voldaan,

Met Hoogachting, de gemeente- bouwkundige
w.g. J. van Dijk Jzn

o. Notulen B&W Waalwijk 20 juli 1907

Wordt besloten aan den Raad te adviseeren op te heffen de onbewoonbaar verklaring van de drie woningen van A.C. van Tilburg, gemerkt wijk A no 155, 156 en 160, daar blijkens het rapport van den gemeente bouwkundigen, die woningen thans goed bewoonbaar zijn.

p. Notulen Raad 24 juli 1907

Punt 4. Intrekking van het Raadsbesluit tot onbewoonbaarverklaring van woningen.

Ook deze stukken hebben ter visie gelegen. De gemeente- bouwkundige heeft drie woningen in de Goudmijn die verbeterd zijn onderzocht, en bevonden dat ze thans aan alle redelijke eischen van bewoonbaarheid voldoen. Burgemeester en Wethouders stellen, naar aanleiding van dit advies, den Raad voor, de onbewoonbaar verklaring op te heffen. Op de vraag van de heer Van Schijndel of de Gezondheidscommissie daarin is gehoord, antwoordt de Voorzitter ontkennend. De heer Van Schijndel geeft hier-

mee zijn verwondering te kennen, waarop de Voorzitter zegt dat ze op advies der Commissie zijn onbewoonbaar verklaard, maar thans zoodanig zijn in orde gebracht, dat Burgemeester en Wethouders voorstellen de onbewoonbaarverklaring op te heffen. De heer van Schijndel meent dat het op den weg gelegen had de Gezondheidscommissie te hooren, dan had men kunnen hooren waarin de gebreken bestonden, hetzij in de afmetingen der lokalen, vochtigheid, toevoer van licht of wat ook. Hij is er tegen, gauw af te keuren, vooral nu hier geschikte arbeiderswoningen te kort komen en er van gemeentewege niets gedaan wordt om daarin verbetering te brengen. De Voorzitter zegt dat volgens den gemeentebouwkundige de bezwaren der Gezondheidscommissie zijn opgeheven en het dus op den weg ligt van het Dagelijks bestuur het in den Raad te brengen. Het voorstel van Burgemeester en Wethouders wordt aangenomen.

q. Advies gemeente- bouwkundige aan B&W 7 september 1907

WelEdelachtbare Heeren,

In verband met mijn schrijven aan uw geacht College dato 12 juli jl. ten opzichten de situatie van den omtrek der woningen en privaten in de Goudmijn, kan ik u melden dat de privaten geheel zijn vernieuwd en met één vermeerderd, dat den afvoer van huiswater door het vermeerderen van kolken is verbeterd en het vuilnis, voortaan door den eigenaar twee of meermalen per week zal worden verwijderd, zoodat ingebruikname door hem verzocht wordt.

Uw Dienstwillige Dienaar, de Gemeente- Bouwkundige,
w.g. J. van Dijk Jzn

Dit waren de gevonden feiten over de eerste onbewoonbaarverklaring. Daarin vallen een aantal zaken op. De drie voorstellen van de gezondheidscommissie (de eerste keer dat er een onbewoonbaarverklaring op de agenda kwam) werden in eerste instantie overgenomen door de gemeenteraad. Gaf het raadslid Van Schijndel met zijn opmerking de gestelde ontruimingstermijn te verlengen, al een schot voor de boeg inzake het verdere verloop?

Het bezwaar van de eigenaar van de Goudmijn leidt er toe dat de gemeenteraad, ondanks een hernieuwd advies van de gezondheidscommissie tot onbewoonbaarverklaring, zich uiteindelijk geheel verlaat op het advies vanuit de ambtelijke organisatie om met enkele aanpassingen de onbewoonbaarverklaring ongedaan

te maken. Het lijkt wel op een prestigekwestie tussen gezondheidscommissie en gemeentelijk apparaat. En dat zou pikant zijn, omdat de secretaris van de gezondheidscommissie in augustus 1907 burgemeester van de gemeente Waalwijk werd. Het viel in het kader van dit onderzoek niet te achterhalen hoe de verhoudingen waren tussen deze partijen. Ook niet óf de eigenaar, de gemeentebouwkundige en bepaalde raadsleden er belang bij konden hebben om de advisering te laten verlopen zoals die verlopen is. Wat tekenend is, is dat het onderwerp onbewoonbaarverklaring tot na WO II niet meer op de agenda's van B&W en de gemeenteraad terug is gekomen. Ook niet op de agenda van de gezondheidscommissie. En er waren toen, zo blijkt uit het woningonderzoek van 1905, toch nogal wat situaties die voor onbewoonbaarverklaring in aanmerking kwamen. De gemeente koos er blijkbaar na afloop van deze kwestie voor om door het actief handhaven van enkele eisen uit de woningwet (privaten, dakgoten en brandveiligheid) de schrijnendste situaties enigszins te verbeteren. En natuurlijk door het bouwen van nieuwe, betere arbeiderswoningen. De kwestie Goudmijn gaf ook aanleiding tot een publieke reactie op de slechte kwaliteit van de damwoningen in de streekkrant "De Echo van het Zuiden". Slechts bij zeer hoge uitzondering is dit soort reacties (met een ander onderwerp dan damwoningen) aangetroffen in die tijd en daarvoor. Was het de uiting van een mondiger wordende bevolking, of waren het wellicht raadsleden of maatschappelijk geëngageerde Waalwijkers die op deze manier hun ongenoegen over de gang van zaken kenbaar maakten? De ingezonden brieven waren anoniem, zodat daarover geen uitsluit-

sel gegeven kan worden.

Van normaal naar stigma

Veel van die woonsituaties die op een enkele voorziening na nog niet veel anders waren dan toen ze gebouwd werden, waren na WO II eenvoudigweg uitermate slecht en konden de vergelijking met een moderne woning absoluut niet meer aan.

Het is ook in die tijd dat niet alleen de woning slecht bleek te zijn; ook de woonomgeving van damwoningen ontmoette weinig waardering en kreeg in de motivering van onbewoonbaarverklaringen voor het eerst de kwalificatie "degraderend".

Was in het Waalwijk van vóór WO II het wonen in een damwoning nog een normale zaak, vanaf ongeveer 1955 was dat niet meer zo. Wie er dan nog woonde, had in de ogen van de beter gehuisveste inwoners op een of andere manier de boot gemist en werd daar op aangekeken, zo bleek uit een interview met een oude dambewoner. Mensen wilden er ook niet meer wonen, en dambewoners werden soms gestigmatiseerd door degenen die op de woningmarkt wel geslaagd waren. De achterblijvers in de damwoningen waren over het algemeen mensen die minder goed voor zichzelf konden zorgen, erg arm waren of de weg in de maatschappelijke organisatie niet konden vinden, verklaarde een maatschappelijk werkster uit die tijd. Zij werden door de sociale dienst begeleid naar een nieuwe woonsituatie, wanneer die beschikbaar kwam.

GEMEENTE WAALWIJK No. _____
WONINGRAPPORT Datum _____

AANVRAGER
 (Naam en voorletters) _____

REDENEN waarom een andere woning wordt gevraagd
Sloping Krotwoningen

SPECIALE WENSEN t.a.v. DE GEVRAAGDE WONING
 Ligging zo mogelijk in de wijk *in de Rom* achter af _____
 Maximom huurprijs fl. *13,00* per jaer/maand/week _____

NADERE AANTEKENINGEN
Min of men een kinderhuwelijk, echter absoluut intact. Geen meubelen in huis, te vernieuwen doel. Raar Gest. I haal huishoudens en kindjes te verplengen. Kunnen geen woning meubelen, van sparsch is bij f.38 p.w. Geen sigaka

Rapport opgemaakt: _____
 d.d. *1954* Oordeel door Woningcommissie dd. *Goed Voork*
 Paraaf rapporteur: _____ Urgentie: _____

Excerpt uit een bewoningsrapportage die de gemeente onder andere opstelde wanneer bewoners van een damwoning naar een sociale huurwoning moesten verhuizen.

1. Nawoord

Een terugblik op inhoud en proces

Een aantal opvallende zaken uit dit onderzoek zet ik hier op een rij.

1. Tussen 1860 en 1900 zijn er in Waalwijk ruim 600 werkmanswoningen gebouwd
2. Op het hoogtepunt bestond ruim 45% van de gehele woningvoorraad uit deze huisjes
3. Verreweg de meeste daarvan bevonden zich in dammen, dat zijn smalle paden tussen huizen aan de straat
4. Fabrikanten kwamen aan de bouw nagenoeg niet te pas. Het overgrote deel werd in kleine aantallen door een groot aantal lokale “kleine” middenstanders gebouwd en geëxploiteerd. Velen daarvan hadden beroepen als schoenmaker en looier
5. De bouw van de huisjes liep iets achter op de ontwikkeling van de werkgelegenheid
6. Op enkele na zijn deze huisjes weer verdwenen. Dat gebeurde vanaf de invoering van de woningwet in drie “pieken”, waarvan de laatste rond 1965 plaatsvond
7. Sommige groepen van damwoningen werden “mijn” genoemd
8. Er waren ook damwoningen in bestaande panden. Deze hadden over het algemeen een kortere levensduur dan de op zichzelf staande rijen huisjes
9. Achter de inpandige damwoningen liep veelal een gang, waardoor de bewoners van het moederpand hun tuin konden bereiken
10. De damwoningen bestonden meestal uit een kamer en een werkwinkel. Verdere voorzieningen waren bedsteden met daaronder een verdiepte berging en een kast. Via een leer kon de ruimte onder de kap worden bereikt. De oppervlakte was een 35 m², veel woningen waren kleiner
11. Sanitaire voorzieningen ontbraken. Men had meestal, maar niet altijd, met een aantal gezinnen samen de beschikking over een buitengelegen privaat en pomp
12. Praktisch altijd kwam er slechts van één kant

licht en lucht in de woning. Een buitenplaatsje of tuintje vormde een hoge uitzondering

13. Een damwoning was vroeger een normale, geaccepteerde manier van wonen. Na Wo II wordt deze woonvorm en woonomgeving meer en meer als degraderend beschouwd. Dat had ook zijn weerslag op hoe er tegen de bewoners werd aangekeken
14. Ondanks het vakmanschap dat uit bouwkundige details blijkt, was de kwaliteit van de damwoningen over het algemeen slecht. Muurdikte, materiaalgebruik en andere constructieve oplossingen waren soms ook voor de tijd waarin de huisjes gebouwd werden, onder de maat

Met deze feitelijkheden is weinig gezegd over hoe we deze woningen moeten waarderen. Het maakt een groot verschil uit of dat gebeurt in het licht van de norm van 2013 of in de context van de vroegere tijd. Ook een oordeel over hoe maatschappelijk verantwoord deze woonvorm was moet gespiegeld worden aan de tijden waarin de huisjes werden gebouwd en in stand gehouden. Het is te kort door de bocht om, zoals wel gebeurt, in Waalwijk te spreken van pure uitbuiting van de arbeider door kapitaalkrachtige inwoners.

De werkmanswoningen konden, ook in de beginperiode, de vergelijking met veel “reguliere” woningen niet aan. Die laatste waren ruimer en niet weggestopt in of achter bestaande panden. Maar ik betwijfel sterk of die beter waren. Ze ontbeerden ook sanitaire voorzieningen, waren niet geïsoleerd en vochtig (de spouwmuur vond pas na ongeveer 1915 ingang in Nederland) en vanonder de vloeren kroop de kou omhoog. Wel werden zij over het algemeen voorzien van technische infrastructuur als gas, licht, water en elektriciteit zodra die ter beschikking kwam. Vele damwoningen ook, maar later en in een veel meer sobere uitvoering. Het grote probleem met de fysieke eigenschappen van de werkmanswoning was dat

ze, eenmaal gebouwd, niet meer werden of konden worden aangepast (behalve hier en daar een gedoogde ontubbeling) en daardoor, samen met de ongunstige omgevingsfactoren, rotte plekken in het stedelijk weefsel werden.

Waren de eigenaren van deze huisjes nu uitbuiters van de arbeiders? Nergens in mijn onderzoek vond ik iets dat wijst op een filantropische inslag van de bouwers, uitgezonderd wellicht de enkele huisjes die door de organisatie “Armen van de H. Geest” voor korte tijd werden gebouwd. Dat wil nog niet zeggen dat de eigenaren zich over de ruggen van arbeiders verrijkten. Veel schoenmakersbaasjes en andere middenstanders waren ook eigenaar van een dergelijk huisje en beslist geen kapitalist. Nee, uitzonderingen daargelaten waren de eigenaren kleine zelfstandige ondernemers en neringdoenden die het zich konden veroorloven een of meer huisjes te bouwen om van de huur een welkome aanvulling op hun inkomen te hebben. Die investering móest wel gering zijn, want zo’n kleine eigenaar had beperkte financiële middelen en de arbeider/ huurder had een beperkt inkomen.

Het waren dus zakelijke overwegingen waarop de ontwikkeling van deze huisjes steunde; het oude verhaal van vraag en aanbod, en het maken van winst.

Tenslotte.

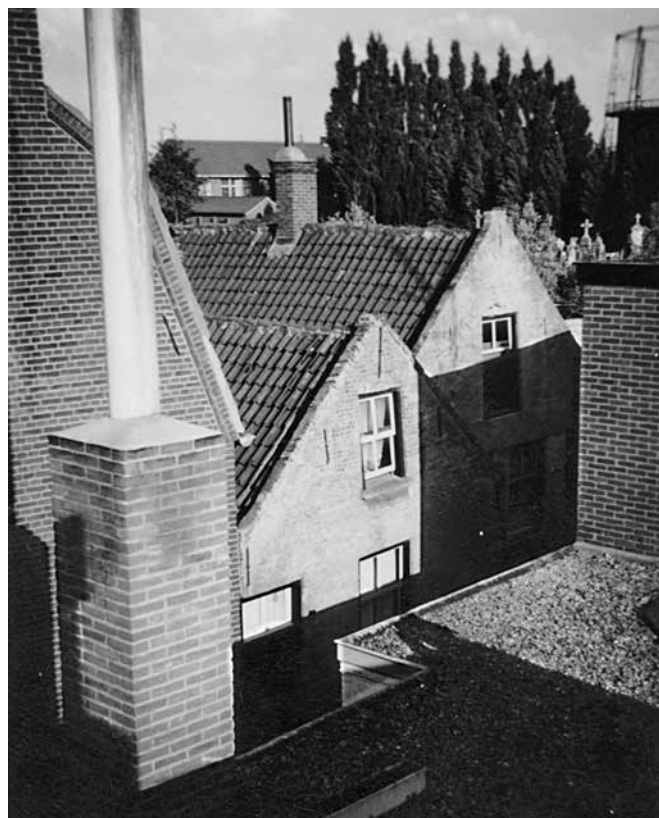
Om dit verhaal te kunnen maken zijn veel archiefstukken doorgespit. In hoofdstuk IV staan de resultaten van het onderzoek waarmee ik begon; de beschrijvingen van alle ruim 600 gevonden werkmanswoningen.

Dát is het materiaal waarmee ik, samen met demografische gegevens, in hoofdstuk II een totaalbeeld van de ontwikkeling van deze woonvorm kon schetsen. En dat totaal van de beschrijvingen leverde, in combinatie met archiefmateriaal, ook hoofdstuk V over het verdwijnen van deze woonvorm.

Bij de bezoeken (zoveel, dat ik zelf bijna tot de inventaris behoorde) die ik voor dit onderzoek bracht aan het Gemeentearchief van Waalwijk,

het Brabants Historisch Informatie Centrum in Den Bosch en het Kadastrale archief in Eindhoven en Arnhem ben ik vriendelijk en adequaat geholpen. Al hun medewerkers zeg ik daarvoor dank. Een persoonlijke vermelding verdienen Ad van den Houdt die me als startmateriaal een aantal zijn eigen perceelsinventarisaties aan de Grotestraat ter beschikking stelde, en Maarten Swarts die de lay-out en het drukgereed maken van dit boek verzorgde. Dr. Frans Vercauteren was zo vriendelijk me te steunen bij de opzet van het onderzoek, en dr. Adriaan van Liempt leverde me zijn commentaar op het eindproduct. Ook degenen die me hielpen bij het verklaren en vinden van zaken ben ik dank verschuldigd, evenals de mensen die ik mocht interviewen en me hun privé-collecties ter beschikking stelden.

De publicatie van de eerste druk van dit onderzoek in boekvorm werd mede mogelijk gemaakt door een gezamenlijke financiële bijdrage van de gemeente Waalwijk, Rabobank De Langstraat, Rotaryclub Waalwijk e.o. en de Lions Club Waalwijk.

Het Dwarsstraatje met de huisjes van locatie Bw 21 en Bw 22.

Supplement

Verklarende woordenlijst.

Amoveren:

verwijderen, slopen.

à:

in het kadaster gebruikte (Franse) aanduiding voor “tot en met”. Ook in dit boek gebruikt met dezelfde betekenis.

B&W:

(het college van) Burgemeester en Wethouders, belast met de huishouding van de gemeente en het uitvoeren van wetten.

Beerput:

een gemetselde put om de fecaliën uit het privaat in op te slaan. Door bacteriologische werking werden die in deze put omgezet tot een dunne mest met minder volume. De beerput moest periodiek gelegeerd worden. Het is de bedoeling dat een beerput waterdicht is. In de praktijk lekte die veelal door scheuren in het metselwerk of onzorgvuldige constructie, waardoor bacteriën uit de fecaliën de kans kregen zich in het grondwater te verspreiden. Wanneer dat als drinkwater werd gebruikt, ontstonden ziekten als dysenterie en cholera. Het legen van een gemeenschappelijke beerput moest door de gebruikers ervan worden betaald (tenzij de mest nog wat opleverde; dan werd de opbrengst gedeeld). Iemand die niet meebetaalde, werd door bewoners van een dam wel van privaatgebruik uitgesloten. In de Leeuwenkuil bijvoorbeeld (locatie Aw 53, bron AvL) is het gebeurd dat het dan werd dichtgespijkerd.

BHIC:

afkorting van Brabants Historisch Informatie Centrum, een regionaal archief gevestigd in de voormalige citadel van Den Bosch.

Bouwman:

landbouwer (veelal ook veeboer)

Brabantse wand:

een wand die bestaat uit houten stijlen met dwars daarop tengels waarop riet is bevestigd. Dat werd bepleisterd of met behangsel beplakt.

Dading:

een overeenkomst tussen partijen, ook wel schik-

king genaamd, om door het komen tot een vergelijk een geschil te beëindigen of te voorkomen.

Droogcloset:

een privaat (zie aldaar), doch moderner van uitvoering en voorzien van een sifon om stank tegen te gaan.

Duiker:

civieltechnisch kunstwerk, bedoeld om water met elkaar te verbinden onder een aarden dam door. De waterdoorgang bestaat uit houten schotwerk of een gemetselde doorgang. Tegenwoordig worden ook betonnen of plaatstalen buizen gebruikt.

Gasfabriek:

bedrijf, waar gas voor gebruik in huishoudens, straatlantaarns en bedrijven werd gemaakt door het gereduceerd (dat is in een afgesloten ruimte zonder zuurstof) verhitten van steenkool. Daarbij ontsnapt het in de kolen opgesloten gas, dat wordt opgevangen in grote gashouders en vandaar via buizen naar verbruikers wordt gevoerd. Restproducten waren koolteer, cokes en verbrandingsafval. Gasfabrieken staan negatief bekend vanwege de bodemverontreiniging die ze veroorzaakt hebben.

GAW:

afkorting van Gemeente Archief Waalwijk.

Gedwongen winkelnering:

de verplichting om aankopen bij een bepaalde leverancier te doen. In de 19^e eeuw bestond dit systeem op veel plaatsen in de geïndustrialiseerde wereld. In Waalwijk ging het vooral om het drijven van een winkeltje door (de vrouw van) de werkgever, waar de werknemer verplicht werd zijn inkopen te doen (tegen veelal een hogere prijs dan elders) op straffe van ontslag.

Gezeet: stuk land met daarop staande bebouwing. Het woord wordt veelvuldig gebruikt in 17^e- eeuwse akten uit het gebied van de Langstraat, maar hoeft niet tot dat gebied beperkt te zijn geweest. Verondersteld is ook wel dat het een verbastering van het woord “gestate” (hofstede) is. Van “gezeet” is afgeleid de benaming “Gezeitens” (Zie ook HBM Essink in Brabants Heem 1955, pag. 43).

Gezeitens:

het deel van gebied van de voormalige Binnenpolder van Waalwijk, gelegen ten zuiden van de Lunt tot aan de Eerste Zeine. Eenzelfde gebied in Baardwijk werd ook zo genoemd. Volgens historicus en taalkundige Lauran Toorians is Gezeitens waarschijnlijk niet meer dan een dubbel meervoud van het woord “gezeet” (zie aldaar), dus Geseit-en-s. Dubbele meervouden (zoals kind-er-en er ook een is) komen vaker voor en zijn niet ongewoon. Sprekers herkennen een vorm niet langer als meervoud (zoals bij schoen) en maken gewoon weer een nieuwe meervoudsvorm met de uitgang die op dat moment productief is.

Halfsteens muur:

muur van metselwerk, waarvan de dikte de breedte van de gebruikte steen bedraagt. Bij waalformaat steen is die 11 cm (inclusief de afpleisterlaag aan de binnenzijde), bij IJsselformaat is die iets meer dan 7 cm.

Heul:

afvoersloot of “waterleiding”, die oppervlaktewater door een dijk heen afvoert. Feitelijk een duiker (zie aldaar). In Waalwijk vormden heulen de verbinding tussen de Lunt en de buitenpolder. In het talud van de dijk was een klep, waarmee de loop door de heul kon worden geregeld. Er waren in Waalwijk drie heulen, van west naar oost de Emmikhovense heul, de Pastoors- of Kloosterheul en de Putsteegsloot. De grenssloot tussen Waalwijk en Baardwijk fungeerde overigens ook als heul.

Kwelwater:

uit de bodem komend water dat door de grond is getransporteerd vanuit hoger gelegen gebieden.

Leertouwerij:

een bedrijf, waarin huiden worden verwerkt tot touw. Waalwijk heeft diverse leertouwerijen, zowel als touwslagerijen (waar touw werd gevlochten van plantaardige vezels) gekend.

Looierij:

een bedrijf waarin huiden worden verwerkt tot leder. Dat gebeurde tot ongeveer 1890 uitsluitend met een organisch looimiddel, de run of gemalen eikenschors. Na die periode geschiedde het looien met chemische middelen waaronder zware metalen als chroom, die snel en goed resultaat, en sterke verontreiniging opleverden.

Lunt:

is de uitspraak in het Waalwijkse dialect van de sloot of waterloop die meestal als “Loint” geschreven wordt. De Lunt liep ten zuiden van en kronkelend parallel aan de Grotestraat. Het was geen natuurlijke waterloop, maar een gegraven sloot op een punt, waar het aflopende water uit de binnenpolder tegen het op een zandrug gelegen Waalwijkse bebouwingslint stuitte.

H.B.M. Essink neemt in zijn artikel in “Brabants Heem” 1955, pag. 44 de bewering van G.F. Couwenbergh over dat deze naam afkomstig is van het vóór de Franse tijd gebruikte woord lonk of lonkt, dat moddersloot zou betekenen. Het Middelnederlandsch Woordenboek van Verwijs & Verdam, i.c. deel IV, kolom 754, noemt ook lonke (lunke) met de betekenis “vlek, smet, klad, bij uitbr. klodder”, en lonkich (lunkich) met de betekenis van “vuil, bevlekt, gevlekt, besmet, bezoedeld.” Het Woordenboek der Nederlandsche Taal geeft een lemma: “Lonken (2): (lunken), zw. ww. trans. Bevlekken, bezoedelen, besmetten, verontreinigen. Teuth. luncen, smetten, subben, vlekken, soelen, besmodden, becladden, ontreyenen, maculare, sordidare, inquinare enz. Vgl. lonke”.

Waarschijnlijk is de schrijfwijze “Loint” door de Fransen geïntroduceerd. Mogelijk werden die geïnspireerd door de toenmalige dialectische uitspraak van het woord. Ook volgens historicus en taalkundige Lauran Toorians zal de oorspronkelijke naam van het stroompje Lonk zijn geweest, met een betekenis van “vuil, vies (eventueel modderig) water”. Geen vreemde naam voor een stroompje dat een veengebied, want dat was de oorspronkelijke situatie in de Waalwijkse binnenpolder, ontwaartert. De naam zal dan eerst een -t hebben gekregen (Lonkt) waarna de cluster van medeklinkers weer werd vereenvoudigd tot -nt (Lont), wat in het dialect Lunt opleverde. Zo’n spontane (en betekenisloze) toevoeging van een -t is in het Nederlands bepaald niet ongewoon - vergelijk ons inkt met Engels ink - en komt in dialecten nog vaker voor dan in het ABN (misschien, langst, werft enz.). In dit boek wordt het woord “Lunt” (zoals het sinds mensenheugenis in Waalwijk uitgesproken wordt) gebruikt en niet de schrijfwijze “Loint”. Dat laatste voortzetten

ziet de auteur toch als een manier om een zeker cachet te geven aan een vies stinkend slootje. Maar bovenal is het dialectische woord “Lunt” gebruikt, omdat een volgende generatie die van het watertje nooit gehoord heeft, laat staan het heeft gekend, mogelijk de tot nu toe gebruikte schrijfwijze als uitspraak gaat gebruiken. En dat zou onrecht doen aan het typisch Waalwijkse woord Lunt.

De functie van de Lunt in het Waalwijkse waterbeheersysteem wordt in de tekst van dit boek verklaard.

Mansardekap:

een bijzondere vorm van een zadeldak dat bestaat uit twee in de lengterichting geknikte dakvlakken, ook wel gebroken dak genaamd. Ontwikkeld door de Franse architect Mansart in de 17^e eeuw. Het resultaat ten opzichte van een gewoon zadeldak is dat er meer (sta)ruimte onder de kap is.

Mede- eigenaar in 't gemeen:

een van de erven die namens de erfgenamen optreedt als zaakgemachtigde.

Miasmatheorie:

de (inmiddels verlaten) opvatting dat uitwasemingen van rottende stoffen (van moerassen en dergelijke; in Waalwijk van de Lunt en vuilnishopen) geacht worden ziekten te veroorzaken.

Minuutplan:

de eerste door het kadaster uitgebrachte kaart. “Minuut” staat voor oorspronkelijk, en “plan” staat voor kaart. Minuutplannen voor een kadastrale gemeente bestaan uit een overzichtskaart en één of meerdere kaarten per sectie. De aanmaak begon onder Frans bewind in 1812, en werd in 1832 afgerond met de inwerkingtreding van het Kadaster. Het kadastrale minuutplan voor Waalwijk is in 1819 opgemeten. De eerste mutaties erop werden door de dienst Kadaster, vanaf 1832 dus, verwerkt. Vandaar dat in dit stuk het jaartal 1832 gekozen is als aanvangsdatum voor kadastraal materiaal. Uiteraard stonden veel op het minuutplan getekende panden en percelen er al in 1819, met uitzondering van die, welke bij de grote stadsbrand van 1824 verloren zijn gegaan.

Moederpand:

het pand, waarvan damwoningen werden afgesplitst en later soms ook weer mee werden verenigd.

Privaat:

ook wel secreet, gemak of poepdoos genaamd. Een over het algemeen vanwege de stankverspreiding buiten de woning geplaatst (houten of stenen) hokje met deur. In het privaat deed men z'n behoefte, gezeten op een houten plank met een (meestal afsluitbaar) rond gat. De fecaliën vielen ofwel in een ton, die van tijd tot tijd geleegd moest worden, of gingen naar een beerput. In de werkmanswoningen moesten meerdere gezinnen het met één privaat stellen, en soms ontbrak dat geheel. Wanneer er niet van een privaat gebruik kon worden gemaakt (bij afwezigheid ervan of bijvoorbeeld bij duisternis of slechte weersomstandigheden) werd de behoefte wel in een emmer gedaan die dan de volgende ochtend ergens geleegd werd. Later deed het droogcloset z'n intrede. Het verschil met het oude privaat was dat de fecaliën in een ijzeren geëmailleerde of aardewerk trechter werden opgevangen en via een sifonconstructie naar de beerput werden gevoerd. De sifon zorgde voor minder stankoverlast.

Redresmeting:

kadastrale hermeting om een onregelmatigheid te herstellen

Rooilijn:

de bebouwingsgrens aan de straatzijde. Bij nieuw te bouwen panden werd die al in de 19^e eeuw per geval door B&W aangegeven. In de praktijk verzorgde de veldwachter de aanwijzing.

Schattingskaart:

een de gemeente bestrijkend kadastraal plan, dat in de periode 1881- 1887 is gemaakt om behulpzaam te zijn bij het (opnieuw) bepalen van de belastbare opbrengst van onroerend goed op basis van de wet op de grondbelasting van 1870. De schattingskaart voor Waalwijk is het laatst bijgewerkt in het jaar 1886.

Slag:

een smal en langgerekt perceel grond, meestal in gebruik als wei- of bouwland. Het woord heeft een relatie met het begrip “slagenlandschap”, dat bestaat uit een veelvoud van slagen naast elkaar. Dit landschap is ontstaan nadat de bovenste laag veen door turfwinning was verdwenen en waterbeheersing van de vrijkomende grond nodig was om die voor agrarisch gebruik geschikt te maken.

De perceelsscheidingen werden gevormd door sloten die vooral aan het begin en eind van een slag omgroeid waren met bomen en struikgewas die voorzagen in afscheiding en geriefhout. En uiteraard dienden als biotoop voor kleine dieren.

Steens muur:

muur van metselwerk, waarvan de dikte de lengte van de gebruikte steen bedraagt. Bij waalformaat steen is die 22 cm (inclusief de afpleisterlaag aan de binnenzijde), bij IJsselformaat is die iets meer dan 16 cm.

Verwer:

oude benaming voor (huis)schilder.

Werkwinkel:

werkplaats van een ambachtsman. In de Waalwijkse dam- en mijnhuisjes was de werkwinkel onderdeel van het huisje zelf.

Wiel:

een waterplas of kolk, ontstaan door de uitschuurende werking van water bij een dijkdoorbraak. Anders dan bij “het” wiel (= rad) spreekt men hier van “de” wiel (= waterkolk).

Bronnen van teksten:

“Waalwijk, 700 jaar kloppend hart van de Langstraat”.

Diverse publicaties in het blad “de Klopkei” van de Waalwijkse heemkundevereniging “De Erstelinge”.

GAW: Gezondheidscommissie.

BHIC: Digilegger.

Kadaster: digitaal archief.

CBS en www.volkstellingen.nl.

GAW: Gemeentebestuur Waalwijk 1816-1921 (notulen B&W en raad, verslagen over de toestand der gemeente 1851- 1921), Kamer van Koophandel en Fabrieken Waalwijk.

Kadastraal minuutplan: www.watwaswaar.nl.

“Leven met leer”.

Nederlands Leder- en Schoenenmuseum,

GAW: gemeentebestuur Waalwijk 1816-1921 en 1922-1996 (verkeer en vervoer, stukken B&W en raad, verslagen over de toestand der gemeente 1851- 1921),

krant “Echo van het Zuiden”,

BHIC: schattingskaart Waalwijk toegang 1084 inv.

945 à 949,

GAW: gemeentebestuur Waalwijk 1816-1921 en 1922-1996 (bouw- en hinderwetvergunningen), divers kaartmateriaal.

Nationaal Archief, Den Haag: Staatscommissie Arbeidsenquête 1890-1894, toegang 2.09.38.

www.wikipedia.nl. www.europa.nu.

GAW: gemeentebestuur Waalwijk 1816-1921 en 1922-1996 (onbewoonbaarverklaringen inv. 2139 à 2149),

Interviews.

GAW: gemeentebestuur Waalwijk 1816-1921 en 1922-1996 (Burgerlijke en gemengde instellingen van liefdadigheid Waalwijk 1295- 1952),

Literatuur waarin Waalwijkse damwoningen voorkomen.

Het mededelingenblad “de Klopkei” van de Waalwijkse heemkundevereniging bevat diverse artikelen over damwoningen. Zie daarvoor het repertorium op http://www.erstelinghe.nl/de_klopkei.html

* “Rooien Bart”, door J.W. van Heesbeen, uitgever gemeente Waalwijk 1963

* “Koffie mee sekraai” (1978) en “Gère nog ’n bakke koffie mee sekraai” (1979), door Bert Stevens, uitgever Drukkerij Waalwijk

* “Provinciestad in oorlogstijd”, door Jack Didden en Maarten Swarts, uitgever De Zwaardvisch 1991

* “Waalwijk, 700 jaar kloppend hart van de Langstraat”, uitgegeven door de werkgroep “Geschiedenis” van de stichting Waalwijk 700

* “Gemeente en Gemeenschap”, door Dr. F.E.M. Vercauteren, uitgever Hervormde Gemeente Waalwijk- Centrum, Waalwijk 2008

* “Leven met leer”, uitgever Stichting vrienden van het Nederlands Leder en Schoenen Museum, Waalwijk 2010

Algemene literatuur over arbeidershuisvesting in de 19^e eeuw

* “De arbeidende klasse in Nederland in de 19^e eeuw”, door I.J. Brugmans, uitgever Martinus Nijhoff, Den Haag 1929

* “De Bossche arbeider in zijn werk- en leefmilieu in de tweede helft van de negentiende eeuw”,

door J.J.M. Franssen, uitgever Stichting Zuidelijk Historisch Contact, Tilburg 1976

* “De ontwikkeling van de arbeiderswoning in Nederland”, (1850-1970), door L. Tas, uitgever Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening, Afd. Sociaal- Economisch Onderzoek, Centrale Directie van de Volkshuisvesting, Zoetermeer 1978

* “Arbeidersleven in Nederland 1850- 1914”, door J.J. Giele, Socialistiese uitgeverij, 1979

* “Koninkrijk vol sloppen”, door Auke van der Woud, uitgever Bert Bakker, Amsterdam 2010

Teksten van de geanonimiseerde interviews

Interview 1:

De hier geïnterviewde man is in 1925 in wat naderhand de Leeuwenkuil genoemd werd, geboren (locatie Aw 53). Toen hij 11 jaar was, is het gezin verhuisd naar het groepje van acht rug- aan rug- woningen die aan de Winterdijk nabij de Groenstraat stonden (locatie Ao 30). Het gezin heeft er daar twee van als één woning in gebruik genomen. De naam Leeuwenkuil is pas gekomen toen het gezin er niet meer woonde. In zijn tijd werd er aan de Winterdijk gewoond, en om aan de duiden waar precies, werd het groepje woningen “Achter den Secretaris” genoemd, naar de oude, in 1916 overleden, gemeentesecretaris F.W. van Liempt die eigenaar was en in het pand ervóór aan de Grotestraat 281 woonde.

Hij vermoedt dat de naam Leeuwenkuil is ontstaan toen er een familie De Leeuw kwam wonen.

Het gezin telde vader, moeder en vier jongens. De jongens sliepen op zolder, de ouders beneden. Er lag beneden een plavuizen vloer, die in het weekend met schoon zand werd bestrooid.

De huisjes waren allemaal dezelfde.

Er werd gekookt op de kolengestookte kachel en de was werd gekookt op een oliestel. Bij goed weer gebeurde dat buiten.

De gezamenlijke dam werd door de mensen samen zuiver gehouden. Dat leverde nooit problemen op. De bewoners waren rustig en gingen goed met elkaar om. Het was er wel eens wat ruw, maar netjes. Iedereen stond voor elkaar klaar.

Er waren 4 privaten voor acht gezinnen, die er twee aan twee gebruik van maakten. Als een pri- vaat bezet was, mocht je ook op een ander. Er zijn naar zijn weten nooit problemen geweest met het gebruik, onderhoud en legen ervan.

Er was geen sprake van stigmatisering door in- woners die normaal aan de straat woonden. Ook de bewoners van de Winterdijk waren gewone Waalwijkers en werden helemaal niet aangekeken op de plaats waar zij vandaan kwamen. De contac- ten waren niet beperkt tot die met andere dam- of mijnbewoners. Het was Christ van Liempt die eens per week de huur kwam ophalen en een praatje maakte. De geïnterviewde herinnert zich hem als een wat plechtstatige man, met wie er goede contacten waren.

Interview 2:

Interview met een man die in 1930 geboren is in de Leeuwenkuil (locatie Aw 53). In 1944 verhuisde de familie naar de nabijgelegen Hooisteeg (locatie Aw 43).

Hij kan er zich veel van herinneren, ook van an- dere dammen in Waalwijk. Hij werd geboren in de westelijke rij, tweede huisje van de dijk. Toen op 10 februari 1945 een V1 insloeg achter het postkan- toor, raakte de baby van de burens aan de dijkkant gewond door rondvliegend glas. De moeder over- leed doordat zij onder een omvallende zware kast terecht kwam.

Een van de buurvrouwen werd vanwege haar voor- liefde voor erwtensoep het “Snertkontje” genoemd. Het verst van de dijk af woonde een man, die zijn eigen buitenruimte had bebouwd met een schuur voor zijn groentenhandeltje en kar. Zijn paardje stond aan de dijk of ergens op stal. Bovenop de schuur had hij een groot duivenhok gebouwd. Een van de huisjes werd niet bewoond, maar als schuur en opslag gebruikt. Uit de woning daar- naast kan hij zich nog iemand herinneren die ook wel “De Nato” werd genoemd. Het laatste huisje had ook weer een eigen buitenruimte en werd on- der andere bewoond door iemand, die er fietsen en motoren repareerde.

Er was wel veel verloop; zo gauw iemand een beter of goedkoper huis kon krijgen, werd er verhuisd.

Op het moment van verhuizen naar de Hooisteeg (1944) bestond het gezin uit vader, moeder, drie jongens, een meisje en een jongensbaby. De andere gezinnen in de Leeuwenkuil bestonden gemiddeld uit zo'n zeven personen.

Het huisje in de Leeuwenkuil bestond uit een kamer met voordeur, waarachter een houten tochtportaal, een zijkamer. De zolder was met een leer door een luik te bereiken. Er zat riet onder de pannen, dat hier en daar verdwenen was. In de twee kamers was een schuifraam. In de grote kamer twee bedsteden (verdiept), waartussen provisiekast met trapje. In zijkamer idem met één bedstede. Naast het portaal achter de voordeur was een waterkraan met een zinken emmer eronder (er was eerst geen gootsteen, maar er is naderhand een aanrechtje gemaakt). Wanneer de portaaldeur openging kwam die tegen je aan als je je aan het wassen was en viel je om.

Koken gebeurde op de plattebuiskachel in de kamer, wassen in de tobbe op een stoel en 's zomers buiten, huishouden was schoonhouden van de bedoening (in huis lagen plavuizenvloeren).

Men was arm en bezat weinig tot niets. De was werd aan den dijk tussen de bomen gedroogd, ook 's winters. Soms werd er door de meest armen was van de lijn ontvreemd.

De kachel werd gestookt met leerafval, hout en kolen, wat maar voorhanden was. De aardappelschillen gingen er ook in. Dat hielp tegen de stank en hield de schoorsteen schoon. Er werden ook wel oliestellen gebruikt om te verwarmen en (ook de was) te koken. Er was geen gas.

's Winters was het koud, zomers heet. In de winter kregen de jongens de bonkert (grote dikke jas) van vader als extra deken.

Vochtig was het ook. Tegen de muren werd zeil gespijkerd om geen last te hebben van het vocht. Er gingen wel wandluizen achter leven. Tocht via ramen en deuren werd tegen gegaan door oude kleren over de kieren te leggen.

De jongens sliepen eerst in de bedstee, vader en moeder in de zijkamer met zus. Later verhuisden de jongens naar de zolder. De baby sliep bij de ouders. Als er (door de rijkelui) gekegeld werd in de kegelbaan van "De Twee Kolommen", tegen de

oostelijke woningen van de Hooisteeg aan, kon je niet slapen van het gebonk van de kegelballen. Direct westelijk van de Leeuwenkuil lag een tennisbaan. Daar kon je met ballenrapen nog wel eens een dubbeltje verdienen.

Tussen de dijk en het oostelijke rijtje woningen waren muurtjes gemetseld, waartussen men het afval kwijt kon. Dat werd eens per week door de gemeente met een wagentje op luchtbanden opgehaald. Eten haalde men nogal eens bij de (katholieke) armenzorg bij de nonnekes of bij de gemeentelijke armenzorg in de openbare school. Van Vliet (directeur gasfabriek) en Minke (tandarts) waren dan van het armenbestuur aanwezig. Een oud-agent, bijgenaamd "den Dit", beheerde het gebeuren in de openbare school en zei voor het eten een gebed op. Als je niet naar de kerk ging, kreeg je niets.

Langs de woningen lag een smal straatje van gele ijsselsteentjes. De dam zelf was niet bestraat.

Wanneer het regende, was het een modderpoel. Wanneer het droog was, veel stof. Er waren afspraken over het bijhouden, die niet altijd werden nagekomen. Daar was dan veel ruzie over.

De straatjes werden geschrobd vanaf de dijk richting ringput achterin. Als dat gebeurde, ging een van de vrouwen die er woonde, altijd tekeer. Ze werd "Anneke de Kletskep" genoemd.

's Winters als er sneeuw lag gleden de kinderen in sleetjes, gemaakt van kistjes, van de dijk af, tot bijna in het privaat.

Per twee gezinnen een privaat, gewoonlijk poepdoos genaamd. Er waren afspraken over gebruik, schoonmaken en betalen van het leegzuigen van de beerput. Als het privaat bezet was, ging je op een andere. Een privaat werd door twee gezinnen gebruikt die het om de week moesten schoonmaken. Die afspraak werd niet altijd nagekomen en dat gaf dan weer aanleiding tot ruzie. Na verloop van tijd loste dat wel weer op; men was toch op elkaar aangewezen. Van degene die niet meebetaalde werd ook wel eens de privaatdeur dichtgespijkerd.

's Winters bevroor de ontlasting. Die stapelde zich dan op en het gebeurde wel dat mensen staande op de plank hun behoefte moesten doen.

De kwaliteit van de zitplank (met het ronde gat en houten deksel) was niet altijd goed. Eenmaal is het gebeurd dat er iemand doorheen zakte en door een paar mensen uit de beer moest worden getrokken. De naam Leeuwenkuil in de loop van de tijd door de mensen zelf gegeven, vermoedt hij. De kuil was er nu eenmaal en er waren soms echte rotzakken onder de bewoners, mogelijk vandaar de term “leeuwen”. Daarvóór werd den dam de “Wijnstraat” genoemd.

De onderlinge contacten waren wisselend, maar overwegend goed. Er waren slechte en goede dagen. Goede, wanneer men samen in den dam aan de koffie zat en bijvoorbeeld de Bossche accordionist “de Sjang” er binnenliep en de mensen op zijn muziek gingen dansen. Feit was dat je op elkaars lip zat en op elkaar was aangewezen. Dat gaf saamhorigheid, maar ook wel spanningen. Als er een kind geboren was, ging men op kraamvisite met in de armen een sloop met een panneke soep erin.

De vraag naar de relatie met andere Waalwijkers roept emotie op bij de geïnterviewde. Hij heeft daar duidelijk slechte ervaringen mee.

Hij begint met te vertellen dat Keeske Keetels (in de jaren '50 groenteboer uit de Grotestraat, waar nu winkelcentrum “De Els” is; zie foto bij locatie Bw 11) zei: “Gif mij mar de mensen van den dijk, die betoalen tenminste. Bij die uit de Van Coothstraat kunde ge jaren nog op oew geld wachten”.

De Waalwijkers keken neer op de mensen uit de Leeuwenkuil. Ook op het werk werd je erop aangekeken. Zijn moeder is er overspannen van geworden. Zelf was hij op zijn 35^e al voor 80% arbeidsongeschikt. Dat had ook te maken met de manier waarop hij als bewoner van de Leeuwenkuil en, later, Hooisteeg behandeld werd.

Ook op de lagere school (St. Petruschool) was zijn armoede, afkomst en woonplek reden voor achterstelling. Vooral een broeder, bijgenaamd “den Beul”, was berucht om met name het slaan van arme kinderen. De kinderen van de rijken zaten voor in de klas, aan de rest werd geen aandacht besteed, behalve met slaan.

De contacten met andere Waalwijkers beperkten zich dan ook tot andere mijn- en dambewoners.

Er werd veel onderling gespeeld en op den dijk gevoetbald.

In de oorlogsjaren (1940- 1945) gebeurde het wel dat een razzia werd gehouden om zijn vader en de oudste broer op te pakken en tewerk te stellen in Duitsland. Via het dakraampje konden zij dan richting tennisbaan (achter hun huis) ontsnappen.

Er waren toen nogal eens Duitsers in de Leeuwenkuil. Daar waren goede bij, die eieren meebrachten en zich er kwamen wassen.

Vader dronk nogal en nodigde ook Duitsers uit om samen mee te drinken.

De V1's waren een plaag. Er werd een wacht ingesteld die de bewoners kon waarschuwen wanneer een V1 dreigde te vallen. Dat kon je horen, omdat die vliegende bom naar beneden kwam wanneer de motor er mee ophield. De V1 die hierboven al genoemd is en viel achter het postkantoor, vernielde de daar gelegen “Dijckmijn” (locatie Ao 11). Echter niet helemaal, zoals wel gedacht wordt, want er hebben daarna nog mensen gewoond.

De huisbaas, Christ van Liempt, dreef in die jaren de slijterij/ wijnhandel aan de Grotestraat samen met zijn vrouw en zijn oudste zus Johanna. Christ kwam elke week door het poortje tussen de Leeuwenkuil en zijn tuin. Hij maakte een praatje en haalde de huur op (toen f 1,50 per week). Problemen werden besproken. Was daar een redelijke oplossing voor, dan kwam die er, maar kon iets niet dan was Christ daar ook duidelijk over. Vanwege die duidelijkheid en zijn vriendelijke aard werd hij alom geacht en gewaardeerd door de bewoners van de Leeuwenkuil.

Interview 3:

Interview met een mevrouw die in 1933 geboren werd aan de zuidkant van de acht rug-aan-rug-huisjes aan de Winterdijk nabij de Groensteeg (locatie Ao 30).

Ten noorden van het westelijke rijtje woningen aan de Groensteeg was een dam waardoor je de zuidkant van dat rijtje dijkhuisjes kon bereiken. Ze woonde er tot na de tweede wereldoorlog. Komend vanaf de Groenstraat was er eerst, achter een muur, een pissoir voor algemeen gebruik. Dan volgden de vier privaten, waar de bewoners

het mee moesten doen.

De dam was niet verhard, op een strookje tegels ter weerszijden van een gegraven geultje na, waarmee regenwaterwater vanaf het midden van de huisjes naar de put aan de overkant werd geleid. De dam werd 's zaterdags steeds door dezelfde persoon geveegd waarbij aan de kanten een versierende "slag" werd gemaakt.

Om 's winters enigszins droog naar de privaten te kunnen komen, werden er sintels uit de kachel in het zand gestrooid.

Van de oorspronkelijke acht huisjes waren rond 1935 de westelijke vier al bijeen getrokken tot twee wat grotere huizen. Daar woonden ook de grotere gezinnen in; in het meest westelijke een met zelfs 14 kinderen. Verder westelijk aan de Winterdijk stonden nog twee vrijstaande huisjes. In het meest westelijke daarvan (locatie Ao 25) woonde iemand die ooit Zouaaf was bij het pauselijke leger. Diens helm en hellebaard stonden prominent in het huisje opgesteld.

De overige vier huisjes zijn rond 1960 ontdekt. Niet lang daarna, het zal 1965 zijn geweest, zijn ze alle gesloopt.

De secreten werden ook 's nachts gebruikt. Po's waren er alleen maar voor de kleinsten. Ieder hield zijn eigen secreet schoon. De muur van het pissoir werd elke week gewit. Legen van de beerput deed op het laatst de eigenaar van de huisjes, een boer, zelf. Er waren twee secreten met een trechtervormige pot. De ontlasting daarin vroom 's winters vast. Dat ontdooide je dan door er een pannetje heet water over te gieten.

De huisjes hadden ook waterleiding; een kraantje achter de buitendeur waar je een emmer onder kon zetten. De meisjes mochten zaterdags een emmertje water warm maken en dat mee naar boven nemen om zich te wassen. In de winter stookte men wel de sneeuw door de pannen en het laagje riet dat eronder zat. Er was op het laatst ook een aansluiting op het gasnet, die werd gebruikt om te koken en de was op te verwarmen.

Er was veel saamhorigheid en burenhulp. Men kende ook de bevolking uit andere dammen aan de Winterdijk. Gefeest werd er in het eigen huis. Dat gebeurde alleen bij bijzondere gelegenheden,

zoals een zilveren bruiloft of een communie. De bedstee werd dan afgebroken (daar zat een keldertje onder waar 's winters de kolen werden opgeslagen) en op de vloer van dat keldertje werden wat planken gelegd. Daarop kon de ingehuurd muzikant (een accordeonist) dan staan om de feestgangers te vermaken. Bij zo'n gelegenheid was het dikwijls drie dagen feest; de eerste dag bij het opzetten, de tweede dag het feest zelf en de derde dag bij het opruimen. Familie en burenen namen een eenvoudig geschenkje mee, bijvoorbeeld een pannetje met soep of gebraden konijn.

Wanneer het hoog water was in de polder, moest het woonwagenkampje aan de Groensteeg verkasen en stelde zich dan tijdelijk op de Winterdijk nabij de huisjes op. De mensen kenden en respecteerden elkaar.

In de tweede wereldoorlog heeft er een tank in het dammetje gestaan. Op het laatst zat het gezin veel in een schuilkelder, onder andere bij de bank van Timmermans. De huisjes hadden geen eigen naam, zoals de Goudmijn bijvoorbeeld wel had. Ook de huisjes in de Groenstraat of westelijk van de Putstraat hadden die niet.

Interview 4:

Deze geïnterviewde was maatschappelijk werker in Waalwijk van 1957 tot 1984. Ze was in dienst van het Sociaal Parochieel Centrum. In het maatschappelijk werk kwam je de meest verschrikkelijke dingen tegen: drankmisbruik bovenaan, grote armoede, geestelijk onvermogen, incest, domigheid, onverschilligheid, agressie en ga maar door. De gezinnen waren groot, wat de problemen nog verergerde. Een enkele keer gebeurde het dat ze zich door de politie liet begeleiden.

Om het werk te kunnen doen moest je humor hebben en je de problemen niet persoonlijk aantrekken. De meesten van deze groep bewoners uit de kleine woningen (haar klanten) waren sociaal zwakkeren. De hiervoor genoemde negatieve zaken leidden tot een spiraal van ellende, armoede, uitkeringstrekken, arbeidsongeschiktheid en uiteindelijk wonen in de slechtste en goedkoopste woningen die voorhanden waren. Ze meent dat deze spiraal zich in de loop der jaren is gaan

Bronnen van illustraties

Foto's voorzijde kaft

* Nationaal Archief te Den Haag, Arbeidsinspectie, toegang 2.24.03, bestand-deelnummer 256- 1313
* Auteur

Voorwoord

* Collectie auteur

Hoofdstuk I

* pag. 9: kaartje uit de "Gemeente atlas van de provincie Noordbrabant" van J. Kuijper

Hoofdstuk II

* Collectie Harrie de Ronde te Waalwijk

Hoofdstuk III

* GAW gemeentebestuur Waalwijk, inv. nr. 638
* GAW nr. ACWWK 692, 80045, 41585, ACWWK 184
* GAW collectie briefhoofden nr. 562
* Kadastraal archief, excerpt uit hulpkaart gem. Waalwijk, sectie B, dienstjaar 1877
* Collectie auteur
* Nationaal Archief, uitsnede uit beeldbank nr. 02875239

Hoofdstuk IV

* Aw 01: GAW nr. 70161, fotograaf Alfons Ising te Kaatsheuvel
* Aw 02: GAW nr. 70158, fotograaf J. Vugts te Waalwijk en nrs. 70160 en 13595, fotograaf: Alfons Ising te Kaatsheuvel
* Aw 03: GAW nr. 42868 en 43218
* Aw 04: GAW nr. 10120 en 13601, fotograaf: Alfons Ising te Kaatsheuvel
* Aw 05: Collectie M. Swarts te Waalwijk
* Aw 6a: Schilderij uit de collectie van restaurant "Dijk 12"

* Aw 6b: Collectie auteur
* Aw 6c: Collectie auteur
* Aw 6e: GAW nr. 70722, fotograaf: Alfons Ising, Kaatsheuvel
* Aw 07: GAW nr. 12333
* Aw 08: Collectie W. Ecker, Waalwijk
* Aw 09: Collectie auteur
* Aw 11: GAW nr. 41752, fotograaf ACM Gouverneur, Waalwijk
* Aw 11: Kadasterarchief, hulpkaart dienstjaar 869 (uitsnede), kadastrale gemeente Waalwijk, sectie C nr. 891
* Aw 12: Collectie auteur
* Aw 13: Collectie auteur
* Aw 14: GAW nr. 70281
* Aw 15: GAW nr. 41750, fotograaf: ACM Gouverneur te Waalwijk
* Aw 16: GAW nr. 70733, fotograaf: Alfons Ising, Kaatsheuvel
* Aw 16: Collectie Kneplé & Van der Mee, makelaars te Waalwijk
* Aw 17: GAW nr. 10045
* Aw 18: GAW, gemeentebestuur Waalwijk, bouwvergunningen serie 2 nr. 516
* Aw 19: GAW nr. 10169, fotograaf A. Oudkerk te Waalwijk
* Aw 20: GAW , nr. 84801 (uitsnede), fotograaf J. de Bont, Waalwijk
* Aw 21: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed nr. 101528
* Aw 21: GAW nr. 10043
* Aw 21: GAW, gemeentebestuur Waalwijk, bouwvergunning nr. 11768
* Aw 22: Collectie Jos Coppens te Waalwijk
* Aw 23: GAW nr. 15520
* Aw 26: Collectie G. Couwenbergh, collectie slagerij Van Roessel
* Aw 27: GAW nr. 10047
* Aw 28: GAW nr. 12345
* Aw 29: GAW nr. 15130
* Aw 30: GAW nr. 70742
* Aw 31: GAW nr. 13938,

fotograaf Van de Zande makelaar te Waalwijk
* Aw 32: GAW nr. 70743, fotograaf Alfons Ising te Kaatsheuvel
* Aw 33: GAW nr. 72461
* Aw 34: GAW bouwvergunningen gemeente Waalwijk, serie 2 nr. 37 en GAW nr. 80270
* Aw 35: GAW nr. 83676
* Aw 36: GAW nr. 82868 en 83245
* Aw 37: GAW nr. 42113, fotograaf Van de Zande, makelaar te Waalwijk
* Aw 38: GAW nr. 4449
* Aw 39: Collectie G. Couwenbergh
* Aw 39: GAW nr. 10152
* Aw 40: GAW, bouwvergunningen Waalwijk, serie 2 nr. 167
* Aw 43: GAW nr. 71829
* Aw 44: GAW nr. 50033 (uitsnede). Fotograaf: Fotopersbureau Het Zuiden te Den Bosch
* Aw 47: GAW nr. 83642, fotograaf: J. de Bont te Waalwijk
* Aw 48: GAW nr. 10053
* Aw 49: GAW nr. 83241, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
* Aw 50: Collectie auteur
* Aw 51: collectie H. Bergmans te Waalwijk
* Aw 52: GAW nr. 71084, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
* Aw 53: Foto van schilderij uit de collectie van P. van Es te Sprang, collectie G. Couwenbergh (uitsnede), GAW nr. 10479
* Aw 54: GAW nr. 40132. Ansichtkaart uit de verzameling van C.W.P. Oostdijk te Sprang-Capelle
* Ao 01: GAW nr. 12101
* Ao 02: GAW nr. 20147
* Ao 03: GAW collectie briefhoofden nr. 842
* Ao 04: GAW bouwvergunningen Waalwijk serie 1 nr. 718, GAW nr. 72422
* Ao 05: GAW nr. 20588
* Ao 06: GAW nr. 42119. Fotograaf: Van de Zande, makelaar te Waalwijk
* Ao 08: GAW nr. GAW 83172. Fotograaf: J. de Bont te Waalwijk
* Ao 09: Nationaal Archief te Den Haag, Arbeidsinspectie, toegang 2.24.03, bestanddeelnummer 256-1313
* Ao 09: GAW bouwvergunningen Waalwijk serie 2 nr. 83 en collectie briefhoofden nr. 538
* Ao 11: GAW nr. 42307, 11103, collectie A. de Bont te Drunen en GAW bouwvergunningen Waalwijk serie 1 nr. 1297 (collage auteur)
* Ao 12: GAW nr. 50029. Fotograaf: fotopersbureau Het Zuiden te Den Bosch (uitsnede)
* Ao 13: GAW nr. 72435
* Ao 14: GAW nr. 42124, fotograaf: Van de Zande, makelaar te Waalwijk
* Ao 15: Uitsnede uit GAW nr. 83320. Fotograaf J. de Bont te Waalwijk
* Ao 16: GAW nr. 70797, fotograaf: Alphons Ising te Kaatsheuvel
* Ao 17: Collectie auteur
* Ao 18: Fotograaf G. Couwenbergh
* Ao 19: Beeldbank van de Rijksdienst voor het cultureel erfgoed: nr. BT- 032972
* Ao 20: GAW nr. 41398
* Ao 21: GAW bouwvergunningen Waalwijk, serie 1 nr. 801
* Ao 22: GAW nr. 16916
* Ao 23: GAW nr. 42777
* Ao 24: Fotograaf G. Couwenbergh
* Ao 25: Collectie auteur
* Ao 26: Collectie auteur
* Ao 27: GAW nr. 83181, fotograaf: J. de Bont te Waalwijk
* Ao 28: GAW nr. 70802, fotograaf: Alfons Ising te concentreren in de steeds kleiner wordende groep

- Kaatsheuvel
- * Ao 29: Fotograaf G. Couwenbergh
  - * Ao 30: Collectie familie Hamers- Kleijne, GAW nr. 41777, 83243, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Ao 31: GAW nr. 20049
  - * Ao 32: GAW nr. 71046, fotograaf: J. Vugts te Waalwijk
  - * Ao 33: GAW nr. 15185
  - * Ao 33: GAW nr. 15181
  - * Aw 34: GAW, toegang 012 gemeentebestuur Waalwijk, ingek. stukken 1881, inv. 96 en collectie auteur
  - * Ao 35: GAW nr. 10982
  - * Ao 36: GAW nr. 42374
  - * Ao 37: GAW nr. 10051
  - * Ao 38: GAW 090, Burgerlijke en gemengde instellingen van weldadigheid Waalwijk, nr. 15
  - * Ao 39: GAW nr. 20485 en 40822
  - * Ao 40: GAW nr. 20485 en 12549
  - * Ao 41: GAW nr. 20485
  - * Ao 42: GAW nr. 71904
  - * Ao 44: GAW nr. 12547
  - * Ao 45: GAW nr. 71770, fotograaf: J. Vugts te Waalwijk
  - * Bw 01: GAW nr. 72448, fotograaf: KLM Aerocarto, nr. 41131, fotograaf: Ned. Openluchtmuseum te Arnhem, nr. 12647
  - * Bw 02: GAW, gemeentebestuur Waalwijk, ingekomen stukken, nr. 83 en GAW nr. 20492, fotograaf KLM Aerocarto
  - * Bw 03: GAW nr. 80257 en collectie G. Couwenbergh te Waalwijk
  - * Bw 04: GAW nr. 50024, fotograaf Fotopersbureau Het Zuiden te Den Bosch
  - * Bw 05: GAW nr. 41333
  - * Bw 07: GAW bouwvergunningen Waalwijk serie 2 nr. 50
  - * Bw 08: GAW nr. 16940
  - * Bw 09: GAW nr. 70281 en 40641
  - * Bw 10: Tekening uit 1988 door A. de Kemp te Berlicum
  - * Bw 11: GAW nr. 40834 en collectie G. Couwenbergh te Waalwijk
  - * Bw 12: GAW nr. 20052
  - * Bw 13: GAW nr. 42533
  - * Bw 14: GAW nr. 20139
  - * Bw 15: GAW, bouwvergunningen Waalwijk serie 2 nr. 61 en nr. 81601, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Bw 16: GAW nr. 10060 en nr. 41215. Fotograaf KLM Aerocarto, collectie H. de Ronde te Waalwijk, foto van schilderij uit de collectie van D. Pol te Waalwijk
  - * Bw 18: GAW nr. 40267, 20075, 20589, 20077, 41316, ACWWK195 en nrs. 40012 en 40278, fotograaf J. de Bont te Waalwijk,
  - * Bw 19: Foto van schilderij door Oda van Liempt- Couwenbergh te Rosmalen
  - * Bw 20: Collectie H. de Ronde te Waalwijk
  - * Bw 24: Collectie H. de Ronde te Waalwijk
  - * Bw 25: GAW nr. 72349
  - * Bw 28: GAW nr. 10084, fotograaf A. Oudkerk te Waalwijk
  - * Bw 29: GAW nr. 83203, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Bw 30: GAW nr. 20496, fotograaf KLM Aerocarto
  - * Bw 31: GAW bouwvergunningen gemeente Waalwijk, serie 1 nr. 136
  - * Bw 32: GAW nr. 83293, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Bo 01: GAW nr. 41339
  - * Bo 02: GAW nr. 10144
  - * Bo 03: GAW nr. 20163 en 20164
  - * Bo 04: GAW nr. 10174
  - * Bo 05: GAW nrs. 71568 en 80246 fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Bo 06: GAW nr. 71562
  - * Bo 09: GAW nr. 80234, fotograaf J. de Bont, Waalwijk
  - * Bo 10: GAW nr. 80250, fotograaf J. de Bont, Waalwijk
  - * Bo 11: GAW nr. 71561
  - * Bo 12: GAW nr. 70463
  - * Bo 13: GAW ingekomen
  - stukken Waalwijk 1876- 1922 nr. 99
  - * Bo 14: Collectie G. Couwenbergh te Waalwijk
  - * Bo 15: Collectie auteur
  - * Bo 16: Collectie auteur
  - * Bo 17: Collectie F. de Jongh te Waalwijk
  - * Bo 18: GAW nr. 20059, fotograaf J. de Bont te Waalwijk en nr. 40969, fotograaf A. Oudkerk te Waalwijk
  - * Bo 19: GAW , nr. 10166 en 10046, tekening uit "Ter herdenking aan het 50 jarig bestaan der Kon. Stoomschoenfabriek A.H. van Schijndel te Waalwijk 1873-1923".
  - * Bo 20: GAW nr. 4483 en collectie briefhoofden nr. 65
  - * Bo 21: GAW nr. 10042
  - * Bo 22: GAW nr. 43436
  - * Bo 23: GAW nr. 13959, fotograaf: Van de Zande, makelaar te Waalwijk
  - * Cw 01: GAW nr. 83933, fotograaf J. de Bont te Waalwijk
  - * Cw 02: GAW nr. 43565
  - * Cw 03: Collectie H. Stassar te Waalwijk
  - * Cw 03: Collectie H. Stassar te Waalwijk
  - * Cw 04: GAW nr. 41828
  - * Cw 05: GAW nr. 40041
  - * Cw 06: GAW nr. 80046, fotograaf KLM Aerocarto en nr. 20594
  - * Cw 07: GAW nr. 20497 (uitsnede), fotograaf: KLM Aerocarto
  - * Cw 08: collectie P. van Limpt- van Helvoirt te Goirle en Nationaal Archief 487028_007
  - * Cw 09: GAW nr. 41876
  - * Cw 10: Collectie Annie De Rooij te Waalwijk
  - * Cw 11: GAW nr. 42153, fotograaf: Van de Zande, makelaar te Waalwijk
  - * Cw 12: Archief Kadaster, excerpt uit veldwerk gemeente Waalwijk sectie B nrs. 1916 à 1920 dienstjaar 1904
  - * Bw 13: Archief Kadaster, excerpt uit veldwerk gemeente Waalwijk sectie B nr. 1913, dienstjaar 1904
  - * Cw 14: GAW nr. 72018, collectie Kemka en bouwvergunningen Waalwijk serie 2 nr. 564
  - * Co 01: GAW nr. 20494, fotograaf: KLM Aerocarto
  - * Co 01: Collectie auteur
  - * Co 02: Collectie G. Couwenbergh te Waalwijk
  - * Co 03: GAW nr. 12623
  - * Co 04: collectie John Brok te Waalwijk en GAW nr. 42138, fotograaf: Van de Zande makelaar te Waalwijk
  - * Co 05: GAW nr. 12230
  - * Co 06: GAW nr. 10090
  - * Co 07: GAW nr. 10089
  - * Co 08: GAW nr. 20489, fotograaf: KLM Aerocarto
  - * Co 09: Collectie H. Stassar te Waalwijk
  - * Co 10: GAW nr. 80046 (uitsnede), fotograaf KLM Aerocarto en nr. 10097
  - * Co 10: Collectie G. Couwenbergh te Waalwijk
  - * Co 11: GAW nr. 13680

Hoofdstuk V

- * collectie auteur, collectie Kneplé & Van der Mee, makelaars te Waalwijk, GAW dossier gezondheidscommissie regio Waalwijk, GAW nrs. 41217, 15185 en nr. 70158, fotograaf J. Vugts te Waalwijk, GAW dossier bouwvergunningen Waalwijk

dam- en mijnwoningen. Hier waren bewoners ook “onder ons”, in een kleine gezamenlijke wereld waar de gewone Waalwijker weg bleef en op neer keek. Waarmee zij weer bevestigd werden in hun positie.

